

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ORTAK ARAZİLERİN YÖNETİMİNDE OSMANLI
TARZI
(1839-1914)

(DOKTORA TEZİ)

Zeynep AKAN YETİŞİR

BURSA – 2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ORTAK ARAZİLERİN YÖNETİMİNDE OSMANLI
TARZI
(1839-1914)

(DOKTORA TEZİ)

Zeynep AKAN YETİŞİR

Danışman:
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

BURSA – 2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında 711542001 numaralı Zeynep AKAN YETİŞİR'in hazırladığı "Ortak Arazilerin Yönetiminde Osmanlı Tarzı (1839-1914)" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23 /09/ 2022 günü saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı / başarısız) olduğuna (oy birliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Nurcan ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Doğan YAVAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
Balıkesir Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Ankara Yıldırım Bayezit Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 29/08/2022

Tez Başlığı / Konusu: Ortak Arazilerin Yönetiminde Osmanlı Tarzı (1839-1914)
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 291 sayfalık kısmına ilişkin, 26/08/2022 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (*Turnitin*)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29.08.2022

Adı Soyadı: Zeynep AKAN YETİŞİR
Öğrenci No: 711542001
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Doktora
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Ortak Arazilerin Yönetiminde Osmanlı Tarzı (1839-1914)**” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

29/08/2022

Adı Soyadı:	Zeynep AKAN YETİŞİR
Öğrenci No:	711542001
Anabilim Dalı:	Tarih
Programı:	Yakınçağ Tarihi
Statüsü:	Doktora

ÖZET

Yazar adı soyadı Zeynep AKAN YETİŞİR
Üniversite Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı Tarih
Bilim dalı Yakınçağ
Tezin niteliği Doktora
Mezuniyet tarihi/...../2022
Tez danışmanı Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

ORTAK ARAZİLERİN YÖNETİMİNDE OSMANLI TARZI (1839-1914)

Bu çalışma Osmanlı ortak arazilerinin yönetimini ve kullanımını konu edinmektedir ve ilgili alandaki çalışmaların nedretinden doğmuştur. Araştırmacı farklı coğrafyalardaki ortak arazilerin tarihsel kökenleri, yönetimi ve kullanım şekilleri üzerine kaleme alınan teorik araştırmaların ve vaka çalışmalarının cazibesine kapılarak yola çıkmış olup Osmanlı ortak arazileri alanındaki boşluğu doldurmaya katkıda bulunmak niyetindedir. Çalışma ortak arazilerin mera, yaylak-kışlak, orman, harman yerleri ve umumî yollar gibi kırsal veya kırsala ilişkin versiyonlarına odaklanmış olup meseleyi üç ana başlıkta ele almıştır. Çalışma öncelikle ortak arazilerle ilgili olarak geliştirilen teorik ve kavramsal çerçeveye ilgilenmiştir. İkinci olarak on dokuzuncu yüzyıl öncesindeki idare ve kullanım pratikleri ele alınmıştır. Son olarak ortak arazilerle ilgili hukukî ve kurumsal dönüşümlere sahne olan on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonraki döneme odaklanılmıştır. Ele alınan birinci dönem çoğunlukla toprak hukuku mevzuatının satır aralarından yola çıkılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. İkinci döneme ilişkin idare pratikleri ise yine ağırlıklı olarak dönemin hukukî mevzuatından istihraç edilmekle birlikte söz konusu mevzuatın seçili bir bölgede nasıl uygulandığı üzerinden de takip edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı Devleti, ortak araziler, mera, yaylak-kışlak, orman, harman yeri.*

ABSTRACT

Name & surname	Zeynep AKAN YETİŞİR
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	History
Subfield	Modern History
Degree awarded	PhD.
Date of degree awarded/...../2022
Supervisor	Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

OTTOMAN WAY OF GOVERNING THE COMMON LANDS (1839-1914)

This dissertation focused on the governing of the Ottoman common lands and two motives brought forth it. Firstly it arose from the scarcity of the researches in the field. Secondly the researcher grivated her antecessors who throw light on the historical roots, management and use of the common lands around the world. The study focused on the rural versions of common lands such as meadows, summer and winter pastures, forests, threshing floors and public roads, and discussed the issue under three main headings. The study was primarily concerned with the theoretical and conceptual framework developed for common lands. Secondly, the administrative and usage practices before the nineteenth century are discussed. Finally, the focus is on the period after the second half of the nineteenth century, which witnessed legal and institutional transformations related to common lands. The first period has been tried to be clarified mostly by starting from the lines of the land law legislation. Administrative practices related to the second period, on the other hand, are mainly derived from the legal legislation of the period, and it has also been tried to be followed through how the said legislation is applied in a selected region.

Keywords: *Ottoman, common lands, meadow, summer and winter pasture, forest, threshing floors.*

ÖNSÖZ

Henüz bir lisans öğrencisi olduğum yıllarda önüme düşen bir kanun metni ile bu derece meşgul olmak benim için önceden tasarlanmış bir durum değildi. Osmanlı ortak arazilerinin nasıl yönetildiği ve kullanıldığı meselesine odaklanan bu çalışma 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin ve Osmanlı toprak hukuku mevzuatının beni ulaştırdığı şimdilik son noktayı temsil etmektedir. Genel olarak Osmanlı toprak hukukuna, özel olaraksa belirli bir arazi türüne hasretmiş olduğum bu derin alakanın arka planında insan eylemlerinin bireysel ve kolektif yönünü anlamaya dair duyduğum derin merak kadar çocukluğumun ve gençliğimin ormanlar derûnunda geçen neşeli günleri de vardır. Büyük dedelerin ve ninelerin isimleriyle anılan umrana yakın tarlalar ve bağlar, her bir sülalenin kullanımına hasredilmiş kestane koruları, ki her iki arazi türünde de hakkın kullanımı, intikali ile arazilerin konum ve sınır bilgileri resmî belgelerden ziyade yerel hafızaya ve sözlü kültüre emanet edilmiştir, yemişlerinden ve ıhlamur ağaçlarından istifade etmek üzere sınırsız, yakacak temini içinse sınırlı olarak herkesin erişimine açık bırakılan ormanlar kişisel tarihimin özgür sahneleri olarak hafızamda berraklığını hala korumaktadır. Bu açıdan Osmanlı ortak arazilerinin, söz konusu sahnenin zihnimdeki uzak ataları olarak, bana bu kadar ilgi çekici ve sevimli görünmesi esasen anlaşılır bir durumdur.

Bu çalışmanın daha yakın tarihli müsebbibleri ve yardımcıları da bulunmaktadır. Başta danışman hocam Prof. Dr. Cafer Çiftçi olmak üzere, üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma şükran borçluyum. Saygıdeğer danışman hocama ilmî ve meslekî hayatımda yön gösterici varlığı için müteşekkirim. İlmî hayatımın başlangıç yıllarını örnek şahsiyeti ve hayranlık uyandıran yetkinliğiyle aydınlatan merhum Mehmet Genç hocamı rahmet ve şükranla yad ederim. Sistematik ve konsantre bir şekilde araştırma yapmanın yollarını, disiplin ve samimiyetin mutedil bir karışımıyla tedris eden Mustafa Erdem Kabadayı hocama saygı ve hürmetlerimi sunmayı bir borç addederim. TÜBİTAK-BİDEB programına öğrencilik hayatım ve doktora tez çalışmam boyunca sağlamış olduğu desteklerinden ötürü teşekkürlerimi sunarım. Samimi yürekleri ve temiz ahlaklarıyla aramızda iş hukukundan ziyade bir nevi aile hukukunu tesis eden asistan arkadaşlarıma ayrıca minnettarım. Neşeli ve sevgi dolu bir geçmişi bana hatıra olarak bırakan sıldaki dostlarımı, ve bilhassa bir zamanlar çeşitli sebeplerden ötürü geri kaldığım ilim yoluna yeniden dönmeme vesile olan sevgili Meryem'i de minnetle yâd ederim.

Teşekkür halesinin kalbe en yakın yeri şüphesiz sevgili ailemindir. Bana kalabalık bir sevgi ordusu armağan eden annem ve babama gönülden minnettarım. Onların müşfik, öğretici ve karşılıksız sevgisi olmasaydı ne özel ne de meslekî hayatım bugünkü gibi mesud olurdu. Hayatımdaki her bir güzellik için anneme, babama, ablalarıma, abilerime, eşlerine ve yürek ısıtan evlatlarına sonsuz teşekkür borçluyum. Ve hayatımın en güzel yanlarından biri olan sevgili eşim Beyhan'a elimi her daim nihayetsiz bir sevgi ve bağlılıkla tuttuğu için teşekkür ederim. Son olarak iki gözümün ve gönlümün nuru olan kızım Melis'e sadece var olduğu için dahi teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	İ
TABLO VE HARİTALAR.....	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. ORTAK KAYNAKLARLA İLGİLİ KURAMSAL TARTIŞMALAR VE KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR	12
1.1. ORTAK KAYNAKLARIN TANIMI	12
1.2. ORTAK KAYNAKLAR PROBLEMİ VE ÜÇ TEMEL MODEL.....	15
1.2.1. “Ortak Kaynakların Trajedisi”	15
1.2.2. Tutsak İkilemi.....	18
1.2.3. Kolektif Eylem Teorisi	21
1.3. ORTAK KAYNAKLARIN ETKİN YÖNETİMİ HAKKINDA TARTIŞMALAR.....	25
2. ON DOKUZUNCU YÜZYIL ÖNCESİNDE OSMANLI ORTAK ARAZİLERİNİN YÖNETİMİ.....	31
2.1. OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNE KISA BİR BAKIŞ	31
2.2. ORTAK ARAZİLERİN TARİHSEL VE HUKUKİ KÖKENLERİ	35
2.3. ORTAK ARAZİLER ÜZERİNDEKİ HAKKIN NİTELİĞİ	40
2.4. OSMANLI DEVLETİ’NDE ORTAK ARAZİLER VE ÇEŞİTLERİ	41
2.4.1. Meralar	43
2.4.2. Yaylak, Kışlak ve Otlaklar	59
2.4.3. Cibâl-i Mübâha ve Baltalıklar	68
2.4.4. Harman Yerleri.....	76

3. GEÇ DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE ORTAK ARAZİLERİN YÖNETİMİ.....	82
3.1. ON DOKUZUNCU YÜZYILDA TOPRAK YÖNETİMİ.....	82
3.2. 1858 ARAZİ KANUNNÂMESİ	85
3.2.1. <i>Tahsisin Kazandırdığı Haklar</i>	89
3.2.2. <i>Metruk Arazilerin Özellikleri</i>	93
3.3. GEÇ DÖNEM OSMANLI'DA ORTAK ARAZİLERLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER	99
3.3.1. <i>Baltalıklar, Cibâl-i Mübâha ve Mirî Ormanları</i>	99
3.3.2. <i>Meralar</i>	129
3.3.3. <i>Yaylak, Kışlak ve Otlaklar</i>	152
3.3.4. <i>Diğer Ortak Arazi Çeşitleri</i>	159
4. KURUMSAL DÖNÜŞÜM.....	164
4.1. BİR ÇÖZÜM MERCİİ OLARAK İDARİ MECLİSLER	164
4.2. NİZÂMİYE MAHKEMELERİ	167
4.2. İDARİ MECLİSLERİN YENİDEN SAHAYA İNİŞİ.....	173
4.4. İDARİ MECLİSLERİN YETKİLERİNİN ANAYASAL ÇİZGİYE ÇEKİLMESİ.....	190
5. “KÜLLÜ YEVM DEVÂM ETMEKDE BULUNAN MÜNÂZA‘ÂT”: RUMELİ VİLÂYETLERİNDE ORTAK ARAZİLERİN İDÂRESİ	204
5.1. MEKÂN VE ZAMAN	204
TABLO 3: HÜKÜMLERİN YOĞUN OLARAK GÖNDERİLDİĞİ KAZÂLAR VE HÜKÜM SAYILARI.....	207
5.2. İHTİLAF KONUSU OLAN ARAZİ TÜRLERİ	207
5.3. ARAZİ TÜRLERİNE GÖRE ŞİKÂYET NEDENLERİ	209
5.4. TARAFLAR	218
5.5. BAŞVURU TÜRLERİ.....	223
5.6. ÇÖZÜM SÜRECİNDE ROL OYNAYAN KİŞİ VE KURUMLAR.....	225
5.6.1. <i>Merkezdeki Aktörler</i>	225
5.6.2. <i>Çözüm Sürecinin Yerel Aktörleri: Kurumlar ve Kişiler</i>	234
5.7. İHTİLAFLI ARAZİNİN KONUMU, SINIRLARI VE TÜRÜ.....	253

5.8. MÜRÂFAALARIN ANATOMİSİ.....	257
5.9. MAHKEME KARARLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	274
5.10. TECZİ.....	278
SONUÇ.....	282
KAYNAKÇA.....	295
EKLER.....	308
ÖZGEÇMİŞ.....	346

TABLO VE HARİTALAR

Tablo 1	Mülkiyet Kurumu	Sayfa 13
Tablo 2	Yıllara Göre Hüküm Sayıları	Sayfa 205
Tablo 3	Hükümlerin Yoğun Olarak Gönderildiği Kazâlar ve Hüküm Sayıları	Sayfa 206
Tablo 4	Arazi Türleri	Sayfa 207
Tablo 5	Müstakil Meralarda Şikâyet Nedenleri	Sayfa 215
Tablo 6	Müşterek Meralarda Şikâyet Nedenleri	Sayfa 216
Tablo 7	Cibâl-i Mübâha Anlaşmazlıklarında Şikâyet Nedenleri	Sayfa 216
Tablo 8	Yaylak, Kışlak ve Otlak Anlaşmazlıklarında Şikâyet Nedenleri	Sayfa 217
Tablo 9	Müstakil Mera Anlaşmazlıklarında Müddeîaleyh Taraf	Sayfa 219
Tablo 10	Müşterek Mera Anlaşmazlıklarında Müddeîaleyh Taraf	Sayfa 220
Tablo 11	Cibâl-i Mübaha Anlaşmazlıklarında Müddeîaleyh Taraf	Sayfa 221
Tablo 12	Yaylak, Kışlak ve Otlak Anlaşmazlıklarında Müddeîaleyh Taraf	Sayfa 221
Tablo 13	Şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyûn'a İletilme Biçimleri	Sayfa 224
Tablo 14	Anlaşmazlıkların Mahkemeye Yansıma Oranları	Sayfa 257
Tablo 15	Hükümlerin Talep Edilme Nedenleri	Sayfa 258
Tablo 16	Mürâfaanın Yapıldığı Mekân	Sayfa 260
Tablo 17	Mürâfaa Sonrasında Çıkan Kararlar	Sayfa 273
Harita 1	Terkos Su Yolu Tarîkinin Mesâhasını Gösteren Harita	Sayfa 132

KISALTMALAR

Bk.	Bakınız
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
M.	Miladî

GİRİŞ

Bu çalışma Osmanlı ortak arazilerinin yönetimini ve kullanımını konu edinmektedir ve ilgili alandaki çalışmaların nedretinden doğmuştur. Araştırmacı farklı coğrafyalardaki ortak arazilerin tarihsel kökenleri, yönetimi ve kullanım şekilleri üzerine kaleme alınan teorik araştırmaların ve vaka çalışmalarının cazibesine kapılarak yola çıkmış olup Osmanlı ortak arazileri alanındaki boşluğu doldurmaya katkıda bulunmak niyetindedir. Bir ortak kaynak türü olan ortak arazilerin Türk tarihyazımındaki silik varlığı meseleyi temel tartışma noktalarından başlatmayı bir vecibe haline getirmiştir. Bu nedenle çalışmada öncelikli olarak ortak kaynaklarla ilgili teorik tartışmalar ve kavramsal açıklamalar ele alınmıştır.

Ortak kaynaklar en yalın haliyle kullanıcıları dışlamanın imkânsız değil ama zor olduğu, bir kişinin tüketiminin diğer kullanıcıya düşen payda azalma meydana getirdiği doğal ya da insan yapımı kaynakların belirli bir kullanıcı grubu tarafından müştereken kullanıldığı bir mülkiyet türünü ifade etmektedir.¹ Hardin'in makalesinden beri genel kabul ortak kaynakların, bireysel çıkarı önceleyen kullanım pratikleri nedeniyle aşırı tüketime maruz kalacakları ve zaman içerisinde harap olacakları şeklindedir.² Bu görüşün takipçileri ortak kaynakların etkin yönetimi için devletleştirme ya da özelleştirmeyi şart koşar.³ Ancak ortak kaynakların kullanımı ve yönetimi konusunda ortada tek bir sorun olmadığına, bu nedenle tek bir çözüm yolu aramanın beyhudeliğine dikkat çeken isimler alana giderek hâkim olmaya başlamıştır. Bahsi geçen araştırmacılar ortak kaynakların etkin yönetimi konusunda çeşitli reçeteler ortaya koymuşlardır. Kaynak sistemin yapısı, kullanıcı grubunun doğası, kurumsal düzenlemeler ve haricî

¹ Elinor Ostrom, *Governing the Commons*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 30; William Blomquist ve Elinor Ostrom, "Institutional Capacity and the Resolution of a Commons Dilemma", *Policy Studies Review*, Vol. 5/No. 2, (1985), s. 383; Hyun Choe ve Sun-Jin Yun, "Revisiting the Concept of Common-Pool Resources: Beyond Ostrom", *Development and Society*, Vol. 46/No. 1, (2017), s. 119; Glenn G. Stevenson, *Common Property Economics, A General Theory and Land Use Applications*, Cambridge University Press, 1991, s. 3.

² Garret Hardin, "The Tragedy of the Commons", *Science*, Vol. 162/No. 3895, (1968), ss. 1243-1248.

³ Hardin, "The Tragedy of the Commons", s. 1243-1248; Harold Demsetz, "Toward a Theory of Property Rights", *American Economic Review*, Vol. 57/No. 2, (1967), ss. 347-359; W. P. Welch, "The Political Feasibility of Full Ownership Property Rights: The Cases of Pollution and Fisheries", *Policy Sciences*, Vol. 16, (1983), ss. 165-180.

çevreyi dikkate alarak geliştirilen bu reçeteler vaka çalışmaları için de bir mihenk taşı vazifesi görmüştür.

Ortak kaynaklarla ilgili vaka çalışmaları belirli bir bölge ve zaman dilimindeki ortak arazilerin nasıl yönetildiği, kullanıldığı ve evirildiği sorusuyla da yakından ilgilenmiştir. Gerek tarımsal gerekse tarım dışı ortak arazilerin Avrupa'daki evrimi üzerine odaklanan çalışmaların büyük bir bölümü on dokuzuncu yüzyılı bu evrimde bir dönüm noktası olarak kabul etmişlerdir. On dokuzuncu yüzyıl ortak kullanıma konu olan arazilerin tarımsal ilerleme söylemleri ve bilimsel yönetim tezleriyle merkezî devletlerin denetimine ya da özel müteşebbislerin eline geçtiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde bireysel ve kurumsal müdahaleler her bir Avrupa ülkesinde, hatta her bir ülkenin kendi içinde, farklı coğrafi, ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olarak farklı sonuçlar meydana getirmiştir. Güney Fransa'daki ortak arazileri konu ettiği çalışmasında Plack, köylülerin devrim sonrasında yapılan hukuki düzenlemelerden yararlanarak bu arazileri üzüm bağlarına dönüştürdüğünü ve böylece bölgede şarap üretiminin önemli ölçüde geliştiğini ortaya koymuştur.⁴ Flanders üzerinde çalışan De Moor, on dokuzuncu yüzyılda değişen sosyo-ekonomik koşullar sonucunda faydayı önceleyen kullanımların öne çıktığını ve topraktan elde edilen fayda ile kaynağın etkin ve sürdürülebilir kullanımı arasındaki mevcut dengenin bozulduğunu göstermiştir.⁵ Kadınların ortak alanlar üzerindeki haklarının evrimine odaklanan Casari ve Lisciandra daha uzun bir zaman dilimine odaklanmıştır. Söz konusu çalışma on dört ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında İtalya'nın Trentino bölgesindeki birkaç yüz köyde kadınların ortak araziler üzerindeki intikal haklarının zamanla nasıl gerilediğini gözler önüne sermiştir.⁶ Sala, Tapa ve Alvarez gibi isimler İspanyol ortak arazilerinin devletleştirilme ya da özelleştirilmesinin kırsal nüfus üzerindeki etkilerini araştırmıştır.⁷ İngiliz ortak

⁴ Noelle Plack, *Common Land, Wine and The French Revolution. Rural Society and Economy in Southern France*, Routledge, Oxfordshire 2009.

⁵ Martine De Moor, Leigh Shaw-Taylor, Paul Werde, "Comparing the Historical Commons of the North West Europe, An Introduction", *The Management of Common Land in North West Europe, C. 1500-1800*, ed. Martine De Moor, Leigh Shaw-Taylor, Paul Werde, Brepols, Turnhout, 2002, ss. 15-31.

⁶ Marco Casari, Maurizio Lisciandra "Gender Discrimination in Property Rights. Six Centuries of Commons Governance in Alps", *The Journal of Economic History*, Vol. 76, No. 2, (2016), ss. 559-594.

⁷ Pera Sala, "Modern Forestry and Enclosure: Elitist State Science Against Communal Management in Spain, 1855-1900", *Environment and History*, Vol. 6/No. 2, (2000), ss. 151-168; Francisco Tapa, *Common Land and Economic Development in the Early 19th and 20th Century Spain*, (Doktora Tezi), Oxford University, 2014; Jose S. Alvarez, "When the Enemy is State: Common Lands Management in Northwest Spain (1850-1936)", *International Journal of Commons*, Vol. 8/No. 1, (2014), ss.107-133.

arazilerinin dönüşümü hakkındaki literatür “çitleme” hareketinin cesameti nedeniyle beklenileceği üzere daha geniştir. Söz konusu çalışmalar ortak arazilerinin evrimini çitleme hareketinin kapsamı ve sonuçlarını ele almışlardır ve sürecin, ortak araziler üzerindeki kadim haklar açısından, köylünün aleyhine sonuçlandığı konusunda genellikle hemfikirdir.⁸ Humphries’in çalışması özellikle ilgi çekmiştir. Humphries ortak arazilerin öncelikli münteferlerinin kadınlar olduğunu, kadınların toplayıcılık faaliyetlerinin aile bütçesine önemli katkı sağladığını ve ortak hakların kaybıyla kadınların aile içindeki ekonomik pozisyonlarının olumsuz etkilendiğini göstermiştir. İngiliz köylüsünün ortak araziler üzerindeki hak kayıplarına odaklanan araştırmacıların çoğu bu kayıpların köylünün mülksüzleşmesine ve proleterleşmesine neden olduğu yönünde çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Dünyada 1960’ların sonlarından beri birçok araştırmaya konu olan ortak kaynaklar meselesinin ülkemizdeki tarihi oldukça yenidir. Türkiye’de akademik bir çalışma alanı olarak ortak kaynaklar meselesi farklı disiplinlerin çatısı altında kendisine yer bulmaya başlamıştır.⁹ Bu disiplinlerden ilki iktisat ve maliye, diğeri ise tarih ve hukuktur. Türk

⁸ William Lazonick, “Karl Marx and Enclosure in England”, *Review of Radical Political Economics*, Vol. 6/ No. 2, (1974), ss. 1-59; Jane Humphries, “Enclosures, Common Rights and Women. The Proletarianization of Families in the Late 18th and Early 19th Centuries”, *The Journal of Economic History*, Vol. 50/No. 1, (1980), ss. 17-42; J. M. Neeson, *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England (1700-1820)*, Cambridge University Press, 1996; Sara Birtles, “Common Land, Poor Relief and Enclosure. The Use of Manorial Resources in Fulfilling Parish Obligation (1600-1834)”, *The Past and Present*, No. 165, (1999), ss. 74-106; Gregory Clark, Antony Clark, “Common Rights in England (1475-1839)”, *The Journal of Economic History*, Vol. 61/No. 4, (2001), ss.1009-1036. Aksini iddia eden bir çalışma için bk: Leigh Shaw-Taylor, “Parliamentary Enclosure and Emergence of an English Agricultural Proletariat”, *The Journal of Economic History*, Vol. 61/No. 3, (2001), ss. 640-622.

⁹ Burada yeri gelmişken ortak kaynaklar terimi ile ilgili bir parantez açmak yararlı olacaktır. Müşterek kullanıma konu olan kaynaklar İngilizce literatürde *commons*, *common property*, *common resources*, *common-pool resources* gibi farklı terimlerle ifade edilmektedir. Bunlardan ilk üçü genellikle erken tarihli çalışmalarda kullanılırken zaman içerisinde alandaki uzmanlaşmaya ve özellikle property kelimesinin sosyal bir kurum olan mülkiyet kurumuna gönderme yaptığının giderek daha çok kabul görmesine bağlı olarak sonuncu terim tercih edilmeye başlanmıştır. Müşterek kullanıma konu olan kaynakların Türkçe’de ifade edilmesine gelince, iktisatçılar ve maliyeciler kamu malı terimindekine benzer bir mantıktan yola çıkarak çeviriyi property kelimesi üzerinden yapmışlar ve ortak mal terimini kullanmayı tercih etmişlerdir (Bk. 10 VE 11. numaralı dipnotlar). Hukukçular ve tarihçiler ise “amme emlâki”, “ortak arazi” gibi kavramları kullanmışlardır. Sıddık Sami Onar, *Türk Hukukunda Amme Emlâki Teorisi, Ebu'lula Mardin'e Armağan*, Kenan Matbaası, İstanbul 1944; Gürsoy Şahin, “Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin Vakıfları ve Ortak Arazileri Hakkında Bazı Tespitler (Kayalar Kazası Örneği 1923-1924)”, *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, C. 1, Ankara 2019, ss. 343-388.

iktisatçıların ortak kaynaklar problemine kulak kesilmesinde Amerikalı ekonomist Ostrom'un ortak kaynaklar üzerine yaptığı çalışmalar dolayısıyla 2009 yılında Nobel ödülüne layık görülmesi önemli rol oynamıştır. Ana akım iktisat literatürünün dışında bir arayışın temsilcisi olarak görülen bu ödül¹⁰ hem dünyada hem de Türkiye'de ortak kaynaklar çalışmalarına duyulan ilgiyi arttırmıştır. Ostrom'un ortak kaynaklar açısından devlet ve firma teorilerine alternatif olarak sunduğu işbirliği yaklaşımı kamu maliyesi açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişmelerin etkisiyle çeşitli üniversite ve kamu kurumlarında görev alan akademisyen ve uzmanlar ortak kaynakları piyasa ekonomisi, küreselleşme ve küresel kamusal mallar perspektifinden ele alarak yeni araştırma alanları geliştirmişlerdir.¹¹

Türkiye'de ortak kaynaklar meselesinin bağımsız bir araştırma konusu olarak kendisine yer bulmaya başladığı diğer alanlar tarih ve hukuk disiplinleridir. Söz konusu çalışmalar çoğunlukla ortak araziler üzerine odaklanmış olup meseleyi tarihsel perspektif ve hukukî mevzuat açısından ele almışlardır. Tarih disiplini çatısı altında yapılan erken tarihli çalışmalar ortak araziler meselesine çoğunlukla dolaylı bir şekilde değinmiştir.¹² Ortak arazilerin doğrudan araştırma nesnesi olduğu çalışmaların tarihi ise oldukça yeni olup sayıları henüz iki elin parmağını geçmeyecek düzeydedir.¹³ Ortak arazilerin

¹⁰ Başak Ergüder, Berna Uymaz, "Ortak Malların Geleceği: Ortak Mallar Çerçevesinde Mali Alanın Analizi", *Mali Alan Teori Uygulama*, ed. T. Berksoy, A. Kesik, M. Şahin, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014, s. 108.

¹¹ Arman Zafer Yalçın, "Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12/S. 21, (2009), ss. 288-309; Berna Çetin, *Ortak Mallar ve Küreselleşme*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014; Erhan Çelik, *Ortak Malların Yönetilmesinde Piyasa Ekonomisinin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015; Mehmet Celalettin Aktaş, *Küresel Kamu Mallarının Uluslararası İşbirliklerinde Kullanımı ve Türkiye İçin Öneriler*, (Uzmanlık Tezi), T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara 2016; Mustafa Tek, *Ortak Havuz Kaynaklarının Sürdürülebilir Kullanımının Tarihsel Bir Perspektiften İncelenmesi: Konya Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

¹² Ömer Lütfi Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnâmesi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940; Erden Atilla Aytekin, *Land, Rural Classes and Law: Agrarian Conflict and State Regulation in the Ottoman Empire, 1830s-1860s*, (Doktora Tezi), Binghamton University State University of New York, 2006; Yücel Terzibaşoğlu, "Land Disputes and Ethno-Politics: Northwestern Anatolia, 1877-1912", *Ethno-Nationality, Property Rights in Land and Territorial Sovereignty in Historical Perspective*, ed. S. Engerman ve J. Metzger, Routledge, London 2004, ss. 153-180; Selçuk Dursun, *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, (Doktora Tezi), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

¹³ İrmak Ertör, *The Governance of Common Resources: The Political Ecology of the Kaş-Kekova Region*, (Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi The Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2013; Çiğdem Kavak Çeken, "Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda Mera, Yaylak, Kışlak, Otlak Ve Çayırların

tarihsel yönetimi kolektif çalışmalara da konu olmuştur. 2014 yılında Budapeşte’de gerçekleştirilen 21’inci CIEPO kongresinde “*Commons in the 19th-Century Balkans*” başlıklı bir panel düzenlenmiş, panelde ortak kullanıma konu olan arazilerde ortaya çıkan çatışmalar ve bu çatışmalar sonrasında gerçekleştirilen hukukî düzenlemelere odaklanılmıştır.¹⁴ Yine aynı kongre bünyesinde gerçekleştirilen bir başka panelde on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı dünyasının önemli ortak kaynakları arasında yer alan meralar üzerindeki hak mücadelelerine değinen bir bildiri yer almıştır.¹⁵

Türk tarihçiliğinde ortak araziler çalışmalarına duyulan ilginin artmasında çevre tarihinin yeni bir araştırma alanı olarak yükselişe geçmesinin önemli rolü olmuştur. 1970’lerden sonra dünyada bir tarih alt disiplini olarak ortaya çıkan çevre tarihi 2000’li yıllardan itibaren Türk tarihçilerinin de dikkatini celp etmeye başlamış, bu vesileyle ortak araziler meselesi Türk tarihyazımında bağımsız bir araştırma alanı olarak gelişmeye başlamıştır. Türkiye’de bu alanın öncü isimlerinden Selçuk Dursun ortak arazileri çevre tarihi perspektifinden ele almayı önermiş, daha da önemlisi Türk tarihyazımında bunun en önemli uygulayıcılarından biri olmuştur.¹⁶ Ortak araziler problemi son birkaç yıldır iktisat tarihçilerinin de ilgisini çekmeye başlamış, bu alanda yine Osmanlı örneği üzerine odaklanan çalışmalar kaleme alınmıştır.¹⁷

Kullanımı İle İlgili Yasal Düzenlemeler Ve İhtilaflarla İlgili Örnek Kararlar”, *Turkish Studies*, Vol. 13/No. 18, (2018), ss. 857-872; Şahin, “Kayalar Kazası”, ss. 343-388.

¹⁴ Dilek Akyalçın Kaya, “Marshlands of Lapsista in the Late Nineteenth Century”, Yücel Terzibaşoğlu, “Tenant Farmers of Niş in the 19th Century”, Selçuk Dursun, “Dalyans of Lake Karya: Property Rights and Artisanal Fishing in Ottoman Greece in the 19th Century”, *21th CIEPO Symposium*, Budapeşte, 2014.

¹⁵ Fatma Öncel, “Legal and Social Contestations over Pastures in the Late Ottoman Empire”, *21th CIEPO Symposium*, Budapeşte, 2014.

¹⁶ Selçuk Dursun, “Çevresel (Ekolojik) Tarih Lensinden Osmanlı Tarihine Yeniden Bakmak”, *20th CIEPO Symposium: New Trends in Ottoman Studies*, Rethymno, 2012, ss. 56-69; “The Fisheries Management in the Ottoman Empire in the 19th Century” *The Seventh Biennial Conference of the European Society for Environmental History (ESEH)*, Munich 2013; “Forest Commons and Property Right in the Late Ottoman Empire and Early Turkish Republic”, *International Conference on the Environmental History of the Ottoman Empire and Turkey*, Hamburg 2017; “Dispossession by Concession: Forests Commons in the Ottoman Empire and Early Turkish Republic”, *Seeds of Power: Explorations in Ottoman Environmental History*, ed. Onur İnal, Yavuz Köse, The White Horse Press, Cambridge 2019, ss. 260-284.

¹⁷ M. Erdem Özgür-Şule Gündüz, “Property and Commons in the Nineteenth Century Economic Thought”, *11th European Social Science History Conference*, Valencia 2016; Şule Gündüz-M. Erdem Özgür, “Commons: An Overview”, *Archivum Ottomanicum*, Vol. 34, (2017), ss. 63-70; Özlem Yücesoy, *19. Yüzyıl Ortalarında Aydın Vilayeti’nde Çiftlikler ve Ortak Alanlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Ortak kaynakların tarihsel yönetimi tarihçilerden başka üniversitelerin hukuk ve ormancılık bölümlerinde görev alan bazı akademisyenlerin de ilgisini çekmiştir.¹⁸ Son olarak ortak araziler problemi iktisat, tarih ve hukuk disiplinlerinin yanı sıra son birkaç yıldır Türkiye’deki üniversitelerin diğer kürsülerinde de kendisine yer bulmaya başlamıştır. Coğrafya, çevre bilimleri ve hatta tıp etiği bölümlerinden çeşitli akademisyenler ortak kaynaklar konusunu doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan ilham verici çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar çevre politikalarının bioetik çerçevede değerlendirilmesinden doğal yaşam alanlarının kullanımına kadar ortak kaynaklar problemini çeşitli yönleriyle ele almışlardır.¹⁹

Bu çalışma ortak kaynaklar ve ortak araziler üzerine yapılmış olan teorik araştırmaları ve vaka çalışmalarını bir sıçrama noktası olarak kabul ederek Osmanlı ortak arazilerinin tarihsel yönetimine odaklanmıştır. Ortak araziler Osmanlıların, diğer modern öncesi devletlerde olduğu gibi, doğal kaynaklarını mevcut fizikî, teknolojik ve ekonomik koşullara uygun düşecek bir tarzda yönetme problemine karşı geliştirdiği bir çözüm biçimi olarak yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde kalmıştır. Ana kökleri İslâm hukukuna uzanmakla birlikte İslâmiyet öncesi Türk toprak sisteminin ve göçebe geleneğin izlerini de taşımaktadır. Güçlü bir idarî ve hukukî mekanizma ile murakabe olunan ortak araziler mîrî toprak sisteminin mütemmim bir cüzü olarak işlev görmüştür. Meydanlar,

¹⁸ Onar, *a.g.e.*, ss. 479-535; M. Bülent Köprülü, “Cibal-i Mübaha ve Sahih Vakıflara Ait Ormanlarla Baltalıkların H. 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesine Nazaran Hukuki Durumları”, *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S. 15, (1949), ss. 703-726; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1992; “Tanzimattan Sonra Türkiye’de Ormanların Hukuki Rejimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 35, (1981), ss. 311-379; Mehmet Handan Surlu, Halil Cin, *Türk Hukukunda Mera Yaylak Kışlaklar ve Mera Kanunu Şerhi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2000; Bekir Koç, “1970 Orman Nizamnamesi’nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar”, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 24, (2005), ss. 231-257; Üstüner Birben, Yusuf Güneş, “The Cibal-i Mübaha: A Special Type of Forest Available for Public Use in the Ottoman Empire Period”, *15th International Symposium on Legal Aspects of European Sustainable Development*, ed. Haki Kola, Peter Herbst and Rastislav Sulek, Technical University in Zvolven, Albania 2014, ss. 26-32.

¹⁹ Sibel Mentele, *Türkiye’de Ortak Malların Kullanımı: Çayırli, Hacımuratlı, Ücret ve Beşköprü Köyleri Meraları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007; Nesrin Çobanoğlu, Arzu Özyol, “Bioetik Çerçevede Çevre Politikaları” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6/No. 1, (2015), ss. 148-165; Çağan Alev Kayalı, Şermin Tağlı, “Ortak Malların Trajedisi Üzerine Teoriler: Gediz Deltası’nda Arazi Kullanımı-Arazi Örtüsü Değişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 43, (2018), ss. 120-142.

çarşılar, mesire yerleri ve yollar gibi kentsel versiyonları olmakla birlikte asıl önemini kırsal hayat koşullarında hissettirmiştir. Meralar, yaylak ve kışlaklar, ormanlar ve harman yerleri gibi çeşitli ortak arazi türleri kırsal ekonominin can damarlarını beslemiştir.

Ortak araziler kuruluşundan son demlerine kadar ağırlıklı olarak tarımsal üretimle işleyen bir ekonomide varlığını ve önemini yüzyıllar boyunca korumuştur. Bu durum ortak arazileri ekonomik ve toplumsal hayatın vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir. Klasik dönemde temel şeklini alan idare ve kullanım pratikleri imparatorluğun son dönemlerine kadar çok az değişikliğe uğramıştır. Osmanlı ortak arazileri Avrupa'dakine benzer bir dönüşüme uğramamış, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren girilen idarî ve hukukî müdahaleler kullanıcıların kadim hakları aleyhine bir vaziyet ortaya çıkarmamıştır. Ancak istisnaî olarak ormanlar bilimsel ve rasyonel ormancılığın gelişimine paralel olarak giderek daha fazla devlet kontrolüne geçmiştir.

Osmanlı ortak arazilerinin çağlar boyu hayatî bir kaynak olarak işlev görmesi bu çalışmanın kapsamını doğrudan etkilemiştir. Çalışma ağırlıklı olarak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonraki kurumsal/hukukî düzenlemelere ve kullanım biçimlerine odaklanmakla birlikte başlangıç noktası toprak sisteminin klasik hüviyetine büründüğü on altıncı yüzyıla kadar geri götürülmüştür. Ortak arazilerle ilgili hukukî mevzuatın adeta donup kaldığı müstakbel üç yüzyıldaki idare ve kullanım pratikleri hukukî mevzuatla birlikte çeşitli anlaşmazlıklar sonrasında verilen hükümlerden çıkarılmaya çalışılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda yaşanan gelişmeler yine hukukî mevzuat ve kurumsal müdahalelerin yanı sıra belirli bir bölgede yaşanan ortak arazi anlaşmazlıkları üzerinden takip edilmiştir.

Araştırmada eksenin ağırlıklı olarak on dokuzuncu yüzyıla kaydırılmış olması çalışmanın biçimlendirilmesine yansımıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Konuyla ilgili teorik araştırmalara ve vaka çalışmalarına dayanan birinci bölüm

müşterek kullanıma konu olan kaynaklar için geliştirilen ortak kaynaklar kavramına ayrılmıştır. Bu bölüm ortak kaynaklarla ilgili kavramsal açıklamalar ve teorik tartışmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Üç ana başlık altında ele alınan bölümde öncelikli olarak ortak kaynakların tanımlanması ve tasnif edilmesi meselesine değinilmiştir. İkinci olarak ortak kaynaklar problemiyle uğraşanların geliştirdikleri veya kullandıkları üç temel model tartışılmıştır. Bölümde son olarak ortak kaynakların etkin yönetimi konusunda çoğunlukla vaka çalışmaları sonrasında geliştirilen reçetelere yer verilmiştir.

İkinci bölüm Osmanlı ortak arazilerinin on dokuzuncu yüzyıl öncesinde nasıl idare edildikleri ve kullanıldıkları meselesine yoğunlaşmıştır. Osmanlı toprak sisteminin kısa bir değerlendirmesiyle başlayan bölüm ortak arazilerin eski Türk ve klasik İslâm hukukundaki kökleri meselesiyle devam etmiştir. Takip eden alt bölümler Osmanlı ortak arazi türlerine ayrılmıştır. Meralar, yaylak ve kışlaklar, baltalıklar, *cibâl-i mübâha* ormanları ve harman yerlerini içeren Osmanlı ortak arazileri tâbi oldukları hukukî mevzuat çerçevesinde mercek altına alınmıştır. Hukukî mevzuatın takibinde üç ana kaynaktan yararlanılmıştır. Bunlardan birincisi bazı sultanlara atfedilen umumî kanunnâmelerle eyalet ve sancak kanunnâmeleridir. İkincisi derleyicileri arasında Feyzullah Efendi ve Yenişehirli Abdullah Efendi gibi şeyhülişlâmın da bulunduğu çeşitli Osmanlı fetva mecmualarıdır. Bölümde kullanılan temel kaynaklardan üçüncüsü Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde "Arazi Kanunnâmesi" adıyla kaydedilmiş olan ve on sekizinci yüzyıl sonlarına tarihlenen bakir bir defterdir.²⁰ 120 sayfadan oluşan söz konusu defter Osmanlı toprak rejimiyle ilgili hukukî mevzuatı açıklamaktadır. İkinci sayfasında "*Mecmû'atü'l-letâif sandûkatü'l-'avârif hâzâ kanunnâme-i pâdişâhî nevâzil²¹-i berâ-yı kânûn-i arâzî*" başlığıyla isimlendirilen kanunnâme şekil ve içerik açısından umumî kanunnâmelere ya da sancak ve eyalet kanunnâmelerine benzememektedir. İlk sayfalarda hükümler tapu, intikal, ferağ, vs. gibi konulara göre sınıflandırılmıştır ve ayrı fasıllar halinde ele alınmıştır. Devam eden sayfalarda belirli bir yer ve zamanda yaşandığı düşünülen arazi anlaşmazlıkları sonrasında verilen

²⁰ BOA, D.M.d 37315/03, M. 2 Mart 1794.

²¹ Mezhep imamlarından sonra ortaya çıkan fikhî meseleler için kullanılan nevâzil kavramı fetvaya göre daha sınırlı bir alana ve literatüre tekabül eder. Zaman zaman vâkiât ve havâdis kelimeleriyle de belirtilmiştir. Eyyüp Said Kaya, "Nevâzil", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, C. 33, s. 34.

hükümler mevcuttur. Ancak söz konusu anlaşmazlıklarda olayların geçtiği yer ve zaman bilgisi ya da aktörlerin özel isimleri zikredilmemiş, anlaşmazlıklar anonim bir vaka olarak sunulmuştur. Defterin bu bölümünde de konular *mîrî* arazi, mera, yaylak-kışlak, ormanlık alanlarla ilgili anlaşmazlıklar vs. şeklinde fasıllara ayrılmıştır. Her bir fasılda anlaşmazlık konusunda uygulanan hüküm silik bir yazı ile başlık şeklinde verilmiştir. Akabinde anlaşmazlıkla ilgili ayrıntılara ve karara yer verilmiştir. Bu açıdan defter bir kanunnâme metninden ziyade Ahkâm Defterleri'ni andırmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü on dokuzuncu yüzyıl dolaylarındaki idare ve kullanım pratiklerine odaklanmaktadır. Bölüm on dokuzuncu yüzyılda toprak hukuku mevzuatında yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesiyle başlamaktadır. Akabinde dönemin temel kanun metni olan 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin ortak arazi mevzuatı üzerindeki inşaî etkisi açıklanmıştır. Bu fasılda ikinci olarak Osmanlı ortak arazilerinin çekirdeğini oluşturan metrûk arazilere değinilmiştir. Öncelikle bu tür arazilerden intifa edenlerin ne tür haklara sahip oldukları meselesi ele alınmıştır. Daha sonra 1858 Arazi Kanunnâmesi ve çağdaş Osmanlı hukukçularının ilgili kanunnâme için yazmış oldukları şerhler üzerinden kullanıcıların metrûk araziler üzerindeki hakları ve metrûk arazilerin özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bölümün ikinci faslı ortak arazilerle ilgili hukukî düzenlemelerin tespit ve analiz edilmesine ayrılmıştır. 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin başlangıç noktası olarak alındığı bölümde öncelikle baltalıklar, *cibâl-i mübâha* ve *mîrî* ormanları gibi ortak kullanıma konu olan orman türleri mercek altına alınmıştır. Orman türleriyle ilgili hukukî mevzuatın tespitinde kronolojik sıralama temel alınmakla birlikte konu bütünlüğünün korunmasına özen gösterilmeye çalışılmıştır. Bu faslın müteakip sayfaları on dokuzuncu yüzyılda ormanlar kadar müdahaleye değer görülmeyen meralar ile yaylak ve kışlaklara ayrılmıştır. Söz konusu araziler üzerindeki idare ve intifa pratikleri mera ve yaylak-kışlaklarla ilgili hukukî mevzuat orman mevzuatı kadar zengin olmadığından 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin ilgili maddeleri ve şerhleri üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Hukukî mevzuatın uygulanma biçimleri Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden takip edilmiştir. Meralar üzerindeki ziraî ve inşaî faaliyetler, mera tahsisinin gerçekleşme biçimleri, muhacirler ve yerli ahali arasında yaşanan hak anlaşmazlıkları, değişen siyasî sınırların idare ve

kullanım pratikleri üzerindeki etkileri, yaylak ve kışlaklar üzerindeki hakkın boyutları ve kullanım biçimlerinin neden olabileceği problemler merkezî ve yerel idarecilerin karar ve eylemleri ile kullanıcıların talep ve şikâyetleri üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Faslın son bölümü harman yerleri, pazar ve panayır yerleri ile umumî yollar gibi diğer ortak arazi türlerine ayrılmıştır. Umumî yollar, kapsadıkları alan ve kullanıcı sayısının büyüklüğü nedeniyle bu dönemde kanun koyucuları daha fazla meşgul etmiş olduğundan ve ayrıca bu fasılda ele alınan diğer ortak arazi türleri hakkında Arazi Kanunnâmesi üzerine başkaca söz söylenmemiş olduğundan daha fazla alaka görmüştür.

Dördüncü bölüm ortak araziler üzerine yaşanan hak anlaşmazlıklarının çözümü için geliştirilen hukukî ve idarî mekanizmaya odaklanmıştır. İdare meclislerinin ve nizâmiye mahkemelerinin çözüm mercileri olarak ardı sıra veya eş zamanlı olarak sanheyeye davet edilmesinin yarattığı görev ve yetki karmaşaları Osmanlı adlî ve idarî sisteminde yaşanan dönüşümler çerçevesinde tartışılmıştır.

Çalışmanın beşinci ve son bölümü şimdiye kadar daha çok kanun koyuculara ve idarecilere çevrilmiş olan projeksiyonu kullanıcıların küçük dünyalarına çevirmek üzere kaleme alınmıştır. Rumeli vilâyetlerinde yaşanan ortak arazi anlaşmazlıklarının analiz edildiği bu bölüm ilgili ihtilaflar üzerinden ortak arazilerin nasıl yönetildiği ve kullanıldığı meselesine odaklanmıştır. Söz konusu ihtilaflar, arazilerin ve şikâyetlerin türleri, taraflar, ihtilafların merkeze aktarılma biçimleri ile çözüm sürecinin aktörleri ve sonucu açısından incelenmiştir. Çalışmanın zamansal ölçeği ağırlıklı olarak Rumeli Ahkâm Defterlerinin son on bir serisi doğrultusunda belirlenmiştir. Bahsi geçen seri 1837 ilâ 1908 tarihleri arasında gönderilen hükümlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte ilgili seride ortak araziler hakkında ele alınan son hüküm 1879 tarihlidir ve bu tarih, hükümlerin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, zaman yelpazesinin nihayetini oluşturmaktadır. Çalışmada söz konusu serinin boş bıraktığı bazı alanlar Başkanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarında bulunan ve kimi zaman daha geç tarihlere uzanan arşiv belgeleri ile doldurulmaya çalışılmıştır. Mekânsal ölçek ise araştırmacı tarafından

hususî olarak seçilmiştir. Bu seçimin nedeni ilgili coğrafyanın ortak arazi ihtilafları açısından sorunlu, dolayısıyla ilerleyen süreçte özel hukukî düzenlemelere tâbi tutulan bir bölge olarak öne çıkmasıdır.

1. ORTAK KAYNAKLARLA İLGİLİ KURAMSAL TARTIŞMALAR VE KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

1.1. Ortak Kaynakların Tanımı

Ortak kaynaklar müşterek kullanıma konu olan büyük doğal ya da insan yapımı kaynaklardır. Bu tür kaynaklar kamu malları²² ile benzerlik gösteren bazı özelliklere sahip olmakla beraber ortak kaynaklar ve kamu malları tüketimlerinin doğası itibariyle birbirlerinden farklıdırlar. Bilindiği üzere kamu malları piyasa tarafından arz edilemeyen ya da arzı yetersiz kalan mallardır. Kamu mallarının arzı devlet tarafından finanse edilir ve kaynağın bir kişi tarafından tüketilmesi başka bir kişinin tüketimini azaltmaz. Bu nedenle kamu mallarının tüketiminde rekabet ortaya çıkmaz.²³ Ortak kaynaklar ise doğası itibariyle *subtraktif* kaynaklardır, yani bir kişinin kaynaktan çektiği faydaya diğer kullanıcılar erişemezler ve bir kimsenin kaynaktan çektiği her fayda diğerlerinin ulaşabileceği fayda miktarını azaltır. Bu nedenle ortak kaynakların tüketiminde kullanıcılar rekabet halindedir.²⁴

Kamu malları ve ortak kaynaklar kullanıcıları faydadan dışlamanın zorluğu ya da imkânsızlığı noktasında benzerlik arz ederler. Kamu mallarında fayda bölünmezdir, dolayısıyla bir takım kişilerin faydadan dışlanması mümkün değildir.²⁵ Ortak kaynaklarda ise faydanın bölünmez bir nitelik taşıyıp taşımadığı meselesinden çok kaynağın fiziksel özelliği ya da insanların kaynağa olan bağımlılık dereceleri belirleyicidir. Ortak kaynaklarda potansiyel kullanıcıları kaynaktan dışlamak iki sebeple güçtür: Kaynak fiziksel olarak dışlamayı maliyetli kılacak kadar geniştir ya da

²² Kamu malları (*public goods*) kavramını oluşturan mal sözcüğü iktisatta genellikle mal ve hizmetler yerine kullanılmaktadır, fakat sözcük Türkçeye çevrilirken mal kavramı tercih edilmiştir. Kamu sözcüğü ise yine ikili bir anlama sahip olup bir yandan ortaklığı ve kolektifliği bir yandan da kamu kesimini ve devlet organlarını ifade eder. Meltem Kayıran, “Kamu Malları: Piyasa Başarısızlığı mı Teorilerin Başarısızlığı mı?”, *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, C. 68/No. 4, (2013), s. 152.

²³ Paul A. Samuelson, “The Pure Theory of Public Expenditure”, *Review of Economics and Statistics*, Vol. 36/No. 4, (1954), ss. 387-89; Peter O. Steiner, “Public Expenditure Budgeting”, *The Economics of Public Finance*, ed. Alan Blinder, Brookings Institution Press, Washington 1974, s. 245; Raghbendra Jha, *Modern Public Economics*, Routledge, London 1998, s. 89.

²⁴ Elinor Ostrom, *Governing the Commons*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 30; William Blomquist, Elinor Ostrom, “Institutional Capacity and the Resolution of a Commons Dilemma”, *Review of Policy Research*, Vol. 5/No. 2, (1985), s. 383.

²⁵ Leif Johansen, *Public Economics*, North-Holland Public, Amsterdam 1965, ss. 18-21.

potansiyel kullanıcılar hayatlarını idame konusunda kaynağa bağımlıdır ve bu nedenle dışlama meşru kabul edilmez.²⁶

Ortak kaynakların yönetim ve kullanım süreçlerini anlamak için kaynak sistem ve kaynak birim arasındaki farkı kavramak önemlidir. Kaynak sistemi bir sulama kanalı, mera ya da okyanus olabilir ki, bu durumda kastedilen şey ortak kullanıma konu olan kaynağın bizatihi kendisidir. Kaynak birim ise kullanıcıların kaynak sistemden elde ettikleri birim faydadır. Örneğin sulama kanalından çekilen su miktarı ya da bir ineğin merada tükettiği otun miktarı gibi. Kaynak sistemi ortak kullanıma konu olabilirken kaynak birim için böyle bir durum söz konusu değildir.²⁷

Bazı araştırmacılar kaynak sistemlerinin iki fiziksel özelliğine odaklanır: Sabitlik ve depolanabilirlik. Sabit kaynaklarda kaynak birim, biri gelip onu elde edene kadar ya mekânsal olarak durağan ya da çok az hareketlidir. Örneğin yer altı suları, kabuklu deniz ürünleri ve orman ürünlerinin birçoğu bu gruptandır. Depolanabilirlik ise kaynağı biriktirmenin ve zapt etmenin ne derece mümkün olduğu ile alakalıdır.²⁸ Bahsi geçen bu iki fiziksel özellik kaynağın idare biçimlerini ve kullanıcıların kurumsal çözümlere karşı tavırlarını doğrudan etkiler.²⁹

Yine bazı araştırmacılar ortak kaynakları kullanıcı sayısının ve kaynağa erişimin sınırsız olup olmadığına bağlı olarak ikiye ayırır. Buna göre erişimin sınırsız olduğu kaynaklar açık-erişim ortak kaynaklardır. Kaynağa erişimin ve kullanıcı sayısının belirli kurallar dâhilinde düzenlendiği kaynaklar ise sınırlı-erişim ortak kaynaklar olarak tanımlanır ve

²⁶ Ostrom, *Governing the Commons*, s. 30; Hyun Choe, Sun-Jin Yun, “Revisiting the Concept of Common-Pool Resources: Beyond Ostrom”, *Development and Society*, Vol. 46/1, (2017), s. 119.

²⁷ Ostrom, *Governing the Commons*, ss. 30-31.

²⁸ William Blomquist ve diğerleri, “Regularities From The Field and Possible Explanations”, *Rules, Games and Common-Pool Resources*, ed. Elinor Ostrom, G. Gardner, J. Walker, University of Michigan Press, Ann Arbor 1994, ss. 308-309.

²⁹ Arun Agrawal, “Common Property Institutions and Sustainable Governance of Resources”, *World Development*, Vol. 29/10, (2001), s. 1655.

gerçek ortak kaynakların bunlar olduğu ifade edilir.³⁰ Görüldüğü üzere bu ayırım kaynağın idaresi konusunda bir *ortak mülkiyet*³¹ kurumu ihdas edilip edilmediği meselesiyle yakından alakalıdır. Eğer böyle bir kurum³² ihdas edilmemişse *gerçek* ortak kaynaklar kavramından bahsetmek mümkün değildir. Bu durumda kaynak sahihsiz kaynaklar (*res nullius*) kategorisine girer ve aslında “herkesin kaynağı” olur. Oysa ikinci kategori (*res communes*) kullanıcılar grubunun üyesi olmayanların kaynaktan dışlandığı bir mülkiyet türünü ifade eder.³³ *Gerçek* ortak kaynakları bir mülkiyet türü yapan şey kullanıcıların ve kullanıcı olmayanların hak ve yükümlülükleridir. Hak ve yükümlülüklerin olmadığı bir durumda ise mülkiyet kurumunun varlığından bahsetmek mümkün değildir.³⁴

	Özel Mülkiyet	Ortak Mülkiyet	Açık Erişim	
			Sınırlı Kullanıcı	Sınırsız Kullanıcı
Grup Sınırlandırması	Bir Kişi	Yalnızca Üyeler	Yalnızca Üyeler	Herkese Açık
İntifa Sınırlandırması	İntifa Bireysel Olarak Sınırlanmıştır	İntifa Kurullarla Sınırlanmıştır	İntifa Sınırsızdır	İntifa Sınırsızdır

Tablo 1: Mülkiyet Kurumu³⁵

Ortak kaynaklar kavramının görüldüğü üzere biri kaynağın fiziksel niteliğine diğeri ise sosyal bir kurum olarak mülkiyet kurumuna bakan yönü olmak üzere iki veçhesi vardır. Ortak kaynaklar üzerine son yarım yüzyılda yapılan çalışmalar kavramın bu iki yönlü yapısının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bugün ortak kaynaklar kavramı

³⁰ Ostrom, *Governing the Commons*, s. 48; Glenn G. Stevenson, *Common Property Economics, A General Theory and Land Use Applications*, Cambridge University Press, 1991, s. 3.

³¹ Ortak mülkiyet bir kaynağın mülkiyet hakkının kaynağı kullananlar arasında eşit şekilde paylaşılmasıdır. Burada mülkiyet hakkı ile kastedilen hakkın transferi değil kullanımıdır. S.V. Ciriacy-Wantrup, Richard C. Bishop, “Common Property as a Concept in Natural Resources Policy”, *Natural Resources Journal*, Vol. 15, (1975), s. 715.

³² Sosyal bilimlerde “kurum” kavramının farklı tarifleri olmakla birlikte burada ortak kaynaklara dair geliştirilen kurullar ve mülkiyet ilişkileri merkeze alındığından North ve Ostrom’un tanımlamaları tercih edilmiştir. Bu isimlerin kurum tanımı oldukça benzerlik arz etmektedir. North ve Ostrom kurumu kısaca insan etkileşimini şekillendiren insan yapımı kural ve tahditler olarak tanımlar. Douglas North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 3; Elinor Ostrom, *Understanding Institutional Diversity*, Princeton University Press, Princeton 2005, s. 3.

³³ Ciriacy-Wantrup, Bishop, a.g.e., s. 715.

³⁴ Stevenson, a.g.e., s. 49.

³⁵ Stevenson, a.g.e., s. 58.

kullanıcıları dışlamanın imkânsız değil ama zor olduğu, bir kişinin tüketiminin diğer kullanıcıya düşen payda azalma meydana getirdiği doğal ya da insan yapımı kaynakların belirli bir kullanıcı grubu tarafından müştereken kullanıldığı bir mülkiyet türünü ifade etmektedir. Bununla birlikte bir sosyal kurum olarak ortak kaynaklar ve açık erişimin her durumda birbirini dışlamadığını, açık erişimin bazı durumlarda ortak kaynak sisteminin bir alt türü olabileceğini iddia eden görüşler de mevcuttur.³⁶

1.2. Ortak Kaynaklar Problemi ve Üç Temel Model

1.2.1. “Ortak Kaynakların Trajedisi”

Doğal ya da insan yapımı bir kaynağı ortaklaşa kullanmanın ekonomik verimliliği konusundaki tartışmaları orta-17. yüzyıl İngiltere’sine kadar götürmek mümkün olsa da³⁷ bu konunun akademik çevrelerin gündemine büyük bir gürültüyle düşmesi 1968 yılında oldu. Aslen bir biyolog olan Garret Hardin bu tarihte *Science* dergisinde bir makale yayımladı. Hardin ortak kaynaklar konusundaki çalışmaları derinden etkileyen bu makalesinde müştereken kullanılan sınırlı kaynakların aşırı kullanım sebebiyle bozulmaya uğramasının kaçınılmaz olduğunu iddia etmekteydi. Hardin *Ortak Kaynakların Trajedisi* adını verdiği modelinin mantıksal yapısını hayvanlarını herkesin

³⁶ Massimo De Angelis, *Omnia Sunt Communia: On the Commons and the Transformation to Postcapitalism*, Zed Books, London 2017, ss. 145-146.

³⁷ Bahsi geçen tartışmalar çitleme (*enclosure*) hareketi ekseninde yapılan tartışmalardır. Bilindiği üzere İngiltere’de hasat sonrasında ortaklaşa kullanılan tarım toprakları ve müşterek otlaklar koyun beslemenin ekonomik olarak daha kârlı hale gelmesi sonucunda özel müteşebbisler ve devlet eliyle çevrilmeye başlandı. Çitleme hareketi verilen bu girişimin başlangıç tarihi konusunda ortada bir görüş birliği olmasa da hareketin 1760’lardan sonraki altmış yıl boyunca zirveye ulaştığı kabul edilmektedir. Gregory Clark, Antony Clark, “Common Rights to Land in England, 1475-1839”, *The Journal of Economic History*, Vol. 61/No. 4, (2001), s. 1011, 1034; Donald N. McCloskey, “The Enclosure of Open Fields: Preface to a Study of Its Impact on the Efficiency of English Agriculture in the Eighteenth Century”, *The Journal of Economic History*, Vol. 32/No. 1, (1972), s. 15. Çitleme hareketinin savunucuları ve muhalifleri on yedinci yüzyıldan itibaren yayımladıkları risalelerle kamusal bir tartışma alanı yarattılar. Her iki tarafın savunucuları çitleme hareketini ulusal çıkar bağlamında tartışmaktaydılar. Çitlemenin savunucuları ortak mülkiyeti ekonomik olarak verimsiz olması ve toplumsal geriliğe yol açması sebebiyle zemmederken muhalifler çitlemeye köylünün mülksüzleşme sonucunda proleterleşmesi, fiyat artışı ve demografik anomaliye sebebiyet vermesi ve toplumsal ilişkileri zedelemesi dolayısıyla karşı çıkmaktaydılar. J. M. Neeson, *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, ss. 16-50. 1833’te William Forster Lloyd Oxford Üniversitesi’nde verdiği derslerde müşterek mülkiyetin emlakin kötü yönetilmesine sebep olacağı yönündeki teorisini anlatıyordu. William Forster Lloyd, “On the Checks to Population”, *Population and Development Review*, Vol. 6/No. 3, (1980), ss. 473-496. Hardin’den kısa bir süre önce H. Scott Gordon selefinkine benzer bir mantıktan yola çıkarak yaptığı çalışmasında ortak mülkiyetin balıkçılıkta yol açtığı felaketleri ortaya koymaktaydı. H. Scott Gordon, “The Economic Theory of a Common-Property Resource: The Fishery”, *Journal of Political Economy*, Vol. 62, (1954), ss. 124-142.

kullanımına açık bir merada otlatan rasyonel çobanların perspektifinden sunmaktaydı. Böyle bir merada çobanların içinde bulunduğu durum kısaca şöyleydi: Her bir çobanın hayvanlarından elde ettiği fayda doğrudan kendi hanesine yazılırken kendisinin veya diğer çobanların meraya aşırı hayvan sürmesi durumunda zarar tüm gruba dağılıyordu. Bu durum çobanların meraya daha fazla hayvan sürmesini avantajlı kılmaktaydı, çünkü çobanlar sürülerini arttırmanın faydalarından tek başına yararlanırken aşırı kullanımın maliyetini tüm grupla paylaşıyordu. Hardin sonucu şöyle açıklamaktaydı:

“Bu bir trajedidir. Her bir çoban kendisini sürüsünü sınırsız bir şekilde arttırmaya zorlayan bir sistemin içinde sıkışıp kalmıştır. [Böyle bir sistemde] İnkıraz, tüm çobanların koşarak ilerlediği varış noktasıdır, ortak mülkiyetin serbestiyetine inanan bir toplumda her biri kendi çıkarına en uygun yolu takip etmektedir.”³⁸

Hardin’e göre ortak kaynaklar probleminin teknolojik bir çözümü yoktu. Aksine çözüm değerler ve ahlak alanında aranmalıydı. İnsanlar her şeyden önce herkesin iyiliği için bazı eylemlerin kontrol altına alınması gerekliliğini kabul etmelilerdi. Bu zorunluluğun Hardin’e göre teorik ve biyolojik olmak üzere iki nedeni vardı: Öncelikle birden fazla değişkenin aynı anda maksimize edilmesi matematiksel olarak mümkün değildi, ikinci olaraksa sonlu bir dünyanın sonsuz sayıdaki insanlara yetecek kadar enerji üretmesi imkânsızdı. Bu nedenle insanların ortak kaynaklar üzerindeki serbestiyetleri herkesin iyiliği namına kısıtlanmalıydı. Hardin bireysel ben-merkezciliğin yol açtığı trajediden kurtulmak için dünyaya iki yol önermekteydi: Bireysel mülkiyet hakkının inşası ya da ortak kaynaklar üzerindeki merkezî devlet gücünün genişletilmesi.³⁹

Hardin’inin tezi çevrebilimden sosyolojiye siyaset biliminden kamu yönetimine kadar birçok disiplinde farklı problemleri tanımlamak üzere kullanıldı.⁴⁰ *Ortak kaynakların*

³⁸ Garret Hardin, “The Tragedy of the Commons”, *Science*, New Series 162/No. 3895, (1968), s. 1244.

³⁹ Hardin, *The Tragedy of the Commons*, ss. 1243-48.

⁴⁰ Rick K. Wilson, “Constraints on Social Dilemmas: An Institutional Approach”, *Annals of Operations Research*, Vol. 2, (1985), ss. 183-200; Kari Bullock, Lohn Baden, “Communes and the Logic of the Commons”, *Managing The Commons*, ed. Garret Hardin-John Baden, W. H. Freeman, New York 1977, ss. 182-99; K. A. Shepsle, B. R. Weingast, “Legislative Politics and Budget Outcomes”, *Federal Budget*

trajedisi bir yandan kaynakların aşırı tüketimi, yaşam alanlarının tahrip edilmesi, türlerin yok olması ve nüfus büyümesi gibi hali hazırdaki vakaları destekleyen çalışmalara ilham kaynağı olurken diğer yandan ortak kaynakların başarılı bir şekilde yönetildiği durumlara gönderme yapan ve daha da önemlisi bunun yollarını arayan araştırmacılar tarafından eleştirildi.⁴¹ Eleştirilerin odak noktası şuydu: Hardin'in müştereken kullanılan kaynaklar için biçtiği meşum son açık erişim kaynaklar sözü konusu olduğunda geçerliydi. Oysa ortak mülkiyet herkesin değil belirli bir kullanıcı grubunun kaynaktan istifade etmesine izin veren bir mülkiyet sistemi.⁴² Açık erişim ve ortak mülkiyet arasında iki önemli fark vardı: Bunlardan ilki ve en önemlisi ortak mülkiyet sisteminde giriş sınırlamasının olmasıydı. Hardin'in *ortak kaynağında* girdi kaynağın ekonomik olarak tükenmesine kadar artırılabilirdi. Ortak mülkiyet sisteminde ise insanlar sınırlı kullanımı öğrenmekteydiler. İkinci fark sınırlı erişimin sıklıkla eşgüdümlü bir yönetimi beraberinde getirmesiydi. Hardin'in *ortak kaynağında* eşgüdümlü bir yönetim mevcut değildi, çünkü ortada idareci olarak ayırt edilebilecek bir kullanıcılar grubu yoktu. Oysa sınırlı erişim tesis edildiğinde intifaya dâhil olan kullanıcılar grubu ortak iş yapma ve sistematik kullanma kabiliyetlerine sahip olmaktaydılar.⁴³ Sınırlı-erişim ortak kaynaklarda kullanıcıların davranışları tahsisin teknolojisini, yerini, zamanını ve miktarını yöneten kurallar tarafından belirlenmekteydi. Kuralların uygulanma biçimleri ve değişimi de yine aynı derecede etkili olmaktaydı.⁴⁴

Hardin'in tezi ortak kaynaklar üzerine yapılan çalışmaları iki açıdan etkiledi. Öncelikle kendisinden sonra yapılan hiçbir çalışma onun tezine gönderme yapmadan konuya giremedi. İkincisi ve daha da önemlisi Hardin'in tezi mülkün fiziksel özellikleri ve toplumsal olarak inşa edilen mülkiyet sistemi arasında kavramsal ve deneysel bir ayırım

Policy in the 1980's, ed. G. Mills, J. Palmer, Urban Institute Press, Washington 1984, ss. 343-367; Malvern Lumsden, "The Cyprus Conflict as a Prisoner's Dilemma Game", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 17/No. 1, (1973), ss. 7-32.

⁴¹ Choe, Yun, a.g.e., s. 114.

⁴² Carlisle Ford Runge, "Common Property Externalities: Isolation, Assurance and Resource Depletion in a Traditional Grazing Context", *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 63, (1981), ss. 595-606; Daniel W. Bromley, Michael M. Cernea, "The Management of Common Property Natural Resources: Some Conceptual and Operational Fallacies", *World Bank Discussion Paper*, No. 57, The World Bank, Washington 1989.

⁴³ Stevenson, a.g.e., s. 3.

⁴⁴ Ostrom, *Governing the Commons*, s. 48.

yapma mecburiyetini gündeme getirdi. Ortak kaynaklar kavramının anlamı bu zorunluluğun bir sonucu olarak alana yönelik çalışmalarda giderek daraldı. Bugün ortak kaynaklar kavramı (*common-pool resources*) kullanıcıları dışlamanın zor olduğu ve nedret prensibinin uygulandığı bir mülkiyet tipine gönderme yapmaktadır.⁴⁵

1.2.2. Tutsak İkilemi

Tutsak ikilemini açıklamadan önce bu teorinin bir oyun teorisi olduğunun belirtilmesi gerekir. Oyun teorisi iki ya da daha fazla bireyin karşılıklı bağımlılık halinde oldukları ve sonucun tüm aktörlerin eylemleri tarafından belirlendiği durumlardaki insan etkileşimlerini analiz etmek üzere geliştirilen modellerdir. Oyun teorisinde her bir oyun için bir dizi aktör ve her aktör için bir dizi muhtemel seçenek mevcuttur. Bu oyunlarda her bir aktörün birey-çıkarıcı rasyonelliği temel alarak bireysel çıkarına en uygun olan seçeneği seçmesi beklenir. Oyun teorisyenleri müşterek sosyal durumları tanımlamak için çeşitli oyun yapıları geliştirmişler ve bunlara Teminat, Cinsiyetlerin Savaşı, Geyik Avı ve Tutsak İkilemi gibi renkli isimler vermişlerdir.⁴⁶ Bunlardan Tutsak İkilemi oyunu en popüler oyun teorisi modeli olarak öne çıkmıştır ve ortak kaynaklardan yararlanma konusu da dahil olmak üzere bir çok toplumsal durumu çözümlenmek üzere kullanılmıştır.

Tutsak ikileminde oyunun yapısı en basit anlatımla şöyledir: Polis iki zanlıyı tutuklar ve onlara ayrı ayrı şu tekliflerde bulunur: Zanlılar sessiz kalırlarsa birer yıl hapis cezası alacaklardır. Eğer biri sessiz kalırken diğeri suçunu itiraf ederse sessiz kalan üç yıl hapis cezası alacak, itiraf eden ise serbest kalacaktır. Eğer her iki zanlı da suçunu itiraf ederse iki yıl hapis yatacaklardır. Zanlıların soruşturma boyunca birbirleriyle iletişim kurmalarına izin verilmediğinden karşı tarafın kararını öğrenme imkanları yoktur. Zanlılara ayrıca ilk ifadelerini değiştirme hakkı da tanınmamaktadır. Bu durumda

⁴⁵ Hannu Autto, *Collective Action in Commons: Its Diverse Ends and Consequences*, (Doktora Tezi), University of Turku, Department of Political Science and Contemporary History, 2014, s. 8.

⁴⁶ Amy R. Poteete, Marco A. Janssen, Elinor Ostrom, *Working Together: Collective Action, The Commons, and Multiple Methods in Practice*, 2009, s. 42.
file:///C:/Users/CASPER/Downloads/Working_Together_Collective_Action_The_Commons_and%20(1).pdf (Erişim Tarihi: 31.05.2022)

zanlılar için en mantıklı seçenek hangisidir? İki taraf için de en mantıklı seçeneğin aynı anda sessiz kalmak olduğu açıkça görülmektedir, ancak zanlılar, muhataplarının sessiz kalacağına dair bir güvenceleri olmadığından suçu itiraf etmenin daha mantıklı olacağını düşünecek ve buna göre hareket edeceklerdir.⁴⁷

Tutsak İkilemi'nde sessiz kalma işbirliği stratejisi olarak kabul edilirken itiraf “*defect*” stratejisi olarak kabul edilir ve baskın stratejinin ikincisi olduğu düşünülür.⁴⁸ Her iki oyuncu kendi baskın stratejisini seçtiğinde ise ortaya çıkan durum işbirliği yapmaları durumunda ortaya çıkacak olan durumdan daha az avantajlıdır. Bu paradoksal durum, yani bireysel rasyonel stratejinin kolektif irrasyonel bir sonuca neden olması rasyonel insanın rasyonel sonuçlar elde edeceği yönündeki yaygın inanca gölge düşürmektedir.⁴⁹ Tutsak İkilemi teorisi ortak kaynaklar probleminde şu şekilde uyarlanır: Kullanıcılar kaynağı belirlenen kurallar çerçevesinde kullanmak üzere işbirliği mi yapacaklardır, yoksa her biri diğerlerinden bağımsız bir şekilde mi hareket edecektir? Bahsi geçen teori çerçevesinde her bir kullanıcı için seçenekler şöyledir:

- a. Herkes kurala uyarken kaynağı sınırsızca tüketmek (bedavacılık ya da kaytarma)
- b. Kendisi dahil herkesin kurallara uyması (işbirliği)
- c. Kimsenin kurallara uymaması
- d. Kimse kurallara uymazken kurallara uyma (enayilik)

Yukarıdaki seçenekler verili durum olarak kabul edildiğinde grup için sabit sonuç (*stable outcome*) c şıkkıdır, yani tüm grup üyelerinin kaynaktan sınırsız bir şekilde yararlanmasıdır. İkinci alternatif yani herkesin kurallara uyması arzu edilen bir durumdur, ancak bu bir denge durumu değildir çünkü her bir kullanıcı ilk seçeneği elde etme yönünde daha güçlü bir arzu duyacaktır. Kimsenin kurallara uymadığı duruma gelince, böyle bir durum en azından her bir kullanıcıyı en kötü seçenektir, yani

⁴⁷ Anatol Rapoport, A. M. Chammah, *Prisoner's Dilemma: A Study in Conflict and Cooperation*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1965, s. 198; Russel Hardin, “Collective Action as an Agreeable N-Prisoner's Dilemma”, *Behavioral Science*, 16/5, (1971), ss. 472-81.

⁴⁸ Poteete, Janssen, Ostrom, a.g.e., ss. 42-43.

⁴⁹ Ostrom, *Governing the Commons*, s. 5.

kimsenin kurallara uymadığı bir durumda kurallara uyma “enayiliğinden” kurtaracaktır.⁵⁰

Tutsak İkilemi oyununu Hardin’in “trajedi” modeliyle ilişkilendirmek konunun anlaşılmasına daha da yardımcı olacaktır. Hardin’in modeli Tutsak İkilemi oyunun modeli ile aynı mantıktan yola çıkmaktadır. Bir köy merasında ineklerini otlatan iki çoban düşünelim. Bu merada belirli sayıda inek otlatılmasına izin verilmektedir. Bu sayıya X dediğimizde iki kişilik bir oyunda her bir çobanın $X/2$ inek otlatması işbirliği stratejisi olarak düşünülebilir. *Defect* stratejisi ise her bir çobanın meraya $X/2$ ’den fazla hayvan sürmesi durumudur. Çobanlar hayvan sayısını $X/2$ düzeyinde tutarsa 10 birim kâr, *defect* stratejisini seçmeleri durumunda ise 0 kâr elde edeceklerdir. Eğer çobanlardan biri hayvan sayısını $X/2$ düzeyinde tutarken diğeri meraya bu orandan fazla hayvan sürerse ihlalci 11 birim kâr elde ederken “enayi” çoban -1 kâr edecektir. Çobanlar bir anlaşma durumuna varmazlarsa kendi baskın stratejileri olan “*defect*” stratejisini seçeceklerdir ve ikisi de aynı anda bunu yaparlarsa sıfır kâr elde edeceklerdir. Hardin’in çoban oyunu işte budur ve bu oyunun yapısı Tutsak İkilemi oyununun yapısı ile aynıdır.⁵¹

Ortak kaynaklar problemini Tutsak İkilemi oyunu ile ilişkilendirmek yaygın bir eğilim olsa da bu ilişkilendirmenin sorunlu yapısı birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Öncelikle Tutsak İkilemi oyununda tutsaklar içinde buldukları durum açısından birbirlerine bağımlı oldukları halde zorlayıcı bir dış müdahale nedeniyle bağımsız hareket etmek durumundadırlar. Oysa ortak kaynakların kullanıcıları tutsaklar gibi cebir altında değildirler ve işbirliği stratejisini seçmek zorunda olacakları bir anlaşmaya varmaları pekâlâ mümkündür.⁵²

⁵⁰ Robert Wade, “The Management of Common Property Resources: Collective Action as an Alternative to Privatisation or State Regulation”, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 11, (1987), s. 97-98.

⁵¹ Ostrom, *Governing the Commons*, ss. 3-4.

⁵² Ostrom, *Governing the Commons*, s. 7, 15-17, 39.

İkinci olarak klasik Tutsak İkilemi oyunu ortak kaynakların kullanımı gibi tekrarlanan durumlara uyarlandığında gerçeği birebir temsil etmemektedir. Tutsak İkilemi oyununda tutsaklara yalnızca tek bir tercih hakkı verilmektedir. Ancak oyun bilinmeyen sayıda tekrarlandığında denge durumunun karşılıklı işbirliği olduğu yeni bir oyunla sonuçlanabilmektedir.⁵³ Oyunda iletişim yasağı ve tek bir tercihte bulunma zorunluluğu aynı anda ortadan kalktığına ise bambaşka sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Oyuncular diğer oyuncunun kararını öğrenebildiklerinde ve kendi kararlarını her el sonrasında elde ettikleri sonuca göre değiştirdiklerinde rasyonel strateji klasik Tutsak İkilemi oyunundakinin tam tersi olmaktadır: “Öncelikli olarak işbirliği, ikinci olarak karşı taraf *defect* ederse *defect* etmek” ya da “ilk mızıkçı olmamak.”⁵⁴

1.2.3. Kolektif Eylem Teorisi

Bizatihi ortak kaynak problemlerini çözmek üzere geliştirilmemiş olan ancak bu konuda yapılan araştırmaları derinden etkileyen bir diğer teori kolektif eylem teorisidir. Kolektif eylem birden fazla aktörün işin içinde olduğu bir durumda her bir aktörün, grubun tüm üyelerinin arzu edebileceği bir sonuç yaratacak şekilde davranmasıdır.⁵⁵ Kolektif eylem problemi, rasyonel bireysel eylem her bir bireyin kesinlikle daha az tercih edeceği bir sonuç doğurduğunda ortaya çıkar.⁵⁶

Kolektif eylem teorisi grup teorisinin ele aldığı problemlerden biri olan bireysel ve müşterek çıkarın uzlaştırılması problemi ile ilgilidir. Grup teorisinde müşterek çıkarları olan insanların gelecekte daha fazla çıkar elde etme saikiyle gönüllü olarak harekete geçecekleri şeklinde iyimser bir bakış vardır.⁵⁷ Kolektif eylem teorisinin öncü ismi Olson ise bu görüşe katılmamaktadır. Ona göre rasyonel ve kişisel çıkar odaklı bireyler

⁵³ Robert Axelrod, “The Emergence of Cooperation among Egoists”, *The American Political Science Review*, Vol. 75/No. 2, (1981), ss. 306-318.

⁵⁴ Wade, *The Management of CPR*, s. 98; R. Harrison Wagner, “The Theory of Games and the Problem of International Competition”, *American Political Science Review*, Vol. 77, No. 2, (1983), s. 331.

⁵⁵ Luis Fernando Medina, *A Unified Theory of Collective Action and Social Change*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2007, s. 23.

⁵⁶ Michale Taylor, *The Possibility of Cooperation*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, s. 18.

⁵⁷ A. Bentley, *The Process of Government: A Study of Social Pressures*, Principia Press, 1949; David B. Truman, *The Governmental Process*, Knopf, New York 1963.

bir zorlama ya da kendilerini müşterek çıkar doğrultusunda harekete geçirecek özel bir durum olmadığı sürece müşterek grup çıkarı için harekete geçmezler.⁵⁸

Olson kolektif eylemin başarısını üç unsura bağlı olduğunu ifade eder: Grubun büyüklüğü, türdeşliği ve üyeleri harekete geçirecek özel koşulların varlığı. Olson'a göre grubun büyüklüğü ve kolektif eylemin başarısı arasında ters orantı vardır. Buna göre küçük ölçekli gruplar başarılı kolektif eylem ortaya koymaya daha yatkındırlar. Yine grup üyelerinin türdeşliği kolektif eylemin ortaya çıkma olasılığını arttıran bir diğer faktördür. Üçüncü unsura gelince, Olson'a göre işbirliğinden doğacak menfaatleri grup üyelerine has kılmak kolektif eylemi teşvik eden bir durumdur.⁵⁹

Kolektif eylemin ortaya çıkmasını kolaylaştıran başka etkenler de vardır. Futemma'ya göre kolektif eylemin ortaya çıkması için bireylerin grup-temelli oluşumlara katılım yönünde bir arzularının olması gerekir. Grup-temelli eylemlerin başarısı grup üyeleri arasında işbirliğinin ve bilgi paylaşımının sağlanması ve sorun çözme mekanizmalarının oluşturulabilmesine bağlıdır.⁶⁰ Yine Ostrom'a göre güven, mütakabiliyet ve iletişim kolektif eylemin üç temel yapıtaşıdır ve bu üç unsur olmadan uzun süreli bir kolektif eylem gerçekleşemez.⁶¹ Son olarak kolektif davranışı besleyen bir takım motivasyonlardan da bahsetmek mümkündür. Diğergamlık, iyilik-sonrası duyulan haz⁶² ve haksızlıktan ikrah⁶³ gibi motivasyonlar işbirliğini kolaylaştırır ve geliştirirler.⁶⁴

⁵⁸ Mancur Olson, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge 1965, s. 2.

⁵⁹ Olson, *The Logic of Collective Action*, s. 13. Başarılı işbirliğinin nimetlerinden işbirliğini gerçekleştirenlerin değil herkesin yararlanması kolektif eylemi güçleştireceğine işaret eden ilginç bir araştırma için bk: Gordon Tullock, "The Paradox of Revolution", *Public Choice*, Vol. 11, (1971), ss. 89-100. Tullock bu çalışmada hayali ülke Ruritania'da gerçekleşen siyasi bir devrimi katılımcılar, muhalifler ve pasif kalanlar açısından incelemektedir. Tullock işbirliğinin nimetlerinden herkesin yararlandığı bir durumda, bireylerin, başkalarının işbirliği yapma ya da yapmama durumlarının her ikisinde de işbirliği yapmamak şeklinde bir strateji geliştireceklerini ortaya koymaktadır.

⁶⁰ Celia Futemma ve diğerleri, "The Emergence and Outcomes of Collective Action: An Institutional and Ecosystem Approach", *Ambiente&Sociedade*, Vol 5/No. 10, (2002), s. 1.

<https://www.scielo.br/j/asoc/a/7g3zhF84tHSqzBWrzBBGDPH/?format=pdf&lang=en> (Erişim Tarihi: 31.05.2022)

⁶¹ Elinor Ostrom, "A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action", *American Political Science Review*, 92/1, (1998), ss. 1-22.

⁶² James Andreoni tarafından geliştirilmiş olan bu model (warm-glow giving) kişinin iyilik yapması sonrasında duyduğu haz olarak tanımlanır. Model ekonomiden sosyolojiye, çevre politikalarından sağlığa kadar birçok disiplinde kullanılmaktadır. Andreoni James, "Impure Altruism and Donations to Public Goods: A Theory of Warm-Glow Giving", *The Economic Journal*, Vol. 100/No. 401, (1990), ss. 464-477.

⁶³ Davranışsal ve deneysel ekonomi ile sosyal psikoloji alanlarında kullanılan "haksızlıktan ikrah" (Inequity aversion) kavramı iyilik ve adaleti tercih etme durumuna gönderme yapar. Ernst Fehr, Klaus M.

Kolektif eylem konusunda üretilen teorileri iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki kurumsal ekonomi diğeri ise sosyoloji ve antropoloji alanlarında yapılan çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır. İlk gruptaki çalışmalar bireylerin kolektif bir çözüme ulaşma biçimleri, kurumsal bir çözüm öncesindeki rasyonel tercihleri ve farklı kolektif eylem vakalarına odaklanırken ikinci gruptaki çalışmalar konu, amaç ve metotlarındaki farklılıklara paralel olarak çeşitlilik arz etmektedir. Bununla birlikte sosyolojik ve antropolojik çalışmalar genellikle sosyal inşacı bir yaklaşımı benimsemeleri nedeniyle benzerlik gösterirler. Bu gruptaki çalışmalar genel olarak bireylerin onları birbirine bağlayan durumları nasıl algıladıkları, kolektif eylemi nasıl değerlendirdikleri ya da bakış açıları ve tercihlerinin toplumsal etkileşim vasıtasıyla nasıl evirildiğine odaklanır.⁶⁵

Kolektif eylem teorisinin ortak kaynaklar problemiyle ilgilenen çalışmalar üzerindeki etkisini de iki ana başlıkta ele almak mümkündür. Araştırmacılardan bazıları kaynağın fiziksel özelliklerinin kolektif eylem üzerindeki etkisine işaret ederken bir grup araştırmacı kullanıcıların mevcut koşullarına odaklanmıştır. İlk gruptaki araştırmacılardan bazıları kaynağın kıt ya da mebzul oluşu, büyüklüğü ve pazara yakınlığının kolektif eylem üzerindeki etkisini araştırmıştır.⁶⁶ Bu gruptan Agrawal ve Bardhan sulama sistemleri üzerine yaptıkları çalışmalarda kaynağın mebzul ya da kıt olması durumunda kolektif eylemin zorlaştığını ortaya koymuşlardır.⁶⁷ Wade ise küçük ölçekli ve sınırları net bir şekilde belirlenmiş ortak kaynakların başarılı kolektif eylem

Schmidt, "A Theory of Fairness, Competition, and Cooperation", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 114/No. 3, (1999), ss. 817-868.

⁶⁴ Urs Fischbacher, Simon Gächter, Ernst Fehr, "Are People Conditionally Cooperative? Evidence from a Public Goods Experiment", *Economic Letters*, 71, (2001), s. 397.

⁶⁵ Nicholas Faysse, Azza Ben Mustapha, "Finding Common Ground Between Theories of Collective Action: The Potential of Analyses at a Meso-Scale", *International Journal of the Commons*, Vol. 11/No. 2, (2017), s. 932.

⁶⁶ Pranab Bardhan, "Analytics of the Institution of Informal Cooperation in Rural Development", *World Development*, Vol. 21/No. 4, (1993), ss. 633-639; U. Uphoff, M. L. Wickramasinghe, C. M. Wijayarathna, "Optimum Participation in Irrigation Management: Issues and Evidence from Sri Lanka", *Human Organization*, Vol. 49/ No. 1, (1990), ss. 26-40; R. Wade, *Village Republics. Economic Conditions for Collective Action in South India*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.

⁶⁷ Arun Agrawal, "Common Resources and Institutional Sustainability", *The Drama of the Commons*, ed. Elinor Ostrom ve diğerleri, National Academy Press, Washington DC 2002, ss. 41-85; Bardhan, a.g.e., ss. 633-639.

üretmeye daha elverişli olduğunu göstermiştir.⁶⁸ Ostrom ve Gardner pazar baskısının karşılıklı bağımlılıkları azalttığını, geleneksel toplumsal bağları zayıflattığını ve bu nedenle ortak kaynağın idaresini zorlaştırdığını göstermişlerdir.⁶⁹ Yine bir diğer araştırma ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitedeki kaynakların paylaşımı konusunda kullanıcıların zaman ve enerji harcamaya daha istekli olduklarını ortaya koymuştur.⁷⁰

Kolektif eylem ve ortak kaynaklar konusunda merceği karşı yöne, yani kaynağın kullanıcılarına çeviren çalışmalar grubun tarihçesi ve örgütlenme biçimi, grup üyelerinin kaynağa bağımlılık dereceleri ve refah seviyeleri ya da kullanıcılar arasında yüz yüze iletişimin önemi gibi olguların kolektif eylem üzerindeki etkisini incelemişlerdir.⁷¹ Buna göre grubun tarihi ne kadar eskiyse grup üyelerinin sosyal sermayeleri o ölçüde gelişmiş olacağından işbirliğini devam ettirmek o kadar kolaydır.⁷² Yine kendiliğinden bir araya gelen gruplar sahiplik duyguları daha gelişmiş olduğundan işbirliğine daha yatkındırlar.⁷³ Grubun refah seviyesinin kolektif eylem üzerindeki etkisine gelince, servet eşitsizliği işbirliğini zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ternstrom refah seviyesinin görece iyi olduğu gruplarda işbirliği olasılığının çok fakir gruplardan daha yüksek olduğunu göstermiştir.⁷⁴ Kullanıcı grubun büyüklüğü kolektif eylem çalışmalarının bir diğer odak noktasıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere Olson'a göre küçük ölçekli gruplar başarılı kolektif eylem konusunda daha beceriklidir. Baland ve Platteau da grup ne kadar küçük olursa üyelerin kolektif

⁶⁸ Wade, *Village Republics; The Management of CPR*, s. 104.

⁶⁹ E. Ostrom, R. Gardner, "Coping With Asymmetries in the Commons: Self-Governing Irrigation Systems Can Work", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 7/No. 4, (1993), ss. 93-112.

⁷⁰ Thomas Dietz, Elinor Ostrom, Paul C. Stern, "The Struggle to Govern the Commons", *Science*, Vol. 302, (2003), ss. 1907-1912.

⁷¹ Masako Fujiie, Yujiro Hayami, Masao Kikuchi, "The Conditions of Collective Action for Local Commons Management: The Case of Irrigation in the Philippines", *Agricultural Economics*, Vol. 33/No. 2, (2005), ss. 179-189; Jean-Marie Baland-Jean-Philippe Platteau, *Halting Degradation of Natural Resources: Is There a Role for Rural Communities?*, Clarendon Press, Oxford 1996; Elinor Ostrom, Roy Gardner, James Walker, *Rules, Games and Common-Pool Resources*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1994.

⁷² Fujiie, Hayami, Kikuchi, a.g.e., ss. 179-189.

⁷³ Elinor Ostrom, Ganesh P. Shivakoti, *Improving Irrigation Governance and Management in Nepal*, ICS Press, Oakland 2002.

⁷⁴ Ingela Ternstrom, *The Management of Common Pool Resources: Theoretical Essays and Empirical Evidence*, (Doktora Tezi), Stockholm: The Economic Research Institute of the Stockholm School of Economics, 2003.

olarak davranma eğilimlerinin o kadar güçlü olacağını söyler.⁷⁵ Hardin'e göre ise grubun büyüklüğünün kolektif eylem üzerindeki etkisi bir dizi değişkene bağlı olarak gelişir. Bu değişkenler ortak kaynağın üretiminin doğası, kaynaktan başkalarını dışlamanın boyutu ve kullanıcı grubunun türdeşlik derecesi olarak sayılabilir.⁷⁶

1.3. Ortak Kaynakların Etkin Yönetimi Hakkında Tartışmalar

Ortak kaynakların etkin yönetimi hakkında çeşitli çözüm önerileri ortaya konmuştur. Kökleri on yedinci yüzyıl Avrupa'sına kadar geri götürülebilecek uzun soluklu bir görüşe göre ortak kaynakları trajik sondan kurtarmak için bu tür kaynaklarda tam bir bireysel mülkiyet hakkının ihdası şarttır. Bu çözüm önerisi daha yakın tarihli bazı çalışmalarda da savunulmuştur. Örneğin Demsetz ortak mülkiyetin dezavantajlarından bahsettiği makalesinde rasyonel ve ekonomik kullanım için bireysel mülkiyeti ön şart olarak kabul eder.⁷⁷ Daha iddialı bir diğer görüş insanoğlunun ortak mülkiyet sistemi ile işleyen avcılıktan müşterek hakları dışlayan tarıma geçişini birinci ekonomik devrim olarak tanımlar.⁷⁸ Smith, Hardin'in görüşünü tekit ederek bir kaynağı ortaklaşa kullanmanın onu kaçınılmaz bir yok oluşa sürükleyeceğini savunur.⁷⁹ Welch ortak kaynakların özelleştirilmesinin tüm ortak kaynak problemleri için en uygun çözüm olacağını söyler.⁸⁰

Özelleştirme kadar meşhur diğer bir görüş çözümün ortak kaynaklar konusundaki düzenlemeleri harici bir otoriteye bırakmaktan geçtiğini savunmaktadır. Burada harici otorite ile kastedilen çoğunlukla devlettir. Bu görüşün taraftarlarından Ophuls'a göre ortak kaynakların trajedik sondan kurtulması zorlayıcı devlet gücünün devreye

⁷⁵ Jean-Marie Baland, Jean-Philippe Platteau, "The Ambiguous Impact of Inequality on Local Resource Management", *World Development*, Vol. 27/No. 5, (1999), s. 773.

⁷⁶ Russell Hardin, *Collective Action*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1982, ss. 44-49.

⁷⁷ Harold Demsetz, "Toward a Theory of Property Rights", *American Economic Review*, Vol. 57/No. 2, (1967), ss. 347-359.

⁷⁸ Douglas C. North ve Robert P. Thomas, "The First Economic Revolution", *The Economic History Review*, Vol. 30/No. 2, (1977), ss. 229-241.

⁷⁹ Robert J. Smith, "Resolving the Tragedy of the Commons by Creating Private Property Rights in Wildlife", *CATO Journal*, Vol. 1/No. 2, (1981), s. 465.

⁸⁰ W. P. Welch, "The Political Feasibility of Full Ownership Property Rights: The Cases of Pollution and Fisheries", *Policy Sciences*, Vol. 16, (1983), ss. 165-180.

sokulmasıyla mümkün olabilir.⁸¹ Daha sert bir görüş çevre problemlerinin üstesinden gelmek konusunda “demir devletlere” ihtiyacımız olacağını savunmaktadır.⁸² Siyasi otoriteyi ikinci yol olarak sunan diğer bir görüş bireysel menfaat sahiplerinin kamusal alanı korumasının mümkün olmadığı durumlarda kamu temsilcilerine, hükümetlere ya da uluslararası otoritelere ihtiyaç duyulacağını belirtir.⁸³ Son olarak daha ılımlı bir görüşe göre devlet ortak kaynakların fiziksel yapısı, kullanıcıların erişebileceği teknoloji, ekonomik çevre ve kurallar gibi karmaşık yapıların ihdası konusunda yalnızca bir girişimci rolü üstlenebilir, ya da daha basit bir şekilde, elinde bulundurduğu meşru yaptırım gücüne dayanarak bu tür yapıların işleyişini denetlemekle yetinir.⁸⁴

Ortak kaynakların etkin yönetimi konusunda Leviathan’ı ya da özelleştirmeyi çözüm yolu olarak sunanların birleştikleri bir nokta vardır: Her iki öneri de harici kurumsal bir değişikliğin yani bireylere dayatılacak harici bir gücün gerekliliği konusunda fikir birliği içindedir.⁸⁵ Özelleştirme lehine görüş bildirenler çoğunlukla mükemmel işleyen bir bireysel mülkiyet sistemi ile açık erişimin neden olduğu anarşik bir durum kıyaslamasından yola çıkarlar⁸⁶ ve özelleştirme bu nedenle daha sevimli görünür.

Ortak kaynaklar problemi ile uğraşan bir diğer yaklaşım bu tür kaynakları yönetmenin en iyi yolunun kullanıcıların özerkliğinden geçtiğini savunur. Bu görüşe göre kaynağın idare ve idamesi konusunda dışarıdan dayatılan bir mekanizma olmamalıdır. Bu görüşü savunanlar yalnızca zorlayıcı harici bir gücü değil tüm kamu kurumlarının müdahalesini reddeder. Buna göre ortak kaynaklar katılımcıların gönüllü olarak iştirak ettikleri ve bağımsız karar alabildikleri bir mekanizma ile yönetilmelidir.⁸⁷ Diğer bir görüş ise

⁸¹ William Ophuls, , “Leviathan or Oblivion”, *Toward a Steady State Economy*, ed. Herman E. Daly, W. H. Freeman, San Francisco 1973, ss. 228-229.

⁸² Robert L. Heilbroner, *An Inquiry into the Human Prospect*, W. W. Norton & Company, 1974.

⁸³ David W. Ehrenfeld, *Conserving Life on Earth*, Oxford University Press, New York 1972, s. 322.

⁸⁴ Jane Mansbridge, “The Role of the State in Governing the Commons”, *Environmental Science and Policy*, Vol. 36, (2014), s. 10.

⁸⁵ Ostrom, *Governing the Commons*, s. 14.

⁸⁶ Baland, Platteau, *Halting Degradation of Natural Resources*, s. 175.

⁸⁷ T. R. Lewis, J. Cowens, *Cooperation in the Commons: An Application of Repetitious Rivalry*, University of British Columbia, Vancouver 1983.

kamu kurumları ve gönüllü organizasyonların işbirliği içinde olduğu melez bir yapıyı savunur.⁸⁸

Ortak kaynakların kullanımı ve yönetimi konusunda ortada tek bir sorun olmadığını ve bu nedenle tek bir çözüm yolu aramanın beyhudeliğini fark eden araştırmacılar da mevcuttur. Bu görüşün en önemli savunucularından Ostrom'a göre bireylerin kendilerini farklı ikilemlerden kurtarma tarzları durumdan duruma değişiklik gösterebilir ve farklı zaman ve coğrafyalarda insanlar kendi çözüm biçimlerini oluşturabilirler.⁸⁹ Ortak kaynakların yönetimi üzerine yapılan çalışmalar çok-katmanlı ve çok-merkezli sistemlerin devlet gibi geniş ölçekli tek bir birimden ya da kuralların yerel koşullara göre hassasiyetle düzenlendiği daha küçük yerel birimlerden daha başarılı olduğunu ortaya koymuştur.⁹⁰ Bu durum Fung'un "mesûl otonomi" olarak kavramsallaştırdığı şeye tekabül eder ve yerel katılım ve devlet murakabesinin karışımından oluşur.⁹¹ Çokmerkezci teori "yukarıdan aşağı olan iyidir ve aşağıdan yukarı olan kötüdür" veya bunun tersi bir durumun doğru olduğunu iddia etmez. Bunun yerine tüm seviyelerde yapılabilecek olan işe yarar katkıların peşine düşer. Bahsi geçen katkılar devlet, devletin desteklediği özel kuruluşlar, cemiyetler ya da birden fazla kuruluştan oluşan karmaşık yapılar tarafından gerçekleştirilebilir.⁹²

Ortak kaynakların etkin yönetimi konusunda kamulaştırma, özelleştirme ya da özerklik gibi kurumsal çözümler yerine -veya bunlara ek olarak- daha ayrıntılı reçeteler sunan araştırmacılar da mevcuttur. Örneğin Baland ve Platteau ortak kaynakların etkin yönetimi konusunda işbirliğini kolaylaştıran bir dizi faktörden bahseder. Bunlar kullanıcı grubun az sayıda insandan oluşması, kaynağa fiziksel yakınlık, grup üyeleri arasında türdeşlik, etkili bir yaptırım mekanizmasının varlığı ve işbirliği konusunda

⁸⁸ William Blomquist, Elinor Ostrom, "Institutional Capacity and the Resolution of a Commons Dilemma", *Policy Studies Review*, Vol. 5/No. 2, (1985), ss. 383-393.

⁸⁹ Ostrom, *Governing the Commons*, s. 14.

⁹⁰ Clark C. Gibson, Elinor Ostrom, T. K. Ahn, "The Concept of Scale and the Human Dimension of Global Change: A Survey", *Ecological Economics*, Vol. 32/No. 2, (2000), s. 234.

⁹¹ Archon Fung, *Empowered Participation Reinventing Urban Democracy*, Princeton University Press, New Jersey 2004, ss. 7-12.

⁹² Mansbridge, a.g.e., s. 10.

deneyim olarak özetlenebilir.⁹³ Wade ise ortak kaynakların yönetimini etkileyen faktörleri kaynak, teknoloji, kullanıcı grubu, farkedilebilirlik, kaynak ve kullanıcı grubu arasındaki ilişki ile kullanıcılar ve devlet arasındaki ilişki başlıkları altında inceler. Wade'e göre kullanıcı grubunun kalabalık olduğu ve geniş bir alana dağıldığı, kaynağın sınırlarının belirsiz ve ihlalcilerin tespit edilmesinin güç olduğu durumlarda kaynağa erişim ve kullanım konusundaki kuralların uzun ömürlü olması beklenemez.⁹⁴

Ortak kaynakların başarılı idaresi konusunda ayrıntılı bir reçete sunan bir diğer araştırmacı, alana dair teorik araştırmaları ve vaka çalışmalarıyla kendisinden sonraki araştırmaları derinden etkileyen Ostrom'dur. Ostrom külliyâtının başyapıtı olan çalışmasında başarılı ortak kaynakların özelliklerini şu şekilde sıralar:

- a. Kaynağın sınırları ve kaynaktan kimlerin yararlanacağı konusu nettir.
 - b. Kaynağın tahsis ve idamesi ile ilgili kurallar yerel koşullarla uyumludur.
 - c. Kuralların etkilediği kişiler kuralları tadil edebilmektedir.
 - d. Kaynağı ve kullanıcıları aktif olarak murakabe edenler ya kullanıcılarıdır ya da bu kişiler kullanıcılar karşı sorumludur.
 - e. İhlaller diğer kullanıcılar ya da kullanıcılar karşı sorumlu olan görevliler tarafından tehdidin ciddiliğine ve bağlamına göre tedricen cezalandırılır.
- Kullanıcılar ve görevliler bir anlaşmazlık durumunda çözüm mercilerine hızlı ve ucuz bir şekilde ulaşabilir.
- f. Kullanıcıların kendi kurumlarını oluşturma hakkı harici idarî bir otorite tarafından tehdit edilmez.
 - g. (Kaynak sistem daha büyük bir sistemin parçası ise) Tahsis, idame, murakabe, icra, sorun çözme ve idare konusundaki düzenlemeler en alt seviyeden başlayarak sistemin en yüksek derecesine kadar birbiriyle ilişkili olarak organize edilmiştir.⁹⁵

Son olarak ortak kaynakların etkin bir şekilde idare ve idamesini sağlayan faktörler Agrawal tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Agrawal; Baland ve Platteau,

⁹³ Baland, Platteau, *Halting Degradation of Natural Resources*, ss. 343-345.

⁹⁴ Wade, *Village Republics*, ss. 215-216.

⁹⁵ Ostrom, *Governing the Commons*, s. 90.

Wade ve Ostrom'un modellerini karşılaştırmalı olarak ele aldığı çalışmasında bahsi geçen modellere kendi bulgularını da ekleyerek ayrıntılı bir çözüm formülü sunmuştur.

Baland ve Platteau, Wade, Ostrom ve Agrawal'a Göre Ortak Kaynakların Etkin Yönetimini Kolaylaştıran Faktörler⁹⁶

<p>1. Kaynak Sistemin Yapısı</p> <ul style="list-style-type: none">a. Kaynağın küçük ölçekli olması (Wade)b. İyi tanımlanmış sınırların varlığı (Wade, Ostrom)c. Hareketliliğin düşük düzeyde olması (Agrawal)d. Kaynaktan elde edilen faydanın depolanabilir olması (Agrawal)e. Kaynağın tahmin edilebilir olması (Agrawal)
<p>2. Grubun Doğası</p> <ul style="list-style-type: none">a. Müntefilerin az sayıda olması (Wade, Bland ve Platteau)b. Müntefilerin net bir şekilde tanımlanması (Wade, Ostrom)c. Müntefilerin ortak değerlere sahip olması (Baland-Platteau)d. Geçmişte başarılı deneyimlerin olması ve sosyal sermaye (Wade, Baland-Platteau)e. Etkili bir liderin varlığı - Genç, çevresel değişimlere aşina ve yerel güçlerle bağlantılı olan bir lider (Baland-Platteau)f. Grup üyeleri arasında karşılıklı bağımlılığın olması (Wade, Baland-Platteau)g. Grup üyeleri arasında kimlik ve çıkarlar konusunda türdeşlik olması (Baland-Platteau)h. Grup üyelerinin aşırı yoksul olmaması (Agrawal)
<p>1 ve 2. Başlıklar Arasındaki İlişki</p> <ul style="list-style-type: none">a. Kaynağın ve müntefilerin ikametgahlarının lokasyon açısından örtüşmesi (Wade, Baland-Platteau)b. Müntefilerin kaynağa bağımlılığının yüksek seviyede olması (Wade)c. Müntefilerin kaynağın adil bir şekilde tahsis edildiğine inanması (Baland-Platteau)d. Müntefilerin taleplerinin yüksek düzeylerde seyretmemesi (Agrawal)e. Müntefilerin taleplerindeki değişikliklerin tedrici olması (Agrawal)
<p>3. Kurumsal Düzenlemeler</p> <ul style="list-style-type: none">a. Kuralların basit ve anlaşılır olması (Baland-Platteau)b. Kaynağa erişim ve yönetim konusundaki kuralların yerel kaynaklı olması (Wade, Ostrom, Baland-Platteau)c. Kuralların uygulanmasının kolay olması (Wade, Ostrom, Baland-Platteau)d. Cezaların tedrici olması (Wade, Ostrom)e. Cezaî hükümlerin düşük maliyetli olması (Ostrom)f. Murakıp ve diğer resmi görevlilerin müntefilere karşı mesul olması (Ostrom, Baland-Platteau)

⁹⁶ Agrawal, *Common Property Institutions*, s. 1659.

1 ve 3. Başlıklar Arasındaki İlişki

- a. İntifa pratiklerinin kaynağın yenilenmesini mümkün kılar nitelikte olması (Wade, Ostrom)

4. Harici Çevre

- a. Teknoloji

-Başkalarını kaynaktan dışlamanın düşük maliyetli olması (Wade)

-Ortak kaynakla ilgili yeni teknolojileri benimseme konusunda yeterli zamanın olması (Agrawal)

- b. Dış pazara eklemlenme düzeyinin yüksek olmaması (Agrawal)

- c. Dış pazara eklemlenmedeki değişimlerin tedrici olması (Agrawal)

- d. Devlet:

-Merkezi devletin ortak kaynakların idaresi konusunda yerel otoriteyi zayıflatmaması (Wade, Ostrom)

-Merkezi devletin cezai müeyyide uygulama konusunda yereli destekleyici kurumlarının olması (Baland-Platteau)

-Merkezi devletin yerel kullanıcıların kaynağın muhafazası konusundaki girişimlerini desteklemesi (Ostrom)

-Kaynağın tahsis, idame ve idaresi konusundaki düzenlemelerin çok-katmanlı olması (Ostrom)

2. ON DOKUZUNCU YÜZYIL ÖNCESİNDE OSMANLI ORTAK ARAZİLERİNİN YÖNETİMİ

2.1. Osmanlı Toprak Sistemine Kısa Bir Bakış

Askeri, mali ve toplumsal örgütlenmesi büyük ölçüde tarımsal gelirlerine bağlı bir devlet olarak toprak, Osmanlı Devleti'nde sıkı bir kontrole tâbiydi. Toprak sistemi üzerindeki kontrol politikalarının ve mekanizmalarının, çok geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca hüküm süren bir devlette, hiçbir dönüşüme uğramadan sabit kaldığını söylemek elbette imkânsızdır. Ancak Osmanlı toprak sisteminin temel olarak *mîrî* toprak rejimi üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür. *Mîrî* rejim en basit şekliyle devletin toprak üzerindeki sahipliği anlamına gelir ki, sisteme adını veren bir arazi çeşidi olarak *mîrî* topraklar kuruluşundan çöküşüne kadar imparatorluk topraklarının neredeyse tamamını oluşturmuştur. Sıkı bir devlet kontrolüne tâbi olan ve üzerinde hububat üretiminin gerçekleştiği tüm topraklar *mîrî* arazi kategorisindedir. Bu tür toprakların dışında yer alan ve çoğunlukla yerleşim bölgelerinin etrafını sarmalayan meyve bahçeleri ve bağlar ise *mülk* toprak statüsündedir.

Devletin toprak üzerindeki sıkı kontrolü onun askeri örgütlenmesi ile yakından alakalıdır. Gazi bir devlet olarak doğmuş Osmanlı Devleti için her daim sefere hazır bir ordu bulunması hayatî bir meseleydi, çünkü savaş daimi bir olguydu.⁹⁷ Osmanlı askerî sistemi pahalıya mal olacak merkezî ve düzenli bir ordu yerine pratik nedenlerden dolayı hafif süvari birliklerinden oluşan bir orduya dayanmaktaydı.⁹⁸ Osmanlı yönetimi askerî ihtiyaçlarını yerelde çözecek bir vergilendirme sistemi –tımâr sistemi- geliştirmişti. Bu ihtiyaçları karşılamak üzere fethedilen toprakların vergi gelirleri maaş olarak bir kısım askere dağıtılmaktaydı. Bu karşılıklı menfaat ilişkisinde tımâr sahibinden beklenen şey politik sadakatine ek olarak savaş zamanında tımâr gelirleriyle orantılı sayıda atlı asker ve teçhizatla birlikte vilâyet ordusuna katılmasıydı.

⁹⁷ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, Variorum Reprints, London 1978, s. 221.

⁹⁸ Roads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, UCL Press, London 1999, s 36.

Tımar sisteminin Osmanlılar tarafından yoktan var edilmediği, köklerinin Bizans *pronoia*'larına ya da Selçuklu *ikta* sistemine dayandığı bilinmektedir.⁹⁹ Ancak Osmanlı yöneticileri devletin malî ve sosyal gereksinimlerine istinaden sisteme kendi özel şeklini vermiştir. Osmanlı toprak sistemini oluşturan kanun ve düzenlemeler devletin adalet dağıtıcı doğasını vurgulamasının yanı sıra iâşeci ekonomi politikasıyla da yakından ilgiliydi.¹⁰⁰ Toprak ve tarımsal üretimi sıkı bir kontrol altında tutarak devlet, hem etkili bir vergilendirme sistemi geliştirmiş hem de büyük önem verdiği geçim ekonomisinin sürekliliğini garanti altına almış olmaktadır.

Para dolaşımının oldukça sınırlı olduğu Ortaçağ ekonomisinde ordunun ikmalini sağlamak ihtiyacından neşet etmiş başarılı bir vergilendirme sistemi olarak tımar; devlet, sipahi ve köylünün iç içe geçmiş çoklu haklarını içermekteydi. Sipahinin toprak üzerinde kanunlarca belirlenmiş birtakım hak ve yükümlülükleri vardı. Kanunlarca belirlenen vergiler dışında sipahi köylüden vergi alamaz, köylüyü kendi topraklarında çalışmaya zorlayamazdı.¹⁰¹ Herhangi bir hak ihlalinde köylü kadıya başvurabilirdi. Fakat yöneticilerin devlete olan yükümlülükleri idare hukukunun bir parçasını teşkil ediyordu, *şer'î* mahkemelerin yargılama sahasına tâbi değildi.¹⁰² Köylüye gelince, vergisini ödediği sürece toprağı işleme hakkına sahipti ve toprağı kullanım hakkını oğluna miras bırakabilmekteydi. Ancak köylünün tasarruf hakkı üzerinde birtakım sınırlamalar mevcuttu. Toprağın orijinal statüsünü değiştiremez, örneğin hububat üretiminin yapıldığı bir toprağı meyve bahçesine çeviremez ya da üzerine bina inşa edemezdi. Ayrıca köylü özürsüz olarak toprağını terk edemezdi. Böyle bir durumda *çiftbozan akçesi* denen özel bir para cezası ödemek zorundaydı. Devletin tarımsal üretimin kaynağı olan çiftçi hanelerinin çözülmesini ve buna bağlı olarak toplumsal

⁹⁹ Köprülü'ye göre sistemin kökenleri Selçuklu *ikta* sistemine uzanır. Köprülü, *ikta* sisteminin Selçuklu Devleti'nin varisi olan diğer Anadolu beyliklerinde de mevcut olmasının bu savı desteklediğini söyler. Ayrıntılı bilgi için bk: Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, ss. 76-102.

¹⁰⁰ Huri İslamoğlu, "Politics of Administering Property: Law and Statistics in the Nineteenth-Century Ottoman Empire", *Constituting Modernity: Private Property in the East and West*, ed. Huri İslamoğlu, I.B.Tauris, London 2004, s. 283.

¹⁰¹ Halil İnalçık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Indiana University Press, Bloomington 1993. s. 143.

¹⁰² Martha Mundy - R. Samuarez Smith, *Modern Devlet'e Giden Yolda Mülk Siyaseti: Osmanlı Suriye'sinde Hukuk, Yönetim ve Üretim*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 22.

kargaşa ile sonuçlanabilecek gıda kıtlıklarını önlemeye yönelik iaşeci politikası tarımsal üretimin kesintisiz devamını gerektirmekteydi.¹⁰³

Tarımsal ekonominin ve vergilendirmenin temel birimi olan bu çiftçi hanelerinin oluşturduğu sistem İncalcık tarafından “*çift-hane sistemi*” olarak kavramsallaştırılmıştır.¹⁰⁴ *Çift-hane* sisteminde toprak *çift* denilen ve bir çift öküzün sürebileceği büyüklükte belirli parçalara ayrılmıştı. *Çift*'in büyüklüğü coğrafi koşullara ve iklime göre değişiklik gösterse de sıradan bir köylü ailesinin geçimini ve vergi ödeme güçlerinin devamını sağlaması, *çiftin* büyüklüğünün belirlenmesindeki aslı unsurdu. *Raiyyet çiftliği* ya da kısaca *çiftlik* olarak da adlandırılan bu *çiftlerin* büyüklüğü toprağın verimliliğine göre 60 ilâ 150 dönüm arasında değişmekteydi.¹⁰⁵ Bu üretim biriminin vergilendirilmesi çiftçi, toprak ve öküzün birleşimi üzerinden hesaplanmaktaydı.¹⁰⁶ *Çift resmi* olarak adlandırılan bu vergi türü eski senyörler arasındaki bazı feodal hizmetlerin Osmanlı devrinde paraya çevrilmiş karşılıklarının toplamından ibaretti, ancak on altıncı yüzyıldan sonra onun bu gibi feodal hizmetlerle olan münasebeti unutulmuş, nakdi bir arazi vergisi olarak değerlendirilmeye başlanmıştı.¹⁰⁷ Sistem büyük çiftliklerin oluşumunu ve *çiftlerin* bölünerek küçülmesini önlemek üzerine kurulmuş olup hedeflenen şey hem sipahinin gelirinin garanti altına alınması hem de toprak ağalığının ortaya çıkışının engellenmesiydi.¹⁰⁸

Devlet prensipte hazineye ait olan ve *çift*'lere bölünmüş bu toprakları *tapu resmi* denen bir bedel karşılığında çiftçilere vermekteydi. *Tapu resmi* tasarruf hakkı mukabilinde

¹⁰³ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde İstanbul’un İaşesinde Bursa’nın Rolü”, *OTAM*, S. 16, (2014), ss. 151-171.

¹⁰⁴ İncalcık, *The Middle East and the Balkans*, s. 141-149. İncalcık’ın bu kavramsallaştırması, Rus agronomist Alexander Chayanov’un (1888-1937) aile üyelerinin işgücüne dayanan ve sanayi devrimi öncesi başat üretim modellerinden biri olan “köylü ekonomisi” teorisine dayanmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bk: A. V. Chayanov, *The Theory of Peasant Economy*, Wisconsin, University of Wisconsin Press, Madison 1986.

¹⁰⁵ Halil İncalcık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder- Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 16.

¹⁰⁶ İncalcık, *The Middle East and the Balkans*, s. 146.

¹⁰⁷ Halil İncalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, *Belleten*, C. XXIII/S. 92, (1959), ss. 583-84.

¹⁰⁸ Halil İncalcık, “The Land Problem in Turkish History”, *The Muslim World*, Vol. 45/Issue 3, (1995), s. 224.

ödenen, tarafsız bilirkişiler (*bîgaraz müslimîn*) tarafından tespit olunan ve toprağın kıymetini temsil eden muayyen bir bedeldi.¹⁰⁹ Bu bedelin karşılığında çiftçiye tasarruf hakkını gösteren bir belge verilirdi. *Tapu temessükü* ya da kısaca *tapu* olarak adlandırılan bu belge on dokuzuncu yüzyıla kadar devletle çiftçi arasında arabulucu konumunda olan sipahi ya da mültezimler tarafından verilirdi.¹¹⁰

Devletle çiftçi arasındaki bu anlaşmada çiftçiye tevdi edilen şey toprağın çıplak mülkiyeti (*rakabe*) olmayıp sadece tasarruf hakkıydı.¹¹¹ Tapu kontratı çiftçinin toprak üzerindeki hakkını hem sınırlamakta hem de ona birtakım ayrıcalıklar sağlamaktaydı. Çiftçi tasarrufu altında olan toprağı satamaz, vakfa dönüştüremez, hibe edemez ya da toprağın orijinal statüsünü değiştiremezdi. Bununla beraber tasarruf hakkını bir başkasına devredebilir ya da oğluna miras bırakabilirdi. Mutasarrıf (toprak üzerindeki tasarruf sahibi) vefat ettiğinde karısının, kız çocuğunun ya da erkek kardeşinin bu toprağı öncelikli olarak alma hakkı vardı. Ancak erkek çocuk ölümünden sonra babasının toprağını bedelsiz alabilirken bahsi geçen diğer aile yakınları böyle bir durumda *tapu resmi* denen ve arazinin kıymetine göre belirlenen bir bedel ödemek zorundaydı.

¹⁰⁹ Halil Cin, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22/S. 1, (1966), ss. 752-53

¹¹⁰ Anton Minkov, “Ottoman Tapu Title Deeds in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Origin, Typology and Diplomats”, *Islamic Law and Society*, Vol.7/No.1, (2000), s. 92.

¹¹¹ Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti’nde tarımsal üretime konu olan topraklar devlete aitti ve bu tür topraklar mirî arazi olarak adlandırılmaktaydı. Ancak devletin bu topraklar üzerindeki sahipliği bugünkü anlamıyla bir sahipliğe tekabül etmemekte, daha çok bir vergilendirme mekanizması sayesinde gelir kaynaklarına ulaşabilme ve yeniden dağıtım yapabilme gücü anlamına gelmekteydi. Tosun Arıcanlı, “19. Yüzyılda Anadolu’da Mülkiyet, Toprak ve Emek”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 139.

Toprak üzerindeki mülkiyet ilişkileri devletin, toprağın kullanımını, gelirleri ve sahipliği üzerinde dini kurumlar, yerel eşraf ve askeri elitten oluşan güç odakları ile yapmış olduğu politik ve ekonomik ittifaka göre şekil almaktaydı ve bu ilişkiler bahsi geçen ittifakın idamesini sağlamak üzere mütemâdiyen yeniden tanımlanmaktaydı. Huri İslamoğlu, “An Agenda for Comparative History: Law and Property as Aspect of State Power”, *METU Studies in Development*, Vol. 19/No. 4, (1992), s. 612. Üzerinde çeşitli aktörlerin karşılaştığı; müzakere, çatışma ya da işbirliği ile şekillenen bir güç alanı olarak toprak üzerinde çoklu mülkiyet hakları üzerine bk: Huri İslamoğlu, “Property As a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858”, *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, ed. Roger Owen, Harvard University Press, Cambridge 2001, ss. 3-61.

Literatürde sıklıkla vurgulandığı üzere Osmanlı hukuk sistemi iki temel üzerinde inşa olunmuştu: Kutsal kitabın hukukçular tarafından yorumlanması ile oluşan *şer'î* hukuk ve Osmanlı sultanlarının ve sivil bürokratların değişen siyasî ve toplumsal koşullar karşısında genellikle yerleşmiş geleneklere uygun olarak vermiş olduğu hükümlerden oluşan *örfî* hukuk. Bu ikili hukuk sistemi toprak hukuku için de geçerliydi. Mülk topraklar *şer'î* kaidelere tâbi olurken *mîrî* toprağın kullanımı, intikali ve vergilendirilmesi meseleleri örfî kanunlar çerçevesinde şekillenmişti.¹¹² *Mîrî* toprakların tasarrufu ve vergilendirilmesi meseleleri özellikle II. Bayezid devrinden itibaren her bir bölge için düzenlenmiş kanunnâmeler ile belirlenmişti.¹¹³ Örfî hukuka dayanan bu mevzuat şartlara ve devletin ihtiyaçlarına göre bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmekteydi.

Osmanlı toprak hukuku mevzuatının sistematik hale getirilmesi on altıncı yüzyıldan itibaren özel bir önem kazanmış, mevzuat bu dönemden itibaren *şer'î* hukuk çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştı. Bu dönüşümün Osmanlı Devleti'nin "gazi devlet"ten İslâmî bir halifelîğe dönüşmesiyle eşzamanlılığı dikkat çekiciydi.¹¹⁴ Bu aynı zamanda tımar sisteminin yeni ekonomik, askerî ve teknolojik dönüşümler karşısında çözülmeye başladığı bir dönemdi. Osmanlı toprak sisteminin işte bu yeni koşullara göre yeniden yorumlanması ihtiyacına binaen Kanuni Sultan Süleyman, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'yi görevlendirdi. Budin Kanunnâmesi'ne yazmış olduğu girişte Ebussuud Efendi, toprak üzerindeki devlet sahipliğini İslâmî mevzuata göre yeniden yorumlamaya girişti ve Mundy'nin deyişiyle o, bunu, "iki geleneğin, yani şeriat ve kanunun biçimlerinde birkaç değişiklik yaparak başardı".¹¹⁵

2.2. Ortak Arazilerin Tarihsel ve Hukukî Kökenleri

Osmanlı'da ortaklaşa kullanılan arazilerin tarihsel kökleri esas itibarıyla eski Türk hukuku ve İslâm hukuku olmak üzere iki temele dayanmaktaydı. Osmanlı ortak arazileri

¹¹² Halil İnalçık, Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1300-1600*, Cambridge University Press, Vol. 1, Newyork 1997, s. 105.

¹¹³ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 327.

¹¹⁴ İnalçık, *The Land Problem in Turkish History*, s. 222.

¹¹⁵ Mundy, Smith, a.g.e., s. 34.

mîrî rejim adı verilen Osmanlı toprak sisteminin mütemmim bir cüzü olarak bu iki geleneğin etkisi altında ihdas ve idare edilmekteydi. Bilindiği üzere Osmanlılar *mîrî* toprak rejimini *ex nihilo* icat etmemiş, bilakis Selçukluların kendilerine miras bıraktığı bu sistemi yeni fethedilen Rumeli topraklarına nakil ve teşmil etmişlerdi.¹¹⁶ Türklerin İslâm öncesi sosyal ve hukuki hayatlarıyla yakından alakası bulunan *mîrî* toprak rejimi¹¹⁷ göçebe hayat tarzı ve geleneklerine uygun bir toprak mülkiyeti anlayışının devamı mahiyetindeydi. Toprağın, yani otlakların kabile veya cemaatlerin müşterek mülkiyet ve intifasına konu olduğu bu sistem¹¹⁸, Selçukluların Anadolu'yu fethetmeleriyle, toprağın devlet mülkü haline getirildiği bir sisteme evrilmişti.¹¹⁹ Eski Türk amme hukukuna göre halkı yedirme, içirme, çoğaltma vazifelerinden sorumlu baba-kağan figürünün müşterek toprakların mülkiyet ve idaresini de uhdesine alması geleneksel yönetim anlayışıyla da uyumluydu.¹²⁰

Selçukluları *mîrî* toprak sistemini tatbik eden ikinci etken Orta Asya'dan mütemadiyen göç eden büyük Oğuz kitlelerinin yerleştirilmesi meselesi olmuştu. Bu kitlelerin iskânı devletin, fethettiği topraklara tam tasarruf edebilmesini, yani toprak mülkiyetini elinde bulundurmasını gerekli kılmıştı.¹²¹ Nitekim nüfus kalabalıklığı ve mera darlığı nedeniyle asıl yurtlarından göç eden bu kitlelerin kendilerine yurt, yaylak ve kışlak bulma ümidiyle Müslüman oldukları ve Batı istikametinde harekete geçtikleri kaynaklarda zikredilmekteydi.¹²² Verimli otlaklara erişim sorunu Anadolu'ya varıldığında dahi kitleleri hareket ettirmeye devam etmişti. Çağdaş bir izleyici bu

¹¹⁶ Osman Turan, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", *Bellekten*, C. XII/S. 47, (1948), s. 553.

¹¹⁷ Eski Türk devlet teşkilatında kabile ve akraba taassubuna dayanan ikta usulü ile ilgili ayrıca bk: Bahaeddin Ögel, "İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi", *IV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, TTK Yayınları, Ankara 1948, ss. 242-251.

¹¹⁸ Eski Türk hukukunda otlaklar her ne kadar müşterek mülkiyete konu olsa da arazi üzerine yerleşme ve intifa konusunda kabileler arasında belirli bir hiyerarşi mevcuttu. Kurultayda her kabilenin oturacağı yer (orun) ve beyin sofrasından alacağı pay (ülüş) söz konusu hiyerarşinin en önemli göstergelerinden biriydi. Otlak, av ve savaş ganimetleri taksiminde de her boyun "orun"u ve "ülüş"ü dikkate alınır. Önemli toplantılarda "orun" ve "ülüş"ünü bir defa kaybeden kabile ya da oymak; yayla, mera, av ve sair kaynaklar üzerindeki hukukunu da kaybetmek tehlikesine maruz kalırdı. Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler* C.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, ss. 241-254.

¹¹⁹ Zeynel Dinler, "Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Kökeni", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 4, (1983), ss. 1-27.

¹²⁰ Turan, a.g.e., ss. 568-570.

¹²¹ Turan, a.g.e., ss. 572-573.

¹²² İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 394.

dönemde Türkleri sürekli evsiz olup çadırlarda yaşayan ve sürülerine bir otlaktan diğerine göç eden topluluklar olarak tanımlamaktaydı.¹²³ Sürülere otlak bulma endişesi uç beyliklerindeki göçebe gruplar için de hayatî bir mesele olmaya devam etmişti. Tarımla ancak kendi ihtiyaçlarını temin edebilecek kadar meşgul olup iktisadî açıdan hayvancılığa bağımlı olan göçebeler sürülerine otlak bulmak amacıyla zamanlarının büyük bir kısmını hareket halinde geçirmekteydi.¹²⁴

Ülke arazisinin has, ikta ve haraci olmak üzere üçe ayrıldığı ve saraya ait haslar dışındaki toprakların ikta arazisi olarak ordu mensupları arasında bölüştürüldüğü Selçuklu toprak sisteminde ortak arazilerin ne şekilde ihdas ve idare edildiği meselesi, bu konuda yapılan çalışmaların arazilerin kullanım şekillerinden ziyade bizatihi ikta kurumuna odaklanması nedeniyle karanlıkta kalmıştır. Bununla birlikte “kalabalık Türk kütlelerinin gittikçe köylüleşerek yerleşik tarza yatkınlaştığı Türk-İslâm devletlerinde, genel olarak, ev, bahçe, ağıl gibi emlakın özel mülkiyete konu olduğunu”, ortak arazilerin ise “tarım arazisi ve ormanlar” gibi devlet mülkiyetinde kaldığını düşünebiliriz.¹²⁵ Nitekim Selçuklularda hayvancılıkla uğraşan göçebelerin kullandıkları meralar için devlete özel mera vergisi ödemeleri bu görüşü desteklemektedir.¹²⁶

Osmanlı ortak arazilerinin İslâm hukukundaki kökenlerine gelince, söz konusu bağlantı konuyla ilgili İslâm hukuk doktrinindeki teorik tartışmaların zenginliği nedeniyle daha görünür durumdadır. Ancak bu noktada öncelikle ortak arazilerin klasik İslâm hukukçuları tarafından ele alınış biçiminden bahsetmek yerinde olacaktır. Ortak araziler klasik İslâm hukuku eserlerinde müstakil başlıklar altında ele alınmaktan ziyade kamu malı mefhumunu ifade eden bir takım kavramlar üzerinden tartışılmıştır. Söz konusu eserlerde günümüz hukukundaki anlamıyla “kamu malı” deyimine tam karşılık gelecek

¹²³ Speros Vryonis, Jr., “Küçük Asya’da Göçebeleşme ve İslamlaşma”, *Osmanlı Öncesi Anadolu’da Pastoral Yaşam*, çev. ve der. İlhan Aslan, Post Yayın, İstanbul 2021, s. 22.

¹²⁴ Cafer Çiftçi, “XIV. Yüzyılda Anadolu’da Uç Beyliklerinin Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri”, *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 395. Orta Asya Türklerinin iki yönlü iktisadî düzenleri için ayrıca bk: Bahaettin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş, Türkler’de Köy ve Şehir Hayatı*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, ss. 1-50.

¹²⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 374.

¹²⁶ Osman Gazi Özgüdenli, “Selçuklular-Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, C. 36, s. 372.

bir kavramlaştırma mevcut olmasa da erfâk ve irfâk, harîm, hımâ, ortak menfaatler ve ortak ayınlar gibi kamu malı mefhumuyla ilişkili bazı kavramlara rastlanmaktadır.¹²⁷

Bu kavramların ilki olan erfâk umumun ortak bir şekilde yararlandığı bütün alanları kapsamaktadır. Harîm ise, kuyu, ağaç, nehir vb. birçok nesneye izafe edilen bir kavram olmakla beraber ortak araziler söz konusu olduğunda yerleşim birimlerinin müştereken kullanılan bölümlerini ifade etmek üzere kullanılır. Dokunulmazlığı herkes tarafından genel bir kural olarak benimsenen söz konusu yerlerin sınırlarının belirlenmesinde İslâm hukukçuları iki ölçüte başvurmuşlardır. Bunlardan biri araziden halihazırda yararlanma, diğeri ise mesafe meselesidir. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre umrana (yerleşim yeri) yakın yerler söz konusu yerlerden yararlanıp yararlanılmadığına bakılmaksızın harîm sayılır. Maliki, Şafi ve Hanbeli hukukçulara göre ise umrana yakın yerler bilfiil kullanılmıyorsa harîm sayılmaz ve ihyaya¹²⁸ müsait kabul edilir. İslâm alimleri yakınlık-uzaklık kriterinde de çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Yusuf'a göre yerleşim yerinin kenarından bağırان gür sesli bir adamın sesinin ulaştığı yerler hârim olup bu sınırın ötesindeki yerler mevat arazidir. Maliki mezhebine göre harîm, hayvanların otlamak üzere aynı gün içinde gidip gelebilecekleri uzaklıkla sınırlıdır. Hanbeli hukukçular ise mesafenin tespitinde örfe başvurulmasının en doğru yol olduğunu savunmuşlardır.¹²⁹

İslâm hukukunda ortaklaşa kullanılan arazilerle ilişkili bir diğerk kavram hımâ kavramıdır. Hımâ hukuki bir işlemi ifade ettiği gibi belirli bir arazi türünü ifade etmek için de kullanılmaktadır. Meşruiyeti Hz. Peygamber ve ilk halifelerin uygulamalarına dayanan hımâ, mübah arazilerin belirli bir bölümünün devlet yöneticileri veya vekilleri tarafından kamu yararına tahsis edilmesi anlamına gelmektedir. Söz konusu tahsis gerçekleşikten sonra arazinin mevat hükmünden çıkarak amir (imar edilmiş) arazi

¹²⁷ Hacı Mehmet Günay, *İslâm Hukukunda Kamu Malları*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 83.

¹²⁸ Sözlükte “canlandırmak, diriltmek” manasına gelen ihyâ, İslâm hukukunda sahipsiz ve işlenmemiş (mevât) bir arazinin mâlik olma irâdesiyle işlenmesi ve imarını ifade eden bir terimdir. Hamza Aktan, “İhyâ”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, C. 22, s. 7.

¹²⁹ Günay, a.g.e., ss. 84-90.

statüsüne girdiği kabul edilir. Hımânın erken dönem İslâm tarihindeki örneklerine bakıldığında tahsis edilen toprakların kime ait olduğu konusu belirsiz olsa da lehine tahsiste bulunulan kişi ya da kurumların niteliğine göre bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Örneğin cihat atları ve sadaka hayvanlarının otlatılması için tahsis edilen arazileri hazine malı olarak değerlendirmek mümkünken umumun ya da fakir ve zayıf kimseler gibi sınırlı bir kesimin istifadesi için tahsis edilen araziler kamu malları kategorisinde değerlendirilebilir.¹³⁰

İslâm hukukunda belirli bir toprak parçasının umumun ya da halkın bir bölümünün istifadesine sunulmak üzere tahsis edilmesi büyük ölçüde hımâ müessesesine dayanmaktadır.¹³¹ Devlet tasarrufu altındaki mübah arazi bu şekilde bir kez kamu malı haline getirildiğinde prensipte tahsisin daim olduğu kabul edilir. Tahsis, arazinin tahsis işleminden önceki kullanım şeklinden bağımsız olarak yapılabileceği gibi söz konusu arazinin kadimî kullanımı göz önünde bulundurularak da yapılabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in Me'rib tuzluğunun ikta olarak kendisine verilmesini talep eden bir adamın talebini bahsi geçen tuzluğun umumun istifadesine açık bir yer olduğunu öğrendikten sonra reddetmesi ya da iki komşu kabile halkının deve bağlamak ve davar otlatmak üzere ortaklaşa kullandığı bir araziye taraflardan birinin münhasıran kullanmak istemesine rağmen olduğu şekliyle bırakması¹³² kadim hakların dokunulmazlığı prensibine dayanmaktadır.

Tahsisin hukukî bir tasarrufla kaldırılıp kaldırılamayacağı meselesi İslâm hukukçularının kamu mallarının yönetimi çerçevesinde ele aldığı bir diğer mühim mesele olmuştur. Bilindiği üzere İslâm hukukunun genel prensiplerine göre zarar söz konusu olan haller dışında kadim hakların korunması esastır.¹³³ Buna göre bir mal üzerinde öteden beri mevcut olan yararlanma hakkının, aksine bir delil ya da muzır bir durum olmadığı sürece, olduğu gibi bırakılması gerekmektedir. Bununla birlikte İslâm

¹³⁰ Günay, a.g.e., ss. 90-95.

¹³¹ Günay, a.g.e., s. 112.

¹³² Günay, a.g.e., ss. 106-107.

¹³³ Mecelle, md. 6 ve 7

hukukçuları tahsisin ilgasını, işlemin faili ve gerekliliği konularına göre farklı açılardan değerlendirmişlerdir. İslâm hukukçuları Hz. Peygamber tarafından tahsis edilen ve halen ihtiyaç duyulan hımâların niteliklerinin değiştirilemeyeceği konusunda görüş birliği içindedirler. İhtiyaç duyulmayan hımâlarla ilgili olarak ise iki farklı görüş ileri sürülmüştür. Birinci görüşe göre buralardan hımâ niteliğinin kaldırılması nassa dayalı bir hükmün içtihat ile nakzedilmesi anlamına geldiğinden caiz değildir. İkinci görüş ise tahsisin gerekçesi ortadan kalktığı takdirde hımanın niteliğinin de kaldırılabilceğini ileri sürmektedir.¹³⁴

2.3. Ortak Araziler Üzerindeki Hakkın Niteliği

Ortak araziler üzerindeki hakkın niteliğinin biri devlete diğeri kullanıcılara bakan iki veçhesi olduğu söylenebilir. Klasik İslâm hukukçuları devletin ortak araziler üzerindeki hakkını bir rakabe (kuru mülkiyet) hakkından ziyade idare yetkisi olarak değerlendirmişlerdir.¹³⁵ Nitekim daha önce de görüldüğü üzere devlet başkanının halkın ihtiyaç duyduğu ve ortak bir şekilde yararlandığı arazileri ihyaya izin verme ya da temlikten ikta etme yoluyla özel kişilere sunması tecviz edilmemiştir. Bununla birlikte devlet başkanının ortak mallara ilişkin bazı tasarruflarda bulunma yetkisine sahip olduğu kabul edilmiştir ki bu yetki takdir ve içtihad yetkisi olarak nitelendirilmiştir. Buna göre idare bu yetkiye dayanarak ortak mallardan yararlanmayı düzenleyen bir takım kurallar koyabilir ve bazı koruma tedbirleri alabilir. Fakat bu tasarruflar hiçbir zaman kamuya zarar verecek noktaya gelemez.¹³⁶ Kullanıcıların ortak araziler üzerindeki haklarına gelince, söz konusu haklar bazı çağdaş hukukçular tarafından bir tür irtifak hakkı olarak nitelendirilirken¹³⁷ klasik İslâm hukukçuları kişilerin umuma ait

¹³⁴ Günay, a.g.e., s. 119. İslâm hukukçularının çoğunluğu Hz. Peygamber'den sonraki yöneticiler tarafından tahsis edilen hımâların ihtiyaç halinde ve kamu yararının gerektirmesi durumunda gerek tahsisi yapan kişi, gerekse sonraki yöneticiler tarafından değiştirilebileceğini kabul etmektedirler. Bazı Şafi hukukçular ise bir yöneticinin tahsis ettiği hımâların sonraki yöneticiler tarafından kaldırılmasını bir içtihadın başka bir içtihat tarafından nakzedilemeyeceği gerekçesiyle tecviz etmemişlerdir. A.g.e., s. 119.

¹³⁵ Günay, a.g.e., ss. 127-131.

¹³⁶ Günay, a.g.e., s. 132.

¹³⁷ Günay, a.g.e.; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. III, İz Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 123. İslâm hukukunda şahısların eşya üzerindeki hak ve yetkileri bu hak ve yetkilerin niteliğine ve gücüne göre milk, hukuk ve ibâha olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Eşya ile şahıs arasındaki en güçlü hakimiyet bağı olarak kabul edilen milk, kişiye eşya üzerinde şer'an tasarruf yetkisi veren ve başkasının tasarrufunu engelleyen aidiyet bağı olarak tanımlanır. Ali Bardakoğlu, "Hak", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, C. 15, s. 144. İrtifak hakları ise milkin bir çeşidi olan menfaat mülkiyeti kapsamında olup "bir akar üzerinde başkasına ait diğerk bir akar yararına kurulmuş

mallar üzerindeki haklarını aynî bir hak olarak değerlendirmekten ziyade ibâha¹³⁸ nitelikli bir yetki şeklinde düşünmüşlerdir.¹³⁹

2.4. Osmanlı Devleti'nde Ortak Araziler ve Çeşitleri

Osmanlı Devleti'nde kırsal toplulukların müştereken yararlandığı topraklar konusuna geçmeden önce tipik bir Osmanlı köyünün tasvirini yapmak faydalı olacaktır.¹⁴⁰ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti tarımın hâkim sektör olduğu bir ekonomik dönemde doğdu ve gelişti. Bu nedenle askerî, malî ve toplumsal örgütlenmesi tarım ekonomisinin unsurları tarafından ve şartları altında şekillendi. Tarımsal gelirlerin imparatorluk bütçesinin büyük bir bölümünü oluşturması köy ve köylü hayatının idare ve idamesini tabii olarak hayatî bir mesele haline getirdi.

Daha önce de ifade edildiği üzere tipik bir Osmanlı köyünde geçimini sağlamak ve devlete ait vergileri karşılamak üzere üretim yapan köylü aileleri (çift-hane) imparatorluk bürokrasisinin titizlikle korumaya çalıştığı bir sosyal ve fiskal ünite olarak

olan ve hak sahibine sınırlı bir yararlanma sağlayan aynî hakları” ifade eder. Hasan Hacak, “İrtifak”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, C. 22, s. 460.

¹³⁸ Eşya üzerindeki en zayıf yetkiyi ifade eden bir kavram olarak ibâha teknik anlamda bir hak olmayıp özel mülklerden ve kamu mallarından yararlanmaya ilişkin olmak üzere iki grupta incelenebilir. Birinci durumda özel mülkiyete konu olan eşya üzerinde malikin izniyle kurulan yetkileri, ikinci ve konumuzun asıl ilgilendiren anlamıyla kamu malları üzerindeki hakları ifade eder. Bardakoğlu, a.g.e., 1997, s. 145. Ortak mallar hakkındaki ibahânın hükmü ilgili malın tabiatına göre iki çeşittir. İbâhatü istihlâk, av mahsulleri, su, ot gibi istifadesi tüketime dayanan eşyalarda ibâhanın hükmü eşyanın mülk edinilerek ve tüketilerek kullanılmasıdır. İbâhatü isti'mâl ise caddeler, mescitler, kamuya ait alanlar gibi iznin sırf eşyanın kullanılmasına inhisar edildiği durumları niteler. Bu durumda ibâhanın hükmü mülk edinme veya başka bir yolla aynında tasarruf etmeksizin eşyayı kullanma hakkı anlamına gelir. İbrahim Kâfi Dönmez, “Mubah”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, C. 30, s. 344. Son olarak ibâha ortaklığı Mecelle'de şöyle tanımlanmıştır: “Şirket-i ibâha ... mübah olan yani su gibi fil'asıl kimesnenin mülkü olmayan şeyleri ahz ve ihraz ile temellüke selahiyetde ammenin müteşarik olmasıdır.” (m. 1045)

¹³⁹ Günay, *İslâm Hukukunda Kamu Malları*, s. 134; Hasan Hacak, *İslâm Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 21.

¹⁴⁰ Köylerin büyüklüğü, nüfusu, yerleşim modeli ve ekonomik faaliyetleri fiziki ve etnik şartlara, kültüre, yerleşim şartlarına, politik ve askerî faktörlere bağlı olarak çeşitlilik gösterdiğinden imparatorluk ölçüsünde bir Osmanlı köy tipinden bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte imparatorluğun çekirdek bölgesi olan Anadolu ve Rumeli'de toprak ve vergi kanunlarının etkisi altında köy yerleşmelerinin özel bir karakter kazanmış olmaları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'na özgü belli bir köy tipinden bahsedilebilir. Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 11.

kır toplumunun temel hücreliydi.¹⁴¹ Kural olarak tarımsal örgütlenmenin emek birimi olan bu üniteler ayrıntılı tahrir defterlerine birimin diğer iki temel unsuru olan öküz ve toprakla birlikte kaydedilmekteydi.¹⁴² Tahrirlerde vergi-nüfus sayımı vergi mükellefi olarak aileyi temsil eden ve ekonomik örgüte hâkim olan hane reisinin yani kocanın adıyla tespit edilirdi.¹⁴³ Defterler köylülerin vergi oranlarını belirlemekle kalmaz, toprakların yasal sahiplerini gösteren resmî birer kayıt işlevi de görürdü.¹⁴⁴ Bu tahrirler çağdaş anlamda birer kadastro olmayıp toprağın ve nüfusun boyutları ile potansiyel vergi gelirlerini kestirebilmek amacıyla yapılmaktaydı. Tam ve ciddi kesin ölçümler ya bağlık arazi gibi değerli topraklarda ya da ancak çok ciddi bir anlaşmazlık halinde gerçekleştirilir, böyle bir durumda da sınırlar yerel kadı veya yardımcılarında biri tarafından belirlenirdi. Bunlar gerekli yerlere gider; güvenilir kişilerden durumu oracıkta soruşturup, çoğunlukla ağaçlar, kayalar, dereler gibi doğal işaretlere göre köy sınırlarını saptayan bir belge düzenlerlerdi. Sultan da, kadının bu belgesi temelinde sınırnâme denilen başka bir belge çıkartırdı. Bununla birlikte köyler arasında kesin sınırların olmadığı, bu yüzden de köylünün civar köylerle ya da komşu dirlik sahipleriyle sınır anlaşmazlıklarına düştüğü durumlar hiç de az değildi.¹⁴⁵

Tahrirler köyün hukukî varlığını tescil eden kayıtlar olarak da işlev görmekteydi. Bu resmi kayıt işlemi köyü, ekili arazisi, otlaklarının sınırları ve hâsılı (toplam vergi yükümlülüğü) ile birlikte belirli bir teritoryal ve komünal yaşantı birimi olarak tanımaktaydı. Bir köy varlığından söz edilebilmesi için aile sayısı ya da ekilen arazi miktarından ziyade tarım temelli bir yerleşimin devamlılığı dikkate alınırdı. Tahrir emini bu nedenle yerleşimin mezarlığı, su kaynağı, otlakları ve güvenilir yerel tanıklarca doğrulanabilecek sınırları olup olmadığını soruştururdu.¹⁴⁶

¹⁴¹ İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu -Toplum ve Ekonomi*, s. 8.

¹⁴² Halil İncalcık, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 99.

¹⁴³ İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu -Toplum ve Ekonomi*, s. 3.

¹⁴⁴ Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 66.

¹⁴⁵ İncalcık, Quataert, a.g.e., C. 1, s. 181, 222-224.

¹⁴⁶ İncalcık, Quataert, a.g.e., C. 1, s. 222.

Tipik bir Osmanlı köyünde hububat üretimine konu olan (*mîrî*) araziler ile üzerinde meyve-sebze yetiştirilen (mülk) topraklar bireysel olarak tasarruf edilirdi. Vergilerin belirlenmesinde ve toplanmasında toprağın mutasarrıf ve mâlikleri fert olarak muhatap alınırdı. Tarımsal üretimin vergilendirilmesinde cizye veya avarız gibi bazı vergilerde olduğu şekliyle köyün bir cemaat olarak muhatap alınması söz konusu değildi. Köy halkının müştereken kullandıkları bazı kaynakları olmakla beraber bu kaynaklar üzerindeki tasarrufları hiçbir zaman komünal köy tipinden söz etmeye imkan verecek boyutlara varmamaktaydı.¹⁴⁷ Mera, yaylak-kışlak ve orman gibi bazı kaynakların ortaklaşa kullanılmasının yanı sıra katil ve hırsızlık olaylarında bütün bir köy halkının sorumlu tutulması ya da avarız ve cizye gibi vergilerin tayininde özellikle 16. yüzyıldan sonra köyün bir cemaat olarak muhatap alınması köyün cemaat karakterini kuvvetlendiren olgular olarak karşımıza çıksa da Osmanlı köyü esas sosyo-ekonomik yapısı bakımından raiyyet çiftlikleri üzerinde bağımsız üretim yapan çift-hanelerden oluşmuş bir köy toplumdur.¹⁴⁸

2.4.1. Meralar

“Hayvanların otlatılması ve otundan yararlanması için tahsis edilen veya kadimden beri bu amaçla kullanılan yer”¹⁴⁹ olarak tanımlanan mera bir Osmanlı köylüsü için hukukî olarak farklı arazi türlerine dahil olabilecek ve aynı zamanda yararlanma açısından söz konusu tanımdan daha fazlasına denk düşen bir alandı. Öncelikle meralar köylü için sahip olduğu su kaynakları ile bir bütündü, köylüler meranın otundan olduğu kadar *suyundan* da *intifa* etme hakkına sahiplerdi. İkinci olarak hayvanlarını otlatmakta olan bir köylü farklı arazi türleri üzerinde farklı hak ve yükümlülüklerle çevrelenmiş olabilirdi.

Bir Osmanlı köylüsünün hayvanlarını otlatmak için kullandığı alanları, haklarının boyutu açısından genişten daraya doğru sıralamak mümkündür. Öncelikle köylüler çayır

¹⁴⁷ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu -Toplum ve Ekonomi*, s. 12.

¹⁴⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu -Toplum ve Ekonomi*, s. 13.

¹⁴⁹ 1998 Mera Kanunu, m. 3/d. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4342.pdf> (Erişim Tarihi 08.09.2021).

haline getirip etrafını çevirdikleri sahipsiz arazileri hayvanlarını beslemek üzere kullanabilirlerdi. Oluşturulması ve bakımında emek sarf edildiğine göndermede bulunmak üzere “korunmuş”¹⁵⁰ olarak tabir edilen bu çayırlar resme tabiydi. Otluk öşrüne bedel olarak *resm-i giyâh*¹⁵¹ adı altında toplanan bu vergi ot biçiminde (Haziran ayı başlarında) evli erkeklerden alınır.¹⁵² Bununla birlikte söz konusu verginin hane başına toplandığı bölgeler de mevcuttu.¹⁵³

Köylü hanelerin kendi kullanımlarına özel olarak oluşturdukları bir diğer otlak çeşidi *mîrî* arazileri üzerinde oluşturdukları meralardı. Köylüler tapu ile tasarruf ettikleri tarlalarının bir bölümünü çift öküzlerini otlatmak üzere *boz koyup* mera edinebilirlerdi. Normal şartlarda aralıksız üç yıl ekim yapılmayan *mîrî* araziler tapuya müstahık olarak mutasarrıfından geri alınabilirken bu tür bir inhisarın herhangi bir hukukî yaptırımı yoktu. Eyalet kanunnâmeleri bu hakkı onlara açık bir şekilde tanımaktaydı. Bununla birlikte çift hayvanları için ayrılacak mahallin büyüklüğü konusunda kanunnâmelerde kesin bir dil kullanılmamaktaydı. Örneğin Fatih devrine ait bir kanunnâmede söz konusu mahallin *kişinin davarına kifayet edecek* miktardan fazla olamayacağı¹⁵⁴ ifade edilirken sonraki kanunnâmelerde daha muğlak bir dil tercih edilmişti.

“*Ve ra’iyyetin çift öküzi maslahatı için ve harman yeri için birkaç dönüm yeri boz koyup mer’â edinmek memnû değildir bu sebeble ne kadar zaman boz kalsa tapuya verilmez*”¹⁵⁵

“*Ve dahi bir ra’iyyet çifti öküzi için veya harman yeri için bir dönüm iki dönüm üç dönüm dört dönüm yerin boz koyub mer’â edilmek memnû değildir, tapuya müstehak olmaz*”¹⁵⁶

¹⁵⁰ “ve şol çayırlar ki asılda baltalarıyla açılıb veya ark kesilüb suvarma ile veya etrafına çevliki veya hendek kesmekle mefrûz olub timar ve meûnet ile hâsıl olur anun gibilerün öşürleri alinub sahibleri tasarrufunda ola”; “ve tarla başında yer koyub her yıl otın biçmek için korunan yerden dahî resm-i giyâh alınır”, Ömer Lütfî Barkan, *Kanunlar*, C. 1, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1943, s. 254, 283.

¹⁵¹ “ve otluk öşrüne bedel resm-i giyâh diyü”. Barkan, *Kanunlar*, C. 1, s. 308.

¹⁵² “ve resm-i giyâh ot biçiminde ... alınur”; “ve resm-i giyâh alınan yerden ibtidâ-i haziranda alınır”; “resm-i ... giyâh dahî ... müzevvec kâfirden alınur mücerreden alınmaz”. Barkan, *Kanunlar* C. 1, s. 283, 295.

¹⁵³ Barkan, *Kanunlar*, C. I, s. 252.

¹⁵⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 486; Barkan, *Kanunlar*, C. I, s. 107.

¹⁵⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. IV, s. 392.

Köylünün, arazisinin çift hayvanları için ayrılan bu bölümü üzerindeki hakları kanunnâmelerde açıkça ele alınmasa da arazinin tapuya müstahik olmaması onun *mîrî* arazi statüsünden çıkmadığını göstermektedir. Bu durumda köylünün *mîrî* arazi üzerindeki haklarının aynısı söz konusu bölüm için de geçerli olup bu hakkın devri, intikali ve haksız el uzatmalar karşısındaki dokunulmazlığı baki idi. Arazinin bu bölümü vergilendirmeden de muaftı. Reaya *çift öküzü çayırı* için sahib-i arza öşür ödemek zorunda değildi.¹⁵⁷ Bununla birlikte köylü hayvanlarını otlatmak üzere tarlasını ekip biçmeyi tümünden bırakır ve bu yoldaki uyarıları dikkate almazsa arazisi elinden alınırdı:

“Ba‘zı kimesneler zirâ‘ate kâbil yerlerini davar örisi edüb mu‘attal eyleseler, şol yerler ki, evvelden örü olmayub zirâ‘at olunı-gelüb zirâ‘ate kâbil ola, teklîf edüb ekdürülüb mu‘attal konulmaya. Tehdîd etdükdên sonra gerü mu‘attal koyub ekmez ise, sâhib-i tîmâra hükm olunur”.¹⁵⁸

Osmanlı topraklarında köylü, hayvanlarını *mîrî* araziler üzerinde otlatabileceği ikinci bir yola daha sahipti, ancak bu yol birincisinde olduğu kadar geniş değildi. Köylüye, komşularının tarlaları üzerinde hayvan otlatmasına imkan veren bu yol iki katı kuralla çevrelenmişti. Öncelikle köylü hayvanını başkasının tasarrufunda olan bir tarlaya mahsul kaldırılmadan sokamazdı. Eyalet kanunnâmelerinin neredeyse tamamı bu türden tecavüzleri, zararın boyutuyla mütenasip, nakdî ve bedenî cezalar içeren kesin bir dille yasaklamıştı:

¹⁵⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. VI, s. 477. 1528 tarihli Kütahya Sancağı Kanunnâmesi'nde “bu husus için il yazılır iken hükm-i şerîf-i cihân-muta' vârid olmuştır” ifadesi geçmektedir. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 5, s. 136. III. Murad devrine ait Yeni İl Kanunnâmesi'nde arazinin mera olarak kullanılacak bölümünün tekrar “kadr-ı hâcetden ziyâde” olamayacağı belirtilmektedir. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 8, s. 446.

¹⁵⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. III, s. 100.

¹⁵⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 237, 325. Mîrî arazinin ardışık üç yıl süreyle işlenmemesi durumunda tapuya müstehak olacağı yönündeki hükümlerden köylünün zaman zaman bu süreyi aşmayacak şekilde arazisini boş bıraktığı anlaşılmaktadır. Zâhirü'l-Kudât'ta yer alan bazı fetvalar köylünün ekim yapmadığı senelerde arazisinde biten hüdâyî nâbit otları mülkü gibi kullanabileceğine işaret etmektedir. Örneğin köylü bu durumdaki arazisinde kazancını sipahi ile paylaşma zorunluluğu olmaksızın para karşılığında hayvan otlatabilmektedir. Yine köylü, sipahi arazi üzerinde kendi hayvanlarını otlatmak istediğinde buna engel olma hakkına sahiptir. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 437, 453. Köylünün mahsül kalktıktan sonra tarlasında para karşılığında hayvan otlatılma hakkı için ayrıca bk: Ahmet Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı*, C. 1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 759.

“... ve bir kimesnenin atı ya öküzü ya kısrağı ekine girerse davar başına beş akçe cürm alub beş çomak; buzağı girse bir akçe bir çomak; koyun girse iki koyuna bir akçe alub bir çomak uralar ...”¹⁵⁹

Eyalet kanunnâmeleri arazi sahiplerinin haklarını korumakla beraber onlardan, yerleşim yerlerinin uzağında olup hayvanların geçiş güzergahına yakın mahallerdeki tarlalarını çitle çevirmelerini istemekteydi. Köylü, bu sorumluluğu yerine getirmese, ekinine zarar veren hayvan sahibinden bir şey isteyemezdi:

“ ... ve eğer köy arasında veya köyler yanında galle olsa ki davar uğrağı ola, anun gibiye avlağı edeler”.¹⁶⁰

“ ... avlağı itdüreler itmezse zararı kendüye mürettib olur davar sahibine nesne günah olmaz. Meğerkim gice girmiş ola Yahud harîmi bozulub davar kasd ile ekine idhal oluna”¹⁶¹

Köylünün hayvanlarını başkasına ait arazilerde otlatmasının ikinci şartı bu hakkın kadimî olmasıydı. Köylü hayvanlarını ancak ve ancak kadimden böyle bir hakka sahipse komşularının tarla veya çayırlarına sürebilirdi. Boyutunu bilmemekle beraber uygulandığına dair örneklerine rastladığımız¹⁶² bu usül 1858 Arazi Kanunnâmesi’nde de

¹⁵⁹ Akgündüz,, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. I, s. 354.

¹⁶⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. II, S. 426. “Ağlağı” ve “ağlavu” şeklinde değişik varyantları da bulunan “avlağı” kelimesi “hayvanların girmemesi için, tarla veya bahçe kenarlarına ağaç dalları ve çalı çırpı ile yapılan çit” anlamında kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk: Mesut Şen, “Türklerde Kışlag ve Yaylag Kavramları Üzerine Düşünceler”, *ÇÜTAD*, C. 3/S. 2, (2018), s. 136.

¹⁶¹ Barkan, *Kanunlar*, C. 1, s. 310.

¹⁶² “Tımar karyelerinden darendegân nâm karye ahâlîsi gelüb bunların karyeleri toprağında vâki tarla ve mevrû’âtlarında âherin ‘alâkası yoğ iken nâm kimesneler hevâlarına tabi yörük tâifesine zıkr olunan tarla ve mevrû’âtları bizim yaylağımızdır deyü hilâf-i kânûn ve fuzûlî bey’ ve mezbûrlar dahî hilâf-i şer’ ve mugâyir-i kânûn bunların tarla ve mevrû’âtları arasına koyun ve sâir davarların saliverüb yürüdüb çektiirüb bunlara küllî zarâr ve ziyân etmeleriyle men’ ve def’ olunmak bâbında husûsî göresin mezbûrların davarları kadimden ol mahallde gezegelmış değil ise minba’d gezdirmeyüb men’ ve def’ eyleyesin ve eğer gezegelmış ise dahî zarâr kadim olmaz bunların gök terike ve sâir mahsûlleri arasında davar gezdiğine kat’â rızâ-yi şerîfe yokdur minba’d muhkem tenbîh-i te’kîd eyleyesin mahsûl kalkıncaya dek davarların muhkem zabt edeler mahsûl kalktıktan sonra dahî kadimden ne mahallde gezegelmışler ise yine ol mahallde gezdireüb zarâr ve ziyân etmeyeler ettirmeyüb men’ ve def’ edesin ... vâkî’ olan zarârların ba’des-sübût tazmîn ettirüb kânûn ve emr-i hümayûnumda bağ ve bağçede kadimden

kabul edilmişti. Kanunnâmenin başkasına ait arazilerde hayvan gezdirme yasağını teyit eden 125. maddesi kadimî hak sahiplerinin bu haklarını mahsul kalktıktan sonra kullanabileceklerini belirtmekteydi.

Hububatın adeta bir monokültür halinde bulunduğu¹⁶³ ve ürün rotasyonu hakkında kayıtların genellikle sessiz olduğu¹⁶⁴ Osmanlı tarımında bu uygulamanın boyutlarını ve köylüler arasında neden olabileceği problemleri açıkça tespit etmek şimdilik mümkün olmasa da geç on dokuzuncu yüzyıla ait bir belge, söz konusu uygulamanın köylüler arasında kimi zaman ciddi anlaşmazlıklar doğurabileceğini göstermekteydi. 14 Aralık 1887 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden İşkodra Vilâyeti'ne gönderilen bir belgeye göre bir grup toprak sahibi, çayırları üzerinde kadimî olarak hayvan otlatan ahalden şikâyetçiydi. Hayvanlarını otlatmak için başka bir yere sahip olmayan köylü ise Arazi Kanunnâmesi'ne haklarını güvence altına alacak bir fıkra eklenmesini talep etmekteydiler. Konuyu değerlendiren Tanzimat Dairesi söz konusu hakkın kanunnâmenin 125inci maddesinde açık bir şekilde tanımlandığına işaret eden Defter-i Hâkâni Nezâreti'nin görüşüne dayanarak yeni bir kanunî düzenleme yapılmasına lüzum hissetmemişti. Yerel idarecilere de *kadîme ve belde âdetlerine* uygun davranmasını emretmişti. Ancak anlaşmazlık *bir hayli kitâle* sebebiyet verecek şekilde uzun bir süre daha devam etti. Nihayet arazi sahipleri söz konusu uygulamanın, tapu ile mutasarrıf oldukları arazileri üzerinde ikinci kez ekim yapmalarına mani olduğu yönünde yeni bir şikâyette bulununca mesele Defter-i Hâkâni Nezâreti'nce tekrar ele alındı. İlk şikâyet tarihinden yirmi yıl sonrasına tarihlenen yeni karar tarla ve çayırların ikinci defa mahsul yetiştirilmesine elverişli olan aksamında, müteamil bir uygulama dahi olsa, hayvan gezdirilmesini yasaklamaktaydı. Mecelle'nin zararın kadim olamayacağı yönündeki 7'inci ve 20'inci maddelerine gönderme yapan karar bireysel hakların kadim haklar aleyhine genişletildiği yeni bir mülkiyet hakkı anlayışına daha uygun düşmekteydi.¹⁶⁵

yürüyügelmiş ise deyü yazılmaz hemen tenbih eylesin davarların bağ ve bahçe arasına salıvermeyeler deyü yazılır". *BOA, D.M.d*, 37315/61.

¹⁶³ Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Yeni Türkiye*, S. 32, (2000), s. 27.

¹⁶⁴ Kayhan Orbay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine Tetkikat ve Notlar, *Bellekten*, C. 81, (2017), s. 821.

¹⁶⁵ *BOA, DH.MKT* 1469/77, 998/76, *BOA, ŞD* 2750/37. Geç dönem-Osmanlı Devleti'nde toprak üzerindeki mülkiyet haklarının dönüşümü için bk: Yücel Terzibaşoğlu, "A Very Important Requirement of Social Life: Privatization of Land, Criminalisation of Custom, and Land Disputes in the Nineteenth-

Mîrî araziler üzerinde hayvan otlatılmasına izin veren bir diğer yol, tapu ile tasarruf edilen meralardı. Bu tür meralar köy ahalisine tahsis edilen meralardan tamamıyla farklı olup her türlü yararlanma hakkı mutasarrıfına aitti. Üzerinde hububat ekimi yapılan tarlalarda ya da meyve-sebze üretimi yapılan bağlarda olduğu gibi bu arazilerden de öşür alınırdı. Kaynaklarda genellikle bir çiftliğin mütemmim cüzü olarak karşımıza çıkan tapulu meralarda köy ahali hayvanlarını otlatamazdı, ancak çiftlik sahibinin köye ait merada kadimden gelen bir hakkı varsa hayvanlarını burada köylünün hayvanlarıyla birlikte otlatılabirdi.¹⁶⁶ Bununla birlikte çiftlik sahibi, hayvan sayısını, köylünün hayvanlarını dara sokacak seviyede çoğaltamazdı. Bu suretle köy halkını tazyik edecek mütegalibenin meydana çıkması ve bunların köylünün zararına meraları istila etmesi engellenmek istenmekteydi.¹⁶⁷

Köylünün hayvanların otlatılmasına has olarak kullandığı esas kaynak idareciler tarafından bu amaçla köylüye tahsis edilen meralardı. 1858 Arazi Kanunnâmesi'ne kadar özel bir arazi türü olarak sınıflandırılmayan köy meraları *mîrî* toprak rejiminin kendine has kuralları olan mütemmim bir cüzüydü. Hukukî varlığı, kullanım amacı ve şekilleri 1858'e kadar eyalet ve sancak kanunnâmeleri ile belirlenen köy meralarından yararlanma hakkı bedelsiz olup yalnızca tahsisin yapıldığı ahaliye aitti. Ahali meradan yararlanmaları karşılığında resmi makamlara ya da yöneticilere herhangi bir ücret ödemek zorunda değildi. Söz konusu yararlanma meraya hayvan sürüp otlatma şeklinde olabileceği gibi¹⁶⁸ meranın otunu biçmek şeklinde de olabirdi. Bu durumda ot, onu

Century Anatolia”, *Les Acteurs Des Transformations Foncières Autour de la Méditerranée au XIXe Siècle*, ed. Vanessa Gueno et Didier Guignard, Karthala and the Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme, 2013, ss. 25-48.

¹⁶⁶ “... çiftliğinin davarlarını kadîmî karye mer'asında ra'y ettirmek isterken müdahale olunmağla kadîmîsi lehine yürütmek için tımar karyelerinden nâm karyeden dârende gelüb nâm karyede vâki' mutasarrıf olduğu çiftliğin davarları kadîmden berü karye-i mezbûrede vâki' mer'a yerlerinde karye-i mezbûre ahâlîlerinin davarlarıyla me'an ra'y olunub otundan ve suyundan intifâ' edegelmekle dahl icâb etmez iken karye-i mezbûreden sâireleri bizim karyemizin mer'ası yerlerinde senin koyunlarını ra'y ettirmeviz deyü kadîme mugâyir nizâ' ederler imiş göresin nizâ' olunan mahall karye-i mezbûre ahâlîsinin mahsûs ve müstakil kadîmî mer'alari olmayub fi'l-vâki'a bunun çiftliğinin dahî davarları kadîmden karye-i mezbûre ahalisinin davarlarıyla me'an ra'y olunub otundan ve suyundan intifâ' edegelmışler iken mezbûrlar kadîmden olugelene muhâlîf ol vechile nizâ' ve ta'addî edegeldikleri vâki'a ise men've def' ve kadîmî lehine me'an ra'y ettirüb ...”. *BOA, D.M.d* 37315/57.

¹⁶⁷ Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 338.

¹⁶⁸ “Bir karye ahali mera-yı kadîmlerinde hayvan gezdirip otlatmak istediklerinde ol karye zabiti olan Zeyd 'Bana resm-i otlak namına şu kadar akçe vermeyince otlatmam' deyu ahaliyi bi-gayr-i vech men'a kâdir olur mu? El-Cevab: Olmaz. Damadzâde Abdulhayr Ahmed Efendi”. Es-Seyyid Ahmed Efendi,

biçen kimsenin mülkü olup diğer emlak türlerinde olduğu gibi haksız müdahaleler karşısında mâlikine hükmolunurdu.¹⁶⁹ Sipahi meradan istifade etmenin her iki türünde de köylüden herhangi bir para ya da hizmet talebinde bulunamazdı.¹⁷⁰

Köy meraları, yararlanma hakkı yalnızca tahsisin yapıldığı köy ahalisine ait olan dışa kapalı kaynaklardı. Osmanlı toprak hukukunda mera üzerindeki hak sahipliği ile tahsisin yapıldığı yerleşim yerinin üyesi olmak arasında organik bağ vardı. Buna göre bir köye tahsis edilmiş olan meradan yararlanabilmek için öncelikle o yerleşim yerinde yaşıyor olmak gerekmektedir. Tahsisin yapıldığı köyde ikamet ediyor olmak kişiye bu hakkı doğrudan verirdi. Geç dönem kayıtlarında “*muhasasunileyh*”¹⁷¹ olarak adlandırılan bu kimseler dışında meranın kaynaklarından kimse istifade edemezdi.¹⁷² Bu hususta sipahinin izni veya rızasının olup olmadığına da bakılmazdı.¹⁷³

Neticetü'l-Fetâvâ, haz. Süleyman Kara ve dğr., Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 446; Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, *Fetâvâyı Fevziye*, haz. Süleyman Kara, Klasik Yayınları, İstanbul 2009, s. 484.

¹⁶⁹ “Bir karye ahalisinin meralarında kimesnenin saky ve inbâtınsız hâsil olan otu karye-i mezbûre ahalisinden Zeyd biçip ahzettikten sonra Amr ol otu Zeyd'den tagallüben ahzeylese Zeyd ol otu Amr'dan istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olur”. Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l-Fetâvâ*, (Haz.) Süleyman Kara ve dğr., Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 540.

¹⁷⁰ “Bir karye ahalisinin mera-yı kadimlerinde nâbit olan otu ahaliden Zeyd ve Amr biçip ihrâz eyleseler karye-i mezbûre sipahisi mezbûrlardan ol otun öşrü namına nesne almağa kâdir olur mu? El-Cevab: Olmaz. Es-Seyyid Ahmed Efendi, *Neticetü'l-Fetâvâ*, s. 33.

¹⁷¹ Halil Cemaleddin, *Telhîs-i Ahkâm-ı Arâzî*, Hukuk Matbaası, İstanbul 1329, s. 484; Ali Haydar, *Şerh-i Cedid-i Kanûn-i Arâzî*, Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1321, s. 430.

¹⁷² “Bir karye halkının mer'alarına âhar karye halkı hakları yoğiken kona geldük deyû akınub otladub ağaçların kesmeğe kâdir olurlar mı? El-cevab: Olmazlar (Ebussu'üd). Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 410; “... tumar karyelerinden dârendegân nâm karye ahâlisi gelüb bunlar karye toprağında vâki' kadimî mahsûs ve müstakil davarları ra'y olunub otundan ve suyundan intifâ' edegeldikleri mer'alarında âherin 'alâkası yoğ iken nâm karye ahâlisi kadîme mugâyir davarların getirüb ra'y etdirüb bunların davarlarına küllî müzâyaka vermeleriyle bundan akdem mezkûrlar ile terâfû'-i şer' olunduklarında mezkûrların hilâf-ı kânûn ve mugâyir-i kadim ta'addileri men' ve def' birle kıbel-i şer'den hüccet-i şer'iyeye verilmişken yine memnû' olmayub vech-i meşrûh lehine müdâhale ederler imiş göresin nizâ' olunan mer'a yerlerine dahl eden mezkûrların davarları bunların davarlarıyla me'an ra'y olunagelmekle veyâhud mahsûs ve müstakil mer'a olmağla ol vechile dahl eder olmayub fi'l-vâki'a bunların mahsûs ve müstakil davarları otlayub otundan ve suyundan intifâ' edegeldikleri kadimî mer'aları iken mezkûrlar ... ol hüccet-i şer'iyeye ve mugâyir-i kadim yine müdâhale eyledikleri vâki'a ise men' ve def' ve vech-i meşrûh lehine mer'a yerlerine kadimî lehine bunların davarların ra'y etdirüb ...”. *BOA, D.M.d 37315/54-55*.

¹⁷³ “Bir karye sipahisi Zeyd âhar karye ahalisinin akçelerini alıp karye-, ûlâ merasında hayvanlarını otlatmaya izin vermekle mezbûrlar hayvanlarını karye-i ûlâ merasında bi-gayr-i hak gezdirip otlatır olsalar karye-i ûlâ ahalisi mezbûrları men'a kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar. Bu surette karye-i uhrâ ahalisi meblağ-i mezbûru Zeyd'den istirdâda kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar”. Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l-Fetâvâ*, s. 662.

Meranın kaynaklarının “*muhasasunileyh*”e özgülüğü su kaynakları söz konusu olduğunda bazı istisnalara tâbi olabilirdi. Örneğin bir kişi veya grubun mera arazisi boyunca akan suda kadimî bir hakkı varsa ve bu hak kimseye zararı dokunur türden değilse, söz konusu mera mukîmi olmadıkları bir köye tahsis edilmiş olsa bile, hakları ibkâ olunurdu. Böyle bir durumda su kaynağı üzerinde kadimî hakları bulunan kimseler hayvanlarını iskâ edebilirdi. Meranın tahsis olunduğu köy ahalisi kendilerine bu konuda engel olamazdı.¹⁷⁴

Köy meralarından istifade hakkı bulunan bir diğer grup köye yeni yurt kurmak üzere gelip yerleşenlerdi. Klasik dönem hukukî mevzuatına göre bir raiyyetin ekip biçtiği toprağını terk edip başka bir yerleşim yerini yurt tutmasının nakdî bir bedeli olsa dahî iklim krizleri, salgın hastalıklar ya da asayişin bozulması gibi çeşitli nedenler zaman zaman böyle bir durumu gerekli kılabilmekteydi. Bu göç hayvanlarla birlikte yapıldığında ya da göç eden kimse yeni yurdunda hayvan yetiştirmek istediğinde¹⁷⁵, yeni yerleşimcinin hayvan varlığına bakılırdı. Eğer bu kimsenin sahip olduğu hayvanların sayısı köy merasında otlayan hayvanları hareket etme ve beslenme açısından zora sokacak büyüklükte değilse köylünün herhangi bir itiraz hakkı bulunamazdı. Bahsi geçen yerleşimci sonraki tahrirlerde başka bir sipahiye raiyyet yazılsa dahi köy merasından istifade etmeye devam ederdi:

“Ve mahdûd bir karyenin sınırında birkaç hâneler gelüb konsalar, yine ol karye sınırında eküb biçüb andan suvadlansalar, mer’âlarında davarları yüriyegelse, Vilâyet yazılınca öşür ve rüsûmun ol karye sâhibi alur ... Ammâ Vilâyet kâtibi gelüb zikr olan hâneleri ... bölüb âhara verse, kanun-i kadîm üzere anunla sınuru

¹⁷⁴ “... bir karye kurbunda cereyân eden nehirden karye-i uhrâ ahâlîsinin hayvanları kadîmden berü karye-i ûlâ ahâlîsinin mer’alarına mürûr edüb ol nehirden su içegelmişler iken karye-i ûlâ ahâlîleri ba’de’l-yevm râzî olmazız deyü karye-i uhrâ ahâlîsinini men’ê kâdir olurlar mı? El-cevâb olmaz deyü iftâ olunmuşdur ...”. *BOA,D.M.d*, 37315/103. Hükmün sonunda hükme referans olan fetvaya da yer verilmesi konuyla ilgili hukukî mevzuatın en azından olayın geçtiği yer ve zamanda hükmün muhatapları tarafından bilinebilecek kadar meşhur olmadığına işaret ediyor olabilir. Bu varsayım doğru ise meranın su kaynaklarının harice açık olmasının çok da yaygın bir uygulama olmadığı düşünülebilir.

¹⁷⁵ Gerek “dâhil” gerekse “hâric” reaya için köyde “yeniden düzen kurup damlar binâ” eylemek sâhib-i arzın iznine tabiydi. İzin alınmadan inşa edilen yapıların akibeti konusunda ise sâhib-i arz muhtardı. “Dilerse kanun üzere dam tapusun alır, dilerse ka’l etdürür” idi. Dolayısıyla hariç reâyâ için köyün bir üyesi olarak köy ortak kaynaklarından yararlanmak sâhib-i arzın iznine bağlıydı. Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukûku*, C. 1, s. 780.

müşa' olur; ra'iyetli ra'iyetin ta'sîr ederler; mer'â ve suvaddan dahi men' olunmazlar ...".¹⁷⁶

Köylünün eski veya yeni yerleşimci olmakla kazanmış olduğu hak sahipliği raiyyetli-raiyyet ilişkisinden bağımsız, daimi bir olguydu. Köylü hanesi vergi birimi olarak yeni bir dairenin içine alınıp başka bir sipahiye raiyyet yazılsa dahi mera üzerindeki hakkını kaybetmezdi:

*"Ve müşâ' yerde dahî bir karyenin munfasıl mahallesi hîn-i tahrîrde isimleriyle ve ellerinde bulunan tarlalarının öşürleriyle ve rüsûmlarıyla bölünüb âhar sipahiye verilse, öşür ve rüsûmını ol alır. Ve olı-geldüğü üzere mer'a ve suvad ve mezâri'de yine müştareklerdir. Ayrılub âhara verilmekle mer'â ve suvaddan men' olunmazlar".*¹⁷⁷

Köylünün mera üzerindeki hakkı -*mîrî* araziler üzerindeki haklarda olduğu şekliyle-transfer edilebilir bir hak değildi. Köylü mukîm olmakla kazanmış olduğu söz konusu hakkı çıplak bir şekilde başkasına devredemez, bu hak yalnızca ve yalnızca köyde sahip olunan emlâkin devrine içkin olarak başkasına geçerdi. Böyle bir durumda emlâki devralan kişi önceki mâlikin köy merası üzerindeki haklarına da sahip olurdu. Söz konusu hakkın genişliği ise eski mâlikin hakkı nispetinde olurdu. Emlâki satın alan kişi selefi köyün merasında ne miktarda hayvan otlatma hakkına sahipse merada ancak o sayıda hayvan otlatabilirdi.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 716.

¹⁷⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 716.

¹⁷⁸ "... karye-i mezbûre toprağında vâki' tasarrufunda olan emlâk ve arâzîye bundan akdem mutasarrıf olanların kadîmden berü koyun ve sâir davarları karye toprağında vâki' kadimî mer'a yerlerinde köy ahâlîsinin davarları ile me'an ra'y olunagelmekle bu dahî kadimî lehine koyunların ol mer'a yerinde ra'y etdirmek isterken köy ahâlîsi biz senin koyunlarını gezdirmeziz deyü nizâ' ve ta'addî ederlermiş göresin bunun karyede vâki' tasarrufunda olan emlâk ve arâzîye mukaddemâ mutasarrıf olanların kadîmden berü ol mer'a yerinde ne mikdâr davarları gezelemiş ise bunun dahî ol mikdâr koyun ve sâir davarları ve hâsıl olan döllerini ra'y etdirüb ...". *BOA, D.M.d 37315/57*.

Meralar köylülere hayvanlarını otlatmak ve sulatmak üzere tahsis edilmiş olup bu arazilerin amacı dışında kullanımı ve buna yol açacak işlemlere konu olmaları yasaklanmıştı. Meralar hiçbir koşul altında ekilip biçilemez, *mîrî* ya da mülk araziler gibi alınıp satılamazdı. Eyalet ve sancak kanunnâmeleri bu türden edim ve işlemleri kesin bir dille yasaklamıştı:

“Kadîm-üz-zamandan şehirlünün ve ehl-i kurânın davarları örüsü için olan mer‘aların ekilmesi ve korunması ve tapuya verilmesi zarar-ı ‘âm olduğu ecilden def‘ ve men‘ olunmuştur”.¹⁷⁹

Köylünün müştereken intifasına ayrılan meralar haksız edimle ziraata ya da tapu işlemlerine konu olsalar bile bu durumun hukukî bir geçerliliği olmazdı. Meranın ekilip biçilmesinin üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin arazi eski statüsüne geri çevrilirdi. Böyle bir durumda sipahinin¹⁸⁰ ya da ahalini rızasının olup olmadığını da bakılmazdı. Tahsisin yapıldığı kimseler merayı ittifakla başkasına bıraksa dahi sonraki kuşak bu işlemi hükümsüz kılabilirdi:

*“ve kadimî mer‘â ziraat olunmaz cebr ile ziraat olunursa yine mer‘â mukaddemdir mer‘âlîğe hükm olunur”*¹⁸¹

“Bir köy halkının kadimî davarları yürüyü geldiği mer‘âları olsa, sâhib-i timâr ol mer‘âyı tapuya vermek câiz değildir. Ve ol köy halkının şöyle ki, rızaları olub ittifak ile verüb ziraat ederseler, sonra gelenler gerü dava etseler, mer‘âlîğe hükm olunur. Bu kadar zaman ziraat olundu demek fâide vermez, cümleten mer‘â mukaddemdir, zirâ köy halkına mer‘â lazım ve elbette mer‘âsız olmaz”.¹⁸²

¹⁷⁹ Barkan, *Kanunlar*, C. I, s. 3.

¹⁸⁰ “Bir karye ahalesinin mera-yı kadîmlerinden bir mikdarını karye-i mezbure sipahisi tapu ile Amr’a verip Amr dahi ziraat eder olsa ahali Amr’ı ziraattan men’a kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar”. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, *Fetâvâyı Fevziye*, s. 484.

¹⁸¹ Barkan, *Kanunlar*, C. I, s. 282.

¹⁸² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 242, 333.

Köylüye terk edilen meralarda geçerli olan ziraat yasağı köy arazisinin türüne bakılmaksızın uygulanırdı. Meraların ziraata konu olması *mîrî* arazi statüsündeki köylerde olduğu gibi vakıf köyleri için de geçerliydi:

“Bir vakıf karye ahalisinin mera-yı kadîmlerinden olan yeri karye-i mezbûre mütevellisi mukâtaa ile Amr’a verip Amr dahi ol yeri bostan edip ziraat eder olsa ahali Amr’ı ziraattan men’ edip arsayı ke’l-evvel mera olmak üzere zabta kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar”.¹⁸³

Bununla birlikte merada gerçekleşen tarımsal üretim her ne kadar kanunlara aykırı olarak gerçekleşmiş olsa da sipahinin elde edilen mahsulden öşür talep etme hakkı vardı. I. Ahmed devrinde kaleme alınan ve daha sonraki dönemlerde arazi kanunlarının önemli kaynaklarından biri olan *Zâhir’ül-Kudât*’ta yer alan bir fetva böyle bir durumu yorumlamaktadır:

“Bir karye ahalisi kadimî meraları olan yeri söküb ziraat eyleseler, sipahi hâsıl olan hubûbdan öşr almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur”.¹⁸⁴

Köy meraları ziraata konu olmakla *mîrî* ya da mülk arazi statüsüne geçmeyeceği gibi tarla, bahçe ve bağ gibi üzerinde ekim yapılan arazilerin sonradan mera olarak kullanılması da söz konusu arazilere mera statüsü kazandırmazdı. Bu konuda ekim yapılan arazilerin hangi sebeplerle ya da ne kadar süreyle atıl kaldığına bakılmaz, mera olarak kullanılan tarla ve bağların eski statüleri baki kalmak üzere sahiplerine iade olunmasına hükmedilirdi. Örneğin su basması nedeniyle bir süre ziraat edilemeyen ve sonunda tapuya müstahak olan bir tarlayı satın alan bir kimse arazinin köylüler tarafından mera olarak kullanılıyor olmasından şikâyetçi olduğunda arazi *“kadimî ziraat olunur yerler sonra mer’â olmak hilâf-ı kanundur”* hükmü çerçevesinde sahibine iade edilmişti.¹⁸⁵ Yine aynı şekilde bakımsızlık nedeniyle harap olup başkalarınca mera

¹⁸³ Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, *Fetâvâyı Fevziye*, s. 485.

¹⁸⁴ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 434.

¹⁸⁵ “... has karyelerinden nâm karyeden dârendegân karye-i mezbûre toprağında tahmînen dönüm mikdârı kadimî zirâ’at ve hirâset olunub öşr ve resmi alınıgelen yerlerin demekle ma’rûf su tuğyân edüb ol yerleri

olarak kullanılan bir bağ arazisi “*tapu ile verilen bağ yerleri sonradan mer‘â olmak hilâf-ı kanundur*” hükmü gereği tapu sahibine hükmolunmuştu.¹⁸⁶

Köy meraları hiçbir şekilde ziraata konu olamayacağı gibi bu tür arazilerin hayvan otlatma dışında herhangi bir amaçla kullanılması da yasalara aykırıydı. Meralar üzerine bina inşa edilemez¹⁸⁷, izinsiz kuyu kazılamaz, toprağı çıkarılıp işlenemezdi¹⁸⁸.

basub ba‘de çekilüb zıkr olunan yerler üç sene ‘ale’t-tevâli bilâ-mâni’ boz ve hâli kaldıkda nâm karyeden nâm kimesneler ol yerleri mugâyir-i kânûn mer‘âlık lehine fuzûlî zabt eder iken fevt oldukda oğlu dahî zirâ‘at etmeyüb ol dahî hilâf-ı kanun ve kadîme mugâyir mer‘âlık lehine zabt murâd eyledikde bunlar dahî mezkûr yerleri sâhib-i arz olanlardan resm-i tapu ile alub yedlerine verilen sâhib-i arz temessükü mûcibince zabt ve zirâ‘at ve öşr ve resmin sâhib-i arza edâ ederler iken mezkûr zuhûr ve ol yerleri babam müteveffâ-yı mezbûr yirmi sene mer‘âlık lehine zabt eder iken fevt olmağla ben dahî yine mer‘âlık lehine zabt ederüm deyü mugâyir-i kânûn bunların zabt ve zirâ‘atlerine mûmâna‘at edermiş göresin münâzi‘un fihâ olan yerler dahl eden mezbûrların kadîm‘ül-eyyâmdan berü ebâ‘an-ced koyun ve sâir davarları ra‘y olunub otundan ve suyundan intifâ‘ edegeldikleri kadîmî mahsûs ve müstakil mer‘âlık lehine zabt edegeldikleri yerlerden olmağla ol vechile dahl eder olmayub fi‘l-vâki‘ kadîmden berü zirâ‘at ve hirâset olunub öşr ve resmin alınmış yerlerden iken su basub ba‘de çekilüb kâbil-i zirâ‘at olduktan sonra zirâ‘at ve hirâset olunmayub üç sene ‘ale’t-tevâli bilâ-mâni’ boz ve hâli kalmağın bunlar dahî ber-vech-i iştirâk sâhib-i arzdan resm-i tapu ile alub zabt ve zirâ‘at ve öşr ve resmin sâhib-i arza edâ ederler iken mezbûr mugâyir-i kadîm ol yerleri yine mer‘âlık lehine zabt edüb size zirâ‘at etdirmem deyü mâni‘ ve gadr murâd eylediği vâki‘a ise kadîmî zirâ‘at olunur yerler sonra mer‘â olmak hilâf-ı kânûndur ol yerleri yedlerinde olan tapu temessükü mûcibince kemâkân buna zabt ve zirâ‘at etdiresün ...”. *BOA, D.M.d 37315/43.*

¹⁸⁶ “... tımar karyelerinden nâm karye toprağında vâki‘ kıt‘a bağlarda mutasarrıf olan ashâbları ta‘mîr etmeyüb ve resmin dahi sâhib-i arza vermeğın ‘adem-i kudret izhâr edüb nice sene harâba müşrif olub hâli ve mu‘attal kalub kânûn lehine tapuya müstahak olduğın harâb olan bağ yerlerin tapu ile alub zirâ‘at etmek isterken karye-i merkûmeden ba‘zıları mücerred ta‘mîr için ol yerler müşâ‘ yerleri olub harâba müşrif oldukda bizim davarlarımız birkaç seneden berü yürüyüb otundan ve suyundan intifâ‘ edegelmeleriyle mer‘âmız olmuş olur mer‘âlık lehine zabt edüb sana zirâ‘at etdirmezüz deyu nizâ‘ ederler imiş göresin nizâ‘ olunan mahall kadîmden karye-i mezbûr ahâlîsinin mahsûs ve müstakill mer‘â yerlerinden olmayub fi‘l-vâki‘a müşâ‘ bağ yeri olub ashâbi ta‘mîr etmeyüb ve resmin dahi sâhiblerine vermeğın ‘adem-i kudret izhâr edüb nice sene harâba müşrif olub hâli ve mu‘attal kalmağla kânûn lehine tapuya müstahak oldukda bu zirâ‘at etmek için sâhib-i arzdan tapu ile alub zabt ve zirâ‘at etmek isterken mezbûrlar ol vechile mer‘âmızdır deyü müdâhale ve nizâ‘ eyledikleri vâki‘a ise bu makûle harâba müşrif olub tapu ile verilen bağ yerleri sonradan mer‘â olmak hilâf-ı kânûndur vech-i meşrûh lehine yerleri yedinde olan tapu ve temessük mûcibince kemâkân buna zabt ve zirâ‘at etdiresün ...”. *BOA, D.M.d 37315/44.*

¹⁸⁷ “... evkâf karyelerinden nâm karyeden dârendegân gelüb karye-i mezbûre toprağında vâki‘ kadîmü‘l-eyyâmdan berü koyun ve sâir davarları ra‘y olunub otundan ve suyundan intifâ‘ edegeldikleri kadîmî mahsûs ve müstakill mer‘â ve suvâd yerlerine dahl icâb etmez iken Elhâc Mehmed nâm kimesne zuhûr ve ol mer‘â ve suvâd yerlerini ben vakf-ı mezbûr mütevellîsinden tapu ile aldım deyü hilâf-ı kânûn ve fuzûlî binâ ihdâs ve çiftlik edüb ve bir mikdâr yerlerin dahî zirâ‘at eylediklerinden davarlarına küllî müzâyaka verüb gadr eder imiş göresin münâzi‘un-fih olan yerler kadîmden berü tapu ile verilip zirâ‘at ve hirâset olunub ‘öşr ve resmi alınmış yerlerden olmayub fi‘l-vâki‘a karye-i mezbûre ahâlîsinin davarlarına mahsûs ve müstakill kadâmî mer‘â yerlerinden ise kadîmî mer‘â yerleri alınub satılmak ve tapu ile verilüb zirâ‘at ve binâ ihdâs olunmak hilâf-ı kânûndur cebren zirâ‘at olunsa dahî mer‘â mukaddemdir geri mer‘âlığa hükm edüb mezbûru mugâyir-i kânûn zirâ‘atden men‘ ve binâsın kal‘ edüb vech-i meşrûh lehine kadîmî mer‘â yerlerin kadîmî lehine bunlara zabt etdirüb ...”. *BOA, D.M.d 37315/55.*

Köylünün meradan yararlanmasına engel olma sonucunu doğuracak bu tür haksız edimler tahsis amacıyla çeliştiğinden yasaklanmıştı. Mera üzerindeki haksız edim başkalarına zarar verecek boyutlara vardığında zarara sebep olan kişi mağdur tarafa tazminat ödemek zorunda kalırdı:

“Bir karye ahalisinin meralarından olup memerr-i hayvanat olan mevzide Zeyd’in bila izn-i sultani harfettiği kuyuya ahalisinden Amr’ın bir su sığırı ineği düşüp helak olsa Zeyd’e damân lazım olur mu? el-Cevab: Olur.”¹⁸⁹

Meranın tapu işlemlerine konu olması durumunda da benzer hükümler uygulanırdı. 1583 tarihli Yeni İl Kanunu’nda belirtildiği üzere bu tür bir haksız edim gerçekleştiğinde vilâyet kadılarında işlemi nakz ederek araziye tekrar eski statüsüne dönüştürmeleri istenirdi.¹⁹⁰ Merayı haksız yere zapt ve ziraat eden kişi araziye ne kadar uzun süre kullanırsa kullansın tasarrufu ona *mîrî* arazide olduğu şekliyle bir hak kazandırmazdı.¹⁹¹

¹⁸⁸ “Bir karye ahalisinin mera-yı kadimlerinden olan yerin bir miktarını karye-i mezbûre sipahisi Zeyd tapu ile Amr’a verse Amr dahi yeri hafredip topraktan kiremit işlemek murad eylese ahali-i merkûme Amr’ı men’a kâdir olur mu? el-Cevab: Olurlar”, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, *Fetâvâyı Fevziye*, s. 485.

¹⁸⁹ es-Seyyid Ahmed Efendi, *Netîcetü’l-Fetâvâ*, s. 411. Aynı şekilde böyle bir kuyuya ahalden biri düşüp hayatını kaybederse kuyuyu inşa eden kişi maktulün veresesine diyet ödemek zorundaydı. A.g.e., s. 411.

¹⁹⁰ Barkan, *Kanunlar*, C. I, s. 79. Yeni İl H. 990 tarihinde yeniden tahrir edilip daha ayrıntılı bir kanunnâme hazırlandığında meraların tapuya verilmesi yasağı tekid edilmişti: “... nevâhî-i mezbûrede ba’zı kurânın kadimî mer’âların ve yaylakların yörük tâifesine ve gayrılara bilâ sebep tapuya verüb ... bu sebebden nâs ortasında fiten ve şurûr vâkı’ olurmuş. Bu def’a zikr olunan kanunu te’kid ve te’yid için anun gibi mer’âların ekilmesi ve tapuya verilmesinin ‘adem-i cevâzi defter-i cedîde kayd olundu ki, min ba’d kimesne ol vechile kanuna muhâlif iş etmeğe tecâsür etmeye ...”. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 8, s. 447.

¹⁹¹ “... tımar karyelerinden dârendegân bundan akdem bunlar eşkıyânın zulm ve ta’addisinden nâşî âher bir diyarda olub ba’de emr-i şerîfim yine kadimî karyelerine gelüb sâkin olmalarıyla kadimden karye-i mezbûre toprağında vâkî’ mahsûs ve müstakill davarları ra’y olunub otundan ve suyundan intifâ’ edegeldikleri mer’â ve suvâdlarında âherin alakası yoğ iken civarlarında vâkî’ nâm karye ahâlisi ol mer’a ve suvâd yerlerine koyun ve sâir davarlarını salıverüb bunlara müzâyaka verdiklerinden gayrı ol mer’anın bazı yerlerini dahî zirâ’at etmeleriyle bunlar ol mer’a ve suvâd yerlerinde kadimî lehine zabt etmek isterken mezbûrlar mugâyir-i kânûn zamân mürûr eyledi ve ba’zı yerlerinde dahî zirâ’at eyledik fih-i ba’d size mer’âlık lehine zabt ettirmeziz deyü ta’addî ederlermiş göresin nizâ’ olunan mahall kadimden beri zirâ’at ve hirâset olunub oşür ve resmi edâ olunagelen yerlerden olmayub kadimden beru mer’âlık ve suvâd lehine zabt olunurken dâhil-i kurâ-yı mezkûr ahâlîlerinin koyun ve sâir davarları ol mer’â yerlerinde bunların davarlarıyla me’an ra’y olunub otundan ve suyundan intifâ’ edegeldikleri mer’â ve suvâdlarından olmağla olvechile dahl ve nizâ’ ederler olmayub fi’l-vâkı’a bunların mahsûs ve müstakill kadimî mer’â ve suvâdları iken mezbûrlar ol vechile nizâ’ eyledikleri vâkı’a ise kadimî mer’âlar alınub ve satılmak ve tapu ile verilüb zirâ’at olunmak hilâf-ı kânûndur cebren zirâ’at olunsa dahî gerü mer’âlık lehine zabt olunur ... kadimî lehine bunlara zabt etdirüb ...”. *D.M.d* 37315/56.

Meraların bir köye veya kasabaya tahsisi farklı şekillerde gerçekleşebilmekteydi. Öncelikle bir belde fethedildiğinde köylere veya kasabalara ait meralar genellikle ibka olunurdu. Fethettiği bölgelere muhafazakar bir siyasetle yerleşen, idarî taksimat, vergiler ve yerli âdetleri esas itibarıyla muhafaza eden Osmanlı Devleti'nde¹⁹² köylünün kırsal kaynaklarından mahrum kalmamasına dikkat edilirdi. Bir yerin kadimden mera olarak kullanılması bu halin devamını gerektiren bir uygulama olarak görülürdü. İkinci olarak tahsis, daha evvel merası olmayan ya da halihazırdaki merası yetersiz kalan bir köyün ihtiyaca binaen talepte bulunması üzerine gerçekleştirilirdi. Böyle bir durumda köyün etrafındaki araziden uygun bir bölüm mera olarak tahsis edilir ya da var olan meraya eklenirdi. Tahsis tek bir köye yapılabildiği gibi birkaç köyün müştereken istifadesine tahsis edilen meralara da sıklıkla rastlanmaktaydı. Bir köye tahsis edilen meranın o köy sınırları içinde olması da şart değildi. Mera tahsisin gerçekleştiği köyün yakınlarında bulunan başka bir köyün sınırları içinde olabilirdi.¹⁹³

Mera ister önceki hükümranlıktan fetihle birlikte devralınmış, ister yeni bir tahsisle oluşturulmuş olsun her iki durumda da köylünün eline *mîrî* arazide olduğu şekliyle bir senet verilmezdi. Ahaliye tahsis edilen meraların Defterhâne'de kaydı da bulunmazdı.¹⁹⁴ Bu nedenle köyler arası veya köy içinde yaşanan hak anlaşmazlıklarında başvurulacak resmi bir belge olmadığından tesahüb konusunda kadimî uygulama ve şahitlerin beyanları belirleyici idi. Yalnız şahitlerin mera üzerinde herhangi bir menfaati bulunmayan komşu köylerden olması gerekirdi.

Meranın bir yerleşim yerine tahsis edilmesi tahsisin bozulamayacağı ya da değiştirilemeyeceği anlamına gelmezdi. Örneğin kaynak ve kaynağa ihtiyaç duyan grup

¹⁹² Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, s. 181.

¹⁹³ “Bir karye ahâlisi kurbünde olan âhar karye hudûdı dâhilinde olan bir mikdâr yer için mer'âmızdır deyu da'vâ eyleseler, da'vâları mesmû'a olur mı? El-Cevâb: Olur.” Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 449.

¹⁹⁴ Has, zeâmet, tımar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterlerin muhafaza edildiği ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yapıldığı büro. Erhan Afyoncu, “Defterhâne”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, C. 9, s. 100.

arasında bir dengesizlik olduğu fark edildiğinde ya da söz konusu dengesizlik sonradan oluştuğunda tahsis edilen arazinin sınırları değiştirilebilirdi:

“Mes’ele: Padişah-ı İslâm bir kal’ayı feth etdikde etrâfında olan arâzîyi ahâli[-i] kal’aya mer’â olmak üzere defterde kayd etdirüb ba’dehû gelen padişahlar zamanında muharrir-i vilâyet çıkdıkda, arâzi-i mezkûrenin ziyâde vüs’ati olmağla ol arâziden bir kaç çiftlik bağlayub erbâb-ı tîmâra mahsul kayd etmekle Defter-i Sultânîde bu vech üzere mukayyed olub minvâl-i meşrûh üzere ol çiftlikleri ashâbi zabt ve öşr ve resmin sipâhilerine verirler iken, hâlâ kal’a-i merkûme ahâlisi mukaddemâ hîn-i fetihde ol arâzîyi bize mer’a kayd olmağla bizim mer’âmızdır deyû çiftlikleri ref’ ve yerini ke’l-evvel mer’â kayd olmak üzere ibkâya kâdir olurlar mı?

El-Cevâb: Olmazlar.”¹⁹⁵

Meraların yerleşim yerlerine uzaklığı kanunnâmelerde köyler için bir mil, kasabalar içinse bir buçuk mille sınırlandırılmıştı.¹⁹⁶ Söz konusu mesafenin ötesindeki yerler ise ihyâ ile temellük edilebilecek mevat arazi kategorisinde sayılmaktaydı.¹⁹⁷ Bununla birlikte meraların sınırları net bir şekilde belirlenmiş araziler olmadığını, alanın genişliğinin belirlenmesinde mera üzerinde bulunan hayvanların hareket ve otlama kapasitelerinin belirleyici olduğunu ifade eden kanun maddeleri de vardı. Örneğin Kânun-i Cedîd’e önemli derecede kaynaklık eden Celâlzâde Kanunnâmesi’ne göre örûde tayîn-i hudûd yoktu, kadîmden ne yerde davar yürüyegelmiş ise mera orasıydı.¹⁹⁸ Meraların tahdidî ancak bu yolda bir emr-i şerif temini ile mümkün olabilirdi. Köylünün anlaşmazlık durumunda kadıdan temin ettiği hüccetler de sınırlama yerine geçmezdi.¹⁹⁹

Kadîmi uygulama meraya sürülecek hayvan sayısının tespitinde de belirleyici rol oynamaktaydı. Kanunnâmeler meraların büyüklüğü konusunda olduğu gibi merada

¹⁹⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 440; *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı*, C. I, s. 753-754.

¹⁹⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 8, s. 117; C. 9, s. 502. I. Ahmed’in Kânun-i Osmânî’inde bir mil “avret er farkolunmayan yer”, yani karşıdan görünenin kadın mı erkek mi olduğunun farkedilemeyeceği mesafe olarak tanımlanmıştır. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 502.

¹⁹⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 503; es-Seyyid Ahmed Efendi, *Netîcetü’l-Fetâvâ*, s. 394.

¹⁹⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 244, 300.

¹⁹⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 716.

bulunmasına izin verilen hayvan yükünün tespiti konusunda da sorumluluğu yerel tecrübeye bırakmıştı. Kanunnâmelerin bu konuda dikkate aldığı en önemli husus meranın ot ve su kapasitesi ile meraya sürülen hayvan yükü arasında yıllar içinde oluşan dengenin korunması idi. Köylü meraya sürdüğü hayvan sayısını değiştirmedeği sürece meradan yararlanma hakkı elinden alınmazdı.²⁰⁰ Bu hak kişinin sosyal statüsünden de bağımsızdı.²⁰¹ Meranın kendilerine tahsis edildiği kimseler meraya sürecekleri hayvan sayısını söz konusu dengeyi bozacak şekilde arttıramazlardı²⁰². Böyle bir durumda mera, kaynakları açısından, ilave edilen hayvanların tümünü ya da bir kısmını besleyebilecek kapasitede değil ise kapasiteyi aşan hayvan miktarı meradan çıkarılırdı.²⁰³ Ancak söz konusu fazlalık doğal yollardan oluşmuş, yani hali hazırda merada otlayan hayvanların üreyerek çoğalmasından neşet etmiş ise sürü sahibine herhangi bir yaptırım uygulanamazdı²⁰⁴.

²⁰⁰ “Bir karyede sakin olan Zeyd ol karyenin merasında kadîmden kendinin şu kadar re’s koyununu ra’y edegelmek ile yine ol kadar ra’y edüb ziyâde etmemiş iken ahali-i karye Zeyd’i ol kadar koyunu ra’y etmekden men’e kâdir olur mu? Elcevâb: Olmaz”. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 446; “... nâm karye ahâlîsinden dârendegân gelüb bunlar karye-i mezbûre ahâlîsinden olub ve kadîmden berü ebâ-‘an-ced koyun ve sâir davarlarıyla karye-i mezbûre ahâlîsinin koyun ve sâir davarlarıyla me‘an karye-i mezbûre toprağında vâki’ mer‘â yerlerinde ra’y olunub otundan ve suyundan intifâ’ edüb hilâf-ı kânûn ve mugâyir-i kadîm dahl icâb etmez iken karye-i merkûmeden ashâb-ı garazdan ba’zıları bunlara garaz ve ‘adâvetleri olmağla mücerred garaz ve ızrâr kasdıyla hilâf-ı kânûn sizin davarlarınız karyemiz mer‘âsında ra’y olduğun istemezüz deyü ta‘addî ve gadr murâd eylediklerin bildirüb hilâf-ı kânûn ve mugâyir-i kadîm ... ta‘addîleri men’ ve def’ olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum ricâ etmeğın husûsî göresin bunların davarları muhdes olmayub fi’l-vâki’ kadîmden berü ebâ-‘an-ced karye ahâlîsi davarlarıyla me‘an mer‘âlarında ra’y olunagelmiş iken mezbûrları mücerred ta‘cîz için ra’y ettirmezüz deyü kadîme mugâyir ta‘addî ve rencîde eyledikleri vâki’a ise men’ ve def’ ve kadîmî lehine me‘an ra’y ettirüb”. *BOA, D.M.d*, 37315/54.

²⁰¹ “Bir karyede sâkin olub askerî olan Zeyd ol karyenin mer‘âsında kadîmden yürüde-geldiği hayvânâtı yürütmek murâd ettikte ahâlî karyesi sen askerîsin deyü Zeyd’i men’a kâdir olur mu? Elcevâb: Olmaz”. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, ss. 451-452.

²⁰² “Bir karyede kadîmden koyun otlaya-gelmiş iken ol karyede sâkin olan Zeyd sonradan koyun getirüb ol karyede olan kendi çiftliğinde yürüdükdü sâhib-i arz Zeyd’den kanun üzere otlak resmi almağla râzı iken Zeyd vermeyicek sâhib-i arz koyunu Zeyd’e ref’ etdirmeğe kâdir olur mu? El-Cevâb: Zeyd’e mahsûs mer‘â değil ise karyenin mer‘âsında sipâhinin izni olmadın Zeyd ziyâde otlamak olmaz. Sipâhi dahi izin verüb resmini alamaz ...”, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 438; “... nâm karye ahâlîsi gelüb karye-i mezbûr toprağında vâki’ kadîmden bunların davarları yürüyügelmiş mer‘âlarında nâm kimesne dahî iki yüz aded koyun me‘an yürüyügelmiş iken ... mezbûr sonradan beş altı yüz erişüb bunların mer‘â ve otlak yerlerinde yürüdüb davarlarına müzâyaka verüb gadr eder imiş göresin mezbûrun koyunları hâdis olmayub bunların mer‘âlarında me‘an yürüyügelmiş [ise] ... koyunlarından ziyâdesin yürütmeyüb men’ eylesesin”. *BOA, D.M.d* 37315/55.

²⁰³ “Ba’zı kimesneler bir köyde koyun dutub koyunu ziyâde edüb örüde yürüdüb örünün ekseriya otun ve suyun anlara yedirüb ve içirüb köy halkının davarına müzâyaka ve zarûret olub dava eyleseler, kadîmden şimdîye değin nice olı-gelmiş ise ol köy halkı ol örüyü şimdîye değin ne vechile tasarruf edegelmüşler ise, ol vechile hükm olunur ve eğer anda kadîmden olan üslûbdan ziyâde davar edinmiş kimseler olub ol mikdâr davara ol örü mütehammil değil ise, mütehammil olduğu mikdârını koyub ziyâdesi giderilir”. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 242.

²⁰⁴ “... nâm karyeden dârende gelüb karye-i mezbûre toprağında vâki’ kadîmî mer‘â yerinde bunun koyun ve sâir davarları kadîmden berü karye-i mezbûre ahâlîsinin koyun ve sâir davarlarıyla me‘an ra’y

2.4.2. Yaylak, Kışlak ve Otlaklar

Genellikle dağlar üzerinde bulunup su ve bitkisinden insan ve hayvanların yaz aylarında yararlandıkları yüksek ve serin yerlere yaylak, dağ köylerinin kışın hayvanlarını otlatmak ve sulamak üzere kullandıkları alçak yerlere ise kışlak denir.²⁰⁵ Osmanlı Devleti'nde bir arazinin yaylak ya da kışlak olarak kullanılabilmesi için söz konusu arazinin –en azından bilinen tarihi itibarıyla- başka bir amaçla kullanılmamış olması gerekirdi. Bu konuda mera tahsisinde olduğu gibi kadimî uygulama belirleyici idi. Kadimî uygulama bazı durumlarda yaylak ve kışlağın yer aldığı bölgenin fethine kadar uzanabilirdi.²⁰⁶ Fethin bir bölgedeki arazilerin sınıflandırılması için başlangıç noktası olduğu kabul edilirse yaylak ve kışlakların belirlenmesinde iki yol izlenirdi: Buna göre bir bölgede fetihden önce yaylak ve kışlak olarak kullanılan araziler statüleri değiştirilmeden tahrir defterlerine aynen işlenir ya da bu amaçla kullanılacak yeni araziler tespit edilir ve deftere kaydedilirdi. Bir arazi deftere bir kez yaylak ya da kışlak olarak kaydedildiğinde statüsü değiştirilemezdi. Aynı şekilde ziraata konu olan arazilerin statülerinin sonradan yaylak ya da kışlak olarak değiştirilmesi de prensipte mümkün değildi.²⁰⁷

olunub otundan ve suyundan intifâ' ederler iken karye-i mezbûre ahâlîleri mugâyir-i kadîm senin davarların çokdur yürütmeziz deyiş nizâ' ederler imiş göresin bunun davarları muhdes olmayub fi'l-vâkı'a kadîmden berü karye-i mezbûr ahaâlîsinin koyun ve sâir davarlarıyla me'an ra'y olunub otundan ve suyundan intifâ' edegelmiş ise kadîmden yürüyügelan davarlarının döllerinden hâsıl olanı yürüdüb ziyâdesin ra'y etdirmeyesin ...". *BOA, D.M.d 37315/56-57.*

²⁰⁵ Cin, Surlu, a.g.e., s. 82; Ali Arcak, Tevfik İmsel, *Mera ve Yaylak Davaları. Köy Orta Malları, İdari Sınır Anlaşmazlıkları*, Güneş Matbaası, Ankara 1970, s. 476; Cevat A. Gücün, *Nazari ve Ameli Hukuk Davaları*, C. I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1944, s. 239.

²⁰⁶ On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Filibe taraflarında yaşanan bir yaylak anlaşmazlığında yerel yetkililere köyünün vekili olarak seslenen Kanço anlaşmazlığa konu olan yaylakları oldukça uzak bir geçmişe atıfta bulunarak "fetihden beri kadîm olan yaylaklarımız" şeklinde tanımlamaktaydı. *BOA, A.DVN, 153-28.* Bir başka vakada ise ahali anlaşmazlığa konu olan yaylaktan "yüz elli seneden fazla" bir süre intifa ettiklerini vurgulamaktaydı. Fulya Özdemir, *Eyalet-i Sivas'ta Ekonomik ve Sosyal Hayat (I No'lu Sivas Ahkâm Defterine Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 76.

²⁰⁷ "... tımar karyelerinden nâm karyeden dârende gelüb karye-i mezbûre toprağında arâzî mutasarrıf edenlerden nâm kimesne fevt olub oğlu ve kızı ve baba bir er karındaşı ve sâir tapu ashâbından kimesne kalmayub tasarrufunda olan yerleri kânûn lehine tapuya müstahak oldukda bu ol yerleri sâhib-i arzdan resm-i tapu ile alub yedi sekiz seneden beri zabt ve zirâ'at ve öşr ve resmin sâhib-i arza edâ eder iken civârda vâkı' nâm karye ahâlîsinden nâm kimesneler zuhûr ve ol yerler bizim yaylağımız idü deyiş mugâyir-i kanun müdâhale edermiş göresin nizâ' olunan yerler defterde mukayyed kadîmî yaylak yerlerinden olmağla mezkûrlar ol vechile müdâhale ederler olmayub fi'l-vâkı' ... ise bu makûle kadîmden berü zirâ'at ve hirâset olunub öşr ve resmi alınagelen yerler sonradan yaylak olmak hilâf-ı kânûndur vech-i meşrûh lehine kemâkân zabt ve zir â'at etdirüb ...". *BOA, D.M.d 37315/42-43;* "kadîmden zirâ'at olunub öşür ve resmi ... edâ olunagelen yerler sonradan yaylak ve kışlak olunmak mugâyir-i kânûn olmağla kışlak ve yaylak ittihâzından men' ve ol yerler kadîmî üzere ziraat etdirilüb öşrü ve resmi ... ahz ve kabz etdirilmek muktezâ-yi defter-i hâkânî ve kânûndur". *BOA, C.EV 254/12926;* Münibe Çakar, 28

Osmanlı Devleti'nde yaylak ve kışlaklar *mîrî* ya da -1858 Arazi Kanunnâmesi ile tanımlandığı şekliyle- metrûk olmak üzere iki farklı arazi türünden birine dahildi. Birinci grup yaylak ve kışlaklar kendi arasında ikiye ayrılırdı. İlk grupta tapu ve temessükle tasarruf olunup tasarruf hakkı yalnızca tapu sahiplerine özgü olan yaylak ve kışlaklar vardı. Bu tür yaylak ve kışlaklar ziraata konu olan *mîrî* arazilerde olduğu gibi her türlü haksız müdahaleden masundu. Tapu sahibi, başkalarını arazisini kullanmaktan men edebilir, arazisi üzerinde rızası dışında gerçekleşen faaliyet ve inşaları engelleyebilirdi.²⁰⁸ İkinci olarak mutasarrıfları, arazileri üzerindeki tasarruf haklarını başkasına devredebilir ya da mirasçılarına bırakabilirdi.²⁰⁹ Bu durumda yaylak veya kışlağın yeni sahibi selefının tüm haklarını uhdesine almış olurdu. Ancak arazi üzerinde barındırabileceği hayvan sayısı selefinkinden fazla olamazdı.²¹⁰ Üçüncü olarak mutasarrıfları yaylak ve kışlaklarını belirli bir süre kullanmayıp atıl bıraktıklarında ya

Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri, S. 1-40 (1777), (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019, s. 146.

²⁰⁸ "... tümâr karyelerinden nâm karyeden dârendegân gelüb karye-i mezbûr toprağında vâkî' ebâ-'an-ced tasarruflarında olan tapu ve temessüklü ... mahsûs ve müstakill kışlaklarında âherin alâkası yoğ iken karye-i mezbûr ahâlisinden ba'zıları mücerred ta'cîz için ol kışlakdan ücret nâmıyla bize bir mikdâr akçe vermezseniz davarlarınızı kışlatmazız deyü ... ta'addî ederler imiş göresin nizâ' olunan kışlağa dahl eden mezkûrların koyun ve sâir davarları bunların davarlarıyla me'an kışlayub otundan ve suyundan intifâ' edegelmeleriyle ol vechile müdâhale ederler olmayub fi'l-vâkı'a ... ise men' ve def' ve ol kışlağı berkarâr-ı sâbık müstakillen bunlara zabt ve tasarruf ettirüb ...". *BOA, D.M.d 37315/46*; "... dârendegân gelüb nâm karyede vâkî' ... tapu ve temessüklü ... kışlak yerlerine dahl icâb etmez iken nâm kimesneler bunların camuşları yürüyügeldikleri kışlak yerlerine sonradan fuzûlî damlar binâ ihdâs ve ol vechile bunların camuşlarına küllî müzâyaka verüb ta'addî imiş göresin nizâ' olunan mahall kadîmden berü mülk-i meşrû' ev ve dam yerlerinden olmayub fi'l-vâkı'a ... ise bu makûle kadîmî kışlak yerlerine sonradan binâ ihdâs olunmak hilâf-ı kânûndur ... hilâf-ı kânûn ve mugâyir-i kadîm ta'addî ve rencide etdirmeyesin". *BOA, D.M.d 37315/47*.

²⁰⁹ "... nâm karyelerden ma'lûmü'l-esâmî kimesneler zikr olunan karyeler topraklarında vâkî' ma'lûmü'l-hudûd arâzî ve yaylaklarını rızâları ve sâhib-i arz ma'rifetiyle bunlara ferâğ ve tefevvüz ve bunlar dahî ahz ve yedlerine verilen sâhib-i arz temessükü mücibince ol yerleri her sene zabt ..." *BOA, Maraş Ahkâm Defteri, nr. 2, sayfa no/belge no: 27/2, M. 14 Aralık 1765*; "... tümâr karyelerinden dârendegân gelüb bunların babaları nâm kimesne bundan akdem fevt olub karye-i mezbûre toprağında vâkî' tapu ve temessükle tasarrufunda bulunan kışlak bi-hasebi'l-kânûn bunlara intikâl etmekle ...". *BOA, D.M.d 37315/45*.

²¹⁰ "... dârende gelüb nâm karye toprağında vâkî' mahsûs ve müstakill kışlağının hakk-ı tasarrufunu hüsn-i rızâsı ve sâhib-i arz ma'rifetiyle nâm kimesnelere tefvîz ve ... temessükle [söz konusu kışlağa] mutasarrıf iken mezbûrun bir mikdâr ağıl yerleri dahî kânûn lehine tapuya müstahak oldukda [şikâyetçi] sâhib-i arzdan tapu ile alub davarları yürüyüb ve kışlayub kimesneye bir türlü zararî ve ta'addîsî yoğ iken mezkûr karye ahâlîleri mücerred garaz ve 'adâvetlerinden nâşî senin davarlarını yürütmezüz deyü hilâf-ı kânûn ta'addî eder imiş göresin nizâ' olunan kışlak ve ağıl hâdis olmayub kadîmî kışlak ve ağıl ise kadîmden ol kışlakda ne mikdâr davar yürüyü-gelmiş ise bunun dahî ol mikdar camuşu ve davarların yürütüb ...". *BOA, D.M.d 37315/47*.

da vergisini ödemediklerinde arazi üzerindeki haklarını kaybederlerdi.²¹¹ Yalnız bu süre ziraat edilen *mîrî* arazilerde üç yıl ile sınırlı iken yaylak ve kışlaklarda yedi-sekiz sene olarak belirlenmişti.²¹² Son olarak tapulu yaylak ve kışlaklar üzerinde bulunan mülk emlâk, arazinin statüsünü değiştirmez, söz konusu emlâkin intikalinde şer'î hükümler uygulanırken, arazi, *mîrî* arazideki intikal kurallarına bağlı kalmaya devam ederdi. Tapulu yaylak ve kışlaklarda şuf'a²¹³ hükümleri de cari olmazdı.²¹⁴

Tapulu yaylak ve kışlakların birden fazla kişi üzerine kayıtlı olmaları durumunda müştereklerden biri geride vâris bırakmadan ölürse hissesi öncelikle diğer ortaklara teklif edilirdi. Ortakların, üzerlerine düşen resmi ödedikleri bahanesiyle mahlul kalan hisseyi almaktan imtina ederek arazinin tümünü kullanmalarına izin verilmezdi. Söz konusu hisse böyle bir durumda arazinin değeriyle mütenasip bir bedel karşılığında taliplisine verilirdi.²¹⁵ Müştereken kullanılan tapulu yaylak ve kışlaklarda ortakların

²¹¹ "... havâs karyelerinden nâm karyeden dârende gelüb nâm karye toprağında hudûd ile mahdûd olunur kadîmî kışlak yerleri kimesnenin tasarrufunda olmayub nice seneden beri hâlî ve mu'attal durub ve resmi dahî sâhib-i arza verilmeyüb kânûn lehine tapuya müstahak oldukda bu sâhib-i arzdan resm-i tapu ile alub yedine verilen sâhib-i arz temessükü mücibince mutasarrıf iken ...". *BOA, D.M.d* 37315/45.

²¹² "... dârendegân gelüb havass-ı hümayûn ve erbâb-ı timar karyelerinden nâm karye topraklarında vâki' tapu ve temessüklü kadîmî kışlaklarına zamânında koyun ve sâir davarlarıyla varub kışlayub otundan ve suyundan intifâ' ve her sene tahammüllerine göre resmin sâhib-i arza edâ ederler iken sâhib-i arz olanlar kanâ'at etmeyüb kendümüz zabt ederüz deyü ta'addî ederler imiş göresin ol kışlaklar bunların tapu ve temessüklü kışlakları olub zamanında koyun ve sâir davarlarıyla varub kışlayub otundan ve suyundan intifâ' ederler iken yedi sekiz sene davar varmayub ve resmin dahî sâhib-i arza vermeyüb ol vechile tapuya müstahak olmağla sâhib-i arz mezbûrlar ol vechile müdâhale eder olmayub fi'l-vâkı'a ... ise bunlar her sene tahammüllerine göre resmin sâhib-i arz olanlara edâ eylediklerinden sonra hilâf-ı kânûn dahl ve nizâ' ettürmeyüb". *BOA, D.M.d* 37315/44; 37315/48.

²¹³ Ön alım hakkı. Sözlükte "ilâve etme ve birleştirme" anlamlarına gelen şuf'a fikhî bir terim olarak, satım veya bu hükümdeki bir akidle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mâl olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade eder. İbrahim Kâfi Dönmez, "Şuf'a", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, C. 39, s. 248.

²¹⁴ "Zeyd hayatında kadîmden tasarruf eylediği yaylakda yağ ve peynir hıfzı için hâne ihdâs edüb hâlâ dahi eser-i binâ olsa bu makûle yaylakda sâir emlâk gibi itlak olunur mı? El-Cevâb: Örf-i âmmede ta'bir olunur; amma emlâk ahkâmı icrâ olunmaz. Binâ mülkdür, arz yine mîrîdir. Mevrûs olmaz. Şuf'a tutulmaz. Bu bey' ü şirâ tefviz ve tefevvüzdür bilâ şek." Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 408.

²¹⁵ "... erbâb-ı timardan dârendegân gelüb ber-vech-i iştirâk berât-ı şerîfe mutasarrıf oldukları timarları karyelerinden nâm karyeler topraklarında vâki' resmi defterde timarlarına hâsil kayd olunan yaylağı demekle şehir yaylaklara nâm kurâ ahâlîlerinden nâm kimesnelerin ber-vech-i iştirâk tapu ve temessüklü tasarruflarında iken ba'zıları bunların zamânlarında fevt olub oğulları ve kızları ve baba bir er karındaşları kalmayub ol yaylakdan hisseleri kânûn lehine tapuya müstahak oldukda bunlar dahî ol yaylaklardan mezkûrların hisselerini el verdiği tapu ile müştereklerine teklif eylediklerinde mezbûrlar mücerred resm-i tapu ile almamak için ol yaylaklardan tahammüllerimize göre size resimlerin veririz müteveffâ-yi mezkûrların hisselerini resm-i tapu ile almazız deyü mugâyir-i kânûn ta'addî ederler imiş defter taleb göresin ... nizâ' eyledikleri vâkı'a ise câiz değildir ol yaylaklardan müteveffâ-yi mezkûrların hisselerini müşterekleri mezkûrlara el verdiği resm-i tapu ile teklif eylesin almayub ol vechile nizâ' ederler ise

birbirine karşı sorumluluklarından bir diğeri de yaylak veya kışlak olarak kullanılan araziden yararlanma zamanı geldiğinde ortaklardan birinin, arazinin kaynaklarını, diğer ortakların haklarına hanel getirecek şekilde kullanmamasıydı. Söz konusu araziye diğer ortaklara haber vermeden hayvan sokarak arazinin kaynaklarını tek başına tüketmek bu ihlallerden biriydi.²¹⁶

İkinci tür tapulu yaylak ve kışlaklar bir köy ahalisine ait olan tapulu yaylak ve kışlaklardı. Bu tür yaylak ve kışlaklardan yararlanma hakkı tüm köy halkına ait olmakla birlikte arazi, ahaliden birkaç kişi üzerine kaydedilirdi. Tasarruf, devir ve intikal hakları bakımından birinci tür tapulu yaylak ve kışlaklarla aynı hükümlere tabii olan bu tür yaylak ve kışlaklar ilgili hakların devamı açısından bazı dezavantajlara sahipti. Ahali, tapu sahipleri olası bir anlaşmazlık durumunda arazi üzerindeki haklarını ispat edemediklerinde ya da geride erkek çocuk bırakmadan vefat ettiklerinde araziye tapu bedeli ödeyerek yeniden üzerlerine kaydettirmek zorunda kalırlardı. Bu gibi durumlarda, söz konusu yaylak veya kışlak üzerinde bir menfaati bulunmayan civar köy ahalilerinin şahitliklerine başvurulurdu.²¹⁷ Köy ahalisi tarafından müştereken kullanılan tapulu yaylak ve kışlaklar dışa kapalı kaynaklar olup intifa yalnızca köy sakinlerine özgüydü. Köylü söz konusu arazide yalnızca kendi hayvanlarını otlatılabildi. Bedelli ve bedelsiz olarak hariçten hayvan getirip arazinin kaynaklarını diğer hak sahiplerinin aleyhine olacak şekilde tüketemezdi.²¹⁸ Bununla birlikte ahalinin tümü razı ise yaylağın bir bütün veya parçalar halinde civar köylere kiralandığı da olurdu.

bunlara hüküm eylesin ki dilediklerine resm-i tapu ile verüb zabt ve tasarruf etdiresin ...”. *BOA, D.M.d* 37315/49.

²¹⁶ “... dârende gelüb bu ebâ-‘an-ced nâm karye ahâlîsinden nâm kimesneler ile tımâr karyelerinden nâm karyede nâm yaylağı demekle ma‘rûf yaylağa zamânında me‘an çıkub yaylayub otundan ve suyundan intifâ‘ ve her sene tahammülülerine göre yaylak resimlerini sâhib-i arza edâ edegelmışken mezbûrlar bundan mukaddem ol yaylağa bunun haberi yoğ iken fuzûlî çıkub otun yedirüb bunun davarlarına küllî müzâyaka verüb ta‘addî imiş göresin nizâ‘ olunan yaylak mezkûrların kadîmden berü ebâ-‘an-ced mahsûs ve müstakill çıkageldikleri yaylaklarından olmayub fi‘l-vâkı‘a ... ise müşterekleri mezkûrlara muhkem tenbîh eylesin ki yaylak zamânında bununla me‘an çıkub bir vechile ta‘addî eylemeyeler buna dahî tenbîh eylesin ki yaylak zamânından hakları mevcûd olub müşterekleri mezbûrları ta‘cîz etmek ihtimâli olmaya ...”. *BOA, D.M.d* 37315/51.

²¹⁷ Zeynep Akan Yetişir, “Bir Yaylak Anlaşmazlığının Anatomisi Üzerinden Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Ortak Araziler Meselesini Düşünmek”, *Avrasya Etüdlere*, C. 59, S.1, (2021), s. 5-33.

²¹⁸ “... tımâr karyelerinden dârendegân nâm karye ahâlîsi gelüb yine karye-i mezbûrda nâm kimesnenin davarları bunların karye-i mezbûr toprağında vâkı‘ tapu ve temessükle tasarruflarında olan mahsûs ve müstakill kışlak yerlerinde bunların davarları me‘an kışlayub ... hâricden dahl icâb etmez iken mezkûr davarların kışlatıldığından ma‘âda hâric-i karyeden bazı kimesnelerin akçelerin almağla koyun ve sâir

İkinci tür yaylak ve kışlaklar tapusuz olarak müştereken kullanılan yaylak ve kışlaklar idi. 1858 Arazi Kanunnâmesi ile metrûk arazi kategorisinde değerlendirilen bu tür yaylak ve kışlaklar tapulu yaylak ve kışlaklardan bazı yönleriyle farklıydı. Öncelikle kullanıcılar söz konusu yaylak ve kışlaklar üzerinde tasarruf değil yalnızca intifa hakkına sahipti ve bu hak prensipte tapulu yaylak ve kışlaklarda olduğu şekliyle bir başkasına devredilemezdi. Bununla birlikte intifanın bedeli konusunda tapusuz yaylak-kışlakların tapulu olanlardan farkı yoktu. Her iki versiyonda da kullanıcılar sâhib-i arza belirli bir vergi ödemek zorunda idi.

“ve resm-i yaylak dahî üç yüz koyuna bir koyun alınub veyahud bahâsı için otuz akçe alına; ziyâde ve eksük olsa bu minvâl üzere hesâb oluna”.²¹⁹

Yaylak ve kışlak resimleri sürünün niteliğine münasip olarak belirlenen bir vergiydi. Bu nedenle verginin miktarı, kayıtlarda -örneğin anlaşmazlık durumlarında- genellikle tam olarak belirtilmez, yalnızca *tahammüle göre* ibaresi kullanılırdı. Sipahi sürü sahibinden *celb-i mâl* maksadıyla ya da başka bir gerekçeyle daha fazlasını isteyemezdi. Ne var ki pratikte aksi durumların yaşanması hiç de nadir değildi.²²⁰ Hatta bazı sipahilerin fazla vergi talep etmekle kalmayıp razı olmayan çobanları zincirleyerek hapsedtikleri vaki olurdu.²²¹

davarların getirüb zikr olunan kışlakda kışlatub bunların davarlarına küllî müzâyaka verdiğinden ... merkûma muhkem tenbîh ve tehdîd eylesin zikr olunan kışlak yerlerine kendünün davarlarından gayri âhar kimesnelerin akçelerin alub koyun ve sâir davar getirmeyüb ... karye-i merkûme ahâlisi[nin] davarlarına müzâyaka vermeyüb ol vechile ta'addî ve rencîde etdirmeyüb ...”. *BOA, D.M.d 37315/46*.

²¹⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 5, s. 530. Yaylak resminin tamamen nakdî bir vergiye çevrildiği bölgeler de mevcuttu. Örneğin H. 977/M. 1569-1570 tarihli Kara Hisâr-ı Şarkî Sancağı Kanunnâmesi'ne göre bölgede yaylak resmi hane başına iki akçe olarak belirlenmişti. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 570.

²²⁰ *BOA.AE.SABH.I 235/15659*, M. 1 Temmuz 1777; Feray Bıçakçı, *15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 300, 666-667.

²²¹ Serap Sınmaz, *Rumeli Ahkâm Defterlerinde Filibe'ye Dair Hükümler (1742-1745)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013, ss. 79-80.

Tapusuz yaylak ve kışlaklar bazı durumlarda sâhib-i arz tarafından tâlibi olanlara yukarıda bahsi geçen resimleri ödemeleri karşılığında tahsis edilirdi. Örneğin ahalinin dağılmasından ötürü kullanılmayan yaylak ve kışlaklar için böyle bir uygulama geçerli olabilmekteydi. Ancak bu gibi durumlarda kişiye tevdi edilen hak, tasarruf hakkı olmayıp yalnızca intifa hakkıydı. Arazi daha sonra başka taliplerine verildiğinde önceki hak sahibi yeni hak sahiplerinden herhangi bir talepte bulunamazdı. Arazinin resmi sâhib-i arza ödenmeye devam ederdi.²²² Tapusuz yaylak ve kışlakların birden fazla köy tarafından kullanılması da sıklıkla karşılaşılan bir durumdu. *Müşâ'* ve *müşterek* tabir olunan bu tür yaylak ve kışlaklarda ahalinin ya da köylerin birbirini intifadan men etme hakları bulunmazdı.²²³ Bazı yaylak ve kışlaklar ise belirli bir köye tahsis edilmiş olup ahali, *aherin 'alâkası olmayan* bu tür yaylak ve kışlakları harici kullanımlara kapatabilirdi. Bu tür yaylak ve kışlaklar üzerindeki hak iddialarının sıhhati şahadetleri makbul olması gereken şahitlerin ifadeleri doğrultusunda belirlenirdi.²²⁴

Yaylak ve kışlak resmi, arazi tapulu ya da tapusuz olsun, “kayda bağlı” olarak talep edilen bir vergi türüydü.²²⁵ Sâhib-i arz denilen yetkilinin bu resmi talep edebilmesi için otundan ve suyundan yararlanan arazinin Defterhâne’de kayıtlı olup kendisine *hâsıl* yazılması gerekirdi.²²⁶ Bu tür yaylak ve kışlaklar kanunnâmelerde *resm-i yaylak/kışlak*

²²² BOA, İE.DH 33/2939, M. 9 Haziran 1772.

²²³ Bünyamin Köse, *6 ve 7 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterlerine Göre Gümüşhane Sancağı*, (Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, ss. 90-92.

²²⁴ “... yaylak-ı mezkûre kadîmden Akçakale karyesi ahâlisinin mahsus yaylağı olduğu kırk iki nefer ma'lûmü'l-esâmî cemâ'at-i müslimîn şehadetleriyle tevâtüren sâbit olarak ...”. Köse, a.g.e., s. 98.

²²⁵ “Ve resm-i yaylak kayd olunmayan yerlerden resm-i yaylak talep ederler imiş, ol dahî bid'at ve zulm-i sarîh olmağın ref' olundu. Min ba'd Defter-i Cedîde resm-i yaylak kayd olunan yaylaklardan alınub Defter-i Cedîde resm-i yaylak kayd olunmayan yerlerden alınmayub ...”. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 6, s. 254; “Resm-i kışlak yazmağa mevkûfdur; defterde resm-i kışlak yazmasa alınmaz”. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 3, s. 102; “... tımâr karyelerinden nâm karye ahâlîsi gelüb karye-i merkûme toprağında nâm mevzi'inde kâdimü'l-eyyâmdan berü ebâ-'an-ced bunların koyun ve sâir davarları kışlayub defterde resm-i kışlak hâsıl yazılmayub kışlak resmi nâmıyla bu güne dek müdâhale ve ta'addî olundukları yoğ iken sâhib-i arz nâm sipahi mugâyir-i kânûn ve defter kışlak resmi mütâlebesiyle ta'addî edermiş sipahi-i mezkûrdan defter talep göresin nizâ' olunan kışlak defterde mukayyed kadîmî kışlak olub resm-i kışlak defterde dahl eden mezkûrun tımârına hâsıl kayd olunmağla ol dahî resm mütâlebesiyle müdâhale eder olmayub fi'l-vâkı'a ... ise ta'addîsin men' ve def' [edip]. BOA, D.M.d 37315/45.

²²⁶ Sipahi, tımârı dahilindeki bir araziye sonradan yaylak ya da kışlağa çeviremezdi. Fiiliyatta böyle bir durum gerçekleşmişse bile herhangi bir itiraz durumunda arazi eski durumuna geri döndürülürdü. “... dârendegân gelüb nâm karyede vâkı' çiftlikleri olub karye-i mezbûre toprağında defterde mukayyed kadîmî kışlak olmayub ta'addî olunmaları icâb etmez iken karye-i mezbûre sipâhîsi olan nâm sipâhî karye-i merkûmede koyun kışlatmak için ba'zı kimesnelerin akçelerin alub koyunlarıyla karye-i mezbûreye götürüb bunların müstakill tasarruflarında olan tarla ve çayırıları üzerine mezkûrların

*kayd olunan yerler*²²⁷ şeklinde tanımlanırdı. Arazi üzerinde herhangi bir hak anlaşmazlığı yaşandığında öncelikle Defter-i Hâkânî kayıtlarına başvurulur, ilgili köyün hâsılları arasında yaylak ya da kışlak resminin olup olmadığına bakılırdı. Örneğin Hayrabolu kazasında bulunan Timurtaş Bey evkâfî köylerinde yaşanan bir kışlak anlaşmazlığında Defter-i Hâkânî kayıtlarına başvurulmuş ve ilgili köylerin hâsılları arasında kışlak resmine rastlanmadığından söz konusu anlaşmazlığın *kayıtlara aykırı* olduğuna karar verilmişti.²²⁸ Yaylak ve kışlak resimleri borcun geriye dönük hesaplanarak tahsil edildiği bir vergiydi. Buna göre yaylak ve kışlaklardan yararlanıp resmini ödemeyen kimseler tespit edildiklerinde, söz konusu meblağ geçmiş senelerin birikmiş vergisiyle birlikte kendilerinden geri alınırdı.²²⁹

Hariçten gelen sürü sahipleri yaylak ya da kışlak resmi kayd olunmayan yerlerdeki kullanımları için otlak resmi denen bir vergi öderlerdi. Otlak resminin, yaylak ve kışlak resminden farklı olarak deftere kaydedilmiş olması şart değildi. Sâhib-i arz hariçten gelip, sürülerini, gelirlerini toplamakla yetkili olduğu arazilerde yaylatan ve kışlatan herkesten bu resmi talep etme hakkına sahipti.²³⁰ Otlak resmi hariç reayadan alınan bir vergiydi. Sipahi, tımarı reayasından olup ziraî faaliyetlerine bağlı olarak öşür ve diğer

davarlarını salıverüb yürüdüb çekdürüb bunların davarlarının otluğuna dahî küllî müzâyaka verüb ta'addi eder imiş göresin sipâhî-i mezkûrdan defter taleb göresin ol mahall kadîmden koyun kışlayageldiği defterde mukayyed mezkûrların tapu ve temessüklü kışlakları olmağla olvechile koyunlarını gönderüb kışlatmalarıyla ta'addi eder olmayub fi'l-vâkı'a ... ise bu makûle çayır ve tarla ve mer'â sonradan kışlak olmak hilâf-ı kânündür ... sipâhî-i mezkûru dahl ve ta'aruz etdirmeyesin ...". *BOA, D.M.d 37315/47.*

²²⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 5, s. 216, 448; C. 7, s. 239.

²²⁸ *BOA, C.EV 369/18719, M. 27 Ekim 1753.*

²²⁹ "... vakfının mütevellîsi dârende gelüb kazâ-i mezbûrda vâkı' yaylağı demekle ma'rûf yaylakların resmi defterde ... vakfına hâsıl kayd olunmağla zıkr olunan yaylaklara nâm karye ahâlîsi her sene zamânında koyun ve sâir davarlarıyla çıkub yaylayub otundan ve suyundan intifâ' etmeleriyle ve kânûn lehine tahammüllerine göre yaylak resimlerini vakıf için talep eyledikde hilâf-ı kânûn ve defter vermekden ta'allül ve muhâlefet ve vakf-ı şerîfe gadr murâd eylediklerin bildirüb ... defter taleb göresin zıkr olunan yaylaklar defterde vakf-ı mezbûra hâsıl yazılmış ise ol yaylaklar[dan] ... intifâ' eden gerek kurâ-i mezbûre ahâlîleri ve gerek sâirleridir her kim olur ise olsun kânûn lehine tahammüllerine göre resm-i yaylakların güzeşesiyle hesâb edüb vakf için alıverüb ...". *BOA, D.M.d 37315/48.*

²³⁰ Otlak resmi II. Bayezid dönemine ait umûmî Osmanlı Kanunnâmesi'nde (Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmanî) "kayda bağlı" bir vergi olarak değerlendirilse de ("ve resm-i otlak evvelden otlak resmi kayd olunmayan yerlerden alınub kayd olunmayan yerlerden alınmaz", Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 2, s. 102) Kanûnî Sultan Süleyman dönemi umûmî Osmanlı Kanunnâmesi'ne yapılan bir haşiyede bu hükmün merfû' olduğu belirtilmektedir. Buna göre otlak resmi kayda bağlı bir vergi olmayıp defterde yazılı olup olmadığına bakılmaksızın sâhib-i arz tarafından alınır. "Bunun ile amel olunmaz ... merfû' dur. Bir sipahinin tımarında hâricden davar gelüb otundan ve suyundan intifâ edecek, otlak resmi alınur; yazılmak lâzım değildir". Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 4, s. 387.

vergileri topladığı kimselerden otlak vergisi talep edemezdi.²³¹ Otlak resminin miktarı ise yine yaylak/kışlak resminde olduğu gibi sürünün kalitesine göre belirlenirdi. Buna göre iyi bir sürüden bir koyun bedeli olan yirmi akçe, orta dereceli bir sürüden on beş ve düşük kaliteli bir sürüden on akçe resim alınırdı.²³² Sipahi kanunlarca belirlenen otlak resmini aldıktan sonra sürü sahibinden daha fazlasını isteyemezdi.²³³ Otlakın bulunduğu arazi birden fazla sipahinin müştereken idaresi altında ise sürü sahibi resmini yalnızca birine verir, diğer sipahiler mükerrer talepte bulunamazdı.²³⁴ Otlakın, sürünün kışlayacağı ya da yaylayacağı arazinin güzergahında bulunup üç günden az süreyle kullanıldığı durumlarda ise otlak resmi talep edilemezdi.²³⁵ Benzer şekilde sınırdaş olup hayvanların günün sonunda ahırlarına dönebileceği uzaklıktaki köyler sınır ihlalleri durumunda otlak resmi ödemezlerdi.²³⁶ Hariçten gelen sürü sahipleri, hayvanlarının kışladığı araziye etrafını çevirerek ağıl haline getirirse kanunnâmelerde resm-i ağıl ya da yatak resmi olarak belirtilen bir vergi verirlerdi.²³⁷

²³¹ “... tasarruflarında olan çiftlik arâzilerini zirâ‘at ve hirâset ve öşr ve resim gibi nesne verirler iken bu makûle öşr ve resim gibi nesne veren re‘âyâdan resm-i otlak alınmak hilâf-ı kânûndur ...”. *BOA, D.M.d 37315/52.*

²³² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 2, s. 62.

²³³ “... dârendegân gelüb bunlar hâricden alub götürdükleri koyunların hâs karyelerinden nâm karyede vâki‘ otlak yerinde ra‘y olunub otundan ve suyundan intifâ‘ edüb öşür ve resim gibi nesne vermemeleriyle kânûn lehine resm-i otlakların hâssı voyvodasına edâya râzılar iken mezkûr kanâ‘at etmeyüb ziyâde talep eder imiş göresin hâss-ı mezbûr toprağında vâki‘ otlak yerlerine koyunlarıyla hâricden gelüb durub otundan ve suyundan intifâ‘ edüb öşür ve resim gibi nesne vermeyenlerin her üç yüz koyunları bir sürü ‘addedüb ‘a‘lâ sürüden bir koyun evsat sürüden bir şişek ednâ sürüden bir toklu otlak hakkı verdikden sonra ziyâde mütâlebesiyle ta‘addî etdirmeyesin ...”. *BOA, D.M.d 37315/52.*

²³⁴ “... dârendegân gelüb karyelerinden nâm karye toprağında vâki‘ otlak yerlerine bunlar zamânında koyun ve sâir davarlarıyla varub durub otundan ve suyundan intifâ‘ edüb ... otlak hakkı vermeye râzılar iken karye-i mezbûrenin dört beş nefer müşterek sipâhileri olmağla her biri başka başka otlak hakkı mütâlebesiyle ta‘addî eder imiş göresin bunlar ... otlak hakkı verdiklerinden sonra sipâhi-i mezkûrlara başka başka resm-i otlak mütâlebesiyle bunlara ta‘addî ve rencide etdirmeyesin ...”. *BOA, D.M.d 37315/52.*

²³⁵ “... dârendegân gelüb bunlar kışlaklarına yaylaklarına giderler iken iki üç gün davarların dinlendirmek için ba‘zı yerlerde oturub otlak hakkı mütâlebesiyle ta‘addî olunmak icâb etmez iken erbâb-ı tımardan ba‘zıları topraklarına uğrayub geçersiz deyü kadîme mugâyir bunları otlak hakkı mütâlebesiyle ta‘addî eylediklerinden gayrı vermeyenlerin davarları kadîmden yürügedikleri yerlere kondurmayub gadr ederler imiş göresin bunlar mezbûrların tımârları karyeleri topraklarında vâki‘ otlak yerlerine zamânında koyun ve sâir davarlarıyla varub durub otundan ve suyundan intifâ‘ etmeleriyle mezkûrlar ol vechile otlak hakkı mütâlebesiyle ta‘addî ve rencide ederler olmayub fi‘l-vâki‘a ... ise bu makûlelerden otlak hakkı talep olunmak câiz değildir men‘ ve def‘ eyleyesin ...”. *BOA, D.M.d 37315/52-53.*

²³⁶ “... dârendegân nâm karye ahâlileri gelüb bunlar karyeleri erbâb-ı tımâr karyelerinden nâm karyeler ile sınırdaş olub bunların koyun ve sâir davarları sabah gidüb akşam evlerine gelmekle kurâhâ-i mezkûr sipâhileri mücerred celb-i mâl için resm-i otlak verin deyü mugâyir-i kânûn ta‘addî edemiş göresin münâzi‘un-fihâ olan karyeler topraklarında bunların davarları hâricden otlak zamanında varub durub otundan ve suyundan intifâ‘ etmeleriyle mezkûrlar ol vechile müdâhale ederler olmayub fi‘l-vâki‘a ... ise bu makûle mer‘â ve yerlerden otlak hakkı talep olunmak hilâf-ı kânûndur sipahi-i mezkûrları ... men‘ ve def‘ eyleyesin ...”. *BOA, D.M.d 37315/53.*

²³⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 1, s. 187.

Yaylak, kışlak, otlak ve yatak resimleri söz konusu arazilerden yararlananların raiyyetlik bağlarına değil, sürünün yerleştiği alanın kime hâsıl yazıldığına göre alınır. Kanunnâmelerde *koyun yürüdüğü yere tâbî'dir*²³⁸ şeklinde formüle edilen bu duruma göre sürü sahibi, resmini, bağlı bulunduğu sipahiye değil, intifa ettiği yaylak, kışlak ve otlağın gelirlerini toplama yetkisini elinde bulunduran kişiye öderdi.²³⁹ Bu kişi tımarı bölgesindeki vergileri toplama hakkına sahip olan sipahi olabileceği gibi ilgili arazinin bir vakfa hâsıl yazılması durumunda vakıf mütevellisi de olabilirdi.²⁴⁰ Her iki durumda da reaya, arazinin köyleri dahilinde olması ya da sâhib-i arza vergi ödedikleri gibi gerekçeler öne sürerek vergiler üzerinde bir hak iddia edemezdi.²⁴¹ Reayanın köyleri sınırında bulunan otlaklardan bedelsiz olarak istifade ediyor olmaları söz konusu araziler üzerinde herhangi bir tasarruf hakları olduğu anlamına gelmezdi. Hatta hariç reayanın sürülerini kendi sürülerine katarak sâhib-i arzı *otlak hakkından mahrum* etmeye çalıştıkları durumlarda dahi amelleri boşa çıkmaktan kurtulamazdı.²⁴² Yalnız bir köye tahsis edilmiş olan mahsûs yaylak ve kışlaklar için bu kural geçerli değildi. Yaylak ve kışlağın kendilerine tahsis edildiği kimseler başkalarının hayvanlarını bu araziler

²³⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 3, s. 102.

²³⁹ “Ve bazı tâife gayr-ı sancakda kışlar olsa, benüm sancağım adamısın deyü maktu‘ resm-i kışlak alınur imiş, hilâf-ı kanundur, alınmaya. Kışlağında zemherîrde her kanda bulunursa, ol ala.” Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 5, s. 216.

²⁴⁰ “... berâtle mutasarrıf olduğu tımar karyelerinden nâm karye toprağında kadîmî kışlak olub ve resm-i kışlak defterde kendüye hâsıl kayd olmağla ...”. *BOA, D.M.d 37315/44*; “... evkâf zâbiti gelüb vakf-ı mezbûr karyelerinden nâm karye toprağında vâkî‘ kadîmî kışlak olub ve resm-i kışlak defterde vakfa hâsıl yazılmağla ...”. *BOA, D.M.d 37315/44*.

²⁴¹ “Yaylak ve otlak ve kışlak mahsûlünü sipâhî alub ahâli-i karye dahl edemezler. Bir karyenin toprağında olan kışlak ve yaylak hâricden gelüb yaylayub ve kışlayub resmin sâhib-i arz almak istedikde, ol karye ahâlisi bizim karyemiz toprağındadır; sana defterde yazılan resmi verüb ziyâdesin biz alub bazı tekâlifimize verirüz deyü nizâ‘ edemezler, alâkaları yokdur. Cümle mahsûl sâhib-i arza hükm olunur, mücebine emr-i şerîf verilür.” Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 290; Reayanın, sâhib-i arza öşür ödedikleri gerekçesiyle otlak resmi üzerinde hak iddia etmelerinin geçersiz addedilmesi ile ilgili olarak ayrıca bakınız: *BOA, A. {DVNSAHKR.d 20/155; BOA, AE.SAMD.III 42/4104, M. 1 Temmuz 1725*.

²⁴² “... dârende gelüb berâtle mutasarrıf olduğu tımar karyelerinden nâm karye toprağında defterde öşür ve resmi tımarına hâsıl kayd olunan çiftlik yerlerini zabt edenler otlak zamanında hâricden bazı kimselerin koyunların götürüb kendü koyunlarına hâlat ve otundan ve suyundan intifâ‘ edüb lâkin hâricden gelen koyun ashâbı buna öşür ve resim gibi nesne vermemeleriyle bu dahî kânûn lehine otlak hakların taleb eyledikde ol yerlere mutasarrıf olanlar ol koyunları biz getirüb sana öşür ve resim veririz hâricden koyunlar için sana otlak hakkı aldırılmaz deyü mugâyir-i kânûn fuzûlî mûmâna‘at ederlermiş imdi otlak ve yaylak ve kışlak resimlerinde çiftlik yerleri zirâ‘at edenlerin ve âherin ‘alâkası yokdur cümlesi sâhib-i ‘arzındır göresin ...”. *BOA, D.M.d 37315/52*.

üzerinde para karşılığında otlatılabilir, sâhib-i arz olanlar kazançlarına ortak çıkamazlardı.²⁴³

Yaylak, kışlak ve otlak resimleri mevkut vergilerden olup her bir resmin ödenmesi konusunda belirli bir vakit tayin edilmişti:

“Hasad-ı yaylak hakkı üzerinde ot yetişüb davar intifâ’ etmeye kabiliyet geldikdedir hasad-ı kışlak hakkının dahî cem’î zamanı zemherîdir ol zaman alınur ... otlak hakkı ot erişüb davarlar otundan ve suyundan intifa ettiği zaman mu’teberdir ve haricden davar ile gelüb nice gün otundan ve suyundan intifâ’ ettiği zamandır [derzaman-ı Hamza Paşa]”²⁴⁴

“Hasâd-ı otlak hakkı erişüb davar intifâ’ etmeye geldiği zamandır. Öşr ve resm vermeyenlerden otlak hakkı alınur. Ve kışlak hakkı, zamanı zemherirdir. Zemherirde kimin toprağında bulunursa ol alır. Ve yaylak hakkı, ot erişüb intifâ’ ı vakti alınur”²⁴⁵

2.4.3. Cibâl-i Mübâha ve Baltalıklar

Osmanlı Devleti’nde ormanlar, üzerinde yer aldığı arazinin türü ya da bağlı bulunduğu hukukî rejim bakımından 1870 Orman Nizamnâmesi’ne kadar net bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştı. İmparatorluk topraklarını beş ayrı kategoriye ayıran 1858 Arazi Kanunnâmesi mîrî, metrûk, mevat ve mevkûf araziler üzerinde bulunan ormanlardan bir kısmıyla ilgili bazı hükümler ihtiva etmekle birlikte orman ve ürünlerinin statü ve tasarruf yöntemlerini açıklayan bu hükümler geçmiş uygulamaların derlenip yeni bir dille yazılmasından ibaretti.²⁴⁶ 1870 Nizamnâmesi ormanların sınıflandırılması, yönetimi ve tasarrufu bakımından yeni bir dönemi başlatana kadar imparatorluk ormanları tasnif ve isimlendirmenin tahsis amacına göre yapıldığı bir sistemle idare edilmekteydi.

²⁴³ “Bir karye ahâlisi mahsûs olan kışlaklarında âhar karye ahâlisinden ba’zı kimesneler hayvânatların kışladub ol kimesnelerden ücret-i kışlak deyû aldıkları şu mikdâr akçeyi sâhib-i arz benim hakkımdır deyü meblağ-ı mezbûru karye-i mezbûre ahâlisinden almağa kâdir olur mı? El-Cevâb: Olmaz.” Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 444.

²⁴⁴ “Kanûn-i Cedîd”, *Millî Tettebbu’lar Mecmuası*, S.1, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1331, s. 98.

²⁴⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 287.

²⁴⁶ Bekir Koç, “Osmanlı Devleti’ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, *OTAM*, S. 10, (1999), s. 154.

1870 Nizamnâmesi öncesindeki sistemde birinci grup ormanları özel şahısların ellerinde bulunan korular oluşturmaktaydı. Tapu ve mukataa ile tasarruf olunan bu tür korular harici kullanıma kapalı kaynaklar olup korunun ağaç ve ürünlerinden intifa hakkı yalnızca mutasarrıflarına aitti. Bununla birlikte tapu sahibi yalnızca emek sarf ederek yetiştirdiği ağaçlar üzerinde hak sahibi olup koruda kendiliğinden yetişen ağaçları sipahinin izni olmadan kesemezdi. Sipahi böyle bir durumda ağaçların kâimen kıymetlerini²⁴⁷ mutasarrıftan isteme hakkına sahip olurdu.²⁴⁸ İkinci olarak tapu ile tasarruf olunan korularda tasarruf hakkı başkasına devredilebilir ve miras bırakılabilirdi.²⁴⁹ Ancak intikal hakkı tapuyu veren sipahinin idaresi döneminde geçerli olup yeni gelen sipahi koruyu mirasçının elinden alarak bir başkasına tapu ile verebilirdi.²⁵⁰

İkinci tür ormanlar gelirleri belirli bir amaca yönelik olarak vakfedilmiş mevkûf statüsündeki orman ve korulardı. Vakıf ormanlarında sahabet iddiaları şahıs ormanlarında olduğu gibi tapu ya da temessükle ispat olunur, her iki orman türü de kereste kesimi, meyve toplanması ya da hayvan otlatma gibi çeşitli amaçlarla başkalarına kiralanabilirdi.²⁵¹ Bazen ormanı kiralayan taraf özel bir şahıs değil, bir köy

²⁴⁷ Mecelle'nin 882inci maddesi "kâimen kıymet"i şöyle tarif etmektedir: "Kâimen kıymet, ebniye ya eşcarın buldukları yerde durmak üzere kıymetleridir ki arz bir kere ebniye ya eşcar ile beraber ve bir kere ebniye ve eşcardan halî olarak takvim olunup iki kıymet beynindeki tefazul ve tefavüt (fark) ne ise ebniye ya eşcarın kâimen kıymeti demek olur." *Mecelle*, Ali Himmet Berki, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959, s. 124.

²⁴⁸ "Zeyd tapu ve mukataa ile tasarrufunda olan korunun hüdayi nabit olan eşcarını sahib-i arz izinsiz kat ve istihlâk eylese Sipahi ol eşcarın kâimen kıymetlerini Zeyd'den almağa kadir olur mu. Elcevab. Olur". Halil Kutluk, *Türkiye Ormanlığı İle İlgili Tarihî Vesikalar*, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü, İstanbul 1948, s. 24

²⁴⁹ "... tımâr karyelerinden nâm karyeden dârende gelüb yine karye-i mezbûreden Mehmed nam kimesne bundan akdem karye-i mezbûre toprağında vâki' kadîmden berü koruyageldiği mahsûs ve müstakill korusunu sâhib-i arz ma'rifetiyle buna ferâğ ve tefvîz bu dahî tefevvüz ve yedine verilen sâhib-i arz temessükü mücibince iki üç seneden mütecâviz bilâ nizâ' zabt eder iken civârda vâki' nâm karyeden nâm hatun zuhûr ve ol koru müteveffâ babamın imiş alub zabt ederim deyü mugâyir-i kânûn müdâhale edermiş göresin nizâ' olunan kuru mezbûrenin babası kadîmden koruyageldiği mahsûs ve müstakill korusu iken fevt olub oğlu kalmayub bi-hasebi'l-kanun mezbûreye intikâl eyledikde bu sâhib-i arzdan tapu ile fuzûlî almağla ol vechile müdâhale eder olmayub fi'l-vâki'a ... ise mezbûreyi ol vechile dahl ve ta'aruz etdirmeyesin ...". *BOA, D.M. d 37315/59*.

²⁵⁰ "Zeyd tımârı karyesinde olan korunun eşcarını Amr'a tapu ile virdikten sonra Amr fevt olub oğlu Bekir mutasarrıf iken Zeyd'in yerine Beşir sipahi olduktan sonra ol eşcarı Bekir'den alub tapu ile ahire virmeğe kadir olur mu? Elcevab. Olur." Kutluk, a.g.e., s. 24.

²⁵¹ Koç, *Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Korular*, s. 142.

ahalisi olurdu. Böyle bir durumda köylüler tapu resmini ödemeleri karşılığında söz konusu ormandan müştereken yararlanma hakkına sahip olurlardı.²⁵² Köylü aynı zamanda harici kişilerin ormana haksız müdahalelerde bulunmasını da engelleyebilirdi.²⁵³ Tapu ile tasarruf olunan koruların resmi sâhib-i arz denilen yetkililere ödenirdi. Sâhib-i arz arazinin *mîrî* veya vakıf statüsünde olup olmadığında göre farklılık gösterirdi. Bu kişi tımarı bölgesindeki vergileri toplama yetkisine sahip sipahi olabileceği gibi korunun vakfa hâsıl yazılması durumunda vakıf tarafı da olabilirdi. Her iki durumda da kayıtlar vergiyi toplamaya salahiyeti olan kişi veya kurumun bilgisiyle ilgilenir, arazinin tımar veya vakıf arazisi sınırları içinde olup olmadığı hassaten belirtilmezdi.

Olay yerinin veya zamanının belirtilmediği ancak iki sipahi arasında yetki savaşına konu olan bir arazi anlaşmazlığı bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Taraflardan birine göre anlaşmazlık mahalli orman olup vergisi tımarına hâsıl kaydolunmuştu. Karşı taraf ise ormanın kendi tımarı sınırları dahilinde olduğunu iddia etmekle kalmayıp “*kadıdan peydâ eylediği müzevvir hüccet*”e dayanarak ormanın ağaçlarını kesmek ve araziye çayır haline getirmek arzusundaydı. Merkezî idarenin anlaşmazlığa getirdiği çözüm ise resmî kayıtların bu tür sınır anlaşmazlıklarında tek başına anahtar rol oynayamayacağına işaret etmekteydi. Yetkililerin anlaşmazlığın çözümünde dikkate almaları gerek ilk husus resmi kayıtlardı (“*tarafeynden defter taleb [edip] göresin*”), ancak söz konusu kayıtlar yalnızca tarafların vergi gelirlerini içermekteydi. Hükmün son bölümünde belirtildiği üzere tımar gelirlerinin kaydedildiği defterler bu tür dağ ve koruların hangi tımarın sınırları dahilinde olup olmadığını hassaten göstermezdi. Bu nedenle sahabetin ispatlanması konusunda yerel hafızaya, yani yaş ve nitelik olarak doğru bilgiler sunmaya elverişli bilirkişilere (*ehl-i vukûf ve mesinn ve ihtiyar ve bîgaraz*

²⁵² Selçuk Dursun, *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, (Doktora Tezi), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 69.

²⁵³ “... tımâr karyelerinden dârendegân nâm karye ahâlisi gelüb karye-i mezbûrenin hudûdu dâhilinde yaylak dağı demekle ma’rûf dağ kadîmden bunların sahâbetlü tapulu odunluğu olmağla müstakill odun ve sâir eşcârını kat’ ederler iken civârda vâkî’ nâm karyeler ahâlisi biz dahî odun kat’ edegelmış deyü mugâyir-i kadîm tapulu dağlarının fuzûlî kerestesin kat’ ve ta’addî ederlermiş göresin nizâ’ olunan mahall ... mübah dağlardan olmayub filvâkî’ kadîmden berü bunların mahsûs koruları olmağla ... ta’addî edgeldikleri vâkî’a ise men’ ve def’ edüb ...”. *BOA, D.M.d 37315/59*.

kimseler) başvurulması gerekmekteydi. Resmî kayıtlar ve yerel hafıza anlaşmazlığa konu olan ormanın hangi sipahinin tımarı dahilinde olduğunu birlikte belirlerdi.²⁵⁴

Üçüncü tür ormanlar saray erkânının ya da devlet kurumlarının ihtiyaçlarına münhasıran ayrılmış ormanlardı. Bu tür ormanların başında askerî kurumların ihtiyaç duyduğu ürünleri ihtiva eden, yani kereste üretimine elverişli ormanlar gelirdi. *Tersâne-i Âmire*'ye *merbût* olan bu ormanlar halkın kullanımına kapalı olup statüleri orman ürünlerinin zaman içindeki niteliğine göre değişebilirdi. Bir diğer orman türü saray hayvanlarının barınması ve beslenmesi için ayrılmış olan orman ve korulardı. Son olarak hanedan mensuplarının avlanmalarına ayrılmış olan orman ve korular devlet ormanlarının diğer bir bölümünü oluştururdu. *Hâssa şikâr* koruları adı verilen bu tür korular diğer *mîrî* ormanlar gibi halkın kullanımına kapalı olmakla birlikte, korunun etrafında bulunan ahaliye yakacak ve benzeri zorunlu ihtiyaçlarını karşılama ve sınırlı sayıda hayvan otlatma gibi küçük çaplı intifa hakları tanınabilmekteydi.²⁵⁵ Ne var ki her üç orman türü için de halkın ve yetkililerin karşı karşıya geldiği durumlar nadirattan değildi. Merkezi idare saray ve tersanenin ihtiyaçları için mahfuz tutulan ormanlardan izinsiz kesim yapılmamasına dair periyodik emirler gönderse de pratikte bunun önüne geçmek her durumda mümkün olmuyordu. Hatta bazı durumlarda işler yerel yetkilileri aşacak kadar hararetlenip merkezî idarenin müdahalesini gerektirecek boyutlara varıyordu. Örneğin İstiranca Dağları'ndaki mahfuz ormanlardan kaçak kesim yapma işini organize eden bir grup yeniçeri, arkadaşlarının Vize valisinin üzerlerine gönderdiği askerler tarafından yakalandığını haber aldıklarında yanlarına bazı köylüleri de alarak askerlere saldırmıştı. Haber merkeze ulaştığında Sultan isyancıların derhal yakalanmasını buyurmuş, nihayetinde kaçak keresteler el konularak İstanbul'a gönderilmişti.²⁵⁶

²⁵⁴ BOA, D.M.d 37315/58.

²⁵⁵ Bekir Koç, "1870 Orman Nizamnâmesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 24, (2005), s. 238-239.

²⁵⁶ Dursun, *Forest and the State*, ss. 57-58.

Tapuyla tasarruf olunan korularla askerî ve sultanî ihtiyaçlar için mahfuz tutulan ormanlar dışında devlet ormanlarına dahil olan bir diğer orman türü köy veya kasabaların ihtiyaçları için ayrılmış baltalıklardı. Küçük korulardan veya büyük bir ormanın belli bir bölümünün yöre halkına hüccetle tahsis edilmesinden oluşan baltalıklar, lehine tahsis yapılan ahaliye münhasır olup ahali bu ormanları yakacak temini, inşai ve zirai faaliyetlerine malzeme sağlama ve avlanma gibi ihtiyaçları için kullanırdı.²⁵⁷ Baltalıklardan intifa bedelsiz olmakla beraber elde edilen ürünler ticarete konu olursa öşür alınırdı.²⁵⁸

1870 Orman Nizamnâmesi'ne kadar varlığı hukuken kabul edilen bir diğer orman türü *cibâl-i mübâha*²⁵⁹ denilen ormanlardı. İmparatorluk topraklarındaki en geniş orman türü olan *cibâl-i mübâha* ormanlarının mülkiyeti devlete ait olmakla beraber yararlanma hakkı halka bırakılmıştı. *Cibâl-i mübâha* ormanları köy ve kasaba baltalıklarından farklı olarak belirli bir grubun kullanımına özgü değildi. Bir orman yukarıda bahsi geçen orman gruplarından herhangi birine dahil değilse o orman *cibâl-i mübâha* addedilir²⁶⁰ ve yararlanma hakkı umum halka terkedilirdi. İstifadenin bedelsiz olduğu *cibâl-mübâha* ormanlarının tapu karşılığında bir kişi veya gruba münhasır kılınmasına izin verilmezdi. Kanunnâmeler böyle bir durumda işlemin geçersiz addolunacağını ve ormanın eski statüsüne geri çevrileceğini belirtmekteydi:

*“Bir subaşının veya sipahinin tîmârî sınırunda odunluk olub ba‘zı kimesneler ol odunluğu sipahiden ya subaşından tapuya aldık deyü niza‘ eyleseler, odunluk kimesnenin mülkü olmaz ve tapulanmaz. Şöyle ki, ol yer odunluk olub şimdiye değin halk andan odun kese-gelmiş olalar, ol kimesneler varub tapuya alub kendülere mahsûs etmişler ise, ellerinden alınub yine umûmen halka hükm olunur”*²⁶¹

²⁵⁷ Koç, *1870 Orman Nizamnâmesi*, s. 239; Bekir Koç, “Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Çevre Bilincinin Arka-planı Olarak “Av Yasak ve Sınırlılıkları” Üzerine Bazı Düşünceler”, *OTAM*, S. 19, (2006), s. 278.

²⁵⁸ Dursun, *Forest and the State*, s. 258.

²⁵⁹ “Cibâl”, Arapça dağ anlamına gelen “cebel” kelimesinin çoğul halidir. Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mektep Yayınları, 2015, s. 142. Mübah kelimesi için bk: 138 no’lu dipnot.

²⁶⁰ Dursun, *Forest and the State*, s. 66.

²⁶¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 242, 284, 333; Kutluk, a.g.e., s. 27.

Cibâl-i mübâha ormanları mera, yaylak-kışlak ya da baltalıklar gibi belirli bir grubun kullanımına tahsis edilmiş bir ortak kaynak türü olmadığından yararlanma hakkının kazanımında ormanın konumu belirleyici olmazdı. Söz konusu ormanlar Müslüman, gayrimüslim, kadın, erkek ve çocuk fark etmeksizin tüm reayanın istifadesine açık kaynaklardı.²⁶² Teoride imparatorluğun en doğusunda yaşayan bir adamın en batıdaki *cibâl-i mübâha* ormanından yararlanma hakkı mevcuttu. Ancak pratikte *cibâl-i mübâha* ormanları ormana yakın bulunan yerleşim yerlerinin halkı tarafından kullanılırdı. Bununla birlikte söz konusu yerleşim yerlerinden birinin ormana sınırdaş ya da daha yakın olması halkına bir ayrıcalık kazandırmazdı. Kanunnâmeler ya da anlaşmazlık durumlarında verilen hükümler *cibâl-i mübâha* ormanlarının tüm “*reâyâ tâifesine*”, “*herkese*” açık olduğunu her defasında tekrarlardı.²⁶³

Cibâli mübâha ormanları, bu ormanlardan elde edilen ürünlerin vergilendirmeye konu olmamaları nedeniyle tahrir defterlerine işlenmezdi. Bu kayıt dışılık ihyâya müsait mevat arazilerde olduğu gibi *cibâl-i mübâha* ormanlarının da “açma” işlemine konu olabileceği anlamında gelirdi. Nitekim devlet yöneticileri tarım gelirlerinin azami düzeye çıkarılmasını her zaman tasvip ettiği için bir kişi veya kurumun üzerine kayıtlı olmayan ya da *sultanî ve askerî* ihtiyaçlar için mahfuz tutulmayan ormanların tarıma açılmasından memnuniyet duyulurdu:

“*Ve bir dâğ ki, ormanlık ola ve birkaç karyenin mâbeyninde ola, mu‘ayyen sınırları dahi olursa ol dâğı kırub açdıklarında baltalarına yerde buluşduysa anda sınır koyalar. Kara dağ kimesnenin değildir, ihyâ-i mevât edenindir. Kimesne dahl etmeye.*”²⁶⁴

²⁶² Şirket-i ibâhadan, dolayısıyla mübah dağlardan yararlanma durumunun gayrimüslimleri de kapsayacağına dair bk. Bülent Köprülü, “Cibal-i Mübaha ve Sahih Vakıflara Ait Ormanlarla Baltalıkların H. 1274 Tarihli Arazi Kanunnâmesine Nazaran Hukuki Durumları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 15/S. 2-3, (1949), s. 710.

²⁶³ “*Ve kadimül-eyyâmdan ilâ-hâzel-ân odunu ve çalısı herkese mubah kılınub intifa‘ oluna gelen dağlar her kangi karyenin hududu sınırında vâki‘ olmuş ise reaya tâifesi men‘ olunmayub ‘alâ-tarik-ul-‘âde kat‘ eyleyeler diyü defter-i ‘atikde mukayyed olmağın vech-i meşruh üzere defter-i cedide kaydolundı’.* Barkan, *Kanunlar I*, s. 338; “*Cibali mübahadan olan bir dağdan bir karye ehali odun kat itmek istediklerinde kurbunda olan ahar karye ehali ol dağ sizden bize akreb olmağla kat ettirmemiz deyu kat‘dan men‘e kadir olurlarmı. Elcevab. Olmaz.*”, Kutluk, a.g.e., s. 24; *BOA, D.M.d 37315/58-59*.

²⁶⁴ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 6, s. 438.

Mübah ormanlar bazı mevkilerde birkaç yerleşim yerinin ortasında bulunurdu. Bu durumda köyün mezraa ve/veya ihtiyaçlarına yetecek büyüklükteki meraları sınır addolunup köylerin “*mâbeynleri fasl*” olurdu. Böylesi köylerde çiftçilerin, çobanların ya da köyün çevresinde odun ve ot toplayanların birbirlerinin alanlarına tecavüz etmesi durumuna pek rastlanmazdı. Ancak köylerden biri veya birkaçı sınırlarını kendi *zu’mlarınca* genişleterek ormandaki büyük ağaç ve taşlar gibi bazı doğal işaretleri hudud bellediklerinde hemsınır hale gelebilirlerdi. Ne var ki fiiliyattaki bu durum tasvip edilerek kayıtlara geçmez ve yeni sınıra itibar olunmazdı. Zira “*bu makûle beyâbân ve orman ve dağistân mübâhatdan*” olarak “*amme-i reâyâ ve kâffe-i erbâb-ı hâcâtın dahî intifâ’ husûsunda hisse-i şâyi’alari*” vardı. Söz konusu orman hariçten gelenler tarafından açılarak mezraa veya köy haline getirilirse yeni tahrir yapılmasını beklemeye gerek kalmadan dahi tımara verilebilirdi.²⁶⁵ Bu durumda tarıma açılan yerler *mîrî* arazi hükümlerine tâbi olarak orman statüsünü kaybederdi. Mübah ormanların Tersâne-i Âmire’ye bağlı ormanlarla sınırdaş olduğu durumlarda ise işler daha sıkı tutulurdu. Örneğin Yalakâbâd ve Gemlik havalilerinde Tersane ve Kayıkhane’nin kürek ihtiyacı için mahfuz tutulan ormanlar etrafında bulunan *cibâl-i mübâha* ormanları ile karışarak ahalinin tecavüzüne uğradığında kaza nâibine derhal bir hüküm gönderilerek her iki orman türünün “*alâmet-i fâsıla vaz’ıyla*” tefrik edilmesi istenmişti.²⁶⁶

Cibâl-i mübâha ormanları herkesin kullanımına açık kaynaklar olarak intifa konusunda kısıtlayıcı kurallara nadiren konu olurdu. Müntefiler *cibâl-i mübâha* ormanlarından çoğunlukla tecrübî ve nesilden nesile aktardıkları yazılı olmayan kurallar çerçevesinde istifade ederlerdi. Yerel ya da merkezî idarenin yöneticileri anlaşmazlık olmadığı sürece mevcut işleyişe müdahale etmezlerdi. Anlaşmazlık durumunda ise sorunun çözümü için Defter-i Hakânî kayıtlarına müracaat edilmesi istenirdi. Eğer üzerinde ihtilaf bulunan orman resm-i koruya tabi olarak bir sipahiye veya vakfa hâsıl yazılmamışsa ormanın *cibâl-i mübâha* ormanlarından olduğuna hükmolunarak “*herkes*”in istifadesine açık

²⁶⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 4, ss. 493-494.

²⁶⁶ Kutluk, a.g.e., s. 100.

olduğu hatırlatılırdı.²⁶⁷ Ancak orman ürünlerinden “herkes”in yararlanabileceği hükmünün geçersiz olduğu bazı durumlar da yok değildi. Örneğin *cibâl-i mübâha* ormanlarında yetişen ağaçlar, -ekilmeden kendiliğinden yetişen bitki (*hudâyî nâbit*) ve dolayısıyla mübâhât sınıfından olarak- aşılıp korundukları takdirde aşıl原因 kimsenin tasarrufu altına girerdi. Böylesi “*korunmuş*” ağaçlardan ve meyvelerinden istifade öşrü sipahiye ödendiği sürece yalnızca mutasarrıfının olurdu:

*“Ve dağlarda ve ormanlarda bitmiş odunlar ve otlar ve hudâi yemişler ki, aşıl原因dır, mübâh’ul-asldır, kim devşirse anundur. Meğer ki, korunub zabt olunub becermekle hâsıl olmuş ola, örfle kimin tasarrufunda ise ol devşire, gayrılar ana dahl eylemeye.”*²⁶⁸

*“Ve dağlarda ve ormanlarda bitmiş hudâi ağaçlar, sâhib-i tımar ve sâhib-i mülk destûrı ile bir nesnecik teşrîf edüb aşıl原因alar, ol aşıl原因anın mülkü olur. Yıldan yıla kendü devşire, öşrin vere, gayrılar anın izinsiz dahl etmeye.”*²⁶⁹

Benzer şekilde bir kimse sahipsiz bir ormanda biten fidanı koparıp kendi mutasarrıf olduğu yere dikerek emek sarfıyla büyütürse ağaç kendisinin mülkü olurdu.²⁷⁰

Mübah ormanlardan istifade yalnızca ağaçlar ve meyvelerinden yararlanma durumu ile sınırlı değildi. Bu tür ormanlar otu, çalı ve çırpısı, av hayvanı, bal ve çiçeği ve sairesiyle umûmun kullanımına açık kaynaklardı. Ormanda bulunan her türlü kaynak sırf ihraz fiiliyle temellük olunmuş sayılırdı. Ağaçlar kesenin, otlar ve çiçekler derenin, su

²⁶⁷ BOA, D.M.d 37315/58-59.

²⁶⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 4, s. 311, 395; C. 6, s. 479; Kutluk, a.g.e., s. 26. Dağlarda kendiliğinden biten kestanelikler ya da ceviz ağaçlarının ise -muhtemelen vergilendirmeye elverişli olduğundan- sipahiye hükmolduğuna dair bazı hükümler mevcuttur: “... ve dağlarda kendülüğünden kestanelikler; beğlik olur. Kime tımar olunmuş ise anun hükmünde olur. Amma ekser budur, beratında ve defterinde mukayyed değildir, zevâid gibidir”. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 2, s. 48; C. 4, s. 372; C. 7, s. 340; “Ve dahî dağlarda ve sahralarda biten koz ağaçları beğlikdir, sipahinindir ve sâhib-i vakfındır, haricden kimesne dahl etmeye, a.g.e., C. 8, s. 118. Bununla birlikte C.4, s. 372’de yer alan hükme düşülen şerhte söz konusu ağaçların tımar sınırında olması şartından bahsedilmektedir. Ağaçlar tımar arazisi dışında ise mübah addolunarak bu hükümle amel edilemeyeceği belirtilmiştir.

²⁶⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 2, s. 69.

²⁷⁰ “Zeyd ba’zı ormanlarda ve dağlarda hâli ve mu’attal yerlerde biten fidanı koparıp kendi mutasarrıf olduğu yere dikse terbiye edüb, büyütüb aşıl原因asa, Zeyd’in olur mı? El-Cevâb: Olur. Ahmed”, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 9, s. 428. Aynı sayfada yer alan bir diğer fetvaya göre sökülen fidan eğer sipahi tımarına ait bir arazi üzerinde idiyse onu söküp kendi arazisine diken kimsenin mülkü olmazdı.

dolduranın olurdu. Ancak su kaynakları söz konusu olduğunda kaynağın bir bütün olarak temellüküne izin verilmezdi. Mübah bir ormandan cereyan eden su tapu veya temessükle bir kişi veya grubun kullanımına hasrolunamazdı.²⁷¹ Ormandan elde edilen tüm ürünler mübâhât sınıfından olarak gerek ev içi ihtiyaçlar için temin edilmiş gerekse ticarî amaçlarla ihraz edilmiş olsun vergilendirmeye tabii tutulamazdı.²⁷² Sipahilerin orman ürünlerinin satış veya naklinden vergi almalarının tek yolu bu gelirlerin tımarlarına hâsıl yazılmasıydı ki böyle bir durumda söz konusu orman mübah orman vasfını kaybetmiş olurdu.²⁷³

2.4.4. Harman Yerleri

Köylünün ziraî faaliyetlerini sürdürebilmeleri amacıyla ihtiyaç duydukları bir diğer arazi türü harman yerleriydi. Bu alanlar mera, yaylak-kışlak ve ormanlarda olduğu şekliyle biri tapulu ve diğeri tapusuz olmak üzere iki farklı arazi türünden birine dahil olabilirdi. Birinci grup harmanlar genellikle köylünün ekip biçtiği tarlaların bitişiğinde olan birkaç dönümlük alanlardı. Köylü ziraat olunan arazilerinin belirli bir parçasını hasattan sonra terekelerini yağmak amacıyla harman yeri olarak kullanabilirdi.

²⁷¹ “Bir cebel-i mübâhdan cereyân eden sudan eyyâm-ı sayfa ol cebelde menâzil ittihaz edip sâkinler olan kimesneler kadîmden isti'mâl edip intifâ' edegelmişler iken hâlen içlerinden Zeyd “Tapu memuru Amr ol suyu tapu ile bana verip temessük verdi” deyu sâirleri vaz'-ı kadîmi üzere suyu isti'mâl ve intifâ'dan men'e kadir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”. *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, haz. İsmail Cebeci, Klasik Yayınları, İstanbul 2009, s. 52.

²⁷² “Ve defter-i 'atıkde ba'zı karyeler halkı mubâh dağda kesdikleri odun için hânedan hâneye birer akçe alınur imiş, anın gibi mubâh dağda odun kesüb intifâ' edenlere te'addî olunmak câiz olmamağın ref' olundu. Minba'd alınmaya.” Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 8, s. 162; “Bir karye sakini olub sâadetdan olan Zeyd mübah dağlarda kereste edüb bey' ittıkde Sipahi Zeyd'in kerestesinden öşr talebine kadir olurmu. Elcevab. Mubahtan olıcak taarruz idemez bu surette karye-i mezburda Subaşı olan Amr sen kereste bey' idersin [diye] aldığı akçanın (kerestenin) bir miktarını Zeyd'den almağa kadir olurmu. Elcevab olmaz.”; “Bir karye kurbunda olan dağdan Zeyd odun kesmekle subaşı şu kadar akça cerimesin alsa Zeyd istirdada kadir olurmu. Elcevab. Olur. Dağdan odun kat'ı mübahdır.”, Kutluk, a.g.e., s. 23, 25. Sayfa 25'te yer alan fetvaya Arapça bir referans verilmiştir. Söz konusu referans mübah arazide yer alan yakın veya uzak ormanlardan odun kesilmesinin yasaklanamayacağını belirtmektedir.

²⁷³ “... tımâr karyelerinden nâm karye ahâlileri gelüb kazâ-i mezbûrda vâki' ormanı demekle ma'rûf mahall kadîmü'l-eyyâmdan berü bunlar odun ve sâir kereste kat' edegeldikleri mübâh dağdan iken karyeleri sipâhîsi hilâf-ı kânûn bunların yollarına inüb beher odun arabalarından beşer akçe alırım deyü ta'addî edermiş göresin ol dağdan defterde sipâhîye resm-i koru ve hatab veyâhud bâc-ı 'ubûr hâsıl yazılmış olmağla ol vechile müdâhale ve nizâ' eder olmayub fi'l-vâki'a ... ise ol mübâh dağlardan akçe alınmak câiz değildir men' ve def' eylesesin ...”; “... dârende gelüb berâtila mutasarrif olduğu tımâr karyelerinden nâm karyede vâki' dağ demekle ma'rûf dağın kereste mahsûlü defterde tımarına hâsıl kayd olunmağla ol dağdan odun ve sâir kerestesin kat' idenlerden kânûn ve defter mücibince resm taleb eyledikde ta'allül ederlermiş defter taleb göresin nizâ' olunan mahall herkes odun ve sâir kerestesin kat' edegeldikleri cibâl-i mübâhdan olmayub fi'lvâki'a ... ise gerek kendü re'âyâsı hâric re'âyâdır odun ve sâir kerestesin kat' edenler her kim olur ise olsun resm-i hatab ve kerestesin kânûn ve defter mücibince hükm edüb aliverüb ... ta'allül etdirmeyesin ...”. *BOA, D.M.d 3731559/58*.

Kanunnâmeler arazinin bir bölümünün çift öküzleri için boz bırakılmasına izin verdiği gibi ekin yığmak için ayrılmasına da müsaade etmekteydi. Böyle bir durumda harman yeri olarak kullanılan arazi tapuya müstahak olmazdı:

“...harman yeri için birkaç dönüm yer boz komak memnû‘ değildir. Bu sebebler ile boz kalan yerler ne kadar zaman boz kalırsa tapuya virilmez”.²⁷⁴

Tapulu harmanlar köken itibarıyla *mîrî* arazinin bir çeşidi olarak ferdî tasarruf kaidelerine tabiydi. Kullanım hakkı yalnızca mutasarrıfına ait olup ekili arazi ile birlikte veya ayrı olarak satış ve miras işlemlerine konu olabilirdi.²⁷⁵ Mutasarrıfı ayrıca bu arazilerde sebze ve meyve yetiştirebilir, söz konusu üretim ev ihtiyaçlarını aşmayacak boyutlarda ise öşür ve resim de ödemezdi.²⁷⁶

Köylünün tapulu harman yerleri dışında diğer köylülerle müştereken intifa ettikleri harman yerleri de bulunmaktaydı. 1858 Arazi Kanunnâmesi ile metrûk arazi kategorisine dahil olunan bu tür harman yerleri tapusuz olup genellikle *köy kurbunda*²⁷⁷ bulunurdu. Klasik dönem kanunnâmelerinde tahsis edilme şekilleriyle ilgili bir bilgiye rastlamadığımız müşterek harman yerleri, muhtemelen köylünün ortak aklı neticesinde, yerleşim yeri dışındaki bir alanın hasatları yığmak amacıyla belirlenmesi ile ortaya çıkmaktaydı. Böyle bir alan bir kez oluşturulduğunda arazinin ziraat ve benzeri amaçlarla kullanılmasına izin verilmezdi. Ancak harman yeri olarak ayrılan alanın ötesindeki araziler ihyâya müsait olarak toprağı işleyenine olabilirdi.²⁷⁸ Bu durum

²⁷⁴ Barkan, *Kanunlar I*, s. 25; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 5, 75; C. 6, s. 477.

²⁷⁵ Mîrî arazilerin bir bölümünün harman yeri olarak kullanılıyor olması teoride arazinin statüsünü değiştirmese de pratikte bu durum zamanla harman yerlerinin mülk arazi gibi algılanmasına ve işlem görmesine sebebiyet vermiş gibi görünmektedir. Örneğin on dokuzuncu yüzyıl ortalarına ait harman satışıyla ilgili bir belgede harman yerinin “tarla ittisalinde” olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu bilgi harman yerinin söz konusu tarladan ayrılmış olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bununla birlikte mutasarrıfı harman yerini “mülkiyet üzere” tasarruf ettiğini vurgulamaktadır. BOA, A.}DVN 63/79, M. 4 Kasım 1850. Yine on sekizinci yüzyıl sonlarına ait bir başka belgede Bolu kazasına tabi Çorak köyünde bulunan bir harman yeri “mülk” olarak tanımlanmaktadır. BOA, AE.SABH.I 66/4638, M. 21 Temmuz 1876.

²⁷⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 290.

²⁷⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 5, s. 213-14.

²⁷⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 3, s. 94; C. 6, s. 471.

harman yerlerinin hasatları yığma amacıyla tahsis edilmeden önce mevat arazi kategorisinde bulunduğuna işaret etmektedir.

Müşterek harman yerleri ziraata konu olamayacağı gibi ekilip biçilen arazilerin de sonradan müşterek harman yeri olarak kullanılmasına izin verilmezdi. *Mîrî* arazilerin doğrudan ya da dolaylı olarak tarımsal üretim dışına çıkması anlamına gelen bu tür faaliyetler tespit edildiğinde yetkililerden kadimî uygulamaya geri dönülmesi istenirdi.

“... kadîmden berü zirâ‘at ve hırâset olunagelen yerler sonradan tarîk ve harman olmak hilâf-ı kanûndur ... kadimî lehine ... zabt ve zirâ‘at etdirüb”.²⁷⁹

Müşterek harman yerleri vergilendirme faaliyetinin gerçekleştiği alanlar olarak kırsal hayatın temel unsurlarından biriydi. Osmanlı vergilendirme sisteminde *mîrî* topraklar üzerinde gerçekleştirilen hububat üretimi iki farklı şekilde vergilendirilirdi. Bunlardan ilki öşrün, ekinler biçildikten hemen sonra tarlada tahsil edilmesiydi. Söz konusu usulde ekinler biçildikten sonra tarlada demet haline getirilir, sipahi defterde kendisi için belirlenmiş olan miktarı bu demetler arasından seçerdi. Köylü ayrıca öşür olarak ödemekle yükümlü olduğu demetleri “*köy kurbunda döğüp ağasına teslim eylemekle*” de mükellefti. İkinci usulde ise öşrün tahsili harman yerinde yapılırdı. Bu usulde köylü hâsılının tamamını köy kurbundaki harman yerine döker, sipahi yine defterde belirlenen miktara göre öşrü burada tahsil ederdi.²⁸⁰ Öşür ekinin cinsinden ödenir (buğdaydan buğday, arpadan arpa vs.), sipahi köylüden öşrü nakit olarak ödemesini talep edemezdi.²⁸¹ Sipahi ayrıca vergilendirme usulünü sonradan değiştiremezdi. Ürünün vergilendirme yeri ve usulü tımar kayıtlarında yazıldığı şekliyle olmak zorundaydı. Aksi bir uygulama söz konusu olduğunda sipahiden vergiyi defterde yazılan usule göre tahsil

²⁷⁹ BOA, D.M.d 37315/42.

²⁸⁰ Barkan, *Kanunlar I*, s. 131; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 5, s. 213-214; Akgündüz, *Osmanlı ve İslâm Hukuku*, C. 1, s. 798.

²⁸¹ Öşrün ürünün cinsinden alınması şer‘an gerekli olsa da bazı yerlerde reayaya zorluk olmaması için nakit olarak alınabileceği de belirtilmiştir. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 647.

etmesi istenirdi.²⁸² Aynı şekilde köylü de öşrünü belirlenen usuller çerçevesinde ödemekle yükümlüydü.²⁸³

Ziraî faaliyetin vergilendirilmesi ister tarlada ister harman yerinde gerçekleşsin sipahiden hasat vakti geldiğinde vergiyi tahsil etmesi beklenirdi. *Vakt-i hasad* denilen bu sürenin tespitinde ürünün hasata elverişli hale gelmiş olmasına itibar olunur, biçilip biçilmediğine ya da harmana dökülüp dökülmediğine bakılmazdı.²⁸⁴ Hasat vakti, vergiyi toplama hakkının kime ait olduğunun tespitinde de belirleyici unsur idi. Buna göre tımar hasat vakti sonrasında el değişirse dahi öşrü tahsil etme hakkı önceki sipahinin olurdu.²⁸⁵ Bununla birlikte gerek bu türden karmaşaların önüne geçmek gerekse ürünlerin tarlada ya da harmanda bırakılarak zayi olmasını engellemek için sipahiden “*tereke biçilüb harman vakti oldukda*” taşîri geciktirmeden yapması istenmekteydi.

“*Ve dahî sipahi ve âmil harman ölçmeği ziyâde te‘hir etmeyeler, bir hafta tevakkuf edeler, gelüb ölçmezse köyün imâmı ve kethüdâsı ve yarar adamları ma‘rifeti ile harmanı ölçüb anbara koyalar. Sonra gelüb bizim ma‘rifetimiz yoğiken ölçdün deyü incitmeyeler.*”²⁸⁶

Taşîrin gecikmesi bazı durumlarda sipahinin diğer işleriyle meşgul olması, tımar bölgesinde bulunmaması veya sipahi ya da öşür miktarını tespit etmekle görevli olan kimselerin ek vergi talebinden kaynaklanırdı. Birinci durumda, örneğin sipahinin

²⁸² “... tımâr karyelerinden dârende gelüb bunlar karye-i mezbûre toprağında vâki‘ tasarruflarında olan çiftlikleri yerlerini beher sene zirâ‘at ve hirâset edüb ve kadîmden ol karyede öşür harman üzerinde çeçiden alınagelmekle bunlar dahî hâsıl eyledikleri terekelerinin öşrün kânûn lehine harman üzerinde vermeğe râzılar iken karyeleri sipâhîsi nâm sipâhî kanâ‘at etmeyüb hilâf-ı kânûn tarlada demedden alırum deyü ta‘addî edermiş göresin ol karyede kadîmden öşür tarlada demedden alınagelmiş olmayub fi‘l-vâkı ‘a harman üzerinde çeçiden alınagelmiş ise ... sipâhî-i mezkur hilâf-ı kânûn demedden alırum deyü bunlara bir dürlü ta‘addî etdirmeyüb men‘ ve def‘ idesin”. *BOA, D.M.d* 37315/85. 19. yüzyıl başlarından bir başka örnek vaka için Bk: *BOA, C.ML* 212/8743, 23 Aralık 1808.

²⁸³ Örneğin Sultan Süleyman İmâreti evkâfından Karabeti mukataası reayaları harman yerinde ödemekle mükellef oldukları öşürlerini “anbar eyledikten” sonra ödemek istediklerinde mültezim Mehmed Tahir Divân-ı Hümâyun’a şikâyette bulunarak köylünün aleyhine emr-i şerîf talebinde bulunmuştu. *C.BLD* 78/3859, 22 Ağustos 1793.

²⁸⁴ Akgündüz, *Osmanlı ve İslâm Hukuku*, C. 1, s. 799; Barkan, *Kanunlar I*, s. 283; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 6, s. 465.

²⁸⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 7, s. 331.

²⁸⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 3, s. 105. Benzer hükümler için bk: Barkan, *Kanunlar I*, s. 77-78; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 2, s. 67; C. 7, s. 565.

seferde bulunduğu durumlarda, taşîr işini “*sipahinin tımarını zabt eden âdemi*”nin gerçekleştirmesi istenir veya köylüden ürünün öşre denk gelecek miktarını “*bir yerde emânete koyması*” talep edilirdi.²⁸⁷ Gecikmenin ikinci nedeni ise bazı yerlerde sipahinin ya da ürünü ölçmekle görevli olan kimsenin “*subaşı tuzluğu*”, “*ölçücülük*”, “*yazıcılık*” ve “*anbardarlık*” adlı altında köylüden akçe talebinde bulunmasıydı.²⁸⁸ Kanun yapıcılarının *bid‘at* ve *zulm-i sarîh* olarak nitelendirdiği bu türden talepler kesin bir dille yasaklanmış olup sipahilerden “*pişkeş talebiyle reâyâyı rencide eylememeleri*” istenirdi.²⁸⁹

Harman yerleri köy meraları ve baltalıkları gibi köy ortak arazileri sınıfından olmakla birlikte intifa hakkı sahipleri konusunda mera ve baltalıklardan farklı bir özelliğe sahipti. Bir köye ait mera ve baltalıktan yalnızca o köy sakinleri intifa edebilirken harman yerini kullanma hakkı köyün bir üyesi olmaktan ziyade ziraî üretim faaliyeti ile ilgiliydi. Eğer hariç reaya köy topraklarında ekim yapıyorsa hâsılını kendi köyünün harmanına değil ekim yaptığı köyün harmanına getirmek zorundaydı. Öşrünü de raiyyeti olduğu sipahiye değil ekim yaptığı köyün sipahisine ödemesi gerekmekteydi. Bu durumda hariç reaya için harman yerini kullanmak bir haktan ziyade iktisadî bir vecibeydi. Sipahiler taşîr işleminde karmaşa yaratması muhtemel olan bu gibi durumlarda üretimde bulunan kişi, üretim yeri ve öşrün kimin hanesine yazılacağı meselesini yakından takip etmek zorunda kalırdı. Aleyhlerinde bir durum ortaya çıktığında ise merkezî idareye başvurarak mağduriyetlerinin giderilmesini isterlerdi. Örneğin Bursa’da Şehzadeler Vakfı köylerinin mütevellisi El-Hac Hafız İsmail vakfa ait köylerde ekim yapan hariç reayanın “*hâsıl eyledikleri terekeleri kadimî harman yerinde harman ve öşürlerin edâ etmeden kaldırub kendi karyelerine götürüb*” orada harman etmelerinden ve öşürlerini vakıf tarafına ödememelerinden şikâyetçiydi.²⁹⁰ Aksi bir örnekte ise Karahisar-ı Sâhib sancağı’na bağlı Atlıhisar Köyü’nün sipahisi başka köy ve mezraalarda ekim yapan reayasının mahsullerini getirip kendi köyünde harman etmelerinin engellenmesini istemektedir.²⁹¹

²⁸⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 6, s. 415.

²⁸⁸ BOA, C.ML 212/8743, M. 23 Aralık 1808; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 6, s. 267.

²⁸⁹ Barkan, *Kanunlar I*, s. 77-78.

²⁹⁰ BOA, C. EV 501/25331, M. 4 Ocak 1802.

²⁹¹ BOA, AE.SOSM.III 69/5311, 30 Ekim 1757.

3. GEÇ DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE ORTAK ARAZİLERİN YÖNETİMİ

3.1. On Dokuzuncu Yüzyılda Toprak Yönetimi

Osmanlı Devleti on yedinci yüzyıldan itibaren Avrupalı devletler ile girişilen askeri ve ekonomik rekabete paralel olarak tarımsal gelirlerini yeni şartlara uygun olarak toplama konusunda uygun politikalar aramaya başlamıştı. *İltizam* ve daha sonra *malikâne* sistemi devlet yöneticilerinin bu sorunlara vermiş olduğu cevaplardan biriydi. İlerleyen dönemlerde toprak kayıplarıyla birlikte mâlî ve askerî krizler ile de sarsılan devlet dinî kurumlar, yerel eşraf ve askerî elitten oluşan güç odakları ile paylaştığı gelirler üzerinde etkin bir kontrol sağlamaya yöneldi.²⁹² Bu güç odaklarının tasfiyesi yeni bir vergilendirme sistemi ve toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini gerektirmekteydi. Toprak ve tarımsal üretim üzerinde sistematik ve kapsamlı kontrol mekanizmaları Tanzimat döneminde kurumsallaştırıldı. Her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezi hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine buradan ödenmesi esası kabul edildi ve maliye teşkilatı bu prensibe göre yeni baştan düzenlendi.²⁹³ 1839 yılında devlet *iltizam* sistemini kaldırarak merkezileşme yolunda önemli bir adım attı. Aracıların tasfiyesi için ertesi yıl vergi toplama işi *muhassıl* denen ve merkezden gönderilen devlet memurlarına bırakıldı. Ancak sistem çok kısa sürdü ve gelir kaybına neden olduğu gerekçesiyle 1842 yılında kaldırıldı. *İltizam* sistemini kaldırmaya yönelik tekrarlanan çabalara rağmen mültezimler imparatorluğun yıkılışına kadar tarımsal vergileri toplamaya devam ettiler. Merkezî idare vergilerin toplanması konusunda her ne kadar yerel güçlere bağımlı olsa da reformlara devam etti. Bu dönemde tarımsal gelişme programını yürütecek bürokratik bir mekanizma oluşturuldu. Tarımsal üretimin ve ticaretin geliştirilmesi amacıyla *Ziraat Meclisi* kuruldu (1843) ve çiftçiye kredi sağlamak amacıyla *Nâfia Hazinesi* oluşturuldu.²⁹⁴ “Tarımsal üretimin büyümesi için verilen teşvikler, yeni ürünlerin ekilmeye başlanması, ekili arazilerin genişletilmesi, bütün bunlar, başkentle eyaletlerdeki rakip güçler arasında herhangi bir

²⁹² Huri İslamoğlu, “Property as a Contested Domain”, s. 19.

²⁹³ Halil İncılık, “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler,” *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İncılık-Mehmet Seyitdanhoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 175.

²⁹⁴ Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayınları, İstanbul 2012, s. 778-780.

iktidar mücadelesi olmadan gerçekleşti.”²⁹⁵ 1893’te Orman ve Ma’âdin İdaresi ile Ziraat İdaresi birleştirilerek Orman ve Ma’âdin ve Ziraat Nezâreti kuruldu. Yeni nezaretin hedefi orman, maden ve ziraat işlerine yeni bir düzen kazandırmak ve bu kalemlerden sağlanan gelirleri arttırmaktı.²⁹⁶

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı tarımı hızla ticarileşmekteydi. İç ve dış pazarın artan ihtiyacını karşılamak üzere tarımsal üretim önemli ölçüde arttı ve uluslararası ekonomide önemli bir yer kazandı. Tarımsal zenginliğin etkin bir şekilde yönetilmesi bu kaynağın unsurlarının tam ve doğru bir şekilde kayıt altına alınmasını gerektirmekteydi. Merkezî devlet bu amaçla 1830’lardan itibaren nüfus sayımları, gelir ölçümleri ve kadastro çalışmaları gibi bir dizi kayıt tutma uygulaması başlattı. Bu dönemde hazırlanan *temettuat defterleri*, emlak ve nüfus sayımları devletin vergi kaynakları üzerindeki tek ve mutlak hâkimiyet iddiasını temsil etmekteydi. On dokuzuncu yüzyılın modern, merkezî devleti sahip olduğu tüm gelir kaynaklarını ayrıntılarıyla bilmek istiyordu. Bu amaçla vilâyetlere her bir bölgenin ekonomik kaynakları hakkında bilgi toplamak üzere komisyonlar gönderildi. Köylü tarafından üretilen ürünlerin türü, pazarlanabilir ürünlerin listesi, her bölgenin toprak ve nüfus yapısı, ekime ve yerleşime açılacak toprakların belirlenmesi bu komisyonlar tarafından tek tek araştırılacaktı.²⁹⁷

Devletin tarımsal gelirlerin kayıt altına alınmasına ve arttırılmasına yönelik hassasiyeti imparatorluğun dünya sistemi ile bütünleşme süreci açısından ayrıca değerlendirilmelidir. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın ilk üç-çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu ile kapitalist dünya ekonomisi arasındaki ilişkiler giderek artmaya başladı.²⁹⁸ Özellikle yüzyılın ortalarından itibaren ihracata yönelik tarımsal üretim görülmemiş hızlarda genişledi, imparatorluğun dış ticaretinin genişlemesine ve

²⁹⁵ Arıcanlı, “19. Yüzyılda Anadolu’da Mülkiyet, Toprak ve Emek”, s. 136.

²⁹⁶ Özkan Keskin, *Orman ve Ma’âdin Nezareti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 57.

²⁹⁷ Güran, *Osmanlı Tarımı*, s. 49.

²⁹⁸ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Belge Yayınları, İstanbul 1993, ss. 44-46.

kapitalist dünya sistemi ile bütünleşmesine katkıda bulundu.²⁹⁹ Bu “çevreleşme” süreci sonucunda imparatorluğun iç bütünlüğü ve bu bütünlüğü sağlayan korumacı, iâşeci siyasetler yok olmaya başladı ve onların yerini imparatorluk ekonomisini ve toplumsal düzeni giderek dış piyasalarda oluşan arz-talep ilişkisine bağımlı kılan siyasetler ve onların öngördüğü kurumlar aldı.³⁰⁰ Özetlemek gerekirse, Osmanlı tarımsal ürünlerine karşı oluşan büyük dış talep Tanzimat dönemi toprak ve vergilendirme politikalarının şekillenmesinde büyük rol oynadı. Büyük ölçüde Fransız fizyokratlarından esinlenen bu bakış açısı ülkenin zenginleşmesini öncelikli olarak tarımsal gelişmeye bağlamaktaydı.

Tarımsal üretim ve vergilendirme siyasetlerinin değişen iç ve uluslararası koşullara göre yeniden düzenlenmesi tabiidir ki imparatorluğun toprak sistemi ile yakından alakalıydı. Bu zorunlu alaka devleti toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerini değişen ekonomi politikalarına uygun olarak yeniden düzenlemeye sevk etti. Modernleşme ve merkezileşme çabalarının toprak hukuku alanındaki yansımaları iki türlü oldu: Eski toprak kanunlarının tadili ya da ilgası ve yeni bir toprak kanunu tedvini yönünde atılan adımlar.³⁰¹ Bu yöndeki düzenlemelerin ilki 15 Safer 1256 (M. 18 Nisan 1840) tarihinde yapıldı. Daha önceleri toprağın verimliliğine bağlı olarak çeşitli oranlarda değişiklik gösteren öşür vergisi bütün imparatorluk toprakları için geçerli olmak üzere onda bir oranında sabitlendi. Barkan’a göre bu düzenleme adil ve eşitlikçi bir vergi sistemini hedefleyen Tanzimatçı politikaların yansımasıydı. Ne var ki bu eşitlikçi politika düşünüldüğü gibi sonuçlanmadı ve toprakların verimliliği dikkate alınmadan eşit oranda vergiye tabi tutulması hazine için gelir kaybına neden oldu.³⁰² Bir diğer önemli gelişme yedi yıl sonra gerçekleşti. 7 Cemâziyelülâ 1263 (M. 23 Nisan 1847) tarihli nizamnâme ile tapu belgelerinin bundan böyle *Defterhâne*’den verilmesi kararlaştırıldı.³⁰³ Bu zamana kadar tapu belgeleri yerel aracılardan verildiği için önemli metinsel farklılıklar arz etmekteydi. Bu yeni uygulama ile devletin aracılardan vasıtasıyla köylüyle kurmuş olduğu dolaylı ilişki yerini böylece doğrudan kurulan bir ilişkiye bırakmış

²⁹⁹ Şevket Pamuk, “Osmanlı Tarımında Üretim İlişkileri, 1840-1913”, *Toplum ve Bilim*, S. 17, (1982), s. 3.

³⁰⁰ Huri İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 57.

³⁰¹ Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 14.

³⁰² Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, ss. 319-20.

³⁰³ Cin, *Miri Arazi*, s. 15.

oluyordu. Düzenleme, merkeziyetçi idarî politikalara uygun olarak tapu belgelerinde önemli yapısal ve biçimsel değişiklikler getirdi.³⁰⁴ Nizamname *mîrî* araziler üzerindeki intikal haklarını genişleten hükümler de içermekteydi. Daha önce babalarının arazisini erkek kardeşlerinin aksine ancak tapu resmi ödeyerek alabilen kız çocukları, bu arazileri artık erkek kardeşleri ile paylaşabilecek, erkek kardeşin olmadığı durumlarda ise arazinin tamamını bedelsiz alabileceklerdi. *Mîrî* toprağın intikalinde asırlardır devam eden bir uygulamanın böylece sona ermesi Tanzimatçı politikanın sloganı olan “eşitlik ve adalet” kavramlarının yanı sıra tarımsal üretimin devamının bu şekilde mümkün olabileceği tezi ile meşrulaştırılmaya çalışıldı.³⁰⁵ Arazilerin aile fertleri arasında miras yoluyla el değiştirmesine imkân veren yeni bir toprak sahipliği oluşturma politikaları sonraki yıllarda da devam etti.³⁰⁶ Böylelikle *mîrî* arazi üzerindeki veraset hakları *şer’î* veraset kurallarına oldukça yaklaşmış oldu.

3.2. 1858 Arazi Kanunnâmesi

1858 Arazi Kanunnâmesi’ne kadar Osmanlı toprak hukuku mevzuatı tüm imparatorluk topraklarını kapsayacak şekilde standart bir hale getirilmediyse de toprak üzerindeki tasarruf, devir ve intikal haklarını düzenleyecek genel bir kanunnâme hazırlama işi daha 1840’ların sonunda devlet erkânının gündemindeydi. Yeni esaslara göre bir kanunun kaleme alınması ihtiyacı üzerine Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey eski arazi ahkâmını ve o tarihe kadar yapılan düzenlemeleri özetleyen bir kanunnâme hazırlamıştı. 23 Rebiulevvel 1265’te (M. 16 Şubat 1849) yürürlüğe giren ve *Ahkâm-ı Mer’iye* olarak bilinen bu risalenin çoğu hükümleri genişletilerek Arazi Kanunnâmesi’ne alındı.³⁰⁷ Ancak ne *Ahkâm-ı Mer’iye* ne de 1840’lardan itibaren yapılan hukukî düzenlemeler ortak araziler konusunda tek bir kelam etmemişti. 1858 Arazi Kanunnâmesi ise müşterek kullanıma konu olan arazilerden bir kısmını metrûk arazi başlığı altında ele alarak konuyla ilgili ilk adımı atmış oldu. Bununla birlikte müşterek kullanıma konu

³⁰⁴ Minkov, “Ottoman Tapu Tittle Deeds”, s. 69.

³⁰⁵ “Eğerçi tâife-i nisâ bi’l-fiil erbâb-ı zirâ’atden değil iseler de zirâ’at familyası teşkil edebilecekleri ve o cihelle kendilerine müntakil olacak arâziyi imâr eyleyecekleri bedihî olmak.” Mîrî arazideki haklar dairesinin genişletilmesi sultanın adâlet, alâka ve merhametinin ve bir eşitlik çağı için çalışan şahane varlığının haşmetli etkisinin delili olarak görülüyordu. *Takvim-i Vekâyi*, no: 331, s.1; Mundy, Smith, *a.g.e.*, s. 77.

³⁰⁶ Donald Quataert, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım, 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 58.

³⁰⁷ Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, s. 328.

olan araziler metrûke topraklarla sınırlı olmadığından bu tür arazilerle ilgili hükümlere kanunnâmenin farklı bölümlerinde de rastlanmaktaydı.

İmparatorluk toprakları için net bir tasnif sistemi getiren 1858 Arazi Kanunnâmesi şekil ve düzenlenme biçimi bakımından modern tarzda hazırlanmış ilk Osmanlı kanunnâmesiydi.³⁰⁸ Giriş bölümünde imparatorlukta arazi çeşitleri ve bunların hukukî durumu açıklanmış, imparatorluk arazisi beş kategoriye ayrılmıştı: Bireysel mülkiyet hakkının tüm unsurlarını içeren *mülk* topraklar, devlete ait olan *mîrî* topraklar, dini kurumlar için tahsis edilmiş *vakıf* toprakları, kamusal ihtiyaçlar için halka terk edilen *metrûke* topraklar ve son olarak üzerinde üretimin gerçekleşmediği *mevat* topraklar. Birinci bölüm *mîrî* topraklar üzerindeki tasarruf hakkını, bu tür toprakların devir ve intikali meselelerini ve son olarak sahipsiz kalması durumunu dört alt başlıkta ele alıyordu. İkinci bölümse *metrûke* ve *mevat* arazi ile ilgili düzenlemeleri içermekteydi. Üçüncü bölüm ise “*müteferrikât*”a ayrılmıştı. *Hâtîme* bölümünde kanunnâmenin eski toprak kanunlarını ilga ettiği ve bu nedenle bütün imparatorluk topraklarında bu yeni kanunnâmenin uygulanması gerektiği vurgulanmıştı (*İşbu Kanunnâme-i Hümayun ilânı tarihinden itibâren ... bu kanunnâme-i münîf-i sultânî düstûru’l amel olacaktır*).³⁰⁹

Arazi Kanunnâmesi, İslâm hukukunda ortak araziler için kullanılan kavramların kapsamı net bir şekilde belirlenmiş olmadığından *efrâdını câmi ağıyârını mâni* bir tanımla işe başlamak zorunda kalmıştı. Arazi-i metrûke tabiri önceki bölümde kısaca değinilen irfâk, himâ, harîm, ortak ayınlar/menfaatler vb. kavram ve kurumları tek başına imlemek üzere üretilmiş çatı bir kavramdı.³¹⁰ Bununla birlikte söz konusu araziler nitelikleri ve müntefileri bakımından yekpare bir özellik sergilemediğinden bizzat kanunnâme de kendi içinde bir tasnif sistemi geliştirmişti. Beşinci madde metrûk arazileri müntefilerinin muayyen veya gayrimuayyen olması bakımından iki gruba ayırmıştı. İlk grup ortak araziler yollar, pazar yerleri ve meydanlar gibi umumun

³⁰⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*, Maarif Mabaası, İstanbul 1940, ss. 180-181.

³⁰⁹ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 129.

³¹⁰ Hacı Mehmet Günay, “Metrûk”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, C. 29, s. 416.

istifadesine bırakılmış alanlardan oluşmaktaydı. Kanunnâme şerhlerinde *arazi-i metrûke-i umûmiye* olarak adlandırılan³¹¹ söz konusu alanlar klasik İslâm hukuku kaynaklarında *irfak* olarak geçen alanlara tekabül etmekteydi.³¹² Beşinci madde umuma açık ortak alanları klasik İslâm hukukçularının yaptığı şekliyle kendi içinde alt türlere ayırmamıştı³¹³ ancak daha sonra görüleceği üzere umumî ortak arazilerin bazı türleri için özel uygulamaların devamına cevaz vermişti. İkinci grup metrûk araziler harman yeri, mera, yaylak-kışlak ve baltalık gibi belirli bir gruba tahsis edilmiş kaynaklardan oluşmaktaydı. *Arazi-i metrûke-i husûsiye*³¹⁴ olarak da adlandırılan söz konusu arazilerde intifa hakkı yalnızca *muhassasunileyh*³¹⁵ denen topluluk üyelerine mahsustu.

Metrûk araziler intifa hakkının bir bedele bağlanıp bağlanmamasına göre de kendi içinde iki gruba ayrılmaktaydı. Prensipde metrûk araziler vergiye tabi olmamakla birlikte bu durumun bazı istisnaları vardı. Örneğin pazar ve panayır mahallerine mal getirip satanlardan resim alınırdı. Ancak resme tabi olma durumu pazar ve panayır yerinin Defterhâne’de kayıtlı olmasına ve resmin miktarının dahi mukayyed bulunmasına bağlıydı.³¹⁶ Söz konusu resmin miktarı ise sabit olup bu konuda irâde-i seniyye südür etmedikçe veya özel bir kanunî düzenleme yapılmadıkça arttırılmaz veya azaltılmazdı.³¹⁷ Resme tabi olan bir diğer ortak arazi türü hususî metrûk arazi kategorisinde bulunan yaylak ve kışlaklardı. Rüsûm-ı yaylâkiyye ve kışlâkiyye namıyla nisbî olarak alınan bu verginin istifası da verginin Defterhâne’de kayıtlı bulunmasına

³¹¹ Ebül’ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzî*, Maarif Matbaası, İstanbul 1339, s. 312.

³¹² Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, Yuvanaki Panayotidis Matbaası, İstanbul 1315, s. 23.

³¹³ Ancak çağdaş Osmanlı hukukçularından ve Arazi Kanunnâmesi’nin şârihlerinden Halis Eşref söz konusu alt türleri şöyle sıralar: 1. Makâ’idü’l-esvâk, 2. Efniyetü’ş-şüvârâ, 3. Harimü’l-emsâr, 4. Menâzilü’l-esfâr. Bu alanlardan ilki sokakta oturacak mahallere, ikincisi caddelerde boş bırakılan yerlere, üçüncüsü kervan ve misafir gibi taşradan gelenlerin girebilmesine mahsus olan mahallere ve dördüncüsü yolculara mahsus olmak üzere terk olunan konak yerlerine tesmiye edilirdi. Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, s. 24.

³¹⁴ Ebül’ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzî*, s. 312.

³¹⁵ Ali Haydar, *Şerh-i Cedid-i Kanûn-i Arâzî*, s. 430; Halil Cemaleddin, *Telhîs-i Ahkâm-ı Arâzî*, s. 484.

³¹⁶ Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, s. 538; Ebül’ulâ Mardin, *Toprak Hukuku Dersleri*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1947, s. 79-80; Bülent Köprülü, *Toprak Hukuku*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958, s. 81.

³¹⁷ Âtîf Bey, *Arâzî Kanunnâme-i Hümayûnu Şerhi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1319, s. 313; Ebül’ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzî*, s. 325. Ebül’ulâ Mardin *Ahkâm-ı Arâzî*’de (s. 325) vergiye tabi olan pazar ve panayır yerlerini hükmen metrûk olarak nitelemektedir. Hüseyin Hüsnü ise *Arâzî Kanunnâmesi Şerhi*’nde (s. 95) bu arazilerin mîrînin *mu’addün lil-istiğlâl* (Kiraya verilmek üzere i’dâd ve tayin edilmiş şey, Mecelle m. 417) arazisi olduğunu, ahalinin hak ve taallukunun olmadığını ve arazi-i metrûke hükmünde olarak onun gibi terk olunduğunu belirtir.

bağlıydı.³¹⁸ Eğer böyle bir kayıt yoksa ahali intifaları karşılığında bir bedel ödemezdi. Yaylak ve kışlakları diğer metrûk arazi türlerinden ayıran bir özellik daha vardı. Yaylak ve kışlaklar ahalinin tümünün rızaları ile ziraat edildiğinde yaylak ve kışlak resmi kendilerinden sakıt olur, böyle bir durumda yalnızca hâsılatın öşür alınır.³¹⁹ Bununla birlikte yaylak ve kışlağın bu şekilde amacı dışında kullanımı araziye metrûk statüsünden çıkarmazdı.

Arazi Kanunnâmesi harman yeri, mera, baltalık ve yaylak-kışlaklar gibi hususî metrûk arazilerin mevkillerini belirlemede kullanılacak hükümler vazetmemişti. Bununla birlikte mevat arazi türünü açıklayan yüz üçüncü maddesi metrûk arazilerin konumları hakkında bazı çıkarımlarda bulunmaya imkân tanımaktaydı. İlgili madde mevat arazilerin başlangıcını yerleşim yerlerinin kenarından bağırarak gür sesli bir adamın sesinin ulaşamayacağı nokta olarak tarif etmişti.³²⁰ Bir diğer kayıt söz konusu arazinin köy ve kasaba ahaliğine tahsis edilmiş olmamasıydı. Aslında görünüşte bu iki kayıt arasında zorunlu bir münasebet yoktu, ancak yüz üçüncü madde daha sonra tedvin edilecek olan ve mevat arazilerle ilgili hükümleri de barındıran Mecelle ile birlikte düşünüldüğünde söz konusu bağlantının izlerinin mevcut olduğu görülmekteydi. Mecelle'nin 1270'inci maddesine göre mevat arazinin özelliklerinden biri aksâ-yı umrana, yani yerleşim yerlerinin sınırlarına uzak olmasıydı. Bir sonraki madde ise metrûk arazileri tarif etmekteydi ve umrana yakınlık bu arazilerin ayırt edici özelliği olarak öne çıkarılmaktaydı.

³¹⁸ Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, ss. 215-16; Halil Cemaleddin, *Telhîs-i Ahkâm-ı Arâzî*, s. 483. Halis Eşref (s. 215) yaylak ve kışlakların *mîrînin mu'addün lil-istiğlâl arâzîsi* olarak görüldüğüne işaret ederek resme tabiyetlerinin onları metrûk arazi statüsünden çıkartmayacağını belirtir. Hüseyin Hüsnü de yaylak ve kışlakları pazar ve panayır yerlerinde olduğu gibi "*mîrînin mu'addün lil-istiğlâl arâzîsi*" olarak tanımlar. Hüseyin Hüsnü, a.g.e., s. 201.

³¹⁹ Âtîf Bey, *Arâzî Kanunnâme-i Hümâyûnu Şerhi*, s. 325.

³²⁰ Ebül'ulâ Mardin'e göre sesteki maksat nefse meşakkat vermeyecek derecede bağırmaaktır. Örneğin alelade bir ezan sesi kafidir. Kişinin yüksek bir yere çıkması da gerekmez. Ebül'ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzî*, s. 334. Halis Eşref ise mesafenin tespiti için yüz üçüncü maddede "*cehîrî's-savî*" olarak tarif edilen sesi gür bir kimsenin "*aksâ-yı umrandan*" yani yerleşim yerinin en kenarındaki hanelerden gücünün yettiği kadar yüksek sesle bağırması gerektiğini söyler. Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, s. 111. Yüz üçüncü maddenin mevat arazi tanımı Hanefî mezhep fihhının teşekkül ve tedvininde büyük rol oynayan iki büyük âlimden biri olan Ebû Yûsuf'un görüşü üzerine bina edilmiştir. Ebû Yûsuf'a göre mevat arazide "*medâr-ı hükm*" umrandan uzaklıktır. Umrâna yakın olan mahaller sahihsiz olsa dahî ihyâ olunamaz. "İmâmeyn"den diğeri olan İmam Muhammed'e göre ise "*medâr-ı hükm*" arazinin intifaya konu olmamasıdır. Gerek umrana yakın gerek uzak olsun ahalinin intifa ettiği alanlar mevat arazi sayılmazlar. Halil Cemaleddin, *Telhîs-i Ahkâm-ı Arâzî*, s. 73.

Mevat ve metrûke topraklar ile yerleşim yerleri arasındaki mesafe Arazi Kanunnâmesi ya da Mecelle’de bugünkü anlamda bir uzaklık birimi ile tarif edilmemiş olsa da çağdaş Osmanlı hukukçuları meseleyi açıklarken daha objektif ölçütler kullanmıştı. Halil Cemâleddin yerleşim yerlerinin sınırları ile mevat araziler arasındaki uzaklığı yarım saatlik bir mesafe olarak tarif etmekteydi ki söz konusu mesafe bir buçuk mil yani altı bin adıma tekabül etmekteydi.³²¹ Ebül‘ulâ Mardin de aradaki mesafeyi aynı şekilde tarif etmişti.³²² Yerleşim yerlerinin sınırları ile mevat arazi arasında bulunan alanlara gelince, “*oradaki araziye civar ahalinin ihtiyacı ... [olduğundan] arâzî-i metrûke i ‘dâdına dâhil olunmaları nokta-i nazarı takîb olunmuştur.*”³²³ İhtiyaç ve tahsis arasındaki bağlantı Arazi Kanunnâmesi şârihlerinden Hüseyin Hüsni’nün de vurguladığı bir husustu. Hüsni Bey metrûk arazilerin yerleşim yerlerinin ne kadar uzağında olabileceği konusunda objektif bir ölçü kullanmamış, mesafe konusunu Mecelle’nin 1270’inci maddesine atıf yapmakla yetinmişti. Bununla birlikte metrûk arazilerle ilgili ahkâmı sıralarken ihtiyaç meselesine açıkça değinmişti: “*ahâlînin muhtâc olub müstağnî olamayacağı bu misillü arâzî kimseye verilemez ve bir gûna resim dahî alınmaz.*”³²⁴

3.2.1. Tahsisin Kazandırdığı Haklar

Yerleşim yerlerinin sınırı ile mevat araziler arasında kalan bir alanın fiziksel özelliklerine göre mera, yaylak-kışlak, baltalık ya da harman yeri olarak bir köy veya kasabaya tahsisi *muhasasunileyhe* üç önemli hak kazandırır. Bunlardan ilki tahsis edilen kaynaktan yararlanma hakkı anlamına gelen intifa hakkıydı. İntifa hakkı, müfred haklarda³²⁵ görülen menfaat ihtisası gibi olmayıp şahsa mahsus bir ihtisastı. *Muhasasunileyhin* intifa hakkı hiçbir zaman tasarruf ya da temellük derecesine

³²¹ Halil Cemaleddin, *Telhis-i Ahkâm-ı Arâzî*, s. 71.

³²² Ebül‘ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzî*, s. 334. Meraların yerleşim yerlerine uzaklığını bir buçuk mille sınırlandıran klasik dönem Osmanlı kanunnameleri hatıra getirildiğinde söz konusu mesafenin kadim hukuktan neşet etmiş olduğu açıktır.

³²³ Ebül‘ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzî*, s. 334.

³²⁴ Hüseyin Hüsni, *Arâzî Kanunnâmesi Şerhi*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1324, s. 193.

³²⁵ Klasik İslâm hukukunda haklar mirasla intikale elverişli olup olmaması, telef edildiğinde tazminin gerekip gerekmemesi veya bir eşya ya da şahıs üzerinde kurulan bir hakkın kuvvet derecelerini belirlemeye ve ayırt etmeye yönelik olarak mücferred (müfred) hak ve müteekkid hak olarak iki farklı şekilde isimlendirilmiştir. Müfred hakların genelde malî mübadeleye ve tazmine konu olmadığı ve ölümle mirasçılara intikal etmediği kabul edilmektedir. Bardakoğlu, 1997, ss. 145-146.

varmadığından arazi üzerinde fiili tasarrufta bulunamazdı. Örneğin harman yerini ekemez, merayı bağ-bahçe haline getiremez ya da üzerine bina veya ağaç dikemezdi. Aynı şekilde söz konusu arazileri satamaz ve kiraya veremezdi.³²⁶ Zira bu gibi yerlerde nasdan birinin tasarrufu başkasının mülkünde onun izni olmaksızın tasarruf kabilindendi.³²⁷

İntifa hakkı kazanılabilen ve kaybedilebilen bir ayrıcalıktı. Bir kişi hususî metrûk arazinin tahsis edilmiş olduğu köy veya kasabaya yerleştiğinde intifa hakkını da doğrudan kazanmış olurdu. Benzer bir şekilde bir köy veya kasaba ahalisinden olan kimse terk-i vatan ederek başka bir köye yerleştiğinde söz konusu araziler üzerindeki intifa hakkını kaybederdi. İntifa hakkı kişinin mirasçılara da intikal etmezdi. Ölen kimse ve mirasçıları aslen intifa hakkı ahabından olduğunda dahi o kimsenin vefatıyla varislerinin intifa hakları çoğalmazdı.³²⁸

Muhassasunileyhin tahsisle kazandığı ikinci hak dava hakkıydı. Metrûk arazilere herhangi bir tecavüz söz konusu olduğunda, araziden intifa edenler gasıp ve mütecevizlere doğrudan müdahale etme yetkisine sahip olmamakla birlikte, haksız edimde bulunan kişi ya da kurumları dava edebilirlerdi. Ancak söz konusu hakkın icrasına ilişkin hükümler Arazi Kanunnâmesi'nde değil Mecelle'nin davanın tarafları hakkında bilgi veren Dava Kitabı'nın üçüncü faslında detaylandırılmıştı.³²⁹ Buna göre metrûk arazilerde kimlerin dava açma yetkisine sahip olduğu arazinin türüne göre değişiklik göstermekteydi. Eğer zaptedilen arazi yol ve meydan gibi umum halkın istifadesine tahsis edilmiş bir alan ise kullanıcılardan herhangi biri dava açabilirdi. Hatta dava açmak için arazinin bulunduğu yerde ikamet ediyor olma şartı aranmazdı.³³⁰ Örneğin İstanbul'daki umumî yol için ülkenin herhangi bir yerinde ikamet eden bir kişi dava açabilirdi. Şikâyetle bulunma ve dava açma konusunda cinsiyet, uyruk ve dinî

³²⁶ Ebül'ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 74, *Hukûk-i Tasarrufiye-i Arâziden Arâzi-i Metrûke*, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, İstanbul 1932, s. 4.

³²⁷ Halil Cemaleddin, *Telhîs-i Ahkâm-ı Arâzî*, s. 482.

³²⁸ Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, ss. 519-520.

³²⁹ Mecelle, m. 1644 ilâ 1646.

³³⁰ Ebül'ula Mardin; *Ahkâm-ı Arâzî*, s. 319; Halis Eşref, *Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, s. 520; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, IV, İstanbul 1330, ss. 292-293.

aidiyet gibi farklılıklara bakılmadığı gibi mükâtep kölelerin dahi bu haklara sahip olduğu kabul edilirdi.³³¹ İkinci grup ortak arazilere gelince, gasp edilen arazi mera, baltalık, harman yeri gibi belirli bir köy veya kasaba halkının istifadesine tahsis edilmiş bir arazi ise dava açma hakkı yalnızca araziden yararlananların olurdu. Ancak böyle bir durumda köy veya kasabanın mevcuduna bakılırdı. Eğer köy halkı büyük ve küçük, akıllı ve mecnun, kadın ve erkek toplam yüz kişiden az ise (*kavm-i mahsur*) tamamının ya da vekillerinin mahkemede huzuru şarttı. Aynı şekilde bu kimseler ortak arazilerle ilgili anlaşmazlıklarda davalı hükmünde olduklarında cümlesi aleyhine dava açılması lazım gelirdi. Her iki durumda da içlerinden biri veya bazıları davalı veya davacı olur ise verilen hüküm diğerlerini bağlamazdı. Ahalinin mevcudu yüz kişiden fazla ise (*kavm-i gayri mahsur*) içlerinden bir kısmının hatta vekil tayin edilen bir kişinin dava açması yeterli olmaktadır.³³² Metrûk arazi anlaşmazlıklarında söz konusu hususlara dikkat edilmemesi verilen hükmün iptaline sebep olurdu. Örneğin 3 Aralık 1885 tarihli temyiz mahkemesi ilamında:

“ ... bir taraf karye ahali olduğu takdirde kavm-ı mahsûr olub olmadığına dair tetkikât-ı mukteziye icrâsıyla tebeyyün edecek hâle göre teşkîl-i tarafeyn edilmek muktezî iken bu yolda bir gûna tetkikât icrâ olunmaması mugâyir-i kanun olduğundan nakzı mûcibdir” denilerek ilam-i mümeyyize nakz edilmişti.³³³

Ortak arazi kullanıcılarının istifade ettikleri araziler üzerindeki bir diğer hakkı tazmin hakkıydı. Klasik İslâm hukuku eserlerinin hemen hepsinde yollar ve su kaynakları gibi halkın müştereken kullandığı kaynaklara yönelik edimler ve meydana getirilen zararların tazmini müstakil olarak işlenmişti. Genel kanı kamu mallarından istifade eden kimselerin kendilerini zarara sokan fiillerin faillerinden zararlarının tazminini isteyebileceği şeklindeydi.³³⁴ Ancak aynı kaynaklar himâ ve mübah meralardan yararlanan kimselerin haksız istifadelere karşı tazmin haklarının olup olmadığı konusunda fazla durmamıştı. Bununla birlikte tahsisin yapıldığı kimseler dışında bir

³³¹ Günay, *İslâm Hukukunda Kamu Malları*, s. 136; Ebül'ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 76.

³³² Ebül'ulâ Mardin; *Ahkâm-ı Arâzî*; Halis Eşref, *Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, s. 520; Ali Haydar, *Dürrü'l hukkâm*, IV, ss. 293-294.

³³³ Halis Eşref, *Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, s. 521.

³³⁴ Günay, *İslâm Hukukunda Kamu Malları*, s. 137.

meranın otundan yararlananlardan, otun aslen mübah olması gerekçesiyle, bir şey alınamayacağı yolunda ifadelere de rastlanmaktaydı.³³⁵

Tazmin hakkı konusu 1858 Arazi Kanunnâmesi'nde ele alınmamıştı. Ancak 15 Mart 1876 tarihinde kanunnâmeye eklenen bir fıkra ile köy baltalıklarından yararlanma hakkı olmayan kişilerin, buradan odun kesmeleri durumunda, kestikleri ağaçların kâimen kıymetlerinin kendilerinden tahsil edilip baltalıkta hakkı olan ahalinin tamamına eşit olarak paylaşılması hükmü kabul edilmişti.³³⁶ Mera konusunda ise kanunnâme sonrasında da bir düzenleme yapılmamakla beraber kanunnâme şerhlerinde iki görüş ileri sürülmüştü. Birinci görüşe göre ot mübah olduğundan mazmun değildi. Bu nedenle merayı sulamak ya da etrafını hendek, çit vs. ile çevirmek gibi bir işlemle otun ihraz edildiği gösterilmedikçe hakkı olmadan meradan ot biçen veya hayvanlarına yediren kimseden tazminat istenemezdi.³³⁷ İkinci görüş meranın, belirli kişilere tahsis edilmesinin mantıki sonucu gereği otun mübah sayılamayacağını ve bu nedenle haksız yararlanmaların tazminat gerektireceğini savunmaktaydı. Aksi halde meranın tahsis edilmesinin bir anlamı olmayacaktı. Bu görüşe göre ihrazın vuku bulması için meranın sulanması ya da etrafının çevrilmesi de şart değildi. Tahsisin bizatihi varlığı ihrazın mevcudiyetine delil kabul edilmeliydi. Hatta kullanıcıların otların büyümesi amacıyla merayı kendi haline bırakmaları ve bizzat veya bir bekçi aracılığıyla merayı gözetmeleri durumunda dahi mera otları muhrez olmaktan çıkmazdı. Meradan haksız yararlanma

³³⁵ Günay, a.g.e., s. 137.

³³⁶ Köylünün el uzatılan haklarına bedel olarak alacağı tazminatın mahiyeti hukukçular tarafından tartışma konusu olmuştur. Arazi Kanunnâmesi'nin şârihlerinden Ebül'ulâ Mardin'e göre bu konuda mülk arazide uygulanan hükümler geçerli olmalıdır. Buna göre ahali dilerse kesilen ağaçları, bunların kesilmesiyle oluşan zararın maddi karşılığı ile birlikte alır, dilerse ağaçları kesen kişide bırakarak kaimeten kıymetlerini talep eder. Halis Eşref ise bu görüşe katılmaz. Mecelle'nin 92'nci maddesi gereğince ahalinin bu konuda muhayyer olduğunu belirten meslektaşlarına, genel kanunlara ancak özel kanunlarda açıklık olmadığı zamanlarda başvurulacağını hatırlatır. Ona göre ilgili fıkra ağaçların yalnızca kaimeten kıymetlerinin alınması gerektiği konusunda oldukça nettir. Ayrıca bu çıkarım maslahata da uygundur. Şöyle ki, ahali birinci seçeneği tercih ettiğinde kesilen ağaçların tüm ahaliye eşit ve adil bir şekilde taksim edilmesi mümkün olmayacaktır. Bu nedenle ahali yalnızca ağaçların kaimeten kıymetlerini talep ve dava etmeye yetkili kılınmıştır. Halis Eşref, *Şerh-i Kânun-i Arâzi*, ss. 529-532; Ebül'ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzi*, ss. 321-322.

³³⁷ Ali Haydar, *Şerh-i Cedîd-i Kanûn-i Arâzi*, s. 436; Âtîf Bey, *Arâzi Kanunnâme-i Hümayûnu Şerhi*, s. 316; Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzi*, s. 544; Cin, Surlu, a.g.e., s. 72. Ebül'ulâ Mardin mera otunun mazmûn olup olmadığı konusuna metrûk arazi cinsinden olan meralar kısmında değil, cibâl-i mübahadaki meralardan bahsederken değinir. Buna göre ikinci tür meralar muayyen bir vergi karşılığında belirli bir topluluğa tahsis edilmişse bu tür meralarda izinsiz hayvan otlatanlar hem tazminat hem de nakdi ceza ödemeye mahkum edilir. Ebül'ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzi*, s. 347.

durumunda tazminatın kime verileceği konusuna gelince, köy baltalıklarında olduğu gibi tazminat bedelinin meranın tüm yararlanıcılarına eşit bir şekilde taksim edilmesi lazım geleceği savunulmaktaydı.³³⁸

3.2.2. Metrûk Arazilerin Özellikleri

Metrûk arazilerin özellikleri Arazi Kanunnâmesi'nde bütüncül ve müteselsil bir formda sıralanmamıştı. Bunun yerine söz konusu özelliklerden bazılarını ele alınan metrûk arazi türünde cari olan hükümler vesilesiyle değinmişti. Bazen lüzumsuz tekrarlara neden olabilen bu boşluk Mecelle ile de kapatılmış değildi. Neyse ki çağdaş Osmanlı hukukçularından bazıları bu boşluğu fark etmiş ve kanunnâme metninde dağınık halde bulunan genel kaideleri çeşitli eserlerinde tasrih etmişlerdi. Metrûk arazilerin birinci özelliği *mîrî* araziler için geçerli olan tapu senedinin³³⁹ bu tür arazilerde geçerli

³³⁸ Halis Eşref, *Şerh-i Kânun-i Arâzî*, s. 544; Cin, Surlu, a.g.e., s. 72-73.

³³⁹ Tapu senetleri mutasarrıfın *mîrî* arazi üzerindeki tasarruf yetkisine işaret eden ancak mahkemelerde kesin delil olarak muamele görmeyen belgelerdi. Tapu senedlerinin arazi üzerindeki hak sahipliğine kesin olarak işaret eden belgeler olarak tanınması oldukça geç bir dönemde kabul edilmişti. Ebül'ûla Mardin söz konusu süreci şöyle açıklamaktadır: "Senedât-ı hâkâniye vaktiyle bizde arâzî-yi emîriyede görülyordu. Ashâb-ı zeâmet ve timâr zamân-ı tefvîzde sened verirlerdi. Ashâb-ı zeâmet ve timâr bu kuyûdâtın mazbûtiyetine fevkalâde i'tinâ ederlerdi. Çünkü menfaat icâblarına taalluk ediyordu. ... Arâzî-i emîriyedeki senedin mâhiyet-i hukûkiyesi nişâne-i tasarrufdu. Beyyine mâhiyetini hâiz değildi. Hasımı ilzâm edecek vesîka beyyinedir. Beyyinelerde iki şekil görülür. Bazıları hüccet-i müte'addiyedir. Bazıları hüccet-i kâsıradır. Beyyine mesele ikrârda bir hakkı isbât eder. Fakat dâire-i tesîri mukırra inhisâr eder. Beyyine-i müte'addiye şâhid de olabilir. Tahrîrât da olur. Kuyûd-ı kadîme-i hâkâniye vaktiyle yapılan büyük bir tahrîrin neticesidir. Ebussu'ûd Efendi'nin iştirâk ettiği mu'temîn zevâtdan mürekkeb bir komisyonun tedkikât ve tahkikâtına göre herşey tayîn edildi. Vücûda getirdikleri defterler –ki 975 defterdir – in bâlâsı hatt-ı hümâyûn ve tuğra ile tevşîh edilmiştir. Bu tahrîr uzun müddet (955)den (1010) tarihine kadar devam etti. İşte kuyûd-ı kadîme-i hâkâniye bunlardır. Bunlarda tashîhât yapmak büyük merâsime tâbi'di. Tashîh yapmak icâb ettikde fermân sâdir olur, defterhâne emîni, kesedâr efendi hâzır olduğu halde tevki'î efendi hatt-ı destiyle tashîhi yapar, fermânın bir sûretini kayda rabt eder, asıl fermânı da ayrıca hıfz eylerdi. İşte bunlar beyyine-i hattiyenin müte'addiye kısmından idi. Bunların mazmûnlarını isbâta hâcet yoktur. Hasımı ilzâma kâfidir. Sicillât ve i'lâmât-ı mehâkim de hüccet-i hattiyeye beyyine-i müte'addiyedir. Son zamanlarda nişâne-i tasarruf olan senedât-ı hâkâniyeye beyyine mâhiyeti ifâza arzusu izhâr eyledi. Bu sûretle emvâl-i gayr-ı menkûlenin tescîli temîn olunur denildi. Vâkı'â evvelce kuyûd muntazamdı. Timâr ve zeâmet ashâbı bunda alâkadâr olduklarından muntazam tutarlardı. Defter-i Hâkânî tesîs etdikten sonra kuyûdun mazbûtiyeti ancak memûrünün hiss-i vazifeperverisiyle kâbil-i temin idi. Bu ise yüksek bir terbiye ve ilme muhtaçdır. Halbuki bu işle meşgûl olanların seviyeleri bu dereceyi bulmamışdı. Şu halde ufak bir lakaydî kanun esasında temîn eylediği hükûkun eşkâli hatta ibtâlîne kadar varırdı. Senedât-ı hâkâniyeye beyyine mâhiyeti ifâza edilirse mahkemeler onun muhteviyâtını isbâta lüzûm görmeyeceklerinden azamî dikkat gösterilecekti. Kuyûdâtın mazbûtiyetine bu belki bir kuvve-i müeyyide teşkîl eder halbuki bunun için tahrîr muamelesi lazımdı. Yolsuzluklar tashîh edilmeli idi. İstanbul'da tahrîr muamelesi yapıldı. İstanbul'daki senedât-ı hâkâniye nişâne-i tasarruf olmaktan çıkmış bir beyyine-i müte'addiye olmuşdur. Tasarruf kararnameyi senedât-ı hâkâniyeye beyyine mâhiyeti vermişdir. Müdde'aleyh üzerinde o sened-i hâkânînin tesîrâtı meşhûd oluyor. Çünkü beyyine-i müte'addiyedir. Bunun mazmûnuyla bilâ-beyyine tahammül caizdir. Müddeî bu sûretle sened-i hâkânîden başka esbâb-ı subûtiyeye irâesi külfetinden kurtulur. Vâzî'-ı kanunun senedât-i hâkâniye hakkında vaz'

olmamasıydı. Tımar sisteminin uygulandığı dönemlerde mütebaki araziye tevcih edebilmek üzere metrûk arazinin Defterhâne’de kaydedilmesi usulüne rastlanmakla beraber tahsise istinaden ahaliye senet verilmezdi.³⁴⁰ Ancak köy halkı arzu ederse defterdeki kaydın musaddak bir suretini alabilirdi.³⁴¹ Daha önce kullanılmayan bir arazinin herhangi bir bölümü metrûk araziye ilhak edildiğinde yine kayıtlara işlenirdi.³⁴²

Metrûk arazilerin ikinci özelliği resme tabi olmamasıydı. Metrûk araziler prensip itibarıyla kullanıcılara bedelsiz olarak tahsis edilirdi. Ancak bu prensibin daha önce belirtildiği üzere bazı istisnaları mevcuttu.³⁴³ Üçüncü olarak metrûk arazilerde mîrî arazilerde olduğu şekliyle mürûr-i zaman cereyan etmediğinden kazandırıcı zaman aşımına da (*hakk-ı karâr*)³⁴⁴ itibar edilmezdi. Bu ilke diğer genel kaidelerden farklı olarak Arazi Kanunnâmesi’nde özel bir madde ile (m. 102) vurgulanmıştı. Söz konusu maddeye göre bir kimse metrûk arazinin tamamını ya da bir bölümünü ne kadar uzun süre kullanmış olursa olsun kullanımı kendisine herhangi bir hak kazandırmazdı. Arazinin tahsis edildiği kimselerin gasıba dava açma yetkisi her zaman için mevcut

etdiği kavâid-i müeyyide üçdür. 1. Memnû’iyyet-i tasarruf: Yani senedsiz tasarruf men’ edilmiştir. Bu bir fi’l-i memnû’ olmak itibarıyla cezâ tehdidine marûzdur. 2. Mahkemeler sened-i hâkânî olmadıkça emvâl-i gayr-ı menkûleye müteallik davaları rü’yet edemez ki bu da ikinci bir kuvve-i müeyyidedir yani memnû’iyyet-i istimâ’ müeyyidesidir. 3. Memnû’iyet-i muâmele: Devâirde senedsiz olan emvâl-i gayr-ı menkûleye müteallik muâmelatın icrâsı memnû’dur. Şimdi burada bir meseleyi tetkik icâb eder. Acaba vâzı’-ı kanun senedât-ı hâkânîyeye beyyine-i müte’addiye mâhiyetini ifâza ederken bunları kuyûd-ı kadîme-i hâkânîye veya berâtlar, fermânlar, sicillât-ı mehâkim, i’lâmât derecesine kadar irtikâ etdirmiş mi? Yoksa bunlardan farklı mıdır? Senedât-ı hâkânîyeyi yalnız nişâne-i tasarruf olarak bırakmak doğru olmadığı gibi i’lâmât ve sicillât-ı mehâkim derecesine kadar çıkarmak da m... değildir. Şu halde orta bir şey bulmak lazımdır. Meseleyi tenvîr için burada zabıt varakaları hakkında birkaç söz söyleyelim. Zabıt varakaları üç türdür. 1. Ale’l-âde zabıt varakaları. 2. Hilâfî sâbit oluncaya kadar mer’î olan zabıt varakaları. 3. Sahteliği sâbit oluncaya kadar mer’î olan zabıt varakaları. Hilâfî isbât edilinceye kadar mer’î olan vesâikde ancak hilâfî isbât zımınındaki müdde’iyyât dinlenir. Kezâlik sahteliği isbât oluncaya kadar mer’î olan vesâik hakkında da hilâfî isbât zımınındaki müdde’iyyât nazar-ı itibâra alınmaz. Binâenaleyh vesâikde nev’lerine göre muhtelif farklar tecellî eder. Sicillât-ı mehâkim, i’lâmât, kuyûd-ı kadîme-i hâkânîye sahteliği sâbit oluncaya kadar mer’î olan vesâik meyâmındadır. Şu halde burada hilâfî isbât edeceğim derse dinlenmez, sahteliğini isbât edecek delâil serd ederse bunlar nazar-ı itibâra alınır. Senedât-ı hâkânîye hilâfî isbât olununcaya kadar mer’î olan vesâik dâiresine idhâl edilir. Senedât-ı hâkânîye hilâfî isbât olununcaya kadar ma’mûl ve mer’îdir. Ebül’ulâ Mardin, *Hukûk-i Tasarrufiye-i Arâzî ve Ahkâm-ı Evkâf*, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, İstanbul 1339, ss. 66-69.

³⁴⁰ Ebül’ulâ Mardin, *Arâzî-i Metrûke*, s. 15.

³⁴¹ Ebül’ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 78.

³⁴² Ebül’ulâ Mardin, *Arâzî-i Metrûke*, s. 15.

³⁴³ Yaylak-kışlaklar ile pazar ve panayır yerlerinden alınan vergiler kastedilmektedir.

³⁴⁴ On yıl boyunca kanunî itiraz olmaksızın ekim yapan ve toprağın kirasını/vergisini ödeyen birinin tahliye edilmeme hakkı. Orta Asya fakihlerinden tevarüs edilmiş *kirdâr* kavramıyla ilişkilendirilen *hakk-ı karâr*, 1858 Arazi Kanunnâmesi’nin de kabul ettiği bir haktır. *Hakk-ı karâr* kavramının Osmanlı fakihlerince yorumu ve bu kavramın mülkiyet fikrinin değişime uğraması ile ilişkisi için bk: Mundy, Smith, a.g.e., ss. 49-54.

bulunmaktaydı.³⁴⁵ Metrûk arazilerde mürûr-ı zamanın geçerli olmaması kuralı tahsisin yapıldığı topluluğun hukukunu koruma hassasiyetiyle yakından alakalıydı. Söz konusu topluluk içinde kendileri için zamanaşımı kurallarının cereyan etmediği kâsır³⁴⁶ kimseler bulunabilirdi. Ayrıca gelecek nesillerin hakları da bu kural vasıtasıyla garanti altına alınmış olurdu.³⁴⁷

Metrûk arazileri mülk ve mîrî arazilerden ayıran bir diğer önemli husus ortak arazilere ilişkin davalarda sulh³⁴⁸ ve ibranın³⁴⁹ geçerli olmamasıydı. Söz konusu kaide mürûr-ı zaman ilkesinde olduğu gibi tahsisin yapıldığı topluluğun niteliği ile ilgiliydi. Metrûk araziler yetişkin, çocuk, akıllı, mecnun vb. farklar gözetilmeksizin topluluğun tüm üyelerine tahsis edilmiş kaynaklar olduğundan grup üyelerinden birinin veya bir kısmının karşı tarafla anlaşmaya varmak üzere haklarına karşılık bir menfaat elde etmelerine ya da bir kısım haklarından karşılıksız olarak vazgeçmelerine imkân tanınmamıştı. Bu aslında Arazi Kanunnâmesi ile vazedilmiş bir kaide olmayıp Mecelle'nin *sabî*, *mecnûn* ve *ma'tûh*la ilgili hükümlerinin mantıkî ve hukukî bir sonucuydu. Mecelle'nin 1541'inci maddesi bu kimselerin ibrâsını gayr-ı sahîh olarak nitelemişti.³⁵⁰

Metrûk arazilerde sulh ve ibranın geçersiz olması ana kaidelerden biri olarak kabul edilse de sulhün sahîh sayıldığı bazı durumlar da yok değildi. Halis Eşref'e göre sulhün

³⁴⁵ Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, s. 560; Ebül'ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, ss. 80-81; Köprülü, *Toprak Hukuku*, ss. 81-84; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 375.

³⁴⁶ Kâsır fikhî bir terim olup yaş küçüklüğü, akıl hastalığı veya zayıflığı, bunaklık, uyku, yaşlılık, ölümcül hastalık, sarhoşluk, iflas ve sefeh gibi kişinin aklî melekelerini tam kullanmasını olumsuz yönde etkileyen durumlar sebebiyle edâ ehliyeti kısıtlanan kişi anlamına gelmektedir. Celal Erbay, "Kâsır", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, C. 24, s. 559.

³⁴⁷ Ebül'ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzî*, s. 327; Arazi-i Metrûke, s. 17; Ali Haydar, *Şerh-i Cedîd-i Kanûn-i Arâzî*, s. 439.

³⁴⁸ Mecelle'nin 1531inci maddesinde "bitterâzi nizâ'ı ref' eden bir akiddir ki icâb ve kabûl ile mün'akid olur" şeklinde tarif edilen sulh, fertler arasında mevcut bir anlaşmazlığın karşılıklı rıza ile ortadan kaldırılmasını konu alan akit veya görülmekte olan bir davanın anlaşmayla sona erdirilmesi anlamına gelir. Fahreddin Atar, "Sulh", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, C. 37, s. 481.

³⁴⁹ Fıkıh terimi olarak ibrâ, bir kimsenin başkasının zimmetinde veya nezdinde olan hakkından karşılıksız olarak vazgeçmesini ifade eden hukukî işlemin adıdır. Yunus Apaydın, "İbrâ", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, C. 21, s. 263.

³⁵⁰ Ebül'ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 81; Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, s. 521; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, III, s. 486.

bazı türleri³⁵¹ bazı durumlarda geçerliydi. Öncelikle davacı tarafın iddiasının ikrarı, yani kabul edilmesi üzerine yapılan sulh akdi Mecelle'nin 1573'üncü maddesi sağır, mecnûn ve ma'tûhun ikrarını gayrisahih kabul ettiğinden geçersizdi. Bununla birlikte davacı tarafın iddiasının inkâr edilmesi ya da iddialara sükût'la mukabele edilmesi tahsisin yapıldığı topluluğun aleyhine bir netice doğurmayacaksa sulh muteber olurdu. Ancak inkâr ya da sükûtla mukabele topluluğun zararına olacaksa sulh geçerli olmazdı. Son olarak sulh taraflardan birinin ancak "efrâd"dan, yani fertlerden oluşması durumunda sahih olurdu. Taraflardan her ikisinin, anlaşmazlık konusu arazinin kendilerine tahsis edildiğini iddia eden köy ahalisinden oluşması durumunda taraflardan birinin zarara uğraması kaçınılmaz olduğundan sulh asla muteber sayılmazdı.

“Mesela bir kimse bir karye ahalisinin arazi-i metrûke gibi otundan intifâ ettiği merayı kendisinin taht-ı tasarrufunda idüğünden bahisle vaz'ül-yed olan karye ahalisinden dava ettikde ol kimse ikâme-i beyyinede müreccah olmakla beraber tapu senedi de var ise ahali-i merkûme tarafından verilmek üzere mikdar-ı malûm akçe ve eşya mukâbilinde mezkûr mera davasında sulh muteber olur. Ancak ol kimse ikâme-i beyyinede müreccah olmamağla beraber yedinde tapu senedi de yok ise sulh muteber olmaz. Ve bedel-i sulhun bir kısmı sağır ve mecnûn gibi kâsır olanlardan alınamaz.

Kezâlik bir karye ahalisi bir kimsenin tasarrufunda olan üçyüz dönüm merayı kendilerine muhassas ve metrûk arazi-i metrûkeden idüğünden bahisle ol kimseden dava ettikde karye ahalisi ikâme-i beyyinede müreccah ve beyyinelere mevcut ise ahali-i merkûme tarafından mikdar-ı malûm nakit ve eşya verilmek ve mezkûr mera ahaliye terk edilmek üzere mezkûr davada sulh muteber olmaz. Eğer karye ahalisinin beyyinesi yok ise ve ol kimsenin isbât-ı müddeâ veya yemin edeceği malûm olur ise ol vechile mera ahaliye terk olunmak ve ahali tarafından mikdar-ı malûm nakit ve eşya verilmek üzere mezkûr davadan sulh sahîh olur. Mamâfih mezkûr meranın bir kısmı ahaliye ve bir kısmı ol kimseye kalmak üzere sulh sahîh olmaz. Çünkü bu sûrette ahali-i merkûme meranın bir kısmının davasından ol kimseyi ibrâ etmiş sayılır. Halbuki bervech-i bâlâ arazi-i metrûkede ibraâ sahîh değildir.

³⁵¹ Mecelle'nin 1531'inci maddesi sulhü üç kısma ayırmıştı: 1. An ikrâr-ın sulh: davacının iddiasının ikrarı üzerine vaki olan sulh. 2. An inkar-ın sulh: davacının iddiasının inkarı üzerine vaki olan sulh. 3. An sükût-ın sulh: davacının iddiasını ikrâr veya inkâr etmeyip sükûtu üzerine vaki olan sulh.

Arazi-i metrûkede an-inkâr veya an-sükût sulhun muteber olup olmayacağı hakkındaki tafsilât-ı sâbika tarafeynden birinin efrâddan bulunduğu takdire mahsûsdur. Yoksa tarafeynden her ikisi karye ahalisi olup da müddeâbih arazinin kendilerine metrûk ve muhassas idüğünü iddia ettikde sulh asla muteber olmamak lâzım gelir. Çünkü bu sûrette muhassasünileyh olan iki taraftan biri zarâr-ı beyyine düçâr olmaktan hâlî kalamaz. Halbuki bervech-i bâlâ muhassasunileyh olanlara zarâr-ı beyyin olduğu sûrette sulh gayr-ı muteberdir.”³⁵²

Metrûk arazilerin bir diğer önemli özelliği haksız inşaat hükümlerinin bu tür arazilerde geçerli olmaması idi. İslâm hukukunda bir kimsenin başkasının arazisi üzerinde hüsnüniyetle bina yapması veya ağaç dikmesi halinde, bina ve ağaçlar araziden kıymetli ise, arazi bina ve ağaçlara tabi olarak gasp edenin elinde bırakılırdı. Fakat metrûk topraklarda bu şekilde azı çoğa tabi tutma yolundaki cebrî temellük hükümleri tatbik olunmayıp bina veya ağaçlar, kıymetleri ne olursa olsun, yıktırılır veya kaldırılırdı.³⁵³ Ortak arazilerin bir diğer ayırıcı özelliği bu tür arazilerde teberru³⁵⁴ ve mübadele hükümlerinin cereyan etmemesiydi. Buna göre bir kişi mâlik olduğu arazisini veya bu arazinin bir kısmını yol, mera ya da harman yeri gibi metrûk bir araziye katmak üzere terk eylese o yer metrûk araziden sayılmazdı. Çünkü İslâm hukukunda mülkiyet hakkı terk ile sakıt olmadığından³⁵⁵ mâlik teberrudan her zaman vazgeçebilirdi.³⁵⁶ Aynı şekilde metrûk arazilerin diğer arazi çeşitleriyle mübadele edilmesi de hukuken geçersizdi. Örneğin bir kişi mülk veya mîrî araziden olan tarlasının köy merasına eklenmesi karşılığında meranın diğer bir bölümünü temellük ya da tasarruf etmek isterse bu taleple amel edilemezdi.³⁵⁷

³⁵² Halis Eşref, *Şerh-i Kânun-i Arâzî*, ss. 521-523.

³⁵³ Ebül’ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 82-88; Günay, *İslâm Hukukunda Kamu Malları*, s. 123. Mecelle’nin 906’ncı maddesine göre söz konusu hüsnüniyetin “şer’-i zu’m”dan, yani bir yanlış anlama ya da şüpheden neşet etmesi gerekmektedir. Örneğin kişinin kendisine mevrus olduğunu zannettiği bir arazi üzerine bina inşa etmesi ya da elindeki tapu senedine güvenerek arazi üzerine ağaç dikmesi gibi.

³⁵⁴ Bilal Aybakan, “Teberru”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, C. 40, s. 215.

³⁵⁵ “Tekâdüm-i zaman ile hak sakıt olmaz.” Mecelle md. 1674.

³⁵⁶ Ebül’ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 82; Cin, Surlu, a.g.e., s. 34.

³⁵⁷ Ebül’ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzî*, s. 328.

Metrûk arazilerde teberru ve mübadele yoluyla sınırların değiştirilmesi kabul edilmediği gibi fiiliyattaki durum neticesinde ortaya çıkabilecek sınır değişikliklerine de itibar edilmezdi. Örneğin kendilerine tahsis edilen bir meradan istifade eden ahali meranın bir kısmını ormana bırakıp buna karşılık olmak üzere ormanın diğer tarafından bir miktar araziye mera olarak kullansalar meydana gelen sınır değişikliğinin hukukî bir geçerliliği olmazdı. Ahalinin terk ettiği arazi orman statüsüne girmeyeceği gibi ormandan meraya eklenen arazide de metrûk arazi hükümleri uygulanmazdı. Aynı şekilde metrûk arazinin kullanılmayan ya da gasp edilen bölümleri metrûk arazi vasfını kaybetmezdi.³⁵⁸ Bununla birlikte metrûk bir arazinin ahali için yetersiz kalması durumunda yetkili kişiler tarafından yapılan ilaveler metrûk arazi hükümlerine tâbi olurdu.³⁵⁹ Son olarak metrûk arazilerde müşterek tasarruf beyyinesi³⁶⁰ müstakil tasarruf beyyinesine tercih edilirdi. İslâm hukukunda genel bir kaide olarak menkul veya gayrimenkul bir mala zilyed olan iki kimseden biri müstakil, diğeri müşterek mülkiyet iddiasında bulunsa birincisinin delilleri ikincisine tercih edilirdi. Ancak kimi hukukçulara göre metrûk arazilerde benzer bir durumda iştirak beyyinesi tahsis esasına daha yakın olduğundan istiklal beyyinesine tercih edilirdi.³⁶¹ Bununla birlikte metrûk arazilerde genel kuralın uygulanacağını ifade eden görüşler de bulunmaktaydı.³⁶²

³⁵⁸ Ebül'ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, ss. 81-82; Cin, Surlu, a.g.e., s. 34.

³⁵⁹ Âtîf Bey, *Arâzî Kanunnâme-i Hümayûnu Şerhi*, s. 319.

³⁶⁰ Mecelle'nin 1676'ncı maddesinde "hüccet-i kaviyye" olarak tarif edilen beyyine fikhî bir terim olup "bir hakkın veya kendisine hukukî sonuç bağlanan bir olayın ispatını sağlayan özel kati delil" anlamına gelmektedir. Ali Bardakoğlu, "Beyyine", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 98.

³⁶¹ Ebül'ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 89; *Arâzî-i Metrûke*, ss. 19-22. Ebül'ulâ Mardin Osmanlı hukukunda delillerin tercih edilmesi konusunda uyulan esasları ve metrûk arazilerle ilgili müşterek ve müstakil tasarruf iddialarında hangi tarafın delillerinin tercih edileceği meselelerini şöyle açıklamaktadır: "Evvvelki hukukumuzda nefyi isbata cevaz olmadığı için ikame olunacak beyyinelerin tazammun edeceği hususlar esaslı bir tetkik ve tahlile tabi tutularak, özelliklerine göre aralarında mübâyenet bulunan iki beyyineden biri diğerinden evvel nazara almak lüzumu kabul edilmişti. Ve ayrıca bu tercihi gösteren bir takım hukuk kaideleri tedvin edilmişti. Bu gibi hadiselerde, râcih olunan taraf beyyine ikame edemezse, mercûh taraftan beyyine istenirdi. İsbat ederse ne ala, edemezse râcihin talebiyle kendisine yemin verilirdi. İşte bu beyyine kaideleri arasında, menkul veya gayrimenkul bir malda, iki taraf zilyed olub da biri müstakil diğeri müşterek mülkiyet iddiasında bulunursa, istiklal beyyinesinin iştirak beyyinesine tercihi kaidesi vardı. Yalnız kaidenin tatbik edilebilmesi için iki tarafın da bu mala zilyed bulunması şartı aranırdı. Çünkü biri zilyed, diğeri hariç olursa, haricin beyyinesini zilyedin beyyinesine tercih etmek kuralı yine bu kaideler icabıdır. Zaten istiklal beyyinesinin tercih olunmasında, hariçle zilyed beyyinelerinin istiklal iddiasında bir araya gelmiş, birleşmiş bulunması âmildir. Çünkü iştirak davacısının, kendi elindeki kısmı iddia ve isbat etmesine karşı, istiklal davacısının hem bu kısmı hem de diğer kısmı dava ve isbat etmekte bulunduğu görülür. Sonuç olarak, istiklal davacısı hasmının elindeki kısmı, hâkimin kararıyla, kendi elindeki hâkimin kararı olmaksızın almış olur. Zira kendi elindeki kısım için nizâ ve dava yoktur ve davasız bir şeye hüküm ise sahih değildir. Halbuki metrûk arazide benzer durumda iştirak beyyinesi istiklal beyyinesine tercih olunur. Çünkü bu beyyine, tahsis esasına daha yakındır ve daha fazla bir şeyi isbat etmektedir. Binaenaleyh, bunu da metrûk toprakların bir özelliği olarak kaydetmek

3.3. Geç Dönem Osmanlı'da Ortak Arazilerle İlgili Hukukî Düzenlemeler

3.3.1. Baltalıklar, Cibâl-i Mübâha ve Mîrî Ormanları

Arazi Kanunnâmesi'nin ikinci bâbının ilk faslı metrûk araziler hakkında olup toplam on iki maddeyi içermekteydi. Bölümde ele alınan ilk metrûk arazi türü köy ve kasabalara tahsis edilmiş olan baltalıklardı. Bölümü başlatan doksan birinci madde *baltalıkları* tahsisin yapıldığı yerleşim yerine mahsus *koru* ve *ormanlar* olarak tanımlamıştı.³⁶³ Aslında baltalık, koru ve orman tabirlerinin gerek resmi makamlar gerekse halk tarafından birbiri yerine kullanılmasına sıkça rastlanırdı. Örneğin çiftliklere bağlı olarak tapu ile tasarruf olunan bazı korular halk arasında “çiftlik baltalığı” olarak adlandırılır

lazımdır.” Ebül'ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, ss. 88-89; “Arazi-i metrûkede bir de tercih-i beyyînât noktasından farklı bir vaziyet vardır. Ahkâm-ı umumiyyede iki zilyedin birisi istiklal diğeri iştirak iddia etse istiklal beyyinesi iştirak beyyinesine tercih olunur. İkame-i beyyine noktasından arazi-i metrûke ahkâm-ı umumiyyeye nazaran hususî bir vaziyet ihdas etmiştir. Bu tercih-i beyyînât meselesi biraz izaha muhtaçtır. Malumunuz olduğu veçhile bazen iki taraf da hadisenin beyyinesi itibariyle beyyine ikame etmek ister. Biri ben şu ciheti diğeri ben de bu ciheti isbat edeceğim der. Faraza müeccirle müstecir arasında mikdar-ı ücret arasında ihtilaf zuhur etse biri ücret iki para tesmiye edilmişti, diğeri hayır üç para tesmiye edilmişti diyor. İki taraf da iddiasını isbata hazır bulunuyor. Hâkim acaba hangi tarafın beyyinesini dinleyecek? Düşünmüşler ki esasen üç para ispat edilirse iki para da aynı zamanda ispat edilmiş demektir. Çünkü üçün zımında iki de mündemiçtir. Fakat iki ispat edilirse üç ispat edilmiş değildir. Artık diğeri tarafın da davasını ispata imkan kalmaz. Binaenaleyh böyle iki esbâb-ı subûtiye te'âruz eder de bunlardan birinde ziyadelik bulunacak olursa mi'yâr bir tarafı tamamen esbâb-ı subûtiyesinden mahrum bırakmamak keyfiyettir. Hatta takrîr re'ye vaz' edilirken bu cihet nazar-ı itibara alınır ve diğelerinin takrîrlerini ibtal edebilecek bir takrîr evvela re'ye vaz' olunamaz ta ki diğelerinin hukuku mahfuz kalsın. Burada bir kaide-i hukukiye olarak tespit edilmiştir ki hâkim kendisine arz olunacak esbâb-ı subûtiyeden ziyadeyi isbat edecek olanı diğlerinden evvel tetkik icab ederse onunla hüküm eder, yalnız bu alelade bir davanın isbatı meselesinde câri bir kaidedir. Bazı kere iki taraf da tevatür ile isbat-ı meseleye kalkışır bu şekilde ziyade nazar-ı itibara alınamaz. Hâkim muhayyerdir dilediği tarafın tevatürünü dinler. Bir tarafın tevatürüyle yakîn hâsıl olursa onunla hüküm eder. Tevatürden maada hadiselerde kesreti isbat eden beyyine diğelerine tercih olunur. ... Ahkâm-ı umumiyyede bir mülke karşı biri müstakillen benimdir diğeri müstakillen onun değil müştereken bizimdir diyor. Hâkim şu ihtilafı hangi tarafın beyyinesiyle meşgul olacaktır. Burada istiklal beyyinesi tercih-i nazara alınacaktır. Bazen ikisi de o 'aynın halen zilyedi bulunur. Haricin beyyinesinde ziyadelik vardır. İstimâ'da o tercih olunur. Mesela hadisemizde hariç iştiraki, vâzî'ül-yed istiklali iddia etse haricin beyyinesini tercih ederiz. Çünkü haricin beyyinesinde hali tağyir eden bir fazlalık vardır. Onu tercihan istimâ' etmek lazımdır. İkisi de zilyed ise kaide tatbik edilerek istiklal iştirake tercih olunur. Çünkü istiklalde daha ziyade şeyi ispat meselesi vardır. Şu vaziyetin arazi-i mezkûrede [metrûk arazide] tecelli ettiğini farz edelim. Mesela bir koru veya baltalık var. Bir köy halkı diyor ki bu baltalık müstakillen bizimdir. Diğeri köy halkı ise hem bizim kat'ıyyâta hakkımız vardır hem de sizin diyor. Yani iştirak iddia ediyor. İhtilaf budur. Tetkik ediyor ve görüyoruz ki iki köy halkı minelkadim bu baltalıkların zilyedi imişler. Bundan o iki köy halkının o orman üzerinde zilyed bulunduğunu anlıyoruz. Vâzî'ül-yed buldukları halde biri iştiraki diğeri istiklali iddia ediyor. Mecelle [istiklal?] beyyinesini tercih etmektedir. Halbuki ahkâm-ı istisnaiyede yani arazi-i mezkûrede iştirak beyyinesi tercih olunur ki arazi-i mezkûrenin hasâisinden birini teşkil eder. Çünkü arazi-i mezkûrede iştirak asıldır. Manada bu noktada bir ziyadelik vardır.” Ebül'ulâ Mardin, *Arâzî-i Metrûke*, ss. 19-22.

³⁶² Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, IV, s. 600; Günay, *İslâm Hukukunda Kamu Malları*, s. 127.

³⁶³ “Kadimden bir karyeye veya bir kasabaya ihtitâben ve intifâ'an mahsus olup baltalık tabir olunan koru ve ormanların eşcârını ancak ol karye ve ol kasaba ahali kat' edip başka karye ve kasaba ahalisinin kat' etmeğe salâhiyeti yoktur. Ve müte'addid karyelere kezâlik mine'l-kadim ihtitâben ve intifâ'an mahsus olan koru ve ormanların eşcârını dahi ol karye ahali kat' edip sair karyeler ahali kat' edemez ve bu makûle koru ve ormanların resmi yoktur”. *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 121.

ya da köylere tahsis edilmiş olan ormanlık alanlara “köy korusu” ve “köy ormanı” ya da “köy çırpılığı” dendiği olurdu. Ancak mezkur maddeden anlaşılacağı üzere bu konuda farklı kullanımlar muteber tutulmamış, baltalık tabiri belirli bir orman türünü, diğer adlandırmaları dışarıda bırakacak şekilde, özellikle seçilmişti.³⁶⁴ Bir sonraki madde eski hukukun bir devamı ve tekidi olarak baltalıkların şahsi korulara dönüştürülmesini kesinlikle yasaklamaktaydı.³⁶⁵

Baltalıklar muayyen bir topluluğa tahsis edilmiş kaynaklar olduğundan harici kullanıma kapalıydı. İntifa, metrûk arazilerin bedelsiz olarak tahsis edilmesi prensibine bağlı olarak resme tabi değildi. Bununla birlikte her iki madde ne intifa usullerini ne de harici kullanım durumunda uygulanacak prosedürü detaylandırmamıştı. Ancak kanunnâmenin metrûk arazilerle ilgili yeni hükümler vazetmekten ziyade mevcut kullanım pratiklerini tedvin ettiği göz önünde bulundurulursa bu anlaşılır bir durumdu. Baltalıklarla ilgili yeni düzenlemelerin yapılması için modern ve bilimsel ormancılığın Osmanlı yönetici elitleri nezdindeki öneminin biraz daha artmasını beklemek gerekecekti.

Baltalıklarla ilgili bir sonraki düzenleme Arazi Kanunnâmesi'nin mevcut hükümlerini teyit etmekle birlikte intifa pratikleri konusunda hem bir takım yeni hükümler vazeden hem de müstakbel düzenlemeleri haber veren 1870 Orman Nizamnâmesi ile yapıldı. Orman Nizamnâmesi, Arazi Kanunnâmesi'nde olduğu gibi, temelde ortak kullanıma konu olan kaynakları düzenleme ihtiyacından neşet etmiş bir kanun metni değildi, ancak Arazi Kanunnâmesi'ne benzer bir şekilde müştereken kullanılabilen bir kaynak türünün, yani ormanların idare ve kullanım pratiklerini düzenleyen bölümler de içermekteydi. 1870 Orman Nizamnâmesi getirmiş olduğu yeni tasnif sistemiyle ormanları devlete, vakıflara, şahıslara ve belirli bir gruba ait olmak üzere dörde ayırmıştı.³⁶⁶ Son gruptaki

³⁶⁴ Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, ss. 528-529.

³⁶⁵ “Ahali-i kurâya mahsus kuru ve ormanlardan bir mikdarı ifrâz birle kuru itihâz olunmak veyahud ziraat için açmak üzere bir kimseye tefvîz ile bâ-tapu müstakillen veya müştereken tasarruf etdirilmez. Tasarruf eden olur ise cemî-i zamanda ahalinin men' eylemeğe salâhiyeti vardır.” *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 121.

³⁶⁶ *Düstur*, 1. Tertib, C. 2, s. 404. Ormanların kaba bir tasnifi aslında daha erken bir tarihte yönetici elitin zihninde yer bulmuştu. 1858 yılı başlarında “*diyâr-ı ecnebiyeye*” kereste satışı yasağı dolayısıyla Avusturya sefreti ile yaşanan bir anlaşmazlıkta sefarete bir müzekkere yazılmıştı. Müzekkerede ormanlar şu şekilde tasnif edilmişti: “*memâlik-i mahrûse-i şâhânede olan ormanlar üç nev' olub biri yalnız mîrîye yani devlete 'âid ve diğeri yine devlete 'âid ise de civâr bulunan kazâ ve karye ahâlileri mücerred bir intifâ' etmek ve hâsil edecekleri kereste ve hatabı yine derûn-i memâlik-i mahrûse-i şâhânede sarf ve fûruht etmek üzere ahâli tarafından kesilmekte olan ve üçüncü dahî bazı ashâb*

ormanlar bir köy veya kasaba halkına tahsis olunmuş baltalıklardı. Ne var ki imparatorlukta müşterek kullanıma konu olan tek orman grubu baltalıklar değildi. Nizamname ile devlet ormanları grubuna dahil edilen *cibâl-i mübâha* ormanları ya da bizzat *mîrî* ormanlar ortak kullanımın farklı türlerine konu olabilmekteydi.

Baltalıklar Orman Nizamnâmesi'nin üçüncü kısmında, yirmi bir ilâ yirmi altıncı maddeler arasında ele alınmıştı. İlk dört madde Arazi Kanunnâmesi'nde tedvin edilmiş olan hükümlerin tekrarından ibaretti.³⁶⁷ Yirmi beşinci madde ise Arazi Kanunnâmesi'nin ticarete yönelik kesimler konusunda bıraktığı boşluğu net bir şekilde doldurmuş, ticarî ürünlerin öşre tabi olduğunu hatırlatmıştı.³⁶⁸ Bir sonraki madde *muhassasunileyhe* tanınan intifa ayrıcalığını aynı zamanda bir vazifeye dönüştürmüş, harici kullanımı engelleme ve kaynağı koruma görevini kendilerine tevdi etmişti. Bu görevin icrası ise zabıta memurları ve muhtarların sorumluluğuna bırakılmıştı.³⁶⁹

1870 Orman Nizamnâmesi kaynaklarını daha rasyonel ve efektif bir biçimde yönetmeyi amaçlayan modern devlet politikalarının çıktıklarından biriydi³⁷⁰ ve ayak izleri aslında iki on yıl öncesine kadar uzanmaktaydı. 1851 yılında imparatorluğun orman zenginliğinin araştırılması konusunda bir tahrir işine girişilmişti.³⁷¹ *İsti'lâmnâme-i umûmî* adıyla bilinen bu sayımda tespiti yapılacak hususlar maddeler halinde belirlenmişti ve

uhdelerinde bulunan ormanlar olmasıyla ...". BOA, HR.MKT 329-16, s. 5 / M. 7 Ocak 1858. Açıklamada ahâlinin intifasına tahsis edilmiş olan ormanların da devlet ormanı olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir.
³⁶⁷ "21. Madde: Kasabât ve kurâ baltalıkları kadîmden bir karye veyahut kasabaya ihtitâben ve intifâ'an tahsis edilmiş olan kuru ve ormanlardır. 22. Madde: Her kasaba ve karyenin baltalığı ol kasaba ve karyenin ahâlisine mahsûs olub bunların eşcârını kat' etmek hususunda ve ahvâl-i sâire-i intifâ'yesinde arazi kanunnâme-i hümayûnunun doksan bir ve doksan ikinci maddelerinin hükmü mücebince her kasaba ve karye ahâlisinin muayyen olan salâhiyetine diğer karye ve kasaba halkının müdâhalesi memnû'dur. 23. Madde: Kasabat ve kura baltalıklarının gerek araziye tab'iyetle ve gerek yalnız eşcâr itibârıyla şahs-ı mahsûs tarafından tasarrufu memnû'iyet-i kanuniye tahtındadır. 24. Madde: Minelkadîm ahâliye tahsis ve terk olunmuş olan kuru ve ormanlara müteallik davalarda arazi kanunun yüz ikinci maddesi mücebince mürûr-ı zamana itibar olunmaz." *Düstûr*, 1. Tertib, C. 2, ss. 408-409.

³⁶⁸ "25. Madde: her kasaba ve karye ahâlisini heyet-i mecmûası kendi kasaba ve karyelerine mahsûs olan baltalıktan müştereken ve münferiden istifade ederler şu kadar ki baltalıklarda ticaret için kat olunan keresteden muâmelat-ı meriyyesine tevfikân kemâkân öşür alınacaktır". *Düstûr*, 1. Tertib, C. 2, s. 409.

³⁶⁹ "26. Madde: Her kasaba ve karye ahâlisi kendi baltalıklarından gerek odun ve kömür olmağa sâlih olan ağaçları ve gerek kerestelik eşcârî âhar kasaba ve karye ahâlisine kesdirmemeğe ve kömür imal olunacak mahalleri tayin ile ormanı harabdan vikâye etmeğe mecbur ve zabıta memurlarıyla muhtarlar bu muhafazayı icra ettirmeye memurdurlar." *Düstûr*, 1. Tertib, C. 2, s. 409.

³⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde modern ormancılığın ortaya çıkışı için bk: Dursun, *Forest and State*.

³⁷¹ Dursun, *Forest and State*, ss. 156-163.

bunlardan biri de “*karyelere mahsus ormanlar[a] ahali[nin] neye mebnî muhtâc*” olduğu ve intifalarının niteliğinin hakkındaydı.³⁷² On yıl sonra devlete ait ormanların idaresine ilişkin altmış sekiz maddelik bir nizamnâme yayınlandı.³⁷³ Nizamnâmenin başlığında baltalıklar ile *cibâl-i mübâha* gibi ortaklaşa kullanılan orman gruplarının dışarıda tutulduğu açıkça ifade edilmekteydi, ancak nizamnâme *mîrî* ormanlarda hayvan otlatmanın ya da ormanın ağaç ve otlarından yararlanmanın hangi kurallar dahilinde yapılacağına dair içerdiği hükümlerle müşterek kullanımın devlet ormanlarında da cari olduğunu onaylamaktaydı.

1870 Orman Nizamnâmesi köy ve kasabalara tahsis edilmiş olan baltalıklarla ilgili intifa pratiklerine bir parça açıklık getirmişti, ancak böyle bir kaynağı olmayan köylülerin hane içi ihtiyaçlarını nasıl temin edecekleri meselesini yeterince aydınlatmadığı gibi geçimlerini ormancılıktan kazanan ahalinin baltalarını da havada bırakmıştı. Üstelik sınırları şimdiye kadar belirlenmemiş bir intifa şekline konu olan *cibâli-i mübaha* ormanlarının da artık devlet ormanları şeklinde muamele göreceği durumu köylüler açısından daha da karmaşık ve sorunlu hale getirmişti. Nizamnâmenin beşinci maddesine göre köylü ticari amaçlar dışında devlet ormanlarından bedelsiz olarak yararlanmaya devam edebilecekti, ancak söz konusu intifanın nasıl, ne zaman ve hangi şartlar altında gerçekleşebileceği hakkında bir kural vazedilmemişti. Beşinci madde köy pazarında satılmak üzere yapılan kesimleri de vergiden muaf tutmaktaydı, bununla birlikte söz konusu ticaretin ayrıntıları gelecekte ilan edilecek özel bir talimata havale edilmişti. 18 Mayıs 1871 tarihinde yürürlüğe giren talimat devlet ormanlarının hane içi ve ticarî amaçlarla kullanımı meselesini ayrıntılı olarak açıklamaktaydı.³⁷⁴

Talimat, baltalığı olmayan köylülerin taleplerini yetkili mercilere nasıl ulaştıracaklarını düzenlemekle işe başlamıştı. Birinci faslın ilk maddesinde yer alan usule göre köy

³⁷² A.MKT.NZD 37-95/s. 3, M. 27 Haziran 1851.

³⁷³ “Devlete Ait Ormanlar Yani Eşhâs Uhdesinde Olan ve Kasabât ve Kurâyâ Mahsûs Bulunan Korular ve Baltalıklar İle Ahâlinin Muhtâc Olduğu Cibâli Mübâhadan Maadâ Olan Mîrî Ormanlar Hakkında 68 Maddelik Nizamnâme Lâyihası”, Kutluk, a.g.e., ss. 186-195.

³⁷⁴ “Orman Nizamnâmesinin Beşinci Maddesi Hükmünce Ahâlî-i Kurâyâ Meccânen Verilmesi Lâzım Gelen Kereste ve Hatab ve Kömürün Sûret-i İ’tâsı Hakkında Talîmât, *Düstûr*, 1. Tertib, C. 3, s. 285.

ihthiyar meclisleri her sene Mart ayından önce ahalinin zaruri ihtiyaçları³⁷⁵ için mîrî ormanlarından talep edecekleri kereste, odun ve kömürün miktarını gösteren bir belgeyi bağılı buldukları kazanın orman memuruna iletceklerdi. İkinci madde orman memurlarını belgenin sıhhati ve köylülerin ihtiyaçlarının gerçeğe uygun olup olmadığını soruşturmakla görevlendirmekteydi. Memurların bir sonraki görevleri kesilecek ağaçların damgalanması ile kesim yapılacak ve kömür imal edilecek alanın belirlenmesiydi. Dördüncü madde kesim ve nakil işlemlerinin belirlenen süreler içinde yapılmasına ihtimam gösterilmesini istemekteydi. Devam eden dört madde ağaçların kesimi ve teslimi sonrasında uygulanacak resmî muamelatı açıklamaktaydı. Talimatta ahalinin orman ürünlerine olan ihtiyacını acil bir şekilde arttıracak yangın ve sel gibi durumlar da düşünölmüştü. Buna göre bu gibi olağanüstü hallerde belirlenen sürelere bakılmayarak ormandan odun ve kereste tedarik edilebilecekti.

İkinci fasıl ticari amaca yönelik kesim faaliyetlerini düzenlemekteydi. Bölümde öncelikle bu işe mezun olan grubun özellikleri sayılmıştı. Buna göre mîrî ormanlardan ticarî amaçla kesim yapabilecek kimselerin a.) mîrî ormanları dahilinde veya bu ormanlara bir iki saat mesafede ikamet etmeleri, b.) köylerine ait mevcut bir baltalığın olmaması ve c.) *hatab ve kömür kat* , ve *imal ve nakl ve fûruhtuyla taayyüş edegelmeleri* gerekmektedir. Devamında söz konusu grubun *ticaret-i mahsûsalarını* sürdürebilmek için uymaları gereken esaslar açıklanmaktaydı. Sayılan özelliklere sahip köy ahali her sene Mart ayından evvel köyün nüfusu, sene içinde kesilecek ağaçların cins ve miktarı, nakil işlemlerinde kullanılacak olan hayvan ve araba sayısı ile satışın yapılacağı pazar yerinin ismi gibi bilgileri içeren bir dilekçe ile bağılı buldukları mutasarrıflığa başvuracaklardı. Verilen dilekçeler orman müfettişinin de katılımı ile livâ meclisinde incelendikten sonra valiye arz olunarak vilâyet sermüfettişinin görüş ve bilgilerini içerecek şekilde kabul veya red olunacaktı. Taleplerin kabul olunması durumunda uygulanacak resmî muamelat ise kesilecek ağaçların damgalanması ve kesim sonrasında yapılacak kayıt işlemleri hakkında olup evvelki süreç kadar karmaşık değildi. Talimatın

³⁷⁵ Söz konusu zarurî ihtiyaçlar Orman Nizamnâmesi'nin beşinci maddesinde şöyle sıralanmıştı: "Ahâl-i kurâ süknâlarıyla anbar ve ağıl misillü muhtac oldukları ebniyeyi ta'mîr ve müceddeden inşâ etmek ve araba ve edevât-ı zirâ'at i'mâl eylemek ve ihtiyâcât-ı beytiyeleri mertebesinde kömür yapmak ve odun olmak için mîrî ormanlarından meccânen kereste ve eşcâr kesecek ...". *Düstûr*, 1. Tertib, C. 2, s. 404.

son maddesi büyük ölçekli ticaret için yapılacak olan kesimleri ise Orman Nizamnâmesi'nin ilgili maddelerine havale etmişti.

Ticarete yönelik ağaç kesiminin vergilendirilmesi meselesi yaklaşık üç yıl sonra Şûrâ-yı Devlet'e bağlı Tanzimat Dairesi'nde ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktı. 1874 yılının 23 Şubat'ında daire, Orman Nezâreti bünyesinde oluşturulan bir komisyonun hazırlamış olduğu bir mazbatayı mütalaa etmekteydi. Komisyon mîrî ormanları ve baltalıklardan yapılan usulsüz kesimi önlemeye yönelik çareler aramaktaydı. Edinilen bilgilere göre orman civarında meskun ahali, ki mîrî ormanların çoğunun içinde veya yakınlarında köyler bulunmaktaydı, tüccar ile gizlice anlaşarak gerek mîrî ormanlardan gerekse baltalıklardan büyük çaplı kesimler yapmaktaydı. Ormanların “*az bir vakitte harâb olmasına*” sebebiyet verecek bu suistimalin sebebi komisyona göre Orman Nizamnâmesi'nin ahaliye küçük çaplı ticarete yönelik kesim serbestiyeti veren beşinci maddesiydi. Komisyon suistimali önlemek üzere üç çözüm yolu önermişti. Birinci olarak baltalıklardan ticarete yönelik yapılan tüm kesimler vergilendirilmeliydi. İkinci olarak müfettiş, kolcu ve korucu gibi memur sayısı arttırılmalıydı. Son olarak çapı ve varış noktası fark etmeksizin ticarete yönelik tüm kesimlerden her yüz kıyye odun için yirmi, kömürden ise yüz kıyyede kırk para resim alınmalıydı. Komisyon şahıslara ait ormanlara da göz dikmişti. Hali hazırda şahıs ormanlarından farklı adlarla vergi alınıyor olmakta ise de bunların istisnası karmaşa yaratacağından ve diğer orman türlerinden vergi alınacak olması baltaları bunlara yönelteceğinden şahıs ormanları da aynı oranlarda vergiye tabi tutulmalıydı.

Komisyonun ormanların *hüsn-i muhafazası* adına sunmuş olduğu çözüm önerileri bahsi geçen beşinci maddenin tadil edilmiş versiyonuyla birlikte müzakere olunmak üzere heyet-i umûmiyeye takdim edildi. Ancak bu öneriler komisyonun ittifakla almış olduğu bir karar değildi. Komisyon üyelerinden Cemil Paşa ile Serkiz ve Necib efendiler beşinci maddenin tadili için muhalif yönde oy kullanmışlardı. Bahsi geçen üyelere göre ticarete yönelik tüm kesimlerin vergiye tabi tutulması geçimlerini orman ürünlerinin satışından sağlayan kimseleri mağdur edeceği gibi temel ihtiyaç maddelerinden olan

odun ve kömürde fiyat artışına ve dolayısıyla vurgunculara fırsat verilmesine sebep olacaktı. Şahsi ormanların vergilendirilmesine gelince, bu ise tasarruf hukukuna dokunacağından ayrıca sakıncalıydı. Muhalif üyeler çekincelerini 24 Şubat günü toplanan heyet-i umûmiyede de dile getirdiler, ancak heyet beşinci maddenin “*her karyenin mensup olduğu pazar yerine ahalinin götürecekleri odun ve kömürün [vergiden] muafiyetine dair bulunan fikra-i ahiresinin hazf olunmuş [çıkarılmış] olan nüshasını müttehidin*” kabul etti. Bununla birlikte heyet, ev ve zirâî ihtiyaçlara yönelik kesimlerden vergi talep edilmemesine “*itinâ kılınmasını*” da vurgulamıştı. Tadil edilen maddenin bir sonraki durağı encümen-i hass-ı meşveretti. Kuruma göre yapılması önerilen değişikliğe “*hiçbir diyecek yoktu*”. Medeni tüm devletler ormanları en büyük servet kaynağı olarak görüyordu ve “*Allah’a şükür*” memleketleri bu kaynağa fazlasıyla sahipti. Hal böyleyken ormanları korumamak ve imar etmemek düşünülemezdi, ancak düşünülmesi gerek bir de “*ahali*” vardı. Heyete göre düzenlemede odun ve kömürün naklolunacağı pazarların uzak ve yakın olarak ayrılmaması ahali için zorlu ve sıkıntılı durumlara sebep olacaktı. Bu nedenle söz konusu verginin yalnızca “*mahrec olan iskelelere hasrı*” daha uygun görüldü. Ancak bu gibi yerler zaten belediye dairelerince vergilendirildiğinden “*onun dahi affi*” kararlaştırıldı. Komisyonun yeni memur alımına yönelik önerisi ise mevcut memur sayısının şimdilik yeterli olması nedeniyle kabul edilmedi. Son olarak heyetin 11 Mart tarihli söz konusu görüşlerinin Bâbîâlî’ye gönderilmesine *müttehidin* karar verildi.³⁷⁶

Baltalıklar, küçük çaplı ticarete yönelik kesimlerin vergilendirilmesi önerisinden kurtulmuş olarak bir yıl sonra tekrar merkezî idarenin gündemine girdi. Bu kez konu *muhassasunileyhin* dışında kesim yapanların akıbetleri idi. Mecelle Cemiyeti 1875 yılı sonlarında Şûrâ-yı Devlet’e bağlı Tanzimat Dairesi’ne bir müzekkere göndermişti. Müzekkere ahali arasında mukateleye varan baltalık anlaşmazlıklarının nasıl çözüleceği hakkında olup Arazi Kanunnâmesi’ndeki mevcut hukuki boşluğun doldurulmasını talep etmekteydi. Cemiyet aslında bir çözüm yolu da önermiş, mîrî arazide ve tapuyla tasarruf olan korularda cari hükümlerin baltalıklara da şümûlünü önermişti. Söz konusu uygulamaya göre bir kimse *mîrî* arazilerde kendiliğinden biten ya da tapulu korularda

³⁷⁶ BOA, İ.MMS 48-2056.

yetişen ağaçları haksız yere kestiginde ağaçların kıymeti miktarınca bir tazminat ödemeye mahkum edilirdi. *Mîrî* arazide, arazinin çıplak mülkiyeti beytül mâle ait olduğundan tazmin hakkı devletindi. Tapulu korularda ise bu hak arazi mutasarrıflarına bırakılmıştı. Baltalıklara gelince, bunların menfaati tahsisin yapıldığı köy ahalisine ait olduğundan şahıslara ait korularda olduğu üzere tazmin hakkının *muhasasunileyhe* bırakılması icab ederdi. Cemiyet bu uygulamanın baltalıkların ahali tarafından korunmasına yönelik dikkati arttıracak ve haksız kesimleri önleyeceği şeklinde iki olumlu sonucuna da dikkat çekmişti. Teklif 17 Aralık 1875 tarihinde toplanan Tanzimat Diarisi'nde kabul edilerek Arazi Kanunnâmesi'nin baltalıklarla ilgili doksan birinci maddesine tezyil olunmak üzere encümen-i mahsûs-ı meşverete havale edildi. 4 Nisan 1876 tarihinde burada hazırınca tasvip edilen teklif ertesi gün uygulamaya kondu.³⁷⁷

Bu tarihten yalnızca iki ay önce baltalıklar ormanlar üzerinde hak iddia eden kimselerin ellerinde bulundurdukları belgelerle ilgili olarak bir kez daha merkezî idarenin gündemine girmişti. 19 Şubat 1876 tarihinde şahıs korularına ait tapu senetlerinin nasıl inceleneceği konusunda bir talimat yayınlanmıştı. Talimatın beşinci maddesi bir şekilde baltalıklara da değinmek zorunda kalmıştı. İlgili maddenin baltalık tarifi önceki düzenlemelerin tekrarından ibaretti, ancak baltalıkları ev ve ziraî aletler gibi zaruri ihtiyaçların teminine yeterli gelen kaynaklar olarak nitelendirerek tahsisin sınırlarını net bir şekilde çizmiş oluyordu. Maddenin devamında yetkililerden ahalinin sınır anlaşmazlıkları dolayısıyla yerel yöneticilerden temin ettikleri belgeleri bu mantıkla değerlendirmeleri istenmekteydi. Buna göre ihtiyaç fazlası alanın, ahali öyle iddia etse bile, baltalık olarak muamele görmesi mümkün olmayıp *cibâl-i mübâhadan* sayılması gerekecekti.³⁷⁸ Bununla birlikte 1906 gibi geç bir tarihte bile ihtiyaç fazlası baltalığı bulunan köyler bulunmaktaydı. Örneğin odun ihtiyaçlarına fazlasıyla yetecek miktarda baltalığı bulunan Podgıran köyü baltalığının doğu bölümünü bir köy, kuzeydoğu bölümünü ise başka bir köyle paylaşmaktaydı.³⁷⁹

³⁷⁷ BOA, İ.MMS 54-2406

³⁷⁸ “Ormanların İddi’â-yı Tasarrufunda Bulunan Eşhâsın Hâmil Oldukları Senedâtı Mu’âyene Etmek Üzere Bazı Vilâyât ve Elviyeden Bu Def’a Teşekkül Etmiş Olan Komisyonların Mu’âmelât-ı Lâzimesi Hakkında Kaleme Alınan Talimât”, *Düstûr*, 1. Tertib, C. 3, s. 300.

³⁷⁹ BOA, TFR.I.SL 97-9648, M. 24 Şubat 1906.

1870 Orman Nizamnâmesi devlet ormanlarından yararlanmanın bir diğ er türü olan hayvan otlatma pratiklerini de düzenlemekteydi. Aslında söz konusu pratikleri düzenleyen maddeler 1861 tarihli talimatta vazedilen hükümlerin tekrarıdır.³⁸⁰ Orman Nizamnâmesi'nin on üç ila on altıncı maddelerinde yer bulan hükümler köylü veya tüccarların, hayvanlarını devlet ormanlarında otlatmak istediklerinde uymaları gereken kuralları açıklamaktaydı. Öncelikle ağ aç kesiminde olduğu gibi yetkililerin detaylı bir şekilde bilgilendirilmesi şarttı ve bu iş için muhtarlar aracı olarak seçilmişti. Muhtarlar on üçüncü ve devamındaki maddelerde beyan olunduğu üzere köylünün ormanda otlatmak istedikleri hayvanların cinsini ve sayısını gösteren bir defteri orman memurlarına iletcek, daha sonra orman memurları hayvanâtın ormanda kalacakları süreyi ve ne şekilde otlatılacağını tayin edeceklerdi. Köylüler tayin edilen hududun aşılması için sürülerini ormanda başıboş bırakmayacak ve her karye sürüsü için bir çoban tayin etmek zorunda olacaktı. On altıncı madde köy ahalisinden olmayıp dışarıdan gelen ve tüccar malı olan sürüler için uygulanacak mevzuatı açıklamaktaydı. Buna göre sürü sahibi hayvanlarını *mîrî* bir ormanda duraklatmak ve otlatmak istediğinde önce orman memurlarından ruhsat temin edecekti. Sürünün otlayacağı mahaller yine orman memurları tarafından tayin olunacaktı ancak tüccarın, köy ahalisinden farklı olarak *mîrî* ormanında yararlanması karşılıksız olmayacaktı. On altıncı madde “*eski muamelât ve nizâmât*”a gönderme yaparak bu gibi tüccardan resim alınacağını bildirmekteydi.

³⁸⁰ İlgili talimatın 33 ilâ 37inci maddeleri için bk: Kutluk, a.g.e., s. 187. 1858 Arazi Kanunnâmesi'nde zımnen, 1870 Orman Nizamnâmesi'nin ise kısmen değ inilen bir konu olarak hayvan otlatma meselesi 1845 yılı Temmuz'unda yayınlanan irâde ile bir nizama sokulmak istenmişti. Ancak söz konusu nizamname mera, yaylak-kışlak ve otlak gibi ortak arazilerden ziyade tapu ile tasarruf olunan ekili alanların korunmasını dert edinmişti. Nizamnamenin başlangıç kısmındaki açıklamada Anadolu ve Rumeli'nin bir çok bölgesinde çobansız olarak otlatılan hayvan sürülerinin ekinlere zarar vermekte olduğu ve bu durumun hayvan sahipleri ile ahali arasında çeşitli anlaşmazlıklara neden olduğu bildirilmekteydi. Oldukça ayrıntılı bir şekilde hazırlanan on üç bentlik nizamnâme sürü sahiplerine çoban tutma zorunluluğu getirdiği gibi sürünün neden olacağı olası zararlardan da onları sorumlu tutmuştu. Çoban ve sürünün sayısı arasındaki dengeyi belirlemek için ise idarî meclislere ve ziraat müdürlerine bırakılmıştı. Nizamnâme ekili tarlaların hasat öncesinde veya sonrasında hayvan idhaliyle zarara uğratılmasını kesin bir dille yasaklamaktaydı ve mahsül kalktıktan sonra kadimden hayvan otlatma hakkı bulunanlar konusunda sessiz kalmıştı. Vuku bulan zararların tazmini ve cezalandırılması konusunu ise zararın kasden mi kazâen mi vuku bulduğuna göre ayrılmıştı ve kasdî zararların sonuçları arasında yirmi dört saate kadar hapsedilme cezası dahi bulunmaktaydı. Üstelik gözetim altına alınma tehdidi yalnızca sürüden sorumlu olan kimseler için geçerli değildi, başıboş bulunan hayvanlar dahi bu iş için belirlenmiş özel alanlara “*vaz' ve habs*” edilecekti. Hayvanını “*tokad*” denilen gözetim alanlarından zorla çıkarmaya kalkışanları da hapis cezası bekliyor olacaktı. *BOA, C.İKTS* 25-1215 M. 10 Temmuz 1845.

Ancak gerek söz konusu pratikle gerekse ormanlardan yararlanmanın diğer biçimleriyle ilgili hükümler tüm vilâyetlerde henüz uygulanmaya başlanmamıştı. Bu nedenle 1875 yılı Kasım'ında ormanları idare altına alınmayan vilâyetlere yönelik on maddelik bir talimat yayınlandı. 1875 talimatı, Orman Nizamnâmesi'nin bazı maddelerini detaylandırmakla birlikte köylünün devlet ormanlarındaki intifa haklarını sınırlayan bazı ilaveler de içermekteydi. Örneğin talimatın birinci maddesinde intifa haklarını daraltan ek hükümler bulunmaktaydı. İlgili maddeye göre köylü yakacak ihtiyaçlarını temin etmek için öncelikle orman içinde haliyle kalmış ağaç parçalarını veya kendiliğinden devrilmiş, kurumuş yahut çürümüş ağaçları kullanacak, sağlıklı ağaçları ancak bu tür ağaçlar olmadığı takdirde kesebileceklerdi. Altıncı madde ise hayvan otlatma konusunda sınırları daraltan bir hüküm vazetmişti. Buna göre on beş yaşını geçmemiş ağaçların bulunduğu ormanlarda hayvan otlatılması yasaklanmıştı.³⁸¹

Beş ay sonrasına tarihlenen bir başka talimat orman ürünlerinin vergilendirilmesi meselesini yeniden ele almaktaydı. 19 Nisan 1876 tarihli talimatın ilgili hükümleri Orman Nizamnâmesi ve 1871 tarihli talimatın muhtasar bir tekrarından ibaretti. Buna göre ormanlara mücavir bulunan köy ahalileri hane içi ihtiyaçları için devlet ormanlarından bedelsiz yararlanmaya devam edebilecekleri gibi şehir ve kasaba halkının zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi araba ve hayvanlarıyla naklederek sattıkları orman ürünleri için de vergi ödemek zorunda olmayacaklardı. Ancak fabrika, taş ocağı ve buna muadil “*ziyâde ticaret veren*” mal sahiplerine ya da deniz ve nehir iskeleleri ile demiryolu mevkiilerinde sattıkları odun ve kömür için orman hakkı ve pul resmi ödemeye devam edeceklerdi.³⁸²

Orman Nizamnâmesi ve devamındaki talimatnâmeler müşterek kullanıma konu olan orman türleri üzerindeki intifa haklarını bilimsel usul içneleriyle bir ağ gibi örmeye

³⁸¹ “Ormanları Taht-ı İdâre ve İnzibâta Alınmayan Vilâyâta Mahsûs Talimât”, *Düstür*, 1. Tertib, C. 3, s. 281-284.

³⁸² “Alel’umûm Ormanlardan Çıkarılan Kereste ve Hatab ve Kömürlerden Ahz ve İstifâ Kılınacak Rûsûmât ile Mukâbilinde Sarf Edilecek Tezâkir ve Pulların Envâ’ını ve Rûsûmâtın İstihâl ve Tezâkirin İsti’ mâline ve Tetkik ve Kontrollerine Dâir Talimât”, *Düstür*, 1. Tertib, C. 3, s. 291.

çalışsa da hukukî mevzuatın var olmuş ve var olacak tüm problemlere cevap vermesi her daim mümkün olmadığından bazı boşlukların doldurulması için söz konusu problemlerin ortaya çıkmasını beklemek gerekiyordu. Örneğin aşiretlerin iskân edilmesinin ekonomik ve politik saiklerle hız kazandığı on dokuzuncu yüzyıl sonlarında hem hazineyi zarara uğratmayacak, hem ormanları koruyacak hem de ahaliyi memnun edecek formüller her zaman mevcut mevzuattan çıkarılamıyordu. Bazen mevzuatın kendisi uygulamada karmaşaya neden oluyor, merkezi yönetim ve yerel idarecilerin uzlaşmaya varması yıllar alıyordu. İntifa hakkı sahipleri ise kendileri için en faydalı olacak kararın hangi taraftan çıkacağına bağlı olarak tavır alıyorlardı. On dokuzuncu yüzyıl sonlarına tarihlenen bir hikâyeye hukukî mevzuattaki boşlukların nasıl doldurulduğunu anlamamıza yardımcı olduğu gibi mevzuatın uygulanması konusunda merkezî ve yerel idarenin takındığı tutumu da ortaya koymaktaydı.

Mâliye, Dâhiliye, Orman ve Maadin ve Ziraat nezaretleri ve Şûrâ-yı Devlet gibi merkezî kurumlar ile Konya vilâyet meclisi gibi yerel temsilcilerin yer aldığı hikâyede taraflar devlet ormanlarında hayvan otlatan bölge aşiretlerinin yaylak ve kışlak resmini ödeyip ödemeyeceği konusunda kilitlenmişti. Yaklaşık on beş yıllık bir süreyi kapsayan ve nedenleri daha sonra açıklanacak olan anlaşmazlık Konya vilâyet meclisinin 1884 yılı sonbaharında Mâliye Nezâreti'ne yazarak Hamid sancağında meskûn Saçıklaralı aşiretinin söz konusu vergiden muaf tutulmasını istemesiyle başlamıştı. Nezaret 23 Ekim'de gönderdiği cevapta meclis yöneticilerine Orman Nizamnâmesi'nin konuyla ilgili maddelerini hatırlatarak talebi reddetmişti. Yaklaşık yirmi gün sonra Konya vilâyet muhasebesine gönderilen bir başka talimat benzer bir talebin üç yıldan beri Teke sancağında meskun Sarıkeçili ve sair aşiretler için de yapıldığını ifade etmekteydi. Üstelik yerel yöneticiler nezaretten bir cevap alamadıkları için bu süre zarfında yaylak ve kışlak resmini toplamamışlardı. Mâliye Nezâreti vilâyet idare meclisine yazarak verginin toplanması konusunda harekete geçilmesini istedi. Ayrıca merkezden aksi yönde bir emir gelmediği sürece bir cevap gelmiş gibi davranılarak “*vâridâtın ahzedilmemesi*”nin nizama uygun olmadığı da kendilerine hatırlatılmıştı. Vilâyet

meclisi Aralık ayının ilk günü toplanarak Hamid, Teke ve Burdur mutasarrıflıklarına gerekli yazıyı ilettiler.³⁸³

Merkezî kurumlar ve yerel temsilciler aşiretlerin ne yapması gerektiğini görüşürsün sesleri hikâye boyunca yalnız bir kez duyulan aşiret üyeleri meramlarını yerel idareye bizzat iletme çabası içine girmişti. 19 Mart 1885 günü Çakal, Hacıabalı, Kanaslı, Tünkveşli, Sarıkeçili, Eskiborlu, Karahaslı, Çomanlı, Korşu, Bekçi Osman ve Saçıkara aşiretlerinin vekilleri Konya vilâyet meclisi üyelerine hitaben dokunaklı bir telgraf göndermişlerdi. İfadelerine göre kendileri yerleşik ahaliden farksız olarak ziraatle meşgul olup üzerlerine düşen her nevi “*tekâlif-i emîriye*”yi ifa etmekte oldukları halde kışlak vergisi talebiyle mültezimlerin “*insafsız hareketleri altında ezilmekte*”lerdi. Geçim kaynaklarını “*üç beş deve sırtında*” yük taşımak, hayvancılık ve ziraat olarak sıralayan aşiretler söz konusu vergiyi ödeyebilmek için geçim vasıtaları olan “*nesneleri*” satmak zorunda kalmaktalardı. Ayrıca *mîrî* ormanlardan “*istifâde etmedikleri*” gibi yaylaya çıktıklarında da kendi tasarruflarında olan arazilerde oturmaktaydılar. Aşiretler son olarak “*orman memurları tarafından indî ve keyfî olarak vaz‘ edilen*” söz konusu verginin istihsaline devam olunması halinde “*her biri bir tarafa çekilüb gitmek*” zorunda kalacaklarından “*mağdûriyet ve perişâniyetden istihlâs*”larını talep etmişlerdi.³⁸⁴

³⁸³ BOA, ŞD 1739-1, s. 1.

³⁸⁴ “*Teke sancağı nüfusunda mukayyed ve vergi ile mükellef bulunduğumuz gibi ekserimiz uhde-i tasarrufumuzda bulunan arâzinin zirâ‘atıyla meşgûl olarak sene be sene a‘şâr ve ağnâm rûsûmu gibi ahâlî-i sâirenin vermekte oldukları tekâlif-i emîriyeyi dahî ifâ etmekde olduğumuz halde çend senedir orman idâresi nâmında kışlak rûsûmu unvânıyla çadır ve her nevi hayvânât başına pek ağır bir resmi ifâya mecbûr tutulduğumuzdan dolayı dūçâr olduğumuz hâl-i mağdûriyet ve perişân merhamet-i ‘aliyyeyi celb edecek derecededir ve kışlak rûsûmu zaten hiçbir mahallin nüfusunda mukayyed olmayan ve tekâlif-i emîriye ile mükellef olmayarak dâimî sûretle seyyâr halinde bulunan ve mîrî ormanlarında ve arâzî-i mahlûlede kışlayub hayvan ra‘y etdiren ‘aşâyir ve kabâilden almak meşrû ve mütekâbil iken resm-i mezkûr orman idârelerine verildiği sırada orman memûrları haksızlık yüzünden kendileri gûyâ tezyîd-i vâridâta sebep olmuş göstermek zu‘muyla mezkûr kışlak rûsûmunun ‘umûm ‘aşâyirden istifâsına kıyâm ile ba‘zen emâneten ve ba‘zen dahî tâliblerine ihâle etmekde olduklarından emâneten idâre olunduğu senelerde memûrlarının ve ihâle edildiği esnâlarda dahî mültezimlerinin hareketleri gayr-ı münsifâneleri altında ezilmekdeyiz bizler ahâlî-i meskûneden kat‘iyyen fark olmayan ‘aşâyirden çünkü şeref-i tab‘iyetle müftehir olduğumuz devlet-i ‘aliyye-i osmâniyeye her sene asker vergi a‘şâr ve ağnâm rûsûmu vermekle mükellefiz ma‘îşetimizi her birimiz mâlik olduğumuz üç beş deve arkasında ücretle mahall-i ba‘ideden yük taşımak ve ordan yükleyüb satmak ve enva‘-i meşakkatle meydana getirdiğimiz ağnâm ile zirâ‘at edebildiğimiz arâzinin mahsûlünü almak sûretiyle temîn etmekteyiz işte âlemde sermâye-i ma‘îşet mâ-bihi‘l-hayât olmak üzere bunlardan başka mâmelek utlâkına şâyân bir şeye mâlik olmayarak bunların da bu vergi ve tekâlif-i emîriyesini ifâ etmekteyiz kısmımızın vücûd ve hıfz-ı hayât için taştan veden ma‘mûl ve hâne değil kulûbe demeğe bile gayr-ı lâıyk olan ikâmetgâhlarının vergisini dahî vermekde*

Aşiret vekilleri taleplerini böylece ilettikten sonra sahne gerisine geri çekilmişlerdi. Bu arada merkezî yönetim ve yerel idareciler arasında yazışma trafiği yeniden başladı. 1885 yılı Ağustos ayının ilk günü Şûrâ-yı Devlet de meseleye dahil olarak *mîrî* ormanlar civarında bulunan aşiretlerden yaylak-kışlak vergisinin alınmamasına hükmetti.³⁸⁵ Ancak söz konusu muafiyet *mîrî* ormanların dışında hayvanlarını otlatacak merası bulunmayıp, ormana hemcivar olan ahaliye hasredilmişti. Ormana uzak ve merası bulunan ahaliden teamülüne göre vergi alınmaya devam edilecekti. Nüfus ve emlak sayımına dahil edilmeyen seyyar aşiretler de benzer biçimde yaylak-kışlak resmine tabi olacaklardı.³⁸⁶ Şûrâ-yı Devlet'in kararı Eylül ayının son günü Dâhiliye Nezâreti vasıtasıyla Konya vilâyet meclisine iletildi. Dâhiliye Nezâreti göçebe aşiretlerin, temettü vergisinin alınmasını gerektirecek bir ticaretle uğraşmaları halinde mezkur vergiye tabi olacaklarını eklemeyi de ihmal etmedi.³⁸⁷ Nezaretin cevabı anlaşılır

bulduğumuz halde kışlak rüsümü nâmiyla ve fâhiş sûretle i'tâsına icbâr edildiğimiz bir resm-i gayr-ı meşrû'un ifâsı için esbâb-ı ma'îşetimiz olan nesnelirimizi satarak ...mak edecek kadar olsun medâr-ı ma'îşetden me'cûr kaldığımız cihetle bu resmin ifâsından dolayı dücâr olduğumuz hâl-i mağdûriyetle memûr ve mültezimlerinden gördüğümüz hareket-i ...den ve bervech-i ma'rûz 'uhdesinde bulunan arâzide oturub mîrî ormandan istifâde etmediğimiz ve yaylaya gittiğimizde dahî taht-ı tasarrufumuzda bulunan arâzide oturduğumuz kuyûd-ı hükûmetle de ma'lûm olacağından bahisle hükûmete mürâca'at ve istirhâm eylemiş olduğumuz halde hükûmet-i mahalliye memûrlarının mesâlih-i 'ibâdın tasabbu'u cihetine mütemâil olan eşkâr-ı reddiyeleri icâbından olmalıdır ki istirhâmât-ı vâkı'amız sem'-i i'tibâr ve te'sîrât-ı fi'liye istihsâl edilemeyüb hattâ rüsûm-i mezkûrenin 'afvı hakkında geçen sene tanzîm ettikleri mazbatanın arkası aranılmamış ve bir semere-i 'âdile meydana konulamamış cenâb-ı hak vücûd-i 'âlem-su'âd-i hümâyûnlarını bu mülk ve millete bağışlasın pâdişahımız pâdişah-i merâhim-iktinâh efendimiz hazretlerinin nazar-ı süreyyâ-eser cenâb-ı şehinşâhilerinde kâffe-i tebe'a ve zîr-destâneleri müsâvî ve 'adâlet-tâcidârîleri dahî cümlesi hakkında şâyân olub 'ale'l-husûs vâridâtı kalil ve ahâlî hakkında mazarratı kesir olan bu misillü rüsûm-i muhdeseyi cümle-i eşfâk-şâmil ... hazret-i cihânbanîlerinden olmak üzere 'afv ve ilgâ buyurdıkları aşiretlerimiz ahâlisi kâffe-i tekâlîf-i emîrîyye ile mükellef buldukları ve livâ-i mezbûr dâhilinde mîrî orman ve arâzî olmadığı iskânımız için hâlî mahall gösterilememesiyle ve kuyûd-i resmiye ile sâbit olduğu halde istifâsı irâde-i seniyye tahtında olmayub orman memûrları tarafından 'indî ve keyfî olarak vaz' ve ihdâs edilmek ve hiçbir kânûn ve nizâma kâbil-i tatbik görülememiş olan böyle tahammül-güzâr bir resmin i'tâsıyla ve i'zâr olmağımızla merhamet-i seniyye-i ... min-küllü vücûh kâil olmayacağına ve tekâlîf-i şakkadan ma'dûd olan işbu kışlak resmini bi-gayrîhak vere vere kudret ve tahammülümüz kalmadığı cihetle ba'dezîn ifâya tâbdâr olamayacağımız gibi mezkûr resmin istihsâlinde devâm olunduğu sûrette her birimiz bir tarafa çekilüb gitmek gibi bir hâl-i perîşânî ihtiyârda muhtar kalacağımıza mebnî merhameten resm-i mezkûrun 'afv ve lağvıyla mağdûriyet ve perîşânîyetden istihsâlimize 'inâyet-i celîlelerinin ibzâl buyrulmasını lisân-i hâl ile istirhâm eyleyiz ol bâbda emir fermân". BOA, ŞD 1739-1, s. 5. Benzer bir talep 1951 yılı ilkbaharında Aksaray kazası ahâlisi tarafından da yapılmış, "kışlak rüsümü vâridât-ı mukarraradan bulunduğu ve sâir mahallerde" alınmaya devam edildiği gerekçesiyle reddedilmişti. BOA, A.MKT.DV 35-1 M. 19 Nisan 1851.

³⁸⁵ Aslında Şûrâ-yı Devlet meseleye daha evvel bir tarihte, 1884 sonbaharında dahil olmuştu. 19 Ekim 1884 tarihli bir belgede Aydın vilâyet meclisi iskân sürecini zora soktuğu ve iskânın faydalarının yaylak ve kışlak resminin kaldırılmasıyla hâsil olacağı gerekçesiyle mezkur resmin kaldırılmasını talep etmiş, gelen cevapta Orman Nizamnâmesi'nin ilgili maddelerine atfen iskân edilen aşiretlerin de "ifâ-yı rüsûma mecburiyetlerinin tabî olduğu" bildirilmişti. BOA, ŞD 302-30; BOA, İ.ŞD 71-4162 M. 25 Ekim 1884.

³⁸⁶ BOA, ŞD 1739-1, s. 22.

³⁸⁷ BOA, ŞD 1739-1, s. 6.

olmasına rağmen karar Teke ve Burdur sancaklarında farklı şekillerde uygulandı. 31 Mart 1891 tarihinde Hamidâbâd Orman Müfettişliği'nden Orman Nezâreti'ne gönderilen bir yazıya göre yaylak ve kışlak resminin tarihine Hamid ve Burdur sancaklarında devam edilirken Teke Sancağı'nda “*bir şey alınmamakta*” idi. Orman Nezâreti 1893 yazında Konya vilâyet meclisine bir emir daha göndererek “*ticaret için beslenen aşiret hayvanlarının*” *mîrî* ormanlarda otlatılması durumunda yaylak ve kışlak resminin mutlaka alınmasını istedi. Verginin toplanmasında hangi usulün (emanet usulü ya da ihale usulü) seçileceği ise yerel idareye bırakılmıştı.³⁸⁸ Ne var ki Şûrâ-yı Devlet'in kararı Orman Nizamnâmesi ve devamındaki düzenlemelerin karanlıkta bıraktığı önemli bir meseleyi hâlâ aydınlatmamıştı. Ticaret için beslenen hayvanların nasıl tespit edileceği konusu yerelde karmaşa yaratmaya devam ediyordu.

Orman Nezâreti gerek başıboş intifa pratiklerinin önüne geçerek ormanların korunması gerekse hazinenin zarara uğratılmaması adına ve ayrıca kuruma bağlı bazı müfettişliklerden gelen haberlere cevap olmak üzere bir tahrirat daha kaleme aldı. 21 Şubat 1894 tarihinde orman nâzırı adına kaleme alınan yazı Orman Nizamnâmesi'nin ticaret için beslenen hayvanların tespiti konusundaki eksikliğini itiraf etmekle işe başlıyordu. Yazının kaleme alınmasının bir diğer sebebi Aydın ve Ankara orman müfettişlerinin bildirdiği üzere yerleşik halkın ve aşiretlerin orman yangınlarındaki payıydı. Gelen haberlere göre her iki topluluk yaz mevsiminde kömür imal ettikleri ocakları “*kuyûd-i ihtiyâtiye*” altında bulundurmadıkları gibi kuru üzüm terbiyesi için zakkum gibi ağaçların külünü almak üzere orman içinde ateş yakıyorlardı. Nezaret 9 Ağustos 1893 tarihli bir tahrirata atıfta bulunarak orman içinde ruhsatsız kesim yapanlar ve ateş yakanlar hakkında uygulanacak muameleyi hatırlattı. Daha sonra “*tüccar hayvanları*” meselesinin çözüm anahtarı verildi. Buna göre ahalinin çift ve hanelerine mahsus olarak besledikleri hayvanlar zorunlu ihtiyaçtan sayılacak, satılmak üzere beslenenler ise tüccar malı muamelesi görecekti. Bununla birlikte nezaret her iki grup için de alt ve üst sınırı belirleyecek net bir sayı vermemiş, “*miktarın layıkıyla tayînî*” merkezce kabil olmadığından bu işi muhtarlara bırakmıştı.³⁸⁹

³⁸⁸ BOA, ŞD 1739-1, s. 10. M. 7 Haziran 1893.

³⁸⁹ BOA, ŞD 1739-1, s. 12.

Orman Nezâreti ticarî amaçlarla beslenen ve *mîrî* ormanlarda otlatılan sürülerden vergi alınması konusunda ne kadar ısrar ederse etsin yerel idarecileri arkasına almış görünen aşiret halkları ayak diremeye devam ediyordu. Orman nâzırının kaleminden çıkan 2 Ağustos 1898 tarihli bir yazı Ilgın ve Akşehir kazalarında 1896 ve 1897 senelerinde otlak resminin tahsil edilemediğini haber veriyordu. Belgeye göre Sarıkeçili aşireti, otlak resmini tahsil etmeye çalışan mahallî orman memuruna muhtarları Hacı Ömer'in teşvikiyle karşı çıkmış, hatta iddialara göre memurun 240 kuruşunu da gaspetmişlerdi. Hakaret ve gasp suçlaması ile zabıta tarafından vilâyet merkezine gönderilen Hacı Ömer “*tahrîr altına alınan aşâyirden resim alınamayacağı*” gerekçesiyle Konya vilâyet meclisi tarafından serbest bırakılmıştı. Otlak resminin yiteceğinden endişe duyan Konya Vilâyeti Orman Sermüfettişliği ise durumu nezarete bildirerek ne yapılması gerektiğini sormaktaydı. Konu Mâliye Nezâreti tarafından da soruşturulmuş 18 Şubat 1897'de Konya vilâyet meclisine hitaben gönderilen yazıda Şûrâ-yı Devletin ilgili kararı hatırlatılmıştı. Karar bir kez de orman nâzırınca tekrarlandı. Daha sonra vilâyet orman sermüfettişliğinden gelen bilgiler doğrultusunda Akşehir ve Ilgın kazalarındaki aşiretler meselesine geçildi. Orman nâzırına göre Akşehir ve Ilgın kazalarındaki aşiretlerin, sermüfettişliğinin haber verdiği üzere, kış mevsiminde Antalya civarına gidip yazın avdet etmekte olmaları hâlâ seyyar bulduklarına delil teşkil etmekteydi. Nâzır aşiretleri hayvanlara ot yetiştirmek amacıyla ormanları yaktıkları için ayrıca mimlemekteydi. Vilâyet meclisi yetkililerine gelince, mevcut uygulama aşiretlerin uygunsuz hareketlerinin çevre bölgelere sirayetine ve hazinenin zarara uğramasına neden olacağından Şûrâ-yı Devlet kararını uygulamaları gerekmekteydi. Nâzır, Hacı Ömer meselesini de unutmamıştı. Muhtar hakkında emsaline ibret olması için gerekli hukukî işlemlerin başlatılmasını istedi.³⁹⁰

Sırada vilâyet meclisinin savunması ve karşı harekâtı vardı. Şûrâ-yı Devlet'e hitaben yazılan cevap biraz geç gelmişti ancak hayranlık uyandıracak kadar muhkemdi. Meclis önce Hacı Ömer olayına izahat getirdi. Muhtar mecliste orman müfettişi huzurunda sorgulanmış, aşiretine kötü telkinlerde bulunduğu ya da orman memurunun parasını gasp ettiğine dair aleyhinde bir delil bulunamadığından serbest bırakılmıştı. Ve asıl meseleye geçildi. Meclis üyelerine göre aşiretlerden yaylak-kışlak vergisinin alınıp

³⁹⁰ BOA, ŞD 1739-1, s. 18.

alınmaması konusunda yaşanan karmaşa Orman Nizamnâmesi'nin ilgili maddeleri ile bu maddeleri tefsir etmesi amacıyla merkezden gönderilen emirlerin birbiriyle çelişmesinden kaynaklanmaktaydı. Vilâyet meclisi söz konusu çelişkilerin muhatapları tarafından da bir bütün olarak görülmesi için emirlerin birer suretini göndermeyi de ihmal etmemişlerdi.

Öncelikle ilk emir Mâliye Nezâreti'nden gelmişti ve Hamidâbâd Sancağı dahilindeki aşiretlerin emlak ve temettü vergisiyle mükellef olmalarının otlak ve kışlak resminden muafiyetlerini gerektirmeyeceğini bildirmekteydi. Aşiret vekillerinin ve vilâyet meclisinin talepleri sonrasında Orman Nezâreti'nde gönderilen tahrirat ise Teke Sancağı'nda sayımı yapılan aşiretlerin söz konusu vergiden muaf olduklarını müjdelemişti. Dâhiliye Nezâreti ise tersi yönde bir emir göndermişti. Orman Nezâreti hangi sürülerin bedelsiz hangilerinin ise resme tabi olarak otlatılacağı konusuna açıklık getirmişti ama Dâhiliye Nezâreti yerli ve göçebe sürü sahiplerinden kanunlarca belirlenmiş vergiler dışında otlakiye ve toprak bastın gibi adlarla herhangi bir talepte bulunulmamasını emretmişti. Son olarak Şûrâ-yı Devlet aşiretlerden alınan vergiyi onların göçebe olmalarına ve meskun ahalinin mükellef oldukları tekâlifden “vâreste” bulunmalarına bağlamıştı. Vilâyet meclisi yetkilileri şimdi taşı gedğine koymaya hazırdı:

*“şimdi tensikât-ı tahrîriyeye dâhil olmalarına ve ahkâm-ı nizâmiyeye tab'iyetle ârâ-yı tekâlîfiyede âhâli-i sâire gibi gösterdikleri harekât-ı mutâva'atkârâneye karşı hâl-i sâbıkalarına mahsûs resmin istifâsı lâzım gelmeyeceği gösterilmesinden dolayı bazı istirhâmâtda bulunarak iddiâ-yı mu'âfiyet etmekte olmalarına nazaran bu bâbdaki tereddüd ve sızıldıyı ref' edecek sûrette bir karâr-ı kat'î ittihâz buyrulması bâbında”.*³⁹¹

Tereddüt ve sızıltıları izale edecek bir cevabın gelmesi yaklaşık bir yıl sürdü. Vilâyet meclisi Temmuz ve Mart aylarında muhataplarına verginin tahsil zamanının geçmekte olduğu, aşiretlerin göç zamanı geldiğinden orman müfettişlerinin acele davranmak

³⁹¹ BOA, ŞD 1739-1, s. 22. M. 25 Nisan 1899.

istedikleri, aşiretlerin ise muafiyette ısrar etmeleri neticesinde sızıltıların devam ettiğini bildiren iki yazı daha gönderdi, ancak net bir cevap için orman nâzırının kalemi eline almasını beklemek gerekti. 1900 yılı Mayısının son gününe tarihlenen cevapta merkezden gelen emirlerin birbiriyle çeliştiği ve bu nedenle kesin bir hükme varılması gerektiği kabul edilmişti. Ayrıca Orman Nizamnâmesi'nin on altıncı maddesinde geçen “*hâricden gelen ve tüccar malı olan*” ibaresinin Konya Vilâyeti gibi bazı mahallerde yanlış yorumlanmasından dolayı bir açıklama yapılması gerekli görülmüştü. Orman nâzırı söz konusu ibareyi açıklamakla işe başladı. Buna göre aradaki “ve” bağlacı iki farklı sürü tipine işaret etmekte olup her birini ayrı ayrı imlemekteydi. Dolayısıyla resme tabi olma durumu her iki sürü tipi için de geçerliydi. Açıklamada zaruri ihtiyaç kategorisindeki hayvan sayısı da “*hane başına sekiz-on hayvan*” olarak belirlenmiş, geri kalanının “*ticârete münhasır*” sayılması gerektiği ifade edilmişti. Nâzır, Orman Nezâreti'nden gönderilen ve Teke Sancağı'nda *mîrî* ormanları civarında sakin aşiretlerin otlak resminden istisnasına hükmeden emrin ise Şûrâ-yı Devlet kararı ile bozulduğunu belirtti. Nâzıra göre tüm bu açıklamalardan çıkarılacak sonuç şuydu: a.) *Mîrî* ormanlarında otlatılacak tüccar sürüleri, b.) Ormana uzak olup meraları bulunan ahalinin sürüleri ve c.) Henüz tahriri icra olunmayıp seyyar olan aşiretlerin sürüleri olmak üzere üç grup sürüden vergi alınması gerekmekteydi. Kayıtlarda yaylak, kışlak ya da otlak vergisi olarak zikredilen ve “*ot bedelinden ve ra'y kirasından ibaret olan*” resmin Mâliye Dâiresi'nin 15 Eylül 1889 tarihli kararıyla teyit edildiğini de ekledi. Nâzıra göre artık vilâyet meclisinin tereddüte düşmesini gerektirecek bir durum yoktu. Bu konudaki karmaşanın civar vilâyetlere sirayet etmemesi, hazinenin zarara uğratılmaması ve ormanların “*mahv ve berbâd*” edilmemesi için otlak resminin alınmaya devam edilmesi ile hükmünü noktaladı.³⁹²

1895 yazının sonlarında Sivas valisinden Dâhiliye Nezâreti'ne gelen bir soru tüccar sürülerinin vergilendirilmesi meselesinde yaşanan bir başka karmaşaya işaret etmekteydi. Vali aslında Tokat mutasarrıfıyla Sivas kaymakamının kendisine yönelttikleri soruya cevap aramaktaydı. Mutasarrıf ve kaymakam ise yerli ağnam tüccarlarının şikâyetlerini iletmışlerdi. Yerli olduklarının altını çizen tüccarlar bir

³⁹² BOA, ŞD 1739-1, s. 28.

kazada satın alıp yine o kazada tapuyla mutasarrıf oldukları arazilerde otlattıkları sürülerden yaylak resmi talep edilmesinden şikâyetçiydi. Valinin “*bu misillü ağnamdan*” vergi alınıp alınmayacağı yönündeki sorusu Orman Nezâreti’ne havale edildi. Yaklaşık bir buçuk ay bekleyen vali merkezden herhangi bir cevap gelmemesi üzerine 25 Eylül’de Dâhiliye Nezâreti’ne ikinci bir telgraf gönderdi. İkinci telgraf da Orman Nezâreti’ne havale edildi ancak valiye yine herhangi bir cevap ulaşmadı.³⁹³

Mîrî ormanlarda hayvan otlatma meselesi on dokuzuncu yüzyılın sonlarında aralıksız olarak merkezi yönetimle yerel idarecileri bir muhabere trafiğine sokmuş bulunmaktaydı. 1898 yılı baharında Konya vilâyeti orman müfettişliği henüz iskân olunmayan aşiretlerin “*kanunen vermeye mecbûr buldukları otlak resmini*” ödememekte ısrar etmelerinden şikâyetçiydi.³⁹⁴ 1900 yılı yazında Ankara vilâyet meclisi ahalinin zorunlu ihtiyaçlarına yetecek hayvan sayısını tespit etmekte zorlanıyordu. Ankara orman müfettişine konuyla ilgili gelen yazıda hayvanlarını otlatacak merası bulunmayan ahali için bu sayının sekiz-on olarak belirlendiği, merası bulunan ahali içinse sayıya bakılmaksızın hayvanlarının “*ticarete mahsûs*” olarak değerlendirileceği ifade edilmekteydi. *Mîrî* ormanlar içindeki meraları, hazinenin gelir kaynaklarından biri olarak değerlendiren tahrirat söz konusu verginin düzenli olarak istihsalini emretmekteydi.³⁹⁵

Mîrî ormanları ve baltalıklar dışında odun, kömür ve kereste teminine ya da hayvan otlatmaya açık müşterek bir orman türü daha bulunmaktaydı. Evelki hukukta ve Arazi Kanunnâmesi’nde *cibâl-i mübâha* olarak geçen bu orman türü *mîrî* ormanları ve baltalıklardan farklı olarak yollar, meydanlar, pazar ve panayır yerleri gibi umumun kullanımına açık kaynaklardı. Arazi Kanunnâmesi’ne göre metrûk arazi sınıfından

³⁹³ BOA, DH.MKT 425-45.

³⁹⁴ BOA, DH.MKT 2151-66 M. 8 Nisan 1898.

³⁹⁵ BOA, DH.MKT 2386-117 M. 9 Ağustos 1900. *Mîrî* ormanlarda otlatılan aşiret ve tüccar hayvanlarından alınacak resimler meselesi Sivas Vilâyeti’nde de karışıklığa neden olmuştu. 21 Ağustos 1902’de Sivas Vilâyet Meclisi, Dâhiliye Nezâreti’ne, “bir kazâdan başka bir kazâyâ nakl ile mîrî ormanlarında ra’y olunan ya da tüccar taraflarından toplatılarak bulunduğu kazâdaki mîrî ormanlarında veya ahaliye mahsûs merada yaylayan” hayvanlardan otlakiyye resmi alınıp alınmayacağını sormuştu. 29 Ekim’de Orman Nâzırı yine Dâhiliye Nezâreti’ne, yerel idarecilerin kaza sakini meskun ahali ve aşiret tüccarının hayvanlarından resim almamak gibi bir eğilimde olduklarını ve bir kazadan başka bir kazaya giden tüccar hayvanlarından resim alınması yönündeki kararı suitefhime uğrattıklarına dair şikâyetle bulunmuş ve meskûn ya da göçebe aşayir olsun *mîrî* ormanlarda otlayan tüm yerli tüccar hayvanlarından resim alınması gerektiğini belirtmişti. BOA.DH.MKT 583/53, s. 1-5.

değillerdi, ancak metrûk arazilerde olduğu gibi bedelsiz intifa edilir ve tapu işlemlerine konu olmazlardı. Bununla birlikte “*kişilere tefvîzinde mahsûr olmadığı anlaşılıp lüzûm ve maslahat tahakkuk ederse irâde-i seniyye ile tefvîzi câiz olurdu.*”³⁹⁶ Muhacir akınının ve buna bağlı olarak iskân olunacak yer arayışlarının çoğaldığı on dokuzuncu yüzyıl ortalarında söz konusu lüzum ve maslahat fazlasıyla arttığından bazı bölgelerde muhacirlerin *cibâl-i mübâha* ormanlarına yerleştirilmelerine müsaade olunmuştu. Örneğin “*i‘mâr-ı dağ ve bahçe*”, dülgerlik ve kerestecilik gibi sanatlara “*mu‘ârafeleri*” olan yaklaşık yüz elli hanelik Kırım’lı bir muhacir grubu, İstanbul’da yerleştirildikleri köy geçinmelerine elverişli olmadığından talepleri doğrultusunda Adapazarı civarındaki *cibâl-i mübâha* ormanlarına iskân edilmişti.³⁹⁷

Mübah ormanlar Arazi Kanunnâmesi’nde mevat arazi başlığı altında ele alınmakla birlikte ihya yoluyla tasarruf edilemeyeceğinden mevat arazi de sayılmazlardı. “*Nev‘i mahiyetlerine münhasır bir durum arzeden*”³⁹⁸ *cibâli mübâha* ormanlarından “*herkes odun ve kereste kat edebilip yek-diğere müdahale edemez*”di.³⁹⁹ İntifa hakkı herkes için kayıtsız şartsız sabit olup bir kimse bu ormanlardan kestiği odunları sadece kesmiş olmakla temellük etmiş olurdu. Odunları bağlamak da şart değildi.⁴⁰⁰

Mübah ormanlar haksız fiillere konu olmadığı ya da ahali kendi aralarında bir anlaşmazlık yaşamadığı sürece merkezî yönetimin gündemine pek girmezdi.⁴⁰¹ Ahali arasındaki anlaşmazlık çoğunlukla köylerin birbirini intifadan yoksun bırakmasından çıkardı. Bazen tekil müdahaleler de zuhur eder, bu kez ahali ormanı şahsî tasarrufu altına almaya çalışan kişi ya da grupta mücadele ederdi. Mübah ormanların bazen yerel yetkililerce taliplerine tapu senedi ile verildiği yönünde haberler gelirdi. Merkezî idare “*mugâyir-i kanun*” olarak nitelendirdiği bu gibi durumları haber aldığı anda “*bu husûsa*

³⁹⁶ Âtîf Bey, *Arâzi Kanunnâme-i Hümayûnu Şerhi*, s. 333.

³⁹⁷ BOA, A.MKT.UM 414-77 / M. 17 Temmuz 1860.

³⁹⁸ Bülent Köprülü, “Cibâl-i Mübâha”, s. 716.

³⁹⁹ Arazi Kanunnâmesi, m. 104, *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 123.

⁴⁰⁰ Ali Haydar, *Şerh-i Cedîd-i Kanûn-i Arâzi*, s. 452; Âtîf Bey, *Arâzi Kanunnâme-i Hümayûnu Şerhi*, s. 332.

⁴⁰¹ Dursun, *Forest and the State*, s. 65.

dâir olan evrâkın” derhal merkeze gönderilmesini talep ederdi.⁴⁰² Bununla birlikte merkezî idarenin mevcut tasarruf biçimlerini kabul ettiği durumlar da yok değildi. Örneğin 13 Ekim 1856 tarihli Tanzimat Meclisi mazbatası de facto uygulamaların, kanunların hilafına olsa bile, bazen geri döndürülemeyeceğini göstermekteydi. Meclis o gün Çiftlikât Komisyonu’nun Fetvahane’den geri dönen bazı önerilerini bir karara bağlamakla meşguldü. Söz konusu komisyon *mîrî* araziler, “korular” ve mahlul çiftlikler hakkında bir fezleke hazırlamıştı. Fezlekenin konumuzu ilgilendiren ilk bendinde “*mukaddemleri cibâli mübâha ve ormanlardan iken*” bir şekilde müstakil tasarrufa konu olan koruların icâre-i zemin türünden bir vergi karşılığında mutasarrıflarına tapu ile verilmesi önerilmişti.⁴⁰³ Fetvahane ise bu öneriyi kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiş, bunun yerine şöyle bir formül getirmişti. Eğer söz konusu koruların *cibâli mübâha*, baltalık ya da meralardan ifraz edildiği “*marûf ve mütehakkık*” ise mutasarrıflarının buralardan el çektilmesi ve arazinin eski statüsüne dönüştürülmesi gerekirdi. Koruların evvelleri, yani arazinin türü “*malum olmadığı*” takdirde ise mutasarrıflarına bırakılmasında bir sakınca görülmemişti. Fetvahanenin cevabı Tanzimat Meclisi’nce isabetli bulunsa da koruların *cibâl-i mübâha* ya da metrûk arazi olarak eski statülerine dönüştürülmesine sıcak bakılmadı. Gerekçe ise mezkur koruların miras ya da satış yoluyla bir müddetten beri çeşitli transfer işlemlerine konu olması idi. Meclis arazilerin “*ashına ircâ’ında*” yaşanacak karmaşadansa (*kîl ü kâl*) mevcut kullanım pratiklerini yasalastırmayı tercih etmişti.⁴⁰⁴

⁴⁰² BOA, MVL 324-23 M. 17 Aralık 1849.

⁴⁰³ Bu toplantıdan yaklaşık altı yıl öncesine tarihlenen bir talep mübah ormanların bir kişi ya da grup tarafından koruya dönüştürülmesine örnek olması bakımından burada zikredilmeye değer göründü. Talep Mesudi kazası idare meclisi aracılığıyla iletilmiş olup kaza halkının “cibâl-i mübahadan koruyup kendilerine mera ve koru ittihaz ettikleri” ormanlık alanla ilgili şikâyetlerini içermekteydi. Ahalinin ifadesine göre Lofça, Filibe ve Gümülcine kazaları ahalileri söz konusu “koru”ya bir iki seneden beri “külliyyetli beygir ve katır götürüp” ağaçları kesmekteydi. Muhataplarının zararları üstelik bununla da sınırlı değildi. Gelen eşekçiler civar köy ahalisinin ekinlerini telef etmekte, içlerinden serseri kılıklı bazı kimseler ise ahalinin hayvanlarını çalmaktaydı. Mesudi kazası ahalisi merkezi idareyi bu halin devamının müteselsil sonuçları konusunda ayrıca uyarmaktaydı. Eşekçilerin “önü kesilmezse” bir kısım ahali yurtlarını terk etmek zorunda kalacak, bu ise vergi yükünün geride kalan ahaliye pay edilmesine neden olacaktı. Kalanların bu yüke “tahammül edememesi” ise yeni bir göçü tetikleyecekti. Ahalinin örtülü tehdidini içeren talepleri 28 Şubat 1850 tarihinde Mâliye Nâzırına havale edildi. BOA, A.MKT.NZD 2-95. Nezaretten gelen cevabı arşivde bu konuyla ilgili başka bir belgeye tesadüf edilmediğinden maalesef bilmiyoruz ancak Çiftlikât Komisyonu’nun cibâl-i mübahadan dönüştürülen korular hakkındaki önerisinin bu gibi durumlara bir çözüm arayışından kaynaklandığı açıktır.

⁴⁰⁴ BOA, A.MKT.MVL 82-46.

Mübah ormanların *mîrî* ormanlarla birlikte maruz kaldığı bir diğer tehlike tarla açmak veya hayvan otlatmak amacıyla çıkartılan yangınlardı. İnsan kaynaklı yangınlar toprağın verimliliğini arttırmaya ve tarımsal üretimi genişletip vergi yükünü dengelemeye yönelik alternatif bir yöntem olarak⁴⁰⁵ ormanları sıklıkla tehdit ederdi. Bununla birlikte yangınlar, konuyla ilgili sıkı kurallar vazedilmeden önceki devirlerde Tersane-i Amire için ayrılmış olan ormanları tehdit etmediği sürece merkezî idarenin ve yerel yöneticilerin gündemine pek fazla girmezdi.⁴⁰⁶ Ancak ormanların milli servet olarak görülmeye başladığı on dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren koruyucu ve caydırıcı tedbirlere önem verildi. 1852 yılı yazında *cibâl-i mübâha* ve diğer orman türlerinin yangınlardan korunması yönünde vilâyetlere emirler gönderilmişti.⁴⁰⁷ 1870 Orman Nizamnâmesi ormanlarda kasten yangın çıkaranları 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin failleri müebbed kürekle cezalandıran yüz altmış dördüncü maddesine havale etmişti.⁴⁰⁸ 1880'ler boyunca orman idaresi yangınları önleyici önlemler alınması konusunda taşraya birçok uyarı yazısı yazmakla meşguldü.⁴⁰⁹ 1893 yılı sonbaharında bizzat orman nâzırı Anadolu'nun çeşitli vilâyetlerinde ahalinin orman açmak ve hayvan otlatmak gibi eski alışkanlıkları nedeniyle çıkarttığı yangınlara karşı Sadâret'ten bazı taleplerde bulunmuştu. Nâzırın ifadesine göre yangınların önlenmesi konusunda orman müfettişliklerine gönderilen emirler korucuların sayıca yetersiz olması, orman memurlarının kayıtsızlıkları ve failler hakkında gerekli işlemlerin yapılmaması nedeniyle sonuçsuz kalmaktaydı. Nâzır "*ormanları tahribattan kurtarmak üzere*" muhafaza memurlarının sayıca arttırılmasını ve bahsi geçen yangınların sorumlusu olarak "*elde edilen*" faillerin cezalandırılmasını, henüz yakalanamayanların ise meydana çıkartılmasını istemekteydi. Son olarak birkaç ay önce yine Sadâret'e arz olunduğu üzere ormanlar içindeki "*hâlî araziye hakk-ı karardan senet verilmemesi*"ni talep etmişti. On dört gün sonra gelen cevap nâzırın taleplerinin Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek 15 Ekim'de Dâhiliye ve Defter-i Hâkânî nezaretlerine gönderildiğini, ayrıca ormanların muhafazası için ayrılması planlanan on altı bin liralık bütçe hakkında Mâliye Nezâreti'yle iletişimde olduklarını haber vermekteydi.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Dursun, *Forest and the State*, s. 39.

⁴⁰⁶ Dursun, *Forest and the State*, s. 344.

⁴⁰⁷ BOA, A.MKT.UM 105-30 M. 23 Ağustos 1852.

⁴⁰⁸ *Düstûr*, 1. Tertib, C. 2, s. 413.

⁴⁰⁹ Dursun, *Forest and the State*, s. 345.

⁴¹⁰ BOA, BEO 300-22477, M. 28 Ekim 1893.

Sadâret'ten Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 15 Ekim tarihli mezkur yazının içeriği orman nâzırının talepleriyle sınırlı değildi. Bizzat sadrazam tarafından kaleme alınan yazıda mübah ormanlar için tapu senedi verilmemesi kararı tekrarlanmış, memur istihdamı ya da bütçe meselesine ise bu konuların nezaretle bir ilgisinin bulunmaması nedeniyle değinilmemişti. Dâhiliye Nezâreti'ne vilâyetlere iletmek üzere fazladan verilen bilgiler şahıslara ait korular ve köy baltalıkları hakkındaydı. Birinci grup ormanlarda, bu araziler *mîrî* arazi hükümlerine tabi olduğundan, kazandırıcı zaman aşımı cari olmaya devam edecekti. Köy baltalıklarına ise, ahalinin ihtiyacından fazla olan kısımları için bile hiçbir şekilde tapu senedi verilmeyecekti. Bununla birlikte ihtiyaç fazlası baltalıkların devlet idaresi altına alınması, tespit işinde bir takım zorluklara ve yolsuzluklara ve dolayısıyla ahalinin şikâyetine yol açacağından, bu konuda bir karara varılması *mîrî* ormanların haritalandırılması sonrasındaki bir tarihe ertelenmişti. Son olarak ormanlara zarar verenler hakkında gerekli kanuni takibatın yapılmasına dikkat edilmesi istenmişti.⁴¹¹

Ormanların “*tahripten vikâyesi*” 1893 yılı sonlarında tüm vilâyetlere gönderilen bir genelge ile de teyit edilmişti. Genelge *mîrî* ormanları ve *cibâl-i mübâha* ormanlarına “*hakk-ı karar*”dan senet verilmemesini buyurmaktaydı. Orman Nâzırı Selim söz konusu genelgenin ortaya çıkış sürecini şöyle özetlemişti. Nâzıra göre süreç başında bulunduğu kurumun Sadâret'e bu yönde bir talepte bulunmasıyla başlamıştı. Ekim 1893 başlarında Şûrâ-yı Devlet'e havale edilen talep Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da mütalaa edildikten sonra onaylanmış, kararın vilâyetlere iletilmesi görevi Dâhiliye Nezâreti'ne bırakılmıştı. Karar devlet ve *cibâl-i mübâha* ormanlarında kazandırıcı zaman aşımı ilkesini geçersiz

⁴¹¹ BOA, DH.MKT 158-34. Ormanların sınırlarının genellikle belirsiz oluşu aslında 1870'lerde dahi yöneticilerin canını sıkmaktaydı. Tapuyla tasarruf olunan tarlaların ormanlara doğru genişletilmesini önlemeye yönelik Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne gönderilen bir emir geçmişteki usulsüzlüklerin çok fazla şikâyete yol açacağı gerekçesiyle “*‘alâ hâline terki*”ni uygun görmüştü. Ancak müstakbel genişlemeleri önlemek üzere bundan böyle verilecek tapu senetlerine arazi eğer ormana bitişikse söz konusu sınırın kaydedilmesi emredilmişti. BOA. A.MKT.MHM 476-32, M. 9 Mayıs 1874.

saydığı gibi “*ormanlar derûnunda karye ihdâsına meydan ve imkân verilmemesine*” de özen gösterilmesini istemekteydi.⁴¹²

1858 Arazi Kanunnâmesi ve 1870 Orman Nizamnâmesi ile bu iki ana kanun metninin bazı hükümlerini ilga ya da tasrih eden hukukî düzenlemeler ortak arazilerin kaderini belirlemeye uzun bir süre devam ettiler. Ormanlar, yönetici elitin gözünde değeri giderek büyüyen kaynaklar olarak kaderleri her zaman en fazla dert edinilen ortak arazi türü oldu. “*Vatan ve milletin ve dolayısıyla hazinenin*” ormanlardan yararlanmasını temin etmek için bu kaynakların korunması, geliştirilmesi ve etkili bir şekilde yönetilmesi gerektiğine⁴¹³ yürekten inanılıyordu. Bu hedef yeni yüzyılda da merkezî idarenin gündemini sıklıkla işgal etti. Nihayet 1910 yılında bu kez meraları da kucaklamakla birlikte ağırlık noktası ormanlar olan yeni bir kanun metni hazırlama işine girildi. Düzenlemenin yürürlüğe girmesi bazı nedenlerden dolayı mümkün olmamış görünse de çağdaş Osmanlı yönetici ve bürokratlarının meseleye bakışlarını özetler nitelikteydi.

Bir mukaddime, yedi bölüm ve yüz yetmiş dokuz maddeden oluşan kanun metni orman, mera, yaylak-kışlak ve otlak gibi arazi türlerini açıklamakla işe başlamıştı. Akabinde bu kaynakların, arazinin türüne tabi olarak tasarruf edilebileceği yönündeki genel kural hatırlatılmıştı. Mukaddimenin son maddesi söz konusu kaynaklardan yararlanma hakkına sahip olan kimseleri “*arazinin mutasarrıfları*” olarak tanımlayarak hukukî mevzuatta farklı ayrıcalıklara işaret eden “*mutasarrıf*” ve “*müntefî*” ayırımını görmezden gelmişti. Yalnızca dört maddeden oluşan birinci bölüm ise orman ve meraları devlete, şahıslara ve köy ve kasabalara ait olmak üzere üçe ayırarak klasik tasnifi tekrarlamakla birlikte devlete ait orman ve meraları mevat arazi kategorisine dahil etmişti. Mera ve ormanların sınırlarının tespitine hasredilmiş olan ikinci bölüm on dokuzuncu yüzyıl ortalarından beri hedeflendiği halde bir türlü pratiğe dökülemeyen ve bu yüzden de kendisini şimdi daha vurucu bir şekilde hissettiren bir arzuyu temsil ediyordu. On altıncı maddenin köy baltalık ve meralarının “*kayd-ı hakânîsi vechile*

⁴¹² Kutluk, a.g.e., s. 342.

⁴¹³ [Ali Rıza], “Orman ve Mera Kanununun Esbâb-ı Mucîbe Layihası”, Kutluk, a.g.e., s. 447.

tahdîd olunması”nı emretmesi -bu tür kaynakların Defterhâne’de çoğunlukla kaydı bulunmadığı gerçeği düşünülürse- söz konusu arzunun bazı durumlarda reel koşulların idrakine engel olacak bir seviyeye çıktığını göstermekteydi. On altıncı maddenin sınırların sabit bir işaret ve yazı ile tahkimini emreden ahir cümlesi “*tahdîd*” meselesinin kanun yapıcılar nezdindeki önemine ayrıca işaret etmekteydi.

İkinci bölüm daha önceki yıllarda şöyle bir değinilen “*ihtiyaç fazlası*” alanlar konusuna da kesin bir açıklık getirmişti. Köy baltalıklarının zorunlu ihtiyaçların karşılanması amacıyla tahsis edilmiş olduğunu belirten on yedinci madde ticarete yönelik intifayı açıkça yasaklamamış, ancak yok saymıştı. Buna göre baltalıkların zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına yetecek miktardan fazlası devlet ormanı kategorisine dahil edilecekti. Devam eden maddeler zorunlu ihtiyaçlara kâfi gelecek miktarı belirleme işine girişmişti. On yedi ve on sekizinci maddelere göre baltalığı olan köyler için bu alan hane başına on eski dönüm olarak belirlenmişti. Baltalığı olmayan köylere gelince, onlar için de hane başına aynı hesaplama yöntemi kullanılarak yerleşim yerine yakın bir orman olduğu takdirde buradan, yoksa bir saat mesafedeki mevat ormanlardan baltalık tahsis edilecekti. Bir sonraki madde bir kez belirlenmiş olan sınırların korunması amacıyla matuf olarak sınırların köye sonradan gelenlerin durumuna göre genişletilemeyeceğini haber vermekteydi. Bununla birlikte tahsisin yapıldığı yerden yurt alarak yerleşenler haleflerinin intifa haklarını da devralmış olarak baltalıklardan yararlanabilecekti. Son cümle baltalık tahsisine elverişli yerleşim yerlerinin tarifini bu konuda iki ölçüt getirerek yapmıştı. Buna göre baltalık tahsisi mescit ve kilise gibi bir ibadethane ile okulu bulunan köylere hasredilmişti. İkinci bölüm hayvancılığın diğer iki önemli kaynakları olan yaylak ve kışlaklar ile otlakları da arazilerinin türüne bakmaksızın yeni nizama tabi kılmak istemişti. Gerek metrûk arazi sınıfından gerekse mevat arazi sınıfından olsun tüm yaylak, kışlak ve otlaklar sınırları belirlenmiş alanlar olarak tahdid edilecekti. Mevat araziler üzerinde bulunan devlet ormanları ve meraları konusunda ise daha hassas davranılmıştı. On üçüncü madde sınırlar belirlendikten sonra gerekli noktalara işaretler dikilerek bu işaretlerin görünen kısımlarına kırmızı bir hilal çizilmesini istemişti.

Bir sonraki bölüm orman ve meraların muhafazasına ayrılmıştı. Bölümde öncelikle devlet ormanları ve baltalıkların tarla açmak veya hayvan otlatmak amacıyla tahrip edilmesi yasağı tekrarlanmış, daha sonra nasıl korunacağı açıklanmıştı. Devlet ormanları ve meraları konusunda sorumluluk devletindi, ancak baltalıkları koruma görevi köy ihtiyar meclisleri tarafından bu amaçla tutulacak bekçilere bırakılmıştı. İhtiyar meclisi, köyün baltalığı bir bekçi istihdamına lüzum göstermeyecek kadar küçükse civar köylerle veya kuru sahipleriyle anlaşarak müşterek bir bekçi tutmak ya da devlet ormanı bekçisini ücretle istihdam etmek konusunda muhayyerdi. Bekçilerin eline verilen muhafaza şemsiyesi ormanın tüm öğelerini kapsayacak kadar genişti. Ormanın türü ne olursa olsun izinsiz bir dal kesilemeyeceği gibi yaprakları koparmak ya da ormandan bir avuç toprak çıkarmak bile yasaklanmıştı. Ağaç kabukları içinde bulunan ballardan mantar, ot ve çiçeklere kadar ormandan her türlü yararlanma pratiği izne tabi tutulmuştu. Bölümde hayvan otlatma usulleri de sıralanmıştı, ancak bunlar mevcut mevzuatın kısa bir özetinden ibaretti. Son olarak olası yangın durumunda sorumlular ve yapılacaklar açıklanmıştı. Kırk üçüncü maddeye göre köy muhtarlarına bu konuda büyük bir görev düşmekteydi. Yangın gerek orman bekçisi tarafından haber verilsin gerek köyden fark edilsin muhtar vakit kaybetmeksizin ahaliyi toplayarak yangını söndürme çalışmalarına katılacaktı. Teczî bölümünde detaylandırıldığı üzere çalışmalara katılmayan kişiler bir çeyrek Osmanlı altını para ödemekle cezalandırılacaktı.

Dördüncü bölüm ormanların idaresine dair olup iki fasla ayrılmıştı. Birinci fasılda ormanların kıtalara ayrılması meselesi detaylıca açıklanmıştı. İkinci fasıl ise ormanların geliştirilmesine hasredilmişti ve yetiştirilecek ve kesilecek ağaç türlerini bildirmekteydi. Kesimlerin fennî usullere göre yapılması, yaşlı ya da yangın ve fırtına gibi nedenlerle zarar görmüş ağaçların kesimine öncelik verilmesi veya baltalıkların dörtte birlik kısmında her ne sebeple olursa olsun kesim yapılmasının yasaklanması gibi hükümler ormanların muhafazasına yönelik alınan tedbirlerden bazılarıydı. Beşinci bölüm kesilecek ağaçların tayini, vergilendirilmesi, satımı ve hayvan otlatma nizamını ele almaktaydı. Bölümün ilk faslında baltalıklardan ihtiyaca yönelik yapılacak kesim

miktarının tespiti köy ihtiyar heyetine, kesim yapılacak alanın belirlenmesi fen memurlarına ve kesime nezaret etme sorumluluğu bekçilere bırakılarak önceki mevzuat teyit edilmişti, ancak ihtiyaca yönelik kesimleri minimum seviyede tutmak üzere oldukça müdahaleci bir yaklaşım sergilenmişti. Konuyla ilgili altmış üçüncü madde ahali arasında mutad olan ve çatma tabir olunan inşaat usulünü ağaç israfına neden olduğundan yasaklamıştı.⁴¹⁴ Devlet ormanı ve meralarında otlayan sürülerin vergilendirilmesini düzenleyen yetmiş üçüncü ve yetmiş dördüncü maddeler söz konusu alanların cerib denen ve on eski dönüme tekabül her biriminden altı ila on kuruşa kadar otlak resmi alınacağını duyurmaktaydı. Göçebe sürüleri içinse günlük olarak hesaplanan bir vergilendirme usulü getirilmişti. Buna göre küçükbaş sürülerden günlük bir, büyükbaş sürülerden üç para otlak resmi alınması kararlaştırılmıştı. Yaylak ve kışlaklar kullanıma ihtiyaç duyulduğu mevsimde, ki bu süre yaylaklar için Şubat ya da Mart, kışlaklar için Ağustos başlarına tekabül etmekteydi, önceden tayin edilen bir bedelle ilana çıkarılacaktı. Ahaliye tahsis edilmemiş olan otlaklar civarda bulunan köylerin bedelsiz kullanımına açık olmaya devam edecekti, ancak hariçten gelenler küçükbaş hayvanları için iki, büyükbaş hayvanları içinse altı kuruş otlak resmi ödeyecekti. Ormanlara başıboş hayvan salanlar her bir baş hayvan için üç kuruş para cezası ödemekle birlikte hayvanın neden olduğu zarar ve ziyanı karşılamakla da mükellef tutulmuştu. Ruhsatsız bir şekilde ormana salınan hayvanlar köy ahalisinden birine ait değilse yakalanıp köy muhtarına teslim edilecekti. Sürü sahibi nakdi cezayı ve zararın bedelini muhtara ödemezse her yirmi hayvandan bir tanesi satışa çıkarılarak toplam ceza ödenecekti.⁴¹⁵

Orman ve Mera Kanunu kendinden önceki orman talimatnâmelerinin tüm ahkâmını ilga ettiğini buyurarak kapanışı yapmıştı. Ancak böyle bir şey gerçekleşmedi. Kanun layihası aslında 1910 yılı sonlarında Meclis-i Mebusân Riyâseti'ne gönderilmişti⁴¹⁶ ancak 1911 yazında yaşanan bir anlaşmazlık hikayesi mezkur kanun layihasının hâlâ yürürlüğe girmediğine işaret etmekteydi. Anlaşmazlık İzmit'in Akyazı nahiyesi ile sonradan muhacirler için kurulmuş olan Kozoluk köyü ahali arasında vuku bulmuştu.

⁴¹⁴ [Ali Rıza], "Orman ve Mera Kanununun Esbâb-ı Mucîbe Layihası", Kutluk, a.g.e., s. 452.

⁴¹⁵ *Orman ve Mer'â Kanunu*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1910.

⁴¹⁶ *BOA, MV* 149-6, 7 Şubat 1911; *BOA, BEO* 3855-289113, M. 11 Şubat 1911.

İzmit meclis idaresinin Temmuz başlarında Orman Nezâreti'ne yazdığı mazbataya göre Kozoluklu muhacirler Akyazı mahallesi ahalisinin engellemeleri nedeniyle birkaç senedir baltalıklarından intifa edememekteydi. Meclis ormandan müştereken yararlanmaları konusunda taraflara nasihatta bulunmuş ancak arabuluculuğu sonuçsuz kaldığından *tedkîk-i senedât tebligatının*⁴¹⁷ beşinci maddesi gereğince anlaşmazlık konusu ormandan Kozoluk ve sair köy ahalipleri için baltalık tahsis edilmesini uygun görmüştü. Aslında Gürcü ve Abaza muhacirler arasında çıkan orman anlaşmazlıklarını çözmek üzere vaktiyle bölgeye bir memur gönderilmiş ve muhacirlere baltalık tahsis edilmişti, ancak gerek taksimde yerleşik ahalinin kadim hakları dikkate alınmadığından gerekse taksimden sonraki sınırlar belediye dairelerince kabul ve tasdik edilmediğinden anlaşmazlıklar nihayet bulmamıştı. Orman Nâzırı İzmit meclisinden gelen mazbataya olumlu ya da olumsuz bir geri dönüş yapmadan önce Sadâret'e yazarak meclisin çözümünün uygun olup olmadığını sordu. Nâzır 15 Temmuz tarihli yazısında orman ve mera kanununun hane başı on dönüm hesabıyla her köye baltalık tahsisini vazedен özel maddesine de atıfta bulunmuştu. Ancak mezkur kanun Meclis-i Mebusan'ca henüz tetkik ve kabul edilmemiş olduğundan köylere baltalık tahsis edilmesinin mi yoksa ahalinin eskisi gibi ormandan müştereken intifa etmesinin mi daha uygun olacağına karar verememişti. Sadâretin cevabı yaklaşık on gün sonra geldi. Cevapta mezkur kanunun meclisce onaylanmasına kadar ahalinin birbirine engel olmadan ormandan iştiraken yararlanmasına karar verilmişti.⁴¹⁸ Karar 1 Ağustos'ta İznik mutasarrıflığı'na bildirildi.⁴¹⁹

Yaklaşık bir yıl sonrasına tarihlenen bir başka belge Mera ve Orman Kanunu'nun neden uygulamaya konmadığına dair bazı bilgiler içermekteydi. 3 Haziran 1912 tarihinde Ticaret ve Ziraat nâzırı muavininin Sadâret'e yazdığı yazıya göre Meclis-i Mebusan riyasetine havale olunan mezkur kanunun ziraat encümeni tarafından müzakeresi henüz tamamlanmamıştı. Ancak bu arada layiha olarak zikredilen metinde bazı değişiklikler yapılması düşünülmüştü. Buna göre metnin dördüncü ve beşinci bölümlerinin nizamname olarak ayrıca yürürlüğe konmasına karar verilmişti. Karara uygun olarak

⁴¹⁷ 19 Şubat 1876 tarihli talimat. *Düstûr*, 1. Tertib, C. 3, s. 300.

⁴¹⁸ *BOA*, *BEO* 3920-293933.

⁴¹⁹ *BOA*, *DH.İD* 105-27.

bölüm ve maddelerin de yeniden düzenlenmesi uygun görüldü. Nâzır kanun metninin yeni versiyonunun yeniden Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne gönderildiğini haber vermekteydi.⁴²⁰ 14 Temmuz tarihinde Sadâret'ten ilgili riyasete gönderilen bir diğer yazı kanun layihasının o günkü ictimada tasdiki mümkün olamadığından Meclis-i Vükelâ kararıyla yeniden kendilerine havale edildiğini bildirmekteydi.⁴²¹

Mera ve Orman Kanunu layihası ilgili kurumlarca müzakere ediledursun mevcut mevzuatta bulunup da yeni kanunca teyit edilen bazı hükümler aynı yılın başlarında münferit olarak taşraya duyurulmaya devam ediyordu. Ocak ayı ortalarında Grenebe kazasına bağlı Karanya köyü muhtarı ve ihtiyar meclisi üyeleri Sadâret'e seslenerek “*taraf-ı hükümetten*” tüm köylere gönderilen bir tenbihnamenin olası sonuçlarından yakınmaktaydı. Tenbihname köy baltalıklarının ve şahıslara ait ormanların tarla açmak ve hayvan otlatmak amacıyla tahrip edilmemesini emretmekteydi. Muhtar ve azalar köylerinde hayvan otlatılan orman, mera ve baltalıkların ahali adına tapuya kayıtlı olduğuna, köylerinde *mîrî* orman ve baltalık bulunmadığının sekiz sene önce bölgeye gelen memurlar tarafından da doğrulandığına, dolayısıyla gelen emrin meşruti idareye aykırı bulunduğuna muhataplarını ikna etmeye çalışmaktaydılar. Aslında görünürde kendilerini tehdit eden bir durum yoktu, ancak orman memurlarının mevcut intifa pratiklerine müdahale etmesinden ve ruhsatla işlediğini söyledikleri hizarhanelerde imal ettikleri kerestelerin vergilendirilmesinden endişeliydiler. Grenebe Köyü temsilcilerinin daha orman idaresi ile muhatap olmadan harekete geçmelerinin nedenini bilmiyoruz, ancak seslenişlerinde merkezi idarenin dikkatini çekmeyen bir gariplik olduğu kesindi. Temsilciler “*tarz-ı maişetlerine*” engel olunmamasını talep ederken Orman Nizamnâmesi ve Arazi Kanunnâmesi'nin baltalıkları tanımlayan ve *muhasasunileyhin* yaralanma hakkını kabul eden ilgili maddelerine atıfta bulunmuşlardı. Köyde hayvan otlatılan alanların tapulu olduğu iddiasıyla çelişen bu göndermeler 25 Ocak tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden Manastır Vilâyeti'ne gönderilen emirde dikkate alınmamıştı. Nezaretin kısa yazısında yalnızca problemin “*oraca olan ma'lûmâta*” göre çözülmesi istenmişti. Mera ve Orman Kanunu'na da herhangi bir atıfta da bulunulmamıştı.⁴²²

⁴²⁰ BOA, BEO 4050-303710; BOA, MV 165-77, M. 9 Haziran 1912.

⁴²¹ BOA, BEO 4062-304631. Ayrıca bk: BOA, BEO 4055-304085, M. 25 Temmuz 1912.

⁴²² BOA, DH.İD 105-40.

Mera ve Orman Kanunu'nun meclis tarafından onaylanıp yürürlüğe girmesi mümkün olamasa da kanun layihasının ormanlara ilişkin bazı hükümleri daha 1908 yılı sonlarında "Tenbihnâme" adı altında Selanik Vilâyeti'ne gönderilmişti. Ormanların "*muhafaza ve inzibatına*" yönelik yirmi bir maddeden oluşan tenbihname köy ve kasaba ahalilerine tebliğ edilmek üzere orman heyet-i fenniye üyelerinden Ali Rıza Efendi tarafından kaleme alınmıştı. Ali Rıza Efendi'nin bir diğer vazifesi vilâyetin orman idaresini teşkil etmektir ve hazırlamış olduğu tenbihname Rumca ve Bulgarca tercümelemleri ile birlikte görev yerine kendisinden önce varmıştı. Tenbihname devlet ormanları ve baltalıkların tarla açmak ya da hayvan otlatmak amacıyla tahrip edilmemesi emriyle başlamaktaydı. Emrin muhataplarına, zaruri ihtiyaçlarını karşılamak ve küçük çaplı ticaretlerine devam etmek konusunda daha önce açılan kapılar kapatılmamıştı, ancak gerek kesim gerekse hayvan otlatma amacıyla ormana erişim resmî makamların belirlediği süreler dışında ahaliye tamamen kapatılmıştı. Süresiz yararlanma ancak yerdeki kuru dalların toplanması için söz konusuydu, ne var ki bu faaliyet dahi orman bekçisinin önceden bilgilendirilmesine bağlanmıştı. Kontrol altına alınmak istenen tek faaliyet yerde yatanların toplanması değildi; orman, gökte uçan av hayvanları, su kaynaklarındaki balıkları, otları ve çiçekleriyle izinsiz erişime kapatılmıştı. Tenbihname orman yangınları konusunda da Mera ve Orman Kanunu layihasına rehber olmuştu. Başta muhtar olmak üzere tüm ahalden gökte belirecek bir dumana karşı tetikte olmaları istenmişti.⁴²³

1900'lü yılların ilk çeyreği kanun yapımcıların orman hukukuna fazlasıyla mesai harcadıkları bir dönem olmuştu. Mera ve Orman Kanunu layihası son şekli verilme ve onaylanmak üzere çeşitli kurumlar arasında dolaştırılırken özel bir orman türünün idaresine ilişkin bir nizamname daha hazırlandı. 19 Eylül 1911 tarihli mezkur nizamname köy baltalıkların yönetimi ve kullanımını on altı maddede sıralamıştı. Nizamnamenin ilk üç maddesi baltalıklardan yararlanma ve muhafaza konusunda köy ahalisini bir bütün olarak muhatap almakla mevcut mevzuatı teyit etmişti. Baltalıkları bölünmez bir kaynak olarak değerlendiren dördüncü madde ise daha önceki kanun ve nizamnamelerde değinilmeyen bir olguya parmak basmıştı. Dördüncü madde

⁴²³ BOA, TFR.I.SL 200-19963, M. 5 Aralık 1908.

baltalıkların herhangi bir bölümünün herhangi bir kullanıcı veya kullanıcı grubu ile eşleştirilmesini yasaklı fiiller kapsamına almıştı. Devam eden iki madde kaynağın murad edilen fiziki durumunu açıklamaktaydı. Beşinci madde ideal bir baltalığı yaşlı ve boylu ağaçların altında odun ve kömürlük genç ağaçların yetiştiği bir orman olarak tanımlamıştı. Altıncı madde ise ideal durumu yaratma ve koruma vazifesini kullanıcılara yüklemişti. Yedi, sekiz ve dokuzuncu maddeler zaruri ihtiyaçları temin etme ya da ticaret amacıyla yapılan kesimleri bilindik esaslara bina etmişti, ancak onuncu madde ticareti yapılan ürünün kereste olması durumunda satış yer neresi olursa olsun vergi alınacağını haber vermektedir. On birinci madde baltalıkların ihtiyaç fazlası kısımlarına da tüccar gözüyle bakmıştı. Daha önceki kanun ve nizamnâmelerde devlet kontrolüne alınması yeterli görülen fazlalık kısımlar artık bir gelir kaynağı olarak düşünülmüştü. Mezkur madde kaynağın gelire dönüştürülme sürecini şöyle tarif etmekteydi. Orman fen memurları tarafından yapılan keşifler sonucunda ortaya çıkan fazlalıklar köy ihtiyar heyeti, nahiye müdürleri ve idare meclislerinin düzenleyeceği açık müzayedelerle taliplerine satılacaktı.

1911 tarihli talimatın “*fazlalıkları*” gelire dönüştürme konusunda duyduğu iştah merkezî hazineyi besleme arzusundan kaynaklanmıyordu. Müzayede ve satış işlemlerinin tümüyle yerel yetkililere bırakılması yarım yüzyıldır ormanlara uzanan resmî elin bu kez avucunu doldurmak üzere hareket etmediğine işaret etmekteydi. Nitekim on ikinci madde satıştan elde edilecek gelirlerin yerel ihtiyaçları karşılamak üzere köy ihtiyar heyetine bırakılacağını müjdelemişti. Üstelik yerel yönetime ayrılan kaynak bununla sınırlı değildi, otlak resmine tabi olan yaylak ve kışlaklardan alınan vergiler de köy ihtiyar heyetinin avuçlarına bırakılmıştı. Heyet söz konusu gelirleri nahiye müdürünün bilgisi dahilinde köyün namına “*muteber*” bir bankaya yatıracaktı. İlgili madde paranın harcanacağı alanları önemlerine binaen şöyle sıralamıştı: a. Yolların tamir ve yenilenmesine, b. Çeşmelerinin tamiri, ıslahı ve temizlenmesine, c. Okul ve eğitim işlerine ve d. Mabet ve mezarlığa. Harcamaların denetlenmesi ve yolsuzluk durumunda uygulanacak hükümler devam eden maddelerde ele alınmıştı. Buna göre herhangi bir

suiistimal durumunda meydana gelen zarar ihtiyar heyetinin menkul ve gayrimenkullerine el konularak tazmin edilecekti.⁴²⁴

3.3.2. Meralar

Metrûk arazi sınıfından olan meralar, toprak ve üzerindekiyelerinin hazineyi daha iyi besleyebilmesi amacıyla merkezîyetçi ve rasyonel yöntemlerle idare edilmeye çalışıldığı bir çağda, *mîrî* araziler ve ormanlar kadar müdahaleye değer görülmedi. 1858 Arazi Kanunnâmesi metrûk meraların idaresine dair hukukî mevzuatı bütüncül bir şekilde ele alan ilk ve son düzenlemeydi, ancak onlara yeni bir kader yazmak yerine kadim intifa pratiklerini teyit etmekle yetinmişti. Kanunnâmenin doksan yedi ilâ yüzüncü maddeleri klasik dönem eyalet ve sancak kanunnâmeleri ile fetva kitaplarında dağınık bir halde bulunan hükümlerin belirli bir düzen dahilinde tekrarından ibaretti. Doksan yedinci madde bir veya birkaç yerleşim birimine tahsis edilmiş bulunan meralarda intifa hakkını yine *muhassasunileyhe* özgü kılmış, bu tür arazilerin tahsis amacı dışında kullanılmasına izin vermemişti. Metrûk meraların gerek intifa hakkı sahipleri gerekse hariçten biri tarafından ziraate açılması, bağ ve bahçeye dönüştürülmesi ya da üzerine ağaç dikmek ya da bina yapmak gibi fiillerle şahsi tasarruf altına alınması kesin bir dille yasaklanmıştı.

Doksan yedinci madde metrûk meralar üzerindeki inşaî faaliyetleri eski hukukun bir devamı olarak yasaklı fiiller kapsamına alsa da “ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz”⁴²⁵ cümlesinde vücut bulmaya başlayan nevhur bir anlayış ile devlet ve tebaanın eşzamanlı çıkarını gözeten geleneksel yaklaşımın terkiinden oluşan yeni bir kavrayış zaman zaman kanun maddelerini boşluklarından girerek esnetmekteydi. Çoğunlukla maslahatı gözeten bu kavrayış metrûk meraların -bireysel çıkarı önceleyen tecavüzler hariç-⁴²⁶ tahsis amacı dışındaki kullanımlarına eskisi kadar hoşgörüsüz değildi. Örneğin 1865 yılı Eylül ayında Vidin Mutasarrıflığı, Lofça

⁴²⁴ Kutluk, a.g.e., s. 410-412.

⁴²⁵ Mecelle, m. 39.

⁴²⁶ Metrûk meralara bireysel çıkar sâikiyle yapılan el uzatmalara 1905 gibi geç bir tarihte bile aman verilmemekte idi. Örneğin İzmir’in Foçateyn kazasına bağlı Ilıpınar Köyü ahalisinden Değirmencioglu Yakup köy merasına üzerine değirmen inşa ettiğinde, Şûrâ-yı Devlet, Arazi Kanunnâmesi’nin doksan yedinci maddesini hatırlatarak değirmenin yıkılmasını kesin bir dille emretmişti. *BOA, BEO* 2516-188687, M. 1 Mart 1905.

Kasabası varoşundaki kadim meraya civar köylerden gelen Hristiyan ahalinin yerleştiğini bildirdiğinde Meclis-i Vâlâ hemen binaların yıkılması yönüne gitmemişti. Durumu Mâliye Nezâreti ile mütalaa eden Meclis-i Vâlâ inşa faaliyetinin mevcut kanunlara aykırı olduğunu ve bu konuda zaman aşımına bakılmaması gerektiğini kabul etse de kasaba ahalisinin talep ettiği üzere evlerin yıkılması halinde “*Hristiyanların dahî bazı müsted‘iyâta teşebbüs edecekleri*” gerekçesiyle öncelikle durumun yerel makamlar tarafından iyice soruşturulmasını istemişti.⁴²⁷ Ertesi yıl Filibe’de inşa edilecek iplik fabrikası için belirlenen arazinin ahaliye mahsus mera olduğu ortaya çıktığında doksan yedinci madde bu kez arazinin hali hazırdaki durumu nedeniyle rafa kaldırılmıştı. Yapılan tahkikata göre arazi elan hayvan otlatmaya elverişsiz bir haldeydi ve “*öyle fâidesiz bir surette*” bırakılmasındansa Müslümanlara faydalı olacak bir fabrika için kullanılması daha uygun bulunmuştu. Bu nedenle meranın fabrika inşasına tahsisi uygun görülmüştü. Ancak olur da proje uygulanamazsa arazi başka bir amaçla kullanılmayacak, yine ahaliye bırakılacaktı.⁴²⁸

Metrûk meraları tahsis amacı dışında kullanmak isteyen bazı durumlarda ahalinin bizzat kendisi olurdu. Örneğin 1887 yazında Sarıyer’de Ortaçeşme yolu civarında bulunan meranın kullanılmayan bir bölümüne ahali tarafından mektep inşasına başlanmıştı. Ahali ruhsat için hükümet yetkilileri ile muhatab olmak zorunda kalınca bir arzuhal bir de arazinin haritasını hazırlamışlardı. Konu Defter-i Hakânî Nezâreti’ne havale edilince arazinin Sultan Bayezid Han evkafından olup ahaliye mera olarak tahsis edildiği tescillendi. Mektep inşasının Arazi Kanunnâmesi’ne aykırı olduğu yine kabul edildi, ancak “*ahalisinin arzu ve muvâfakati*” bulunduğundan inşa faaliyetinde beis olmadığına karar verildi.⁴²⁹ Sultan Bayezid Han evkafına ait bir başka mera yaklaşık on iki yıl sonra bir başka mektep inşasına konu olmuştu. Meranın tahsis edildiği Bakırköy ahali Müslüman çocuklarına ait bir ilkmektepleri bulunmadığından çocuklarını ya Dersâadet’e ya da ecnebi mekteplerine göndermek zorunda kalıyorlardı. Ahali bu duruma bir çare olmak üzere meradan müfrez iki parça arazinin mektep inşası için kendilerine terk edilmesini istemişti. Defter-i Hâkânî Nezâreti’nden Şûrâ-yı Devlet

⁴²⁷ BOA, MVL 999-2, M. 19 Eylül 1865.

⁴²⁸ BOA, A.MKT.MHM 353-90, M. 25 Nisan 1866.

⁴²⁹ BOA, ŞD 210-14, M. 14 Ağustos 1887.

Nâfia Dâiresi'ne havale edilen talep ilgili dairece kanuna aykırı bulunsa da arazinin mektep inşası için tahsis edilmesinin uygun olacağına karar verildi.⁴³⁰ Benzer bir talep aynı yıllarda Kırcova'nın Fraşıye Köyü'nden gelmişti. Köyün yukarı mahallesinde yaşayan bir grup ahali köylerine beş dakika mesafede bulunan meralarının beş yüz kuruş değerindeki bir bölümüne kilise inşa etmek için talepte bulunmuşlardı. Ahali cümleten bu işe razıydı ancak bu kez “rıza” anahtarı ilginç bir şekilde doksan yedinci maddenin kilidini açamamıştı. Dâhiliye Nezâreti'nden Manastır Vilâyeti'ne gönderilen cevap inşaat izni talebini mezkur maddeye aykırı olduğu gerekçesiyle kestirip atmıştı.⁴³¹

Ahalinin rızası İzmit'e bağlı Değirmendere sahilinde köy merası üzerine yapılması planlanan gümrük ve iskele mahallini de meşru kıldı. 1889 yılı sonbaharında inşa faaliyetine uygun bir mahallin belirlenmesiyle görevlendirilen Dersaâdet Rüsûmât Nâzırı Sadık Bey inşası tasvip edilen alanın “*hâli arazi*” olup olmadığını ahalinin muhalafeti dolayısıyla tespit edememişti. Sadık Bey'den inşa faaliyetinin daha az masraflı olması için *mîrî* arazi cinsinden bir yer tespit etmesi istenmişti, ancak kendisi arazinin türü konusunda kesin bir bulguya ulaşamadığından İzmit Mutasarrıflığı devreye sokulmuştu. Sekiz ay sonrasına tarihlenen ve Rüsûmât Emâneti'ne gönderilen

⁴³⁰ BOA, İ.DFE 23-4, M. 5 Temmuz 1909; BOA, MF.MKT 1175-39, M. 2 Ekim 1911. İnşâi faaliyetler bazı durumlarda mera olarak kullanılan arazilerin resmîyette öyle olmadığını ortaya çıkarırdı. Örneğin Kanlıca Karyesi'nin Kısıklı mevkiindeki köy merası olarak bilinen arazinin metrûk arazi cinsinden olmadığı Mehmed Emin Efendi isimli bir dükkan sahibinin tamirat başvurusu üzerine anlaşılmıştı. 1913 yılı yazında dükkanının kaplama tahtalarını onarmak isteyen Mehmed Emin Efendi ruhsat çıkarmak üzere belediyeye başvurduğunda kendisinden dükkanına dair tasarruf senedi istenmişti. Herhangi bir belge ibraz edemeyen dükkan sahibi belediye yetkililerini ruhsat verme konusunda tereddüte düşürmüştü. Yetkililer Kadıköy ve bazı mahallerde “*bu sûretle yapılmış hanelere*” bazı şartlar dahilinde senet verildiğini duymuşlardı, ancak Kısıklı'daki haneler konusunda ne yapacaklarını bilemediklerinden meseleyi Şehremâneti'ne havale etmişlerdi. Soru Haziran ayı ortalarında Dâhiliye Nezâreti'ne, oradan da Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne iletilmişti. Yaklaşık sekiz ay sonra gelen cevapta mahallinde icra ettirilen tahkikat ve kayıtlara göre arazinin *mîrî* arazi olduğu yazılmaktaydı. Nezaret Mehmed Emin Efendi'nin dükkanı ve diğer binaların “*bedelât-ı misliyesiyle*” bânilerine satılmasını, arazinin işgal edilmemiş kısmının ise taliplerine müzayede yoluyla ihalesini uygun görmüştü. BEO, DH.İD 160-49, M. 25 Şubat 1913.

Mevcut kullanım pratikleri ve resmî kayıtlar arasındaki uyumsuzluğa örnek olarak gösterilebilecek bir diğer anlaşmazlık İskeçe Kazası'nda yaşanmıştı. Merkezî idareye Edirne Vilâyeti aracılığıyla gelen habere göre İskeçe Kazası'na bağlı on köy ahalisi meralarına bir süredir tütün ekmekteydiler. Arazinin metrûk değil *mîrî* arazi olduğu yapılan tahkikatlar neticesinde sonradan ortaya çıkmıştı ancak merkezî idare arazinin mera olduğu düşünülmediği sırada dahi zirâî faaliyeti peşinen zemetmemişti. Bunun yerine mahallî yetkililerden bahsi geçen arazinin metrûk meralara dahil olup olmadığını, dahilse ahalinin bu işe rızası bulunup bulunmadığını ve bir meraya ihtiyaç duyup duymadıklarını araştırmalarını istemişti. BOA, BEO 2276-170641, M. 16 Şubat 1904; BOA, BEO 2501-187520, M. 7 Şubat 1905; BOA, ŞD 1932-10, M. 11 Haziran 1906.

⁴³¹ BOA, DH.İD 114-33, M. 7 Aralık 1911.

bir yazı inşa için tasvip edilen alanın ahaliye mahsus mera olduğunu, ancak ahalinin iskele inşasına “*müttefikân razî*” bulduklarını haber vermektedir.⁴³² Metrûk meraların hükümet projelerine kurban edilebileceğine işaret eden bir diğer vaka Selanik-Manastır Demiryolu güzergâhının belirlenmesi sırasında yaşandı. 1896 baharında Manastır Vilâyeti’nden Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir yazı demiryolu hattının bazı yerlerde köy meralarına tesadüf ettiğini haber vererek uygulanacak hükmü sormaktaydı. Vilâyet yetkilileri demiryolu güzergâhının kullanılmayan *mîrî* arazilere tesadüf etmesi durumunda arazinin 24 Şubat 1890 tarihinde Defter-i Hâkânî Nezâreti’nden gönderilen tahrirat ve demiryolu mukavelesi gereğince imtiyaz sahibine bedelsiz olarak bırakılacağını bilmekteydiler, ancak söz konusu tahriratta metrûk arazilere dair özel bir açıklama bulunmadığından nasıl bir yol izlemeleri gerektiği konusunda tereddüte düşmüşlerdi. Manastır Vilâyeti’ne nasıl bir geri dönüşte bulunulduğunu bilmiyoruz, ancak Ticaret ve Nâfia Nezâreti Demiryolları İdaresi metrûk meraları gözden çıkarmakta bir sakınca görmemişti. Ahalinin söz konusu araziler üzerindeki hakkını tasarruf değil intifa hakkı olarak tanımlayan büro meraların istimlak konusunda *mîrî* arazilerden farklı bulunmadığına hükmetmişti. Bununla birlikte “*hukûk-ı ahaliye ta‘alluku*” bulunan böyle bir mesele hakkında kesin bir karara varma işi Sadâret’e bırakılmıştı. İmparatorlukta demiryolu döşeme faaliyetleri devam ettiğinden bu gibi başvuruların tekrarı muhtemeldi ve Sadâret’ten problemi ahalinin menfaatine dokunmadan çözmesi beklenmekteydi.⁴³³

Hükümet projelerinin metrûk meraların kaderini değiştirmesi yalnızca inşâî faaliyetler söz konusu olduğunda gerçekleşmezdi. Resmî el ahaliye mahsus meralara bazen “*umumûn menfaati*” gerekçesiyle uzanırdı. 1917 yılı yazında Kâğıthâne ve Alibeyköy köyllerine mahsus meraların ormanlık alana dönüştürülmesi projesi böyle bir gerekçeyle meşrulaştırılmaya çalışılmıştı. Ticaret ve Ziraat Nezâreti’ne bağlı Orman Müdüriyeti bahsi geçen meraların kullanılmayan bölümlerini *mîrî* arazi statüsüne geçirerek Mâlîye Nezâreti’ne devretmeyi planlamıştı. Orman Müdürlüğü Arazi Kanunnâmesi’nin doksan yedinci maddesi gereğince köy meraları üzerinde tasarrufta bulunulamayacağını

⁴³² BOA, DH.MKT 1744-1, M. 20 Temmuz 1890.

⁴³³ BOA, ŞD 2025-31, M. 18 Ağustos 1896.

farkındaydı ancak, Ticaret ve Ziraat nâzırı ilgili maddenin devre dışı bırakılmasını gerektirecek bazı özel durumlar olabileceğine inanmaktaydı:

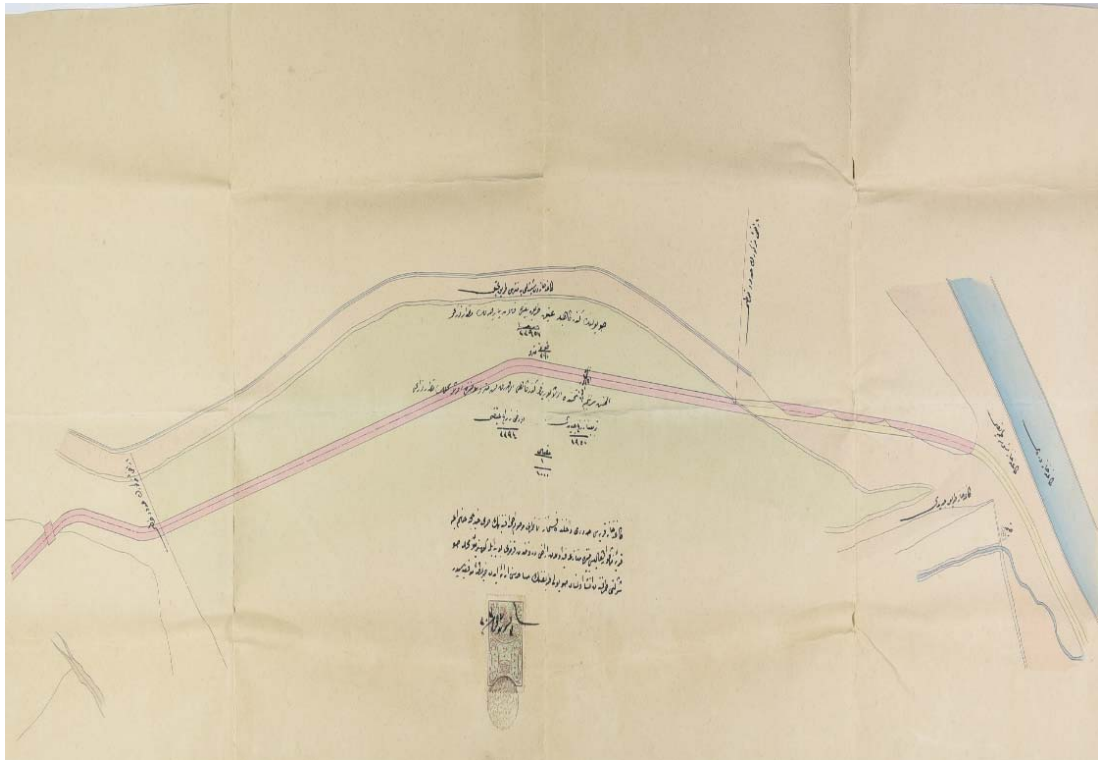
“... işbu tasarrufât eşhâs tarafından vukû’ bulduğu takdirde memnû’iyet ahkâmı cârî olabilip halbuki mülk-i metrûkun cihet-i tahsîsi ref’ edilerek mülk-i âdî hükmüne kalb edilmek kâbil olduğu gibi bir mülk-i âdîyi bir cihete tahsîs ederek mülk-i metrûk sıfatına idhâl etmek dahî câiz ve bir kısım halkın istifâde-i müştereklerine bırakılan bir mülk-i metrûk ihtiyacâta nisbeten fazla olduğu veyâhud o ihtiyâcın zevâliyle muhassas lehine kullanılmadığı veya diğer bir cihete tahsîsinde menfaat-i âmme gâlib bulunduğu takdirde keyfiyet-i tahsîsin ref’iyle emlâk-i sahîha veya mîrîye haline kalb ve ifrâğ edilebilmesi tabi idüğünden ...”.

Nâzır Mustafa Sırrı, Sadâret’i projenin umumum menfaatine olacağına bu cümlelerle ikna etmeye çalışmıştı. Meranın kullanılmayan bölümleri üzerindeki tahsîsin kaldırılmasını isteyen nâzır bir hayli emek ve masraf harcanarak başlatılan proje için etrafta müsait başka bir arazi olmadığını da vurgulayarak alternatif bir yolun önünü kesmeyi hedeflemişti.⁴³⁴

Kâğıthâne’de bulunan ve mera olarak kullanıldığı iddia edilen bir başka arazi yaklaşık yirmi yıl önce yine bir inşa faaliyeti nedeniyle merkezi kurumların gündemine girmişti. Terkos su şirketinin bir kısmına boru döşediği arazi tartışmalı bir vaziyetteydi. Kâğıthane Köyü ahalisi arazinin köylerine mahsus mera olduğunu iddia ederken Feshâne Nâzırı müteveffa Ahmed Efendi’nin haremi Hatice Hanım, araziye, “*mutasarrıfa olduğum bostan ve müteferri’âtı*” şeklinde tarif etmekteydi. Tartışmalı arazinin yetkililerin gündemine girmesi sahabet konusundaki çatışmadan kaynaklanmıyordu. Hatice Hanım’ın Dâhiliye Nezâreti’ne yaptığı başvuruya göre arazi üzerinden geçirilen su boruları arazinin geri kalanını kullanılamaz hale getirmişti. Hatice Hanım bu nedenle şirketten arazinin kalan kısmını da istimlak etmesini talep etmişti. Şirketin karşı çıkması üzerine Şehremaneti Meclisi’nde müzakere edilen talep bu iş için özel olarak kurulan komisyon azalarından bazılarının itirazına rağmen

⁴³⁴ BOA, BEO 4481-336053, M. 21 Ağustos 1917; BOA, BEO 4478-335834, M. 29 Temmuz 1917.

reddedilmiş, arazinin geri kalanının istimlak edilmesi gerekmediğine hükmedilmişti. Şehremaneti arazinin köy ahalisi ve Hatice Hanım arasındaki tartışmalı durumuna kısa bir atıfta bulunsa da arazinin akıbetini belirlerken bu hususu hiçbir şekilde dikkate almamış, yalnızca “*husûl-i neticeye kadar*” şirketten yana tavır sergilemekle yetinmişti. Hatice Hanım ise ahalinin iddialarını büsbütün yok sayan yeni bir strateji geliştirmişti. 1888 yazı başlarında Dâhiliye Nezâreti’ne bizzat yazarak şehremanetin kararının Şûrâ-yı Devlet’çe incelenmesi talebinde bulunmuştu. İstimlâk Nizamnâmesi’nin otuz birinci maddesine atıfta bulunan Hatice Hanım ilgili maddenin mülk sahiplerine tanıdığı hakları kendince şerh etmeye de çalışmıştı. Otuz birinci madde en az yarısı istimlak olunacak arazilerin bitişiğinde sahibinin diğer arazisi bulunmuyorsa ve arazinin kalını işe yaramaz bir hale geliyorsa talep halinde tamamen istimlak olunabileceğine hükmetmekteydi. Hatice Hanım, istimlakın mülk sahibinin “*re’y ve arzusuna*” bağlı olacağı yönündeki çıkarımı ilgili maddenin koşullarını görmezden gelmesine sebep olmuştu.⁴³⁵

Harita 1: Terkos Su Yolu Tarikinin Mesâhasımı Gösteren Harita (M. 15 Kasım 1887)⁴³⁶

⁴³⁵ BOA, ŞD 2535-2, M. 18 Temmuz 1888. 1879 tarihli İstimlâk Nizamnâmesi’nin ilgili maddesi için ayrıca bk: Düstur, 1. Tertib, C. 4, s. 564.

⁴³⁶ BOA, ŞD 2535-2, s. 11.

Meraların dokunulmazlığı ilkesini esneten bir başka “maslahat” muhacirlerin iskân edilmesi işi idi. Arazi Kanunnâmesi’nin doksan yedinci maddesi meraların tahsis amacı dışında kullanılmasına, doksan sekizinci maddesi ise sınırlarının değiştirilmesine teoride izin vermese de iskânın yönetimi gibi sancılı bir uğraşla muhatap olmak zorunda kalan yetkililer daha önce ihtiyaç fazlası baltalıkların devlet eliyle geri alınmasında olduğu gibi ihtiyaç fazlası meraları da iskân işini kolaylaştıracak bir araç olarak kullanmak niyetindeydiler. 1889 sonbaharında Dâhiliye Nezâreti, Şehremâneti’nin konuyla ilgili bir sorusunu ihtiyaç fazlası meralarda muhacir iskânına izin veren padişah irâdesine atıfta bulunarak cevaplamıştı. Şehremâneti nezarete Küçükçekmece’ye bağlı Cebeci Köyü’nün merasına yerleşmek için talepte bulunan muhacirlerin durumunu sormuştu. Gelen cevapta meranın muhacir iskânı için bölünmesinde bir sakınca olmadığı belirtildi.⁴³⁷ Muhacirlerin meralara iskân edilmesi kimi durumlarda bu yönde gelen bir talepten değil “güvenlik” açığından kaynaklanırdı. 1892 yılı Mayıs ayında Biga mutasarrıflığına gönderilen bir emir Kumkale Kasabası Müslüman ahalisi ile Yenişar Köyü Hristiyan ahalisi tarafından müşterek kullanılan meraya Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesini istemişti. İdari merkeze giden haberlere göre yaklaşık bin beş yüz dönüm büyüklüğündeki bu münbit merada Hristiyan nüfus zamanla çoğalarak ziraate başlamışlardı. Tapu memurlarının merayı Müslüman ve Hristiyan ahali arasında taksim etme projeleri azınlıkta kalan Müslüman ahalinin başka yerlere göçmesine ve askeri açıdan stratejik konumda bulunan bölgede güvenlik zafiyeti oluşmasına neden olacağı gerekçesiyle sakıncalı bulunmuştu.⁴³⁸

Muhacirlerin köy meralarına yerleşmesi bazı durumlarda yerleşik ahalinin şikâyetlerine neden olurdu. Yine Dâhiliye Nezâreti’nden Ankara ve Hudâvendigâr vilâyetlerine gönderilen bir emir Eskişehir Kazası’na bağlı Yahnikapan Köyü’nün bu yöndeki şikâyeti üzerine gönderilmişti. Koyun ve deve yetiştiriciliğiyle geçinen Yahnikapan ahalisi köylerinin etrafına yedi senedir muhacir iskân olunmasından dolayı meralarının

⁴³⁷ BOA, DH.MKT 1666-72, M. 6 Ekim 1889.

⁴³⁸ BOA, DH.MKT 1951-83, M. 20 Mayıs 1892.

“darlaştığından” yakınıp Seferhisar Kazası’nda bulunan Gerikli adlı atıl durumdaki *mîrî* araziden bir bölümün kendilerine mera olarak tahsis edilmesini talep etmişlerdi. Üstelik bu talebi askerî teftiş komisyonu azasından Muzaffer Paşa aracılığıyla yapmışlardı. Paşa tarafından uygun bulunduğu belirtilen talebin icrası ise vilâyet yetkililerine bırakılmıştı.⁴³⁹ Yüzyıl sonlarında Kırkkilise’ye bağlı Çunkara Köyü de benzer bir durumdan şikâyetçiydi. Ahalinin şikâyetine göre köy meralarının yetersizliğinden dolayı kiralamış oldukları diğer bir mera yüzden fazla muhacir hanesini barındıracak bir köye dönüştürülmek üzereydi.⁴⁴⁰

Köy meralarının ihtiyaç fazlası kısımlarının muhacir iskânına elverişli kaynaklar olarak muamele görmesi oldukça kısa bir dönem için geçerliydi. 1895 yılı başlarında Amasya Defter-i Hâkânî memuriyetinden gelen bir soru doğrudan metrûk arazilere yönelik olmasa da onları da ilgilendiren bir karar alınmasına vesile olmuştu. İlgili memuriyet boş araziler üzerine kurulan mahalle ve köylerden bina başına belirli oranda mukataa-i zemin vergisi alınması yönündeki emrin⁴⁴¹ hâlî arazilere iskân edilen muhacirleri de kapsayıp kapsamadığını sormuştu. 25 Şubat 1895’te Meclis-i Vâlâ’dan çıkan karar söz konusu verginin muhacirler için de geçerli olacağı yönündeydi. Kararın son bölümü ise mukataa-i zemin vergisinin uygulanamayacağı alanları muhacir iskânına tamamen kapatmaktaydı. Buna göre köylere mahsus mera ve baltalıklara ve daha önceden de belirtildiği üzere *mîrî* ormanlar dahilinde muhacir iskân olunması yasaktı.⁴⁴² Karar Mart ve Nisan ayı ortalarında önce Dâhiliye Nezâreti’ne oradan da tüm vilâyetlere iletildi.⁴⁴³

Meclis-i Vâlâ tarafından alınan karar metrûk arazilerin fiiliyatta kullanılıp kullanılmadığı hususunu dikkate almamış, iskân yasağı konusunda genel bir hüküm vazetmekle yetinmişti. Ancak muhacir akınının katlanarak arttığı bir dönemde yetkililer projeksiyonlarını eldeki tüm kaynakları seferber edecek şekilde genişletmek zorunda

⁴³⁹ BOA, DH.MKT 1916-67, M. 28 Ocak 1892.

⁴⁴⁰ BOA, DH.MKT 2130-70, M. 9 Kasım 1899.

⁴⁴¹ 25 Nisan 1889 tarihinde yürürlüğe giren “Mahalle şekline konulmak üzere parça parça satılan arâzî-i emîrîye ve mevkûfeden alınan ruhsatiye resminin lağvıyla yalnız üzerlerine ebniye inşâsında icâre ve mukâta’a takdîri hakkında irâde-i seniyye” kastedilmiştir. *Düstûr*, 1. Tertib, C. 6, s. 332-335.

⁴⁴² BOA, MV 83-123, M. 25 Şubat 1895.

⁴⁴³ BOA, DH.MKT 364-11, M. 17 Nisan 1895.

kalmışlardı. 1905 yılı sonlarında muhacir iskânını tanzim etmek üzere çıkartılan kanunlardan biri gözlerini atıl durumdaki metrûk arazilere çevirmişti. 22 Aralık 1905 tarihinde muhacirlerin iskânı için görevlendirilen kişi ve kurumlara yol göstermek üzere kaleme alınan talimatın yirmi beşinci maddesi kullanılmayan metrûk arazileri Dersaâdet ve Rumeli sahilinden Anadolu vilâyetlerine doğru sevk edilen muhacirler için yuva kılmaya münasip bulmuştu. Kanun yapımcılar yerleşik ahaliyi yardımcı güç olarak görevlendirerek iskân sürecini hızlıca sonuçlandırmak niyetindeydi:

“... ekser kasaba ve karyelerde arâzî-i hâliye-i mîriye ve metrûke ve mevkûfe bulunduğundan o misillü araziden muhâcirîn-i merkûmeye lüzûmu mikdar yer irâe ve tahsîs ve ahâlî-i karye ve kasabanın mu‘âvenet-i umûmiyesiyle iskâna elverişli haneler inşâ olunub tavnî ve iskân ve muhtâc-ı i‘âne bulunan muhâcirîn edevât, çift vesâire tedârik edinceye dek ortakçılık ve amelelik gibi şeylerde kullanılarak veyâhud ashâb-ı kudret ve merhamet taraflarından sâir sûretle mu‘âvenet kılınarak esbâb-ı ta‘ayyüşlerinin istihsâliyle zarûretten vikâye olunacaklardır ve muhâcirîn-i merkûme kurâ ve kasabât-ı kadîmeye sığmadıkları halde arazi-i emîriye-i hâliye ve mevkûfe ve metrûkeden iskâna elverişli mahallerde îvâ ve tavnî edileceklerdir.”⁴⁴⁴

Yetkililer muhacirleri yerleşik nüfusun mera ve baltalık gibi geçim kaynaklarına ortak etmemeye çoğunlukla özen gösterse de pratikteki durumun resmi kayıtlarla çelişmesi bir diğer ihtilaf alanı olurdu. Örneğin Bolu’da yerleşik ahali muhacir iskân edilen arazinin mera olduğunu iddia ettiğinde taraflar muhakeme olunmuş, iddianın gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmıştı.⁴⁴⁵ Yerleşik ahali ve muhacirlerin aynı kaynağı paylaşmak zorunda kalması bazen kaynağın statüsünde bir değişimi gerekli kıları. Üsküb’e bağlı Macarlık köyü ahalisinin 1883 yılı sonbaharında resmi makamlara yapmış olduğu talep tam da böyle bir ortaklıktan kaynaklanmıştı. Ahali yaylak olarak hayvanlarına tahsis edilen arazi bölgeye muhacir iskân edilmesi dolayısıyla aşırı hayvan yüküne maruz kalınca arazinin mera olarak kendilerine bırakılmasını istemişti. Kosova Vilâyeti aracılığıyla Şûrâ-yı Devlet’e ulaştırılan talep 23 Ekim’de kabul görmüştü. Kurum

⁴⁴⁴ “Dersaâdet ve Rumeli sevâhilinden Anadolu’nun vilâyat-ı malûmesine sevkolunan ve ba‘demâ gönderilecek olan muhâcirîninin icrâ-yı iskânları emrinde vâlî ve mutasarrıf ve iskân memûrları ve vilâyat ve elviye merkezlerinin idâre komisyonları ve kazâ kaymakamlarıyla mezkûr komisyonlar şubelerinin sûret-i hareketlerini mübeyyin tanzim olunan talimât”, *Düstûr*, 1. Tertib, C. 8, s. 319-320.

⁴⁴⁵ *BOA, DH.MKT* 1390-6, M. 6 Ocak 1887.

araziye duyulan ihtiyacın “*kesb-i şiddet*” eylemesini gerekçe göstererek yaylağı mera olarak ahaliye bırakmış, maktuan ihale kılınan yıllık 1.500 kuruşluk yaylak vergisinden de feragat edilmesi gerektiğine hükmetmişti.⁴⁴⁶

Muhacir iskânı sonucunda bir kaynak kıtlığı ortaya çıktığında yerleşik ahali ve muhacirlerin menfaatlerini uzlaştıracak bir formül bulunamıyorsa bazı durumlarda mevcut kullanım pratiklerinin devamı yoluna gidilirdi. Yetkililer, arazilerin statülerinin değiştirilmesi konusunda bir ikilemde kaldığında mevcut ve müstakbel durumu kâr ve zarar açısından muvazene ederdi. 1909 yılı yazında Orman, Mâliye ve Dâhiliye nezaretleri Çorlu Kazası’nda bulunan Sarımeşelik ormanının akıbetini belirleme konusunda böyle bir muhasebeye girişmişlerdi. Nezaretler arasında yapılan yazışmalara göre bahsi geçen ormanlık alan ziraate açılmak istenmekteydi. Talep ormana civar bulunan Karaağaç Köyü’nde sakin olan muhacirlerden gelmişti. Muhacirler civar köyler tarafından zaptedildiğini söyledikleri ormanın kendi köyleri sınırları dahilinde olduğunu iddia etmekteydiler. Ancak kaza meclisi tarafından yapılan tahkikat ormanlık alanın büyük bir kısmının civarda bulunan Terbederesi Köyü sınırlarında bulunduğuna işaret etmekteydi. Meclis yetkilileri ormanın her iki köye ekim yapmak üzere paylaşılmasının daha uygun olacağını düşünmekteydiler. Arazinin ziraate açılmasının hazineye fayda getireceğine inanan Edirne Vilâyeti ise konuyla ilgili tek başına karar vermeye yetkili değildi. Bu nedenle mesele Dâhiliye Nezâreti’ne havale edildi. Nezaret kendisine yöneltilen talebi cevaplandırmadan önce araziyle olan münasebetlerine binaen Mâliye ve Orman nezaretleriyle iletişime geçti. Her iki kurum hazine-i hassadan devr olunan arazinin Orman Nezâreti idaresi altında bulunduğu hemfikirdi. Bu nedenle akıbeti belirleme işi ilgili nezarete tevdi olundu. Orman Nezâreti kararını verdiği aradan yaklaşık bir yıl geçmiş bulunuyordu. Kuruma gelen haberler arazinin orman niteliğini taşımadığı, aksine çalılıklardan oluştuğu yönündeydi. Üstelik arazi civarda bulunan iki, üç yüz hanelik Kızılpınar ve Çerkezköy ahalipleri tarafından tahrib edilmiş durumdaydı. Çalılığın ziraate açılmak üzere köylüler arasında taksim edilmesi önerisine gelince, nezaret bu öneriyi “*kat’iyyen*” câiz bulmamıştı. Red cevabının iki nedeni vardı. Birincisi umuma ait arazilerin fertlere taksimi umumun ihtiyacını tazyik edecekti.

⁴⁴⁶ BOA, İ.ŞD 65-3846.

İkincisi ise bu şekilde müşterek kaynaklarından yoksun kalan ahali doğal olarak kendilerine mera ve baltalık tahsis edilmesi yönünde yeni bir taleple yetkililerin karşısına dikilecekti. Her iki sonucun önüne geçilmesi için ortada tek çıkar yol vardı ve o da arazinin “*şimdiye kadar olduğu şekliyle*” muhafaza edilmesiydi. Karar yaklaşık bir hafta sonra Edirne Vilâyeti’ne iletildi.⁴⁴⁷

Ahalinin mera olarak kullandığı arazilerin gerçekte öyle olmadığı bazı durumlarda araziye erişimleri engellendiğinde ortaya çıkardı. Örneğin Gediz Kazası’na bağlı Gümrü Köyü ahali kırk altı yıldır hayvanlarını otlattıkları mera üzerinde yasal bir hakları olmadığını arazi, tapu memuru Recai Efendi tarafından civarda bulunan bir çiftlik sahibine satıldığında fark etmişlerdi. Derhal harekete geçen Gümrü ahali yaklaşık yarım yüzyıldır kullandıkları araziye kaybetmemek üzere bir arzuhal kaleme almışlardı. Ahali kendilerini mağdur, hayvanlarını ise zarurete sokacak satış işleminin iptalini istemekteydi. Ancak muhataplarına övgü dolu ve acıklı kelimelerden başka sunacakları bir zenginlikleri daha vardı. Ahali arazinin satış bedeli olan dört bin kuruşu vermeye razı bulduklarını peşinen bildirmişlerdi. Kütahya kaymakamına konuyla ilgili gönderilen emir ahalinin çok da geç kalmadığını müjdelemekteydi. Defterhâne’den gelen habere göre *mîrî* arazi olduğu tahakkuk eden alan henüz herhangi bir satış işlemine konu olmamıştı. Kurum yerelde gerçekleşen satış işleminin neden merkezî kayıtlara yansımadağı meselesine değinmemiş, “*sahipsiz*” olarak nitelendirilen arazinin müzayede yoluyla yeniden satışa çıkarılması kararıyla yetinmişti.⁴⁴⁸ İki yıl sonra Adana mutasarrıfına gönderilen bir başka emir şehre bir saat mesafede bulunan ve mera olarak kullanılan arazinin de benzer durumda olduğunu haber vermekteydi. Durum Bızdıkoğlu Karabet adında bir kişi ve bazı kimselerin söz konusu arazileri düşük bedeller karşılığında üzerlerine geçirmeye başlamasıyla gün yüzüne çıkmıştı. Adana meclis idaresinin 30 Kasım 1861 tarihli mazbatasına göre Ramazanzâde evkafından olan arazi bölgede ahaliye mahsus mera olarak bilinmekteydi. Ancak meranın bazı bölümleri bir süredir ziraate açılmış ve taliplerine satılmaya başlanmıştı. Kayıtlara göre arazi yüz elli bin kuruş kıymetindeydi ve parça parça satılması halinde miktarın daha fazlaya ulaşması mümkündü. Defter emininin vermiş olduğu bilgilere göre ise arazi üzerinde

⁴⁴⁷ BOA, DH.MUI 88-30, M. 26 Nisan 1910.

⁴⁴⁸ BOA, A.MKT.DV 153-99, M. 6 Mart 1860.

“bir gûne vakıf hissesi” bulunmamaktaydı. Mutasarrıfa gönderilen emir *mîrî* arazi olduğu anlaşılan meranın önce mutasarrıflarına, onlar kabul etmedikleri takdirde ise taliplerine teklif olunarak satılmasını münasip görmüştü. Emir arazinin halihazırdaki kullanım biçimini ya da mera olduğu yönündeki “*tevatür*”leri dikkate dahi almamıştı.⁴⁴⁹

Ahali, hayvanlarına tahsis edilmiş bir meradan yoksun olduğunda gözlerini etraftaki boş arazilere çeviren bazen ahalinin kendisi değil mahalli yetkililer olurdu. Bu noktada yetkilileri ilgilendiren çoğunlukla arazinin türü değil halihazırdaki durumuydu. Mera tahsisi için göz dikilen arazi *mîrî* ya da mevat arazi olabileceği gibi hazineye devredilen atıl durumdaki bir çiftlik arazisi de olabilirdi. Örneğin Beykoz’a bağlı dört köy için uygun bir mera arayan Üsküdar Mutasarrıflığı vilâyet idaresine böyle bir arazi için talepte bulunmuştu. Arazi, vilâyet *mîrî* emlâkına ve orman idarelerine devrolunan İbrahim Paşa Çiftliği’ne aitti ve yalnızca mera değil baltalık olarak da kullanılmaya elverişliydi. Vilâyet idare meclisi olumlu ya da olumsuz bir cevap vermeden önce mutasarrıftan arazinin haritasını çıkarmak üzere bir heyet oluşturmasını istemişti. Ancak gelen cevap istenen haritayı değil başka bir talebi içermekteydi. Mutasarrıf, kazada bir mühendis bulunmadığı için vilâyet idaresinden bir mühendis gönderilmesini istemişti. Ne var ki bu kabul edilebilir bir talep değildi. Vilâyette emlâk idaresi bünyesinde yalnızca bir mühendis bulunmaktaydı ve kendisi “*vazâif-i kesîre ve mütenevvi‘a*” ile yeterince meşguldü. Mühendisin günlerce sürmesi muhtemel olan haritalandırma işi ile görevlendirilmesi kendi vazifesini aksatmasına sebep olacağından başka bir çözüm yoluna gidilmesi münasip bulundu. Böylelikle konu Mâliye Nezâreti’ne havale edildi. Nezaretten gelen cevap harita projesini rafa kaldırmıştı çünkü çiftlik arazisinin ayrıntılı bir haritası “*hazinede*” zaten mevcuttu. Nezaretin vilâyet idaresine bir de kötü haberi vardı. Bahsi geçen çiftlik arazisi “*Hâkân-ı mahlû*”⁴⁵⁰ tarafından satın alınarak maliye hazinesine devredilmiş arazilerden olarak satılincaya kadar tüm hâsılatı ve satıldığı

⁴⁴⁹ BOA, A.MKT.UM 561-70, M. 5 Mayıs 1862. Ahalinin istidası için ayrıca bakınız: BOA, A}MKT.DV 153-99, M. 24 Aralık 1859.

⁴⁵⁰ II. Abdülhamid kastedilmiş olmalıdır. II. Abdülhamid’in satın aldığı araziler için bk: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907), TTK Yayınları, Ankara 2007, ss. 420-421; Arzu Terzi, *Bağdat-Musul’da Abdülhamid’in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, ss. 32-33; Vasfi Şensözen, *Osmanoğulları’nın Varlıkları ve II. Abdülhamid’in Emlaki*, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2013; Aysun Sarıbey Haykıran, *Aydın Vilayeti’nde Çiftlikler (1839-1918)*, (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

zaman satış bedeli “*muvazene-i umumiye*”ye aitti. Bu haber özel bir kanuni düzenleme yapılmadığı sürece çiftlik arazisinin tamamının veya bir kısmının bedelsiz olarak tahsis edilemeyeceği anlamına gelmekteydi. Vilâyet idaresi bu aşamada konuyu bir de Dâhiliye Nezâreti ile görüştü. Bizzat vali vekilinin kaleme aldığı yazıda “*ahalinin mera ve baltalığa ihtiyacı şedideleri*” varsa çiftlik arazisinden uygun bir bölümün münasip bir bedel karşılığında satılıp satılmayacağı sorulmuştu. On iki gün sonra gelen cevap çiftlik arazisinin mera ve baltalık olarak satılmasına açık bir kapı bırakmıştı. Ancak öncelikle ahalinin ihtiyaçlarının hakikati ve etrafta müsait başka bir arazi bulunup bulunmadığı konularının araştırılması istenmişti.⁴⁵¹

Ahali hayvanlarına tahsis edilmiş bir meradan yoksun olduğunda etrafındaki mevat arazilere de yönelebilirdi. Bağcılıkla iştilal eden ancak filoksera musibeti nedeniyle rençberliğe yönelen Söğütçük Köyü ahali de yeni mesleklerini icra edebilmek üzere böyle bir arayışa düşmüşlerdi. Aradıkları şey ekim yapacakları tarlalar değildi, harab olan bağları zaten ellerinin altındaydı. Ancak tarlalarını sürmek için besleyecekleri çift hayvanları otlayacak bir mahalden yoksundu. Söğütçük ahalsinin köyleri de meslekleri gibi muhdes olduğundan kendilerine tahsis edilmiş bir meraları yoktu. Köy, Yusuf Ağa adıyla meşhur bir çiftliğin, sahibi tarafından parça parça satılmasıyla meydana gelmişti. Neyseki doğa onlara ihtiyaç duydukları kaynağı ayaklarına getirecek kadar cömert davranmıştı. Etraflarında Gediz Nehri’nin doldurmuş olduğu otuz bin dönüm büyüklüğünde boş bir arazi bulunmaktaydı. Üstelik söz konusu arazi üzerinde “*kimsenin alaka ve müdahalesi*” bulunmadığından resmî makamlar dışında kimseyle muhatap olmaları da gerekmiyordu. Söğütçüklüler şanslı ve ihtiyaçlarında fazlasına göz dikmeyen kanaatkâr insanlar olarak “*nehirin imlâ ettiği araziden*” iki bin dönümünü istemekle yetinmişlerdi. Ahali taleplerini Aydın vilâyet meclisine ilettiğinde olumlu bir cevapla geri dönmüşlerdi ancak mera tahsisi yönündeki taleplerinin merkezi idare tarafından da tasvip edilmesi gerekiyordu. Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi’nde 1903 yılı Mart ayı başlarında müzakere edilen talep “*şâyân-ı tervîc*” bulunmuş, ay sonunda da Sadâret tarafından onaylanmıştı. Ancak merkezi idarenin bir şartı vardı. Tahsis olunacak

⁴⁵¹ BOA, DH.İD 43-32, M. 19 Temmuz 1911.

arazinin ileride bir ihtilafa meydan vermemek üzere detaylı bir şekilde haritalandırılması istenmişti.⁴⁵²

Meraların kartografya faaliyetleri ile kesin sınırlara kavuşturulması ileride görüleceği üzere 1913 yılı başlarına kadar zorunlu bir uygulama olarak kendisini göstermese de bu fikir yüzyıl başlarından itibaren yetkililerin zihninde yavaş yavaş belirmekteydi. Mevcut hudut anlaşmazlıkları için bir çare, müstakbel anlaşmazlıklar içinse bir önlem olacağı düşünülen haritalandırma projelerinin benimsenmesinde bilimsel ormancılığın son on yıllardaki gelişimi ile bireysel mülkiyete daha saygılı bir emlak yönetiminin yerleşmeye başlaması etkili olmuştu. Emlak yönetiminde kartografyanın bir araç olarak kullanılması bu dönemde bazı yerel yöneticiler için de cazip bir fikirdi. Örneğin Bolu meclis idaresi kaza sınırları dahilindeki meraları daha sorunsuz bir şekilde yönetebilmek için haritalandırma faaliyetlerini bir çözüm aracı olarak kullanmak istemişti. Meclis idaresi Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne oldukça ilginç bir teklifle gelmişti. Teklif "*ahâlîye terk ve tahsîs kılınan ... yerlerin karyelere olan irtibat ve mesafelerini ve her birinin sûret-i metrûkiyet ve mikdâr ve mâhiyetlerini*" gösteren haritaların oluşturulması için kazaya bir heyet gönderilmesi talebi ile başlamaktaydı. Heyetin oluşturacağı mazbata ve haritalar kaza meclisinde tasdik olunduktan sonra Defter-i Hâkânî memuriyetine gönderilecekti. Aslı köy ihtiyar heyetlerine teslim olunan söz konusu evrakın birer kopyası da *Kuyûd-ı Hâkânî* kaleminde saklanacaktı. Tapu kâtiplerinin deftere kayd edeceği haritalar tapu senedi gibi resmi evrak yerine geçecek ve anlaşmazlıkların çözümünde bu kayıtlara başvurulacaktı. Kaza meclisi idarecileri sunmuş oldukları projeyi yalnızca kendi idarî birimlerinde geçerli olmak üzere hazırlamamışlardı. Projenin imparatorluğun "*sâir mahallerinde bulunan arâzî-i metrûke hakkında dahî*" uygulamaya konmasını önermişlerdi. Mahallî idareciler, muhataplarının uygulama sahası ve dolayısıyla harcanacak masrafın büyüklüğü karşısında dehşete kapılacağını düşünmüş olacak ki projelerini "öz-yeterlilik"le donatmayı ihmal etmemişlerdi. Buna göre oluşturulacak heyetlerin masrafları ahali tarafından karşılanacaktı. Bolu meclisinin ilginç projesinin muhatabı Defter-i Hâkânî Nezâreti'ydi ancak nezaret 1905 yılı Mart ayı sonlarında teklifi Şûrâ-yı Devlet'e havale etmişti. Kurumdan cevap yaklaşık altı ay

⁴⁵² BOA, İ.DFE 13-44, M. 27 Mart 1903.

sonra geldi. 13 Ağustos'ta mülkiye dairesinde müzakere edilen teklif, metrûk arazilerin korunması ve anlaşmazlıkların önlenmesi açısından “*pek becâ*” bulundu, ancak projenin hayata geçirilmesindeki zorluklar ve özellikle gönderilecek heyetlerin masraflarının ahaliye yüklenmesi kısımları hoş karşılanmadı. Daire projeyi iyileştirmeye dahi değer bulmayarak muhataplarına iade etti ve anlaşmazlıkların “*şimdiye kadar cereyân etmekte olan*” usullere göre çözümlenmesine devam edilmesini buyurdu.⁴⁵³

Arazi Kanunnâmesi'nin metrûk meralara ilişkin son iki maddesi (m. 99 ve 100) intifa hakkı sahipleri ve bu hakkın kullanımına ilişkin olup kadimi uygulamaların tescilinden ibaretti. Doksan dokuzuncu madde eski hukukta olduğu gibi tapuyla tasarruf olunan meralar ile metrûk meralar arasındaki farkı tekrarlamıştı. Birinci grup mera sahipleri kadimi hakları varsa hayvanlarını ikinci grup meralarda otlatabilirdi, ancak metrûk merada intifa hakkı olan ahali tapulu meralar üzerinde herhangi bir hak iddia edemezdi. Yüzüncü madde evvelki hukuk metinlerinde dağınık bir halde bulunan intifa hakkı sahipleri ve hakkın kullanımı meselesini derli toplu bir şekilde sıralamıştı. Hak sahiplerinin belirlenmesi ve hakkın kullanımında kullanıcı sayısı ve kaynağın sürdürülebilirliği arasındaki dengenin bozulmamasına özen gösterilmişti. Aslında ne Arazi Kanunnâmesi ne de çeşitli anlaşmazlıklar sonrasında verilen hükümlerde kaynağın bekasına özel bir hassasiyet gösterildiğine dair açık bir emare bulunmamaktaydı. Kanun yapıcılar ve hüküm vericilerin gerçekte öncelediği şey *muhassasunileyhin* haklarının korunmasıydı ki, bunun yolu da kaynaktan istifadelerini sağlayan varlıklarının, yani hayvanlarının aleyhine oluşabilecek durumların engellenmesinden geçiyordu. Resmi söylem aleyhteki durumları tanımlamak için “*müzâyaka*” kelimesini kullanırdı. “Sıkıntı, darlık”⁴⁵⁴ anlamına gelen bu ifade hayvan sayısının harici bir müdahale sonucunda artarak mevcut sürüyü kaynaktan yararlanma konusunda baskılaması anlamına gelirdi. Yüzüncü madde eski hukukun devamı olarak yeni katılımcıların belirlenmesinde bu hususu dikkate almıştı. Bu nedenle hak sahiplerinin hayvan sayısını mevcut sürüyü baskılayacak şekilde çoğaltmasına izin verilmemişti. Ancak mevzubahis sınırlama hariçten getirilecek hayvanlar için

⁴⁵³ BOA, BEO 2652-198834.

⁴⁵⁴ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2015, s. 927.

geçerliydi. Halihazırdaki sürü doğal yollarla çoğalmışsa yavruların sürüye vereceği “müzâyaka” dikkate alınmazdı. Mecelle’nin 48’inci maddesinde de yer bulan genel kaide gereğince asl için vazedilmiş kuralların tâbi için de geçerli olduğu varsayılmıştı.⁴⁵⁵ Yüzüncü madde yavruların yavruları içinse bir açıklama yapmamıştı. Arazi Kanunnâmesi’nin şerhlerinde de sürüden “sonradan hâsıl olan fûrû”un, ikinci kuşağı kapsayıp kapsamadığı sorusu çoğunlukla dikkate alınmamıştı. Yalnız şârihlerden Halis Eşref “fûrû” kelimesi ile kast edilenin sürüden çıkan ilk nesil olduğunu, sonraki nesiller konusunda verilecek hükmün yine “müzâyaka” kuralına bağlı olacağını ifade etmişti:

“Maamâfih hayvanâtın fûrû’unun fûrû’u ve onların da fûrû’u ra’yden men olunabilir mi? Bu sûret sâir muhassasunileyhimin hayvanâtına fevkalâde müzâyaka verebileceğinden ve hatta ahâlîyi hariçten mera tedârikine mecbûr edeceğinden bir kimsenin umûmî merada ra’y olunagelen hayvanâtının sinn-i tab’ilerine ve kabiliyet-i tevlîdiyelerinin mikdârına göre her kaç rûûsa bâliğ olur ise ondan fazlasının ra’yi sâir muhassasunileyhimin hayvanâtına müzâyaka vermemek kaydıyla mukayyed olmalıdır. Çünkü bir karye merasında öteden beri beşyüz re’s koyun ra’yine salâhiyetdâr bulunan bir kimse yedi sekiz sene mezkûr koyunların fûrû’unu ve fûrû’unun fûrû’unu elden çıkarmamakla bunların mikdarı on bini tecavüz edeceğinden karye merası adeta yalnız ol kimseye münhasır bir hale gelir bu ise bi’t-tabi ‘karîn-i cevâz olamaz. Hatta metn-i maddede “ne mikdâr hayvânâtı ra’y olunagemiş ise ol hayvânâtının muahharan hâsıl olan fûrû’u yani dölleri” denilerek hakk-ı ra’yi yalnız ol mikdar hayvânât ile onların fûrû’unun teşkîl edebileceği mikdâr rûûs hayvanâta işaret edilmiş ve fûrû’unun fûrû’u ve onlardaki fûrû’u zımnen müstesnâ bırakılmıştır.”⁴⁵⁶

Yüzüncü madde intifa hakkının kazanımı konusunda da evvelki hukukun prensiplerine saygılı davranmıştı. Buna göre intifa hakkı yalnızca tahsisin yapıldığı yerleşim yerinin üyesi olmaya bağlanmıştı. Ancak üye muhdes ise yani köye sonradan yerleşmişse yine “müzâyaka” kuralı işletilirdi. Hariçten gelip “müceddeden yurd binâ ederek” yerleşenler sürülerinin büyüklüğünü merada otlayan mevcut hayvanları baskılamayacak seviyelerde

⁴⁵⁵ Halis Eşref, *Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, s. 552.

⁴⁵⁶ Halis Eşref, *Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, s. 553.

tutmak zorundaydı. Üyelik mevcut bir yurdun satın alınmasıyla elde edilmişse yurdu satın alan kişinin intifa hakkı selefininki kadar olurdu. Yani selefi meraya ne miktarda hayvan sürmüşse kendisi de ancak o sayıda hayvanı merada otlatabilirdi.⁴⁵⁷ Bununla birlikte intifa hakkı yalnızca satın alma işlemi ile kazanılmazdı. Yurdu satın alan kişinin yurdun bulunduğu yerleşim yerinde bizzat ikamet etmesi gerekmekteydi:

“Mamañih yurd iştirâsıyla hakk-ı ra‘yin ihrâzı mutlak değildir. Çünkü bir kimse esasen bir karyede mütevatın ve mukîm olduğu halde civar kurânın birinden veya birkaçından müteaddid yurd iştirâ ve âhere icâr etmekle yurd bâyi‘lerinin hakk-ı ra‘yini mutlak surette ihraz etmemiş sayılsa birçok kesian mahza hakk-ı ra‘y iktisabıçün müteaddid kurâdan birçok yurd alarak yerliden olmadığı halde kesîrül-mikdar hayvanât ra‘y etmek gayretine sülûk eder, bu ise idâreten gayr-ı câizdir. Binaenaleyh bir karyeden yurd alan kimsenin ol karye merasında bâyi‘in hakk-ı ra‘yini ihrâz edebilmesi için ol karyenin yerlisi sıfatını iktisâ etmesi ve yerli sıfatını iktisâ etmez ise hakk-ı ra‘yi dahi ihrâz edememesi meşruttur.”⁴⁵⁸

Yurdu satan kimsenin intifa hakkına gelince, intifa hakkı satış işlemi ile başkasına transfer edilmiş olduğundan artık kendisinin merada hayvan otlatma hakkı bulunmazdı:

“Bir karyedeki yurdunu satan muhassasunileyhimin umûmi merada hakk-ı ra‘yi bâki kalmaz, çünkü bu halde dahî hakk-ı ra‘yin bekası farz edilse yurdu alan kimsenin ihrâz eylediği hakk-ı ra‘y dahî buna izmâm edeceğinden sâir muhassasunileyhimin hayvanâtı müzâyakaya düçar olur. Çünkü yurdu alan kimse hakk-ı ra‘y dahî ihrâz edeceğini bilerek bi‘t-tabi‘ ol yurdu değerinden fazlaya iştirâ ve bundan bâyi‘ istifâde edeceğinden hakk-ı ra‘yin bekâsı takdîrinde değerinden fazlaya yurd satıp ticaret etmek için muhassasunileyhime bir istifâde kapısı açılmış olur, bu ise idâreten gayr-ı câizdir.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Ebül‘ulâ Mardin, *Arâzî-i Metrûke*, s. 10; Ali Haydar, *Şerh-i Cedîd-i Kânûn-i Arâzî*, s. 445.

⁴⁵⁸ Halis Eşref, *Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, s. 555.

⁴⁵⁹ Halis Eşref, *Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, s. 553.

Gerek kadim bir yerleşim yeri gerek muhdes bir köy veya kasaba olsun kırsal nüfus için hayvanlarını otlatacak bir kaynağa erişim hayati bir meseleydi. Böylesi bir kaynaktan yoksun olma durumunun ahali arasında “sızıltı”, hatta “*mukâtele*”lere yol açması her zaman için muhtemeldi. Üstelik merasızlık yalnızca köylünün güvenliğini, maişetini ve dolayısıyla sosyal istikrarı tehdit eden bir yoksunluk da değildi. Kaynağa erişimde yaşanan zorluklar bazı durumlarda siyasi istikrarı da tehdit edebilecek noktalara ulaşabilirdi. Örneğin Bağdat, Diyarbakır ve Haleb’teki bazı aşiretlerin su ve merasızlıktan dolayı Musul’daki İlhadi fırkasıyla birleşmesi Musul valisini oldukça endişelendirmişti. Dâhiliye Nezâreti’ne şifreli bir telgraf ile durumu bildiren vali söz konusu birleşmenin yaratacağı tehlikelere karşı merkezi idareden yardım istemişti. Vali yedi bin hanelik bir nüfus yaratan bu birleşmenin yalnızca asayişini değil yağma ve saldırı olayları dolayısıyla hazine gelirlerini de tehdit edeceğini bildirmekteydi. Vali Nuri Bey’e göre göç eden aşiretlerin geri döndürülmesi yönünde Bağdat ve Diyarbakır vilâyetlerinden gönderilen emirlerin uygulanmasına imkan yoktu çünkü mevcut asker sayısı “*bir yerde toplu bulunan binlerle aşâyir eşirrâsına*” karşı yeterli değildi. Bu nedenle mevcut jandarma süvari taburunu hayvan sayısını arttırarak zenginleştirmek gerekiyordu. Valinin çözüm olarak sunduğu bir diğer öneri El-Hazar mevkiinde bir kaza teşkil edilmesiydi.⁴⁶⁰

Arazi Kanunnâmesi’nin doksan yedinci ilâ yüzüncü maddeleri imparatorluğun dağılışına kadar metrûk meralar konusunda referans alınan başlıca kanun maddeleri olmaya devam etti. Meralar diğer metrûk arazilerle birlikte çeşitli kanunnâme ve nizamnamelerde yeri geldikçe zikredildi ancak söz konusu dokunuşlar ilgili kanun metinlerinde ele alınan konuların metrûk arazilere tesadüf eden bölümlerinden ibaretti. Örneğin Arazi Kanunnâmesi’yle yaşıt Ceza Kanunnâmesi umuma terk edilmiş olan alanların dokunulmazlığına yalnızca bir maddeyle değinmişti ki ilgili madde kırsal kaynaklardan ziyade şehrin ortak alanlarını kastetmişti.⁴⁶¹ Yine Arazi Kanunnâmesi’nden bir yıl sonrasında tarihlenen Tapu Nizamnâmesi metrûk arazilerin tapu işlemlerine konu olamayacağını bildiren on üçüncü maddesiyle konuya şöyle bir

⁴⁶⁰ BOA, BEO 2373-177966, M. 22 Temmuz 1904.

⁴⁶¹ *Düstür*, 1. Tertib, C. 1, s. 596.

dokunup geçmişti.⁴⁶² Muhacir iskânı ile ilgili nizamnâme ve talimatlar yukarıda görüldüğü üzere ortak arazilerin kaderinden ziyade iskân sürecini en acısız şekilde atlatmayı dert edinmişti. 1877 ve 1887 tarihli maadin nizamnameleri ise ortak arazilerin münteferlerini önceleyen bir tavır sergilemişti. Her iki nizamname de metrûk arazilerde yapılacak maden arama ve çıkarma faaliyetlerini, ister umum halk isterse belirli bir topluluk olsun, araziden yararlanan kimselerin ihtiyaçlarını “*tazyîk etmemek*”le sınırlandırmıştı.⁴⁶³

Bütün bu hukukî mevzuat tabii olarak imparatorluk toprakları dahilindeki ortak araziler üzerinde söz sahibiydi. Ancak on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren değişmeye başlayan siyasi sınırlar yerleşim yerleri ve ortak arazileri bazı yerlerde birbirinden koparmaktaydı. Devletler siyasî ve askeri güçlerine göre yeni sınırlar çizmekte ne kadar mahir olurlarsa olsunlar halkları ve doğal kaynaklarını bir karpuz gibi ikiye bölmek her durumda mümkün olamamaktaydı. Tepelerinde kalem oynatılan halkların doğal çevreyle olan irtibatları çoğunlukla ihtiyaç ve alışkanlıklarından kaynaklanmaktaydı ve söz konusu irtibat kuşaktan kuşağa aktarılmış bilgi ve becerilerle perçinlenmişti. Siyasî otoriteler ahali ve doğal çevre arasındaki bu güçlü bağı bazı yer ve durumlarda olduğu gibi kabul etmek zorunda kalmaktaydı. Örneğin Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakından sonra Osmanlı Devleti'ne iade edilen Kırcaali⁴⁶⁴ ahali ve çevre arasındaki irtibatın özel bir hududname ile korunduğu bölgelerden biriydi. Söz konusu hududnâmeye göre sınırın iki tarafından bulunan kura ahali karşı tarafta kalan baltalık ve meralarını eskisi gibi kullanmaya devam edeceklerdi.⁴⁶⁵ Benzer bir uygulamanın Şarkî Rumeli ve Osmanlı toprakları arasındaki sınırın tamamı için de geçerli olup olmayacağı altı yıl sonra Kırkkilise mutasarrıfı tarafından da sorulmuştu. Mutasarrıf Rumeli Şarkî ahalisine muhtarlar tarafından verilen ve bu kimselerin sınırın on beş

⁴⁶² *Düstür*, 1. Tertib, C. 1, s. 202-203.

⁴⁶³ *Düstür*, 1. Tertib, C. 2, s. 319; *Düstür*, 1. Tertib, C. 5, s. 888.

⁴⁶⁴ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti Ortaya Çıkışı, İdari Teşkilatı, İlhakı*, (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss. 289-292; Aşkın Koyuncu, “1977-1878 Osmanlı Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu”, *Avrasya Etüdleri*, S. 44, (2013), s. 181.

⁴⁶⁵ *BOA, DH.MKT* 1832-13. 7 Mayıs 1891 tarihli belge Kırcaali'ye bağlı Kandıcak ve sâir kura ahalisinin sınırın öte tarafında kalan arazi ve baltalıklarıyla ilgili şikâyetleri üzerine kaleme alınmıştı. Şikâyete göre ahali tarla ve baltalıklarına gitmek istediğinde Bulgar jandarmaları ve gümrük memurlarının kendilerinden duhûliye adı altında on beşer kuruş talep etmekteydiler. Bulgaristan ve Rumeli Şarkî Kapı Kethüdalığı'na hitaben kaleme alınan emirde Kırcaali hududnâmesi gereğince söz konusu uygulamanın sonlandırılması istenmekteydi.

kilometre içerisinde on beş gün süreyle dolaşabilmelerini sağlayan ilmühaberlerin geçerliliği konusunda şüpheye düşmüş, söz konusu ilmühaberlerin “*hatt-ı imtiyâz üzerinde tarla ve meraları bulunan kurâ ahâlîsine*” sınırın diğer tarafına geçme hakkı verip vermediğini öğrenmek istemişti. Edirne vilâyet idaresine yöneltilen soru vali vekili tarafından cevaplanmıştı. Vali vekili “*bu taraf halkı*” tarafından da aynı amaçla kullanılan ilmühaberlerin iptali halinde arada bir mütakabiliyet durumu oluşacağını, bunun ise her iki tarafın ziraat erbabı için müşkülata sebep olacağını düşünmekteydi. Bu düşüncesinin tasdiki için Dâhiliye Nezâretine başvuran vali vekili gelenler için “*üç saatlik*” mesafede bulunma şartı da önermişti. Dahası gelenler içinde şüpheli hareketleriyle dikkat çeken kimseler olursa gereken takibatın yapılacağı konusunda muhatabını da rahatlatmaya çalışmıştı. Öneri ilgili nezaret tarafından münasip bulunarak “*vilayât-ı mümtaze ve muhtare kalemi*” ile birlikte seraskerliğe de iletilmişti.⁴⁶⁶

Ahali ve meraları arasına çizilen sınırlar Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Rusya hükümetleriyle de çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmasına neden olmuştu. 1897 yılı kışında Bulgaristan konsolosluğu, Bulgar hâkimiyetine geçen Tilkili Mahallesi ve Muğla Karyesi ahalilerini Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan meralarına sorunsuz bir şekilde ulaştırmanın yollarını arıyordu. Bulgaristan komiseri imzasıyla Sadâret’e gönderilen yazıya göre B...(?) Ilıca rüsûmât idâresi ahalinin bu taraftaki meralarına sevk ettikleri koyunlardan depozito olarak yüzde sekiz resim almaktaydı. Komiser Sadâret’ten uygulamanın sonlandırılması konusunda Edirne Vilâyeti’ne bir emir gönderilmesini talep etmişti. On gün sonra Dâhiliye Nezâreti’ne gönderilen bir başka yazı bahsi geçen rüsumat idaresinin Edirne Vilâyeti’ne bağlı Reviçoz Kazası dahilinde bulunduğunu ve gerekli emrin oraya tebliğ edileceğini haber vermekteydi.⁴⁶⁷ Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasına çekilen hudut sekiz yıl sonra Tatarhamidiye ve Soğucak köyleri ahalilerini de bir çözüm arayışına sevk etmişti. Edirne vilâyet meclisi, merkez kazasına bağlı bulunan Tatarhamidiye Köyü ahalisinin talebi üzerine, ahalinin Bulgaristan sınırları içinde kalan Soğucak Köyü’ndeki tarlalarını karşı tarafın bu taraftaki tarlaları ile takas etmeye karar vermişti. Ancak problem ekim yapılan arazilerin

⁴⁶⁶ BOA, A}MTZ (04) 46-43, M. 16 Temmuz 1897. Rumeli Şarkî sınırları dahilinde kalan arazi ve baltalıkları için mücadele veren Adaçalı Köyü için ayrıca bk: BEO, DH.MKT 318-31, M. 14.12.1894.

⁴⁶⁷ BOA, A}MTZ (04) 41-18, M. 16 Şubat 1897; A}MTZ (04) 40-107, M. 27 Ocak 1897.

mübadele edilmesi ile çözülecek kadar basit değildi. Her iki köyün meraları karşı tarafta kalmıştı ve köylüler buna da bir çözüm getirilmesini beklemekteydi. Vilâyet mektubi kaleminden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bir yazı Soğucaklılara bu tarafta kalan meralarına ulaşmak konusunda gösterilen anlayışın karşı tarafça gösterilmediğinden şikâyetçiydi. Vilâyet idaresi “*her iki karye ahalisinin her gün diğer tarafa hayvan götürüp getirmelerindeki müşkülâtın*” farkında olsalar da meraların mübadeleye konu edilmesini teklif etmemişti. Bunun yerine Soğucaklılara uygulanan açık kapı politikasının devamı istenmişti. Ancak vilâyet idaresinin bir şartı vardı, karşı taraf da aynı politikayı uygulayacak, Tatarhamidiyelilere Bulgar sınır memurlarınca “*mümâna ‘at olunmayacak*”tı.”⁴⁶⁸ Hududun gerisinde kalan ortak araziler problemi 1913 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması (1913) sonrasında da hükümetleri meşgul etmeye devam etti. 1913 yılı Kasım’ında Edirne valisinin Sofya sefaretine gönderdiği bir yazı yeni sınırların birçok noktada ahali ve meraları ayrı düşürdüğünü haber vermekteydi. Vali Adil Bey, tarla ve meraları hududun diğer tarafında kalan Osmanlı tebaasının şikâyetlerine aracılık etmekteydi. Şikâyetlere göre karşı taraftaki tarla ve meralarına gitmek isteyen ahaliye Bulgar memurları engel olmaktaydı. Daha da kötüsü gidenlerden bazıları silahlı çetelerin saldırı ve yağmalarına maruz kalmaktaydı. Vali sefire iki taraf arasındaki dostane ilişkiler dışında “*bu husûsu*”, yani sınırın beri tarafındaki tarla ve meralara erişimi, “*tekeffül eden*” ticaret ve seyrüsefain anlaşmasını da hatırlatmıştı. Sefir Fehmi Bey benzer bir hatırlatmayı yılsonunda Hâriciye Nezâreti’nden de aldı. Nezaret namına konuşan müsteşar, sefirden, “*teşebbüsât-ı lâzîmenin*” icrasını istemişti.⁴⁶⁹ Ancak gerek Osmanlı ve Bulgar devletleri arasına çekilen yeni sınırın gerekse yarım asırdır “*hükûmât-ı mütecâvire*” ile araya çekilen sınırların sebep olduğu karmaşalar tekil emir ve hatırlatmalarla çözülecek cinsten değildi. 1914 yılı başlarında harbiye nâzırının Sadâret’e göndermiş olduğu bir yazı hudud sorunlarını resmin bütününe odaklanarak çözmeyi önermişti. Nâzıra göre sınırın öte tarafında kalan emlâklar sorunu on yıllardır siyasî, idarî ve askerî kurumları gereksiz yere meşgul etmişti. Bu amaçla oluşturulan türlü türlü komisyonlar hazineyi “*şâyân-ı dikkat masârıfa düçâr*” etmesine rağmen “*mesâilin ekseriyâ halline de muvaffak olamamıştı.*” Nâzıra göre problemin nedeni daha ilk düğmenin yanlış iliklenmesiydi. Hudutların belirlenmesinde tarla, orman, değirmen, mera, taşocağı gibi emlâk ve arazilerin tasarruf ve idare şekilleri dikkate alınmamıştı ve

⁴⁶⁸ BOA, DH.MKT 2889-41, M. 1 Ağustos 1909.

⁴⁶⁹ BOA, HR.SFR (04) 417-65.

ihtilafların çıkış kaynağı tam olarak buydu. Neyseki nâzır efenedi yazısını yalnızca şikâyette bulunmak üzere kaleme almamıştı. Mevcut anlaşmazlıkların büyümesine ve yenilerinin çıkmamasına engel olmak üzere, en azından Bulgar sınırı için “*bir çare-i müessire*” de düşünmüştü. Buna göre hududun diğer tarafındaki araziler üzerinde hak iddiasında bulunanların ellerindeki belgeler incelenmeli ve bir deftere kaydedilmeliydi. Muntazam ve ayrıntılı bir şekilde tutulacak olan bu defterler baharda göreve başlaması düşünülen tahdid-i hudud komisyonlarına teslim edilecekti. Ancak karşı tarafın da bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bulgar tarafına “*bu bâbda bir tebligât*” gönderilmesi nâzıra göre yeterli olacaktı.⁴⁷⁰

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ahali ve arazileri arasına giren bir diğer sorun 1897 Osmanlı-Yunan harbiydi. Osmanlı tarafının kesin zaferiyle sonuçlanan savaş oldukça kısa sürmüştü ancak arazi kullanım pratikleri üzerindeki etkileri bir yıl sonra dahi hissedilmekteydi. 1898 yılı Temmuz ayı başlarında rüsumât emaneti, arazileri hududun öte tarafında kalan her iki halkın tâbi olacağı kuralları tespit etmekle meşguldü. *Hudûd-ı cedîdenin* yarattığı yeni durum karşı tarafı da bir çözüm arayışına itmiş, Yunan sefaretî köyleri Yunanistan’da, arazi ve meraları ise Osmanlı tarafında kalan ahali için uygulanacak hükümleri sormuştu. Yunan sefaretinin sorusu giriş ve çıkışlarda alınacak vergiler meselesine odaklandığından rüsumât emanetine yönlendirildi. Rüsûmat emini namına konuşan Mehmed Ali “*icrâsı lâzım gelen muâmeleyi*” savaş öncesi durumu referans alarak tespit etmişti. Buna göre savaştan önce Osmanlı topraklarında yetişip Yunanistan tarafına götürülen mahsulat yüzde bir resme tabiyken karşı taraftan getirilen mahsulat için yüzde sekiz resim alınmaktaydı. Köyleri Yunanistan tarafında olup meraları bu tarafta kalan ahali ise girişte sıkı bir kontrolden geçmekteydi. Huduttan geçirilen hayvanların cinsi, eşkali ve nâkilleri kaydedilerek teminata bağlanıyor, dönüşte hayvan sayısında bir noksan farkedilirse ülke içinde tüketilmiş olduğu varsayılarak yine yüzde sekiz resim alınıyordu. Rüsûmat emini vekili bu formülün yeni hudutlar için de uygulanabilir olduğunu düşünse de önerisini Sadâret’e sundu. Sadâret “*bizim tarafa geçirilen sürülerden ithalat resmi talep edilmesini*” iki devlet arasında imzalanan barış antlaşmasına aykırı bulsa da eski hudutlar arasında geçerli olan

⁴⁷⁰ BOA, BEO 4256-319168, M. 7 Şubat 1914.

muameleyi kaçakçılığın engellenmesine karşı bir tedbir olarak yeni sınırlar için de vazetti.⁴⁷¹ Bununla birlikte Osmanlı topraklarına nakledilen sürülerin eksiksiz bir şekilde döndüğü sürece resme tabi tutulmaması kuralı devam etti. Ertesi yıl yaz aylarında bu kez sınır çizgisinin böldüğü kışlaklar meselesi ortaya çıktığında “*hudûd üzerine kemâkân hayvan ra’yinin*” engellenmesinin barış antlaşmasına aykırı olduğu hatırlatıldı. Ancak Osmanlı topraklarında otlatılan sürülerin hududun karşısına geçirilerek ağnam resminden kaçırılması muhtemel olduğundan bu duruma bir çare olarak ilgili resmi ödeyen sürü sahiplerine sınırı geçmeden önce ruhsat belgesi verilmesi kararlaştırıldı. Dönüşte belge ibraz edemeyenlerin ağnam resmini ödemedikleri sürece Osmanlı tarafına geçirilmemesi emri icab eden vilâyetlere (Selanik, Manastır, Yanya) gönderildi.⁴⁷²

Balkan coğrafyasına çekilen sınırlar aynı tarihlerde Sırp hududunun diğer tarafındaki arazilerine ulaşmaya çalışan Osmanlı tebaasını da çeşitli makamlarla muhatap olmak zorunda bırakmaktaydı. 1909 yılı Ocak ayı başında Gilan’a bağlı beş köy ahalisi Sırp hududu dahilinde kalan mera, tarla ve çayırlarına erişimlerinin Tukeyçe merkez kalesi zabiti tarafından engellendiği yönünde Kosova vilâyet idaresine şikâyette bulunmuştu. “*Te’âmül-i vech üzere kendilerine ilişilmemesini*” talep eden ahali bunun mümkün olamaması halinde “*âhar mahalle nakl ve iskânlarını*” da önermişti. Durumu Dâhiliye Nezâreti’ne yazan Kosova Vilâyeti ilgili nezarete Sırbistan Sefareti ile aralarında kararlaştırdıkları usulü sormaktaydı.⁴⁷³ Gilan Kazası ve Sırbistan arasındaki hudut yüzyıl başlarında da sorunlu bir alandı. O yılın ilk haftasında Mostifna ve Tristina gözetleme kuleleri civarında hayvan otlatan bir çocuğa kulede bulunan Sırp askerleri otuz kereden fazla ateş etmişti. Olay mahalline giden Soğuşte istinad kulesi zabiti Sırp jandarmalarına saldırının sebebini sorduğunda Terstine ve Desviçe köylerinden Sırbistan’a geçmeye çalışan dört beş kişiye ateş açıldığı cevabını almıştı. “*Mahalliyle cereyan eden muhabere*” ise Resne Karakolhanesi civarında ve hududun beri tarafında Terstine karyeli İsmail oğlu Emin’in hayvanlarını otlatmakta iken Sırp askerlerince saldırıya uğradığı yönündeydi. Dahası Emin’in “*pek yakınından geçen*” mermiler Sırp

⁴⁷¹ BOA, BEO 1150-86244, M. 3 Temmuz 1898; BOA, BEO 1176-88187, M. 15 Ağustos 1898.

⁴⁷² BOA, DH.MKT 2355-6, M. 1 Haziran 1900.

⁴⁷³ BOA, DH.MKT 2882-93, M. 22 Temmuz 1909.

karakolhanesindeki askerler tarafından vakit vakit tekrarlanan taarruzlardan yalnızca biriydi. Kosova Vilâyeti Osmanlı tebaasını “*ısrâr ve i'zâb eden*“ bu gibi saldırıların tekrarlanmasının önüne geçilmesi için Sırbistan hükümeti ile iletişime geçilmesini istemekteydi.⁴⁷⁴ Hudut üzerinde bulunan kura ahali si imparatorluğun doğu sınırındaki yerel idarecileri de uğraştırmaktaydı. Erzurum Vilâyeti idarecileri “*Rusya cihetindeki arazi ve meralarına*” ulaşmaya çalışan ahali için Dâhiliye Nezâreti’ne ilginç bir teklifte bulunmuştu. Vilâyet idaresi bu gibi kimselere geçerliliği birkaç günü aşmayan pasaportlar verilmesini talep etmişti. Teklifi uygun bulan nezaret hudud haricindeki meralarına gitmek isteyen ahaliye on kuruşluk pasaportlardan verilmesini uygun görmüştü. Ancak Rusya konsolosluğunun söz konusu pasaportlardan otuz kuruş daha alması işi astarı yüzünden pahalı bir hale getirmekteydi. Ayrıca sınır mevki olan Kötek’te bu pasaportlar bulunmadığından ahali hududa on altı saat mesafede bulunan Erzurum’a kadar gelmek zorunda kalmaktaydı ki bu durum masraf ve zahmeti daha da arttırmaktaydı. Ahali bir iki gün geçerli olacak bir belgeyi almak için bu kadar zahmet çekmektense “*o işten sarf-ı nazar etmeyi*” daha makul ve hesaplı buluyordu. Erzurum vilâyet idaresi nezarete Rusya hükümetinin hudutta bulunan ahalisine bedava verdiği on dört günlük “*pasavan*”ları hatırlatarak benzer bir uygulamanın Osmanlı tebaası için de yürürlüğe konmasını istemişti. Ahalinin işlerini kolaylaştırmasının yanı sıra Rusya ile olan ticareti de arttıracığı ifade edilen öneri Sadâret’e iletildi.⁴⁷⁵

3.3.3. *Yaylak, Kışlak ve Otlaklar*

Arazi Kanunnâmesi meralarla ilgili kadimi intifa pratiklerini dört maddede kabul ve teyit ettikten sonra bir diğer *arazi-i metrûke-i husûsiye* türü olan yaylak ve kışlaklara geçmişti. Kanunnâmenin söz konusu kaynaklar için de yeni bir diyeceği yoktu. İntifa hakkı yine tahsisin yapıldığı yerleşim yerinin üyelerine hasrolunmuş, arazinin tapu işlemlerine konu olamayacağı hükmü tekrarlanmıştı. Yüz birinci madde yaylak ve kışlakların meralardan farklı olarak kullanıcıların topyekün rızasıyla ziraate açılabilirliğini de kabul etmişti. Son olarak yaylak ve kışlakları pazar ve panayır yerleriyle birlikte metrûk arazilerin özel bir türü haline getiren vergi meselesine değinilmişti.

⁴⁷⁴ BOA, HR.SYS 1440-51, M. 10.2.1900.

⁴⁷⁵ BOA, DH.MUI 2-18, M. 27 Ağustos 1909.

Yüz birinci madde yaylak ve kışlaklarla ilgili klasik ahkamı tekrarlarlarken cümleye “*Defterhâne’de mukayyed olan*” ifadesiyle başlamış, müstakbel ahkamın yalnızca kayıtlı yaylak ve kışlaklar için geçerli olacağı izlenimi yaratmıştı. Aslında bu ifade kaydı bulunmayan yaylakların vazedilen ahkamın dışında tutulduğu anlamına gelmiyordu. Söz konusu vurgu klasik dönemdeki vergilendirme politikasına zımnen yapılan bir atıftan ibaretti.⁴⁷⁶ Bir önceki bölümden hatırlanacağı üzere yaylak ve kışlak resminin alınması ilgili resmin sâhib-i arz denilen yetkiliye defterde hâsıl olarak yazılmasına bağlıydı. Eğer tımar gelirleri arasında böyle bir vergi kaydedilmemişse tımarı bölgesinde yaylak ve kışlak olarak kullanılan bir arazi olsa dahi sâhib-i arz vergi talebinde bulunamazdı. Nitekim “memâlik-i mahrûsedeki her yaylağın Defterhâne’de kaydı yoktu”.⁴⁷⁷ Yüzbirinci madde bu gerçeğe istinaden vergi konusunda yaşanacak karmaşaların önünü kesmek üzere Defterhâne’de kayıtlı olma şartını özellikle vurgulamıştı.

Klasik dönemde ortaklaşa kullanılan arazilerden alınan vergilere tekrar dönecek olursak hatırlanacağı üzere gelirleri arasında yaylak ve kışlak resmi olmayan tımar sahipleri dışarıdan gelen hayvan sahiplerinden otlak resmi adı altında bir bedel talep etmekteydiler. Otlak resmi Arazi Kanunnâmesi’nin de onay verdiği bir vergi türü olarak mevat araziler bölümünde zikredilmişti. Bölümde yer alan yüz beşinci madde otlak resmi konusunda da eski hukuka riayet etmiş, otlağın bulunduğu köy ahalisine bedelsiz yararlanma hakkı bağışlamıştı. Yerleşik ahalinin otlak resmi üzerindeki hak iddiaları ise yine geçersiz sayılmıştı.

Metruk yaylak ve kışlaklar meralardan farklı olarak ziraata açılabilse de daha önce de ifade edildiği üzere bu faaliyet yalnızca tahsisin yapıldığı ahalinin toplu rızasına bağlanmıştı. Harici kimseler tarafından bu yönde yapılan talepler ziraata açılmak istenen yaylak ya da kışlak uzunca bir süredir atıl halde bulursa dahi kabule şayan görülmezdi. Çankırı Kazası’na bağlı birkaç köyün yaklaşık seksen sene boyunca

⁴⁷⁶ Cin, Surlu, a.g.e., s. 87.

⁴⁷⁷ Halis Eşref, *Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, s. 558.

kullanmadıkları yaylakları, yaylağa yalnızca yarım saat mesafede bulunan ve araziye ihtiyaçları olan Çukurviran ahali tarafından ziraata açılmak istendiğinde yöneticiler bu talebi kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle kesin bir dille reddetmişti. Yaylağın atıl durumda bulunması, talepte bulunan ahalinin muhtaç vaziyetleri ya da ziraî faaliyetin kazandıracağı vergi gelirleri, yetkilileri, Arazi Kanunnâmesi ve Defterhâne kayıtları hilafına davranmaya sevk etmemiştir.⁴⁷⁸

Bir veya birkaç köy ahalisine mahsus olan metrûk yaylak ve kışlaklar gelirlerinin dokunulmazlığı açısından tapuyla tasarruf olunan yaylak ve kışlaklara benzerdi. Hak sahipleri her iki yaylak-kışlak türünü dilerse harici kullanıma açarak gelir elde edebilir ve kazancı diledikleri gibi kullanabilirlerdi. 1904 yılı yazında Manastır Vilâyeti'ne bağlı Alasonya Kazası'nda geçen ilginç bir olay ahaliye tahsis edilmiş olan kışlakların ahali tarafından bir başkasına kiralanabileceğini teyit etmekteydi. Olay köy ahali namına Rumeli Müfettiş-i Umûmîliği'ne başvuruda bulunan Kostandi veled-i Vasil'in ihbarı ile ortaya çıkmıştı. Kostandi, köyün eski muhtarı Panayot ve şürekâsını, köy kışlağından⁴⁷⁹ elde edilen yirmi beş liralık kira gelirini zimmetine geçirmekle suçlamıştı. Muhtar ve ortakları ise daskallara⁴⁸⁰ ve köy çeşmesine harcanması planlanan söz konusu meblağı, eşkiya takibi amacıyla köye gelen jandarma alay beyine rüşvet olarak verdiğini iddia etmekteydi. Kostandi ve köy ahali tatmin edici bulmadıkları bu savunmanın yolsuzluğu perdelemek için uydurulmuş bir hikaye olduğunu düşünmekteydiler. Muhtarın savunmasını “devlet memuruna iftira atmak” şeklinde nitelendirerek de muhtemelen müfettişliği derhal harekete geçirmeyi planlamışlardı.⁴⁸¹ Nitekim müfettişlik kısa bir süre içinde Alasonya Kaymakamlığı'na bir emir göndererek iddiaların araştırılmasını istedi. Kaymakamlık 28 Haziran'da şikâyetçileri çağırarak ifadelerini zapta almıştı. Ancak müştekiler burada kendilerine olumlu ya da olumsuz bir şey söylenmediğinden (*bu bâbda lâ ve ne'am bir şey denilmemiştir*) imdadı yine müfettişlikte aramışlardı. Şikâyetçiler 15 Ağustos tarihli arzuhallerinde başvurularının sonuçsuz kalmasından yakınmaktaydı. Nihayet mesele Eylül ayının ilk haftası Alasonya

⁴⁷⁸ BOA, C.DH 306-15260, M. 15 Mayıs 1886.

⁴⁷⁹ Belgede daha çok mera olarak zikredilen mahallin aslında Moşe adlı bir kışlak olduğu sonradan ortaya çıkacaktı.

⁴⁸⁰ Bulgarca'da öğretmen.

⁴⁸¹ BOA.TFR.I.ŞKT 51-5055, s. 4, M. 14 Haziran 1904.

kaza meclisinde görüldü. Meselenin resmi bir vazifeye ya da “*hukûk-i âdiyeye*” dokunur bir yanı olmadığını düşünen meclis idaresi, nüfus memuru Emin Efendi, azadan Galato ve maliye sertahsildarı Mehdi Efendi’den oluşan bir tahkikat komisyonu kurulmasına karar verdi. 17 Eylül tarihli komisyon raporu soruşturmanın muhakeme usulüyle gerçekleştirildiğine işaret etmekteydi. Buna göre müddei ve müddeialehy taraf sırayla sorgulanmıştı. Yalnız müddeialehy muhtar Panayot vefat etmiş olduğundan kendisini sorgulamak mümkün olamamıştı. İşbirlikçisi Tanaş ise mazeretine binaen celb edilemediğinden suçlamalara diğer işbirlikçi iki zimmi cevap vermişti. Tarafların muvacehesi komisyon üyelerine yeni bir bilgi sağlamamış, yalnız “*cereyân-ı hâlden haberdâr*” üç zimmi müştekilerin ifadelerini doğrulamıştı. Ne var ki “*şahit nazarıyla bakılması lâzım gelen*” bu zimmilerin ifadeleri de komisyonun bir hükme varmasına yetmemişti. Komisyon meselenin hukukî bir mesele olduğuna hükmederek müşteki tarafa nizâmiye mahkemelerinin yolunu göstermişti. Kaza meclisi ise komisyonun kararını onaylayarak elindeki topu adlî sahaya devretmekten başka bir şey yapmamıştı.

482

Yakın tarihlerde yaşanan bir başka olay, ahalsi dağılan köylerin yaylaklarının dahi kiralanabildiğine işaret etmekteydi. Örneğin köylerini bir zelzele nedeniyle terk etmek zorunda kalan Sarıkayalılar yaylaklarını yetkililerin dikkatini çekmeden yirmi sene kadar kiralamayı başaramışlardı. Ancak durumu bir şekilde fark eden idareciler yaylağa Demirhisar Kazası maarifi adına el koymuşlardı. Yaylağa çeyrek saat mesafedeki başka bir köyde meskun Sarıkayalılar “*zaptına kıyâm olunan*” yaylağın kendilerine iade edilmesi konusunda Rumeli Müfettişliği’ne dokunaklı bir yazı göndermişlerdi.⁴⁸³ Müfettişlik bu tarihten yaklaşık on gün sonra Demirhisarı kaymakamı Arif Bey’den de konuyla ilgili bir telgraf almıştı. Kaymakam bey yaylak gelirlerinin kırk seneden beri Sarıkayalı bir mütegalibe tarafından “yendiğini”, söz konusu mütegalibenin geri kalan ahaliyi de beş on kuruş vererek susturduğunu iddia etmekteydi. Arif Bey ayrıca yaylağın maarif tarafından zapt edilmesi yönündeki kararın kaza idare meclisince de onaylandığını eklemişti.⁴⁸⁴ Ancak kaymakamın mütegalibe

⁴⁸² BOA.TFR.I.ŞKT 51-5055, s. 5, M. 17 Eylül 1904.

⁴⁸³ BOA, TFR.I.SL 148-14704, s. 15, M. 9 Mayıs 1907.

⁴⁸⁴ BOA, TFR.I.SL 148-14704, s. 14, M. 18 Mayıs 1907.

olarak nitelendirdiği Hacı Mustafa ve bir grup Sarıkayalı yaylağı kaybetmemeye niyetli olarak müfettişliği acıklı telgraflarıyla sıkıştırmaya devam etmekteydi. Söz konusu başvurular ahalinin aç ve perişan halinden telgraf parası bulmak için hayvanlarını satmak zorunda kalmalarına ya da kaymakamlık makamından uzaklaştırılmalarına kadar bir dizi şikâyeti içermekteydi. Bununla birlikte başvuruların tamamı yaylağın kendilerine bırakılması talebi ile nihayet bulmaktaydı.⁴⁸⁵ Yalnız 25 Mayıs 1907 tarihli telgrafta bölgeye tahkikat amacıyla özel bir memur gönderilmesi talep edilmişti. Müfettişliğin ilgili talebi sadece iki gün içinde onaylaması Mustafa ve şürekâsını muhtemelen epey sevindirmişti, ancak sevinçleri uzun sürmeyecekti.

Rumeli Müfettişliği Siroz Mutasarrıflığı'ndan, livâ memurlarından “*ahlâk ve ehliyetine itimâd olunur*” bir memurun tahkikat için bölgeye gönderilmesini istemişti. Mutasarrıflık kendisine yöneltilen emri kısa bir süre içinde yerine getirmiş, maiyyet memurlarından Salih Zeki'yi olay yerine göndermişti. Salih Zeki Bey'in 8 Haziran'da mutasarrıfa sunduğu rapor kendisinin ayrıntılı bir tahkikata giriştiğini göstermekteydi. Rapora göre maiyyet memurunun ilk işi kaza nüfus defterlerini incelemek olmuştu. Kayıtlar müfettişliği arzuhal yağmuruna tutan Mustafa ve şürekâsının bir zamanlar Sarıkaya Köyü'nde sakin olduklarını doğrulamaktaydı. Köyün diğer ahalisine gelince, bunlar yaklaşık yirmi beş sene önce köyde baş gösteren bulaşıcı bir hastalık nedeniyle civar köylere dağılmışlardı. Aralarında müştekilerin de bulunduğu sekiz on tanesi ise köye yirmi dakika mesafedeki Motoflu Köyü'ne yerleşmiş, ancak hicretleri köy yaylaklarından tamamen el çekmelerini gerektirmemişti. Mustafa ve şürekâsı köye ait yaylakları artık kullanmadıklarından kiralama yoluna gitmişlerdi. Ancak Salih Zeki Bey soruşturmayı derinleştirdikçe birbiriyle çelişen ifadeler ortaya saçılmaya başlamıştı. Müştekiilerin ifadelerine göre kira bedelinin tamamı yeni köylerindeki imamın maişetine ve suyollarının tamirine harcanmaktaydı. Motoflu ahali ise imam ve suyollarına harcanan paranın ancak yarısını Sarıkayalılardan aldıklarını belirtmişlerdi. Salih Zeki Bey bunun üzerine yaylak gelirlerinin hedefe varıp varmadığını bizzat imam efendiden soruşturmaya karar vermişti. Ne var ki imam efendi beş altı yıl kadar önce ölmüş, kendisi yerine tayin olunan oğlu ise ümmi olduğundan vazifesi atıl kalmıştı. Köyde

⁴⁸⁵ BOA, TFR.I.SL 148-14704, s. 10, 12, 13, M. 19-25 Mayıs 1907.

okuma yazma bilen tek bir çocuğun dahi bulunmaması Salih Zeki Bey'in yaylak gelirlerinin en azından nereye gitmediğini anlaması için yeterli olmuştu. Yaylağın yıllık kira bedeli üzerinden yaptığı hesaplama ise şüphelerini tamamen doğrulamıştı. Anlaşıldığı kadarıyla yaylak gelirlerinin bir kısmı köyün umumi masraflarına harcanmakla beraber kalanı Mustafa ve şürekâsının “kesesine giriyordu”. Salih Zeki Bey'in Motoflu Köyü'nün bir mera ve baltalığa sahip olduğunu öğrenmesi yaylağın akıbeti konusundaki hükmünü perçinlemişti. Mutasarrıfa açıkladığı çözüm önerisi - kendi ifadesiyle- içinde buldukları “*maârif asrına*” gayet uygun düşmekteydi. Buna göre yaylak gelirlerinin dörtte biri köydeki çocukları talim ve tedris etmesi karşılığında tayin olunacak yeni imama verilecekti. Kalan dörtte üç hisse ise Demirhisar maarif idaresine terkedilecekti.⁴⁸⁶ Karar Mustafa ve şürekâsını oldukça şaşırtmıştı. Müfettişliğe çektikleri son telgrafta kaza kaymakamının adamı olmakla suçladıkları Salih Zeki Bey'in taraflı bir tahkikat yürüttüğünü iddia etmişlerdi.⁴⁸⁷ 19 Haziran'da Siroz Mutasarrıflığı'na gelen müfettişlik hükmü kendileri için bir iyi bir de kötü haber içermekteydi. Buna göre müştekiler yaylağın otundan ve ormanından yararlanmaya devam edebileceklerdi. Ancak yaylağın ihtiyaç fazlası kısmından elde edilen kira geliri köyün eğitim masraflarına harcanmaya devam edecekti.⁴⁸⁸

1911 yılı Ağustos ayı sonlarında Şûrâ-yı Devlet'ten çıkan bir karar, ahaliye, yaylak ve kışlaklarını kiralama hakkını çok daha açık bir şekilde tanımıştı. Karar aslında Selânik Vilâyeti'nin Dâhiliye Nezâreti'ne yönelttiği bir sorunun cevabı arasına gizlenmişti. Vilâyetin asıl derdi metrûk yaylak ve kışlaklardan elde edilen gelir değil *mîrî* yaylak ve kışlaklardan toplanan vergilerdi. Gelen haberlere göre söz konusu vergiler köy mektepleri tahsisatının yetersizliği nedeniyle bir süredir öğretmen maaşları ödemesi ve sair eğitim giderlerine sarf edilmekteydi. Vilâyet idaresi mevcut uygulamanın yeni Orman Nizamnâmesi⁴⁸⁹ yürürlüğe girene kadar devamını talep etmekteydi. Şûrâ-yı Devlet meselenin *mîrî* ormanlara da dokunması hasebiyle Orman Nezâreti ile iletişime geçti. Nezaretin cevabı imparatorlukta bulunan yaylak ve kışlakların tasnifiyle

⁴⁸⁶ BOA, TFR.I.SL 148-14704, s. 8, M. 8 Haziran 1907.

⁴⁸⁷ BOA, TFR.I.SL 148-14704, s. 4, Tarihsiz

⁴⁸⁸ BOA, TFR.I.SL 148-14704, s. 17, M. 19 Haziran 1907.

⁴⁸⁹ Bu sıralarda yürürlüğe girmesi konusunda çalışmaların devam ettiği Mera ve Orman Kanunu kastedilmiş olmalıdır.

başlamaktaydı. Buna göre imparatorlukta bireysel veya müşterek olarak tapuyla tasarruf olunan yaylak-kışlaklar, köy[ler]e mahsus ve metrûk olan yaylak-kışlaklar ve son olarak “*sırf devlete âid olub sâl-be-sâl müzayedeye vaz‘ olunagelen*” yaylak-kışlaklar olmak üzere üç sınıf yaylak-kışlak bulunmaktaydı. Bunlardan ilk iki grup yaylak ve kışlakların her türlü menfaati ashabına ya da ait olduğu kura halkına mahsus olduğundan gelirlerinin bu kimseler tarafından “*her hangi bir masraf olur ise olsun*” harcanmasında “*bir beis*” yoktu. Ancak üçüncü tür yaylak ve kışlaklar için durum tamamen farklıydı. Bu tür yaylaklar içinde veya sınırında bulunduğu köy ahalisine bedelsiz, harici kullanıma ise belirli bir bedelle açılan kaynaklardı. Harici kullanıcıların ödedikleri bedel (yaylak/kışlak resmi) ise “*hazine-i mâliyeye âid*” idi. Bu nedenle “*bedelât-ı mezkûrenin*” eğitim masrafları için kullanılması orman gelirlerinden bir kısmının maarife hasredilmesi anlamına geleceğinden ve bu ise bütçe kanununa aykırı olacağından tecvizi mümkün değildi. Orman Nezâreti’nin, gelirlerini koruma hassasiyetiyle almış olduğu bu karar Şûrâ-yı Devlet’e bağlı maliye, nafia ve maarif dairesinde görüşülerek onaylandı. Karar Ağustos ayının son günü Selânik Vilâyeti’ne gönderildi.⁴⁹⁰

Yaylak ve kışlaklardan intifa, bazı bölgelerde kalabalık bir nüfusun farklı idarî birimler arasında hareket etmesi anlamına gelirdi. Göçebe hayat tarzının gayri medeni bir yaşam tarzı olarak tanımlanıp zemmedildiği bir dönemde büyük çaplı nüfus hareketleri yetkililerce hoş karşılanmamaya başlanmıştı. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Yanya ve Tırhala sancaklarındaki yaylak ve kışlakları arasında dolaşıp duran ahali böyle bir atmosferde giderek daha çok göze batar hale gelmişti. Tırhala mutasarrıfı ve Yanya valisine gönderilen bir emir söz konusu hareketliliği bölgede asayiş olumsuz etkilediği gerekçesiyle sınırlandırmıştı. Emir, Yanya Sancağı’ndaki yaylaklarına iskân edilen ahalinin Tırhala Sancağı’nda bulunan kışlaklarına dönmek istemeleri üzerine kaleme alınmıştı. Ahali bir süredir kışlaklara yalnız hayvanlarını göndermekle iktifa edip aileleriyle yaylaklarda yaşamaktaydılar. Ancak şimdi hava şartlarından dolayı yaylaklarda barınmanın mümkün olmadığı mazeretiyle eskisi gibi kış mevsiminde köyelerine dönmek istemekteydiler. Zabtiye müşiri ile görüşüldüğünde vaziyetin epey karışık olduğu ortaya çıktı. Gelen cevaba göre kışlaklarına talip olan ahali, Arnavut ve

⁴⁹⁰ BOA, DH.İD 105-29, 6 Kasım 1905.

Sarıkcın ulahlarının büyük bir kısmı ile beraber “*Yunan meselesi*” sonrasında eşkıyalık ve haydutluk gibi olaylara karışmıştı. Bunun üzerine reisleri huzura getirilerek tüm ahali nüfus ve vergi sayımına tâbi tutulmuştu. Yaylak ve kışlak meselesine gelince, ahali ile bundan böyle yaylaklarda ikâmet etmeleri, kışlaklarıysa yalnızca hayvanları için kullanmaları konusunda uzlaşmaya varılmıştı. “*Ulah tâifesi*” ise Yanya ve Tırhala sancakları ile Manastır Eyâleti’ndeki münasip köylere yerleştirilmişti. Zabitiye müşiri yaylak ve kışlaklar arasındaki hareket yasağının kaldırılması durumunda iskân edilen ulahların köylerini terk ederek eskisi gibi “*hâl-i bedeviyyete*” girmelerinden endişe duymaktaydı. Müşire göre ahalinin hava şartlarını mazeret olarak sunması da boş bir iddiadan ibaretti. Aynı havalide bulunan diğer köylerin ahalipleri kışın köylerinde barınabilmekteydi. Kaldı ki talepte bulunan ahalinin yerleştiği alan kış şartlarına daha elverişliydi. Ahalinin yaylak ve kışlaklar arasında bir hayat sürmesinin kabul edilmesi onları bedevi aşiretler durumuna sokacağı gibi yataklık ve haydutluk gibi asayiş ihlal eden olaylara karışmalarına tekrar sebebiyet verebilirdi. Zaptiye müşiri bu nedenle ahalinin yaylaklarından ayrılmalarına müsaade edilmemesini istemekteydi. 13 Nisan 1860 tarihli emir müşirin endişelerinin haklı bulunduğunu göstermekteydi. Tırhala mutasarrıfı ve Yanya valisine ahaliyi yerlerinden kıpırdatmamaları emredildi. Bununla birlikte ahalinin mağdur edilmemesi için iki konuya dikkat edilmesi istenmişti. Birincisi ahali kışlaklarına topyekün dönemeyecekti ama sürü kışlağa sevk edileceği sırada yeterli sayıda sağıcı ve bakıcı sürüye eşlik edebilecekti. İkinci olarak ahalinin kışlaklarında bıraktığı çadırlar mahalli idare aracılığıyla satışa çıkarılarak bedelleri kendilerine ödenecekti.⁴⁹¹

3.3.4. Diğer Ortak Arazi Çeşitleri

Arazi Kanunnâmesi müştereken kullanılan ortak arazileri belirli bir düzen dahilinde sıralamamıştı. Baltalıklarla başlayan metrük araziler bölümü, bu arazilerle ilgili anlaşmazlıklarda mürûr-ı zaman ilkesinin geçersiz olduğunu bildiren yüz ikinci madde bir tarafa bırakılacak olursa, yaylak ve kışlaklar maddesiyle sona ermişti. Meralar dört ardışık madde ile kendisine en fazla yer ayrılan ortak arazi türü olmuştu. Umûmî yollar, meydan ve namazgâhlar, pazar ve panayır yerleri ve harman yerleriyle ilgili hükümler

⁴⁹¹ BOA, A.ŞMKT.MVL 115-96, M. 13 Nisan 1860.

(m. 93, 94, 95 ve 96) baltalıklar ve meralar arasında ele alınmıştı. Mezkur dört maddenin sıralanışında umumî ve hususî müşterek alan sıralaması gözetilmişti. Umumi yollar, araba ve hayvanların toplanması için ayrılmış meydanlar ile namazgâhlar ve pazar-panayır yerleri umumun istifadesine tahsis edilmiş alanlar olarak her türlü haksız fiilden korunmuştu. Bu alanların tapu işlemlerine konu edilerek, üzerine bina yapılarak veya ağaç dikilerek şahsi tasarruf altına alınması yasaklanmıştı. Harman yerlerine gelince, benzer kurallar bu alanlar için de geçerliydi, ancak ilk üç gruptan farklı olarak yararlanma hakkı yalnızca tahsisin yapıldığı topluluk üyelerine hasredilmişti.

Umumi yollar mezkur dört grup arasında kanun yapıcıları en fazla ilgilendiren ortak arazi türü olmuştu. Arazi Kanunnâmesi ile yaşıt olan 1858 Ceza Kanunnâmesi umumi yolları “*menâfi’-i ‘amme için terk ve tahsis kılınmış olan*” sair yerlerle beraber zikretmiş ve bu alanların dokunulmazlığını ihlal edenleri aynı akıbetle korkutmuş olsa da⁴⁹² umumi yollar kapsadıkları alan ve kullanıcı sayısı büyüklüğü nedeniyle özel bir alaka görmüştü. 1869 yılı yazında yürürlüğe giren “Turûk ve Me‘âbir Hakkında Nizamnâme” umumi yollar hakkında oldukça ince ve detaylı bir takım kurallar vazetmişti ancak söz konusu kurallar intifa pratiklerinden ziyade yolların yapımı, bakımı ve korunması konusunda yapılacakları sıralamaktaydı.⁴⁹³ Umumî yollar ahkâmının kendisine yer bulduğu bir diğer hukukî metin Mecelle’ydi, ne var ki söz konusu ahkâm metnin çeşitli bölümlerine dağılmış vaziyetteydi.

Mecelle’de umumî yollara dair hükümler klasik İslâm hukukundan çıkarılmıştı. Gasp ve İtlaf Kitabı’nın ikinci bölümünün üçüncü faslı umumî yolların İslâm hukukundaki adı olan tarik-i âm’a ayrılmıştı. İlgili faslın ilk maddesi (m. 926) tarik-i âm’dan geçiş hakkını umum halka dağıtmakla beraber mezkur hakkı başkasına zarar vermemekle sınırlandırmıştı. Geçiş başkasına muzır bir durumla sonuçlanırsa müsebbib olan kimse

⁴⁹² Bahsi geçen kanunânmenin 264’üncü maddesi umumun istifadesine terk edilmiş tüm alanları “*bozan, tûl ve ‘arzından yer çalan kimse*”leri bozduğu yerlerin tüm masraflarını karşılamakla beraber üç günden bir haftaya kadar hapis ve on beşlikten yirmi beşliğe kadar para cezasıyla cezalandırmaktaydı. *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, s. 596.

⁴⁹³ Musa Çadircı, “Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15/S. 26, (1991), s. 158.

mağdurun zararını karşılamak zorundaydı. Bununla birlikte zarar vermeme şartı sakınmanın mümkün olduğu durumlar için geçerliydi. Örneğin taşıdığı malı düşürmemekle sorumlu olan bir hamal yükünü düşürüp malı telef etse neden olduğu zararı tazmin etmekle mükellef olurdu, ancak kılıcını düşüren bir asker “bunu taşıyanda bir muhafaza kaydı olmadığı ve dolayısıyla sakınma mümkün olmadığı için” zâmin olmazdı.⁴⁹⁴

Zararın yolda bulunma durumundan veya geçiş fiilinden kaynaklanmış olması şart değildi. Zarar yolun yakınındaki bir mülkten neşet etmiş ve yoldan geçen birini etkilemişse yine tazmini gerekirdi.

“Nitekim demirci dükkânında demir döverken kıvılcım sıçrayıp da tarik-i âmda mürûr eden biri kimsenin elbisesini ihrak eylese demirci zâmin olur.”⁴⁹⁵

Umumi yollar ahkamı yoldan geçişi engelleyecek durumları da yasaklı fiiller kapsamına almıştı. Umumi yollarda yetkililerden izin alınmadıkça alış veriş için oturulamaz,⁴⁹⁶ üzerine yapı inşa edilemez, ağaç dikilemez ve geçişi engelleyecek nesnelere koyulamazdı. Söz konusu fiillerden doğacak tüm zararlar zarara yol açan kişiye tazmin ettirilirdi.

“... bir kimse tarik-i âm üzerine kereste yahut taş yığıp da üzerine diğerin hayvanı basıp sürçerek telef olsa ol kimse zâmin olur. Kezalik bir kimse tarik-i âmme yağ gibi bir kaygan nesne döküp de diğerinin hayvanı kayıp telef olsa ol kimse zâmin olur.”⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Ebül‘ulâ Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 75.

⁴⁹⁵ Mecelle, m. 926.

⁴⁹⁶ *Behçetü’l- Fetâvâ*’da yer alan benzer bir fetva aynı konuyu işlemiştir: “Zeyd bir tarik-i âmm üzerine üzerine oturup bazı eşya bey’ edip mârreye zararı olsa mârre Zeyd’i men’a kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”, Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü’l- Fetâvâ*, s. 597.

⁴⁹⁷ Mecelle, m. 927. *Behçetü’l- Fetâvâ*’da yer alan bir fetva yola dökülen muzır madde taşıyıcının geçmesinden sonra kendisinin dahil dışında bir zarara yol açmışsa zararın karşılanması gerekmeyeceğine hükmetmişti. “: Bir karye ahalisinden Zeyd menziline götürmek için bir saksı kırığına ateş koyup Amr’ın avlusu dibinden tarik-i âmdan giderken saksıdan ol mevzia ateş düşüp ba‘dehu Zeyd’in mürûrundan sonra rüzgar müştet olub ateşi iş‘âl etmekle ol mevzide olan otları yakıp badehu avlunun binasına sirayet edip bütün avlu muhterik olsa Zeyd’e damân lazım olur mu? el-Cevâb: Olmaz.” Yenişehirli Abdullah Efendi,

Üçüncü faslın son maddesi yıkılan bir yapının yol açtığı zararlara ayrılmıştı. İlgili madde normal şartlarda yıkılan bir yapının doğurduğu zararların tazmin edilmesi gerekmeyeceğine hükmetmişti.⁴⁹⁸ Ancak yapı sahibi konuyla ilgili daha önce uyarılmışsa ve uyarının yapıldığı zaman ile olayın gerçekleştiği süre arasında yapının zararsız bir şekilde yıkılmasına yetecek kadar vakit geçmişse kişi yol açtığı zararları tazmin etmekle mükellef olurdu. Ancak uyarıda bulunan kimsenin “*hakk-ı takaddüm ve tenbih ashabından*” olması gerekmektedir. Zarar gören alan üzerindeki hak sahiplerini ifade eden bu tabir umumî yollar söz konusu olduğunda tüm halkı kapsamaktaydı.⁴⁹⁹

Umum yollar hayvanların neden olduğu zararlar konusunu işleyen bir sonraki fasılda da ele alınmıştı. 932’inci madde umum yolları binek hayvanlarının geçişine açmıştı, ancak binici sakınması mümkün olan zararları tazmin etmekle sorumlu tutulmuştu. Mezkur madde hayvanın etrafa toz ve çamur sıçratması gibi zararları sakınması mümkün olmayan fiiller kapsamında değerlendirmişken, çarpmadan doğan zararları önlenebilir zarar olarak nitelendirmişti. Bir sonraki madde hayvanı yönlendiren kimsenin biniciyle aynı sorumluluklara sahip olduğuna hükmetmişti.⁵⁰⁰ Umumî yolların yalnızca geçiş amacıyla kullanılabileceğini ifade eden 934’üncü madde umumî yollarda hayvan

Behçetü’l- Fetâvâ, s. 538. *Neticetü’l- Fetâvâ*’da yer alan ve Mirzâzâde Şeyh Mehmed Efendi’ye atfedilen bir başka fetva tarik-i âmm üzerine yığılan nesnelere neden olduğu zararın bahsi geçen nesnelere koyan kimse değil zarara doğrudan yol açan kimse tarafından tazmin edilmesi gerektiğine hükmetmişti: “Zeyd bir menzili tamir etmek için getirdiği keresteyi menzili önünde vaki tarik-i âm üzerinde vaz’ ettikten sonra Amr ol keresteyi vaz’ olunduğu mahalden yuva[r]layıp kereste Bekire isabet edip kara bere etmekle Bekir fi’l-hâl fevt olsa Bekir’in diyeti Zeyd ve Amr’dan hangisine lazım olur? Amr’dan lazım olur.” es-Seyyid Ahmed Efendi, *Neticetü’l- Fetâvâ*, s. 410.

⁴⁹⁸ “Birinin duvarı yıkıp da diğere bir zarar irâs etse zamân lâzım gelmez”. Mecelle, m. 928. *Neticetü’l- Fetâvâ*’da yer alan Esadefendizâde Mehmed Şerif Efendi’ye ait bir fetvada ise aksine hükmolunmuştu: “Zeyd mülk menziline duvarını bina eder olduk da ibtidâ tarik-i âma mâil bina etmekle mârreden Amr’ın üzerine yıkılıp helak olsa veresesi Amr’ın diyetini Zeyd’den almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.” es-Seyyid Ahmed Efendi, *Neticetü’l- Fetâvâ*, s. 371.

⁴⁹⁹ Mecelle, m. 928.

⁵⁰⁰ Umûmî yoldan geçen hayvanın neden olduğu zararlar hayvanı yönlendiren kimsenin ihmali sonucunda ortaya çıkmışsa zararın tazmin edilmesi gerektiği klasik dönem fetva kitaplarında da yer almaktadır: “Zeyd öküzlerini arabaya koşup şehir içinde tarik-i âmda giderken öküzleri tutmakta müsamaha edip ihtirâz mümkün iken etmeyip öküzler tarik-i âmda murûr eden Amr’ı süsüp boynuzuyla Amr’ın gözünü çıkarsa Amr gözünün diyetini Zeyd’den almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.” Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 453. Zarar ihmalden kaynaklanmamışsa tazmini gerekmeyeceğine ilişkin bir diğer fetva ise şöyledir: “Zeyd tarik-i âmda atının yularını mu’tâd üzere tutarken Amr atın ardına gelip ata dokunmakla at Zeyd’in sun’unsuz Amr’ı tepip Amr fevt olsa veresesi mücerred “Atın tepip fevt oldu” deyu Amr’ın diyeti namına Zeyd’den nesne almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”, a.g.e., s. 453.

bağlanmasını yasaklamış, böyle bir durumun neden olacağı tüm zararlardan hayvan sahibini sorumlu tutmuştu. Faslın umum yollara ilişkin son maddesi (m. 935) umumî yollara hayvan salanlar için de aynı hükmün geçerli olacağını haber vermişti.

Mecelle’de umumî yollara ait ahkamı içeren bir diğer fasıl Şirket Kitabı’nın üçüncü bâbında yer almaktaydı. “Tarîkler Hakkındadır” başlığını taşıyan söz konusu fasıl hususî ve umumî yollardan yararlanma kurallarını düzenlemekteydi. Arazi Kanunnâmesi’nin metrûk arazilerde kazandırıcı zaman aşımı ilkesinin işletilemeyeceğini, dolayısıyla hakk-ı karar’ın geçerli olamayacağını vazedenden yüz ikinci maddesi umumî yolların yüzeyinde gerçekleşecek inşa faaliyetlerinin akıbetini belirlemişti, ancak umumî yolların “üzerinde”ki yapılara değinmemişti. Mecelle’de bahsi geçen fasla ait ilk madde (m. 1243) umumî yollar üzerinde inşa edilmiş olan köprü ve balkonlarda da “hakk-ı karar”ı geçersiz kılmıştı. Bu tür yapılar yıkım sonrasında yeniden yapılmak istendiğinde yapı sahibine engel olunabilirdi. Bir sonraki madde umumî yollar üzerine bina edilmiş alçak çıkıntı ve balkonları yoldan geçişe engel olmamakla sınırlandırmıştı.⁵⁰¹ Eğer zarar söz konusu ise Mecelle’nin “Zarar kadîm olmaz” (m. 7) kaidesi gereğince yıkılmaları gerekirdi. Fasılda umumi yolların kenarlarında bulunan yapılara da değinilmişti. 1218’inci madde yol kenarında bulunan ev sahiplerine yola kapı açma hakkını daimi olarak tanımıştı. Son olarak umumî yollarda geçiş yoğunluğu yaşanması durumunda kullanıcılara başka bir açık kapı bırakılmıştı. 1223’üncü madde bu tür durumlarda şahıslara ait yolların da geçiş amacıyla kullanılabilmesine hükmetmişti.

⁵⁰¹ Umumi yolların “üzerine” inşa edilen yapıların geçişe engel olmadığı takdirde yıkımı gerekmeyeceği hükmü klasik fıkıh metinlerinden çıkarılmıştı: ““Bir tarîk-i âmmın iki cânibi Zeyd’in mülkü olup Zeyd ol tarîk-i âmmın hevasına oda bina edip oda mürtefi’ olmakla altından mârre bilâ-müzâhame geçip kimesneye zararı yokken Zeyd’in komşuları mücerred “Tarîk-i âmm hevasına mebnî olmakla odayı kal’ ederiz” demeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.” “Zeyd menzil bina edip âdet üzere tarîk-i âmm üzerine şehnişîn ihrâc ettikde mârreye zararı yokken birkaç kimesneler mücerred “Nisvânımız sokağa çıkdıklarında pencerelerinden görünür” deyu şehnişîni hedmettirmeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar”. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü’l- Fetâvâ*, s. 593.

4. KURUMSAL DÖNÜŞÜM

4.1. Bir Çözüm Mercii Olarak İdarî Meclisler

Ortak arazi anlaşmazlıklarının çözümünde işletilen hukukî mekanizmaya Osmanlı adli sisteminde meydana gelen dönüşümle başlamak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere on dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın şikâyetlerini kabul eden çeşitli merciler bulunmaktaydı. Devletin yasama, yürütme ve yargı erkinden oluşmuş en üst kurumu olan Dîvân-ı Hümâyûn ile veziriazama bağlı çeşitli divanlar, haksızlığa uğradığını düşünen kimseler için bir başvuru mercii olarak hizmet vermekteydi. Tebaa imparatorluk merkezinde bulunan bu divanların yanı sıra bir ara basamak mahiyetinde olan eyalet ve sancak divanlarına da başvurabilmekteydi. Son olarak bir ilk başvuru mercii olmasının yanı sıra gerektiğinde şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyûn'a ulaşmasına aracılık eden kadı mahkemeleri bulunmaktaydı.⁵⁰² Sistemin tüm basamakları haksızlığa uğradığını düşünenlerin yazılı ve sözlü müracaatlarına her zaman açık bırakılmıştı.

Diğer birçok anlaşmazlık türünde olduğu gibi arazi anlaşmazlıkları için de işletilen bu mekanizma on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren idarî ve adli alanlarda yapılan bir dizi düzenleme sonucunda dönüşüme uğradı. Bu alanda gerçekleşen ilk önemli gelişme 1840'ta muhassıllık meclisleri olarak kurulan ve devam eden on yılda farklı isimlerle kurumsallaşan yerel meclislerin yargılama yetkisi kazanması oldu.⁵⁰³ Kaza

⁵⁰² Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2016, ss. 29-46. Tanzimat devrinden önceki asırları kapsayan dönemde bazı yargı yetkilerine sahip olan çeşitli kurum ve makamlar da bulunmaktaydı. Örneğin esnaf üzerinde kethüda ve muhtesiblerin, mâlî konularda defterdarların, askerler üzerinde Yeniçeri Ağası ve Kaptan-ı Derya'nın, tarikat mensupları üzerinde şeyhlerin, Hz. Muhammed soyundan gelenler üzerinde nakîbüleşrafların birtakım yargı yetkileri bulunmaktaydı. Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *TALİD*, C. 3/S. 5, (2005), s. 419. Muhtesiblerin yargısal nitelikteki görevlerini kadiya bağlı bir memur olarak yerine getirdiği yönündeki görüşler için bk: İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12/ S. 3-4, (2008), s. 57; Halil İnalçık, "Mahkeme", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Maarif Basımevi, İstanbul 1969, s. 150; Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 291 vd.

⁵⁰³ Mahallî meclisler hakkında bk: Musa Çadircı "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, C. 53/S. 206, (1989), ss. 237-258; "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 2/S. 5, (1993), ss. 3-12; "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması 1840-1864", *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, İmge Yayınevi, Ankara 2007, ss. 259-287; İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara 1974; Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)", *History Studies*, Vol. 6, (2014), ss. 253-280.

merkezleriyle livâların merkez kazalarında bulunan bu meclisler mahkeme olarak kurulmamakla birlikte yargılama görevleri 1840 tarihli Ceza Kanunu ile kendilerine tevdi edilmişti.⁵⁰⁴ 1840 tarihli kanun mahallî meclisleri cinayet, isyana teşebbüs, fiziki ve sözlü saldırı gibi suçların⁵⁰⁵ “rü’yet” ve cezalandırılması konusunda açıkça yetkilendirmişti, ancak emlak anlaşmazlıkları konusundaki yetkilerine değinmemişti. Kanunnâmenin dördüncü faslının mal güvenliği mevzusunu düzenleyen maddeleri mal ve emlak yapılan her türlü taarruz, tasallut ve müdahaleyi yasaklamakla yetinmişti. İlgili maddeler gâsıplara uygulanacak bir yaptırımdan da söz etmemiş, yalnızca gâsıbın makam sahibi ya da devlet memuru olması durumunda görevden alınarak bir yıllığına sürgüne gönderilmesini buyurmuştu. Gâsıbın sıradan bir vatandaş olması durumunda ise zaptedilen emlakın aynen veya bedelen sahibine iade edilmesi yeterli görülmüştü. Ancak söz konusu hükümleri uygulayacak makam ve görevlilerden bahsedilmemişti.⁵⁰⁶ Mahallî meclislerin emlak anlaşmazlıkları konusundaki yargılama yetkileri 1851 ve 1858 ceza kanunnâmelerinde de açıkça zikredilmemişti. 1851 tarihli Ceza Kanunu’nun birinci faslının 3, 4 ve 8’inci maddeleri ile ikinci faslının 2, 6 ve 15’inci maddelerinde taşra meclislerinin yargılama yetkisine sahip bulunduğu suçlar açıklanmıştı ve bunlar arasında haksız işgal gibi emlaké yönelik suçlar bulunmamaktaydı.⁵⁰⁷ 1858 Ceza Kanunu ise taşra meclislerinin yargılama yetkilerine sadece ve sadece yargılama ve cezalandırma esnasında görevini kötüye kullanan memurlara ilişkin fasıllarında değinmişti.⁵⁰⁸

On dokuzuncu yüzyıl ortalarına tarihlenen ceza kanunnâmeleri mahallî meclisleri emlak anlaşmazlıklarının çözümüne açık ifadelerle dahil etmemişti. Aynı kapalılık mahallî meclisler için hazırlanan talimatnâmeler için de geçerliydi. Örneğin 1849 yılında taşra meclisleri için hazırlanan talimatın dokuzuncu maddesi “*hîn-i mürâfa ‘a ve mehâkimde*

⁵⁰⁴ M. Macit Kenanoğlu, “Nizâmiye Mahkemeleri”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, C. 23, s. 185.

⁵⁰⁵ Kanunnâme cinayet, isyana teşebbüs ve karışıklık çıkarma gibi ölüm cezasıyla sonuçlanabilecek suçların meşveret/memleket meclislerinde görülebileceğini belirtmekle beraber teczî konusunda Fetvahâne ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye gibi merkezi kurumlarla irtibat halinde bulunmayı zorunlu kılmıştı. Ahmet Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, C. 1, ss. 605-606.

⁵⁰⁶ Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, C. 1, s. 607.

⁵⁰⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat, İstanbul 2004, s. 135; Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, C. 1, ss. 613-620.

⁵⁰⁸ *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, ss. 557-560.

hiçbir tarafa gadr ve sahâbet sûreti gösterilmemesi” ve *“ifâde-i hâl için meclise gelenlere asla mümâna‘at vukû‘ bulmaması*” konusunda oldukça netti, ancak mahallî meclislere ne tür anlaşmazlıkların taşınabileceği ya da *ifâde-i hâl* için gelenler arasında örneğin emlâk ve arazileri hakkında şikâyette bulunacak kimselerin olup olamayacağı konusuna değinmemişti. Talimatın *“hukûka dâir mevâdd”*ı açıklayan altıncı faslı biraz daha aydınlatıcıydı. Faslın ilk maddesi olan otuzuncu madde öteden beri mahkemelerde görülen *“şer‘î ve hukukî müsted‘îyat”*ı hâkim-i beldeye havale etmişti. Bununla birlikte mahkemede sonuca ulaştırılamayan bu tür anlaşmazlıkların, adam öldürme ve yol kesme gibi *“cesîm”* suçlarla birlikte, büyük meclislerde görülmesi gerekeceğini eklemişti. Faslın bir sonraki maddesi iddiaların delillendirilmesi ve şahitler meselesine değinmekteydi. Otuz ikinci madde Tanzimat devrinden önceki dönemlere uzanan anlaşmazlıkları örfî ve şer‘î meseleler olarak ikiye ayırmıştı ve birinci gruba giren hususların *“hükümü geçmiş şeyler”*den olarak dikkate alınmamasını buyurmuştu. Miras ve borçlanma gibi, şer‘î hükümlere göre çözülecek davalar içinse zamanaşımını geçerli kılmamıştı. Takip eden iki madde yetim malları ve mahkeme resimleri hakkındaydı. Faslın son maddesi olan otuz dördüncü madde hâkim ve memurlara hediye ve akçe karşılığında iş yapmak gibi *“hukûk-i ‘ibâd”*a hâlel getirecek davranışlardan uzak durmalarını tenbihlemekteydi.⁵⁰⁹ Aynı tarihte eyalet meclisleri için hazırlanan altmış sekiz maddelik bir başka talimat; vali, defterdar, kaymakam ve mal müdürlerinin vazifelerini açıklamıştı. Söz konusu vazifeler arasında Tanzimat-ı Hayriyenin icrası, mülkî ıslahat, malî işlerin yürütülmesi ve asayişin sağlanması ile birlikte kanun hükümlerinin icrası da bulunmaktaydı.⁵¹⁰

Ceza kanunnâmeleri ve çeşitli talimatnâmelerle bir mahkeme hüviyetine büründürülen mahallî meclisler temelde ceza davalarını görmeye yetkili kılınmışlardı. Arazi anlaşmazlıkları gibi *hukukî müsted‘îyatın* çözüm mercii ise yine şer‘î mahkemelerdi. Bununla birlikte, 1849 tarihli talimatta belirtildiği üzere, şer‘î mahkemelerde sonuca ulaştırılamayan hukuk davalarının büyük meclislere götürülmesi mümkündü. Mahallî meclislerin arazi anlaşmazlıkları konusunda çözüm mercii olarak işlev görmesini

⁵⁰⁹ *Düstûr*, Evâhir-i Şaban 1279 tarihli nüsha, ss. 493-494.

⁵¹⁰ Kadir Acar, “Osmanlı’da Taşra Meclislerinin Mülkî ve Hukukî Görevlerinin Ayrılması”, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/No. 2, (2015), s. 24.

mümkün kılan bu ruhsat aslında yeni değildi. Çeşitli anlaşmazlıklara binaen yerel idarecilere gönderilen emirler mahallî meclislerin kuruluşundan itibaren arazi anlaşmazlıklarının çözümünde yetkili olduklarına işaret ediyordu. Üstelik söz konusu anlaşmazlıkların ayrıntılarına göre bu meclisler arazi davalarının çoğunda ilk basamak vazifesi görmüştü.⁵¹¹

Mahallî meclisler yargı yetkileri nizâmiye mahkemelerine devredilinceye kadar arazi anlaşmazlıklarının çözümünde aktif bir rol oynamışlardı. Ancak bu meclislerin temelde idarî organlar oluşu ve yoğun iş yükleri dolayısıyla yargı görevlerini yeterince yapamamaları idarî ve adlî işleri ayıracak bir çözüm yolu bulunmasını gerekli kıldı.⁵¹² Bu alanda atılan ilk adım meclis üyelerinden belirli sayıda üye ve kalem memurunun katılımıyla oluşan ve yalnızca yargılama işiyle vazifelendirilen meclislerin kurulması oldu. İdarî ve adlî alandaki esas ayrılık ise 1864 yılında nizâmiye mahkemelerinin sahneye çıkmasıyla gerçekleşti.

4.2. Nizâmiye Mahkemeleri

1864 Vilâyet Nizamnâmesi imparatorluk topraklarının mülkî taksimatını yeniden düzenlemekle kalmamış, adlî sahada da önemli sonuçlar doğurmuştu. Ülkenin vilâyet, livâ, kazâ, nâhiye ve köy olarak idâri birimlere bölünmesi taşrada faaliyet gösteren meclislerin yapısında da bir takım düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştı. Taşra meclislerinin idâri ve adlî vazifelerinin birbirinden ayrılması yeni düzenlemenin öncelikli amaçlarından biri olmuştu. Aslında bu ihtiyaç daha büyük bir planın parçası olarak bir süredir hükümet erkanının gündemindeydi. Avrupalı devletlerin adlî reformların hızlandırılması konusundaki baskıları Islahat Fermanı'ndan beri artarak devam etmekteydi. Taşra meclislerinin adlî vazifelerine son verilerek medenî hukuk, ticaret ve ceza davalarına bakmak üzere ayrı mahkemeler kurulması bu taleplerden

⁵¹¹ Ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın son bölümüne bakınız.

⁵¹² Sedat Bingöl, "Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu", *Osmanlı 6 (Teşkilât)*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 541.

biriydi. İmparatorluğun Lübnan ve Girit gibi sorunlu bölgelerinde yapılan idarî ve adlî reformlar da ülke çapında girilecek düzenlemelere örnek olmuştu.⁵¹³

Vilâyet Nizamnâmesi taşra meclislerini vilâyet, livâ ve kaza idare meclisleri olarak yeni isimlerle devam ettirmişti. Adlî sahada gerçekleştirilen düzenleme ise biraz daha karmaşıktı. Nizamname taşra meclislerinin adlî vazifelerini her bir idarî birimde kurulması kararlaştırılan meclislere tevdi etmişti. “Nizamî muhakeme”⁵¹⁴ tabirinden hareketle daha sonraları Nizâmiye Mahkemeleri olarak isimlendirilecek olan bu meclisler dört dereceli bir sisteme oturtulmuştu. Öncelikle her kazada bir deâvî meclisi kurulması kararlaştırılmıştı. Kazanın şer‘î hâkimi başkanlığında toplanacak olan bu mecliste, şer‘î davalar, gayrimüslimlerin ruhânî idarelerine ilişkin hususlar ile cinayet ve ticaret meclislerinde görülecek hususlar dışında kalan davalar görülecekti. Livâ merkezlerinde temyiz meclisleri kurulacak, söz konusu meclis kazâ deâvî meclislerinin bakamayacağı veya kaza deâvî meclislerinde sonuca bağlanıp tarafların istinaf yoluna başvurduğu cinayet ve hukuk davalarına bakacaktı. Vilâyetlerde kurulacak olan dîvân-ı temyîzlerde ise livâ meclislerinin kararları istinaf yoluyla görülecekti. Son olarak köylerdeki ihtiyar meclislerine sulhen dava görme yetkisi verilmişti.⁵¹⁵

Vilâyet Nizamnâmesi ceza kanunnâmelerinin taşra meclislerine yüklediği yargılama yetkilerini “umûr-ı hukûkiye” başlıkları altında her bir idarî birimde oluşturulacak meclislere tevdi etmişti, ancak arazi anlaşmazlıklarından doğan davaların hangi meclislerde görüleceğini açıkça zikretmemişti. Nizamnâme, bunun yerine, ilgili meclislerin ne tür davalara bakabilecekleri ya da bakamayacakları konusunda genel bir izahat vermekle yetinmişti. Örneğin kaza deâvî meclisleriyle livâ temyiz meclislerinin yargılama yetkilerinin ele alındığı fasıllar ilgili meclislerin bakmaya memur kılındığı hususları sıralamak yerine yetkililerinin erişmediği alanları belirlemekle işe başlamıştı. Buna göre kaza deâvî meclisleri şer‘î davalar, gayrimüslimlerin ruhânî idarelerine ilişkin hususlar ile cinayet ve ticaret meclislerinde görülecek hususlar dışında kalan davalara bakabilecekti. Sayılan hususlar cinayete alakalı davalar bölümü hariç livâ

⁵¹³ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, ss. 159-163.

⁵¹⁴ Şer‘î hukuk dışında kalan mevzuat çerçevesindeki muhakeme. Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 152.

⁵¹⁵ Kenanoğlu, “Nizâmiye Mahkemeleri”, ss. 186-187; Durhan, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler”, s. 81.

temyiz mahkemeleri için de geçerliydi. Her iki meclis bunlar dışında kalan davaların “rü’yet ve tedkîki”ne ise açıkça yetkili kılınmıştı.⁵¹⁶ Bu durum mahkeme vazifesi görecek olan kaza ve livâ meclislerinin emlâk ve arazi anlaşmazlıklarına da bakmaya salahiyeti olduğu anlamına gelmekteydi. Nitekim vilâyetlerin idarî ve hukukî işlerinin ele alındığı bölümün ikinci faslına ait olan on sekizinci madde bu yetkiye işaret etmişti. Livâ meclislerinde karara bağlanan emvâl ve emlâk davalarının vilâyet temyiz meclislerinde istinafen görülebileceğini belirten ilgili madde bahsi geçen meclisleri arazi anlaşmazlıkları konusunda çözüm mercii kılmıştı.⁵¹⁷ Söz konusu meclislerin işleyişine dair bir diğer önemli düzenleme 1872 yılı başlarında yapılmıştı. Mehâkim-i Nizâmiye Hakkında Nizamnâme adıyla yürürlüğe giren düzenleme nizâmiye mahkemelerini bidâyet (kaza deâvî meclisleri, livâ temyiz meclisleri) ve istinâf (livâ temyiz meclisleri, vilâyet temyîz dîvânları) mahkemeleri olmak üzere iki dereceye ayırmıştı. Nizamnâme 1864 ve 1871 vilâyet nizamnâmelerinin getirdiği usulü devam ettirerek ihtiyar meclislerine de sulhen dava görme yetkisi tanımıştı. Her bir mahkeme türünün yargılama yetkisi konusunda ise büyük ölçüde 1864 Vilâyet Nizamnâmesi’ndeki düzenlemelere sadık kalmıştı. Arazi ve emlâk anlaşmazlıklarının çözüm mercileri aynı şekilde her bir mahkeme türünün yetkili kılındığı ya da kılınmadığı hususlardan istihraç edilebilmekteydi.⁵¹⁸ Nizâmiye mahkemelerinin arazi davaları üzerindeki yargılama yetkisinin açıkça zikredilmesi için birkaç yıl daha beklemek gerekecekti.

Nizâmiye mahkemelerinin şer’iyye, cemaat ve ticaret mahkemeleri dışında ayrı bir mahkeme türü olarak varlık sahasına çıkması Osmanlı adlî sisteminde parçalı bir yapı meydana getirmişti. Nizâmiye mahkemelerinin yargılama yetkilerinin şer’î mahkemeler aleyhine genişletilmesi ve şer’î hâkimlerin nizâmiye mahkemelerine de başkanlık etmesi durumu daha da karmaşık bir hale getirmekteydi. Kurumlar arasında yetki ve görev anlaşmazlıkları doğuran bu husus arazi davaları söz konusu olduğunda da geçerli olmaktadır. Nitekim 1875 yılında Konya Vilâyeti’nden gelen bir soru arazilerin satış ve devrine ilişkin davaların “nizâmen” mi yoksa “şer’an” mı görülmesi gerektiğini

⁵¹⁶ *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, ss. 615-616, 617-618.

⁵¹⁷ *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, s. 611.

⁵¹⁸ *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, ss. 352-356.

sormuştu. Mahkeme-i Temyîz'in hukuk dairesine⁵¹⁹ yöneltilen soru Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmişti. Gelen cevapta “arazinin vekâlet ve şehâdet ve fesâd üzerine ferağ ve intikâlınden mütehaddis” davaların arazi kayıtlarına ve “senedât-ı sahîha”ya müracaat edilerek deâvî ve temyîz meclislerinde, yani kaza ve livâlarda faaliyet gösteren nizâmiye mahkemelerinde görülmesi gerektiği bildirilmekteydi.⁵²⁰

1864 Vilâyet ve 1872 Mehâkim-i Nizâmiye nizamnâmeleri arazi davalarının “*merci'î rü'yeti*” hakkında dolaylı, Şûrâ-yı Devlet'in 1875 tarihli kararı ise doğrudan bir hüküm vermekle birlikte söz konusu düzenleme ve hükümler yetki karmaşasını çözmekte yeterli olmamıştı. Yapılan düzenlemelerin anlaşmazlığa konu olan arazilerin türü hakkında ayrıntılı bir izahat vermemesi ise sorunun bir diğer vechesiydi. Çeşitli tarihlerde gönderilen hükümlerin birbiriyle çelişmesi davanın nerede görülmesi gerektiği hususunda yetkilileri tereddüte düşürdüğü gibi dava sahiplerini de zora sokmaktaydı. Nihayet mahkemeler arasında arazi davaları konusundaki yetki karmaşasına bir çözüm olmak üzere 1879 yılında bir düzenleme yapıldı. “*Arazi davalarıyla hudûd ve sınır münâza'âtının mehâkim-i nizâmiyede rü'yeti hakkında*” başlığıyla yapılan düzenleme⁵²¹ evkâf-ı sahîha emlakine ilişkin anlaşmazlıklar ve

⁵¹⁹ Nizâmiye mahkemelerinin verdiği kararları tetkik etmek üzere Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye bünyesinde faaliyet gösteren kurum. Hukuk ve ceza davalarına bakmak üzere iki ayrı mahkemeden oluşan kurumun birinci mahkemesi İstanbul'daki en yüksek nizâmiye mahkemesi olarak kabul edilmekteydi. Kenanoğlu, “Nizâmiye Mahkemeleri”, s. 186.

⁵²⁰ *Düstûr*, 1. Tertib, C. 3, ss. 165-166.

⁵²¹ *Düstûr*, 1. Tertib, C. 4, ss. 344-345. “Evkâf-ı sahîhadan olan arâzî ve müsakkafât ve müstegallât ile teferru'âtı münâza'âtından mâ'adâ arâzî da'vâlarıyla hudûd ve sınır münâza'âtının mehâkim-i nizâmiyede rü'yeti hakkında fi 20 Ramazân sene 96 ve fi 25 Ağustos sene 95 Adliye Nezâretî'nden yazılan muharrerât-ı umûmiye: Arâzî da'vâlarına dâir tevârih-i muhtelif ile tastîr olunan tahrîrât ahkâmının yekdiğerine mübâyeneti merci'-i rü'yet-i da'vâyı ta'yîn emrinde mehâkimi terdîd ve ashâb-ı de'âvice müşkülâtı tezyîd etmekte ve mecelle-i ahkâm-ı adliye ile arâzî kanunnâme-i hümâyûnu mesâil-i şer'iyeden mürekkeb ve müretteb olub mehâkim-i şer'iyeye ve nizâmiyede düstûru'l-amel tutulmakda olduğuna ve arâzî kanunnâmesinin dördüncü maddesinde muharrer olduğu üzere arâzî-i memlûkeden iken şer'-i şerîfe tevfikân vakf olunmuş arâzîde mu'âmelât-ı kanûniyye cereyân etmeyib şart-ı vâkîf vechile amel olunmak lâzım geleceğinden evkâf-ı sahîhadan olan arâzî hakkında tahaddüs eden münâza'âtın sırf ahkâm-ı vakfiyye-i ma'mûl-bihâsına tâbî' ve şer'an rü'yete mütevakıf bulunduğu binâen kasabât ve kurâ beyinde mütehaddis hudûd ve sınır münâza'âtının ve evkâf-ı sahîhadan bulunan müsakkafât ve müstegallât hakkında tekevün eden de'âvînin müvellâ nizamnâmesi mücebince müvellâ ma'rifetiyle rü'yet etdirilmesi lâzım gelen husûsâtın mehâkim-i şer'iyede ve bunlardan mâ'adâ tapu ile tasarruf olunan arâzî-i emîriye ve arâzî-i metrûke ve mevât ile tahsîsât kabilinden olub arâzî-i emîriye ahkâmı cârî olan arâzî-i mevkûfe hakkında tahaddüs eden kâffe-i münâza'âtın arâzî kanunnâmesi ve mecelle-i ahkâm-ı adliye ile tapu nizamnâmesi ahkâmına tevfikân mehâkim-i nizâmiyede rü'yeti hem hukûk-ı ahâlîye muvâfık ve hem de nizâmât-ı câriye-i mehâkime mutâbık olmakla berâber ittîrâd-ı mu'âmelât-ı mehâkim kaziyyesinin husûlüne dahî delâlet edeceğinden ba'dezîn bu makûle de'âvîden dolayı ashâbının taleb ve

müvellâ⁵²² marifetiyle görülmesi gereken davalar hariç her türlü arazi davasının nizâmiye mahkemelerinde görülmesine hükmetmişti. Yeni düzenleme yetki konusunu açıklarken önceki düzenlemelerden farklı bir usul izlemişti. Hatırlanacağı üzere taşra meclislerinin ve nizâmiye mahkemelerinin yargılama yetkileri öncelikle hangi tür davalara bakamayacakları üzerinden açıklanmakta, yetki alanları hukuk davaları, ceza davaları gibi çatı kavramlar vasıtasıyla izah edilmekteydi. Yeni düzenleme ise nizâmiye mahkemelerinin bakmaya yetkili olmadığı arazi anlaşmazlıklarını saymakla birlikte yetkili olunan alanlar kümesinin iç elemanları hakkında da ayrıntılı bir izahat vermişti.

istid'âsı üzerine gerek bâb-ı âlî ve gerek hazîne-i evkâf-ı hümâyundan emr-i 'âlî isdâr ve i'tâsına hâcet kalmayıb mehâkim-i mahsûsasına havâle-i maslahat olunmak üzere doğrudan doğruya adliye nezâretine mürâca'at olunması ve arâzî da'vâlarında cereyân eden ahkâm mecelle-i ahkâm-ı adliye ile müftâ-bih olan arâzî kanunnâmesine müstenid olmakla beraber bunların her ikisi mehâkim-i nizâmiyece de rü'yeti de'âvîde mâ-bihü't-tatbîk olduğu gibi mehâkim-i nizâmiye temyîz ve istinâf misillü derecât-ı mu'ayyene-i kanûniyeye münkasım olarak derece-i evvelde ziyâ'-i hukûku mûcib hükümler 'inde'l-istinâf tekrîr-i tetkikât ile ta'dîl ve ıslâh salâhiyetini hâiz bulduklarına mebnî şer'an rü'yeti ta'yîn ve istisnâ olunan husûsâtdan mâ'adâ bi'l-cümle arâzî da'vâlarının nizâmen rü'yeti ashâb-ı arâzînin te'mîn ve muhâfaza-i hukûkunu ve mu'âmelât-ı mehâkimin ittîrâdıyla müşkilât-ı vâkı'anın bi'l-küllîye indifâ'mını müstelzem olacağından olvechile icâbının icrâsı hakkında mahkeme-i temyîz heyet-i umûmîyesinden tanzîm ve tetkik olunan müzekkere ve ol bâbda şûrâ-yı devletden tanzîm kılınan mazbata meclis-i mahsûs-ı vükelâda dermiyân olunarak mütâla'ât-ı mesrûde arâzî da'vâlarının merci'-i rü'yeti hakkında def'-i ihtilâf ile bir kâide-i mutarrada dâiresinde cereyân maksadına müstenid olmasıyla muvâfik-ı hâl ve maslahat görünüb ancak şer'le rü'yeti gösterilen mevâdd-ı selâseden kasabât ve kurâ beyninde tahaddüs edecek hudûd ve sınır da'vâlarının dahî mehâkim-i nizâmiyede tetkikât-ı mükemmele icrâsıyla fasl ve hasmı daha münâsib olacağı cihetle mârrü'l-beyân evkâf-ı sahîhadan müsakkafât ve müstegallât hakkında tekevvün eyleyecek de'âvî ile müvellâ ma'rifetiyle rü'yeti iktizâ eden husûsât müstesnâ olmak üzere gerek kasabât ve kurâ ahâlîsiyle eşhâs beyninde tahaddüs eden hudûd ve sınır münâza'âtının ve gerek sâir bi'l-cümle arâzî da'vâlarının mehâkim-i nizâmiyede rü'yeti tezekkür ve tensîb olunarak bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî dahî ol merkezde müte'allik buyrulmakdan nâşi keyfiyet bi'l-cümle vilâyât ile taraf-ı vâlâ-yı fetvâpenâhî ve evkâf-ı hümâyûn nezâret-i behiyyesiyle dîvân-i hümâyûn kalemine bildirildiği beyân-ı 'âlisîyle icrâ-yı icâbı şerefvârid olan tezkire-i sâmiyede iş'âr buyrulmuş olmanın bervech-i muharrer icâbının icrâsı deydü".

⁵²² Mîrî ve mevkûf arazilerle ya da benzer şer'î konularla ilgili anlaşmazlıkların –talep üzerine-mahallinde çözülmesi için Şeyhülislâmlık makamı tarafından atanan görevli. 29 Haziran 1877 tarihli “Müvellâ Tayîni Hakkında Nizamnâme”nin beşinci maddesi müvellânın yetkili ve yetkili olmadığı hususları şöyle açıklamaktadır: “Ta'yîn olunan müvellâ hâmil olduğu emr-i 'âlî mücebince mahallinde hîn-i mürâfa'ada mahall-i nizâ' kazâ dâhilinde ise ol kazânın de'âvî meclisi ve livâ veyâhûd vilâyet merkezi olan kazâda ise meclis-i temyîz ve dîvân-ı temyîz a'zâsı ve da'vâ olunan husûs arâzî-i emîriyeden ise sâhib-i arz ve mevkûfeden ise mütevellî veyâ mütevellî kaymakamı huzûrunda ol da'vâyı şer'-i şerîfe ve 'adl-i hakkâniyete tevfiқан rü'yet ve hükm etdikden ve müterâfi'ândan her hangisi sened-i şer'î ahzına tâlib olur ise müvellâ muvazzaf olmadığı cihetle mehâkim-i şer'îyeye nizamnâmesi mücebince iktizâ eden harcı müvellâ ahz edüb vereceği sened-i şer'îyeyi hemen tanzîm ve temhîr eyledikden sonra de'âvînin müvellâ tarafından verilen sened-i şer'îyede muharrer olduğu üzere fasl ve hasm eylediği bervech-i muharrer mürâfa'ada hâzîr bulunan zevât tarafından bâ-mazbata tasdik kılınacak ve işbu tasdik mazbatası dîvân ve meclis-i temyîzlerden verilmiş ise doğrudan doğruya ve kazâ de'âvî meclisinden i'tâ kılınmış ise kazânın mülhak bulunduğu merkez-i vilâyet dîvân veyâhûd sancak meclis-i temyîzinden tasdikân verilecek mazbata ile beraber vâlî-i vilâyet cânibinden posta ile bilâ-te'hîr bâ-inhâ makâm-ı celîl-i meşihatpenâhiye irsâl kılınacaktır”. *Düstûr*, 1. Tertib, C. 3, s. 156. *Müvellânın geç dönem emlak anlaşmazlıkları üzerindeki rolü için ayrıca bk: Alp Yücel Kaya, “The Müvella and the Adjudication of Property Conflicts in the Ottoman Empire (1874-1914)”, *Forms and Institutions of Justice Legal Action in Ottoman Contexts*, ed. Yavuz Aykan, Işık Tamdoğan, Institut Français Detudes Anatoliennes, İstanbul 2018, ss. 76-92.*

Buna göre tapuyla tasarruf olunan mîrî araziler, metrûk ve mevat araziler ile tahsisat kabilinden olan vakıf arazileri hakkında ortaya çıkacak tüm anlaşmazlıkların çözüm mercii yalnızca nizâmiye mahkemeleriydi. İlgili mahkemeler önlerine düşen tüm arazi davalarını 1858 Arazi Kanunnâmesi ile Mecelle ve Tapu Nizamnâmesi ahkamına “*tevfikan*” görecektlerdi. Yürürlükteki muhakeme nizamına ve mahkemeler arasındaki hiyerarşik yapıya muvafık olan yeni nizamın ahalinin hukukunu koruma hususunda da uygun bir çözüm olduğu düşünölmekteydi.

Mahkeme-i Temyîz umumî heyeti tarafından hazırlanan yeni düzenleme bakanlar kurulunda (Meclis-i Mahsûs-i Vükelâ) bir revizyona uğramıştı. Temyîz heyeti nizâmiye mahkemelerinin bakmaya yetkili olmadığı alanları belirlerken köy ve kasabalar arasında yaşanan sınır anlaşmazlıklarını da yasaklı listeye dahil etmişti. Sınır anlaşmazlıkları eski hukukta “*ma‘rifet-i şer‘*”le çözölmeleri gereken sorunlar listesinde yer almaktaydı. Böyle bir durumda kadı veya yardımcılarından biri gerekli yerlere giderek durumu güvenilir kişilerden soruşturur ve çoğunlukla doğal işaretlere göre köy sınırını saptayan bir belge düzenlerdi. Bu kaide 1858 Arazi Kanunnâmesi’nin de kabul etmiş olduğu bir husustu (m. 126).⁵²³ Ancak Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ köy ve kasabalar arasında ortaya çıkan sınır anlaşmazlıklarının bundan böyle nizâmiye mahkemelerinde görölmelerini daha münasip buldu. Böylelikle nizâmiye mahkemelerinin yetkileri şer‘î mahkemeler aleyhine bir kez daha genişletilmiş oldu.

Nizâmiye ve şer‘iyye mahkemeleri arasındaki yetki ve görev uyumsuzluğu devam eden yıllarda da yetkilileri uğraştırmaya devam etti. 1876 tarihli Kanûn-i Esasî’nin 85’inci maddesinde yer alan “Her dava ait olduğu mahkemede rü’yet olunur” hükmü ile 87’inci maddesindeki “Deâvî-i şer‘iyye mehâkim-i şer‘iyyede ve deâvî-i nizâmiyye mehâkim-i nizâmiyyede rü’yet olunur” hükmü⁵²⁴ görev alanları ayrılmış mahkemelerden oluşan ideal bir adlî sistemden bahsetmekteydi. Bununla birlikte pratikteki karmaşa tümüyle

⁵²³ “Bir karye veya kasabanın kadîmden mümtaz ve muayyen sınırı bozulup belirsiz olsa civar kasaba ve karyeler ahalisinden müsinn ve mu‘temedün-aleyh kimseler üzerine varılıp hudud-ı erba‘a-i kadîmesi ma‘rifet-i şer‘le tahdid ve alâmet-i lâzimesi tecdîd olunur.” *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 127.

⁵²⁴ Kenanoğlu, “Nizâmiye Mahkemeleri”, s. 186.

çözülebilmiş değildi. Takip eden yıllarda yeni düzenlemeler yapılarak şer‘iyye ve nizâmiye mahkemelerinin vazife sahaları netleştirilmeye çalışıldı. Öncelikle 1888 yılında, daha sonra 1909 ve 1914 yıllarında bu yönde bazı adımlar atıldı ancak tam anlamıyla başarı sağlamak mümkün olamadı.⁵²⁵

4.2. İdarî Meclislerin Yeniden Sahaya İnişi

Nizâmiye mahkemelerinin arazi anlaşmazlıklarında biricik çözüm mercii olarak vazifelendirilmesi, taşra meclislerinin ortak araziler üzerindeki hukukî yetkilerini sınırlandırmakla beraber, söz konusu meclisler faaliyet gösterdikleri idarî birimlerde kamusal işlerin yürütülmesinden sorumlu kurumlar olarak ortak arazilerin kaderini belirlemeye devam etmekteydi. 1871 yılı başlarında “İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât” başlığıyla yürürlüğe giren bir nizamnâme idarî meclislerin kamu yararına tahsis edilen emlâk ve araziler üzerindeki gücünü teyit eden maddeler içermekteydi. Köy, nahiye, livâ ve vilâyet idare meclislerinin vazifelerini açıklayan bölümler nizamnâmede yetki alanının büyüklüğüne göre sıralanmıştı. Yetmiş yedinci madde vilâyet meclislerini *mîrî* ormanların müzayedesini ile pazar, panayır ve kabristan mahallerinin tahsisine yetkili kılmıştı. Vilâyet meclisleri ayrıca “*hiçbir kimsenin taht-ı tasarrufunda bulunmayan yerlerin*” alınıp satılması veya geçici ya da daimi surette kamu yararına tahsis edilmesi konularında söz sahibiydi. Yüzüncü madde livâ idare meclislerini hükümetin menkul ve gayrimenkul tüm mallarını idare ve muhafazadan sorumlu tutmaktaydı. Nahiye ve köy meclislerine de ortak arazilerle ilgili hususlarda görüş bildirme hakkı tanınmıştı. Buna göre nahiye meclisleri müşterek koru, baltalık, mera ve kışlaklarla ilgili meseleleri mütalaa ederek sonucu nahiye müdürü vasıtasıyla kaza kaymakamlığına bildirecekti. Meclisin kararları kaza kaymakamının onayından geçerse uygulamaya konulacaktı. Ortak arazilerle ilgili hususat köy ihtiyar meclisi üyelerince de müzakere edilebilecekti. Köy ihtiyar meclisleri birden fazla köyün müştereken istifade ettiği mera, yaylak ve kışlak gibi arazilerle ilgili meseleleri nahiye merkezlerindeki belediye meclislerinde toplanarak görüşeceklerdi. Ancak toplantı için nahiye müdürü vasıtasıyla kaymakamlıktan izin alınması gerekmekteydi.⁵²⁶

⁵²⁵ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 107.

⁵²⁶ *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, ss. 635-648.

İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizamnâmesi mukaddime kısmında belirtildiği üzere idarî meclislerin vazifelerini tayin için kaleme alınmıştı. Nizamnâme idare meclislerinin adlî sahada kalem oynatamayacaklarını peşinen ifade etmiş, hukukî meseleler için nizâmiye mahkemeleri nizamnâmesine işaret etmişti. Böylelikle idare meclislerinin hukuk sahasından tardı bir kez daha teyit edilmiş olmaktaydı. Ancak yeni yüzyılın başlarında hükümet onları yeniden sahneye davet etmek zorunda kaldı. Bu tarihlerde nizâmiye mahkemelerinin, en azından Rumeli bölgesinde, sayıları giderek artan ortak arazi anlaşmazlıklarına cevap verebilme kabiliyetleri tartışmalı bir duruma gelmişti. 1903 yılı başlarında Rumeli Vilâyât-ı Şâhâne Müfettişi Sadâret'e gönderdiği bir telgrafta ortak arazi anlaşmazlıklarının bölgede dikkat çekecek bir seviyeye geldiğini söylüyor ve merkezî idareden bu konuda bir çözüm yolu bulmasını istiyordu. Müfettişe göre şer'î ve nizâmî mahkemelerde görülen davaların sonuca bağlanması oldukça uzun sürmekte, verilen hükümlerse tarafları tatmin etmediğinden “*müşkülât ve münâza'ât*” nihayete erdirememektedir.⁵²⁷ Müfettiş ayrıca hak iddialarının tespitinde mahkemelerce kullanılan yöntemin sorunlu taraflarına da dikkat çekmekteydi. Buna göre devletin “*merhamet ve şefkat*”i sayesinde umumen istifade edilen ormanlık alanların “*birkaç kişinin şahitliğine istinâden*” belirli bir köy ahalisine bırakılması tahsisin hedefi olan kamu menfaatini ihlal etmekte ve bu durum mevcut anlaşmazlıkların uzamasına ve büyümesine sebebiyet vermektedir. Müfettiş aslında otlak ve ormanlık gibi alanların metrûk arazi sıfatıyla belirli bir köy ya da kasaba ahalisine tahsis edilmesinin kamu menfaatine aykırı olmayacağını farkındaydı, ancak o görev yerindeki ormanların köken itibarıyla tahsise uygun bulunmadığını, bu hususun ise mahkemelerce dikkate alınmadığını ifade etmekteydi.

“... bu havâlide baltalık denilen mahaller zaten vaktiyle usûlüne tevfîkan tahsîs ve sened-i hâkânîye rabt edilmiş şeylerden olmayub cibâl-i mübâhadan iken kurâ-yı mütecâvire ahâlîsi baltalık sûretinde münferiden ve müştereken ihtitâb ve intifâ'a başlamış ve gerek cibâl-i mübâha ve gerek baltalıklar esâsen mîrîye âid olduğu halde mücerred eser-i merhamet ve âtifet olmak üzere eşcâr ve nebâtâtından ahâlînin istifâde etmesine devletce müsâ'ade buyrulmuş olduğuna ve hakk-ı intifâ' ve ihtitâbın birkaç şahidin şehâdetine istinâden sudûr edecek hükümlerle ve bir karyeye hasr ve terkiyle diğer karye ahâlîsinin istifâdeden mahrûm edilmesi

⁵²⁷ BOA, TFR.I.A 4-399, M. 10 Şubat 1903.

tahsîsden devletce maksûd-ı aslı olan menâfi'-i umûmîyeyi ihlâl ile beraber münâza 'ât-ı fi'liyenin imtidâd ve tevsî'iyile inzibâtı bir kat daha sektedâr edeceğine nazaran ...”.

Rumeli müfettişi nizâmîye mahkemelerini bölgede dikkat çekici bir seviyeye gelen ortak arazi anlaşmazlıkları karşısında yetersiz kaldıkları ve dahası bölge gerçeklerini dikkate almadan karar verdikleri için zemmetmekle kalmamış, merkezî yönetime bir de çözüm anahtarı sunmuştu. Bu anahtar nizâmîye mahkemelerinin kurulmasından önce kullanılan bir araç olup aslında oldukça tanındıktı. Müfettiş baltalık ve mera davalarını nihayete erdirecek etkili ve kesin çözümün “*idâreten*” uygulanmasını istemekteydi.⁵²⁸ Yaklaşık iki ay sonra ortaya konulan formül merkezî idarenin ortak arazilerin kaderini yeniden idare meclislerine bırakmak konusunda temkinli davrandığını göstermekteydi. Konu Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâda görüşülmüş ve ortaya merkezî ve yerel kurumların işbirliğinden oluşan bir çözüm yolu konulmuştu. Buna göre Rumeli bölgesinde henüz bir hükme bağlanmamış ortak arazi anlaşmazlıklarının idarî bir görevli (cihet-i mülkiyeden bir memur) ile Defter-i Hakani ve orman nezaretlerine bağlı birer memur tarafından çözümlenmesine karar verilmişti. Karara göre memurlar önce anlaşmazlık bölgesini inceleyecek, daha sonra çevrede bulunan köylerin ihtiyaçları ile teamül ve “*hakk-ı karârî*” doğrultusunda mera ve baltalıkları “*tahsîs ve tahdîd*” edeceklerdi. Mahkemelerde devam edip bir sonuca bağlanmayan anlaşmazlıklar ise “*idâreten*” sonuçlandırılacaktı.⁵²⁹

Merkezden gelen karar anlaşmazlıkların çözümünde üç hususa dikkat edilmesini istemişti. Çözüm heyeti mera ya da baltalık olarak kullanılacak arazileri tahsis ve tahdid etmeden önce ahalinin ihtiyaçlarını tespit edeceklerdi. İkinci olarak söz konusu arazilerin bugüne kadar ne şekilde kullanılmış olduğu dikkate alınacaktı. Bu husus müfettişin serzenişte bulunduğu üzere ahalinin *cibâl-i mübâha* ormanlarına baltalık zannıyla el uzatmasını engellemeye yönelikti. Kararda teamül olarak zikredilen bu husus çözüm sürecinin bir sonraki anahtarı yani *hakk-ı karâr* prensibiyle de ilgiliydi.

⁵²⁸ BOA, TFR.I.A 4-399, s. 2, M. 8 Şubat 1903.

⁵²⁹ BOA, BEO, 2040-152931, s. 9, M. 5 Nisan 1903.

Bununla birlikte merkezden gelen çözüm formülünde *hakk-ı karâr*ın nasıl uygulanacağı izah edilmemişti. Ancak *hakk-ı karar*ın baltalık ve mera gibi metrûk arazilerde geçerli olmadığı düşünülürken formülün bu kısmının diğer arazi türleri için işletileceği sonucu çıkmaktaydı. Buna göre arazinin tahkikat sırasında *mîrî* veya mevat arazi olduğu ortaya çıkarsa arazi üzerinde *hakk-ı karâr*ın tahakkuk edip etmediğine bakılacaktı. Eğer söz konusu araziler aralıksız ve tartışmasız olarak on yıl süreyle ekip biçilmişse işleyenlerin elinde bırakılacaktı. Bu tür arazilerle ilgili anlaşmazlıklar ise “*efrâd uhdesinde*” bulunan diğer arazi davalarıyla birlikte nizâmiye mahkemelerinde görülmeye devam edecekti.⁵³⁰

Meclis-i mahsûsun söz konusu çözüm formülü Nisan ayı içerisinde Dâhiliye, Adliye ve Orman nezaretlerine⁵³¹, 4 Mayıs 1903’te de “*dâire-i teftiş dâhilinde bulunan*” vilâyetlere gönderildi. Vilâyetlere gönderilen metnin içeriği nezaretlere gönderilen metinden daha ayrıntılıydı. Söz konusu metinde öncelikle uygulamanın anlaşmazlıkları sona erdirmek ve düzeni sağlamak konusunda etkili olacağına dair duyulan güven açıkça zikredilmişti. Bununla birlikte uygulamanın arzu edilen ve beklenen sonuçları sağlaması bir takım şartlara bağlanmıştı. Bunlar tahkikat sırasında adalet ve hakkaniyetin gözetilmesi ile taraflardan birinin diğeri aleyhine kayrılmaması prensipleri idi. Ancak tüm bu iyi niyet ve çabaların sonuçsuz kalma ihtimali de düşünülmüştü. Merkezi hükümet tahkikat heyetininin tarafları memnun ve tatmin edemediği durumlarda problemi çözmeye görevini vilâyet idare meclisine tevdi etmişti:

“İşbu tedbîr ve mu‘âmelenin ref‘-i münâza‘ât ile te‘yîd-i inzibâta ne derecelerde hizmet edeceği muhtâc-ı izâh değilse de arzu ve intizâr edilen fevâid-i ciddiye husûlü tahkîkâtın dâire-i selâmet ve hakkâniyette cereyânıyla bir tarafın sahâbet ve diğer tarafın ızrâr edilmemesine mütevakıf olub bu sûret taht-ı emniyete alınmazsa bilakis münâza‘ât ve müşkülât tenevvü‘ ve tevessu‘una meydan verilmiş olacağına mebnî o türlü mehâzire mahall kalmamak ve merzî-i ‘âlîye tevfikan hâl ve tesviye-i maslahat esbâbı te‘mîn ve istikmâl edilmek üzere evvel emirde vilâyet-i

⁵³⁰ BOA, BEO 2040-152931, s. 9, M. 5 Nisan 1903.

⁵³¹ BOA, BEO 2040-152931, s. 1, M. 8 Nisan 1903.

celile ile hangi köylerinde münâzi'un-fih mer'â ve baltalık bulunduğu mülhakât ile ba'del-muhâbere anlaşıldıktan sonra me'mûrîn-i mülkiyeden dirâyet ve istikâmetine ezher-i cihet emniyet ve i'timâd olunur bir zâtın refâkatine orman ve defter-i hâkânî me'mûrlarının terfikleriyle münâzi'un-fih mahallere bi'l-i'zâm emr ve iş'âr-ı sâmi dâiresinde mu'âmele îfâsı ve me'mûrîn-i mumâileyhimin tarafeyni hakkıyla iskât ve irzâ edemedikleri münâza'âtın vilâyet meclis idâresince bi't-tetkik netîce-i hasene ve kat'iyeye rabtı ve münâza'ât-ı mebhûs-i 'anhânın sûret-i hâl ve tesviyesiyle mer'â ve baltalıkların keyfiyet-i ta'rîf ve tahsîs ve tahdîdine dâir meclis-i mezkûrdan her madde için nüshateyn olarak birer mazbatanın tanzîmiyle tarafeyne i'tâsı ve bâbîâlîye 'arz ve iş'âr kılınmak üzere netâyic-i hâsılanın peyderpey taraf-ı 'âcizîye inbâsı husûslarına himem-i celile-i vilâyetpenâhîleri şâyân buyrulmak bâbında".⁵³²

Meclis-i mahsûsun tahkikat heyetine mülkiyeden zeki, becerikli ve dürüst bir memur dahil edilmesi yönündeki şartı idare meclislerini çözümün ilk aşamasına kısmen dahil etmişti. Heyetin başarısız olması durumunda uygulanacak olan ikinci aşama ise onları doğrudan sürece müdahil kılmıştı. Ancak sürecin uygulamada her zaman bu sıra ile gerçekleşmediği, idare meclislerinin anlaşmazlıklara doğrudan müdahale ettiği durumlar da yaşanıyordu. 1904 yılı başlarında adliye nâzırının Sadâret'e yaptığı bir hatırlatma söz konusu meclislerin arazi anlaşmazlıkları konusundaki yetkilerini bazı durumlarda nasıl aştığını göstermekteydi. Nâzırın ifadesine göre İlipsan idare meclisi şahıslar arasında meydana gelen bir arazi anlaşmazlığına yetkisi dışında müdahale etmişti. Olaydan son derece rahatsız olduğu anlaşılan adliye nâzırı ise meclis-i mahsûs kararının köyler arasında ortaya çıkan ortak arazi anlaşmazlıklarını kapsadığını, idare meclislerinin "eşhâs beyninde tekevvin eden arâzi da'vâsına" müdahale edemeyeceklerini hatırlatmıştı.⁵³³ Nâzırın uyarısı yaklaşık bir ay sonra Dâhiliye Nezâreti tarafından Manastır Vilâyeti yöneticilerine iletildi ve "gayr-ı câiz" bulunan bu durum karşısında

⁵³² BOA, TFR.I.UM 2-136, s. 1/2, M. 4 Mayıs 1903.

⁵³³ BOA, BEO 2040-152931, s. 11. M. 24 Şubat 1904. Aslında meclis tarafından bu iş için oluşturulan özel komisyon anlaşmazlık mahallinde yapılan keşif sonrasında arazinin civardaki bir köyün baltalığı olduğuna hükmetmişti. Ancak olay sonuç itibarıyla bir ortak arazi davasına dönüşse de başlangıçtaki sorunlu durum nâzırın gözünden kaçmamıştı.

gerekenin yapılması istendi.⁵³⁴ Manastır Vilâyeti'nden 18 Mayıs tarihinde gelen savunma davaya idare meclisi tarafından bakılmasının haklı gerekçesini açıklamaktaydı. Buna göre “*yedinde ihticâca sâlih bir gûne sened olmayan bu misillü münâza‘âtın mecâlis-i idârede idâreten*” görülmesi kendilerine Rumeli Müfettişliği'nce emredilmişti.⁵³⁵

Manastır vilâyet idaresinin, ilgili müfettişlikten 4 Mayıs 1903'te gönderilen emri kendilerince yorumladığı aşikârdı. Müfettişlikten gelen yazıda aslında böyle bir ifade açıkça yer almamaktaydı. İlgili emir idare meclislerine yalnızca ortak arazi anlaşmazlıkları konusunda yetki tanımıştı. Bununla beraber İlipsan olayında davacı ve davalı tarafın ellerinde resmi bir belge bulunmaması ve tartışmalı arazinin yapılan keşif sonucunda köy baltalığı olduğunun anlaşılması onları tündengelimci bir çıkarım yapmaya sevk etmişti. Ancak bu çıkarım merkezî kurumlar tarafından sorunlu bulunmuştu. Arazinin hikâyesinin sonunda ortak arazi çıkması başlangıçta uyulması gerek prosedürü değıştirmezdı. Üstelik ahali olayın hiçbir aşamasına şikâyetçi sıfatıyla müdahil olmamıştı. Bu nedenle anlaşmazlık şahıslar arasında cereyan etmiş bir anlaşmazlık olarak idarî meclislerin yetki sahası dışında kalmalıydı.⁵³⁶

İdare meclislerinin şahısların ve umum ahalinin hukukuna ne derecede müdahil olabilecekleri konusunda içine düştükleri karmaşa aslında sadece yeni mevzuatın nasıl uygulanacağı konusundaki tecrübesizlikten kaynaklanmıyordu. Karmaşa bazen yeni mevzuatın konuyla ilişkin daha eski tarihli bir mevzuat karşısındaki durumundan neşet ediyordu. Edirne vilâyet idaresinin Dâhiliye Nezâreti'ne yönelttiği bir soru bunun örneklerinden yalnızca biriydi. Vilâyet idaresi, meclis-i mahsûs kararının, idarî meclisleri emlâk ve araziye yönelik haksız fiilleri engellemeye yetkili kılan 1902 tarihli kararı “*haleldâr*” edip etmediği konusunda tereddüte düşmüştü. 1902 tarihli karar elinde resmî ve geçerli bir belge olmadığı halde başkasının emlâk ve arazisine el uzatanların “*idâreten men*” edilmelerini emretmekteydi. Vilâyet idaresi kendilerine icraî yetki

⁵³⁴ BOA, DH.İD 125-3, s. 1, M. 22 Mart 1904.

⁵³⁵ BOA, DH.İD 125-3, s. 3, M. 25 Haziran 1904.

⁵³⁶ BOA, DH.İD 125-3, s. 4, M. 13 Ekim 1904.

başılayan bu karar ile yargılama yetkisi veren 1903 tarihli meclis-i mahsûs kararını nasıl uygulamaları gerektiği konusunda izahat istemişlerdi. Vilâyet idaresinin izahat beklediği bir diğer husus ortak arazilerin tahsis ve tahdid edilmesi sürecinde sahaya inecek memurların kaza memuriyetinden mi yoksa vilâyet memuriyetinden mi seçileceğiydi. Her iki sorunun cevabı Mayıs ayı ortalarında Şûrâ-yı Devlet'e bağlı Tanzimat Dairesi'nden geldi. Daire bir yıl arayla gönderilen iki kararın “*yekdiğerinden tefrîkinde tereddüde*” düşülmesini yersiz bulmuş, aralarındaki farkı ise şöyle açıklamıştı:

“... ve halbuki mukarrarât-ı mebhûs-ı ‘anhâdan birisi hukûk-ı tasarrufiye-i husûsîyeye ve diğeri kurâ ahâlisinin menâfi’-i umûmîyelerine müte‘allik ve başka başka asıllara merbût ve her biri hakkındaki ahkâm-i kanûnîyye dahî ma‘lûm ve mazbût olduğundan mukarrarât-ı mezkûrenin muktezâlarınca hareket olunması icâb edüb ...”.⁵³⁷

Ortak arazilerin tahsis ve tahdidi için oluşturulacak heyetlerin hangi memuriyetlerden seçileceğine gelince, Mülkiye, Orman ve Defter-i Hâkânî memurlarından oluşacak tahkik heyetinin anlaşmazlık mahallinin “*tâbi’ olduğu kazâdan*” olması bildirildi. Ayrıca tahkikat sonrasına ait evrakın livâ ve vilâyet idare meclislerinde incelenmesinin lüzumu da eklendi.⁵³⁸

Ortak arazi anlaşmazlıklarının çözümünde sahaya gönderilecek memurlar meselesi Kosova Vilâyeti'nde de bir takım sorunlar yaşanmasına neden olmuştu. Ancak sorunun kökeni bu kez merkezi hükümetten gelen emirlerin anlaşılmaması değil, yerel idarecilerin söz konusu emirler aleyhindeki talepleri idi. Kosova vali vekili Salih Zeki Bey'in Rumeli müfettişliğine bildirdiğine göre Metroviçe Kazası hükümeti kaza dahilindeki orman ve baltalık anlaşmazlıklarını çözmekle görevlendirilen heyete katılmak üzere Priştine Mutasarrıflığı'ndan bir orman memuru talep etmişti. Ancak mutasarrıflıktan bu iş için talep edilen memur yalnızca orman ürünlerinin

⁵³⁷ BOA, BEO 2040-152931, s. 7, M. 18 Mayıs 1905.

⁵³⁸ BOA, BEO 2040-152931, s. 7, M. 18 Mayıs 1905.

vergilendirilmesi işinden sorumlu olup görev yerinden ayrılması mümkün değildi. Talebin olumsuz karşılanmasının daha önemli sebepleri de vardı. Öncelikle ilgili memurun bu gibi mühim işlerde görevlendirilmesi Orman Nezâreti'nin 15 Nisan 1903 tarihli emrine aykırıydı. Söz konusu emir orman anlaşmazlıklarında görevlendirilecek olan orman memurlarının “*süvârî ve piyâde korucusu gibi memûrlar olmayıp müfettişler*” olduğunu açıkça belirtmişti. Orman memurlarından kastın orman müfettişleri olduğu yönündeki açıklama mera ve baltalık anlaşmazlıklarının çözümüne yeni bir formül getiren meclis-i mahsûs kararıyla da uyumluydu. Kosova vali vekilinin müfettişliğe iletildiği bir başka husus vilâyette yalnızca tek bir orman müfettişinin bulunmasıydı, ki ifadesine göre onun da vilâyet dahilindeki tüm orman ve baltalık anlaşmazlıklarına bizzat yetişebilmesi imkansızdı. Vali vekili kaza ve mutasarrıflıklardaki usulsüz uygulamalardan vilâyet orman idaresinin, dolayısıyla kendisinin, “mes’ûl kalmaması” için ne yapılması gerektiği konusunda müfettişlikten izahat istemekteydi.⁵³⁹

İdare meclislerinin tapuyla tasarruf olunan arazi anlaşmazlıkları üzerindeki idarî ve metrûk araziler üzerindeki adlî yetkileri daha geç tarihlerde de birbirine dolanmaya devam etmekteydi. 1905 yılının Ağustos ayında Manastır Vilâyeti'nin Kolonya Kazası'na bağlı Eştika Köyü ahalisi ile komşu köylü mütegalibe arasında yaşanan yaylak anlaşmazlığına kaza idare meclisi tarafından bakılması -idare meclislerinin fertler ve ahali arasında yaşanan arazi anlaşmazlıklarına müdahale etme yetkisi bulunmadığı ve bu tür davaların nizâmiye mahkemeleri tarafından görülmesi gerektiği hususu göz önünde bulundurulduğunda- idarî meclislerin yetkileri dışında hareket etmekten geri durmadıklarına işaret etmekteydi.⁵⁴⁰ Eştika Köyü ahalisinin vekili Apostol uğradıklarını iddia ettikleri zulüm ve eziyetleri uzunca bir arzuhal ile Manastır'da bulunan Islahat-ı Umûmiye Müfettişliği'ne bildirmişti. Söz konusu arzuhal bir köy ahalisinin ortak arazileri konusunda başlarına gelebilecek türlü türlü hadiseleri ki -bunlar arasında adam yaralama ve öldürme, emlâki ateşe verme, gaspetme ve resmî evrakları çalma gibi saldırı ve suçlar da vardı- sade ve içten bir dille aktarmaktaydı. Apostol'un ifadeleri köy ortak arazileri konusunda başları dertte olan benzer durumdaki

⁵³⁹ BOA, TFR.I.KV 54-5347, M. 14 Mart 1904.

⁵⁴⁰ BOA, TFR.I.MN 71/7034, s. 1.

köylülerin şikâyetlerine oldukça benziyordu, bununla birlikte bu hikayede ahalinin can ve mallarına yapılan ve cezasız bırakılan saldırılardan ziyade zapt edilen yaylak ve tarlalarının peşine düşmüş olmaları oldukça nadir görülen bir durum idi. Apostol, iki kuşak mütegalibeden çektikleri eziyetleri müfettişliğe bir roman gibi anlatmıştı:

“Ma‘rûz-ı Kullarıdır

Vekilleri bulunduğumuz Görice Sancağı dâhilinde Kolonya Kazâsı'na tâbi' Eştika karyesi seksen beş Hristiyân ve yedisi İslâm olmak üzere elyevm doksan iki hânedan 'ibâret birkaç yüz senelik eski bir köy olub karyemizin târih-i te'sîsinden beri ahâlînin intifâ'ına mahsûs tahmînen bin beş yüz dönümlük kadar bir kıt'a yaylağımız var iken zîrdeki tafsîlâtdan müstebân olacağı üzere hasbe'l-mevki' hükm ve nüfûzları müessir olan bir takım mütegalibenin yed-i zabtına geçmiş oldukdan mâ'adâ bu yaylak yüzünden bu âna değin dūçar olageldikleri beliyyelerden dolayı ahâlî kulları cidden acınacak bir hâldedirler. Şöyle ki elli altmış sene mukaddem vatan-ı kadîmleri olan Premedi Kazâsı'nın Fraşar karyesinden terk-i ikâmetle karyemize bir çâryek sâ'at mesâfede vâki' ve şimdiki hâlde sekiz hânedan 'ibâret Potka Karyesi'ne nakl-i mekân eden Tâhir ve Abdullah beyler liecli't-ticâre hâricden külliyyetli hayvân getirüb cebren yaylağa idhâl ile ihtiyâcât-ı ahâlîyi tazyîk etmeye başladılar. Bu adamlar o vaktin mütegalibelerinden olub o zamânlar ise müstesnâ vakitler olduğundan ahâlî bi'z-zarûre bunların ta'arruzâtına karşı duramayub hayli müddet nâçâr iğmâz-ı 'ayn etmiş ise de bu beyler bi'l-âhire ahâlîyi terk-i vatana mecbûr ederek hem yaylağa hem de medâr-ı ta'ayyüş olan birer ikişer parça tarlalarımızı yed-i zabtlarına geçirmek üzere tahammül olunmayacak derecede zulümlerini arttırdıklarından ahâlî feryâd ve şikâyete kalkışdı. Fakat bir semeresi görülmedikden başka mütecâvizlerin bundan dolayı husûmet ve 'adâvet peydâ eylemeleri üzerine ahâlî-i Hristiyâniyeden ... [6 kişi] ve bekçi Necîb nâm kimseler bu 'adâvet uğrunda kurbân olub gîtdiler gerçi ol vakit bu vukû'ât ve ta'addiyâtdan dolayı haklarında da'vâ edilmiş ise de isbâtı mümkün olamadığından da'vâmız hükümsüz kaldı. Adam dövme ve sâir sûretlerle hukûk-i ahâlîye tecâvüz ve tasallut etmek gibi hâllerine şapka idi. Bu vukû'âtlar eski zamâna 'âid olmak cihetiyle bi't-tabî' câiz-i ehemmiyet değilse de öteden beri bu beylerin yüzünden 'aceze-i ahâlînin gördükleri zulüm ve ta'addiyâtın mebde' ve menşei hakkında bir 'ilm-i icmâli hâsil olmak üzere 'arz olunur. Bu mütegalibeler berhayât oldukça ahâlî dâima bunların hedef-i ta'arruzât ve i'tinâfâtı olarak binâen'aleyh huzûr ve râhatları bi'l-küllîye

münselib olmuş idi. Bi'n-nihâye vefâtları vukû'uyla bir müddet o gibi tecâvüzâtından eser kalmamış idiyse de muahharan oğulları Kâzım ve Sâlih ve Muhtâr ve Süleymân ve Mûsâ beyler yetiştiğinden babaları misillü bunlar dahî ahâlîye zulmetmeye başlayarak 'adâvet-i sâbika ve lâhika sâikasıyla karyemiz halkından Kotu bin Vangel nâm kimseyi on üç sene mukaddem merkûmân Sâlih ve Kâzım beyler katlettiler. Bunun üzerine köyce da'vâ etdik mütecâsirler altı refikler ile ve karyemizde kendilerine kılavuzluk ve yataklık eden Katonit Vangel ismindeki karı ile beraber Manastır'a kaldırırlarak üç sene hapis durdular fakat fi'l-i katlin taraflarından vukû'u isbât olunamadığından bi'l-âhire berâat etdiler. Ahâlî şu sûretle bunlardan da'vâ etdikçe mütecâsirler rağmen malımızdan birer parça yer zabt etmekle mukâbele ederek hattâ balkandan neb'ât ve karyemiz derûnundan cereyân eden suyu dahî kesip ihtiyâcât-ı ahâlîyi son derece tazyik etmişlerdi. Merkûm Koti'nin katli üzerine tekevvin eden da'vâyı köy nâmına ta'kib etdikleri için ahâlîmizden Daskal'ı da bir gün yolda tutub darb ve cerh ve Apostol'un hâne ve samanlığını ve Vangel ve Yorgi'nin hânelerini ve Yani ve Z...?'nin kezâlik samanlığını ihrâk ve hayvânâtıyla merkûm Z...?'nin senevî yüz yirmi kuruş vergi veren arâzisini gasb ve zabt etdiler ve Yani'nin oğlunu evvelce katl etdikleri gibi Apostol'a katl kasdıyla silâh atdılar. Gerçi hâller üzerine ol vakit da'vâ etdikse de isbât edemediğimizden da'vâmız kezâlik neticesiz kaldı. Fi'l-asl mezkûr Potka karyesinden olup birkaç seneden beri karyemizde iskân etmiş Katonit Vangel ismindeki dul bir karı vardır ki bâlâda muharrerü'l-ism Koti Vangel'in katlinden dolayı merkûmân Kâzım ve Sâlih beyler ve rüfekâsıyla birlikte üç sene hapis durmuşdu. Bi'l-âhire onlarla berâber tahlîs olunduktan sonra mezbûrenin dalâletiyle köyümüzde daha bir çok fenâlıklar vukû'a gelmişdir. Ezcümle M...? nâm kimse fenâ hâlde darb ve papasın bir re's öküzüyle karısının kovanları ve Dimitri Yani ile Yorgi Hristo'nun hâneleri basılıp eşyaları ve merkûm Yorgi'nin bir re's öküzü ve Lifurize'nin on yedi re's koyun ve iki re's büyük hayvanı ve Yanorapis'in bir re's öküzü gasb ve sirkat ve Vangel Hristo ve Apostol'un hâneleri ihrâk olundu fakat mütecâsirlerin ihâfe ve tehdîdâtından dolayı kimse şâhid çıkamadığından isbât-ı müdde'â olunamadı. Ahâlîsi Hristiyân olan köylerde Hristiyân bekçi istihdâmı hakkındaki irâde üzerine karyemize intihâb etdiğimiz bekçiler birer nihâyet ikişer hafta durup bi'l-âhire terk-i hizmetle savuşub gidiyorlar ol bâbda vâki' olan mürâca'âtımıza mebnî zabıtaca bu bekçiler celble terk-i hizmet etmeleri sebebi soruldukda îzâhât vermeye cesâret edemeyip yalnız nâ-kâbil-i mukâvemet bir takım tehdîdât ve ta'arruzâta ma'rûz kaldıklarından

dolayı bi'l-mecbûriye terk-i hizmet etdikleri cevâbıyla iktifâ etmişlerdir ki bunların sebeb-i isti'faları merkûm beylerden gördükleri cebir ve taziyâden neş'et ettiğini 'arz ve beyâna hâcet yoktur. Katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl ve ihrâk-ı büyütl ve mesâkin misillü dûçâr olduğumuz ahvâl-i ma'rûza emr-i vâki' hükümüne girmiş bulunmakla bunları bir tarafa bırakalım. Fakat medâr-ı ma'îşetimiz olan yaylak ile arâzimize vâki' ta'arruzât ve tecâvüzâta karşı ihtiyâr-i sükût ile iğmâz-ı 'ayn ettiğimiz hâlde mahv ve perîşân olacağımız derkâr bulunduğuna binâen bâri bu malımızın ta'arruzdan vikâyesi emrinde hükümet-i seniyyece bir çâre-i mü'essir ittihâz ve icrâ buyrulmasını adâlet-i seniyye nâmına istirhâm eyleriz. Sâlifü'z-zikr yaylağın zabtından dolayı bundan altı sene mukaddem Kolonya hükümetine vâki' olan mürâca'at ve istid'â-yı âcizânemiz üzerine mahallî nâibi efendi ile meclis-i idâreden Nasûh ve Aleksî efendiler me'mûren yaylak mahalline gelerek keşfiyât ve tahkîkât icrâ etdilerse de her ne sebebi mebnî ise aleyhimizde rapor verdiler olvakit bu memûrîn-i keşfiye ile berâber karyemizin muhtarı Apostol ve ihtiyâr meclisi âzâsından Yani dahî bulunarak gerçi raporu onlar da imza eylemiş iseler de bi'l-âhire Potka beylerinin seyyiesine uğramamak için nâçâr rapora iştirâk ettiler. Bir de bu yaylağa kadîmen hakk-ı tasarrumuza dâir olan ihticâca sâlih evrâk ve vesâik-i mu'tebere karyemiz halkından bâlâda ismi sebkât eden Yorgi'nin hânesi ihrâk olduğu vakit gasb edilen eşyâ-yı beytiyesi meyânında bulunup aşırıldığından sübût-i hakikat-i hâl zımında ol bâbdaki sınırnâmenin meydâna bi'l-ihrâc ona göre tahdîd-i hudûd ile hall-i mesele olacağı va'dedilmişken çıkarılmayarak keyfe-mâ-yeşâ rapor verilmesi üzerine hükümet-i mahalliyyeye mürâca'atla istid'â-yı ma'delet olunmuş ise de bir semeresi görülemedi. Merkûmân Sâlih ve Kâzım beyler güyâ yedlerinde mevcûd bir takım evrâka istinâden yaylağımıza sahâbet iddiasında bulunuyorlar fakat bu evrâk vesâiyik-i mu'tebere den olmayıp birkaç sene Kolonya müstantıki iken nüfûz ve tagallübü hükümetçe de malûm bulunan ve merkûmlara tarafdâr olan Kolonya Kazâsı'nın Nevesle karyesinden Nasûh Efendinin zamânında tertîb edilmiş şeyler olmağla ihticâca gayrısâlih idüğü 'inde't-tedkîk tezâhür eder muahharan mer'â ve yaylak ve sâire hakkındaki münâza'atın idâreten faslı lüzûmuna dâir tebliğ buyrulan emir-nâme-i sâmiyeden istifâde ile temîn-i hukûk zımında evvel ve âhir makâm-ı sâmi-i ešhamûlerine takdîm kılınan istid'ânâme-i âcizimiz üzerine mahalline verilen emir mücebince geçen sene kaymakam-ı kazâ ile zevât-ı sâire bi'l-vürûd keşfiyât-ı vâki'a netîcesinde Nikoliçe karyesi hudûdundan bedâ ile Balahor sırtından İzvor'a kadarki yaylak mahalli karyemiz ahâlîsinin olmak üzere tahdîd-i hudûd eylediği

şifâhen tebliğ olunmuş iken muahharan verilen raporda iltizâm-ı adl ve hakkaniyet olmayarak İzvor'dan Beyazçayır'a kadar ve ondan aşağı karyemiz ahâlisine ve kısm-ı küllisi de Potkalılara terk ve tahsîs olduğu münderic bulunmasından dolayı ahîran merkez-i livâya bi'l-mürâca'a arz ve ifâde-i hâl ile istid'â-yı ma'delet olunması üzerine Potka beylerinin yaylağımıza men'-i tecâvüzâtı makâm-ı âlî-i mutasarrıfiden mahallî kaymakamlığına emr ve iş'âr buyrulmuş ise de men'i yoluna gidilmedi. Bir müddet sonra livâdan keşif memûrları gelmekle taraf-ı âcizânemizden vukû' bulan ifâde ve istirhâm üzerine bîgaraz erbâb-ı vukûfdan Kâfizezli Valbân ve Estariyeli Kalu ve Ali beyler bi'l-celb yaylak mahalline geldikleri hâlde vukûf ve malûmâtlarına mürâcaatla kendilerinden hiçbir şey sorulmayarak ve hakikat-i hâle vukûfları hasebiyle celbi başkaca istirhâm olunan bazı civâr köyler ahâlisi dahî celb ve suâl olunmayarak aleyhimizde rapor verilmiş ve esnâ-yı keşifde davet olunan metropolid vekîli merkûm beylerden hayfen davete icâbet edememişti. Merkez-i livâdan tayîn olunan keşif memûru meyânında defter-i hâkânî memûru Emîn Efendi dahî dâhil bulunduğu daha ol vakit mesmû'-ı âcizânemiz olarak hâlbuki mumâileyh Emîn Efendi zâten Premedi Kazâsı'nın Selince karyesinden olmak ve bâ-husûs mu'ârizlarımız olan merkûm beylerin yeğeni olmak münâsebetiyle keşfiyât ve tahkîkâtın şâibe-i tarağîri ve sahâbetden 'ârî olamayacağını yakînen bildiğimiz cihetle memûr-i mumâileyhin iğrâzdan sarf-ı nazarla yerine diğerinin gönderilmesi taraf-ı âcizânemizden bâ-telgraf makâm-ı 'âlî-i mutasarrıfice arz ve istirhâm olunub fakat memûr-i mumâileyh dahî keşif memûrlarıyla birlikte gelmekle ve zâten kendisi buranın eşrâfından bulunmakla netîce-i keşfiyât ve tahkîkâtda aleyhimize rapor verildi. Yekdiğerini ta'kîb eden raporlar üzerine Potka beyleri yaylağımızı bütün bütün zabt etdikden mâ'âda bir de yaylağın İzvor cihetinden hudûdumuza kadar olan mahallinde tarlalar küşâd ederek bu sûretle yaylağı her taraftan ihâta etmekle liecli't-ticâre hâricen getirmiş oldukları yedi sekiz bin hayvânâtı yaylağa idhâl ve ra'y etdikden mâ'âda tarlalarımıza da bi't-tecâvüz ikâ'-ı hasârâtdan geri durmamaktadırlar. Potka beyleri cebren zabt etdikleri yaylağımızdan her sene yüz yirmişer lira istifâde edip bu paraları mahall-i âhere sarf ile temîn-i menâfi' ediyorlar. Karyemiz ahâlisi ise hakk-ı intifâ'ları gasb olunan bu yaylak için senevî iki yüz kuruş râddesinde vergi vererek bu sûretle de başkaca zarar görüyor ki bu hâl min-küllî'l-vücûh münâfi-i adâlet-i seniyyedir âdilâne ve bî-tarafâne icrâ olunacak keşif ve tahkîk netîcesinde dahi tezâhür edeceği üzere mebhûs-ı anı yaylak mine'l-kadîm karyemiz ahâlisine mahsûs iken evvel ve âhir mahallinden ve livâdan gelen memûrîn-i keşfiyenin

verdikleri raporlara nazaran yaylağın Han denilen mahalden bedâ ile Plahor ve ondan yukarı iki berâd taşı nâmiyla yâd olunan mahalle ve Morize'den Gramoş yoluna ve ba'de Nikoliçe'den ayrılıp has deresine kadar müttehid olan aksâm-ı umûmiyesi kâmilen Potka beylerine ve Osani mevkiinden bedâ ile Eştika karyesine değin imtidâd eden mahall dahî karyemiz ahâlîsine terk ve tahsîs olunmuş ise de karyemize bırakılan yer yaylak olmayıp kâmilen kendi korularımızdan ibâret bulunduğu cihetle bunlara yaylak nâmi verilemeyeceği derkâr ve bu cihet me'mûrîn-i keşfiyenin dahî malûm ve meşhûdu iken hilâf-ı hakikat o yolda rapor verilmesi hakkımızda müstelzem-i gadr-ı azîm olduğu aşîkârdır. Tafsîlât-ı ma'rûzadan ve ol bâbda icrâ buyurulacak tahkikatdan karyemiz ahâlîsi acınacak derecede dûcâr-ı gadr ve i'tisâf olduğu müstebân buyrulacağına ve merkûm Kâzım ve Sâlih beylerin güyâ yaylak kendi malı ve mülkü olduğundan bahisle bazı ifâdâtı hâvî verdikleri istid'â üzerine bi'l-âhire taraf-ı âcizânemizden şikâyet vukû'una mahall kalmamak için münâzi'un-fih yaylak güyâ mîrî malı olan Gramoş yaylağı hudûdu dâhilinde bulunmak cihetiyle ref'ân-li'n-nizâ' oraya ilhâkı bu kere meclis-i idâre-i livâca kararlaştırıldığı istihbâr kılınmış olub hâlbuki karyemize mahsûs sâlifü'z-zikr yaylak başka hudûdlarla mahdûd olarak Gramoş yaylağına merbût olmadığına ve Kolonya Kazası'nın Helmes karyeli Kâzım Bey ve Selinçeli Yûsuf Bey ve Mustafa Bey ve Teyfik Bey ve Kâfezezli Dalyan Bey ve Estariyeli Kalo Bey ve Burevli Aleksî Lambro ve B...? 'li Yani Dimitri ve Kâfezezli Şâkir Bey ve Ulah Pitva ve Futo Hristaki ve Yorgaki nâm kimesneler bîgaraz erbâb-ı vukûfdan ve bu yaylağın ebâ-an-ced müste'cirlerinden bulunmaları hasebiyle onlardan tahkîk-i madde buyrulduğu hâlde gerek yaylak ve gerek arâzî hakkındaki ma'rûzât-ı âcizânemizin sıdk ve sıhhati ve aslı mertebe-i sübût olacağına ve esâsen bu yaylak meselesinden dolayı mezkûr Potka karyesi ahâlîsiyle karyemiz ahâlîsi beyninde her hangi hudûd münâza'ası olmayıp yalnız merkûm Sâlih ve Kâzım beylerle birâderlerinin hedef-i zulm ve gadri olageldiğimize ve bunlar dâimâ on on iki kişi olarak müsellahan gezip ahâlîmize karşı tehdîdât dan hâlî kalmamakda ve bu ahvâl sebebiyle ahâlî âdetâ mahsûr bir hâlde bulunmakda olduğuna ve işbu istid'ânâme-i âcizânemiz üzerine mahalline tevdî'-i maslahat buyrulacak olursa bazı mevânî' ilcâatıyla tezâhür-i hakk ve hakikatle mazhar-ı adâlet olmaklığımız gayr-i kâbil idüğüne ve ahâlî-i karyeyi bi'n-nihâye terk-i vatan ve mâmeleke mecbûr edecek bu gibi hâlât-ı müessifeye bâ-husûs böyle bir zamân-ı islâhât ve icrâatda meydân verilmemesi hükûmet-i seniyyenin şân-ı 'âlî-i adâlet-perverânesi mukteziyâtından bulunduğu binâen lütfen ve keremen hâl-i perişânımıza atfen ihâta-i merhamet

ve inâyetle harcırahları taraf-ı ahâliden verilmek üzere nezd-i sâmi-i düstûr-ı ekremîlerinden tensîb buyrulacak iki memûrun merkez-i vilâyetden bi't-ta'yîn i'zâmıyla erbâb-ı vukûfdan mâ'âda başka kimesneler bulundurulmaksızın keşfiyât ve tahikat-ı lâzime icrâ etdirilerek merkûm beylerin yed-i zabtlarında bulunan mezkûr yaylak ile arâzîmizin bi'l-istirdâd taraf-ı âcizânemize iâdesiyle ba'demâ sûret-i kat'iyede men'-i müdâhaleleri ve bir de karyemizde sâkine fi'l-asl Potka karyeli mezbûre Katonit Vangel nâm dul karı tarîk-i şekâvetde bulunanlara yataklık ve kılavuzluk etmekte bulunduğu cihetle karyemizde ikâmeti mahzûrdan aslâ sâlim olamayacağından mezbûrenin dahî köyümüzden teb'îdi esbâbının istikmâliyle sâye-i adâlet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde karyemiz ahâlî-i Hristiyâniyesi kullarının te'mîn-i muhâfaza-i can ve malları olamadığı hâlde çünkü bu beylerin tazallum ve ta'addiyâtından dolayı huzûr ve rahatımız bi'l-küllîye münselib olmuş olduğundan başka bir yere nakl-i mekân etmek üzere mal ve emlâkimizin bir kıymet takdîriyle ya Potka beylerine temlik ve tefvîzi veyâhûd hazîne nâmına teferrûğ ve tefevvüzü hakkındaki iktizâ-yı hâlin îfâsı husûsuna müsâ'ade-i celîle-i düstûr-ı ekremîlerinin şâyân ve râyegân buyrulmasını ahâlî-i karye tarafından bi'l-vekâle ve tarafımızdan bi'l-isâle kemâl-i tazarru'la istid'â ve istirhâm eyleriz ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 3 Temmuz [1]321.

Görice Sancağı dâhilinde Kolonya Kazâsı'na tâbi' Eştika karyesi ahâlîsi vekîli karye-i mezbûreden ve tebe'a-i devlet-i aliyyeden Rûm milletinden Apostol".⁵⁴¹

Kurumlar arasında yaşanan yetki karmaşası sorunu aynı tarihlerde bölgedeki üst düzey yöneticileri de kaleme sarılmak zorunda bırakıyordu. Ekim ayında Edirne vali vekili Dâhiliye Nezâreti'ne idarî meclislerin *mîrî* ve *metrûk* arazi anlaşmazlıkları üzerindeki yetkilerini sorduğu sorusuna cevap alamamaktan şikâyetçiydi. Vali vekili, vilâyet dahilinde "*küllü yevm meydana gelen*" ortak arazi anlaşmazlıklarının çözümünün gelecek cevaba bağlı olduğunu belirtmesine rağmen yıl sonuna kadar bir cevap alamamıştı.⁵⁴² Manastır valisiyle Rumeli müfettişi arasında gerçekleşen bir başka yazışma bu kez meclis-i mahsûs kararında belirtilen çözüm usullerinin sıralaması ve tahkik heyetinin ücretlendirilmesi meselelerine odaklanmıştı. Manastır valisi tarafından kaleme alınan yazı aslında 1907 Nisan'ında gönderilen ancak cevapsız bırakılan bir

⁵⁴¹ BOA, TFR.I.MN 71/7034, s. 6-8. M. 16 Temmuz 1905.

⁵⁴² BOA, BEO 2040-152931, s. 5-6.

dilekçenin tekrarıydı.⁵⁴³ Vali bey eski dilekçesinde muhatabına ortak arazi anlaşmazlıklarının önce tahkik heyetince mi yoksa vilâyet idare meclisi tarafından yapılacak bir inceleme ile mi karara bağlanacağını sormuştu. Vali Hıfzı Bey bölgede her iki usule de tevessül edildiğini, böylelikle bir iki sene zarfında bu gibi çekişmelerin haylisinin karara bağlandığını ve bunun “*mera ve baltalık münâza‘alarını*” haylice azalttığını da eklemişti. Bununla birlikte “*ara sıra tahaddüs*” eden anlaşmazlıkların çözümünde hangi sıralamaya riayet edileceği hususunda muhatabından net bir cevap istemekteydi. Vali beyin müfettişe yönelttiği ikinci husus bir öneriden ibaretti. Teklif keşif ve tahkik heyetine ödenecek meblağın miktarı ve finansmanı ile ilgiliydi. Buna göre heyet başkanına elli kuruş, diğer üyelere ise daha az miktarda olmak üzere günlük ödeme yapılması, ayrıca gezip dolaşacakları (*geşt ü güzâr*) mahaller içinse kendilerine harcırah ödenmesi teklif edilmişti. Günlük ücret ve harcırahlar için ödenecek meblağ mahkemelerde cari olan usulde olduğu üzere haksız çıkan taraftan tahsil edilecek, taraflar sulh yoluyla anlaşılırsa aralarında paylaşılacaktı. İkinci dilekçe söz konusu talep ve önerilerin tekrarıyla birlikte ek bir husus daha içermekteydi. Vali iki köy arasında yaşanan bir baltalık anlaşmazlığının çözümü için vilâyet idare meclisinden bir memur gönderilmesini istemişti.⁵⁴⁴

Rumeli vilâyetlerindeki idare meclislerine emlâk ve arazi anlaşmazlıklarını sonuca ulaştırma konusunda tanınan yetki idarî ve adlî alanlar arasına 1864 yılında çekilen ve devam eden kırk yılda çeşitli nizamnâme ve kararnamelerle koyulaştırılan çizgiyi yeniden seyreltmeye başlamıştı. Sınırlar arasındaki söz konusu bulanıklık kısa bir süreliğine tartışma konusu da olmamıştı. Ne var ki Temmuz 1908’de Kanun-i Esasî’nin ilanıyla imparatorluğun bir hukuk devleti olduğu yeniden teyit edildiğinde idarî ve adlî işlerin birbirine dolanması yetki karmaşası sorununu yeniden alevlendirdi. Dâhiliye ve Adliye nezaretleri arasında geçen bir muhabere tartışmaların aslında merkezî kurumların durum muhasebesinden değil yerel yöneticilerin konuyla ilgili sorularından kaynaklandığına işaret etmekteydi. Söz konusu muhaberede Dâhiliye Nezâreti muhatabı olan kuruma ortak arazi davalarının “*idâreten*” çözülmesi hakkındaki meclis-i mahsûs kararının geçerli olup olmadığını sormuştu. Adliye nâzırının imzasıyla iki hafta sonra

⁵⁴³ BOA, TFR.I.MN 119-11897, M. 3 Nisan 1907.

⁵⁴⁴ BOA, TFR.I.MN 131-13057, M. 8 Temmuz 1907.

gönderilen cevap dikkat çekiciydi. Nâzır idare meclislerinin “*hâl-i hâzır-ı kanunîye göre*” anlaşmazlıkları ancak sulhen görebileceğini, mahkemelerde olduğu şekliyle “*hüküm ve ilzâmı mutazammın*” bir karar almaya yetkili olmadıklarını ifade etmekteydi. Nâzırın cevabı anayasaya doğrudan işaret etmemişti ancak “*mer’iyyeti*” sorulan karar mevcut hukukî düzene göre adeta yeniden yorumlanmıştı. Nâzırın kurduğu cümlelerin ay sonunda Manastır Vilâyeti’ne aynen gönderilmesi cevabın asıl buradan beklendiğini göstermekteydi.⁵⁴⁵

Meclis-i Mahsûs kararının anayasa ile çeliştiğinin açıkça ifade edilmesi idarî meclislerle nizâmiye mahkemelerinin açıkça karşı karşıya geldiği başka bir anlaşmazlığa nasip olmuştu. 1909 yılı başlarında Kosova Vilâyeti Adliye Müfettişliği, Kilan Kazası meclis idaresi ve bidâyet mahkemesi arasındaki yetki karmaşası konusunda ikilemde kalmıştı. Müfettişliğin Adliye Nezâreti’ne yazdığına göre Liviç ahalisinin bir baltalık üzerindeki bidâyet mahkemesince onaylanan hakları kaza idare meclisi tarafından yok sayılmıştı. Kaza idare meclisi söz konusu mahkeme kararının uygulanmasını “*bir takım sakıncalar doğuracağı*” gerekçesiyle engellemekteydi. Durumu nezarete rapor eden vilâyet adliye müfettişliği idare meclislerine bu konuda yetki veren meclis-i mahsûs kararını hatırlatarak ne yapmaları gerektiğini sormuştu. Problemin havale edildiği adliye encümeni aslında ne yapılması gerektiği konusunda bir karara varmıştı. Buna göre meclis-i mahsûs kararı mevcut kanunlara ve anayasaya aykırı olduğundan uygulanmasına son verilmeliydi. Bununla birlikte adliye encümeni kararını Kosova Vilâyeti adliye müfettişliğine değil kabul görmesi ümidiyle önce Sadâret’e iletmişti.⁵⁴⁶

Adliye Nezâreti’nin konuyla ilgili kararının çok kısa bir süre sonra Kosova Vilâyeti adliye müfettişliğine gönderildiği Kosova valisi mektupçusu tarafından Sadâret’e yazılan bir başka yazıdan anlaşılmaktaydı. Vali mektupçusu aslında Gostovar’da yaşanan bir ortak arazi anlaşmazlığından bahsetmekteydi. Bununla beraber mektupta geçen ifadeler adliye encümeni tarafından alınan karardan haberdar olduklarını göstermekteydi:

⁵⁴⁵ BOA, DH.MKT 2656-46, M. 12 Kasım 1908.

⁵⁴⁶ BOA, BEO 2040-152931, s. 2, M. 9 Mart 1909.

“... mer ‘â ve baltalık münâza ‘âtının mecâlis-i idârece fasl ve hasmı Rumeli müfettiş-i umûmîliği me‘mûriyetinin Bâbîâlîce müttehiz karâra müstenid emri iktizâsından olup şimdiye kadar bu yolda ifâ-yı mu‘âmele olunmakta bulunmuş ise de bu bâbda ahîran adliye nezâretinden vilâyet adliye müfettişliğine tebliğ kılınan tahrirât-ı ‘aliyyesinde kânûn-i esâsî hükmünce de‘âvî ve münâza ‘âtın faslı ancak mehâkime mevdu‘ ve mecâlis-i idâre gibi mehâkimden ma‘dûd olmayan mahallerden bu hakk ve salâhiyet merfû‘ olduğundan ve hükm-i kânûna muhâlif bu gibi mukarrarâta mutâba‘at olunamayacağından de‘âvî-i mezkûrenin ber-mûceb-i hükm-i kânûn mehâkimce rü‘yet ve fasl olunması lâzım geleceği kayd ve tasrîh olduğuna ve ol vechile lâzım gelenlere tebliğ-i madde edilmiş bulunduğuna binâen ...”⁵⁴⁷

1909 yılı yaz başlarında Kosova Vilâyeti ve Rumeli Müfettiş-i Umûmîliği arasında geçen yazışmalar konuyla ilgili tartışmaların hâlâ devam ettiğini göstermekteydi. Kosova valisi, 3 Haziran tarihli yazısında, vilâyet adliye müfettişliğinin tüm mera/baltalık anlaşmazlıklarının “mehâkim-i nizâmiyeye tevdi‘i” yönündeki emrini sorgulamaktaydı. Vali bey söz konusu emrin, elinde resmî bir belge bulunmayan ahali için uygulanmasını anlayabiliyordu, ancak iddialarını mahkeme ilamı ya da resmî evraklarla kanıtlayabilecek durumda olan ahali için ne yapılması gerektiği konusunda tereddüte düşmüştü. Valinin içinde bulunduğu ikilemin sebebine gelince, kendisi aslında Şûrâ-yı Devlet’in gayrimenkul anlaşmazlıkları ile ilgili evvelce almış olduğu bir kararın akıbetini merak ediyordu. İlgili karar idarî meclisleri resmî bir belge ile tasarruf olunan gayrimenkul anlaşmazlıklarında çözüm mercii ilan etmişti.⁵⁴⁸

Altı gün sonra Rumeli Müfettiş-i Umûmîliği’nden gelen cevap ilginç bir ictihatta bulunmuştu. Müfettişe göre idarî meclislerin resmî bir belgeye dayanan tasarruf hakkı anlaşmazlıklarına müdahale edebilmesi kendilerine anayasanın ilanından önce verilmiş

⁵⁴⁷ BOA, BEO 2040-152931, s. 3, M. 14 Mart 1909.

⁵⁴⁸ BOA, TFR.I.KV 225-22402.

bir haktı. Anayasanın yüz on sekizinci maddesi herhangi bir kanunî düzenleme yapılmadıkça halihazırdaki kanun ve teamüllerin yürürlükte olacağı konusunda oldukça açıktı. Müfettişlik anayasanın ilanından sonra ilgili mevzuatta yeni bir düzenleme yapılmamış olduğundan mevcut uygulamanın devam ettirilmesi gerektiğine hükmetmişti. Bu nedenle vilâyet adliye müfettişliğinden gelen emrin uygulanmasına gerek yoktu. İdare meclisleri “*tebligât-ı sabıka dâiresinde muameleye devam*” edebilirdi.⁵⁴⁹

4.4. İdarî Meclislerin Yetkilerinin Anayasal Çizgiye Çekilmesi

Adliye Nezâreti'nin idare meclislerinin yetki sahasını anayasal sınırlara çekmek konusunda gösterdiği direnç yalnızca Rumeli bölgesine yönelik değildi. Nezaretin asıl derdi ülke sathında daha önce yürürlüğe konan umumî bir uygulamanın yeni anayasal düzendeki sorunlu yeriydi. Hükümet erkânı Rumeli vilâyetlerindeki idarî meclislere ortak arazi anlaşmazlıklarını çözme konusunda yetki bağışlamadan çok daha önce ülkedeki bazı gayrimenkul anlaşmazlıklarının “*idâreten*” çözülebileceğini duyurmuştu. Bu konuda Şûrâ-yı Devlet'ten çıkan kararlar evvela 19 Mayıs 1897'de ve daha sonra 28 Temmuz 1902'de gerekli yerlere tebliğ edilmişti. Mezkur kararlar elinde tapu senedi gibi resmî bir belge olmadığı halde başkalarının emlâk ve arazisine el uzatanların “*idâreten*” engellenmesini ve direndikleri surette derdest olunarak adlî makamlara teslim edilmesini buyurmaktaydı. Kararın alınmasında emlâk ve arazi anlaşmazlıklarına yönelik şikâyetlerin -tapu kayıtları ve emlâk sayımı muamelatının henüz sıhhatli bir şekilde uygulanamaması dolayısıyla- artması etkili olmuştu. Arazi anlaşmazlıklarına “*idâreten müdahaleyi*” gerektiren bir diğer durum tapu sahiplerinin, çoğunlukla asılsız iddialar karşısında, mahkemelerde haklılıklarını ispat etmek zorunda bırakılmasıydı. Ancak Şûrâ-yı Devlet'in idare meclislerini sahaya davet eden kararı, onları nizâmiye mahkemeleriyle karşı karşıya getirdiğinden, sorunu çözmek yerine bazen sorunun bizzat kaynağı olmaktadır.⁵⁵⁰ Hükümet yetkilileri bu gibi durumları önlemek üzere söz konusu

⁵⁴⁹ BOA, TFR. I. KV 225-22402.

⁵⁵⁰ Manastır'da Poline adlı bir çiftlikte yaşanan emlâk anlaşmazlığı bu durumun görünürdeki ilk yansımasıydı. Olay çiftlikte bulunan hanelere “*müdâhale ve ta'arruz eden*” bir grubun tapu sahiplerinin şikâyetleri üzerine livâ idare meclisince mezkur hanelerden çıkarılmasıyla başlamıştı. Livâ idare meclisi ihraç hükmünü Şûrâ-yı Devlet'ten çıkan karara istinaden almıştı. Hanelerden çıkarılanlar livâ idare meclisi kararına direnmediğinden derdest edilmemişlerdi ancak içlerinden bir kişinin mahkemeye

uygulamayı tefsir eden ayrıntılı bir mukarrarâtı umum vilâyetlere göndermişti. Şûrâ-yı Devlet'e bağlı Tanzimat Dairesi'nden çıkan karar aşağıdaki hükümleri içermekteydi.⁵⁵¹

- a. Senedin sıhhati mahallî kayıtlara göre idâreten belirlenecektir.
- b. Gayrimenkul emlâke yapılan haksız müdahalenin engellenmesi başlangıçta idâreten uygulanacaktır.
- c. Söz konusu emlâke müdahale eden şahsın bir iddiası varsa mahkemeye başvurması gerekecektir.
- d. Tasarruf sahibi mahkemeye başvurmak zorunda değildir.
- e. Senetle bizzat veya dolaylı olarak tasarruf edilip öşür ve diğer vergileri ödenen emlâk ve araziye fuzulî ya da cebrî şekilde el konulursa söz konusu emlâk ve arazi tasarruf senedine bakılarak zilyet görünen tarafa iade edilecektir.
- f. Böyle bir durumda tapu ve zabıta memurları doğrudan icraata teşebbüs etmeyecek, konu önce livâ ve gerekirse vilâyet meclisleri tarafından tahkik edilecektir.
- g. Vilâyet veya mutasarrıflıktan verilecek emre göre fuzulî tecâvüz idâreten men edilecektir.

Tanzimat Dairesi idare meclislerinin emlâk ve arazi anlaşmazlıklarındaki problem çözücü rolünü nizâmiye mahkemelerinin yargılama yetkisine en az müdahale ile belirlemeye çalışmış olsa da karar Adliye Nezâreti'nin tepkisinden kurtulamamıştı. Nezâret tartışmalı emlâk ve araziye idâreten yapılacak her türlü muamelenin karşısında olarak karara tekrar itirazda bulunmuştu. Ancak yerel yöneticilerden gelen anlaşmazlık hikâyelerinden usanmış olan Dâhiliye Nezâreti adliye erkânı gibi düşünmüyordu. Üstelik Dâhiliye Nezâreti'nin, ilgili kararın isabetine dair öne sürdüğü haklı gerekçeleri

başvurması üzerine adli makamlar da olaya dahil olmuştu. Bu sırada dava dolayısıyla merkezî ve yerel kurumlar arasında çeşitli yazışmalar yapılmaktaydı. Adliye Nezâreti'nden Manastır Vilâyeti istinaf müddeiumûmiliğine gönderilen bir tahrirat Şûrâ-yı Devlet'in mezkur kararının artık geçerli olamayacağını, bu nedenle livâ idare meclisi tarafından yapılan müdahalenin kabul edilemeyeceğini bildirmişti. Manastır vilâyet idaresi ise Dâhiliye Nezâreti'ne yazarak bu durumda ne yapılması gerektiğini sormuştu. Tanzimat Dairesi'nden çıkan kararın arka planında işte bu Poline çiftliği meselesi bulunmaktaydı.

⁵⁵¹ Tanzimat Dairesi'nden çıkan kararın arka planında Poline çiftliği meselesi bulunduğundan karar önce Manastır Vilâyeti'ne gönderilmiş (22 Temmuz 1903), ardından “*umûm vilâyât ile elviye-i gayr-ı mülhakaya*” tebliğ edilmişti.

vardı. Buna göre imparatorluğun her tarafında mevcut olup zaman zaman mukatelelere sebep olan emlâk ve arazi anlaşmazlıkları doğrudan mahkemelere sevk edildiğinde konuyla ilgili kesin bir hüküm verilinceye kadar, ki bu süre bazen senelerle ifade edilmekteydi, taraflar emlâk ve araziyi kullanamamaktaydı. Bu durum bina ve arazi gibi bakım ve imara muhtaç olan emlâkin harap olmasına sebebiyet verdiği gibi sahiplerinin ve dolayısıyla vergi gelirlerinden yoksun kalan hazinenin zarara uğramasına neden olmaktaydı. Bununla birlikte nezaret, idare meclislerinin “*keyfe-mâ-yeşâ*” uygulamalara teşebbüs edememesi için daha ayrıntılı bir kurallar dizgesi gerektiğinin farkındaydı. Bu amaca matuf olarak “*mukarrarâtı vakı’anın daha şümüllü bir sûrette tatbiki*” için Şûrâ-yı Devlet’e bir takım önerilerde bulundu. Ahalinin hukuk ve menfaatini korumakla beraber hazinenin zarar görmesini de engelleyecek tedbirler üç başlıkta toplanmıştı:

1. Taraflardan ikisinde de senet mevcut olduğu takdirde eski tarihli senet geçerli addolunacaktı. Ancak yeni tarihli senette mutasarrıfın tartışmalı emlâk ya da araziye intikalen tasarruf ettiği açık bir şekilde belirtilmişse tersi geçerli olacaktı.
2. Taraflardan yalnız birinde senet varsa mutasarrıf o addedilecek, karşı taraf dilerse ilgili mahkemeye başvurabilecekti.
3. İkisinde de senet yoksa emlâk ya da arazinin vergisini hangi taraf ödüyorsa vaz’-ı yed o kabul edilecek, yine karşı taraf dilerse hakkını mahkemede arayabilecekti.

Dâhiliye Nezâreti’nin kanunlaştırılmasını istediği bu öneriler 15 Mayıs 1909 tarihinde Şûrâ-yı Devlet’e bağlı Mülkiye Dairesi’nde müzakere edildi. Daire emlâk ve arazi anlaşmazlıklarının idare meclislerince yukarıda belirtilen usule göre “*halledilmesini*” uygun bulmuştu. Düzenleme mazbata şeklinde Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ’ya gönderilip buraca da onaylandıktan sonra 7 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe kondu.⁵⁵²

İdarî meclisleri ülke sathında emlâk ve arazi anlaşmazlıklarının en azından ilk aşamasına müdahil kılan bu karar ortak araziler meselesine değinmemişti. Bununla

⁵⁵² “Emvâl-i gayrimenkûleye vukû’ bulan tecâvüzâtın idâreten sûret-i men’iyle ol bâbdaki ihtilâfât-ı mütelhaddisenin mecâlis-i idârece halli hakkında irâde-i seniyye”, *Düstûr*, II. Tertib, C. 1, ss. 428-433.

birlikte ileride görüleceği üzere ortak arazileri de kapsayan müstakbel bir düzenlemenin nüvelerini içermekteydi. Bu aşamada Rumeli sathına geri dönülecek olursa Adliye Nezâreti, idare meclislerinin ortak arazi anlaşmazlıkları konusundaki yetkilerini hala çok rahatsız edici bulmaktaydı. 1910 yılı Mart ayı başında Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda anayasanın ilanı ile birlikte mevcut uygulamanın devamına artık imkan kalmadığı ifade edilmişti. Nezaretin muhatabı kurumdan beklentisi, Rumeli vilâyetlerindeki istinaf müddeiumumiliklerine tebliğ edilen bu kararın bölge valilerine de iletilmesiydi.⁵⁵³ Vilâyetlere hangi kararın uygulanacağı konusunda kesin bir emir gönderilmesi aslında Rumeli idarecilerinin de beklentileriyle uyumluydu. Nitekim kendileri bu sıralarda Dâhiliye Nezâreti'ni “*deâvî-i mezkûrenin merci'-i rü'yeti husûsunda bir karâr-ı kat'î lüzûmu*” konulu yazılarıyla sıkboğaz etmekteydiler.⁵⁵⁴ Nihayet mesele Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da mütalaa edildiğinde valilere kesin bir cevap yerine konuyla ilgili görüşlerini soran bir yazı gönderilmesi kararlaştırıldı.⁵⁵⁵ 25 Mayıs 1910'da Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, Kosova ve İşkodra valiliklerine hitaben gönderilen yazı valilerin “*mütâla 'a-i behiyyelerini*” talep etmekteydi.⁵⁵⁶

Rumeli valilerinin konuyla ilgili görüşleri, bazıları biraz gecikmeli de olsa, Dâhiliye Nezâreti'ne ardı sıra ulaşmaya başladı. İlk cevap üç gün içinde Edirne Vilâyeti'nden geldi. Onu Mayıs ayı ortalarında gönderdiği vilâyet idare meclisi mazbatalarıyla İşkodra ve Selanik vilâyetleri takip etti. Yanya Vilâyeti'nin cevabı 9 Haziran tarihliydi. Manastır ve Kosova valilerinin cevapları ise ancak Dâhiliye Nezâreti'nden bu yönde ikinci bir emir gönderildikten sonra, Temmuz ayı sonlarında ulaşabildi. Valilerin neredeyse tamamı reisi oldukları vilâyet ve nihai amiri oldukları livâ idare meclislerinin yetkilerinin devamından yana görüş bildirmişti. Bir tek Edirne Vilâyeti'nin hukukşinas

⁵⁵³ “... kânûn-i esâsinin neşr ve ilânıyla beraber ahkâm-ı kavânine mugâyir olarak ittihâz olunan bu kabîl mukarrarâtın devâm-ı icrâsına imkân kalmamış ve ahâlî-i kurâ beyninde arâzî-i metrûkeden mütevellid münâza'âtın dahî mehâkim-i müte'allikasî huzûrunda rü'yeti arâzî kanunnâmesiyle kavânin-i sâire ahkâmı icâbından bulunmuş olmasına mebnî mer'â ve baltalık misillü arâzî-i metrûkeden mütevellid münâza'âtın dahi ol vechile mehâkim-i 'âidesi huzûrunda rü'yeti muktezî olduğundan hâlât-ı mümâsilede ol vechile ifâ-yı mu'âmele olunması icâb edeceği ifâde kılınarak keyfiyet Rumeli vilâyâtı istinâf müddeiumumiliklerine de tebliğ edilmiş olmakla vilâyât-ı mezbûre vâililiklerine de ol vechile tebligât icrâsı mütevakıf-ı himem-i 'aliyye-i nezâretpenâhileridir”. *BOA, DH.İD* 125-3, s. 9, M. 1 Mart 1910.

⁵⁵⁴ *BOA, DH.MUI* 57-67, s. 3, M. 26 Şubat 1910; s. 4, M. 22 Ocak 1910; *BOA, DH.İD* 125-3, s. 9, M. 25 Mayıs 1910.

⁵⁵⁵ *BOA, BEO* 3753-281450, M. 22 Mayıs 1910.

⁵⁵⁶ *BOA, DH.İD*, 125-3, s. 9, M. 25 Mayıs 1910.

valisi Hacı Âdil Bey adına yaraşır bir tavır sergilemiş, “*deavî-i mezkûrenin*” nizâmiye mahkemelerinde görülmesinin mevcut duruma ve maslahata daha uygun olacağı cevabını vermişti.⁵⁵⁷

Merkezi idareciler önlerindeki sorun yumağını çözmeye hususunda demokratik bir usule tevessül etmekle beraber görünürde bu çabanın bir semeresi olmamıştı. Valilerin görüşleri merkezi yönetime iletdikten sonra bir daha gündeme getirilmemişti. Bununla birlikte yerel yöneticilerin ortak arazi anlaşmazlıkları ile ilgili soru ve önerileri Dâhiliye Nezâreti’nde birikmeye devam etmekteydi. Nezaret bunlardan bazılarını konuyla ilgili olan diğer nezaretlere havale ederek iş yükünü hafifletmeye çalışıyordu. Örneğin Manastır meclis-i umûmîsi tarafından 1910 yılı Mayıs ayı başlarında gönderilen böyle bir yazı Orman Nezâreti’ne yönlendirilmişti. Umumi meclisin mazbatası köylüye bedava fidan verilmesinden orman yangınlarının önlenmesine, vilâyette maden işleriyle ilgilenecek ayrı bir dairenin teşkilinden orman rüsumuna kadar bir dizi konu hakkında talep ve önerilerden oluşmaktaydı. Bu taleplerden sonuncusu köylüler arasındaki orman anlaşmazlıklarını “*sulhen*” görececek bir komisyonun her kazada teşkiliydi. Meclis, komisyon üyelerinin kimlerden oluşması gerekeceği konusunda ise bir öneride bulunmamıştı.⁵⁵⁸ Üyeler konusu meclisin yaklaşık dokuz ay sonra yine Dâhiliye Nezâreti’ne hitaben kaleme aldığı bir başka mazbatasında açıklanmıştı. Bir önceki yazıya cevap alınmadığı için gönderilen yeni mazbata ilgili komisyonlara neden ihtiyaç duyulduğunu da izah etmekteydi:

“... köylülerin masârîf-ı mahkemeden çekinerek mahkemeye mürâca‘at etmemelerinden nâşî münâza‘ât-ı mezkûrenin senelerce devâm etmekte ve bazı taraflarda vukû‘ât-ı müessife zuhûruna sebep olmakta bulunmasına mebnî münâza‘ât-ı mezkûrenin bervech-i ma‘rûz sulhen tesviye vazîfesiyle mükellef olmak üzere her kazâda tapu ve vergi kâtipleriyle meclis-i idâre ve belediyeden birer âzâdan mürekkeb komisyonlar teşkili ve işbu komisyonlarca netîceye iktirân ettirilememiş olan münâza‘âtın dahî bi‘l-âhire kendini mutazzarrır ‘addeden tarafın mahkemeye mürâca‘at hakkı bâkî kalmak şartıyla mahallî meclis idâresince

⁵⁵⁷ BOA, DH.İD 125-3, s. 13, M. 20 Ağustos 1910. Edirne valisi Hacı Âdil Bey aynı zamanda Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne’yi ‘aliyyü’l-â‘lâ derecesiyle sınıf birincisi olarak bitirmiş, 1911 ve 1912 yılları arasında Selanik Hukuk Mektebi’nde fıkıh dersleri vermiş bir hukukçudur. Togay Seçkin Birbudak, “Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey’in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri”, *Journal of History Culture and Art Research*, Vol. 6, No. 6, 2017, ss, 446-447.

⁵⁵⁸ BOA, DH.İD 125-3, s. 15, M. 2 Mayıs 1910.

derece-i sâniyede rü'yet ve tetkiki münâsib-i mütâla'a kılınmış olmağla ma'rûzât-i ânifeye nazaran iktizâ-yı hâlin ifâsına müsâ'ade buyrulması ...".⁵⁵⁹

Manastır meclis-i umûmîsinin nizâmiye mahkemelerini yetersiz kalmakla zemmettiği ve idarî meclisleri onlara alternatif olarak öne çıkardığı ikinci mazbata Rumeli müfettişinin vaktiyle nezarete gönderdiği yakınmayı hatırlatmaktaydı. Meclis üyeleri gerçi Rumeli müfettişinin yaptığı gibi problemin tümüyle “*idâreten*” çözümünü teklif etmemiş, nizâmiye mahkemelerine sürecin üçüncü aşamasında olsa da bir yer ayırmıştı. Orman Nezâreti bu üç dereceli çözüm önerisini anlaşmazlığa taraf olanları niteliklerine göre ikiye ayırarak cevaplandırdı. Nezaret, Dâhiliye Nezâreti'ne ilettiği cevapta, eşhas ile hükümet arasında meydana gelen ortak arazi anlaşmazlıklarını yakınlarda yürürlüğe konması planlanan “Orman ve Mera Kanunu”na havale etmişti. Köylüler arasında yaşanan anlaşmazlıklara gelince, nezaret Manastır meclisinin önerdiği şekliyle bu tür anlaşmazlıkların “*sulhen halliyle hududların tahdîdi zımında komisyon teşkil*”ni uygun bulmuştu. Orman Nezâreti, idarî meclislere, teşkil edilecek komisyonlara üye gönderme yetkisinden fazlasını tanımamış, çözüm teklifinde yer alan ikinci ve üçüncü derecelere, yani idarî meclislere ve nizâmiye mahkemeleri meselesine hiç değinmemişti.⁵⁶⁰ Dâhiliye Nezâreti, Orman Nezâreti'nin konuyla ilgili hükmünü tek kelimesine dahi dokunmadan üç gün içinde Manastır Vilâyeti'ne iletti.⁵⁶¹

Dâhiliye Nezâreti, Adliye Nezâreti'nin uyarıları neticesinde idarî meclislerin ortak arazi anlaşmazlıkları üzerindeki yetkilerini sonlandırmak istese de yerel idareciler şanslarını türlü gerekçelerle zorlamaya devam etmekteydiler. Örneğin Kırkkilise mutasarrıfı ortak arazilere “*vukû' bulan tecavüzâtın mütecâsirlerini*” tayin ve tespit etmenin zorluğu dolayısıyla bu işin “*idâreten*” halledilmesinin daha uygun olacağını düşünmekteydi. Mutasarrıf efendi idareten müdahale sonrasında zarara uğrayan tarafın mahkemeye gidebileceğini de ekleyerek hukukî çözüm yollarına olan saygısını da göstermişti. Mutasarrıfın bu düşüncesi Edirne nâibi vasıtasıyla Dâhiliye Nezâreti'ne 1911 yılı Nisan

⁵⁵⁹ BOA, DH.İD 125-3, s. 18, M. 17 Şubat 1911.

⁵⁶⁰ BOA, DH.İD 125-3, s. 19, M. 25 Mart 1911.

⁵⁶¹ BOA, DH.İD 125-3, s. 17, M. 28 Mart 1911.

ayı ortalarında iletildi: “... bu gibi baltalık ve mer‘âlara vukû‘ bulan tecavüzâtın müteferriiden olmayıp müctemi‘an olduğuna nazaran mütecâsirlerin ta‘yîn ve teşhîsi mümkün olamadığı cihetle mutazarrır olan tarafın mehâkim-i ‘âidesine mürâca‘âtta muhtâr kalarak bir takım vukû‘ât-ı müteessife zuhûr etmekte olduğu emsâli delâletleriyle sâbit olduğundan ahvâl-i mümâsilede mütecâviz olan tarafın idâreten men‘i mütezarrır olan tarafın da istihsâl-i hukûk zımında mehâkimeye sevki sûretiyle me‘mûrîn-i mülkiyeden bir salâhiyet bahşi hâlinde tecâvüzâtın önü alınmış olacağı ...”.⁵⁶² Nezaletten gelen cevap mutasarrıfa istediği salâhiyeti Şûrâ-yı Devlet’ten yaklaşık iki yıl önce çıkıp 7 Ağustos 1909’da yürürlüğe giren bir kanuna gönderme yaparak bağışladı. Buna göre “gayrimenkûl emlâke vukû‘ bulan tecâvüzâtın idâreten men‘i” konulu ilgili karar mera ve baltalık gibi ortak arazi anlaşmazlıklarını da kapsamaktaydı.⁵⁶³

Dâhiliye Nezâreti’nin idare meclislerine tanıdığı bu “salâhiyet” Rumeli vilâyetlerini kapsayan 1903 tarihli yetkiden yalnızca nüfuz sahası bakımından ayrılmıyordu. 1903 tarihli karar ortak arazi anlaşmazlıklarında idarî meclislere adeta mahkeme rollerini geri vermişti. Şûrâ-yı Devlet’in ülkedeki tüm idarî meclisleri kapsayan ilgili kararı ise onları sadece gaspın engellenmesi, arazinin zilyet görünen tarafa iadesi ve tarafların ellerindeki belgelerin ve resmî kayıtların incelenmesi gibi konularda yetkili kılmıştı. Üstelik müdahale ve incelemenin sonuçları anlaşmazlığın taşındığı ilgili mahkemeden kesin bir hüküm çıkıncaya kadar geçerli olabilecekti. Adliye Nezâreti’nden yeni bir muhalefetle karşılaşmamışa benzeyen orta yolcu bu çözüm usulü beş ay sonrasına tarihlenen bir başka düzenleme ile yeniden yapılandırıldı. Düzenleme 1909 tarihli kanunun “senesi içinde zuhûra gelen tecâvüzâta hasrı”nı öngörmekteydi. Gaspın üzerinden bir sene geçmesi durumunda ise şikâyetçilere başvuru mercii olarak doğrudan nizâmiye mahkemeleri gösterilmişti.⁵⁶⁴ Ne var ki söz konusu süre takyidi yalnızca beş

⁵⁶² BOA, DH.İD 125-3, s. 22, M. 17 Nisan 1911.

⁵⁶³ BOA, DH.İD 125-3, s. 20, M. 25 Nisan 1911.

⁵⁶⁴ “Emlâk-ı gayrimenkûleye vukû‘ bulan tecavüzâtın idâreten men‘i hakkındaki 25 Temmuz 1325 [M. 7 Ağustos 1909] tarihli kararın senesi içinde zuhûra gelen tecavüzâta hasrı ve müteferri‘âtı hakkında irâde-i seniyye”. R. 31 Ağustos 1327 [M. 13 Eylül 1911]. Düzenleme bir yılı aşan gasp şikâyetleri için nizâmiye mahkemelerini işaret etmekle beraber sahiplerince terk edilmiş görünen tapulu arazilerin satış ya da iskân yoluyla el değiştirmesi sonrasında yaşanan arazi anlaşmazlıkları için başka bir çözüm yolu geliştirmişti. Buna göre “... ashâbının terk ve gaybûbetinden nâşî mahlûl nazarıyla bakılarak bi‘l-müzâyede satılmış yâhûd derûnunda karye teşkil edilerek ahâlî iskân edilmiş mahaller bulunub da elyevm sâhibleri zuhûr etmiş ise bedel-i müzâyedenin kendilerine i‘tâsı ile mu‘âmele-i ferâğiyenin hüsn-i mühâfazası ve karye

ay kadar yürürlükte kaldı ve 6 Şubat 1912’de tarafların “*mahkemeye ‘ale’l-usûl mürâca‘at hakları mahfûz olmak üzere*” meclis-i vükelâ kararıyla kaldırıldı.⁵⁶⁵

İdarî meclislerin şahıslar arasındaki gayrimenkul emlâk anlaşmazlıklarını nizâmiye mahkemelerine yansımadan çözebilme ya da en azından ilgili mahkemelerden nihaî bir karar çıkana kadar müdahalede bulunabilme yetkileri bir dizi düzenleme ile tahkim edilmeye çalışılsa da mevzuatta hâlâ bir takım boşluklar bulunmaktaydı. Bu konudaki en önemli boşluk gayrimenkul emval ve emlâk tabirinin ortak arazileri de kapsayıp kapsamadığı meselesiydi. Aslında başlangıçtaki uygulama “*idâreten*” çözümün ortak araziler için geçerli olamayacağı yönündeydi. 1907 yılının ilk Mayıs günü Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi buna dair açık bir karara varmıştı. İlgili daire o günkü toplantısında Kastamonu Vilâyeti’nin Dâhiliye Nezâreti’ne yönelttiği bir soruyu müzakere etmişti. Vilâyetten gelen soru Göynük Kazası’na bağlı iki köy arasındaki mera anlaşmazlığına “*idâreten*” müdahale edilip edilemeyeceği ile ilgiliydi. Vilâyet yöneticileri, idare meclislerine haksız yere el konulan tapulu arazi anlaşmazlıklarını “*idâreten*” görme yetkisi veren Şûrâ-yı Devlet kararının ilgili anlaşmazlığa uygulanıp uygulanamayacağını bilmek istemekteydi. Bolu Mutasarrıflığı söz konusu kararın uygulanabileceğine hükmetse de vilâyet idaresinin konuyla ilgili haklı çekinceleri vardı. Buna göre “*karâr-ı mezkûrda bir karyeye mahsûs ve metrûk olup tapu ile tasarruf edilmeyen*” araziler hakkında bir açıklama bulunmamaktaydı. Dâhiliye Nezâreti’nin Aralık ayı ortalarında Şûrâ-yı Devlet’e yönelttiği soru Tanzimat Dairesi’nde ancak dört ay sonra görüşülebildi. Bu arada vilâyet yetkililerinden müdahil tarafın şahıs mı yoksa diğer bir köy ahalisi mi olduğu konusunda ek bilgiler istendi. Gelen cevapta anlaşmazlığa konu olan mahallin mera değil metrûk yayla olduğu ve anlaşmazlığın civar köy ahali ile aşiretler arasında yaşandığı bildirildi. Bu bilgi daire üyelerinin

teşkilinden nâşi mutazzarır olanlara dahî mukaddemâ mutasarrıf oldukları arâzî mukâbilinde cânib-i hükûmetden münâsib mikdâr akçe veya ona mu‘âdil arâzî verilmesi ve bu gibi esbâbdan dolayı verilmesine lüzûm görülecek arâzî ve mebâliğin muvâzene-i umûmiyyeye idhâliyle kabûl ve tasdikinden sonra i’tâsı ...”. *Düstûr*, 2. Tertib, C. 3, s. 738

⁵⁶⁵ “Emvâl-i gayrimenkûlenin tasarrufundan mütehaddis ihtilâfâtın sûret-i halli hakkında bi’l-ittihâz 24 Temmuz 1325 tarihinde irâde-i seniyyeye iktirân etmiş ve ahîren senesi içinde zuhûr eyleyen ihtilâfâta hasr edilmiş olan karârın tarafeynin mahkemeye ‘ale’l-usûl mürâca‘at hakları mahfûz olmak üzere senesi içinde zuhûr eden ihtilâfâta hasr edilerek kemâ-fi’s-sâbık icrâ-yı tatbikâtı meclis-i vükelâ kararıyla tensib olunmuştur.” Fî 17 Safer 1330, 24 Kânûn-i Sâni 1327. Serkiz Karakoç, *Tahşiyeli Kavânîn*, C. 1, Cihan Matbaası, İstanbul 1341-1343, s. 394.

kısa ve net bir karara varması için yeterli olmuştu: “ ... *mebhûs-i ‘anh olan karâr minelkadîm bâ-sened-i resmî tasarruf ve zirâ‘at ve a‘şârıyla vergi ve tekâlif-i sâiresi ifâ olunduğu hâlde fuzûlî olarak vaz‘-ı yed’e kıyâm olunacak emlâk ve arâzî hakkında olmasına nazaran karâr-ı mezbûrun bu bâbda mâ-bi’t-tatbîk olamayacağı derkâr ...*”⁵⁶⁶

Tanzimat Dairesi’nin vilâyet idaresinin şüphelerini haklı çıkaran kararı anlaşmazlığın nasıl çözülemeyeceği konusunda net bir bilgi vermişti ancak nasıl çözüleceği konusunda bir şey dememişti. Kararda anlaşmazlığın “*hall ve ref‘i[nin] kânûnen mahalline ‘âid*” olduğu belirtilmiş, ancak ne nizâmiye mahkemelerine ne de idarî meclislere değinilmişti. O tarihlerde Rumeli vilâyetlerindeki idarî meclisler ortak arazi anlaşmazlıklarını “görme” yetkisine sahip kurumlar olarak anayasanın yeniden ilanına kadar bu ayrıcalıklarını kullanmaktaydılar. Ülkenin diğer vilâyetlerindeki idarî meclislerin ise sınırları daha dar olmakla beraber söz konusu salahiyeti kullanabilmeleri için beş yıl daha beklemeleri gerekti. Dâhiliye Nezâreti 12 Mayıs’ta kaleme alınan umumî bir tahriratla şahıslar arasındaki arazi ihtilaflarının “*mecâlis-i idârece hall ve faslı hakkındaki müttehiz usulün*” köyler arasında ortaya çıkan mera ve baltalık anlaşmazlıklarına da teşmil edildiğini duyurdu.⁵⁶⁷

İdarî meclislerin tapulu ve metrûk arazi anlaşmazlıklarının çözümünde ilk basamak olarak nasıl vazife göreceği yaklaşık bir yıl sonra kaleme alınan bir talimatla açıklığa kavuşturuldu. Toplam on altı maddeden oluşan talimat ilgili vazifenin “*sûret-i tatbikini*” ayrıntılı bir şekilde izah etmekteydi. Bununla birlikte hükümet bundan yaklaşık bir ay kadar önce yürürlüğe koyduğu tahrir kanunuyla⁵⁶⁸ ortak arazilerin kaderleri üzerinde söz sahibi olacak yeni bir oluşum yaratmıştı. 18 Şubat 1913 tarihli altmış maddelik kanun ülkedeki tüm gayrimenkul emlâkin sayımını ve kıymetlendirilmesini hedeflemekteydi. Buna göre her kazada bir tahdit ve tahrir heyeti oluşturulacak, ilgili

⁵⁶⁶ BOA, BEO, 3045-228359, M. 1 Mayıs 1907.

⁵⁶⁷ BOA, DH.HMS, 26-33, M. 12 Mayıs 1912; BOA, DH.HMS 12-13, M. 12 Mayıs 1912; BOA, DH.MUI 157-49, M. 13 Mayıs 1912.

⁵⁶⁸ *Düstûr*, 2. Tertib, C. 5, s. 71, “Emvâl-i gayrimenkûlenin tahdîd ve tahrîri hakkında kânûn-ı muvakkat”, R. 5 Şubat 1328 [M. 18 Şubat 1913].

heyetler on beş gün önceden belirlenmiş bir günde köy ve kasabaları karış karış gezerek emlâk ve arazi sayımı yapacaklardı. Kanunun ikinci ve üçüncü maddeleri heyette vazifelendirilecek kişileri şöyle sıralamaktaydı. Köy ve kasabaların sınırlarını belirleyecek olan tahdit heyetleri Defter-i Hâkânî Nezâreti'nden seçilecek bir memur ile bir kâtip ve messâhdan mürekkep olacak ve maiyyetlerinde ikişer mühendis bulunacaktı. Tahrir heyeti ise maliye ve Defter-i Hakânî memurlarıyla “*hükme me'zûn*” bir nâip ve gerekli yerlerde bir evkaf memurundan oluşacak, bunların maiyyetinde de iki kâtip, bir mühendis ve iki messâh istihdam olunacaktı. Heyete son olarak tahrir bölgesindeki gayrimenkul emlâk sahiplerinden seçilmiş bir aza iştirak edecekti.

Tahdit ve tahrir heyetlerinin vazifeleri kanunun ilk babının birinci faslında açıklanmıştı. Öncelikle tahrir olunacak köy ve kasabalar ile buralara sınırdaş olan mahallerin ihtiyar heyetleri on beş gün önceden bilgilendirilecek, ilgili mahalde sayım yapılacağına dair yazılı bir metin halkın toplanma yerlerine asılacaktı. Tahrir ve ihtiyar heyetleri belirlenen gün geldiğinde işe önce ilgili mahallin sınırlarını tespit etmekle başlayacaktı. Sınırlar doğu yönünden başlanılarak tespit edilecek, hâlî arazilere tesadüf ettiği noktalar ihtiyar heyetlerinin ifadeleri doğrultusunda çizilecekti. Sınırlar tespit edildikten sonra oluşturulacak zabıtnâmeler tahdit ve ihtiyar heyetleriyle birlikte varsa hududun diğer tarafındaki arazi sahiplerinin imza ve mühürlerini içerecekti. Sınırların gerekli yerlerine taştan yapılmış işaretler konulacak, malzeme ve usta parası ise hududun iki tarafındaki köy ve kasaba ahalisi tarafından karşılanacaktı.

Heyetin vazifesinin bundan sonraki kısmı kanun yapıcılarının ortak arazilerin tespitine büyük önem atfettiklerini göstermekteydi. Kanunun yedinci maddesinin son bölümü yol, nehir, dere ve ormanlarla beraber ahaliye terk edilmiş olan mera ve baltalıkların da hazırlanacak krokiye işlenmesini istemişti. On ikinci madde komşu köy ve kasabalarla iştiraken kullanılan metrûk arazilerin köy ihtiyar heyetleri razı oldukları takdirde paylaşılmasını önermişti. Ancak ilgili köylerin ihtiyar heyetleri bölünmeye karşı çıkarlarsa metrûk arazi müştereken kullanılmaya devam edecek, krokiye arazinin iştiraken kullanıldığına dair bir kayıt eklenecekti. Sınırların tahdidinde veya metrûk

araziler konusunda alakalı köy ve kasaba halkı anlaşmazlığa düştüğünde bunları uzlaştırmak tahdit heyetinin görevidi. Ancak uzlaşma mümkün olmazsa, sınırlar, yapılacak olan tahkikat neticesinde yeniden belirlenecekti. Tahkikatın sonucuna razı olmayan tarafın hakları yirmi beşinci maddede açıklanmıştı. Buna göre ilgili kimselere, önce, tahrir heyetinin son sözü söylemek üzere hakem tayin edilmesi teklif olunacaktı. Taraflar teklifi kabul ettikleri takdirde nâibin riyaseti altında Defter-i Hâkânî ve maliye memurları toplanarak anlaşmazlığı mevcut kanunlara göre bir sonuca bağlayacak, hükmü mahkeme ilamı şeklinde taraflara tebliğ edecekti. Hüküm taraflarca yine kabul edilmezse anlaşmazlığı mevcut kanunlara göre çözüme işi bu kez tahrir heyetinin olacaktı. Taraflar yine razı olmazlarsa “*usûl-i muhâkeme-i kânûnîye göre*” kararı istinaf ve temyiz etme haklarına sahiplerdi Ancak bu hakkı on beş gün içinde kullanmak zorundalardı.

Tahrir ve tahdit kanununun ortak arazileri etkileyebilecek bir diğer ahkamı metnin yirmi bir ve yirmi ikinci maddelerinde saklıydı. Yirmi birinci madde emlak ve arazisini geçerli bir belgeye dayanmaksızın “*tedâvül-i âbâdî*”, tevarüs veya intikal yollarından biriyle tasarruf edenler hakkındaydı. İlgili madde bu tür durumlarda sözüne güvenilir kimselerin beyanlarının dikkate alınacağını açıklamıştı. Buna göre mutasarrıf araziye bahsi geçen yollardan birine istinaden tasarruf ettiğini “*mevsûku'l-kelim*” kimselerin tasdikiyle ispatlarsa araziye kendi üzerine kaydettirebilecekti. Bir sonraki madde tapu senesinde yazan miktardan fazla arazi tasarruf edenlerin durumunu haber vermekteydi. İlgili madde arazinin senetsiz olarak zapt edilen kısmı için arazinin türüne göre değişen bir ahkam belirlemişti. Zapt edilen arazi *mîrî* ya da mevat arazi cinsinden ise tapu kayıtları ve ilgili hukukî mevzuata göre amel edilmesi istenmişti, ancak zapt edilen metrûk araziler için bir önceki maddede geçen kurala göre davranılması istenmişti. Buna göre mazbut arazi sözüne güvenilir kimselerin tasdikiyle araziye zapt eden kimsenin üzerine kaydedilebilecekti. Metrûk araziler üzerindeki intifa hakkının resmî belgelerden ziyade sözlü ifadelerle ispatlanabildiği bir mülkiyet sisteminde bu durum bir garabet oluşturmamaktaydı, ancak metrûk arazi anlaşmazlıklarında ifadelerine başvurulacak kimselerin araziyle herhangi bir ilişkisi olmayan civar köy ahhalilerinden

olması gerektiği düşünülduğünde ilgili kanunun böyle bir hassasiyet gözetmemiş olması dikkat çekiciydi.

Tahdit ve tahrir kanunu “barış” durumu için geçerli olan tek seferlik bir müdahaleydi. Söz konusu müdahale potansiyel olarak bir anlaşmazlık durumu yaratmaya elverişliydi ancak ortaya çıkan sorunun giderilmesi en azından çözümün ilk aşamalarında sabit ve kalıcı bir mekanizmaya havale edilmemişti. Tahrir heyetleri ve anlaşmazlıkların giderilmesi için oluşturulacak özel heyet problemi çözdükten sonra ilgili mahalli ve kişileri hayatlarında belki bir daha görmeyeceklerdi. Arazi anlaşmazlıklarını “*hall ve fasl*” etmeye bir süredir izin verilen idarî meclisler ise buldukları bölge ile organik bağları bulunan daimi kurumlardı. Önerilerine düşen anlaşmazlıklar tahrir sürecinde olduğu gibi merkezî hükümetin giriştiği kadastro faaliyetlerinden kaynaklanmış arızî durumlar da değildi. Bu bakımdan ortak araziler üzerindeki etkileri tahrir heyetleriyle kıyaslanamayacak kadar büyük ve derindi.

İdarî meclislerin gayrimenkul emlâk anlaşmazlıklarını nasıl çözeceği tahrir kanunundan yaklaşık bir ay sonra yayınlanan bir talimatla açıklığa kavuşturulmuştu.⁵⁶⁹ Talimat idarî meclislerin bu konuda yetkisini teyit eden 1909 tarihli Şûrâ-yı Devlet kararının⁵⁷⁰ esbâb-ı mücibesini açıklamakla işe başlamıştı. Buna göre ilgili karar çoğunlukla vahim boyutlara varan anlaşmazlıkları daha başlangıç aşamasında engellemek ve tasarruf hakkının resmi belgeler ışığında haklı bulunan tarafta kalmasını temin etmek için alınmıştı. Açıklamanın devamı idarî müdahaleyi anayasal düzene uydurmak konusunda özel bir gayret gösterildiğine işaret etmekteydi. İdare meclislerinin vereceği hüküm nihaî bir karar olmayıp “*karâra kanâ'at etmeyen taraf*”ın mahkemeye müracaatta serbest bırakıldığı vurgulanmıştı. Mahkeme farklı bir hüküm verirse idarî karar hükümsüz kalacaktı.

⁵⁶⁹ Karakoç, *Tahşiyeli Kavânîn*, C. 1, s. 394. “Emlâk-i Gayrimenkûlenin Tasarrufundan Mütahhaddis İhtilâfâtın İdâreten Halli Hakkındaki 25 Temmuz 1325 Tarihli İrâde-i Seniyye İle Müttehiz Kararın Sûret-i Tatbikini Mübeyyin Talimat”, R. 5 Mayıs 1328 [M. 18 Nisan 1913].

⁵⁷⁰ Bk. 553 No’lu dipnot.

Talimat idarî meclisleri yetki bakımından nizâmiye mahkemelerinin altında bir yere konumlandırırsa da meclislerin arazi ihtilaflarını çözüme usulü neredeyse mahkemelerden farksızdı. Birinci ve ikinci madde şikâyet durumunda tarafların belirlenen günde meclis huzurunda bulunmasını şart koşmuştu. Taraflardan biri yasal bir özürlü olmaksızın “*da‘vete icâbet*” etmezse meclisin bir karar alması mümkün olmayacaktı. Böyle bir durumda toplantı iddiaların dinlenmesi ve resmî belgelerin incelenmesi için başka bir güne ertelenecekti. Üçüncü madde ihtilafın çözümünde *mürûr-ı zamân* ve *hakk-ı karâr* ilkelerine dikkat edilmesini istemişti. Dördüncü ve beşinci maddeler işgal edilen arazinin ziraî ya da inşâî faaliyetlere konu olması durumunu ele almaktaydı. Birinci durumda idarî kararın uygulanması hasattan sonraya bırakılmıştı. Arazinin üzerine bina inşa edilmesi ya da mevcut binalara ilavede bulunulması durumunda ise şikâyetçiye doğrudan nizâmiye mahkemelerinin kapısı gösterilmişti. Altıncı madde olay yeri incelemesine ayrılmıştı. İdare meclisinin anlaşmazlık mahallinin keşfine karar vermesi halinde iki veya üç kişiden oluşacak heyetin masrafları keşfi talep eden tarafça karşılanacaktı. Keşfin lüzumuna meclisçe karar verilmesi durumunda masraflar hükümet tarafından tesviye edilecekti. Yedinci madde muhacir iskân olunan tartışmalı araziler hakkında olup iskânın kişilerin tasarruf hakkına dokunduğu tespit edilirse uygulanacak hüküm Dâhiliye Nezâreti’nden sorulacaktı. Sekizinci madde ihtilafın meclise taşınmasını bir yıl ile sınırlandıran Eylül 1911 kararının yarattığı durumları telafi etmek için düzenlenmişti. Buna göre meclislerin söz konusu karara istinaden geri çevirdiği anlaşmazlıklar tekrar müracaat halinde meclisçe görülebilecekti. Dokuzuncu madde adlî kanadı teskin etmek için kaleme alınmıştı. İlgili madde nizâmiye mahkemelerinde görülmekte olan anlaşmazlıkların idarî meclislere kesinlikle taşınamayacağını duyurmaktaydı. Ancak idarî mecliste görülen bir anlaşmazlık taraflardan birinin talebi üzerine nizâmiye mahkemesine taşınmışsa mahkeme kesin bir karara varmadıkça bu durum “*idâreten müdâhale*”ye engel teşkil edemeyecekti. Onuncu madde kiracı ve mücir arasındaki tahliye ihtilaflarını düzenlemekteydi. On birinci madde idarî meclis kararlarının istinaf ve temyize açık olmadığını haber vermekteydi. Bununla birlikte karardan hoşnut olmayan taraf bir üst derecedeki idarî meclise başvurarak aleyhindeki kararın tashihini isteyebilecekti. Karar vilâyet meclisinden çıkmışsa itiraz mercii Şûrâ-yı Devlet olacaktı. Ancak bu yol keyfi başvurulara bir takım

sıkı kurallarla kapatılmıştı. Şûrâ-yı Devlet vilâyet meclisi kararlarını ancak resmi belgelerin incelenmemesi ya da anlaşmazlık mahallinin ilgili meclisin yetki alanı dışında bulunması gibi itirazlar söz konusu olduğunda yeniden görebilecekti. Vilâyet meclisinin kararı tapu ve vergi kayıtları gibi resmi evraka dayanıyorsa Şûrâ-yı Devlet ilgili kararın tasdikinden daha fazlasını yapamayacaktı. Son olarak meclis kararının bir üst derecedeki idarî meclise ya da Şûrâ-yı Devlet'e taşınması ilk kararın uygulanmasını erteleyemeyecekti. On iki ve on üçüncü maddeler idareten alınan kararı kimlerin nasıl uygulayacağı hakkındaydı. “*Bilâ te'hîr*” uygulanması lazım gelen kararlar şehirlerde polis, şehir dışında ise jandarma tarafından icra olunacaktı. İlgili görevliler tartışmalı emlâk ya da arazinin bulunduğu mahalle giderek meclisin kararını tarafların huzurunda okuduktan sonra hükmü icra edecekti. Polis veya jandarma karara karşı gelinmesi durumunda zor kullanma hakkına sahip olacaktı. On dört ve on beşinci maddeler “*mücâzât*”a ayrılmıştı. Buna göre başkasına ait emlâk ve araziye zapta kalkışanlar Ceza Kanunu'nun 252'inci maddesinin zeylinde yer alan ahkâma⁵⁷¹ göre teczî olunacaktı. Gâsıp vazife halindeki memura direnirse suçun derecesine göre aynı kanunun 114, 155 ve 116'ıncı maddeleri uygulanacaktı. Haksız el koyma idarî karara rağmen vuku bulmuşsa gâsıp tutuklanarak adlî makamlara teslim edilecekti. Talimatın son maddesi şimdiye kadar sayılan tüm ahkâmın köyler arasında vuku bulan ortak arazi anlaşmazlıkları için de geçerli olduğunu ifade ederek önceki kararlarda şikâyet konusu olan muğlaklığa yer bırakmamıştı.

⁵⁷¹ “Âherin uhde-i tasarrufunda bulunan emvâl-i gayrimenkûleye yedinde tasarrufunu nâtık bir sened-i hâkânî olmadığı halde hodbehod müdâhale ve tevâcüz eyleyerek zabt eden veyâhüd emvâl-i mezkûreden intifâ' maksadıyla hudûdunu tahvîl ve tağyîr eden bir şahıs bir aydan altı aya kadar habsolunur ve her iki sûrette dahî işbu zabt ve tağyîr-i hudûd fiilleri cebr ve şiddet isti'mâli veya tehdîd ikâ'ıyla vukû' bulmuş ise fâili iki aydan bir seneye kadar habsolunur ve bu fiiller içlerinden velev birisi müsellah olsun müte'addid eşhâs tarafından ikâ' olunursa hapis cezâsı altı aydan üç seneye kadar imtidâd eder.” *Düstûr*, 2. Tertib, C. 3, s. 436. 28 Zilhicce 1274 Tarihli Kânûn-i Cezânın Bazı Mevâddını Mu'addil Kânûn, R. 22 Mayıs 1327 [M. 4 Haziran 1911].

5. “KÜLLÜ YEVM DEVÂM ETMEKDE BULUNAN MÜNÂZA‘ÂT”: RUMELİ VİLÂYETLERİNDE ORTAK ARAZİLERİN İDÂRESİ

5.1. Mekân ve Zaman

Ortak arazilerin idaresi konusuna odaklanan bu çalışma şimdiye kadar meseleye büyük ölçüde toprağı yöneten, kontrol eden ve kişilere tahsis eden yöneticilerin penceresinden bakmıştır. Bu, aslında, araziye bilfiil kullananları tümüyle göz ardı eden bir bakış değildir, zira Osmanlı Devleti’nde toprağın yönetimi ve tahsisine dâir oluşturulan politikalar yönetilenlerin ihtiyaç ve beklentilerini bir dereceye kadar gözetmiştir. Ancak yine de hukukun kurucu gücü büyük ölçüde yöneticilerin elinde olmuştur. Bu nedenle, Osmanlı toprak sistemini etkin bir şekilde anlamak için projeksiyonu aynı zamanda kullanıcıların görece küçük dünyalarına çevirmek gerekmektedir. Toprak, sadece onu yönetenlerin değil, bilfiil kullananların küçük dünyaları için de hayatî önemi hâizdir. Barınma, gıda üretimi ve diğer hayatî ekonomik ve sosyal aktivitelerin kaynağı olmasının yanı sıra toprak, kutsal ve geleneksel değerlerle de ilişkili bir emtiadır. Özellikle sanayi öncesi Müslüman toplumlarda toprak, çoklu kültürel anlam ve imalara sahiptir. Toprak, toplumda bir statü sembolüdür, ailevî, kabilevî ve dinî kimliğin inşasında kurucu role sahiptir. Birçok Müslüman toplumda insanlar, isimlerini doğdukları topraktan alırlar.⁵⁷² Geleneksel toplumlarda, özellikle kırsal alanda toprağın gündelik hayattaki önemli yeri, bu değerli emtia üzerindeki hak mücadelelerini gündelik hayatın adeta bir parçası haline getirmiştir.

Rumeli bölgesinde yaşanan ortak arazi anlaşmazlıklarının analiz edildiği bu bölüm ilgili ihtilaflar üzerinden ortak arazilerin nasıl yönetildiği ve kullanıldığı meselesine odaklanmıştır. Söz konusu ihtilaflar, arazilerin ve şikâyetlerin türleri, taraflar, ihtilafların merkeze aktarılma biçimleri ile çözüm sürecinin aktörleri ve sonucu açısından incelenmiştir. Mekansal ölçek araştırmacı tarafından hususî olarak seçilmiştir. Bu seçimin nedeni ilgili coğrafyanın ortak arazi ihtilafları açısından sorunlu, dolayısıyla ilerleyen süreçte özel hukukî düzenlemelere tabi tutulan bir bölge olarak öne çıkmasıdır.

⁵⁷² Siraj Sait-Hilary Lim, *Land, Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World*, Zed Books, London 2006, s. 17.

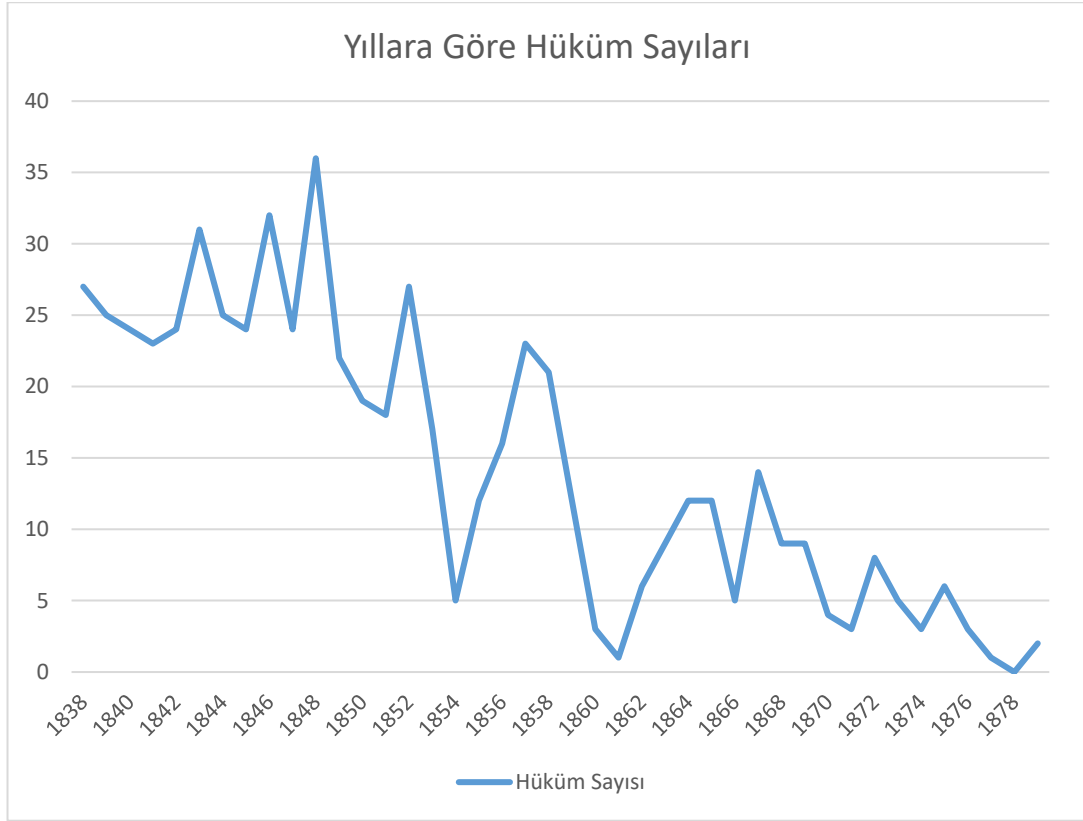
Çalışmanın zamansal ölçeği ise ağırlıklı olarak Rumeli Ahkâm Defterleri'nin son on bir serisi doğrultusunda belirlenmiştir.⁵⁷³ Bahsi geçen seri 1837 ilâ 1908 tarihleri arasında gönderilen hükümlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte ilgili seride ortak araziler hakkında ele alınan son hüküm 1879 tarihlidir⁵⁷⁴ ve bu tarih, hükümlerin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, zamansal ölçeğin nihayetini oluşturmaktadır. Çalışmada söz konusu serinin boş bıraktığı bazı alanlar Başkanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarında bulunan ve kimi zaman daha geç tarihlere uzanan arşiv belgeleri ile desteklenmiştir.

Hatırlanacağı üzere Rumeli müfettişinin yirminci yüzyıl başlarında ortak arazilerle ilgili Sadâret'e yaptığı teklif zaman zaman mukatelelere varan ihtilafların bölgede dikkat çekici bir seviyeye geldiğini haber vermişti. Müfettiş ihtilafların hangi tarih aralığında ve neden arttığı konusunda bir açıklama yapmamıştı, ancak Ahkâm Defterleri'nde yer alan hükümler ortalığın on dokuzuncu yüzyıl ortalarında da sakin olmadığına işaret etmekteydi. İncelenen serinin yaklaşık yüzde onu ortak arazilerle ilgili hükümlerden oluşmaktaydı. Hükümlerin içeriği ise ortak arazi ihtilaflarının kanlı olaylardan dinî ve etnik çekişmelere ya da uluslararası krize kadar arzu edilmeyen sonuçlar doğurabildiğini göstermekteydi. Bu kriz ve ihtilaflar, hükümlerden çıkarıldığı kadarıyla, zamansal

⁵⁷³ *Dîvân-ı Hümayûn*'dan çıkan ve halkın şikâyetlerini içeren hükümlerin özenli bir şekilde kaydedildiği Ahkâm Defterleri Osmanlı Devleti'nin idarî, ekonomik, sosyal ve hukukî yapısı hakkında bilgi veren kıymetli kaynaklardır. Defterlerde yer alan hükümler genel olarak mal ve emlak anlaşmazlıkları, alacak-verecek davaları, vergilendirme, miras anlaşmazlıkları, adi suçlar ve eşkiyalık, ormanların ve su mecralarının kullanımı gibi meseleler hakkındadır. Mühimme ve şikâyet defterlerinin içerik açısından evrilmesiyle oluşan ve 1740'lardan itibaren sahneye çıkan Ahkâm Defterleri her eyalet için ayrı bir seri halinde gruplandırılmıştır. On yedi bölge esas alınarak oluşturulan defterin toplam sayısı beş yüz kırk dört olup; Adana, Anadolu, Bosna, Cezayir ve Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Halep, İstanbul, Maraş, Mora, Özi ve Silistre, Rumeli, Sivas, Şam ve Trabzon vilâyetlerine aittir. Rumeli Eyâleti'ne ait olan 85 defter 1742 ilâ 1908 tarihleri arasında gönderilen hükümlerden oluşmaktadır. Ahkâm Defterleri ile ilgili olarak bk: Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3/S. 5, (2005), ss. 107-139; Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, C. 31, ss. 520-523; *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç ve dğr., Başbakanlık Basımevi, İstanbul 2010, ss. 22-41; Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17/1, (2013), ss. 9-29.

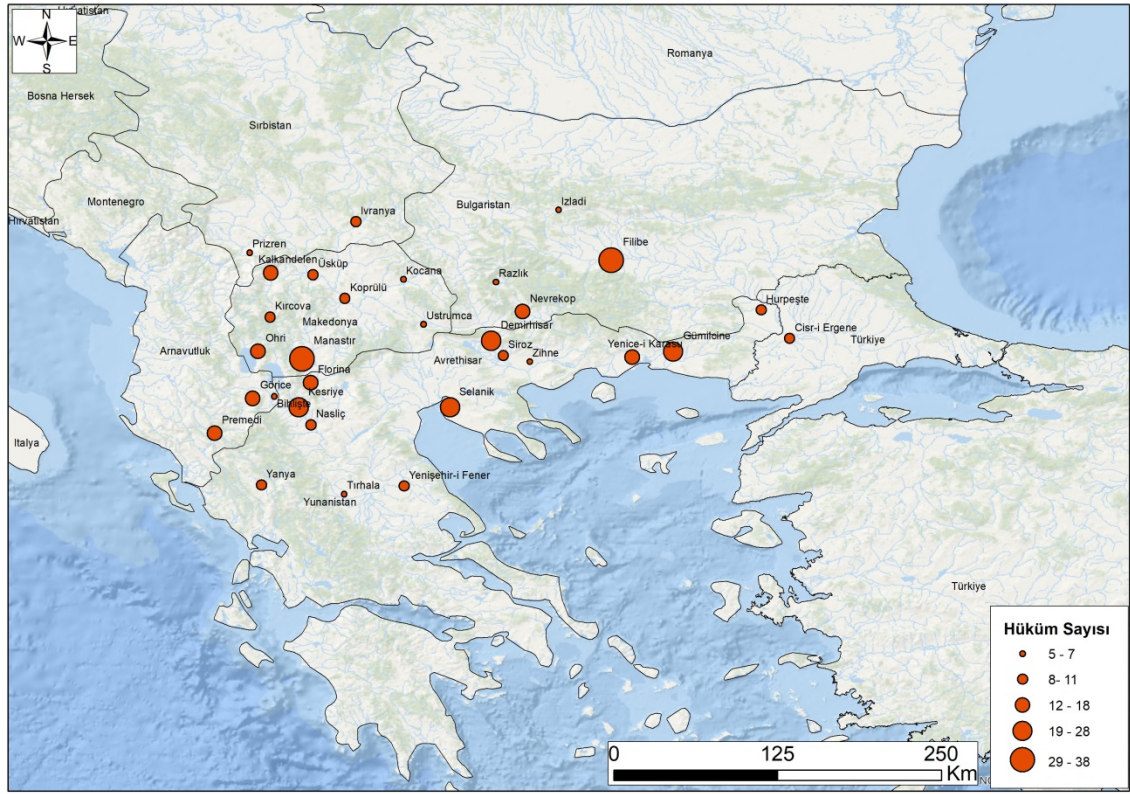
⁵⁷⁴ Bahsi geçen seride ortak araziler hakkında gönderilen son hüküm aslında 1883 yılına aittir, ancak araştırmacı ilgili hükümde yer alan anlaşmazlığı müstakil bir çalışma halinde daha önce yayınladığından 1883 tarihli hükmü bu çalışmaya dahil etmemiştir (Akan Yetişir, "Bir Yaylak Anlaşmazlığının Anatomisi", ss. 5-33). 85 numaralı son defterde 1879 sonrasına tarihlenen başka bir hüküm bulunmadığından zamansal ölçek bu tarihle kapatılmıştır.

açından kararlı bir tablo oluşturmamaktaydı. 1838 ilâ 1852 yılları arasındaki dönem Tablo 2’de görüldüğü üzere gönderilen hükümlerin sayısı açısından nispeten benzerlik göstermekteydi. Hükümlerin sayısı 1854 ve 1860 yıllarında ani bir düşüş göstermiş, nizâmiye mahkemelerinin devreye sokulduğu yıllardan itibaren ise düşüş eğilimi devam etmişti.

Tablo 2: Yıllara Göre Hüküm Sayıları

Hükümler Rumeli, Selanik ve Edirne eyâletlerine bağlı olan vilâyet ve kazalardaki örfî ve şer‘î yetkililere hitaben gönderilmişti. Filibe ve Manastır kazaları gönderilen hüküm sayılarının işaret ettiği üzere hararetli bölgeler arasında başı çekmekteydi. Bu kazaları Selanik, Manastır, Filorina, Kesriye, Demirhisarı, Kalkandelen ve Nevrekop gibi kazalar takip ediyordu. Balboğun, Dukakin, Grebene, Kolonya, Platimone, Tatarpazarı, Vodina gibi bazı kazalar ise hükümler arasında sadece bir veya birkaç kez görünüp kaybolmaktaydı. Hükümlerin gönderildiği kazaların toplam sayısı yüzü geçmekteydi ve bunlar arasında yaklaşık otuz tanesi öne çıkmaktaydı (Bk. Tablo 3).

Tablo 3: Hükümlerin Yoğun Olarak Gönderildiği Kazâlar ve Hüküm Sayıları

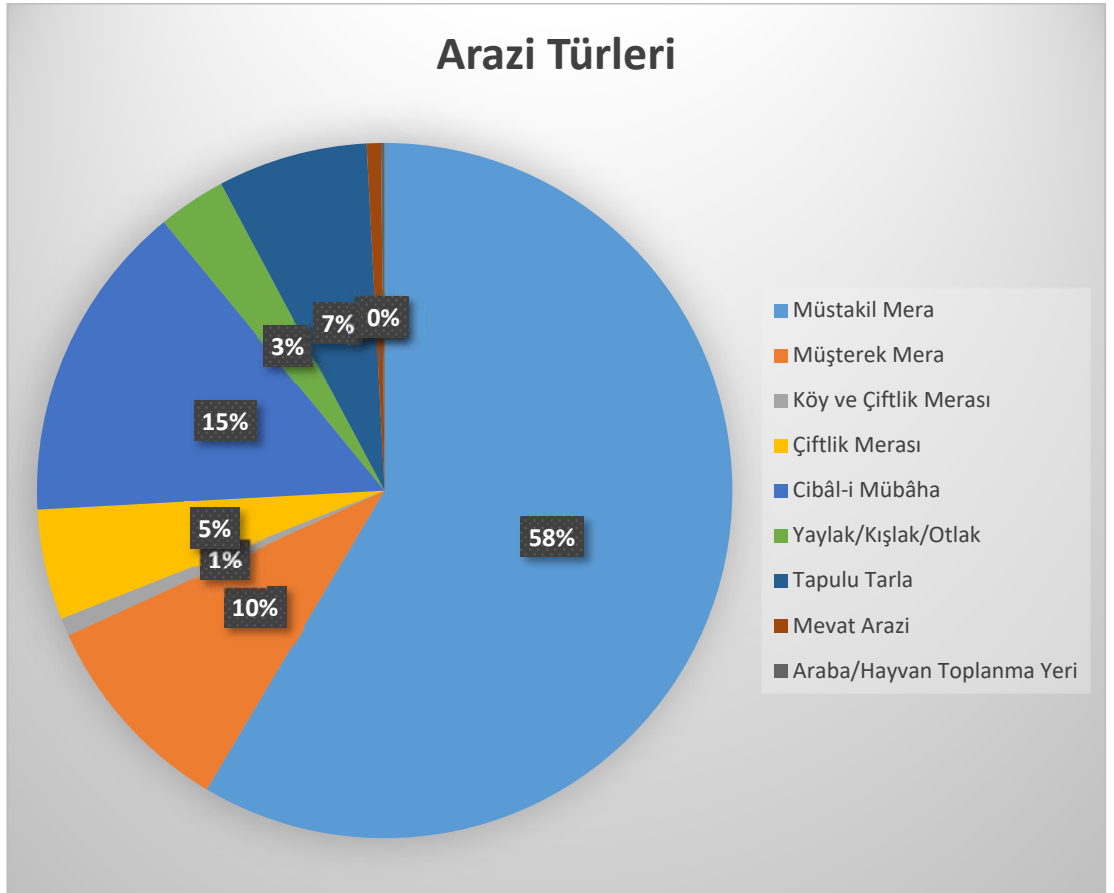
5.2. İhtilafa Konu Olan Arazi Türleri

1838 ve 1879 yılları arasında gönderilen 603 hükmün yarısından fazlası tek bir köy veya kasaba ahalisine tahsis edilen “müstakil” meralarla ilgiliydi.⁵⁷⁵ Bu tür meralar ahali arasında en fazla ihtilaf yaratan alanların başında gelmekteydi. İhtilafa konu olması bakımından ikinci sırada *cibâl-i mübâha* ormanları vardı. Üçüncü sırayı iki veya daha fazla köy ahalisi/mahalle tarafından müştereken kullanılan meralar oluşturmaktaydı. Müşterek mera olarak nitelenen bu tür alanları, köy merası olduğu iddiasıyla müdahale edilen tapulu araziler ve çiftlik meraları takip etmekteydi. Son olarak yaylak, kışlak ve

⁵⁷⁵ Kayıtlar “müstakil” kelimesini aslında belirli bir kullanıcı grubuna tahsis edilmiş olan tüm meralar için kullanılmaktaydı. Örneğin sadece bir köye ait bir mera “müstakil” sıfatıyla nitelendirildiği gibi iki veya üç köy veya mahalleye ait bir mera için de aynı tabir kullanılabilirdi. Bk: *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 10/25, M. 21 Şubat 1844; 78-60-204, 19 Şubat 1845; 81-40-219, 30 Nisan 1853. Söz konusu ifade ilgili arazinin yalnızca ve yalnızca tahsisin yapıldığı ahaliye ait olduğu anlamına gelirdi. Bununla birlikte iki veya daha fazla köy ahalisine tahsis edilmiş bir meraya köylerden biri tek başına sahip olmak istediğinde bu iddia “istiklâl dâ‘iyesi” olarak isimlendirilirdi. Bu çalışmada “istiklâl” kelimesinin kullanımından yola çıkılarak sadece bir köy ahalisine tahsis edilmiş meraları nitelemek üzere “müstakil” sıfatı kullanılmıştır.

otlaklar, mevat araziler, köy ahalisi ve çiftlik sahipleri tarafından ortaklaşa kullanılan meralar ahali arasında zaman zaman anlaşmazlıklara neden olabilmekteydi.

İhtilafli arazilerin türlerine göre sıralandığı bu tablo belirli bir topluluğa tahsis edilmiş olan ortak arazilerin umuma ait ortak arazilere göre daha fazla ihtilaf ürettiğini ortaya koymaktaydı. Buna göre ahali meralar ve yaylak/kışlaklar gibi araziler söz konusu olduğunda umuma açık arazilere göre daha çok kavgaya tutuşmaktaydı. *Cibâl-i mübâha* ormanlarının doğrudan, mevat arazilerin ise dolaylı olarak girdiği ikinci tür arazi grubu, açık erişim ortak arazi özelliklerini kısmen taşıyan alanlar olduğu halde, beklenenin aksine daha az ihtilaf üretmekteydi.

Tablo 4: Arazi Türleri

5.3. Arazi Türlerine Göre Şikâyet Nedenleri

Şikâyet nedenleri arazi türlerine göre çeşitlilik göstermekle birlikte temelde ihtilaflar arazi üzerindeki hak iddialarının çatışmasından kaynaklanıyordu. Mera ve yaylak/kışlaklarda başta gelen şikâyet nedeni harici kullanıcıların araziye çeşitli iddialarla müdahalede bulunmasıydı. Hükümlerde söz konusu müdahalenin niteliği çoğunlukla ayrıntılı bir şekilde belirtilmez, şikâyet olunan kişi veya topluluğun araziye olan “*fuzûlî*” olarak müdahale ettikleri belirtilirdi. *Fuzûlî* tabiri müdahilin arazi ve kaynakları üzerinde herhangi bir hakkı bulunmadığı anlamına gelirdi. Benzer şekilde araziye haksız yere el konulmuşsa söz konusu zapt eylemi de *fuzûlî* olarak adlandırılırdı.

Şikâyet nedenlerini biraz daha detaylandırmak gerekirse, müstakil meralarda ihtilafların ikinci büyük nedeni köyde veya mera civarında bulunan çiftlik sahiplerinin merayı kendi hayvanlarına hasretmek istemesiydi. Ahali ve çiftlik sahiplerinin karşı karşıya geldiği ihtilaflar müstakil mera anlaşmazlıklarının yaklaşık yüzde onunu oluşturmaktaydı. Divân-ı Hümâyûn kalemi bu türden şikâyetlerde çiftlik arazisinin varlığını teyit ve büyüklüğünü tespit etmek amacıyla Defterhâne kayıtlarını çoğunlukla gündeme getirmezdi. Yalnız çiftlik ve köy arasında kademiyyet iddialarının yarıştırıldığı bir ihtilafta ilgili kayıtlara başvurulmuş, muhdes olduğu iddia edilen köyün “*kurâ-i kadîmden olarak*” kayıtlı bulunduğu belirtilmişti.⁵⁷⁶ Müstakil meralarda anlaşmazlıkların bir diğer nedeni arazinin ziraî ve inşâ faaliyetlere konu edilmesi idi. Kadimî mevzuat ve Arazi Kanunnâmesi'nin kesin bir dille yasaklamış olduğu bu tür haksız fiillerin ilgili mevzuat gereğince engellenmesi istenirdi.⁵⁷⁷ Ahali iddialarını mahkemede ispatladığında ise inşa edilen binaların yıkılmasına karar verilirdi.⁵⁷⁸

Köy meralarının ziraate açılması her zaman bir kişi veya grubun “*fuzûlî müdahale*”sinden kaynaklanmazdı. Örneğin Manastır Kasabası ahalisinden bir grup civardaki köy meralarını Rumeli Müşiri Ahmed Zekeriya Paşa'nın izniyle ekip

⁵⁷⁶ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 55/144, M. 31 Ekim 1874.

⁵⁷⁷ “... [meraların] *sökülüb ziraat olunması hilâf-ı kanun olduğundan sonradan ziraat olursa dahi mer'â cümleden mukaddem olduğundan geri mer'âlık hükmolunmakla ...*”. BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 18/76, M. 6 Mayıs 1838.

⁵⁷⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 39/175, M. 11 Şubat 1863.

biçmekteydi. Kasaba ahalisinden dört kişinin ifadesine göre tapulu arazileri ordu hayvanları için ahır ve askerler için talim alanı olarak tahsis edilmişti. Ahali durumu müşir beye ifade edince kendilerine kasaba dahilindeki meralardan tarlaları büyüklüğünde arazi verilmişti. Ancak müşir bey azledilince meraların tahsis olunduğu köy ahali durumu kanunlara aykırı olduğunu söyleyerek ekilip biçilen alanların eski haline döndürülmesini istemişti. Arazi sahipleri ise yetkililere ya zapt olunan arazilerinin parasının ödenmesi ya da meradan açtıkları araziye kullanmaya devam etmeleri şeklinde iki çözüm önerisinde bulunmuşlardı.⁵⁷⁹

Müstakil meralarda en sık karşılaşılan bir diğer şikâyet konusu meraya hariçten hayvan sürülmesinin yaratmış olduğu mağduriyetti. Şikâyetçiler bu durumun neden olduğu zararı “*zarûret ve müzâyaka*” tabiri ile açıklardı. Şikâyetlerin büyük bir bölümünde vurgulanan bu tabir meradaki ot ve su kaynaklarının mevcut hayvanlar aleyhine tüketildiği ve dolayısıyla sürünün darlık ve sıkıntıya düştüğü anlamına gelirdi. Dîvân-ı Hümâyun konuyla ilgili şikâyetlerin tahsis kuralları gereğince çözülmesini buyurur, mera kaynaklarını yalnızca ve yalnızca “*muhasasunileyh*” olan ahalinin hayvanlarına hasrederdi. Ancak bu hususta müzâyakanın hariçten mi yoksa grup içinden mi kaynaklandığı belirleyici olurdu. Örneğin “*zarûret ve müzâyaka*” grup içinden kaynaklanmışsa sürü sahibine engel olunmaz, ahali birbirini hayvan sayısının çokluğundan dolayı merayı kullanmaktan men edemezdi.⁵⁸⁰ Ancak hayvan sayısındaki artış doğal yollardan değil de sürüye hariç hayvan karıştırmaktan kaynaklanmışsa sürü sahibinden yarattığı zaruret ve müzâyakayı sonlandırması istenirdi.⁵⁸¹ Müzâyaka tartışmaları bazı durumlarda meraya sürülen hayvanın cinsinden neşet ederdi. Örneğin Ustrumca'nın Prusyanik Köyü ahali hayvanlarına zaten kifayetsiz gelen köy meralarında “*canavar*” otlatılmaması için yetkililere şikâyette bulunmuş, bu yöndeki müspet karar Müslüman ve gayrimüslim ahaliye tebliğ edilmişti.⁵⁸²

⁵⁷⁹ BOA, A.DVN 1-63, H. 29.12.1257, M. 11 Şubat 1842.

⁵⁸⁰ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 76, sayfa no/belge no: 84/385, M. 3 Şubat 1842.

⁵⁸¹ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 77, sayfa no/belge no: 12/31, M. 10 Haziran 1842.

⁵⁸² BOA, HR.SFR.04 278-16 / M. 11.12.1911. Olay daha sonra Bulgar milletinden iki kişinin meraya domuz sürmesiyle kanlı bir ihtilafa neden olmuş, çıkan olaylarda dört kişi ölmüş, biri bekçi olmak üzere beş kişi yaralanmıştır.

Meranın hariç hayvanlara ticarî sâiklerle açılmasına da rıza gösterilmezdi. Yenice-i Karasu Kazası'na bağlı Güneyler Köyü ahalisi meraya ortak olan bir çiftlik sahibinden bu nedenle şikâyetçi olduğunda “*âhere ücret ile hayvânât ra'y etdirilmesi hilâf-ı kânûn olmağla*” hükmüne gönderme yapılmıştı.⁵⁸³ Meralarla ilgili tahsis kuralları müdahilin kimliği ya da ahalinin rızası gibi olgulardan bağımsız olarak işletilirdi. Örneğin meraya hariç hayvan sokan kimse mülkî idareci dahi olsa ahaliden yana hükmolunurdu.⁵⁸⁴ Yine meranın otlarının satılması bizzat köylülerin bilgi ve rızası dahilinde gerçekleşmiş olsa bile söz konusu ticarete engel olunurdu. Satıştan hâsıl olan paranın umumun menfaatine harcanacak olması da bu durumu değiştirmezd. Örneğin Manastır Kazası'na bağlı Dibarca Köyü'nün “*ashâb-ı 'alâkası*” böyle bir ticarete yeltendiğinde Mâliye Nezâreti, ihtiyaç fazlası meralardan elde edilen menfaatlerin hazineye ait olacağı yönündeki 29 Eylül 1886 tarihli kararı gerekçe göstererek elde edilen kazanca Rumeli Şarkî muhacirlerine harcanmak üzere el konulmasını istemişti.⁵⁸⁵ Müstakil mera kullanıcılarını şikâyete sevk eden bir diğer önemli olgu meralarının yaylak, kışlak ya da otlak olduğunu iddia eden komşularıydı. Dîvân-ı Hümâyûn bu tür şikâyetlerde arazinin türünü belirlemek üzere Defterhâne kayıtlarına başvurur, şikâyetçi ve müdahil köyün “hâsılı tahtında” (vergi yükümlülükleri arasında) yaylak, kışlak ya da otlak resminin olup olmadığına bakardı.⁵⁸⁶

Benzer ihtilaf sebepleri müşterek meralar için de geçerliydi. Bu tür meralar haksız gasp ve edimlere konu olması bakımından müstakil meralardan pek farklılık göstermezdi.

⁵⁸³ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 5/4, M. 12 Ocak 1844.

⁵⁸⁴ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 76, sayfa no/belge no: 32/139, M. 3 Şubat 1841; 77-46-166, M. 11 Şubat 1843; 78-10-23, M. 21 Şubat 1844.

⁵⁸⁵ BOA, BEO 151-11280, H. 19.07.1310 / M. 06.02.1893. Meraların kiralınması bazı yerel idareciler tarafından da sorunlu bir uygulama olarak değerlendirilmekteydi. Örneğin Drama mutasarrıfı köy meralarının kiralınmasını oldukça sakıncalı bulan yöneticilerden biriydi. Mutasarrıf, Rumeli Müfettiş-i Umûmîliği'ne kiralama hadisesinden kaynaklanan bir mera ihtilafını açıklarken konuyla ilgili fikirlerini belirtmeyi de ihmal etmemişti. Mutasarrıfa göre elde edilen geliri köyün ihtiyaçlarına sarf etmek gibi iyi bir niyetle girişilen bu uygulama hiç de masum bir şekilde sonuçlanmıyor, gelirler çoğunlukla köy eşrafı tarafından “yeniyordu”. Dahası kiralanan meradan yoksun kalan “*hem-hudûd*” köy “*bir hudûd davasına kıyam ederek*” cinayete kadar varabilen ihtilaflar yaratabiliyordu. Müfettiş uygulamanın yasaklanmasının mera ihtilaflarını azaltacak bir önlem olduğuna can u gönülden inanıyordu. BOA, TFR.I.SL 65-6472, s. 1, M. 8 Mart 1905.

⁵⁸⁶ Çeşitli örnekler için bk: BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 15/63, M. 16 Nisan 1838; 76-84-388, M. 3 Şubat 1842; 79-123-418, M. 15 Mayıs 1848; 81-11-46, M. 27 Ağustos 1852; 82-92-416, M. 4 Nisan 1959; 85-7-12, M.17-Mart 1867; 85-61-195, M. 23 Ağustos 1872.

Bununla birlikte arazi üzerindeki kullanım pratiklerine bağılı olarak hususî bir ihtilaf konusu göze çarpmaktaydı. Şikâyetlerin yaklaşık dörtte biri müşterek köylerden biri veya birkaçının merayı kendilerine hasretmek istemesinden kaynaklanmaktaydı. Kayıtlara “*istiklâl dâ‘iyesi*” olarak geçen söz konusu ihtilaf müşterek ya da komşu köyleri en fazla karşı karşıya getiren sebeplerden biriydi.

Cibâl-i mübâha anlaşmazlıklarında önde gelen şikâyet konusu orman civarındaki köylerin intifa konusunda birbirine engel olmasıydı. Ahali bu tür şikâyetlerde ormanın umuma açık olduğunu özellikle belirtirdi. Şikâyetlerde ikinci sırayı ormana “*koru dâ‘iyesiyle*” (söz konusu ormanın köy veya kasaba korusu olduğu iddiasıyla) yapılan müdahaleler almaktaydı. Dîvân-ı Hümâyun her iki şikâyet türünde de şikâyetçi ve müdahil köylerden alınan vergi türlerini Defterhâne’den soruştururdu. Kayıtların neredeyse tamamında da aranan “*resm-i koru*”ya rastlanmazdı. Bu durum tartışmalı ormanın *cibâl-i mübâha* olduğu şeklinde yorumlanır (... *cibâl-i mübâhadan olduğu zâhir olmağla* ...) ve yetkililerden buna göre hareket etmeleri istenirdi.

Yaylak ve kışlaklar müşterek kullanıma açık alanlar olarak ahali arasında zaman zaman ihtilaflar yaşanmasına sebep olurdu. Bununla birlikte yaylak ve kışlaklar mera ve *cibâl-i mübâha* ormanlarından farklı olarak Defterhâne’de kayıtlı bulunduğundan ihtilafların çözümünde öncelikle ilgili kayıtlara başvurulurdu. İncelenen hükümler ilginç bir tablo ortaya koymaktaydı. Buna göre şikâyete konu olan yaylak ve kışlakların neredeyse tamamı metrûk değil *mîrî* arazi türündendi. İncelenen on beş hükümden sekizi bir veya birkaç kişinin ya da bir kurumun⁵⁸⁷ tapuyla mutasarrıf olduğu yaylaklarla ilgili olup şikâyet nedeni yaylak civarındaki köy ahâlilerinin araziye mera iddiasıyla müdahalede bulunması idi. Hükümlerden beşi ise bir köy ahali tarafından müştereken kullanılan yaylak ve kışlaklar hakkındaydı. İlgili hükümlere göre bu tür yaylaklar ahalinin tümü

⁵⁸⁷ 85 No’lu defterde bulunan bir hüküm Aynaroz’da Zoğrak Manastırı’na tahsis kılınan bir kışlak hakkındaydı. Manastır rahiplerinin şikâyetine göre civarda bulunan bir köy ahali araziye meraları olduğu iddiasıyla müdahale etmekteydi. Defterhâne kayıtları ise rahiplerin tarafındaydı. Defter emini Mehmed Arif Efendi kışlak resminin “*memuru tarafına verilmek üzere Zağrok manastırı rahipleri caniblerinden zabt olunması*” gerektiğini bizzat arz etmişti. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 30/77, M. 3 Kasım 1868.

üzerine kayıtlı olabileceği gibi içlerinden birkaç kişinin üzerine de kaydedilmiş olabildi. Örneğin Filibe kazasına tabi Karahisarlı Köyü'nün yaylağı ahaliden sekiz kişi üzerine kayıtlı idi. Ancak söz konusu yaylak Defterhâne kayıtlarına göre tüm ahalinin kullanımına hasredilmişti (“*yaylak-ı ahâlî-i Karahisarlı*”).⁵⁸⁸ Selanik’e bağlı Platimone Nahiyesi’nde bulunan Emiraki Köyü ahalisinin “*Defter-i Hâkânî’de mukayyed*” yaylakları ise belirli bir kişi veya grubun üzerine kaydedilmiş değildi.⁵⁸⁹ Yaylak-kışlak anlaşmazlıklarının yalnızca bir tanesi metrûk arazi türüyle ilgiliydi. Demirhisarı Kazası’na bağlı Savsak Köyü ahalisinin hüccetle tasarruf ettiği yaylakları Defterhâne kayıtlarına göre köyün “*ahâlî-i müctemi’asına*” mahsus kılınmıştı. Yaylağın tapu ve temessükle değil hüccetle tasarruf olunması metrûk arazi sınıfına dahil olduğuna işaret etmekteydi.⁵⁹⁰

Şikâyet nedenlerinin arazi türlerine göre sınıflandırıldığı şemada son sırayı otlak anlaşmazlıkları almaktaydı. Mütemekkin ahalinin bedelsiz, hariç reayanın ise belirli bir ücret karşılığında yararlandığı bu tür alanlar incelenen hükümlerde yalnızca mülkî idarecilerin şikâyetlerine konu olmuştu. Otlaklarla ilgili dört şikâyetin üçü sahib-i arz konumundaki tımar sahipleri tarafından yapılmış olup resim vermeye direnen hariç reaya hakkındaydı.⁵⁹¹ Diğer şikâyet ise köyün otlak yerlerini başkalarına satmaya çalışan ahali hakkında olup vakıf mütevellisi tarafından yapılmıştı.⁵⁹²

⁵⁸⁸ Karahisarlı Köyü ahalisi, komşuları olan Karakiler Köyü ahalisiyle yaklaşık dört yıl süren bir anlaşmazlığa düşmüştü. Müddeî Karahisarlı ahalisi, muhataplarını, yaylaklarının iki yüz dönümünü zapt etmekle suçlamaktaydı. Anlaşmazlık mahallinde yapılan mürâfaada iki köyün ahalisi hazır bulunmuş, söz konusu yaylak civar köyden “*mesinn ve ihtiyar*” kimselerin şahitlikleriyle Karahisarlı tarafına hükmolunmuştu. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 78/272, M. 28 Temmuz 1843; 78-53-184, M. 22 Aralık 1844; 78-97-218, M. 30 Aralık 1845; 79-71-218, M. 27 Mayıs 1847.

⁵⁸⁹ İlgili yaylağın tapuyla tasarruf olunan mîrî arazi cinsinden olduğu Defterhâne kayıtlarından değil Divân-ı Hümâyûn’un konuyla ilgili vermiş olduğu hükümden istihraç edilebilmekteydi. Şöyle ki, söz konusu yaylak komşu bir köy tarafından zaptedilmişti. Divân-ı Hümâyûn çoğu hükümde olduğu gibi bu konuda da şikâyetçi tarafın haklı ya da haksız bulunduğu versiyonları sıralamıştı. Buna göre Karahisarlı Köyü ahalisi ilgili yaylağı yedi sekiz sene boyunca kullanmamış ve resmini de ödememişse ve yaylak “*tapuya müstahak olarak*” müdahil köy ahalisi tarafından satın alınmışsa Karahisarlı tarafının şikâyetinde bulunmaya hakkı yoktu. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 68/245, M. 19 Temmuz 1843.

⁵⁹⁰ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 52/229, M. 24 Ekim 1863.

⁵⁹¹ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 64/254, M. 1 Eylül 1838; 75-111-515, M. 2 Ağustos 1839; 75-115-536, M. 20 Eylül 1839.

⁵⁹² *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 32/112, M. 5 Kasım 1842. Aslında ahali de ilki bir yıl kadar, ikincisi ise yaklaşık iki ay önce olmak üzere mütevelliler hakkında iki şikâyetinde bulunmuştu. İddialarına göre Sinan Çelebi İmaretî’ne vakfedilmiş olan tartışmalı arazi otlak değil köy merasıydı ve

Şikâyetler bir bütün olarak incelendiğinde ortaya çıkan bir diğer husus ihtilaflı arazilerin, arazinin türü ile ilgili olarak farklı iddialara konu olabilmesiydi. Bu durum ortaklaşa kullanılan arazilerin fiziksel özelliklerinin ve buna bağlı olarak kullanım pratiklerinin benzerlik göstermesinden kaynaklanmaktaydı. Mera ve yaylak-kışlaklar söz konusu olduğunda benzerlik oranı arttığından bu yöndeki şikâyetlerin sayısı da oldukça yüksekti. Müstakil meralarla ilgili hükümlerin yüzde sekizi arazinin yaylak-kışlak ya da otlak olduğu iddialarından kaynaklanan ihtilaflar nedeniyle gönderilmişti. Yaylak-kışlak ve otlaklara “*mera dâ‘iyesiyle*” yapılan müdahaleler üzerine gönderilen hükümler ise yaylak-kışlaklarla ilgili hükümlerin yaklaşık yüzde kırkını oluşturmaktaydı. Bazı ihtilaflar mera ve cibâl-i mübâha ormanları için de benzer bir durumun geçerli olabileceğine işaret etmekteydi. Örneğin Selanik’in Gelmeriye Kazası’na bağlı Lazgrak Köyü komşu köyün merasına *cibâl-i mübâha* olduğu gerekçesiyle müdahale etmişti.⁵⁹³ Kesriye Kazası’na bağlı Yaşani Köyü ahalisi ise aksi yöndeki iddiaları nedeniyle komşularıyla ihtilafa düşmüştü. Yaşanililer, komşularının iddiasına göre, köylerine üç dört saat mesafede bulunan *cibâl-i mübâhayı* meraları olduğu iddiasıyla “*zabta kıyâm etmişler*”di.⁵⁹⁴ Daha ilginç bir ihtilaf Nasliç Kazası’na bağlı iki köy arasında yaşanmış, köylerden biri, mahkemede karşı köyün merası olduğunu kabul ettikleri bir araziye *cibâl-i mübâha* olduğu iddiasıyla müdahale etmişti. Müdahil ahalinin araziye odun kesme gerekçesiyle girmeleri mera ve *cibâl-i mübâha* ormanlarının bazı bölgelerde fiziksel açıdan benzerlik gösterebileceğine işaret etmekteydi.⁵⁹⁵ Söz konusu benzerlik Selanik’e bağlı Gelmeriye Kazası’na bağlı bir köyün komşularıyla müştereken kullandıkları mera için de geçerliydi. Köy ahalisi komşu köyle aralarında bulunan merada hayvan otlatmakla beraber “*cibâl-i mübâha olarak ağacından odun kat‘ edegelmekte*”lerdi.⁵⁹⁶ Çevrelerinde bulunan ormanlık alanları mera olarak kullanan bir diğer topluluk Manastır Vilâyeti’ne bağlı Magarva Köyü ahalisiydi. Ahali köylerine mahsus olduğunu iddia ettikleri meralarının bir

ellerinde iddialarını kanıtlayan bir mahkeme ilamı bulunmaktaydı. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 76, sayfa no/belge no: 66/298, M. 18 Eylül 1841; 77-26-87, M. 17 Eylül 1842.

⁵⁹³ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 80, sayfa no/belge no: 29/131, M. 2 Temmuz 1849.

⁵⁹⁴ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 10/20, M. 30 Mayıs 1867.

⁵⁹⁵ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 65/166, M. 28 Mart 1873.

⁵⁹⁶ *BOA, MVL 60-4*, H. 12.07.1264 / M. 14 Haziran 1848.

bölümünü koruya çevirmişlerdi. Durum orman müfettişleri ve köylü arasında yaşanan bir anlaşmazlık nedeniyle Orman Nezâreti'ne yansıdığı anda yetkililerin ilk işi arazinin türünü belirlemek olmuştu. Yapılan tahkikat, köy merası olduğu iddia edilen korunun aslında *mîrî* ormanlar dahilinde olduğunu ortaya çıkarmıştı. Bununla birlikte nezaret ormanı ahalinin elinden almamış, odun teminiyle birlikte hayvan otlatmaya da açık bırakmıştı.⁵⁹⁷

Ahalinin çevrelerinde bulunan boş arazileri mera olarak kullanması mevat arazileri de ihtilafli alanlar haline getirebilmekteydi. Örneğin Cumapazarı Kazası'na bağlı Anburiye Köyü'nden Beşo adlı bir zimmi köye bir saat mesafede bulunan yirmi dönümlük boş bir araziyi ziraate açtığı anda ahali arazinin köy merası olduğunu iddia etmişti.⁵⁹⁸ Benzer bir şekilde Kesriye Kazası'na bağlı Yalaca Köyü'nden bir grup zimmi köy çevresindeki mevat araziden yüz seksen dönümlük bir alanı tapuyla aldıklarında komşu köylüler meralarına müdahale edildiği gerekçesiyle veryansın etmişlerdi.⁵⁹⁹ Nevrekob Kazası'na bağlı Kaviryevan Köyü ahali de köylerine bir saat mesafede bulunan bir araziyi “*mer'â ittihâz*” etmişlerdi. Kanunnâmelerde köy meraları için biçilen mesafenin ortalama yarım saatlik bir mesafe olduğu düşünülduğünde bu sınırın ötesindeki bir arazinin mevat arazi ya da komşu köylere ait çıkması beklenen bir durumdu. Nitekim anlaşmazlık mahallinde yapılan mürâfaada arazinin köy merası değil civarda bulunan iki köye ait tapulu arazi olduğu ortaya çıkmıştı.⁶⁰⁰

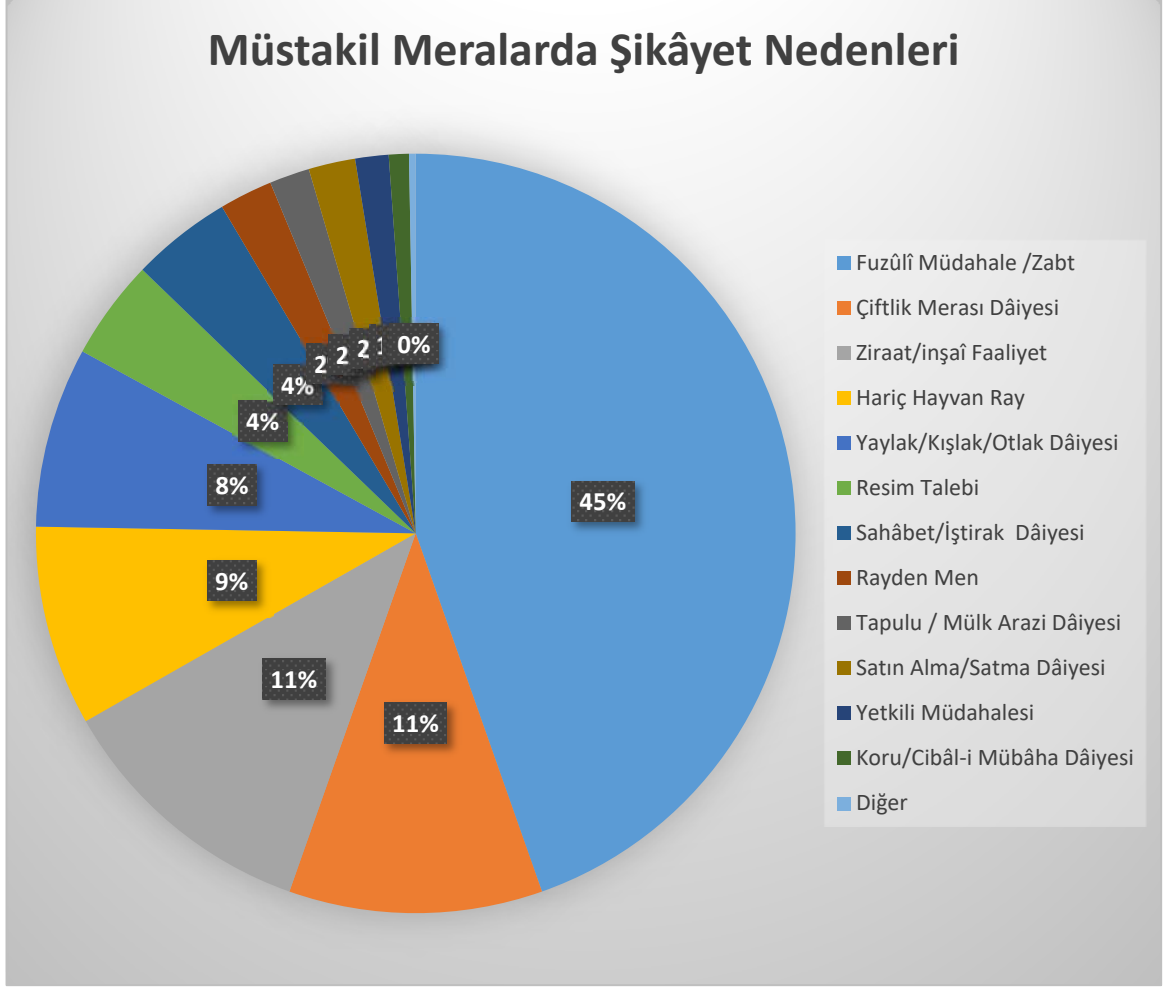
⁵⁹⁷ BOA, BEO 458-34338, M. 19 Ağustos 1894; 518/38829, M. 20 Kasım 1894.

⁵⁹⁸ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 84, sayfa no/belge no: 82/330, M. 28 Mart 1866. Benzer bir örnek için bk: BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 76, sayfa no/belge no: 33/143, M. 13 Şubat 1841.

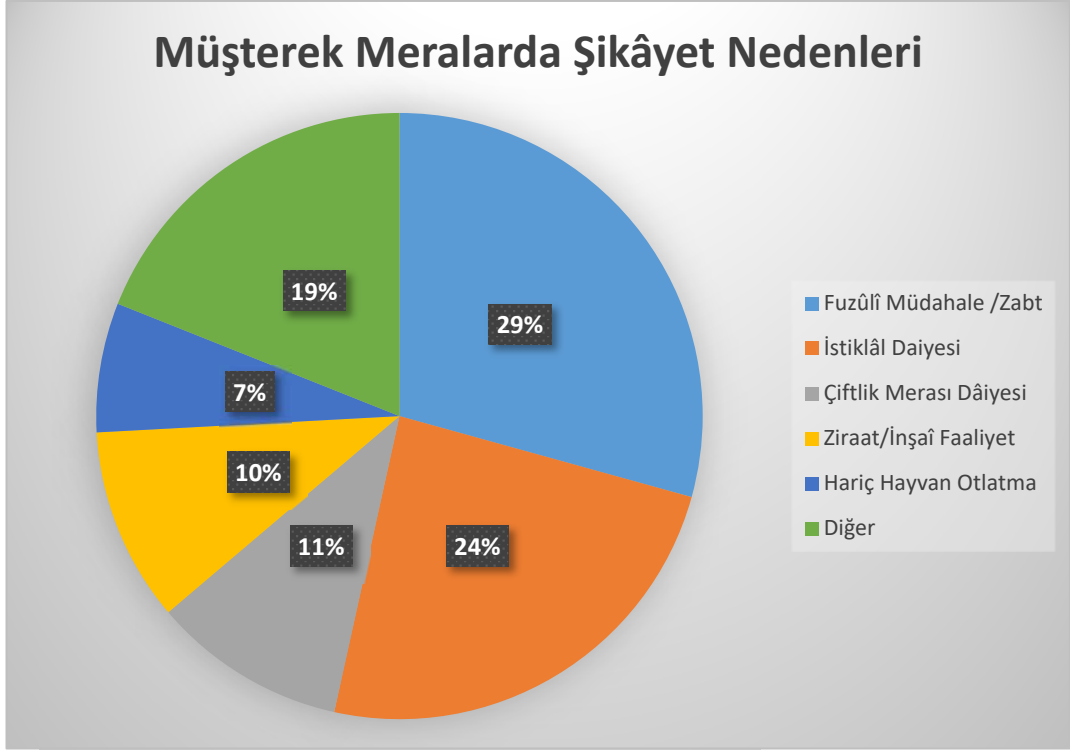
⁵⁹⁹ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 85, sayfa no/belge no: 11/21, M. 30 Mayıs 1867.

⁶⁰⁰ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 82, sayfa no/belge no: 52/227, M. 18 Aralık 1857.

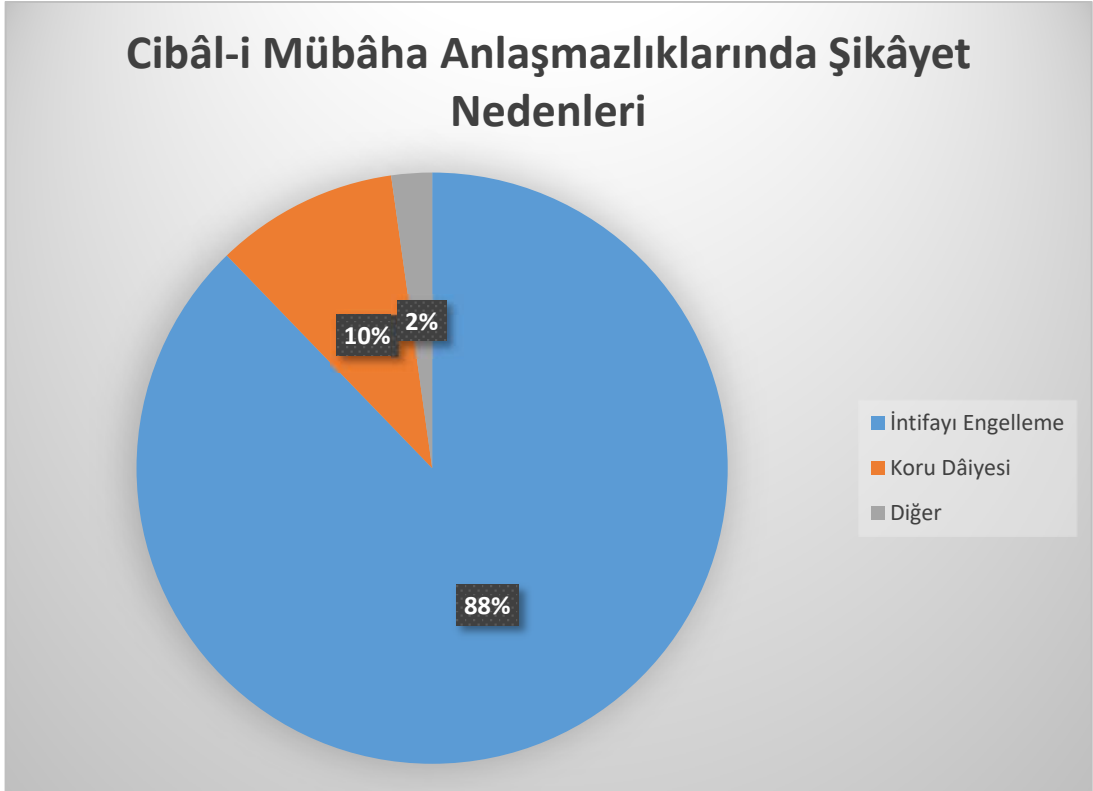
Müstakil Meralarda Şikâyet Nedenleri

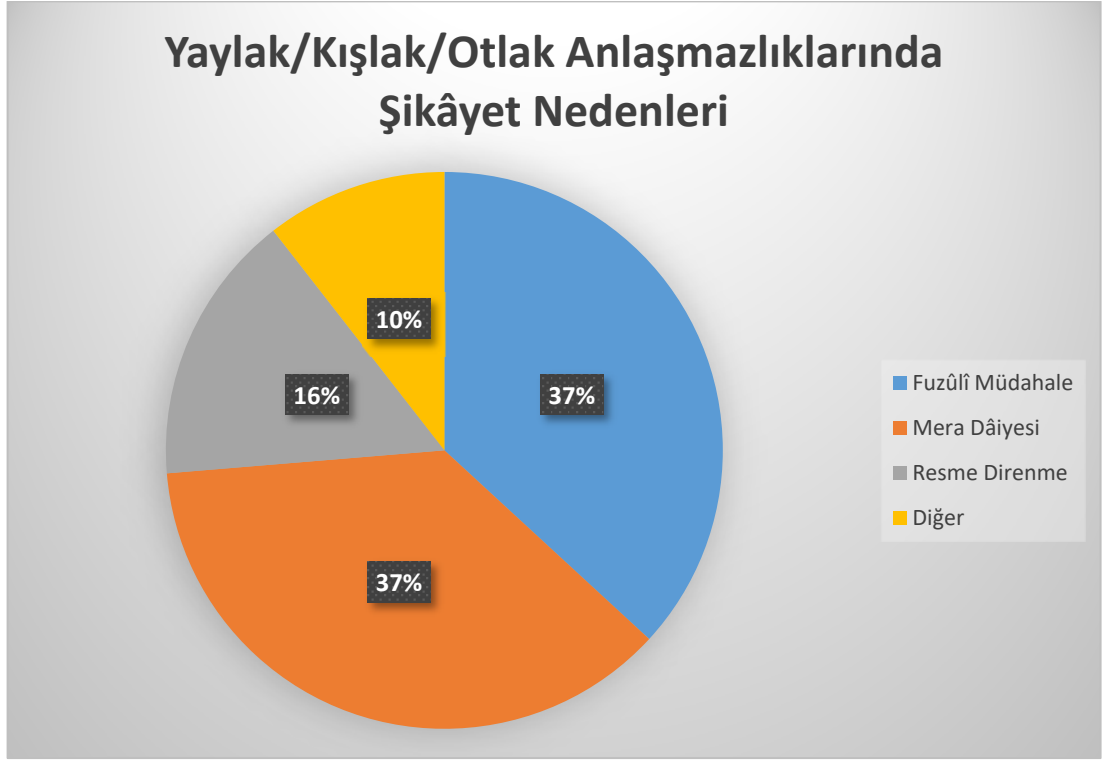
Tablo 5: Müstakil Meralarda Şikâyet Nedenleri

Tablo 6: Müşterek Meralarda Şikâyet Nedenleri

Tablo 7: Cibâl-i Mübâha Anlaşmazlıklarında Şikâyet Nedenleri

Tablo 8: Yaylak, Kışlak ve Otlak Anlaşmazlıklarında Şikâyet Nedenleri

5.4. Taraflar

İhtilafın tarafları kimlikleri ve nitelikleri açısından değerlendirildiğinde ortaya çıkan tablo kısaca şöyleydi. Öncelikle ortak arazi anlaşmazlıklarında müddei taraf, beklendiği üzere, neredeyse tamamen, araziden yararlanmakta olan köy veya kasaba ahalisinden oluşmaktaydı. Şikâyetler topluca yapılmakta, bireysel şikâyetler nadiren görülmekteydi.⁶⁰¹ Şikâyet olunan taraf ise arazinin türüne göre farklılık göstermekle birlikte temelde komşu köy ahalisinden oluşmaktaydı. Aynı köyde yaşayan ahali, köy meraları ya da civar köylerle paylaştıkları *cibâl-i mübâha* ormanları söz konusu olduğunda kendi aralarında daha az ihtilafa düşüyordu. Komşu köy ahalisi ile “köydaş”ları, çiftlik sahipleri ve mülkî idareciler takip ediyordu. Müşterek meralar söz konusu olduğunda ahali en fazla ortağı bulunan köy ahalisi ile karşı karşıya geliyordu.

⁶⁰¹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 88/361, M. 8 Aralık 1838; 82-85-386, M. 27 Aralık 1858.

Son olarak kayıtlarda “*ecânib*” olarak geçen kimliği belirsiz kimseler köylünün ortak arazilerine zaman zaman göz dikebiliyordu.

Taraflar bazı durumlarda ilginç bir tablo oluşturuyordu. Örneğin 1842 Nisan ayı ortalarında gönderilen bir hükmün muhataplarından biri aynı zamanda kendisinden şikâyet olunan bir idareci idi. Karaferye Kazası müdürü bir köy ahalisinden mera resmi istemekle suçlanmıştı. Müdür şikâyete göre köylüyü resim vermedikleri takdirde merayı başkasına satmakla tehdit etmişti. Daha da ilginç anlaşılmazlığın çözümü diğer tüm hükümlerde olduğu gibi içinde müdür beyin bizzat kendisinin de bulunduğu örfi ve şer‘î yetkililere havale edilmişti.⁶⁰²

Şikâyetler mahkemeye yansıdığında ortaya çıkan tablo çok daha renkli olabiliyordu. Her iki tarafın bizzat ya da vekilleri aracılığıyla yaptığı savunmalar bazı yerlerde kalabalık bir köylü ordusu tarafından izleniyordu. Örneğin Toryan Kazası’nda yaşanan bir mera anlaşmazlığında imam ve muhtar dahil olmak üzere ahaliden yetmiş beş kişi anlaşmazlık mahallinde yapılan mürâfaaya bizzat katılmıştı.⁶⁰³ Müddei ve müddeialeyh tarafın, haklarını vekilleri aracılığı ile savunması oldukça sık rastlanan bir durumdu. *Kavm-i mahsur* olan, yani yüz kişiden az nüfusa sahip köyler için vekil tayin etmek, aksi durumda ahalinin tamamının *ikâme-i da‘vâ* etmesi şart olduğundan, neredeyse bir zorunluluktuktu. Örneğin Nevrekop’ta *kavm-i mahsûr* olan altı mahalle ahalisi müşterek meralarına el koyan kimselerle vekilleri aracılığı ile mürâfaa olunmuştu.⁶⁰⁴ Yine Nevrekob’a bağlı *kavm-i mahsur* olan on üç mahalle ahalisi, meralarını ziraate açan kimselere karşı haklarını vekilleri aracılığı ile savunmuşlardı.⁶⁰⁵ Her iki anlaşmazlıkta da vekillerin “yüz kişi” tarafından atandıkları özellikle belirtilmişti. Ohri’de bulunan ve *kavm-i mahsûr* olarak nitelenen üç köy ahalisi, anlaşmazlık mahallinde yapılan mürâfaada haklarını yine vekilleri aracılığıyla savunmuştu.⁶⁰⁶

⁶⁰² BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 10/19.

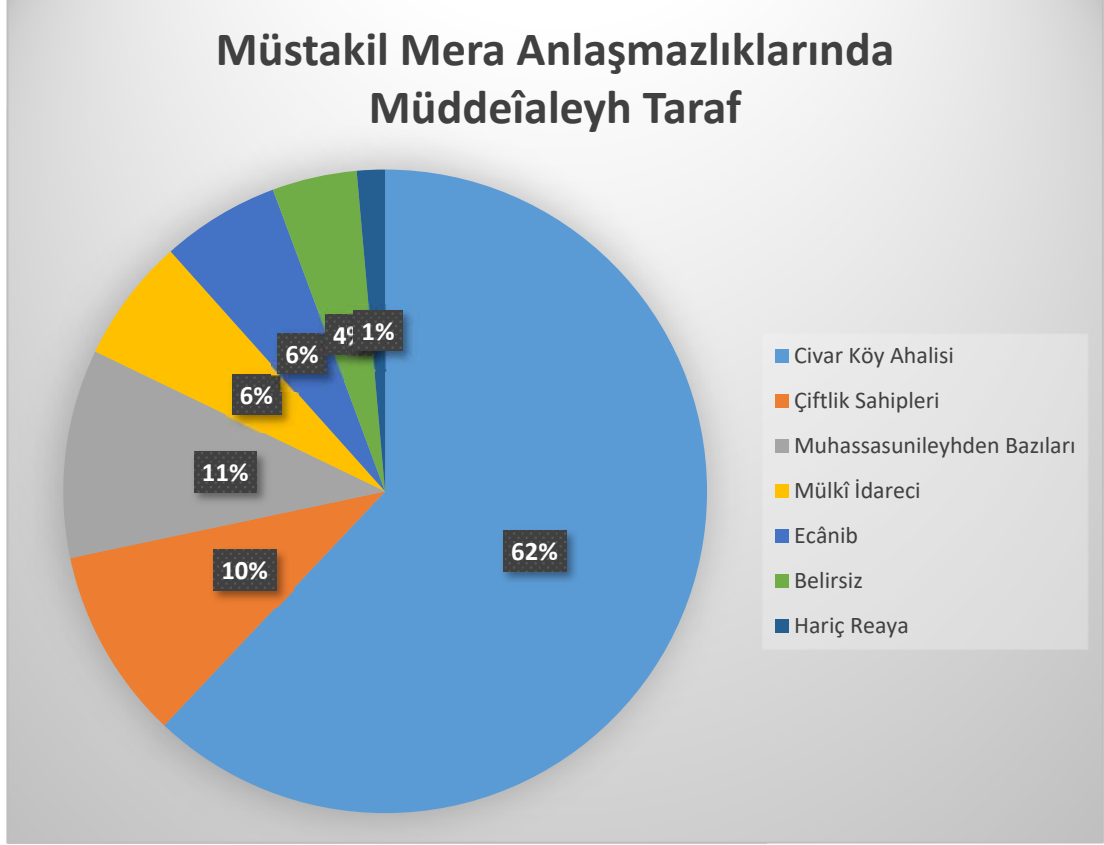
⁶⁰³ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 39/175, M. 11 Şubat 1863.

⁶⁰⁴ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 10/21, M. 27 Nisan 1856.

⁶⁰⁵ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 10/22, M. 27 Nisan 1856.

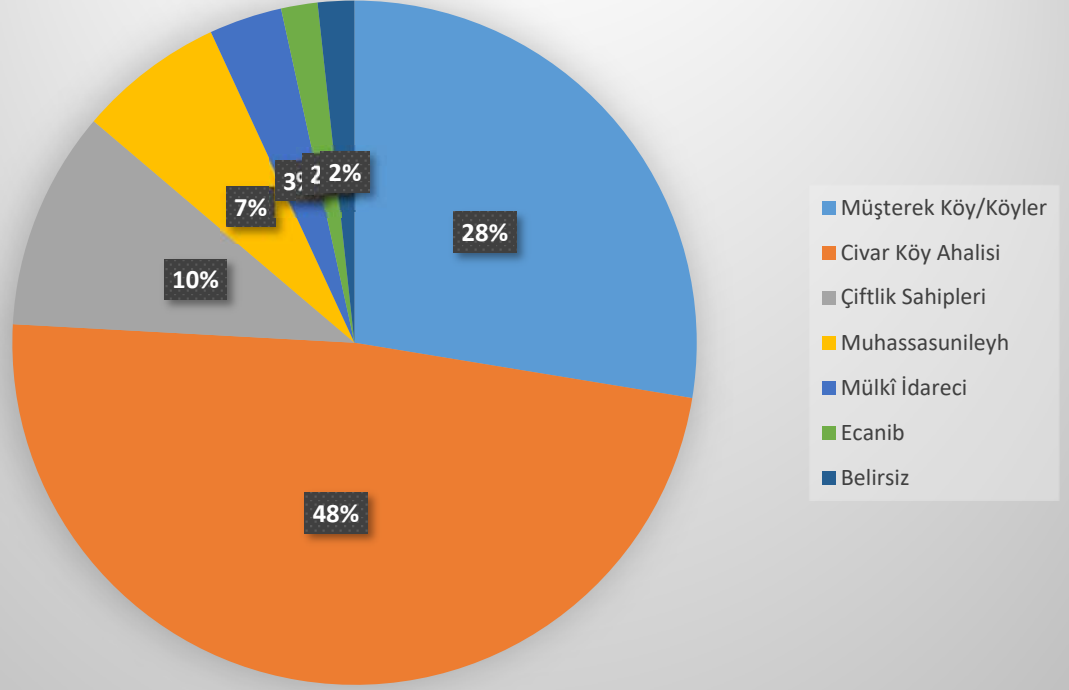
⁶⁰⁶ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 73/304, M. 16 Haziran 1865.

Müstakil Mera Anlaşmazlıklarında Müddeîaleyh Taraf

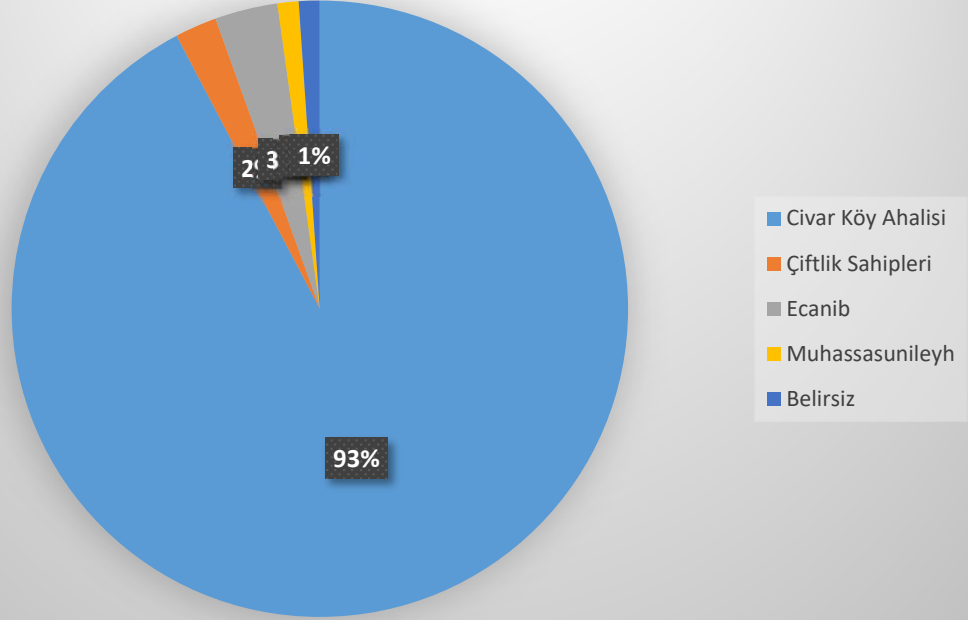
Tablo 9: Müstakil Mera Anlaşmazlıklarında Müddeîaleyh Taraf

Müşterek Mera Anlaşmazlıklarında Müddeîaleyh Taraf

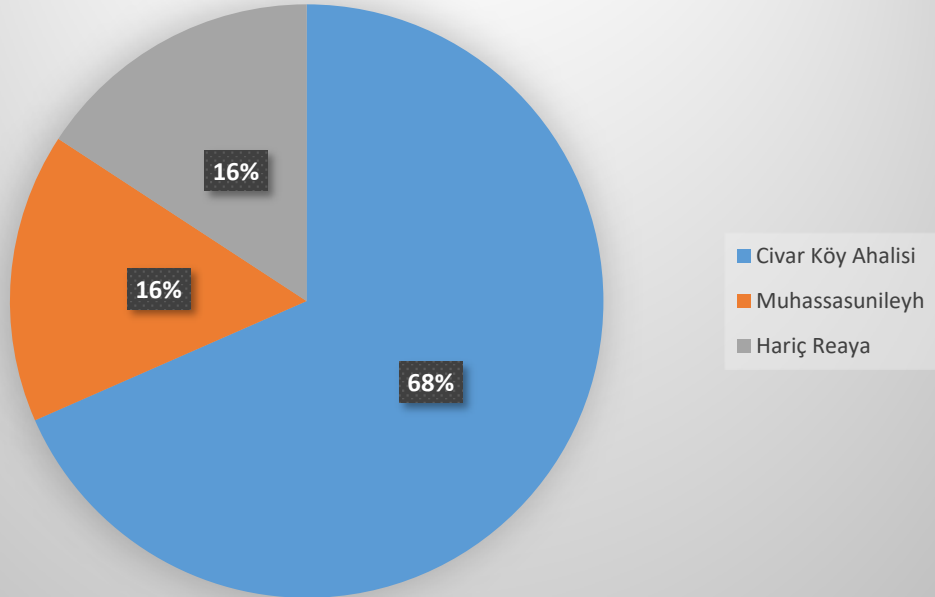
Tablo 10: Müşterek Mera Anlaşmazlıklarında Müddeîaleyh Taraf

Cibâl-i Mübâha Anlaşmazlıklarında Müddeâleyh Taraf

Tablo 11: Cibâl-i Mübâha Anlaşmazlıklarında Müddeâleyh Taraf

Yaylak-Kışlak-Otlak Anlaşmazlıklarında Müddeâleyh Taraf

Tablo 12: Yaylak, Kışlak ve Otlak Anlaşmazlıklarında Müddeâleyh Taraf

5.5. Başvuru Türleri

Şikâyetler Dîvân-ı Hümâyûn'a farklı kanallar üzerinden ulaşıyordu. İncelenen hükümlere göre şikâyet kanallarının en yaygını şikâyetçinin problemi arzuhal vasıtasıyla iletmesiydi. Ortak arazilerle ilgili şikâyetleri içeren arzuhaller yukarıda ifade edildiği üzere çoğunlukla ilgili arazinin kullanıcıları tarafından kaleme alınmış veya aldırılmıştı.⁶⁰⁷ Ahali arzuhalinde şikâyetini dile getirdikten sonra Dîvân'dan örfî ve şer'î yetkililere konuyla ilgili hüküm gönderilmesini isterdi. Söz konusu talep standart kalıplarla ifade edilirdi: “*Kânûn üzere amel olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûru istid'â*”, “*ol bâbda emr-i şerîfim sudûru istid'â*”. Şikâyetçilerden bazıları talebini daha net ifadelerle aktarır, şikâyet konusu olan anlaşmazlığın nerede ve ne şekilde çözümlenmesini istediklerini açıkça belirtirlerdi: “*Mahallinde şer'le rü'yet olunmak bâbında*”, “*mahallinde meclis-i memlekette ber-mûceb-i kânûn-i kadîm rü'yet olunmak bâbında*”.

Şikâyetlerin iletilmesinde kullanılan bir başka yöntem şahsen yapılan başvurulardı. Şahsen gerçekleşen başvurularda şikâyetçiler Dîvân üyelerinin huzuruna çıkıp şikâyetlerini bizzat dile getirirlerdi.⁶⁰⁸ İncelenen şikâyetlere göre bu yöntem 1840 yılına kadar oldukça yaygındı. 1838 ve 1840 yılları arasında yapılan başvuruların yüzde altmış sekizinde köy ahalisi Dîvân'a bizzat “*gelüb*” şikâyette bulunmuştu. Söz konusu hükümlerde şikâyetçi grubun sayıca büyüklüğü hakkında net bir bilgi verilmemekle birlikte falanca “*karye ahâlisi*”nin bizzat gelmiş olduğu açıkça belirtilmekteydi. 1840 yılı başlarına gelindiğinde ise bu yöntem birden bire ortadan kaybolmuş, şikâyetlerin arzuhal yoluyla iletilmesi bu tarihten sonra sistematik hâle gelmişti.

Ortak arazi anlaşmazlıklarının Dîvân-ı Hümâyûn'a iletilmesinde etkili olan bir diğer kanal şer'î ve örfî yetkililerin ilam ve mazbatalarıydı. Söz konusu ilam ve mazbataların iletilmesinde çeşitli saikler rol oynamaktaydı. Örneğin nâipler vasıtasıyla gönderilen

⁶⁰⁷ Kuralına uygun bir şekilde yazma kabiliyetine sahip olanların bu işi kendilerinin üstlenmesi teoride mümkündü. Ancak tahmin edileceği üzere şikâyetçilerin büyük bir kısmı bu kabiliyete sahip değildi. Bu nedenle şikâyetçiler İstanbul'a geldiğinde bu işte uzmanlaşmış arzuhalcilere başvurmakta idi. Tuğluca, a.g.e., s. 50.

⁶⁰⁸ Tuğluca, a.g.e., s. 50.

ilamlar genellikle ahalinin mahkeme kararını teyit ettirme arzusundan kaynaklanmaktaydı.⁶⁰⁹ Müşir ya da mahalli meclis gibi yetkili kişi ve kurumlar tarafından iletilen yazılar (mazbatalar, tahriratlar) ise farklı sâiklerle kaleme alınmış olabilirdi. Örneğin Bogonya'ya bağlı iki köy arasında yaşanan bir mera anlaşmazlığı şikâyetçi tarafın talebi üzerine Elviye-i Hamse Müşiri tarafından iletilmişti.⁶¹⁰ Edirne müşiri Emin Paşa'nın gönderdiği tahrirat ise bizzat müşir beyin çiftlik merasına yapılan haksız müdahaleyi haber vermekteydi.⁶¹¹ Siroz meclisi tarafından gönderilen bir başka tahrirat Demirhisarı Kazası'na bağlı Yanve Köyü ahalisi ile İbrahim ve Mehmed adlı iki kardeş arasındaki arazi ihtilafını bildirmekteydi.⁶¹² Son olarak Balboğun Kazası'na bağlı Selçika Köyü'nde yaşanan bir mera ihtilafı Çiftlikât Komisyonu'nun mazbatası vasıtasıyla Dîvân'a ulaşmıştı.⁶¹³

Bazı hükümler taraflardan birinin Divân-ı Hümâyûn'a doğrudan şikâyette bulunması sonrasında değil mahallî meclisin çözüm konusunda yetersiz kalması nedeniyle gönderilmişti. Örneğin Üsküp Kazası'nda bir köy ahalisi ve kaza sakinlerinden Kâzım Bey arasında yaşanan bir arazi ihtilafı idarî meclis mazbatsıyla Dîvân'a bildirildiğinde konu Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilmişti. Meclis "*bir hayli müddetten beri sürüncemede olan*" ihtilafı sona erdirme vazifesini Üsküp nâibi Mustafa Hakkı'ya tevdi etmişti. Yalnızca nâip efendiye hitaben gönderilen hüküm tapulu arazilerin ve meraların birbirine dönüştürülemeyeceği kuralını hatırlatarak tarafların anlaşmazlık mahallinde mürâfaa olunmalarını buyurmuştu.⁶¹⁴

⁶⁰⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 38/137, M. 24 Aralık 1847; 77-86-300, M. 5 Ekim 1843; 80-14-57, M. 25 Ocak 1849; 80-89-450, M. 24 Ocak 1851; 80-142-699, M. 2 Nisan 1852; 84-11-48, M. 21 Şubat 1862.

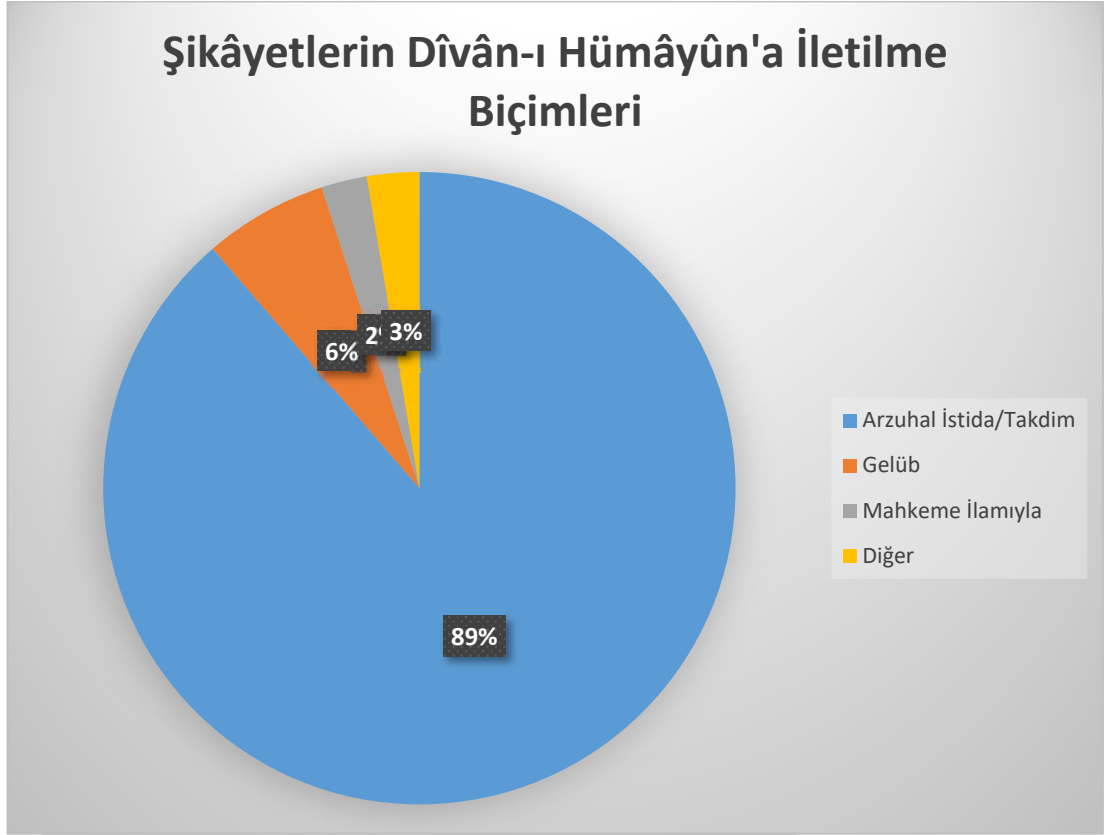
⁶¹⁰ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 91/377, M. 26 Ocak 1839.

⁶¹¹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 28/111, M. 16 Nisan 1857.

⁶¹² BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 45/152, M. 24 Eylül 1844.

⁶¹³ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 14/38, M. 23 Ağustos 1856.

⁶¹⁴ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 57/248, M. 18 Nisan 1864.

Tablo 13: Şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyûn'a İletilme Biçimleri

5.6. Çözüm Sürecinde Rol Oynayan Kişi ve Kurumlar

5.6.1. Merkezdeki Aktörler

Dîvân-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetlerin çözümünde merkezî ve yerel aktörler olmak üzere iki grup rol oynamaktaydı. Merkez sahnesinde rol alanların başında şikâyetle ilgili ön incelemeyi gerçekleştiren Çavuşbaşı ve maiyetindeki çavuşlar bulunmaktaydı. Çavuşbaşı ve adamları şikâyetlerin dinlenmesi sürecinde de etkiliydiler. Başvuru sahiplerinin sıralanması ve dava özetlerinin hazırlanması işlerini tezkireci denen görevlilerle birlikte yürütürlerdi. Klasik dönemde veziriazamın başkanlık ettiği toplantılarda reisülküttab, kazasker ve defterdar gibi görevliler yer almaktaydı. Veziriazam idarî ve tımar işleriyle, kazasker şer'î-dinî konularla, defterdar ise malî ihtilaflarla ilgilenirdi. Bazı şikâyet davaları elde bulunan veriler doğrultusunda derhal

karara bağlanırdı. Bazılarında ise şikâyetler mahallinde kanun ve şer‘ çerçevesinde görülmek üzere bölgenin örfi ve şer‘î yetkililerine havale edilirdi.⁶¹⁵

Bu çalışmada incelenen şikâyetlerin neredeyse tamamı ikinci gruba dahildi. Dîvân-ı Hümâyûn daha önce mahkemede kesin sonuca ulaşmış bazı ihtilaflar⁶¹⁶ dışındaki tüm şikâyetleri kesin bir sonuca bağlamak yerine mahallî yetkililere havale etmişti. Bununla birlikte müştekilerin ya da aracı kişi ve kurumların başvuruları sonrasında yazılan hükümler mahallî yetkililerin nasıl ve neye göre hareket edeceklerine dair çeşitli anahtarlar barındırmaktaydı. Çözüm anahtarlarının başında ruznamçe, mufassal, icmal ve vakıf defterlerini ihtiva eden Defterhâne-i Âmire kayıtları bulunmaktaydı. İlgili kayıtlar meraların Defterhâne’de kaydı bulunmadığından mera anlaşmazlıklarında gündeme getirilmezdi.⁶¹⁷ Ancak taraflardan biri arazinin yaylak ya da kışlak olduğunu iddia ettiğinde söz konusu arazilerin kaydı mevcut olabileceğinden “*kuyûda mürâca‘at*” olunurdu. Yine *cibâl-i mübâha* anlaşmazlıklarında ihtilaflı ormanın türünü belirlemek üzere ilgili defterler mutlaka karıştırılırdı. Kayıtlar müşteki ya da şikâyet olunan köyün vergi yükümlülükleri arasında koru resminin bulunmadığını gösterirse ormanın *cibâl-i mübâhadan* olduğuna hükmolunurdu. Erken tarihli hükümlerde ilgili defterlerin isimleri açıkça zikredilmekteydi: “*Defterhâne-i âmiremde mahfûz rûznâmçe-i hümâyûn ve defter-i icmâl ve mufassala mürâca‘at olundukda*”, “*defterhâne-i âmiremde mahfûz defter-i evkâfa mürâca‘at olundukda*”.⁶¹⁸ Daha geç tarihli hükümlerde ise “*defterhâne kuyûduna mürâca‘at olunduğu*” şeklinde özet bir bilgi verilirdi.⁶¹⁹ Her iki durumda da ilgili köylerin vergi yükümlülükleri detaylıca sıralanırdı. Verilen bilgiler bazen oldukça

⁶¹⁵ Tuğluca, a.g.e., s. 68-76.

⁶¹⁶ Yerel mahkeme tarafından görülen davalar hakkında olup mahkeme kararının teyidi amacıyla gönderilen söz konusu hüküm grubuna dair bazı örnekleri için bk: *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 80, sayfa no/belge no: 14/57, M. 25 Ocak 1849; 80-142-699, M. 2 Nisan 1852; 80-39-179, M. 28 Eylül 1849; 82-10-21, M. 27 Nisan 1856; 82-67-305, M. 13 Temmuz 1858; 83-49-163, M. 5 Aralık 1860; 84-61-261, M. 27 Ağustos 1864; 87-73-304, M. 16 Aralık 1865.

⁶¹⁷ Yalnızca tek bir mera anlaşmazlığında Defterhane kayıtlarına başvurulmuş, anlaşmazlığa taraf olan her iki köyün hâsılı tahtında yaylak resmi olduğu bilgisi paylaşılmıştı. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 89/313, M. 25 Ekim 1843.

⁶¹⁸ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 11/43, M. 26 Şubat 1838; 75-12-47, M. 18 Mart 1838; 75-64-254, M. 1 Eylül 1838; 75-76-305, M. 10 Ekim 1838; 75-111-515, M. 2 Ağustos 1839; 75-140-652, M. 2 Haziran 1840; 76-12-40, M. 29 Ağustos 1840; 76-26-108, M. 14 Ocak 1841; 77-28-93, M. 6 Ekim 1842; 77-44-157, M. 3 Ocak 1843; 77-49-174, M. 21 Şubat 1843; 77-51-182, M. 3 Mart 1843.

⁶¹⁹ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 79, sayfa no/belge no: 45/140, M. 10 Aralık 1846; 79-57-170, M. 17 Şubat 1847; 80-4-10, M. 8 Kasım 1848; 80-15-62, M. 6 Mart 1849; 81-20-98, M. 24 Kasım 1852; 82-13-36, M. 23 Ağustos 1856; 84-50-220, M. 26 Ağustos 1863.

ayrıntılı olmaktadır. Örneğin Selanik'e bağlı Platimone kazasında yaşanan bir yaylak anlaşmazlığında, anlaşmazlık mahallinin bulunduğu köyün, bağlı bulunduğu idarî birimden başka bir idarî birime aktarılmasının hikâyesi bile sebepleri ile birlikte izah edilmişti.⁶²⁰

Defterhâne kayıtları bazı durumlarda imdada biraz geç yetişmekteydi. Kırçova kazasına bağlı Müslüman Sob ve gayrimüslim İzvirce köylerini yaklaşık on yıl boyunca uğraştıran bir anlaşmazlıkta kayıtlara sonradan bakılması İzvircelileri az kalsın seksen yıllık meralarından edecekti. Köylüler arasındaki ihtilaf İzvirce ahalisinin, meralarına müdahale eden Sob ahalisinden şikâyetçi olmasıyla başlamıştı. 1847 yılı sonlarında yapılan şikâyeti müteakip taraflar anlaşmazlık mahallinde mürâfaa olunmuştu. Davalı Sob tarafının iddialarına göre anlaşmazlık mahalli ahalisi dağılan komşu bir köyün yaylak ve kışlağı olup kendileri araziyi köylerinin yaylak ve kışlağı olmak üzere yetmiş yedi sene önce sahib-i arzdan satın almışlardı. Ancak kısa bir süre önce İzvirceliler kaza ziraat müdürü Süleyman Bey'e başvurarak "hâlî" olduğunu söyledikleri araziyi 5.500 kuruşa köyleri üzerine yazdırmışlardı. Sob ahali bu olaydan haberdar olduklarında ziraat müdürünün kapısını çalarak ellerinde bulunan tapu senetlerini ibraz etmişler, kısa bir süre sonra da iddialarını anlaşmazlık mahallinde tevatüren ispat etmişlerdi. Ne var ki anlaşmazlık mahalli kısa bir süre sonra bu kez Manastır tarafından gönderilen bir müvella huzurunda yapılan mürâfaada İzvirce tarafına hükümlenmişti. Sob tarafına göre bu ikinci mürâfaa şaibeliydi, çünkü muhataplarının iddialarını ispatlamak üzere ortaya sürdükleri on iki şahit anlaşmazlık mahallinden yararlanan kimselerden oluşmaktaydı.

İzvirce tarafının suçlamalara karşı cevabı inkârla başlamıştı. Köylüler anlaşmazlık mahallinin köylerine ait meraları olduğunu iddia etmekteydi. Yetkililere delil olarak bir mahkeme ilamı ibraz etmişlerdi. Söz konusu ilam Manastır'lı müvella huzurunda

⁶²⁰ Mihrimah Sultan evkâfına ait olup aralarında şikâyetçi köyün de bulunduğu bazı köylere "konan" sancakbeyleri ahalinin yem ve yiyeceklerini bedava almakla kalmayıp mal ve erzaklarını dahi çalmaktalardı. Durum kadı ve vakıf mütevellisi tarafından idarî merkeze bildirilince köyler Selanik Sancağı'na bağlanmıştı. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 68/245, M. 19 Temmuz 1843.

gerçekleşen mürâfaa sonrasında kendilerine verilmişti. Ayrıca ilamın içeriğini doğrulayan altmış altı kişilik bir şahit ordusu da elan arkalarındaydı. Ne var ki şahitlerin yirmi beşi anlaşmazlık mahallinden bilfiil yararlanan kimselerden oluşmaktaydı. İsvircelilerin sahneye sürdüğü şahitler konusunda ortada bir başka sorun daha bulunmaktaydı. Söz konusu şahitler “meşhûr ve mütevâtir” bir gerçeğin aksini haber vermekteydi. Belgede ifade edildiği üzere “mûteber fetva kitapları” böyle bir durumda nasıl hükmedilmesi gerektiği konusunda gayet açıktı:

“... bir karye ahâlîsinin tapu ve mukâta‘a ile tasarruflarında olub koyun kışlakları olan bir mikdâr arâzî için kurbunda olan karye ahâlîsi ol arâzî karyemize mahsûs mer‘âdır diye da‘vâ ve karye-i uhrâ kurbunda olub ol mer‘âdan intifâ‘ları olan kimesneler şahâdet eyleseler makbûle olur mu? Olmaz...”

“... bir karye kurbunda olan bir mikdâr arâzî âher karye ahâlîsinin kadîmden tapu ile tasarruflarında olub mahsûs koyun kışlakları meşhûr ve mütevâtir iken karye ahâlîsi ol arâzî bizim mahsûs mer‘âmızdır diye meşhûr ve mütevâtirin hilâfına ikâme-i beyyine eyleseler da‘vâları mesmû‘a ve makbûle olur mu? El-cevâb; olmaz ...”.

Sob tarafının şahitleri muhataplarından sayıca sadece bir fazla idi. Ancak kesin hükme giden yolda bu durum sadece bir ayrıntıydı. Mürâfaada şahitlerin sayısı değil verdikleri bilginin niteliği belirleyici olmaktaydı. Sob ahâlisi lehine şahitlik yapanların ifadeleri nitelik açısından daha üstündü, çünkü yaygın olarak bilinen bir gerçeği (şöhret-i şâyi‘a) aktarıyordu. Bu nedenle “edâ etdikleri şahâdetleri” kabule daha şayan bulunmuştu. Mahkeme de bu durumu göz önünde bulundurmuş ve ihtilâflı arazinin köyün kışlağı olduğuna hükmetmişti. Bununla birlikte karar taraflar arasında bir barış sağlamamıştı. Dört yıl sonra gönderilen bir hüküm İsvircelilerin iddialarında ısrar ettiklerini göstermekteydi. İsvirice tarafının şikâyeti üzerine gönderilen hüküm müşteki köyün lehine olacak bir bilgi de içeriyordu. Yeni hükme göre iki köyün hâsılları arasında yaylak veya kışlak resmi bulunmuyordu. Ayrıca hükümde mera yerlerine sonradan kışlak ve yaylak nâmıyla tapu senedi verilmesinin kanunlara aykırı bulunduğu da hatırlatılmış ve davanın yeniden görülmesi buyrulmuştu. Ancak emir tarafların yeniden

yüzleştirilmesi için yeterli olmamış, İzvirce tarafının merkeze bu yönde iki kez daha başvurması gerekmişti. Nihayet 1853 yılı baharında gönderilen üçüncü hükümden sonra taraflar Manastır meclis-i kebirinde tekrar mürâfaa olunmuştu. Sob köyü tarafı ilginç bir şekilde bu kez arazinin İzvirce Köyü'nün merası olduğunu kabul etmiş, günün sonunda kazanan İzvirce tarafı olmuştu.⁶²¹

Defterhâne kayıtları ihtilaf konusu olan arazinin tapulu arazi olduğu iddia edildiğinde de gündeme gelir, araziyle ilgili ferağ ve intikal bilgileri, varsa, hükmün muhataplarıyla paylaşılırdı. Örneğin Nevrekep Kazası'na bağlı bir çiftlik arazisinin mera olduğu iddia edildiğinde 1.496 dönümlük arazinin satış ve tapu bilgileri bizzat defter emini tarafından beyan olunmuştu.⁶²² Benzer bir durum Demirhisarı Kazası'na bağlı Vezne Köyü'ndeki tapulu arazilere mera iddiasıyla müdahale edildiğinde de yaşanmıştı.⁶²³ Ancak aksi bir durumu haber veren şikâyetlerde, yani meralara tapulu arazi olduğu iddiasıyla yapılan müdahalelerde kayıtlara müracaat olunmamaktaydı.⁶²⁴

Mahallinde çözülecek ihtilaflar için müracaat olunan bir diğer anahtar şikâyetlerin kayıtlı bulunduğu ahkâm defterleriydi. Dîvân'a bağlı beylik kaleminde muhafaza edilen söz konusu defterler,⁶²⁵ şikâyetin, -varsa- tarihçesini hükmün muhataplarıyla paylaşmak üzere, dikkatlice tetkik edilirdi. Buna göre anlaşmazlığın tarafları ve ihtilaf konusu olan arazi daha önce herhangi bir şikâyete konu olmuşsa “*defterhânedede mahfûz kuyûd-ı ahkâma*” bakılır ve en eski tarihli kayıttan başlamak üzere şikâyet silsilesinin dökümü yapılırdı.⁶²⁶

⁶²¹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 79, sayfa no/belge no: 99/328, M. 19 Aralık 1847; 79-101-328, M. 13 Mart 1848; 80-138-682, M. 14 Ocak 1852; 81-11-46, M. 27 Ağustos 1852; 81-35-188, M. 1 Nisan 1853; 82-12-30, M. 25 Haziran 1856.

⁶²² BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 37/166, M. 24 Kasım 1862.

⁶²³ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 50/222, M. 5 Ekim 1863.

⁶²⁴ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 62/209, M. 1 Mart 1845; 78-70-241, M. 29 Nisan 1845.

⁶²⁵ Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı” *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 1, ed. E. İhsanoğlu, Feza Gazetecilik, İstanbul 1994, s. 181.

⁶²⁶ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 11/43, M. 26 Şubat 1838; 75-53-217, M. 12 Ağustos 1838; 76-14-50, M. 18 Eylül 1840; 76-26-108, M. 14 Ocak 1841; 77-38-137, M. 24 Aralık 1842; 78-19-61, M. 10 Mayıs 1844; 80-134-633, M. 13 Şubat 1852; 81-100-495, M. 1 Mart 1855; 82-14-38, M. 23 Ağustos 1856. Aksi durumdaki tek bir örnek için bk: 79-28-89, M. 2 Eylül 1846 ve 79-29-91, M. 25 Temmuz 1846.

Dîvân-ı Hümâyûn kalemi mevcut kayıtlardan çıkarılan verilerin yanı sıra problemi çözecek hukukî anahtarı da mahallî yetkililere mutlaka göndermekteydi. Arazi Kanunnâmesi yürürlüğe girmeden önceki tarihlerde bu anahtar klasik dönem kanunnâmelerinden istihraç edilen hükümlerdi. Örneğin mera anlaşmazlıklarında “*mer’â cümleden mukaddem olmağla*”⁶²⁷ ya da “*mer’â yerlerinde sonradan ebniye ihdâs olunmak hilâf-ı kânûn olmağla*”⁶²⁸ şeklindeki ahkâm hatırlatılırdı. Veya otlak anlaşmazlıkları gibi vergilendirme meselesinin gündeme gelebileceği anlaşmazlıklarda eyalet ve sancak kanunnâmelerinde sıklıkla karşılaşılan hukukî mevzuat tekrar edilirdi:

“... kadîmî otlak yerlerine beher sene zamânında hâricden koyunlarıyla geliüb durup oturub ot ve su intifâ’ edüb oşür ve resim gibi nesne vermeyenlerin her üç yüz koyunları bir sürü ‘addolunarak â’lâ sürüden bir koyun ve evsat sürüden bir şişek ve ednâ sürüden bir toklu otlak resimlerin ... ahz ve kabz etdirüb davar ashâbını resimleri üzerinde hilâf-ı defter-i hâkâni ve mugâyir-i kânûn ta’allül ve mûmâna’at etdirilmemesi husûsuna dikkat ve şurût-i mezkûreye ve kayd-i defter-i hâkâniye ve kânûna münâfi’ vaz’ı tecvîzden hazer ve mücânebet olunmak bâbında”.⁶²⁹

Arazi Kanunnâmesi sonrasına tarihlenen hükümlerde ise problemi çözecek kanun maddesi kelimesi kelimesine yer almaktaydı. Kanunnâmenin meralarla ilgili doksan yedinci maddesi en fazla referans verilen kanun maddesi olarak dikkat çekmekteydi.⁶³⁰ Yine *cibâl-i mübâha* anlaşmazlıkları söz konusu olduğunda kanunnâmenin yüz dördüncü maddesine mutlaka atıf yapılırdı.

⁶²⁷ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 100/448, M. 26 Nisan 1839; 78-94-317, M. 21 Kasım 1845; 82-49-212, M. 19 Kasım 1857.

⁶²⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 79, sayfa no/belge no: 4/7, M. 27 Şubat 1846.

⁶²⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 64/254, M. 1 Eylül 1838.

⁶³⁰ Ortak arazilerle ilgili hükümler söz konusu olduğunda ilgili kanunnâmeye yürürlüğe girmesinden yaklaşık iki ay sonra atıf yapılmaya başlanmıştı. H. 23 Şevval 1274 (M. 6 Haziran 1858) tarihinde yürürlüğe giren kanunnâme Evâil-i Muharrem 1275 (M. 11 Ağustos 1858) tarihli bir hükümde ilk kez zikredilmişti. BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 70/317. Kanunnâme maddeleri bundan sonraki hükümlerde kendisine artık mutlaka yer bulacaktı.

Hükümlerde yakın tarihli hukukî düzenlemelere atıf yapıldığı da görülmekteydi. Örneğin Tırhala Kazası'na bağlı Ayamon Köyü'nden Zehra adlı bir kadın tapulu tarlalarına mera iddiasıyla müdahale edildiği yönünde bir şikâyette bulununca mal ve emlâk dokunulmazlığını güvence altına alan 1840 tarihli Ceza Kanunu'na atıf yapılmıştı.⁶³¹ İlgili kanun maddesi tapulu arazi şikâyetlerini konu edinen yakın tarihli hükümlerde de zikredilmeye devam etmiş, ancak kısa bir süre sonra sessiz sedasız ortadan kaybolmuştu.⁶³² Yakın tarihli düzenlemelerin reçete olarak sunulduğu bir diğer örnek Köstendil Sancağı mutasarrıfı ve Tikveş nâibine hitaben yazılan bir hükümde bulunuyordu. Şikâyet hariç reayadan otlak resmi alamadığı yönünde şikâyette bulunan ve Moklişte Köyü'nün sahib-i arzı hükmünde olan bir asker emeklisi tarafından yapılmıştı (*Asâkir-i mansûre süvârîsi tekâ'üdlerinden İbrahim veled-i Süleyman*). Problemi çözecek olan reçete fazlasıyla uzun olmakla beraber uygulanacak adımları ayrıntılarıyla bildirmekteydi:

“ ... bu makûle tumârlı süvârî asâkir-i mansûre ve mütekâ'idîn ve sabîlerin uhdelerinde bulunan tumâr ve ze'âmetler karyelerinin hâsılât-ı vâkı'asına göre redîf-i mansûre masârıfıçün ondalık sûretinde veyâhûd âher bir hadd-i münâsibde müşîrân ve mutasarrıfları taraflarından tahsîs kılınan semere kâmilen î'tâ kılınmak ve mütekâ'idîn ve sabîlerin humsu cebelû hâsılâtları kemâkân mansûre hazînesine edâ olunmak ve neferât-ı merkûme li'eclit-ta'sîr karyelerine başka başka çıkmayub içlerinden intihâb eyledikleri birkaç nefer mücerreb muhtârlar ol sancağın müşîr ve ferik ve vâlîsi tarafından buyruldu ahz ve ma'rifetiyle cümlesinin tumârı hisselerini ta'sîr ve tahsîl birle ba'de herkesin hissesi tamâmen ve kâmilen ashâbına î'tâ ve teslîm olunmak ve bir karyede her kimin hissesi ziyâde ise ol hisseyi ve rüsûmâtı ahz ve kabz edüb râyic-i vakte göre kaç kuruluşluk mahsûlât olmuş ise ol hesâbda semere mukâta'a nâmıyla yüzde on kuruluşluk ol memleket

⁶³¹ “... sunûf-ı teba'a-i saltanat-ı seniyyemden büyük ve küçük bir kimse diğer birisinin mâl ve emlâkine bi-gayr-i hakk ta'arruz ve tasallut ve müdâhale etmek veyâhûd cebren almak veya satdırmak için bizzat veyâhûd bi'l-vâsita icbâr eylemek misillü şeyler vechen-minel-vücûh câiz olamaması ve ba'dezîn o makûle madde-i memnû'a ve mekrûheye cesâret eden olur ise farazâ birinin mâl ve emlâkine tasallutu vukû'unda men' ve def' olunub şayet bir takrîb ile zabt etmiş bulunur ise mazbût olan mâl ve emlâk mevcûd ise aynen değil ise semenen sâhibi olana redd etdirilmesi ahkâm-ı cezâiyye iktizâsından ...”. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 145/676. M. 21 Temmuz 1840.

⁶³² *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 145/677, M. 21 Temmuz 1840; 75-146-679, M. 21 Temmuz 1840; 75-146-682, M. 21 Temmuz 1840, 75-147-685, M. 31 Temmuz 1840, 76-3-1, M. 29 Ağustos 1840.

me'mûru tarafından edâ ve edâsını müş'îr sened ahz edüb bâkî kalan mahsûlât ve rûsûmâtı yedlerinde bulunan taksîm defteri mücebince herkes hissesine göre taksîm ve ahz eyleyüb bir vechile re'âyâyı rencide eylememek ve rencide vukâ'a gelirse tahkîk ve tecessüs olduğu anda ber-müceb-i kânûnnâme-i cezâ icâb eden terbiyeleri icrâ kılınacağını müş'îr yedlerine ta'lîmnâme verilmek husûsları irâde-i seniyye-i şâhânemle nizâma rabt olunarak ol bâbda hatt-ı hümayûnım sudûr etmiş olduğu kuyûddan müstebân olmağla ...”⁶³³

Otlak vergisinin toplayamayan sipahilerin şikâyetleri mufassal ve icmal defterleriyle birlikte iltizam defterleri gibi bir takım kayıtların incelenmesini ya da konuyla ilgili sadır olan fermanların zikredilmesini de gündeme getirebiliyordu. Eyâlet-i Cezâyir defteri kâtiplerinden Abdullah veled-i Hüseyin'in şikâyeti bunlardan biriydi. Abdullah Çatalca'ya bağlı Sekendli Köyü'nü tımar olarak uhdesinde bulunduruyordu. Şikâyeti sonrasında köyün vergi gelirleri mutad olduğu üzere mufassal ve icmal defterlerinden bulunup çıkartılmıştı. Ancak iltizamlar hakkında “*karârgîr olan nizâm-ı müstahsene*” gereğince iltizam defterleri de karıştırılmış, köyün iltizama dahil olmadığı anlaşılınca yapılacaklar listesi mevcut nizama göre bir bir sıralanmıştı:

“... kâtib-i merkûmun tımârı olan iltizâmâta dâhil olmadığı i'lâm olunmuş olmakdan nâşî bu makûle eyâlet ve elviye dâhillerinde kâin iltizâmâtıdan şimdiye kadar dâhil-i defter olmayanların bundan böyle dahî vâlât ve mutasarrıfın taraflarından zabt ve iltizâmâta rağbet olur ise sâhibleri mahallerinde mevcûd olduğu hâlde hakikî irzâ ve mevcûd değil ise yine mahallerinde bedel-i sâbıkları ve hâsulâtı özürden 'ârî olıcak vechile tahkîk veyâhûd fakat bir sene mutasarrıflarına zabt ta'sîr ile kimin hâsulâtının zâhire ihrâcına i'tinâ olunarak ona göre bedel-i sâbık itibârıyla kapıkethüdâları taraflarından der'uhde olunmak için keyfiyeti bâ-tahrîrât ve i'lâm Dersa'âdetime inhâ olunmak ve taleb ve rağbet olmadığı sûrette ashâbı taraflarından zabt ve ta'sîr etdirilmesi mukaddemâ bâ-irâde-i seniyye nizâmı muktezâsından olmağla ber-vech-i muharrer 'amel ve hareket eylemek fermânım olmağın ...”⁶³⁴

⁶³³ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 75, sayfa no/belge no: 64/254, M. 1 Eylül 1838.

⁶³⁴ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 75, sayfa no/belge no: 111/515, M. 2 Ağustos 1839. Benzer bir örnek için bk: 75-115-536, M. 20 Eylül 1839.

Hükmün muhataplarına sunulan anahtar Tanzimat’la birlikte gelen yeni bir düzenleme de olabilmekteydi. Yenişehir-i Fener müvellâsıyla birlikte meclis azalarına gönderilen bir hüküm yaylak-kışlak resmiyle ilgili bir ihtilafın Tanzimat-ı Hayriye usulü gereğince çözülmesini buyurmuştu:

“... bu makûle yaylak ve kışlak rûsûmâtı ayrıca bir mâdde ile olarak mahsûlât-ı oşriye misillü rûsûmât-ı mezkûre dahi memûru ma’rifetiyle tahsîl kılınarak tapu ve vergi-yi cedîde karıştırılmak üzere mahallî meclisinde îcâbı tesviye olunmak tanzîmât-ı hayriyye usûlü mehâsin-şümûl iktizâsından olmağla ...”⁶³⁵

İhtilafların çözümünde kullanılacak anahtarlar bazen dilsiz defterlere değil nadir de olsa canlı kanlı insanların ifadelerine başvurularak hazırlanırdı. Örneğin Manastır’da yaşanan bir *cibâl-i mübâha* anlaşmazlığında Dîvân-ı Hümâyûn hâcegânlarından orman müdürü Ahmed Şükrü’nün görüşüne başvurulmuştu. Orman müdürü bu tür anlaşmazlıklarda nadiren rastlanan kısıtlayıcı bir yaklaşımla ahalinin söz konusu ormanlardan sadece zaruri ihtiyaçlarına yetecek kadar kesim yapabileceklerini belirtmiş, hatta bu intifanın izne tâbi olması gerektiğini beyan etmişti.⁶³⁶ Yakın tarihli bir başka *cibâl-i mübâha* anlaşmazlığında ise görüşüne başvuru orman müdürü Hüseyin Bey meslektaşına kadar cimri davranmamış, ahalinin zaruri ihtiyaçları için yapacakları kesime hiçbir şekilde müdahale olunmamasını belirtmişti.⁶³⁷ Bir başka ihtilafta ise mesele mekânsal yakınlık nedeniyle ulaşılabilir ve görevi itibarıyla konuya aşına olması muhtemel bir yetkiliden soruşturulmuştu. Selanik’e bağlı Demirhisarı Kazası’nda yaşanan ve mera, *cibâl-i mübâha*, köy arazisi gibi birçok mahalli kapsayan on yıl süreli bir anlaşmazlıkta o sıralar İstanbul’da bulunan Selanik Sancağı eski mutasarrıfının bilgisine başvurulmuş ve kendisinin ifadeleri karara giden yolda etkili olmuştu.⁶³⁸

⁶³⁵ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 79, sayfa no/belge no: 110/357, M. 16 Şubat 1848.

⁶³⁶ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 76, sayfa no/belge no: 61/266, M. 31 Temmuz 1841.

⁶³⁷ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 33/114, M. 15 Kasım 1842.

⁶³⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 53/189, M. 13 Mart 1843.

Son olarak hükmün muhataplarına anlaşmazlık konusu olan arazi türü ya da hukukî prosedür ile ilgili genel bir takım ahkâmın hatırlatıldığı da olurdu. Örneğin *cibâl-i mübâha* anlaşmazlıklarıyla ilgili hükümlerde ormanlar hakkındaki mevcut nizama riayet edilmesi istenirdi.⁶³⁹ Yine müddei tarafın mübaşir talep etmesi durumunda ücretin hangi taraftan istenmesi gerektiği bazen konuyla ilgili bir fetvanın zikredilmesiyle⁶⁴⁰ bazen de herhangi bir kanunnâme veya düzenlemeye atıf yapılmadan mevcut uygulamanın hatırlatılmasıyla açıklanırdı.⁶⁴¹

5.6.2. Çözüm Sürecinin Yerel Aktörleri: Kurumlar ve Kişiler

Dîvân-ı Hümûyûn'dan çıkan hükümler- erken tarihli olanlar bir tarafa bırakılırsa- hükmün gönderildiği bölgenin örfî ve şer'î yetkililerine hitaben kaleme alınmıştı. Erken tarihli hükümlerde (Ekim 1837-13 Mayıs 1840) hükmün muhatabı çoğunlukla kaza nâipleri idi. Bu hükümlerden yalnızca birkaçında müşir veya mutasarrıflar nâiplerle birlikte zikredilmişti.⁶⁴² Erken dönemlerde şer'î hâkimler anlaşmazlıkların çözülmesinde kilit bir rol oynamaktalardı. Taraflar onun huzurunda muhakeme olunur, iddia ve savunmalarını burada serd ederlerdi. Kayıtlarda “*mürâfa 'a*” olarak adlandırılan bu yargılama işlemi hâkimin, eldeki deliller ve vicdani kanaati sonrasında bir karara varmasıyla son bulurdu. Hâkim yargılamanın sonunda hükmünü bildirir, gerekçeli mahkeme kararının (ilam) bir kopyasını taraflara iletirdi.⁶⁴³ Davanın görüldüğü yer hakkında kayıtlarda nadiren bir ipucu verilir,⁶⁴⁴ tarafların “*huzûr-ı şer'de mürâfaa*

⁶³⁹ “... ve bu vesîle ile ormanlar nizâmâtına hâlel getirilmeyüb odun ve kereste kat'ı mâddelerinde cânib-i hükümetden dikkat ve nezâret olunması ve mirî ormanlarına ancak resmi defter-i hâkânide hâsılı tahtında muharrer olub çiftlikât ashâbı tarafından tapu senedâtıyla tasarruf olunan resimli korularına müdâhale ettirilmemesi husûslarına i'tinâ ve dikkat”. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 13/36, M. 23 Ağustos 1856; 84-62-262, M. 24 Ağustos 1864; 85-10-20, M. 30 Mayıs 1867.

⁶⁴⁰ “... ücret-i mübaşiriye mazlûm olan müddeialehyden talep olunmayub bervech-i fetevâ-yı şerîfe husûmet-i kâzibe iden müddei-i mütemerriden tahsîli husûsuna ihtimâm ve dikkat ...”. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 90/375, M. 7 Ocak 1839.

⁶⁴¹ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 76, sayfa no/belge no: 87/398, M. 12 Şubat 1842; 77-12-31, M. 10 Haziran 1842; 81-55-285, M. 26 Ağustos 1853; 84-79-324, M. 20 Aralık 1865; 85-4-5, M. 14 Aralık 1866; 85-39-110, M. 1 Kasım 1869.

⁶⁴² *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 5/10, M. 21 Ekim 1837; 75-18-76, M. 6 Mayıs 1838; 75-90-375, M. 7 Ocak 1839; 75-111-515, M. 2 Ağustos 1839; 75-115-536, m. 20 Eylül 1839.

⁶⁴³ Fahrettin Atar, “Mürâfaa”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, C. 32, s. 39.

⁶⁴⁴ Örneğin Bogonya Kazası nâibi kazaya bağlı iki köy arasında yaşanan bir mera davasını elviye-i hamse müşirliği kethüdasına mahsus odada görülmüştü. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 76, sayfa no/belge no: 20/78, M. 18 Ekim 1840.

olunduğu” bilgisi ile yetinilirdi. Ancak arazi anlaşmazlıkları söz konusu olduğunda davanın ihtilafı arazi üzerinde görülmesine sıkça rastlanırdı.⁶⁴⁵

Hükümler Mayıs 1840 tarihinden itibaren gerek muhatapların sayısı ve kimliği gerekse davanın nasıl görüleceği konusunda önemli bir değişime gidildiğini göstermekteydi. Mahallî meclislerin kurumsal bir yapı olarak sahneye çıktığı bu tarih ortak arazi anlaşmazlıklarının çözümü konusunda da yeni bir dönem başlatmıştı. Bu tarihten itibaren hükmün muhatapları arasına muhassıl, kaymakam, kaza müdürü, nâip ve müftü gibi örfî ve şer‘î yetkililerle birlikte meclis azaları da girmişti. Hatırlanacağı üzere 1840 Ceza Kanunnâmesi mahallî meclislere yargılama yetkisi bahşetmiş, bu kurumlar taşrada birer mahkeme vazifesi de görmeye başlamıştı. Mahallî meclislerin yargılama yetkisi meclis üyelerinin hükmün muhatapları arasında zikrediliği erken tarihli hükümlerde üstü kapalı bir şekilde zikredilmekte, anlaşmazlığın “*ittifâk-ı meclis*” ile görülmesi istenmekteydi.⁶⁴⁶ Ağustos 1840’tan itibaren ise bu yetki hükümlerde açıkça belirtilmekteydi. Hükümler arazi ihtilaflarının mahallî meclislerde görülmesini yeni nizamla açıkça ilişkilendirmeye başlamıştı.⁶⁴⁷ Yeni nizam ahalinin başvurularında kullandıkları dile de yansımıştı. Müştekiilerin çoğu Dîvân-ı Hümâyûn’a ilettikleri arzuhallerinde ihtilafın “*meclis-i memlekette*” görülmesini açıkça talep etmişti.⁶⁴⁸ Bununla birlikte mahallî meclisler anlaşmazlıkların çözümü konusunda yetkili tek merci değillerdi. Bazı hükümler yalnızca nâiplere hitaben gönderilmeye devam etmekteydi ve

⁶⁴⁵ Bu konu ilerleyen sayfalarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁶⁴⁶ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 139/646, M. 13 Mayıs 1840; 75-140-652, M. 2 Haziran 1840; 75-145-676, M. 21 Temmuz 1840.

⁶⁴⁷ “... bu makûle mevâd mahallî meclisinde rüyet olunmak tanzîmâtı hayriye usûlü mehâsin-şümûl teferru‘âtundan bulunmuş olmağla ...”. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 76, sayfa no/belge no: 4/7, M. 29 Ağustos 1840; 76-12-40, M. 29 Ağustos 1840; 76-12-41, M. 8 Eylül 1840; 76-14-49, M. 18 Eylül 1840; 76-14-50, M. 18 Eylül 1840; 76-15-52, M. 18 Eylül 1840; 76-17-59, M. 28 Eylül 1840; 76-18-65, M. 8 Ekim 1840; 76-18-67, M. 8 Ekim 1840; 76-19-70, M. 8 Ekim 1840; 76-20-77, M. 18 Ekim 1840; 76-26-108, M. 14 Ocak 1841; 76-31-131, M. 14 Ocak 1841; 76-33-143, M. 13 Şubat 1841; 76-64-290, M. 8 Eylül 1841; 76-68-310, M. 8 Ekim 1841; 76-71-323, M. 7 Kasım 1841; 76-79-360, M. 4 Ocak 1842, 76-82-374, M. 24 Ocak 1842.

⁶⁴⁸ *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 76, sayfa no/belge no: 12/40, M. 29 Ağustos 1840; 76-12-41, M. 8 Eylül 1840; 76-14-49, M. 18 Eylül 1840; 76-17-59, 28 Eylül 1840; 76-18-65, M. 8 Ekim 1840; 76-20-77, M. 18 Ekim 1840; 76-26-108, M. 14 Ocak 1841; 76-33-143, M. 13 Şubat 1841; 76-43-188, M. 14 Nisan 1841; 76-64-290, M. 8 Eylül 1841; 76-65-293, 8 Eylül 1841; 76-68-310, M. 8 Ekim 1841; 76-73-331, M. 26 Kasım 1841; 76-82-372, M. 24 Ocak 1842; 76-84-388, M. 3 Şubat 1842; 76-87-398, M. 12 Şubat 1842; 76-91-422, M. 3 Nisan 1841.

bu hükümlerden hiçbirinde yeni nizama bir gönderme yapılmamıştı.⁶⁴⁹ Bu durum muhtemelen ilgili meclislerin henüz oluşturulmadığı bazı mahallerde arazi ihtilaflarının şer‘î mahkemelerde görülmeye devam ettiğini göstermekteydi.

Hükümlerde meclis azalarının ve yeni nizamın açıkça zikredilmesine iki yıl boyunca devam edilmişti. Ancak 1842 yılı başlarından itibaren muhtemelen yeni sistemin artık oturmuş olmasından dolayı hükümlerin dili de bazı değişikliklere uğramıştı. Örneğin müşir, kaymakam, mutasarrıf, kaza müdürü ve nâipler hükmün muhatapları arasında yine zikredilirken meclis azaları ifadesi “*vücûh-ı memleket*”e dönüşmüştü. Anlaşmazlıkların mahallî meclislerde görülmesi konusunda görülen açık ifade de yerini daha örtük ibarelere bırakmıştı. 1842 yılı başlarından itibaren ihtilafların “*‘inde’s-şer’ ve’l-meclis*” görülmesi istenmekteydi. Bununla birlikte nadir de olsa bazı hükümlerde ortak arazi anlaşmazlıklarının “*mahallinde*” görülmesi gerektiğine işaret olunmaktaydı (... [mesele] *mera nizâ’ından ibâret olarak mahallinde tedkikât-ı lâzime icrâsıyla ber-nehc-i şer’î terâfû’de tebeyyün ve tahakkuk eder mevâddan olduğundan ...*).⁶⁵⁰

Mahallî meclislerin arazi anlaşmazlıkları üzerindeki yargılama yetkileri hükmün muhataplarından anlaşıldığı gibi bazı hükümlerin içeriğinde de açıkça görülmekteydi. Örneğin 1845 yılında Siroz’da yaşanan bir mera anlaşmazlığı, kaza meclisi tarafından gönderilen memurların ihtilaflı arazi üzerinde gerçekleştirdikleri mürâfaa ile çözülmüştü.⁶⁵¹ Yine bir başka mera anlaşmazlığında ahali tarafından talep edilen hükmün “*Selanik meclisine*” vürud ettiği ve tarafların burada mürâfaa bulunduğu belirtilmişti.⁶⁵² Bununla birlikte merkezden gönderilen hükmün ulaştığı yer konusunda daha müphem ifadeler kullanıldığı da olmaktaydı. Örneğin Filibe Kazası’na bağlı on yedi mahalle, meralarının İzzettin Bey adlı biri tarafından zapt edildiği yönünde şikâyette bulununca hükmün “*mahalline*” ulaşması sonrasında taraflar “*kazâda mak’ûd*

⁶⁴⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 18/76, M. 6 Mayıs 1838; 76-20-78, 18 Ekim 1840; 76-30-127, M. 14 Ocak 1841; 76-41-181, M. 14 Nisan 1841; 76-66-298, M. 18 Eylül 1841; 76-70-317, M. 27 Ekim 1841; 76-71-323, M. 7 Kasım 1841; 76-73-332, 6 Aralık 1841; 76-74-337, M. 16 Aralık 1841; 76-74-338, M. 16 Aralık 1841; 76-83-379, 24 Ocak 1842; 76-89-410, M. 4 Mart 1842.

⁶⁵⁰ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 74/185, M. 16 Şubat 1874.

⁶⁵¹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 60/204, M. 19 Şubat 1845.

⁶⁵² BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 80, sayfa no/belge no: 14/57, M. 25 Ocak 1849.

meclis-i şer‘de” mürâfaa olunmuştu.⁶⁵³ Hükmün muhatapları arasında meclis azalarının da bulunduğu dikkate alındığında söz konusu meclisin memleket meclisi olduğu anlaşılmaktadır. *Meclis-i şer‘* ifadesi anlaşmazlık mahallinde yapılan mürâfaalar için de kullanılan bir ifadeydi.⁶⁵⁴ Bu tür hükümlerin nâip ve müftülerle birlikte mutasarrıf, kaymakam ve memleket vücûhunu da muhatap alması bahsi geçen ifadeyle aslında şer‘î mahkemeler değil mürâfaanın bizzat kendisinin kast olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anlaşmazlıkların mahallî meclislerde görülmesi için konunun illa öncelikle Dîvân-ı Hümâyûn’a şikâyet edilmesi gerekmiyordu. Edirne’ye bağlı Ahyolu Kazası ahali, baltalıklarından odun kesen bir kişiyi doğrudan kaza müdürüne şikâyet etmişti. Bunun üzerine taraflar kaza meclisinde muhakeme olunmuşlardı. Baltalıktan odun kesmeye hakkı olmadığı tespit edilen Hacı Osman Ağa’ya baltalığın bir saat uzağındaki ormanlık alan işaret edilmişti.⁶⁵⁵ Bazı anlaşmazlıkların çözümü ise mahallî meclislerin yetkisini aşmaktaydı. Örneğin Balboğun Kazası’na bağlı Selçika Köyü ahali köy meralarına müdahale eden Vasil ve Kirko’dan şikâyetçi olduklarında anlaşmazlığın çözümü her zamanki gibi “*mahalline*” havale olunmuştu.⁶⁵⁶ Ancak üç buçuk yıl sonrasına tarihlenen bir başka hüküm konunun livâ meclisinden çıkarak çiftlikat komisyonunun önüne düştüğünü haber vermekteydi. Aslında meclis yaptığı tahkikatla arazinin mera değil ormandan açılan tarla olduğunu ortaya çıkarmıştı, ancak muhtemelen müdahillerin sahip oldukları çiftliğin bir zamanlar emlâk-ı hümâyûn dahilinde olması hasebiyle konuya ilgili komisyon da dahil olmuştu. Mahallî meclis ve komisyon arasında gerçekleşen bir dizi yazışma sonrasında arazinin tapu harçları ödenmesi karşılığında kullanıcılar üzerine kaydedilmesine karar verilmişti.⁶⁵⁷

Arazi anlaşmazlıklarının “*mahallinde*” görülmesi gerekliliği oldukça dikkat edilen bir husustu. Örneğin aralarında mera ve *cibâl-i mübâha* gibi ortak arazilerin bulunduğu bir

⁶⁵³ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 80, sayfa no/belge no: 39/179, M. 28 Eylül 1849.

⁶⁵⁴ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 80, sayfa no/belge no: 89/450, M. 24 Ocak 1851; 80-142-699, M. 2 Nisan 1852; 80-23-100, M. 23 Mayıs 1849.

⁶⁵⁵ BOA, A.MKT.UM 395-67, M. 8 Şubat 1860.

⁶⁵⁶ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 81, sayfa no/belge no: 24/115, M. 4 Aralık 1852.

⁶⁵⁷ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 82, sayfa no/belge no: 14/38, 23 Ağustos 1856.

anlaşmazlıkta taraflar İstanbul'da bulunmaları sebebiyle öncelikle burada hâkim karşısına çıkmışlardı. Ancak mürâfaada ihtilâflı arazinin Demirhisarı Kazası'nda bulunduğu ortaya çıkınca tarafların orada mürâfaa olunmalarına karar verilmişti: "... [mesele] *arâzî nizâ'ı olub bu tarafta tebeyyün eder mevâddan olmadığından ...*".⁶⁵⁸ Benzer bir durum İstanbul'da Şeyhülislâm huzurunda görülen bir arazi davasında da yaşanmıştı. Olay Kalkandelen Kazası'na bağlı L...(?) Köyü'nden yedi zimminin Abdurrahman Bey adlı birini meralarını başkasına satmakla suçlamasıyla başlamıştı. Mürâfaada Abdurrahman Bey'i Galata Camii Kebîri'nin imamı temsil etmişti. Duruşmada şikâyetçi olan ahaliyle birlikte merayı yirmi beş bin kuruşa satın aldığı iddia edilen Tirlo adlı zimmi de bulunmaktaydı. Ne var ki olaya dahil olan herkesin mürâfaada bulunması Şeyhülislâm Efendi'nin bir karara varmasına yetmemişti. Şeyhülislâm taraflara davanın nerede ve ne şekilde görülmesi gerektiğini ayrıntılarıyla "*tefhîm*" etmişti:

*"... bu sûrette husûs-ı mezbûr arâzî nizâ'ına dâir olduğundan mahallinde sâhib-i arz hâzır olduğu hâlde arâzî-i mahdûde-i mezkûreyi bi'l-mu'âyene tahrîr ve irâe olunarak terâfî' olunacak mevâddan olmağla ol vechile tarafeyn mahallinde sâhib-i arz hâzır olduğu hâlde arâzîyi mu'âyene ve tahrîr ve irâe ile bi'l-muvâcehe terâfî'-i şer' olunmak iktizâ eylediği tarafeyne tefhîm olundukda onlar dahî râzî olmalarıyla ..."*⁶⁵⁹

Anlaşmazlıkların "mahallinde" görülmesi ifadesiyle kastedilen bir diğer husus davayı görecektir olan hâkimin yetki sahasıydı. Mahallî meclislerin arazi davalarına bakma yetkisi kazanması bulunduğu kazanın hâkimü'ş-şer'i olan kadı ve nâiplerin konumunu değiştirmemiş gibiydi. Mecliste ya da ihtilâflı arazi üzerinde gerçekleşen mürâfaalar hâlâ onların riyasetinde yapılmaktaydı. Bununla birlikte davaya bakacak olan kadı veya nâibin arazinin bulunduğu kazada görev yapıyor olması gerekmektedir. Aksi bir durumda, hâkim yetkisi dışında bir mahalle müdahale etmiş olduğundan, mürâfaa sonrası verilen ilam geçersiz sayılırdı. Kesriye Kazası'na bağlı Östence Köyü ile Hurpeşte Kazası'na bağlı Boğaçko Köyü arasında geçen bir *cibâl-i mübâha*

⁶⁵⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 53/189, M. 13 Mart 1843.

⁶⁵⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 80, sayfa no/belge no: 23/100, M. 23 Mayıs 1849.

anlaşmazlığı böyle bir nedenden dolayı yeniden görülmek zorunda kalmıştı. Boğaçko Köyü ormandan yararlanmalarına engel oldukları dolayısıyla muhataplarını şikâyet ettiğinde taraflar *huzûr-ı şer*'de mürâfaa olunmuş ve haklılıkları mahkeme ilamıyla kanıtlanmıştı. Ancak Östence Köyü komşularına sorun çıkarmaya devam etmekte olduğundan ilki 1845 yılı başlarında olmak üzere haklarında üç şikâyet daha yapılmıştı. Östence tarafı bashi geçen mürâfaa sonrasında verilen ilamı da şikâyet dosyasına eklemeyi ihmal etmemişti. Ne var ki Hurpeşte Kazası nâibinin mührünü taşıyan ilam, ilgili nâibin yetkisi, anlaşmazlık mahallinin bulunduğu Kesriye Kazası'nı kapsamadığından geçersiz bulunmuştu. İki köyün vekili o sıralar İstanbul'da bulunduğu huzura çağrılarak kendilerinden izahat istenmişti. Östence Köyü'nün vekili ormanın kendilerine ait koru olduğunu iddia ederken muhatapları *cibâl-i mübâha* olduğu konusunda ısrarcıydı. Vekillerin huzura celp olunması İstanbul erkânının konuyla ilgili bir hüküm vereceği anlamına gelmiyordu. Yetkililer prosedür gereği anlaşmazlığı "*mahalline havâle*" ederek topu yerel idarecilere bırakmışlardı. 1860 yılının son günlerinde mahalline gönderilen hükümde yer alan ifadeler bir arazi anlaşmazlığının "*mahallinde*" neden ve nasıl görülmesi gerektiğini veciz bir biçimde özetlemişti:

"husûs-ı mezkûrun sıhhat ve hakîkatinin zâhire ihrâcî icâb-ı hâlden olmağla mahallince mu'temed ve mevsûk bir me'mûr ta'yîn ve irsâliyle kazâeyn-i mezkûreyn meclisleri âzâları hâzır oldukları hâlde mahall-i nizâ' üzerinde ... (söz konusu arazi] cibâl-i mübâhadan mıdır yâhud Östence karyesi ahâlîsinin ... koruları mıdır mahall-i mezkûrdan aslâ intifâ'ları olmayan civar kurâ ahâlîsinden bigaraz mesinn ve ihtiyâr kimesneler muvâcehelerindedi bi't-terâfî' sıhhat ve hakîkati vechile zâhire ihrâcıyla ihkâk-ı hakka mübâderet ..."

Kesriye ve Hurpeşte nâipleri, müftüleri, kaza müdürleri ve vücûhlarına gönderilen hükmün uygulanması bir yıldan biraz fazla sürmüştü. Nihayet 1862 yılı Şubat ayı ortalarında aralarında kaza nâip ve müdürleri, bazı meclis azaları ve sandık emininin de bulunduğu heyet her iki köyden on beşer kişilik bir kalabalıkla anlaşmazlık mahalline varmışlardı. Boğaçko tarafı muhataplarını ormanın bazı yerlerini ziraate açmakla, bir kısmını ise koruları bellemele suçlamaktaydı. Muhatapları bu kez ormanın *cibâl-i*

mübâha olduğunu kabul etmişlerdi, ancak iddialarına göre arazinin bir kısmını çeşitli tarihlerde mülteziminden tapu senedi karşılığında satın almışlardı. İddialarını doğrulayan tapu senetleri de ellerindeydi, ancak heyet söz konusu tapuların geçersiz olduğunu söylemişti. Östence tarafına bir darbe de muhataplarından gelmişti. Boğaçko ahalisi ormanın *cibâl-i mübâha* olduğunu on bir şahitle ispatlamıştı. Bununla birlikte günün sonunda ellerinde bir iyi bir de kötü haber vardı. Nâipler ahalinin ormandan açtıkları arazilerin olduğu gibi bırakılmasına karar vermişti. Ancak yapılan tahkikatın ayrıntıları merkeze bildirildiğinde kararın iyi tarafı da ellerinden alınmıştı. Fetvahaneye “*kadîmin kademi üzere*” bırakılması gerektiği yönünde görüş bildirmişti. Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye ise yerelde verilen kararın taraflardan birinin hakkını “*redd ve izâle*” eylediğini, *cibâl-i mübâha* ormanlarından yararlanmanın her yerde umuma ait olduğunu ve hiçbir kararın bu duruma bir kısıt getiremeyeceğini belirtmişti.⁶⁶⁰ Her iki kurumun kararı koru addedilen alanla birlikte ziraate açılan arazinin de *cibâl-i mübâha* olarak kullanılmaya devam edeceği anlamına gelmekteydi.⁶⁶¹

Mahallî meclislerin arazi anlaşmazlıkları üzerindeki yargılama yetkileri nizâmiye mahkemelerinin sahneye çıkmasıyla sona ermiş olsa da pratikte mahallî meclisler hâlâ etkin bir konumda idi. Nizâmiye mahkemelerinin kurulduğu 1864 yılından sonrasına tarihlenen hükümlerin neredeyse tamamı meclis azalarını muhatap almaya devam etmekteydi.⁶⁶² Söz konusu hükümlerden bazıları mahallî meclislerin mürâfaa sürecine dahil olduklarına işaret etmekteydi. Örneğin Selanik’e bağlı Langaza Nahiyesi’nin dört mahallesi ile Estefaniye Köyü arasındaki mera anlaşmazlığında çözüme giden yol nizâmiye mahkemelerinin yanı sıra mahallî meclislerden de geçmişti. Taraflar öncelikle 1871 yılında Selanik nâibi Derviş Ahmed Efendi ve anlaşmazlığın çözümü için bölgeye gönderilen kâtip Hüseyin Hilmi’nin huzurunda, anlaşmazlık mahallinde mürâfaa olunmuştu. Langaza tarafının otuz iki şahitle katıldığı bu mürâfaa şahitlerin merayı

⁶⁶⁰ BOA, MVL 942-61, M. 6 Şubat 1862.

⁶⁶¹ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 78, sayfa no/belge no: 55/189, M. 10 Ocak 1845; 82-91-411, M. 16 Mart 1859; 83- 46-152, M. 27 Ekim 1860; 84, 11-48, 21 Şubat 1862.

⁶⁶² BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 84, sayfa no/belge no: 70/295, M. 7 Nisan 1865; 84-73-304, M. 16 Haziran 1865; 84-77-314, M. 25 Temmuz 1865; 84-83-332, M. 17 Nisan 1866; 85-4-5, M. 14 Aralık 1866; 85-10-20, M. 30 Mayıs 1867; 85-20-46, M. 12 Nisan 1868; 85-30-78, M. 19 Ekim 1868; 85-40-111, M. 3 Kasım 1869; 85-54-142, M. 8 Ekim 1871; 85-65-166, M. 28 Mart 1873; 85-71-181, M. 31 Aralık 1873; 85-83-208, M. 14 Temmuz 1875; 85-87-215, M. 5 Nisan 1876; 85-93-224, M. 10 Temmuz 1877.

“*tahdîd ve irâe ederek*” gerçekleştirdikleri şahadetleriyle Langaza mahallelerine hükmolunmuştu. Kâtip Hüseyin Hilmi tarafından mahallinde “*ketb ve tahrîr*” edilen bu karar mürâfaada bulunan herkesin meclis-i temyîz-i hukukta tekrar toplanmasıyla nâip efendi tarafından “*tenfîz*” olunmuştu. Ancak Estefanya Köyü ahalisini hoşnutsuz eden bu karar anlaşmazlığı nihayete erdirmemişti. Köy ahalisi meradan el çekmemekte ısrar edince taraflar iki yıl sonra nizâmiye mahkemesinde değil vilâyet idare meclisinde karşılaştırılmıştı. Müvekkilleri arasında mahalle sakinlerinden ve Asâkir-i Nizâmiye mirlivâlarından İbrahim Paşa’nın da bulunduğu Langaza tarafının vekili Molla Mehmed, taraflar arasındaki anlaşmazlık hikâyesini 1722 yılına kadar geri götürmüştü. İfadesine göre meranın vekili bulunduğu mahalleler ahalisine mahsus olduğu 23 Nisan 1722 tarihinde Selanik nâibi huzurunda yapılan bir mürâfaada sabit olmuştu. Müvekkilleri o tarihten son altı yıla kadar merayı sorunsuz bir şekilde kullanmaktayken Estefanya köyü ahalipleri işleri karıştırmıştı. Vekil Molla Mehmed ifadesinde Selanik nâibi Derviş Ahmed Efendi huzurunda yapılan mürâfaayı da ayrıntılı olarak anlatmıştı. Karşı tarafın vekili Mustafa ise, Derviş Ahmed Efendi mürâfaasını muhatabının anlattığı şekliyle kabul etmekle beraber o da savunmasını yüz elli yıl öncesinden başlatmıştı. İddialarına göre 10 Nisan 1723 tarihli ve Langaza nâibi Behram imzalı bir hüccet meranın bir kısmının Estefanya Köyü’nün merası olduğunu göstermekteydi. Vekil Mustafa bahsi geçen hücceti ibraz ettiğine dair bir açıklamada bulunmadığı gibi yanında savunmasını doğrulayacak bir şahit kalabalığıyla da gelmemişti. Üstelik muhatabının suçlamalarını kısmen kabul de etmişti. Bu nedenle “*def ‘ makamında îrâd ettiği kelimâtı mesmû‘ ve iltifâta şâyân*” bulunmayarak aleyhine verilmiş bir kararla müvekkillerinin yanına geri dönmekten kurtulamamıştı.⁶⁶³ Mahallî meclisler bazı anlaşmazlıklarda yardımcı kurumlar olarak işlev görmekteydi. Örneğin Kalkandelen Kazası sakinlerinden Hakkı Paşa ve ahali arasında yaşanan bir arazi anlaşmazlığında, arazinin mera olduğunu iddia eden ahaliye nizâmiye mahkemelerinin yolu gösterilirken⁶⁶⁴ ahalinin söktüğü alanın muhafazası da kaza idare meclisine bırakılmıştı. Mahallî yöneticiler, ayrıca, tahkikat için bölgeye memur göndermekten arazinin ayrıntılı bir haritasının çizilmesine kadar bir dizi vazifeye de uğraşmak zorunda kalmışlardı.⁶⁶⁵

⁶⁶³ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 85, sayfa no/belge no: 71/181, M. 31 Aralık 1873.

⁶⁶⁴ (... bu makûle müdde ‘iyyâtın mehâkim-i nizâmiyece hal ve faslı hükm-i kanun icâbından olmasına nazaran ...), BOA, BEO, 1381/103521, M. 4 Ekim 1899.

⁶⁶⁵ BOA, BEO 1381/103521, M. 4 Ekim 1899.

Mahallî meclislerin çözüm sürecinin hiçbir aşamasına dahil olmadığı anlaşmazlıklar da mevcuttu. Bu tür vakalarda süreç başlangıçtan nihayetine kadar nizâmiye mahkemelerince yürütülmekteydi. Selanik nahiyelerinden Langaza Nahiyesi'ne bağlı Siraclı Köyü ile çiftlik sahipleri arasında geçen ihtilafın çözümüne her zamanki gibi tarafların anlaşmazlık mahallinde mürâfaa olunması ile başlanmıştı. Söz konusu mürâfaa “*taraf-ı şer‘den*” gönderilen bir kâtip, *sâhib-i arz*, tarafların vekilleri ve şahitler gibi klasik katılımcıları içermekteydi. Bununla birlikte bu mürâfaada daha öncekilerde zikredilmeyen bir isim daha bulunmaktaydı: *Meclis-i temyîz-i hukûk mümeyyizlerinden* Esteryo. Mümeyyizin çözüm heyetindeki rolü belgeden net bir şekilde anlaşılmasa da bu durum nizâmiye mahkemelerinin yalnızca nihai bir kurum olarak işlev görmediğine işaret etmekteydi. Heyetin mürâfaa sonrasında verilen hükmü onaylamak üzere ilgili mecliste toplanması sürecin buradan yönetildiğine işaret etmekteydi.⁶⁶⁶ Nitekim nizâmiye mahkemelerinin ortak arazi anlaşmazlıklarında başvuru ve çözüm mercii olarak oynadığı rol yakın tarihli bir başka anlaşmazlıkta daha net bir biçimde görülmekteydi. Manastır Kazası'nda ilmiye takımı ile Karaman Köyü'nün Bulgar ahalisi arasında yaşanan mera ihtilafı temyiz-i hukuk-i evvel meclisinde görülmüştü. Taraflar iddialarını öncelikle söz konusu mecliste dile getirmişlerdi.⁶⁶⁷ Mürâfaanın ikinci perdesi ise anlaşmazlık mahallinde yapılmış, ahali, müddeialehy ilmiye takımı mürâfaada hazır bulunmadığından mahkeme tarafından kayyım olarak atanan İshakiye Camii câbisi ile muvacehe etmişti. Temyiz-i hukuk mümeyyizi, defter-i hakani memuru ve evkaf kâtibinin⁶⁶⁸ de aralarında bulunduğu çözüm heyeti köy ahalisi lehine şahitlik yapan otuz altı kişinin ifadesi doğrultusunda arazinin kasabaya mahsus mera olduğuna hükmetmişti.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 87/215, M. 5 Nisan 1876.

⁶⁶⁷ Köy ahalisinin iddialarına göre içlerinde müftü, müderrisler, talebeler, alay emini ve bir Yahudinin bulunduğu on yedi kişilik grup meranın mîrî arazi olduğunu söyleyerek arazi memurlarını kandırması ve araziye tapu ile üzerlerine geçirmişlerdi. Grup meclis-i temyîz-i hukukta yapılan mürâfaada araziye *vaz‘-ı yed* olduklarını kabul etmekle birlikte arazinin köyün merası olduğu iddialarını reddetmişti.

⁶⁶⁸ Defterhane kayıtlarına göre anlaşmazlık mahalli Fatma Sultan ve kocası İbrahim Paşa vakfına bağlı olup Manastır ahalisine tahsis edilmişti.

⁶⁶⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 93/224, M. 10 Temmuz 1877.

Mahallî meclisler 1903 tarihli kararlar sahneye resmî olarak yeniden davet edildiklerinde işler daha da karışmıştı. Kurumlar arasındaki yetki karmaşası mahallî meclislerin mahkemede hükme bağlanmış bir anlaşmazlığa müdahale etmesi durumunda daha görünür hâle gelmekteydi. Kalkandelen Kazası'na bağlı Şebkoviçe Köyü'ne aidiyeti mahkemece sabit olan bir meranın idarî meclis tarafından Vişal Köyü'ne bırakılması böyle bir karmaşa yaratmıştı. Vişal tarafı, adalete aykırı olarak değerlendirdiği idarî kararın yüzeysel bir keşfe ve şüpheli şahitlere dayandığını iddia etmekteydi. Şikâyet üzerine Rumeli Müfettişliği'nden Kosova Vilâyeti'ne gönderilen yazı ise mahallî idarecileri mahkeme tarafından verilen bir hükmün “*idâreten tetkik ve hallî*” konusunda dikkatli olmaya davet etmişti. İhtarda ortak arazi anlaşmazlıklarının idâreten çözülmesi hakkındaki karara da gönderme yapılmış, “*köylünün ihtiyacâtını tazyîk edecek yolda karar*”lara imza atılmaması istenmişti.⁶⁷⁰

Ahali arasında yaşanan arazi anlaşmazlıkları, bazı durumlarda, mahallî yetkililerin bu yöndeki tavsiye ve işaretlerine rağmen ısrarla nizâmiye mahkemesine taşınmamaktaydı. Tarafların çözümünü mahkeme kapısı yerine mahallî yetkililerin makamında aramayı tercih etmesinin nedenlerinden biri dava sürecinin bıkkınlık verecek kadar uzun olmasıydı. İskeçe Kazası'na bağlı Mürselli Köyü ahalisi ile Mehmed Niyazi Bey arasında yaşanan bir arazi anlaşmazlığının mahallî idarecilerin başına dolanmasında böyle bir neden etkili olmuştu. Olaylar mahallî yöneticilerin gündemine köy ahalisinin 1902 yılı sonlarında yapmış olduğu şikâyetlerle girmişti. Ahalinin iddiasına göre Niyazi Bey, köylerine ait mera ve baltalıklara haksız yere el koyarak kendilerini intifadan mahrum bırakmıştı. Kayınpederinin varisleri adına konuşan Niyazi Bey ise anlaşmazlık mahallinin tapulu arazileri olduğunu iddia etmekteydi. Taraflar mahallî idarecilere tapu senedinden mahkeme ilamlarına ve fermanlara kadar çeşitli belgeler ibraz etmişlerdi. Hatta Mürselli ahalisi İskeçe kaymakamının odasına bizzat gitmiş, ancak iddialarına göre pek de hoş karşılanmamışlardı. Kaymakam Bey Rumeli müfettişine yazdığı uzunca bir açıklama ile bu iddiaları yalanlamıştı. İfadesine göre kendisinden duyulan hoşnutsuzluk Gümülcine mutasarrıfı tarafından korunan bir eşrafın emir ve taleplerine kulak vermemesinden kaynaklanmaktaydı. Kaymakam “*vazifesi haricinde bulunan*”

⁶⁷⁰ BOA, TFR.IKV 53-5221, M. 2 Mart 1904.

anlaşmazlık konusunda ahaliye nizâmiye mahkemeleri kapısının gösterildiğini de bir başka yazısında ayrıca belirtmişti.

Kaymakam Bey'in ahalinin cehaletine ya da kendileri dışındaki bir müessire⁶⁷¹ bağladığı bu ısrarın, yani ahalinin çözümü mahallî yetkililerden beklemesinin aslında makul bir gerekçesi vardı. Ahali 30 Ocak 1903 tarihinde Rumeli Islahat Müfettişliği'ne sundukları maruzatlarında “uzun uzadıya mahkemelerde uğraşmaya” ne güçlerinin ne de vakitlerinin yetmeyeceğini açık açık söylemişlerdi. İstedikleri tek şey topu topu “on dört re's” hayvanlarını otlattıkları ve odun kestikleri mahallin kendilerine geri verilmesiydi. Ahali taleplerinde ne kadar haklı olduklarını ellerinde bulunan bir mahkeme ilamı ve ferman ile ispat etmeye de çalışmıştı. Ne var ki güvendikleri ilam okunamayacak durumda olduğundan yetkililerce dikkate alınamamıştı. Dayandıkları diğer belge ise aslında komşuları olan bir köyün Niyazi Bey'in kayınpederinden şikâyetçi olmaları üzerine verilmiş bir hükümdü. Söz konusu hükümde Niyazi Bey'in sahiplik iddiasında bulunduğu çiftlik arazisinin dönüm olarak miktarı açıkça belirtilmişti ve iddialarına göre mera ve baltalıkları bu alanın haricinde kalmaktaydı. Gümülcine mutasarrıf vekilinin Rumeli Vilâyeti Müfettiş-i Umûmiliği'ne yazdığı açıklama ise bu iddianın aksine işaret ediyordu. Açıklamaya göre ahalinin bir süredir kullanmakta bulunduğu mera ve baltalığın Niyazi Bey'in kayınpederinin tapulu arazisi dahilinde olduğu orman idaresi tarafından da doğrulanmıştı. Bununla birlikte tapu kayıtlarında şüpheli bir durum mevcuttu. Mutasarrıfa göre tapu kayıtları anlaşmazlığa konu olan arazinin “bu miktardan pek ziyade fazla” olduğuna işaret etmekteydi. Hatta orman idaresi bir vakit araziye müdahale etmeye kalkışmış ancak varislerin talebi üzerine bu işten vazgeçilmişti. Aralarında eşinin de bulunduğu varisler adına Rumeli Vilâyeti Müfettişliği Umumiliği'ne bir arzuhal kaleme alan Niyazi Bey ise arazinin tamamına sahip oldukları konusunda gayet emindi. Niyazi Bey, kendi ifadesine göre, her üç beş senede bir şikâyete kalkışan ahaliyi mahkeme ve hükümet kapılarında defaatle yenilgiye uğratmıştı. Kendisi muhtemelen bu durumun verdiği emniyet hissiyle baltalığa adamlar salıvererek ormandaki ağaçları kestirmeye başlamıştı bile. 4 Şubat

⁶⁷¹ Kaymakam Bey'e göre ahalinin nizâmiye mahkemelerine başvurmaları yönünde kendilerine yapılan tavsiyeye neden uymadıkları meçhuldü, ancak Mehmed Niyazi Bey, ifadesine göre, bunun sebebini biliyordu. Ona göre ahali, kaymakamın da kendisinden yakındığı bir eşrafın (Hacı Ali Paşa) yönlendirmesiyle hareket etmekteydi.

1903 tarihinde Gümölcine Müddeiumumi Muavinliği'ne giden bir yazı ise anlaşmazlığın nihayet mahkemeye taşındığını haber vermekteydi. İlgili yazıda davanın hızlı ve hakkaniyetli bir şekilde sonuçlandırılması istenmekteydi.⁶⁷²

Aynı tarihlerde köy meraları üzerindeki haklarını mahkeme kapıları yerine diğer devlet dairelerinde arayan bir başka topluluk Priştine'ye bağlı Labrotun Köyü ahalisiydi. Köy muhtarı ve ihtiyar heyeti, Şubat ve Mart aylarında Rumeli Müfettişliği'ne birkaç kez başvuruda bulunarak mera ve balkanlarını (ormanlık ve sarp sıradağlar) işgal eden Priştine'li Salih Ağa'nın engellenmesini talep etmişlerdi. Muhtar ve ihtiyar heyeti müfettişliği imdada çağırma sebeplerini “*mahkemede uğraşmaya kudretleri olmadığı*” şeklinde açıklamışlardı. Ancak müfettişliğe seslenen tek kişi onlar değildi. Muhatapları Salih Ağa da savunmasını aynı makama hitaben kaleme almış, arazisini tahrip eden köylülerden şikâyetçi olmuştu. Elindeki tapu senedine güvenen Salih Ağa, ahalinin “*mahkeme-i 'âidesine*” yönlendirilmesini talep etmişti. Köylü ise karşı cevabında ilgili tapu senetlerinin geçersiz olduğuna dair ilginç bir iddiada bulunmuştu. İddialarına göre Salih Ağa sarhoş makûlesinden Rüşdü adlı biriyle anlaşmıştı. Plana göre Salih Ağa, Rüşdü'yü, kendisinden satın aldığı araziyi teslim etmemekle suçlayacak, Rüşdü ise muhakeme olmaktan kaçınacaktı. Mahkeme Rüşdü'nün araziden el çekmesi konusunda gıyabî bir hükme varırsa Salih Ağa elindeki mahkeme ilamıyla arazinin tapusunu almaya çalışacaktı. Ortağı da bu işten altı yüz kuruş kazanacaktı. Ahaliye göre ikili planı işletmişti ancak yine ifadelerine göre bahsi geçen tapu senedi Defterhâne'de kaydı bulunmadığından “*sun'ı*” bir belgeydi. Ahali mahkemelerde uğraşmaya kudretleri olmadığını işte tam bu noktada belirtmiş, imdadı müfettişlikte arayarak ilgili tapu senetleriyle amel edilmemesini istemişlerdi.⁶⁷³

Daha önce idarî meclis tarafından görölen anlaşmazlıkları ısrarla nizâmiye mahkemelerine taşımak isteyenler de yok değildi. Bu kimseler doğal olarak idarî meclislerin aleyhine hüküm verdiği kimselerden oluşmaktaydı. İpsala Kazası nüfus memuru Süleyman Bey bu kişilerden sadece biriydi. Süleyman Bey toplam sekiz haneden oluşan Şürekân Köyü hududundaki iki bin dönümlük bir arazi konusunda İpsala tahrirat müdür muavini İbrahim Efendi ile ihtilafa düşmüştü. İbrahim Efendi

⁶⁷² BOA, TFR.ŞKT 4-392, M.11 Şubat 1903.

⁶⁷³ BOA, TFR.IKV 10-963, M. 13 Mart 1903.

anlaşmazlığı livâ idâre meclisine taşıyarak “*idâreten hall ve fasl*” talep etmişti. Süleyman Bey ise şahıslar arasında cereyan eden söz konusu ihtilafın kanun gereği nizâmiye mahkemesinde görülmesini istemişti. İpsala meclisi bunun üzerine meseleyi Defter-i Hâkânî memurluğuna havale etmiş, yapılan incelemeler sonucunda her iki tarafın da elinde tapu senedi olmadığı ortaya çıkmıştı. İpsala meclisi nihayetinde mera ve ormanlık alandan oluşan ihtilafı arazinin metrûk arazi olması ihtimaline binaen bir soruşturma başlatmıştı. Meclis başkâtibi, Defter-i Hâkânî memuru ve orman memurundan oluşan bir heyet köye çeyrek saat mesafedeki anlaşmazlık mahallini incelemek üzere yola çıkmışlardı. Meclisin 31 Aralık 1903 tarihli kararında belirtildiği üzere köyde kiracı çiftçiler tarafından işletilen sekiz hanenin beşi Süleyman Bey ve sabi yeğenine, bir tanesi polis Bekir Efendi’ye, kalan ikisi de İbrahim Efendi’ye ait görünüyordu. Anlaşmazlık Süleyman Efendi’nin köyün doğu cephesindeki ormanlık alanı çitle çevirmesi ve her iki tarafın çiftçilerinin arazinin bir kısmını yakarak tarla haline getirmesinden kaynaklanıyordu. Ancak kayıtlarda ihtilafı araziye ait herhangi bir tapu senedi mevcut değildi. Tahkikat heyeti Orman Nizamnâmesi’nin üçüncü, Arazi Kanunnâmesi’nin doksan iki ve yüz ikinci maddeleri gereğince arazinin köy ahalisine ait mera ve baltalık olarak kullanılmasına, tarlaların eski haline döndürülmesine hükmetmişti. Kararın henüz mesele ile ilgisiz görünen çiftçilere de ayrıca bildirileceği belirtilmişti.⁶⁷⁴

İpsala meclisinin hane sahipleri aleyhine verdiği bu karar meseleyi meclise taşıyan İbrahim Efendi’yi nasıl etkiledi bilemiyoruz ancak Süleyman Bey karardan hiç memnun kalmamıştı. Livâ meclisinin kararını istinafen görülmek üzere vilâyet idare meclisine taşınması da kendisine bir fayda vermemişti. Vilâyet idare meclisi livâ idare meclisinin kararını aynıyla kendisine iade etmişti. Ancak Süleyman Bey pes edecek gibi görünmüyordu. 1904 yılı Mayıs ayı sonlarında Selanik’te bulunan umumî müfettişliğe bir telgraf çekerek köyün dört yüz senedir ailesinin tasarrufunda bulunan bir çiftlik olduğunu iddia etmişti. İfadesine göre köydeki iki hane İbrahim Bey ve polis Bekir Bey’e ait olmakla beraber mera ve baltalığın tahsis kılındığı köy ahalisi kadim olmayıp

⁶⁷⁴ BOA, TFR.I.A 18-1733, s. 10.

sürekli değişen yarıcılardan oluşmaktaydı.⁶⁷⁵ Süleyman Bey'in bu ifadesi yine müfettişliğe çekilen tarihsiz bir telgrafla doğrulanmıştı. Telgrafta köy muhtarı İbrahim ve çiftçiler “*çiftlikte bir gûna tasarruf ve temellük hakları olmadığı*”nı ikrar etmekteydiler.⁶⁷⁶ Çiftçilerin bu hakkaniyetli davranışlarında Süleyman Bey'in ne kadar etkili olduğu şimdilik meçhuldür, ancak kendisinin 1904 yılı Mayıs ayı başlarında Sâdaret makamına kadar başvurması ne kadar ısrarcı olduğu hakkında bir fikir vermekteydi. Süleyman Bey bu arzuhalinde livâ meclisinin kararının, gizlice yürütülen ve tarafların “*muvâcehe*” edilmediği bir tahkikata dayandığını iddia etmekteydi. Süleyman Bey muhatabını ihtilafın şahıslar arasında cereyan eden bir arazi davası olduğuna inandırmaya çalışmaktaydı. Muhatabından beklentisi ise mahallî idarecilere “*bu işin mahkemeye ait olduğuna*” dair açık ve kesin bir emir göndermesiydi.⁶⁷⁷ Mesele Dâhiliye Nezâreti'ne de yansımış, Manastır valisi nezarete anlaşmazlığın neden idarî mecliste görüldüğüne dair ayrıntılı bir açıklamada bulunmuştu. Buna göre ne İbrahim Efendi ne de Süleyman Bey'in elinde bir tapu senedi olmadığından mahallî idareciler vaktiyle müfettişlikten tüm vilâyetlere gönderilen emri uygulamışlardı.⁶⁷⁸

7 Mayıs 1904'te bizzat Sadrâzam tarafından Rumeli müfettişine gönderilen emir maalesef Süleyman Bey'in beklediği kadar açık ve kesin değildi. Sadrazam yalnızca meselenin tahkik edilerek adaletin gereğinin sağlanmasını buyurmuştu.⁶⁷⁹ 5 Temmuz'da gönderilen cevap ise tam da Süleyman Bey'in beklediği şekildeydi. Müfettişlik çiftlik mutasarrıfları arasında yaşanan arazi davalarına “*idâreten müdâhalenin câiz olamayacağı ve bu misillü ihtilafâtın mehâkim-i adliyede rü'yeti lâzım geleceği*”ni kabul ederek İpsala mutasarrıflığına bu yönde bir emir gönderdiklerini açıklamaktaydı.⁶⁸⁰ Karar idarî meclisi devreden çıkartarak Süleyman Bey'e nizâmiye mahkemelerinin kapısını nihayet açmıştı.

⁶⁷⁵ BOA, TFR.I.A 18-1733, s. 12,13.

⁶⁷⁶ BOA, TFR.I.A 18-1733, s. 5.

⁶⁷⁷ BOA, TFR.I.A 18-1733, M. 2 Mayıs 1904.

⁶⁷⁸ BOA, BEO 2359-176902, M. 18 Mayıs 1904. Söz konusu emir 4 Mayıs 1903 tarihli olup anlaşmazlığa taraf olanların ellerinde herhangi bir resmi belge olmadığı durumlarda anlaşmazlığın idarî meclislerde görülmesini buyurmaktaydı.

⁶⁷⁹ BOA, TFR.I.A 18-1733, s. 8.

⁶⁸⁰ BOA, TFR.I.A 18-1733, s. 1.

Nizâmiye mahkemesinde hükme bağlanan bir anlaşmazlığın taraflardan birinin başvurusu üzerine idarî mecliste tekrar görülmesi gibi aksi örneklere de rastlanmaktaydı. Kosova Vilâyeti'nin Palanka Kazası'na bağlı Petraliç Köyü ile Preşova Kazası'na bağlı Nerav Köyü arasındaki baltalık ve mera anlaşmazlığı bidayet ve istinaf mahkemesinde görüldüğü halde sonuçtan memnun olmayan Petraliç tarafı anlaşmazlığı vilâyet meclis idaresine taşımıştı. Meclis idaresi aslında Neravlılar aleyhine bir hüküm vermemiş, yapılan keşif sonrasında her iki tarafa da kendi mera ve baltalıklarında intifa hakkı tanımıştı. Karar kaymakamlık vasıtasıyla Nerav ahalisine de iletilmişti. Ancak karşı taraf yine hoşnutsuz olarak vilâyet idaresine tekrar başvurmuş ve bir takım sahte tapu senetleri ibraz ederek bu kez lehlerine karar çıkartmayı başarmıştı. Bunun üzerine Neravlılar hasımlarıyla istinaf mahkemesinde tekrar muhakeme olunmuş ve yapılan incelemeler sonucunda tapu senetlerinin gerçekten de sahte olduğu ortaya çıkmıştı. Ancak Neravlılara oldukça pahalıya mal olan mahkeme sonucu hasımlarını durdurmaya yetmemişti. Petraliç tarafı ellerindeki sahte tapuları kullanarak mera ve baltalığı beş seneliğine Taşko adındaki bir Ulah'a kiralamıştı. Buna ek olarak mera ve baltalıklarına gitmek isteyen Neravlılara fiziksel şiddet uygulamaya da başlamışlardı. Mahkeme kararlarının bir işe yaramadığını gören Nerav ahalisi ise çareyi Rumeli Umumi Müfettişliği'ne dokunaklı bir arzuhal yazmakta bulmuştu.⁶⁸¹

İdarî meclisler ve nizâmiye mahkemeleri arasındaki yetki karmaşası bazı durumlarda arazinin türü hakkındaki iddiaların farklı olmasından kaynaklanmaktaydı. Örneğin Manastır Vilâyeti'nin Görice Kazası'na bağlı Taşnice Köyü ahalisi civardaki altı bin dönümden fazla orman ve yaylakların metrûk arazi olduğunu iddia ederken hasımları arazinin tapulu mülkleri olduğunu iddia etmekteydi. Aslında ahali, aralarında şimdiki hasımlarının müteveffa babasının da bulunduğu bir grup “*ashâb-ı 'alâka*” ile Görice bidayet hukuk mahkemesinde muhakeme olunmuş, nihayet taraflar mahkemeden uzlaşarak ayrılmışlardı. Ancak müdahillerden Alev Bey'in vefatı sonrasında oğlu Süleyman Bey ve yeğeni Kânî Bey bölgedeki nüfuzlarını kullanarak araziye üzerlerine kaydettirmeye çalıştığıında ihtilaf yeniden ortaya çıkmıştı. Ahalinin vekili Selim Hilmi

⁶⁸¹ BOA, TFR.I.SKT 48-4705, M. 2 Ağustos 1904.

Bey Selanik'teki ıslahat-ı umûmiye müfettişliğine yazarak hasımlarının ilgili tapu senetlerini alabilmek için nasıl yolsuz bir muamele takip ettiklerini ayrıntılarıyla açıklamıştı. Selim Hilmi Bey'in bir diğer sorunu anlaşmazlığın idâreten görülmesi konusunda Görice mutasarrıflığına yaptığı başvurunun reddedilmesi idi. İfadesine göre mutasarrıf bey anlaşmazlık konusu arazinin tapulu arazi olduğu gerekçesiyle “*bu işe karışamayacağını*” beyan etmişti. Selim Hilmi Bey ise köy ahalsinin meşru haklarını iptal eden tapu senetlerinin hukûk-i umûmiye hanel getirdiğini savunmaktaydı. Bu nedenle kendisine hukuk mahkemesine başvurması gerektiği yönündeki tavsiyeyi de adalete aykırı bulmuştu. Selim Hilmi Bey, hasımları hakkında “*hukûk-i umûmiye*” davasının açılması konusunda Görice müddeiumumiliği muavinliğine bir emir gönderilmesini talep etmekteydi.⁶⁸² Ahalinin hasımlarından Kânî Bey'in yaklaşık iki ay sonra Rumeli Müfettişliği Umumiliği'ne hitaben kaleme aldığı bir yazı taraflar arasındaki husumetin mahkemeye kısa bir süre sonra yansıdığına işaret etmekteydi. Ancak muhakemeye giden süreç Selim Hilmi Bey'in beklediği şekilde olmamıştı. Bidayet mahkemesi ceza dairesinde görüşülen davada mahkemeye getirilen taraf, silahlı bir şekilde araziye girerek odun kestiği iddia olunan köy ahali olmuştu. Bununla birlikte Kânî Bey mahkeme kapısından memnun ayrılmamıştı. İddiasına göre mahkemeye ibraz ettiği tapu senetleri dikkate alınmamış, kendisine tasarruf meselesi netleştirilmediği sürece ahaliye ceza verilemeyeceği söylenmişti. Kânî Bey bu noktada müfettişliğe ve vilâyet idaresine bir telgraf yazarak mahallî idarecileri imdadına çağırmıştı. Nihayet vilâyet idare meclisinin emri mutasarrıflık vasıtasıyla adlî makamlara ulaştığında ahaliyle ikinci kez karşı karşıya gelme imkan bulmuştu. Ne var ki bu muhakeme de beklediği şekilde sonuçlanmamış, mahkemenin vermiş olduğu göstermelik para cezası ahaliyi daha da cesaretlendirmişti. Kânî Bey şimdi korusunu çok daha kalabalık bir grup halinde talan eden ahalinin daha “*şedîd*” bir şekilde cezalandırılmasını talep etmekteydi.⁶⁸³

Köy muhtarı Selim ve ihtiyar heyetinden altı aza Manastır Islahat-ı Umûmî Müfettişliği'ne 1904 yılı Temmuz ayı ortalarında gönderdiği bir arzuhalde ahalinin değil daha şiddetli bir cezayı, haklarında verilen nakdî cezayı dahi hak etmediklerini

⁶⁸² BOA, TFR.I.ŞKT 41-4050, M. 12 Mart 1904.

⁶⁸³ BOA, TFR.I.ŞKT 42-4120, M. 10 Mayıs 1904.

iddia etmekteydi. Muhtar ve azalar Kânî Bey'in elindeki tapu senedinin şaibeli olduğu iddiasını tekrar etmişti. İddialarına göre Kânî Bey'in amcası Alev Bey emlak-ı şahanedan yirmi küsur hane satın almış, akabinde beş yüz dönümlük bir yaylağa gözünü çevirmişti. Alev Bey söz konusu yaylağı da bir şekilde satın almayı başarmıştı, ancak bunu belgeleyen tapu senedi şüpheliydi. Zaten Kânî Bey'in mahkemeye delil olarak sunduğu söz konusu tapu senedi mahkeme tarafından da dikkate alınmamıştı. Ahaliye göre Kânî Bey haksız yere el koyduğu yaylakla beraber elli bin dönümden büyük bir orman üzerinde de hak iddia etmekteydi. Ahali aslında söz konusu ormandan bin beş yüz iki bin dönüm kadarının kendilerine bırakılması karşısında hasmıyla anlaşmaya razıydı. Ancak Kânî Bey bölgedeki nüfuzuna dayanarak ahalinin meşru haklarını büsbütün "yutmak" istediğinden buna yanaşmamıştı. Ahali hasmının ne kadar haksız bir konumda olduğu konusunda da müfettişliğe iki delil sunmuştu. Bunlardan birincisi "köylere yakın bulunan" bu gibi yaylakların "bir âtîfet-i şâhâne" olarak köy ahalisinin ihtiyaçlarına tahsis edilmesi geleneğiydi ki, civardaki her köyün böyle bir yaylağı bulunmaktaydı. İkincisi, bir zamanlar hasımları arasında bulunan Süleyman Bey bile ahalinin hukukunu iade ederek tarafları uzlaştırmaya çalışmış, hatta babasının bahsi geçen tapu senetlerini vaktiyle "tagallüben" almış olduğunu yetkili makamlara bildirmişti. Muhtar ve azalar meramlarını böylece ifade ettikten sonra müfettişlikten ihtilafı arazinin yapılacak bir keşif sonrasında taraflar arasında paylaşılmasını istirham etmişti.⁶⁸⁴ İki gün sonra Manastır istinaf mahkemesine giden bir emir yetkililerin taksim önerisine sıcak bakmadıklarını işaret etmekteydi. Söz konusu emir ahalinin bidayet hukuk mahkemesine yaptıkları başvuruyu neden geri çektikleri konusunda da dikkat çekici bir bilgi içermekteydi. Buna göre ahali hasımlarının nüfuzlarını kullanarak mahkemeden hakkaniyetli bir karar çıkmasını engellemesinden endişe duymuşlardı. Bu nedenle taksim önerisini de içeren başvurularını mahallî makamlara yöneltmişlerdi. Ancak söz konusu başvuru mahkemeye yöneltilmiş bir ihtilafa idâreten bakılması "kâbil olmadığından" reddedilmiş, ahaliye tekrar nizâmiye mahkemelerinin yolu gösterilmişti.⁶⁸⁵

⁶⁸⁴ BOA, TFR.I.MN 43-4227, s. 1, M. 16 Temmuz 1904.

⁶⁸⁵ BOA, TFR.I.MN 43-4227, s. 2, M. 18 Temmuz 1904.

İdarî meclisler ve nizâmiye mahkemeleri arasında yaşanan yetki karmaşasının bir diğer nedeni aynı ihtilafın bazen her iki kurumda birden görülüyor olmasıydı. İdarî meclisler nizâmiye mahkemelerinde görülüp de henüz hükme bağlanmamış anlaşmazlıklara müdahale ettiğinde ortalık daha da karışıyordu. Drama Mutasarrıflığı'na bağlı Yörükler Köyü ile Kopaleşte Köyü arasında yaşanan bir ihtilaf böyle bir karmaşaya neden olmuştu. Yörükler ahalisi müşterek meralarını başka köyden birine kiraladıkları iddiasıyla Kopaleşte Köyü tarafından şikâyet edilince taraflar nizâmiye mahkemesinde muhakeme olunmuştu. Ancak livâ idare meclisi, Kopaleşte Köyü ahalisinin talebi üzerine, mahkeme sonucunu beklemeden bahsi geçen kiracının bin kûsur hayvanının meradan çıkarılmasına ve “müştereken intifânın” devamına karar vermişti. Livâ idare meclisi bu kararı 4 Mayıs 1903 tarihinde vilâyetten gönderilen emre dayandırmıştı.⁶⁸⁶ Buna göre ilgili karar “netîce-i muhâkemeye değin” geçerli olacaktı. Meclis Yörükler ahalisine “mahkemeye mürâca'atta muhtâr bulduklarını” ayrıca hatırlatmıştı.⁶⁸⁷ Ne var ki Rumeli Islahat Müfettişliği'nin Drama Mutasarrıflığı'na gönderdiği bir yazı Yörükler ahalisine açılan bu yolu sorunlu bulmuştu. Müfettişlik livâ meclisinin geçici olarak aldığı ihraç kararını her nedense kesin hüküm gibi değerlendirmiş, idareten “halledilen” mera ve baltalık anlaşmazlıklarının mahkemece görülmesinin caiz olmadığını hatırlatmıştı. Müfettişlik livâ meclisine aynı hatayı bir daha tekrarlamaması konusunda bir de uyarıda bulunmuştu.⁶⁸⁸

Ahali arasında kanlı olaylara sebebiyet vermesi nedeniyle idarî meclisleri ya da nizâmiye mahkemelerini aşan ihtilaflar da yaşanmaktaydı. İlgili bölgedeki en üst düzey yetkilileri teyakkuza geçiren bu tür ihtilaflar takibi zor bir muhabere trafiğine yol açardı. Yakova Kazası'na bağlı Cernabek ve Locan köyleri arasında yaşanan orman meselesi siyasi, etnik ve mezhepsel çatışmaları tetikleme potansiyelini haiz olması nedeniyle Selanik, İpsala, İpek, Priştine ve Kosova'daki yetkililere iki ay içerisinde yirmi iki telgraf yazdırmıştı. Bu telgraflardan dokuz tanesi yalnızca iki gün içerisinde gönderilmişti. 25 ve 26 Nisan 1906 tarihli telgraflarda, Yakova kaymakamı, İpek

⁶⁸⁶ Hatırlanacağı üzere söz konusu emir nizâmiye mahkemeleri tarafından hal olunamayan anlaşmazlıkların idareten çözülmesini buyurmaktaydı.

⁶⁸⁷ BOA, TFR.I.SL 65-6472, s. 1, M. 8 Mart 1905.

⁶⁸⁸ BOA, TFR.I.SL 65-6472, s. 3, Tarihsiz.

mutasarrıfı, Kosova valisi ve Mitroviça fırka kumandanı şimdilik bir ölüyle sonuçlanan ve devam etmekte olan “*müsâdeme ve mukâtele*”yi nasıl yatıştıracaklarına dair çareler aramaktaydı. Yetkililer sulh için bölgeye daha önce gönderilen heyetlerin başarısızlığına ikna olmuş olarak askerî gücün devreye sokulması planını tartışmaktaydılar. Ancak bölge için zaten yetersiz olan askerî gücün kısmen olay yerine kaydırılmasının “*eşirrä*”yı askere karşı daha da cesaretleneceğinden endişe duymaktaydılar. Askerî güç kullanmanın bir diğer sakıncası o sıralar “*cemiyetin*” Yakova’daki güçlü varlığıydı. Yazışmalar cemiyet ve orman ihtilafı arasındaki bağlantıya dair açık bir bilgi vermemekle birlikte bölgeye herhangi bir vesileyle asker sevkinin muhtemelen ortamı daha da kızıştıracığı düşünülmekteydi. Nitekim bu yöndeki korkular galip gelmiş olacak ki daha mutedil bir adım atılarak taraflara mahkemeye müracaat etmeleri konusunda nasihatle bulunulmuştu.⁶⁸⁹ Bununla birlikte ahali “*yine iskât*” olunamamıştı. Kaymakam Celal Bey tam da bu noktada askeri gücün devreye sokulması planını tekrar masaya sürmüştü. Kaymakam bey artık “*asâkir-i şâhâne sevkinden başka tevessül olunacak bir çare kalmadığını*” düşünmekteydi. İfadesine göre bölgeye asker sevk edilmesi “*bu gibi münâzaât ve hadise*” ile sorun çıkarıp duran kaza ahalisine karşı da sindirici bir güç olacaktı:

“... vâkı‘a mezkûr karyelere müsâdemenin men‘i için asâkir-i şâhâne sevkinden başka tevessül olunacak bir çâre kalmamak ve kazânın ekser mahallinde bu gibi münâza‘at ve hâdise-i sâire eksik olmadığı öteden beri vukû‘ bulan ma‘rûzât-ı kemterânemle vâreste-i ‘arz ve isbât bulunmuş olmağla ahâlî-i kazânın hükûmete karşı buraca lâkaydâne cevâblarından dolayı satvet-i hükûmetin gösterilmesi zamânı gelmiş olacağından muktezâsının ifâsı ...”⁶⁹⁰

Yakova kaymakamının önerisi bir ay sonra İpek mutasarrıfı tarafından da gündeme getirilmişti. Taraflar geçen bir ay içerisinde İpek ve Yakova nâipleri riyasetinde toplanan köy heyetleri vasıtasıyla nihayet uzlaştırılmıştı ancak bu barış ortamı yalnızca birkaç gün sürmüştü, kavganın ikinci perdesi iki ölü ile sonuçlanmıştı. Durum mutasarrıf

⁶⁸⁹ BOA, TFR.I.KV 130-12915, s. 8-15.

⁶⁹⁰ BOA, TFR.I.KV 130-12915, s. 3, M. 15 Mayıs 1906.

beyi öylesine kızdırmıştı ki “*merâm anlatmanın imkânsız olduğu*” ahaliye karşı “*me‘a top*” en az iki tabur asker gönderilmesini talep etmişti.⁶⁹¹

5.7. İhtilafı Arazinin Konumu, Sınırları ve Türü

Ortak arazi anlaşmazlıklarında ihtilafı arazinin konumu tarafların iddia ve savunmalarında sıkça gündeme getirilen bir husustu. Mera ve orman gibi (baltalık ve *cibâli mübâha* ormanları) köy ortak alanlarının Defterhâne’de kaydı bulunmadığından, yaylak ve kışlaklar ise çoğunlukla yalnızca vergi gelirleri itibarıyla kaydedilmiş olduğundan Defterhâne kayıtları konum meselesinin aydınlatılmasına nadiren yardımcı olabilmekteydi. Bu nedenle arazinin konumu hakkında verilen bilgilere çoğunlukla müşteki tarafın ifadelerinde rastlanmaktaydı. Meralarla ilgili şikâyetle bulunan ahalinin büyük bir bölümü şikâyetine arazinin “*karyeleri toprağında*” olduğu bilgisiyle başlardı. Arazinin yerleşim yeriyle olan münasebetini tanımlayan bir diğer ifade “*kurb ve civâr*” ifadesiydi. Söz konusu ikileme ihtilafı arazinin köy yakınlarında olduğunu belirtmek için kullanılırdı. İlk tabir ihtilafı arazinin köy sınırları dahilinde, ikinci ise haricinde olduğu anlamına gelirdi.

Meraların konumu müşteki tarafın şikâyetlerinde sıklıkla dile getirilse de, çözüm sürecinde nadiren dikkate alınırdı. Bununla birlikte iki köyün birden sahabet iddiasında bulunduğu bazı mera anlaşmazlıklarında arazinin hangi köyün sınırları dahilinde bulunduğu meselesi gündeme gelebilmekteydi. Örneğin Şarköy Kazası’na bağlı iki köy arasında yaşanan bir mera anlaşmazlığında meranın hangi köye ait olduğu meclis heyeti tarafından anlaşmazlık mahallinde yapılan mürâfaada belirlenemeyince köylerin defterhanede kayıtlı bulunan sınıramelerinin incelenmesi gerektiğine hükümlenmişti.⁶⁹² Köy sınıramelerine delil olarak başvurulması yakın tarihli bir başka mera anlaşmazlığında da gündeme gelmişti. Tırnova Kazası’na bağlı iki köy, civarlarında bulunan başka bir köyün meralarına el koyduğunda meclis yetkilileri

⁶⁹¹ BOA, TFR.I.KV 130-12915, s. 1, M. 15 Haziran 1906. Bu tarihten yalnızca bir gün önce Yakova kaymakamı Celal Bey asker sevki yönündeki talebini yinelemişti. BOA, TFR.I.KV 130-12909.

⁶⁹² BOA, A.MKT.UM 408/87, M. 4 Haziran 1860. Şikâyet konusu aslında meranın bir kısmının ziraate açılmış olmasıydı. Ancak bu mesele ne mürâfaada ne de sonraki süreçte gündeme gelmiş, yetkililer öncelikle meranın hangi köye ait olduğunu tespit etmeye çalışmıştı.

mürâfaa esnasında beş yüzden fazla şahidin yanı sıra şikâyetçi köyün “*tuğralı hudûd cedvellerini*” de dikkate alarak hüküm vermişti.⁶⁹³ İhtilafli meranın iki köy arasında bulunduğu durumlarda ise mesafe meselesi büsbütün devreden çıkartılırdı. Böyle bir durumda arazinin köylerden birine yakın olması uzak bulunan köy aleyhine bir karar verilmesini gerektirmezdi. Meraya uzak bulunan taraf ellerinde bulunan padişah fermanı ya da hududnâme gereğince meradan intifaya devam edebilirdi.⁶⁹⁴

Müşterek meralar söz konusu olduğunda durum biraz daha karmaşık olabilmekteydi. Öncelikle müşterek meraların hangi köyün sınırları dahilinde olduğunun bir önemi yoktu. Müşterek bir mera iki veya daha fazla köyün toprakları içinde olabileceği gibi⁶⁹⁵ tek bir köyün sınırları dahilinde de olabilirdi.⁶⁹⁶ Bununla birlikte meranın bulunduğu köy herhangi bir anlaşmazlık durumunda müşterek tasarruf iddiasını kanıtlamak konusunda ortaklarından daha avantajlı bir durumda olurdu. Örneğin bir mera için müşterek tasarruf iddiasında bulunan bir köy anlaşmazlık konusu olan meranın kendi köyleri dahilinde bulunduğunu belgelediğinde muhatabı müştereklik iddiasını reddetse dahi lehine karar çıkartmayı başarmıştı.⁶⁹⁷ Mera olarak kullanılan arazi nevezuhur bir arazi ise konum meselesi biraz daha bağlayıcı olabilmekteydi. Örneğin İzvornik’e bağlı Virayış ve Garneşik köyleri, “*beynlerinde*” bulunan gölün mecrasını temizleyerek kendilerine yeni bir otlak yarattığında -bunun için başlangıçta yetkililere bir bedel ödemek zorunda kalmış olsalar da (senevi 500 kuruş) daha sonraları- “*bir gûna resim vermeksizin*” hayvan otlatma hakkına sahip olmuşlardı. Söz konusu hakkın gecikmeli olsa da tevehhinde arazinin cinsi kadar⁶⁹⁸ her iki köyün “*hudûdları dâhilinde*” bulunması da etkili olmuştu.⁶⁹⁹

⁶⁹³ BOA, A.MKT.NZD, M. 2 Temmuz 1860.

⁶⁹⁴ BOA, TFR.I.KV 53-5221, M. 2 Mart 1904.

⁶⁹⁵ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 76, sayfa no/belge no: 8/25, M. 29 Ağustos 1840; 76-15-53, M. 18 Eylül 1840; 76-71-323, 7 Kasım 1841; 82-70-317, M. 11 Ağustos 1858.

⁶⁹⁶ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 75, sayfa no/belge no: 97/429, M. 6 Nisan 1839; 76-15-52, M. 18 Eylül 1840; 81-70-360, M. 21 Ocak 1854; 82-5-12, M. 18 Mart 1856.

⁶⁹⁷ Örneğin müştereklik iddiaları inkar edilen Terayot Köyü mürâfaada, şahitlerin yanı sıra, meranın kendi köyleri dahilinde olduğunu gösteren 127 yıllık bir hüccet ibraz ederek lehlerine karar çıkartmayı başarmışlardı. BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 78, sayfa no/belge no: 45/149, 14 Eylül 1844; 78-60-204, M. 19 Şubat 1845.

⁶⁹⁸ Bosna Vilâyeti’ne ve Mâliye Nezâreti’ne gönderilen söz konusu belgede arazinin türü ve tâbi olduğu hukukî prosedür 1858 Arazi Kanunnâmesi’nin yüz yirmi üç ve yüz yirmi beşinci maddelerinden istihraç edilmişti: “... kadimî bir göl veya nehirlerin suyu çekilib de zirâ’ate sâlih arâzi meydâna çıkdıkda bi’l-müzâyede tâlibine verilmek ve hakkında sâir arâzi-i mîrîye mu’âmesi olunmak ve kurâ ve kasabât

Ahalinin mera olarak kullandıkları arazilerin metrûk ya da başka bir arazi cinsinden olup olmadığını tespit etmek her durumda bu kadar kolay olmayabiliyordu. Örneğin İpsala Kazası'na bağlı Korucu ve Hızır köylerinin “*karyeleri toprağından ma‘dûd*” Sîh adlı meraları, beylik koyunları kışlağı olarak kullanılmak üzere tayînât-ı lahmiye mültezimlerine kiralandığında ahali meralarını geri alabilmek için oldukça dokunaklı bir arzuhal kaleme almıştı. Söz konusu arzuhal örtülü tehdit, acındırma, pazarlık ve alternatif bir çözüm yolu önermek gibi farklı stratejilerden oluşmaktaydı. Ahali muhataplarını öncelikle en hassas olduğu noktadan vurmaya çalışmıştı. İfadelerine göre söz konusu tahsis ekili arazilerine de zarar verdiğiinden hazineyi vergi kaybına uğratması kaçınılmaz olacaktı. İkinci olarak hayvanlara ve ekinlere zarar veren bu durum ahalinin “*terk-i vatan*” ederek dağılmasıyla sonuçlanacaktı. Üçüncüsü ahali mültezimlerin mera için verdikleri bedeli tereddütsüz bir şekilde ödemeye razı bulunmaktaydı. Son olarak el konulan meralarının yarım saat uzağındaki boş bir mera *mîrî* hayvanların kışlaması için alternatif bir alan olarak sunulmuştu. Mâliye Nezâreti'ne havale edilen söz konusu talep ve öneriler vâridât muhasebesi kayıtları doğrultusunda değerlendirmeye alındı. Kayıtlar İpsala ve Kuleli'de bulunan bir takım kışlak ve meranın *mîrî* hayvanlara mahsus olduğuna işaret etmekteydi. Ancak Sîh merasının bu gruba dahil olup olmadığı “*hazînece meçhûl*”dü. Merkezî yetkililer ahalinin “*köy toprağından ma‘dûd*” olarak tanımladığı meçhul araziye sınırlamelerdeki ayrıntılarda da aramamıştı.⁷⁰⁰

ahâlisine mahsûs olan mer‘âlardan başka bir karyenin hudûdu dâhilinde otlak mahalli olduğu hâlde ol karye ahâlisi bir gûna resim vermeksizin hayvânâtını otlatub otundan ve suyundan intifâ‘ eylemek ve hâriçden hayvânât getirüb ol otlakın otundan ve suyundan intifâ‘ murâd eden kimselerden cânib-i mîrî için münâsib mikdâr resm-i otlak alınub ahâli-i karye onları men‘e kâdir olamamak ve onlardan alınan resm-i otlaktan hisse alamamak kânûn-i cedîd-i sultânînin 125’inci maddelerinde münderic idüğü beyân olunmuş olup ...”. *BOA, A.MKT.MHM* 193-82, M. 2 Eylül 1860.

⁶⁹⁹ *BOA, A.MKT.MHM* 193-82, M. 2 Eylül 1860. Ortak arazilerin sınırlarını içeren kayıtlar ender olarak rastlanan bir kayıt türüdür. İncelenen hükümler bu türden bir bilgiyi içeren kayıtlara nadiren ulaşılabilirdiğine işaret etmektedir. Söz konusu hükümlerde sınırlarla ilgili sadece bir örneğe rastlanması bu çıkarımı doğrulamaktadır. İlgili örnek bu tür arazilerin tahsis esnasında doğanın ve insan elinin ortaya çıkarmış olduğu bilindik işaretlerle tahdîd olunduğunu göstermektedir. Örneğin Manastır Kasabası'na tahsis olunan bir mera kayıtlara şu şekilde geçmişti: “... *kadîmden medîne-i Manastır kasabası ahâlîlerine hayvanları için mer‘â ihsân olunan ve hüccet-i şer‘iyye ile mahdûd ve mümtâz olan mer‘âlarının hudûdudur ki eski değirmen ocağı ve nişantaşı ve altın köprüsü dik yukarı sarı ezmak ile ondan şarapçı yolu ondan eski köprüye ve ondan nişantaşına ve ondan kulaklık ve ondan çeltikçinin evleri dibinden ve ondan Yahudi makberesine varınca kadîm mer‘âlarıdır diye defter-i evkâfda muharrer kılmayla tahrîr olunmuş idüğü defterhâne-i âmirem muhâsebesinden yazılmış olmağla ...*”. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 93/224, M. 10 Temmuz 1877.

⁷⁰⁰ *BOA, MVL* 364-92, M. 31 Ocak 1861.

İhtilafli arazinin konumunun hukukî mevzuatla uyuşup uyuşmadığı meselesi de nadiren gündeme gelen bir husustu. Tartışmalı arazinin yerleşim yerine uzaklığı çok az kişi tarafından bir savunma vasıtası olarak ortaya konurdu. Cumapazarı Kazası'na bağlı İnorya Köyü'nden Pişo bu dikkatli azınlıktan biriydi. Pişo “*orman derûnunda*” açtığı yirmi dönüm araziye mera iddiasıyla müdahale eden Blaç Köyü ahalisini, arazinin köye bir saat mesafede bulunduğu gerekçesiyle devre dışı bırakmaya çalışmıştı. Pişo, bu mesafedeki bir araziye “*mer'â denilmesinin*” sadece kişisel garezden kaynaklandığını idia etmişti.⁷⁰¹ Mesafe tezi Filibe ve Loça kazalarına bağlı komşu iki köy arasında yaşanan bir yaylak anlaşmazlığında da şikâyetçi köy tarafından iddialarını desteklemek üzere dile getirilmişti.⁷⁰² İhtilafli arazinin sınırlarının mesafe üzerinde hesaplanması bir baltalık anlaşmazlığında da gündeme gelmişti. Edirne'ye bağlı Ahyolu Kazası ahalisine mahsus bir baltalıktan odun kesen Bergos Köyü ahalisinden Hacı Osman Ağa'ya baltalığın bir saat ötesindeki mesafe gösterilmişti.⁷⁰³ Baltalığın başladığı noktadan yola çıkan Hacı Osman Ağa bir saatlik bir mesafeyi aştığında önüne çıkan ağaçlar artık müşteki köyün baltalığı değil *cibâl-i mübâha* ormanına ait olacaktı.

İhtilafli ortak arazilere yönelik sınır tespiti bazı durumlarda çözüm sürecinin bir parçası değil sorunun bizzat kendisi olurdu. Ahali bazen bu işe kendiliğinden girişir ve komşularla yaşanacak bir ihtilafın fitilini ateşlemiş olurdu. Bu durum kimi zaman mukatelelerden etnik ve dinî çekişmelere, hatta uluslararası krize kadar bir dizi sorunu tetikleme potansiyeline sahip olabilmekteydi. İşkodra'ya bağlı gayrimüslim Prankay Köyü ve Müslüman Uraştrent Köyü arasında yaşanan bir mera anlaşmazlığı Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne ihtarda bulunması ihtimaline kadar ciddi sorunlara neden olmuştu. İddialara göre Prankay ahalisinin mera sınırlarını belirlemek üzere koyduğu haç Uraştrentli iki Müslüman tarafından kaldırıp başka bir yere nakledilmişti. Bunun üzerine civardaki gayrimüslim ahaliden yaklaşık yüz elli kişi Uraştrent Köyü'ne gelip haçı kaldıran iki kişiyi öldürmüş, evlerini de ateşe vermişti. Haber Müslüman

⁷⁰¹ BOA, MVL, M. 25 Ocak 1863.

⁷⁰² Akan Yetişir, “Bir Yaylak Anlaşmazlığının Anatomisi”, s. 5-33.

⁷⁰³ BOA, A. MKT.UM 395-67, M. 8 Şubat 1860.

ahali tarafından duyulunca “*bu taraftan da haylice ahâlî toplanarak*” karşı taraftan beş altı kişiyi yaralamış ve öldürmüştü. İki taraf ahalisinin reisleri İşkodra’ya çağrılarak durum soruşturulmuş, suçlular yakalanarak suçlarını itiraf etmişlerdi. Ancak failerin yakalanması olayları yatıştırmamış, bölge piskoposunun, Müslümanların Hristiyanların haçlarına hakaret ettiği yönünde Avusturya konsolosuna yaptığı şikâyet ortamı daha da germişti. İşkodra valisi Hakkı İsmail Bey’in raporuna göre ise olayın din kavgasıyla bir alakası yoktu. Vali bey söz konusu haçın ibadete mahsus bir mahalde bulunmadığını, yalnızca hududun tayini için koyulduğunu, olayların piskoposun yansıttığı gibi olmadığını merkeze rapor etmişti.⁷⁰⁴

5.8. Mürâfaaların Anatomisi

Ortak arazi anlaşmazlıkları çeşitli sebep ve vasıtalarla Dîvân-ı Hümâyûn’a iletildiğinde mahallî idarecilere gönderilen hükümler anlaşmazlığın “*mahallinde*” çözülmesini buyurmaktaydı. Mahallî meclislerin kurulmasından önceki tarihlerde bu işle vazifelendirilenler bölgenin kadı ve nâipleriydi. Kadı ve nâipler şahıslar ve ahali arasında yaşanan arazi anlaşmazlıklarını şer‘ ve kanuna göre “*rü‘yet*” etmekle mükelleflerdi. 1840 yılından sonra mahallî meclisler, 1864 yılından sonra ise nizâmiye mahkemeleri devreye girdiğinde çözüm süreci -“*hükkâm-ı şer‘in*” yetkileri büyük ölçüde korunmakla beraber- kurumsal açıdan epey bir değişikliğe uğramıştı. İlgili süreç önceki bölümlerde teferruatıyla ele alındığından burada kurumsal dönüşüme değil çözüm sürecinin bizzat kendisine odaklanılacaktır.

Bu çalışmada incelenen hükümlerin tamamı çözüm sürecini ayrıntılı olarak görebileceğimiz kadar teferruatlı değildir. Hükümlerin çoğu daha önce mahkemeye

⁷⁰⁴ BOA, AMKT.MHM, 397-6, M. 24 Aralık 1867. Ahali arasında yaşanan mera anlaşmazlıklarında meraya haç dikilmesi vakasına daha geç bir tarihte de rastlanmıştı. Puka Kazası’na bağlı Kaçire Köyü, haksız yere zapt ettiği bir meradan yetkililer vasıtasıyla el çektiğinde ahali meraya haç dikerek iddialarında ne kadar ısrarcı olduklarını göstermişlerdi. Mahallî hükümet haçın kendilerince kaldırılmasının olayları daha da büyütmesinden endişe etmekteydi. Bu nedenle vazifenin, olaylarla ilişkisi bulunan Kaçire’li Rus rahibe tevdi edilmesine karar verilmişti. Ancak rahibin vilâyet merkezine “savuşması”, yetkilileri, bölgeye bir nasihat heyeti göndermekten kolluk kuvvetlerinin devreye sokulmasına kadar alternatif çözüm yolları aramaya sevk etmişti. BOA, BEO 1480-110986, M. 2 Mayıs 1900.

yansımamış bir anlaşmazlığın ilk veya ikinci kez dile getirilişinden oluşmaktaydı.⁷⁰⁵ Örneğin müstakil meralarla ilgili gönderilen toplam 353 hükmün yaklaşık dörtte üçü bu gruptandı. Müşterek meralarda da durum benzerdi. Yaylak, kışlak ve otlaklarla ilgili gönderilen hükümlerde söz konusu oran biraz daha fazlaydı (%31,6), ancak *cibâl-i mübâha* ormanları söz konusu olduğunda bu oran yalnızca %12 civarındaydı.

Arazi Türü	Toplam Hüküm Sayısı	Henüz Mürâfaa Olunmamış İhtilaflar İçin Gönderilen Hüküm Sayısı	Oran	Mürâfaa Sonrasında Gönderilen Hüküm Sayısı	Oran
Müstakil Mera	353	267	75,6	86	24,4
Müşterek Mera	58	44	75,9	14	24,1
Cibâl-i Mübâha	90	79	87,8	11	12,2
Yaylak-Kışlak-Otlak	19	13	68,4	6	31,6

Tablo 14: Anlaşmazlıkların Mahkemeye Yansıma Oranları

Tarafların mürâfaa olunmasından sonra gönderilen hükümlerden bazıları muhakeme sürecini ayrıntılı olarak içermekteydi. Söz konusu hükümler anlaşmazlığın nerede, ne zaman ve kimlerin huzurunda görüldüğü, ihtilafın tarafları ve şahitler gibi kıymetli verilerin yanı sıra ihtilafın mahkemede nasıl sonuçlandığı bilgisini de içermekteydi. Bununla beraber hükümlerin gönderilme nedenleri tüm bu mesai ve uğraşların taraflar arasında çoğunlukla nihai bir barış ortamı sağlamadığına işaret etmekteydi. Daha önce mahkemeye yansımış mera anlaşmazlıkları ile ilgili hükümlerin %63 gibi ciddi bir bölümü anlaşmazlığın devam etmesi nedeniyle yapılan şikâyetler üzerine gönderilmişti.

⁷⁰⁵ Aynı şikâyet sebebiyle yapılan mükerrer başvuruların sayısı bazı durumlarda üçe, dörde hatta beşe kadar ulaşmaktaydı. Örneğin Bogonya Kazası'na bağlı Bolıcanı Köyü komşularıyla yaşadığı bir cibâl-i mübâha anlaşmazlığı nedeniyle Divân-ı Hümâyûn'a üç kez başvuruda bulunmuş, ancak bölge yetkililerine gönderilen hükümler tarafları uzlaştırmayı başaramamıştı. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 24/161, M. 30 Haziran 1868. Selanik'e bağlı Topçular Köyü ahalisi ise meralarından otlak resmi istendiği yönünde beş kez şikâyette bulunmasına rağmen hala mahkeme yüzü görmemişlerdi. *BOA, Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 19/161, M. 10 Mayıs 1844.

Cibâl-i mübâha, yaylak-kışlak ve otlaklarla ilgili hükümlerde aynı oran %80'leri geçmekteydi. Mahkemeye yansıyan ihtilafların Divân-ı Hümâyün erkânının önüne tekrar düşmesinin bir diğer nedeni, lehine hüküm verilen tarafın mahkeme kararını teyit ettirmek istemesiydi. Meralarla ilgili hüküm grubunda bu oran %30'lara varmaktaydı. Aynı oran *cibâl-i mübâha* ihtilafları ile ilgili hükümlerde %9, yaylak-kışlak ve otlaklarla ilgili hükümlerde ise %17 seviyelerindeydi. Muhakeme süreci sonrasında yapılan hüküm taleplerinin farklı ve ilginç sebepleri de bulunmaktaydı. Örneğin bazı hükümler mürâfaanın tekrarı için istenmişken⁷⁰⁶ bazıları eksi hükmün kaybolması⁷⁰⁷ ya da taht değişikliği nedeniyle talep edilmişti.⁷⁰⁸

Arazi Türü	Toplam Hüküm Sayısı	Anlaşmazlığın Son Ermemesi	Mahkeme İlamının Teyidi	Mahkeme İlamının Sorunlu Olması	Önceki Hükmün Kaybolması	Taht Değişikliği	Tekrar Mürâfaa Talebi	Başka Bir Yerde Mürâfaa Talebi
Müstakill Mera	86	55	21	2	1	-	4	2
Müşterek Mera	14	8	6	-	-	-	-	-
Cibâl-i Mübâha	11	9	1	-	-	1	-	-

⁷⁰⁶ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 14/41, M. 20 Haziran 1842; 79-139-475, M. 31 Ağustos 1848.

⁷⁰⁷ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 90/375, M. 7 Ocak 1839. Eski tarihli bir hükmün “başına gelenlerden” dolayı yeni bir hüküm gönderilmesi talebi Palanka Kazası'na tâbi Estermuş Köyü ahalisi tarafından da yapılmıştı. Ahalinin ifadesine göre yaylakları hakkında vaktiyle gönderilen hükmün bir kısmı aşınmıştı (... *fermân-ı âlişânın bir kısmı fersûdeleştüğinden*...). Hükmün okunabilir kısmının bir suretini de yanlarına alan ahali kaza kaymakamlığına başvurarak yeni bir hüküm gönderilmesi talebinde bulunmuştu. Ahalinin başvurusu Kosova vilâyeti aracılığıyla Dîvân-ı Hümâyün'a ulaştırılmıştı. Bahsi geçen hükmün kayıtlarda mevcut olmadığını belirten Dîvân-ı Hümâyün ise mera ve yaylaklarla ilgili kurum bünyesinden çıkan hükümlerin “*kuyûd-i hâkânî kaleminden* (Defterhâne)” çıkartılan kayıtlar üzerine hazırlandığını hatırlatmıştı. Bu hatırlatma Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne başvurulması gerektiği anlamına gelmekteydi. Nitekim mesele ilgili nezârete havale edilmişti. Defter-i Hâkânî nâzırı tarafından bizzat yazılan cevap ise kurum bünyesindeki kayıtlarda değil bahsi geçen yaylakla ilgili bir bilgiye Estermuş adlı bir köye dahi rastlanmadığını beyan etmişti.

Aranılan kayda rastlanmamasının muhtemel üç nedeni vardır. İlk neden köyün muhdes bir köy olarak kayıtlara geçmemiş olması ihtimalidir. Ancak ahalinin yıpranmış durumdaki hükmün H. 1143 ilâ 1168 (M. 1730-1755) yılları arasında gönderilmiş olduğu yönündeki ifadesi bu ihtimali devre dışı bırakmaktadır. İkinci ihtimal kayıtlarda bir hata ya da eksiklik olmasıdır. Ancak bu ihtimal de kayıt tutma sistemindeki titizlik göz önünde bulundurulduğunda akla pek yatkın gelmemektedir. Üçüncü ihtimal ise ahalinin elindeki hükmün uydurma olmasıdır. İlgili hükmün kopyasından anlaşıldığı kadarıyla bu ihtimalin geçerliliği de muallaktır, çünkü ahalinin elindeki hüküm benzer konulu diğer hükümlere format açısından birebir benzemektedir. BOA, BEO 3365/252340, M. 31 Temmuz 1908.

⁷⁰⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 134/620, M. 5 Mart 1840.

Yaylak, Kışlak, Otlak	6	5	1	-	-	-	-	-
-----------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---

Tablo 15: Hükümlerin Talep Edilme Nedenleri

İncelenen hükümler mahalline havale edilen ortak arazi anlaşmazlıklarının hangi kurum ve kişilerce “rü’yet olunduğu” konusunu çoğunlukla muğlak ifadelerle geçiştirmektedir. Mahkemeye yansıyan ihtilaflar hakkındaki yüz on yedi hükmün yaklaşık %10’u mahallî meclislerin henüz doğmadığı tarihlerde gönderilmişti, yaklaşık %14’ü gönderildiğinde ise işler resmî olarak nizâmiye mahkemelerinin tekeline geçmişti. Birinci gruptaki hükümlerde mürâfaanın nerede ve kim tarafından yapıldığı bilgisi çoğunlukla verilmemiş, tarafların *huzûr/meclis-i şer‘de terâfû*’ olunduğu ifadesiyle yetinilmişti. Bu ifade; mürâfaanın, hükmün o tarihlerdeki tek muhatabı olan nâipler tarafından yapıldığı anlamına gelmekteydi.

Mahkemeye yansıyan ihtilaflar hakkındaki hükümlerin yaklaşık dörtte üçü mahallî meclislerin sahnenin mutlak hâkimi olduğu tarih aralığında gönderilmişti. Bununla birlikte mahallî meclislerde görülen mürâfaalardan açıkça bahseden hüküm sayısı yalnızca 9’du. Mahkemeye yansıyan ihtilaflarla ilgili yüz on yedi hükümden yaklaşık yarısı mürâfaanın “*huzûr/meclis/kazâda mak‘ûd meclis-i şer‘de*” görüldüğünü belirtmekle yetinmişti. Bu ifade aslında bir mekana ya da kuruma işaret etmekten ziyade mürâfaanın gerekli kimseler huzurunda şer‘ ve kanun çerçevesinde görüldüğü anlamına gelmekteydi. Çünkü benzer ifadeler mahallî meclislerde⁷⁰⁹ ya da anlaşmazlık mahallinde⁷¹⁰ görülen mürâfaalar için de kullanılmaktaydı. Daha da ilginç nizâmiye mahkemesinde görüldüğü açıkça belirtilen tek bir mürâfaa için de aynı ifadeler

⁷⁰⁹ “*meclis-i memleketde mak‘ûd meclis-i şer‘de*”: BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 82, sayfa no/belge no: 10/23, M. 27 Nisan 1856; “*Manastır meclis-i kebirinde mak‘ûd meclis-i şer‘-i enverde*”: 82-12-30, M. 25 Haziran 1856.

⁷¹⁰ “*nizâ‘ olunan mer‘â üzerinde ... akd olunan meclisi şerde*”: BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 77, sayfa no/belge no: 38/137, M. 24 Aralık 1842; “*mahall-i nizâ‘ üzerinde huzûr-ı şer‘de*”: 77-86-300, M. 5 Ekim 1843; 78-60-204, M. 18 Şubat 1845; “*mahall-i nizâ‘da akd olunan meclis-i şer‘de*”: 78-79-271, 5 Ağustos 1841; 84-24-110, M. 20 Mayıs 1862; “*nizâ‘ mahallinde ... akd olunan meclis-i şer‘-i ‘âlîde*”: 85-46-124, M. 23 Şubat 1870.

kullanılmıştı.⁷¹¹ 1864 yılı sonrasına tarihlenen hükümler mürâfaanın nerede yapıldığı açısından incelendiğinde ortaya çıkan tablo ayrıca ilginçti. Nizâmiye mahkemelerinin devreye sokulduğu bu tarihten itibaren gönderilen 96 hükmün 17’si mahkemeye yansımış ihtilaflarla ilgiliydi ve bunlardan yalnızca bir tanesinde davanın nizâmiye mahkemesinde görüldüğü açıkça belirtilmişti. Geri kalan 16 hükme göre ihtilaflar çoğunlukla niza mahalli üzerinde veya mahallî mecliste çözülmüştü. Üstelik bu mürâfaaların neredeyse tamamında hükmün muhatapları arasında yer alan meclis azaları kısmen veya “*bi’l-cümle hâzır*” bulunmuştu.⁷¹² İlgili hükümlerin arasında nizâmiye mahkemelerine bir yerde daha atıf yapılmıştı. Filibe Kazası Konuş Nahiyesi’ne bağlı Yahyalı Köyü’nün Bulgar ahalisi ile Filibeli Tahsin ve Hüseyin kardeşler ahalinin mera olduğunu iddia ettiği bir arazi üzerinde mürâfaa olunmuş, ahali lehine verilen hükmün tenfizi için topluca “*meclis-i temyîz-i hukûk-ı livâda ‘akd olunan huzûr-ı şer’e*” gidilmişti.⁷¹³

Arazi Türü	Toplam Hüküm Sayısı	“Huzûr/Meclis/Kazâ da Mak’ûd Meclis-i Şer’de	Anlaşmazlık Mahalli	İdarî Meclis	Nizâmiye Mahkemesi	Şeyhülislâm Huzurunda
Müstakil Mera	86	42	35	6	1	2
Müşterek Mera	14	9	3	2	-	-
Cibâl-i Mübâha	11	9	2	-	-	-
Yaylak-Kışlak-Otlak	6	-	5	1	-	-

Tablo 16: Mürâfaanın Yapıldığı Mekân

Mürâfaanın mekânı ile ilgili veriler hakkındaki bu karmaşa mürâfaada “*hâzır*” bulunan yetkililerin kimliği söz konusu olduğunda da geçerliydi. Dava sürecinden bahseden hükümler muhakemenin kimlerin huzurunda gerçekleştirildiği konusunda bir örnek ifadeler içermemekteydi. Söz konusu hükümlerin erken tarihli olanları bu konuda

⁷¹¹ “*temyîz-i hukûk-ı evvel meclisinde mak’ûd meclis-i şer’de*”: BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 93/224, M. 10 Temmuz 1877.

⁷¹² BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 68/284, M. 9 Ocak 1865; 84-70-295, M. 7 Nisan 1865; 84-73-304, M. 16 Haziran 1865; 84-77-314, M. 25 Temmuz 1865; 84-83-332, M. 17 Nisan 1866; 85-71-181, M. 31 Aralık 1873.

⁷¹³ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 83/208, M. 14 Temmuz 1875.

neredeysi tamamen sessizdi. Oldukça küçük bir kısmı mürâfaanın “*lâzım gelenler*” huzurunda yapıldığı bilgisiyle yetinmekteydi.⁷¹⁴ 1842 yılından sonrasına tarihlenen hükümlerden 36 tanesi ise “*lâzımı’l-huzûr*”un kimler olduğuna dair düzensiz ancak nispeten açık bilgiler vermektedir. Öncelikle hükmün muhatapları arasında yer alan nâiplerin varlığından nadiren bahsedilirdi.⁷¹⁵ Kadı ve nâipler davaların şer‘î mahkemelerde görüldüğü yıllarda sahnenin neredeyse tek aktörleriydi. Mahallî meclislerin sahneye çıktığı yıllarda mürâfaalar yine onların –bu kez meclis azası konumunda idiler- riyasetinde yürütölmekteydi. Nâipler nizâmiye mahkemeleri kurulduktan sonra burada görölen davalarda da *hâkimüşşer’* sıfatıyla aynı vazifeyi ifa etmeye devam ettiler.⁷¹⁶ İncelenen hükümler muhtemelen mürâfaalardaki yoklukları hâl-i muhal olacağından nâiplerin varlığına işaret etme gereği duyulmadığı izlenimi vermektedir. Bununla birlikte nâiplerin, özellikle niza mahallinde yapılan tahkikat ve mürâfaalara bizzat katılmak yerine mahkeme kâtipi gibi memurları gönderme yetkileri olduğuna işaret eden hükümlere de rastlanmaktadır.⁷¹⁷ 1876 yılı Nisan ayı başlarında gönderilen bir hüküm mahkeme kâtiplerinin niza mahalli üzerindeki vazifeleri hakkında bazı ipuçları vermektedir. Buna göre kâtipler olay yeri incelemesi, tarafların ve şahitlerin dinlenmesi, hüküm verme ve kararın yazılması gibi mürâfaanın unsurlarını oluşturan tüm işlerde yetkiliydi. Ne var ki hükmün uygulanması için olay yerinden inip şehre gelinmesi gerekmektedir. Hükmün “*tenfîz*” edilmesi tarafların, kâtip ve maiyetindeki “*ümenâ-i şer’*” ile birlikte mürâfaayı yürüten kurumda toplanmasına ve sâhib-i arz huzurunda tasdik olunmasına bağılıydı.⁷¹⁸

Bahsi geçen hükümlerde öne çıkan iki görevli tipi bulunmaktaydı. Bunlardan ilki *mîrî* arazilerin hukukunu korumak üzere görevlendirilmiş olan ve sâhib-i arz denilen memurlardı. Sâhib-i arz tabiri aslında özel bir memur tipi değildi. Tımar sisteminin işler

⁷¹⁴ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 80, sayfa no/belge no: 89/450, 24 Ocak 1851; 84-41-186, M. 12 Mart 1863 bu hükmün üstü çizilmiş ama yine de aldım ben; 84-83-333, M. 7 Nisan 1866; 85-46-124, M. 23 Şubat 1870; 85-99-233.

⁷¹⁵ Az sayıdaki örnek için bk: BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 79, sayfa no/belge no: 101/328, M. 13 Mart 1848; 84-11-48, M. 21 Şubat 1862; 84-39-175, M. 11 Şubat 1863.

⁷¹⁶ İkinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 173.

⁷¹⁷ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 45/152, M. 24 Eylül 1844; 83-11-26, M. 18 Ekim 1859; 84-27-122, M. 19 Temmuz 1862, 84-39-175, M. 11 Şubat 1863; 85-71-181, M. 31 Aralık 1873; 85-83-208, M. 14 Temmuz 1875; 85-87-215, M. 5 Nisan 1876.

⁷¹⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 87/215, M. 5 Nisan 1876.

vaziyette bulunduğu yıllarda bu kişi “arazi ve çiftçi üzerinde mîrî arazi ve reâyâ ile ilgili kanunlarda belirtilen şartları uygulamada tam yetkiyi” haiz olan tımar sahipleriydi”.⁷¹⁹ Arazi rejimindeki dönüşümler sonrasında ise bu vazife mültezimler, muhassıllar, mal memurları (defterdar), mal müdürleri, kaza müdürleri, Defter-i Hakanî memurları ve tapu kâtipleri tarafından ifa edilmekteydi.⁷²⁰ Bahsi geçen hükümlerde sâhib-i arz memurlarının ilgili resmî memuriyetlerden hangisiyle vazifeli oldukları nadiren belirtilmişti. İlgili hükümlerden birine göre mürâfaada sâhib-i arz vazifesini gören kişi kaza müdürüydü⁷²¹, bir diğesinde ise bu kişi Defterhâne memuruydu.⁷²² Kaza müdürleri, muhassılların hükmün muhatapları arasından aniden kaybolduğu 1842 yılı Nisan ayından itibaren neredeyse tüm hükümlerde muhatap alınmıştı ve mürâfaada bizzat yer aldıkları belirtilen tüm hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla kendileri muhakeme esnasında sâhib-i arz olarak hazır bulunmaktalardı.⁷²³ Bir diğ görevli tipi, daha doğrusu grubu, 1840 tarihinden itibaren hükümlerin muhatapları arasında görülmeye başlanan meclis azalarıydı. Duruşma yerinde “*hâzirûn*” olan meclis azalarının sayısı ya da isimleri çok az hükümde belirtilmekteydi, çözüm sürecindeki rollerinden ise bahsedilmemekteydi. Meclis üyeleri bazı mürâfaalara “*bi'l-cümle*”⁷²⁴ bazı mürâfaalara ise kısmen⁷²⁵ katılmıştı, ancak hükümlerin çoğunda varlıklarını topluca mı yoksa kısmen mi gösterdikleri konusu belirsizdi.⁷²⁶ Üyelerin katılımından bahseden ilk hüküm 1853 yılının Ağustos ayına aitti⁷²⁷, sonuncusu ise 1873 yılının Aralık ayında gönderilmişti.⁷²⁸ Bahsi geçen ilk hüküm mahallî meclislerin arazi anlaşmazlıklarını çözmek konusunda yetkili olduğu bir tarihte gönderilmişti ve anlaşmazlık mahallinde

⁷¹⁹ Halil İnalçık, “Tımar”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, C. 41, s. 170.

⁷²⁰ Cin, “Mîrî Arazinin Hukuki Rejimi”, s. 758; Âtîf Bey, *Arazi Kanunnâme-i Hümâyûnu Şerhi*, s. 29.

⁷²¹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 63/285, M. 13 Haziran 1858.

⁷²² BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 93/224, M. 10 Temmuz 1877.

⁷²³ Kaza müdürlerinin duruşmada hazır buldukları bilgisini içeren hükümler sâhib-i arzın bulunduğu bilgisini ayrıca paylaşmamaktaydı. Bu durumu kaza müdürlerinin ilgili vazifeyi yürüttüğü şeklinde okumak mümkündür. BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 55/285, M. 26 Ağustos 1853; 84-11-48, M. 21 Şubat 1862; 84-83-333, M. 7 Nisan 1866.

⁷²⁴ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 10/21, M. 27 Nisan 1856; 84-39-173, M. 1 Şubat 1863; 85-71-181, M. 31 Aralık 1873.

⁷²⁵ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 70/295, M. 7 Nisan 1865.

⁷²⁶ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 81, sayfa no/belge no: 55/285, M. 26 Ağustos 1853; 82-10-22, M. 27 Nisan 1856; 82-10-23, M. 27 Nisan 1856; 84-24-110, M. 20 Mayıs 1862; 84-39-175, M. 11 Şubat 1863; 84-39-178, M. 11 Şubat 1863; 84-68-284, M. 9 Ocak 1865; 84-70-295, M. 7 Nisan 1865; 84-73-304, M. 16 Haziran 1865; 84-77-314, M. 25 Temmuz 1865; 84-83-332, M. 17 Nisan 1866; 85-9-19, M. 13 Şubat 1867; 85-10-20, M. 30 Mayıs 1867.

⁷²⁷ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 81, sayfa no/belge no: 55/285, M. 26 Ağustos 1853.

⁷²⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 71-181, M. 31 Aralık 1873.

yapılan mürâfaadaki varlıkları bu nedenle tabii bir durumdu. Aynı durum meclis üyelerinin katılımıyla gerçekleşen müteakip dokuz hüküm için de geçerliydi. Söz konusu hükümler kaza meclisi⁷²⁹, memleket meclisi⁷³⁰ ya da niza mahalli üzerinde⁷³¹ yapılan mürâfaalardan bahsetmekteydi ve meclis üyeleri bu hükümlere göre çözüm sürecinin yetkili aktörleri olarak resmî ofislerinde oturarak ya da dağ-bayır gezerek vazifelerini ifa etmekteydi. Ancak meclis azalarının Ağustos 1873 tarihinde bir mera ihtilafını çözmek üzere vilâyet meclisinde toplanmış olmaları oldukça garipti.⁷³² Aynı garabet 1864 ilâ 1867 tarihleri arasında gönderilen altı hüküm için de geçerliydi.⁷³³ Söz konusu hükümlere göre meclis üyeleri, nizâmiye mahkemelerinin mahallî meclisleri yargılama görevlerinden yoksun bıraktıkları tarihlerde dahi arazi anlaşmazlıklarını çözmekle meşgullerdi. Bahsi geçen ihtilaflardan biri hariç hepsi niza mahalli üzerinde görülmüştü ve meclis azaları müftü ve kaza müdürleri gibi görevlilerle birlikte yine iş üstündelerdi.

Arazi ihtilaflarının nizâmiye mahkemesinde görülmesi gereken bu tarihlerde meclis azalarının ofislerinde ya da niza mahallinde yapılan mürâfaalara hangi sıfatla katıldıkları meçhuldü. Hatırlanacağı üzere 1864 yılı ilâ 1877 yılları arasında gönderilen on yedi hükmün sadece bir tanesinde nizâmiye mahkemelerinden açıkça bahsedilmişti. Geri kalan on altı hüküm ihtilaflı arazide ya da mahallî meclislerde yapılan mürâfaalarla ilgiliydi. Mahallî meclis üyelerinin çoğu yerde nizâmiye mahkemelerinde de görev aldığı düşünüldüğünde⁷³⁴ davalara aslında nizâmiye mahkemesi çatısı altında bakıldığı ve söz konusu kişilerin mahkeme üyesi sıfatıyla görev aldıkları düşünülebilir. Bununla beraber bu çıkarım on üç yıl boyunca neden bu kadar az sayıda anlaşmazlık yaşandığı sorusuyla birlikte nizâmiye mahkemelerine neden sadece tek bir kez atıf yapıldığı meselesini de cevapsız bıraktığından akla yatkın görünmemektedir. Rumeli müfettişinin nizâmiye mahkemelerinin davalara yetişemediği yakınması da hatırlanacak olursa ilgili

⁷²⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 55-227, M. 18 Aralık 1857.

⁷³⁰ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 10-23, M. 27 Nisan 1856.

⁷³¹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 11-48, M. 21 Şubat 1862; 84-24-110, M. 20 Mayıs 1862; 84-39-173, M. 1 Şubat 1863; 84-39-175, M. 11 Şubat 1863; 84-39-178, M. 11 Şubat 1863.

⁷³² BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 71-181, M. 31 Aralık 1873.

⁷³³ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 68-284, M. 9 Ocak 1865; 84-70-295, M. 7 Nisan 1865; 84-73-304, M. 16 Haziran 1865; 84-77-314, M. 25 Temmuz 1865; 84-83-332, M. 17 Nisan 1866; 85-9-19, M. 30 Mayıs 1867.

⁷³⁴ Terzibaşoğlu, *Privatisation of Land*, s. 29.

hükümlerin adlî sahadaki geçiş sürecinde yaşanan ikilik ve karmaşaları resmettiği düşünülebilir.

Mürâfaaların ârizî bir takım katılımcıları da bulunmaktaydı. Öncelikle şikâyetçi tarafın “mübaşir ma‘rifetiyle” görülmesini talep ettiği davalar için mübaşir tayin olunurdu. Mübaşirler merkezden gönderilen hükmü ulaştırmak ve mürâfaaya katılmak üzere vazifelendirilmiş bir memur olabileceği gibi⁷³⁵ kaza meclisi tarafından da görevlendirilebilirdi.⁷³⁶ Davaya bakan müvella⁷³⁷ ya da nâiplere refakat eden mübaşirlerin ücretleri davacı taraftan talep edilirdi. Birçok hükmün ahir bölümü bu konudaki kalıplaşmış ifadelerle son bulmaktaydı.⁷³⁸ Mürâfaanın şartlara bağlı diğer katılımcıları arasında ihtilafî arazinin vakıf iddialarına konu olması durumunda vakıf mütevellileri⁷³⁹, evkaf kâtipleri⁷⁴⁰ ya da muaccelat müdürleri⁷⁴¹ vardı. Kuru ve kırsal iddialarına konu olan bazı arazi ihtilaflarında ise kazalarda gelirlerin muhafazasından sorumlu olan sandık eminlerinin katılımından bahsedilmekteydi.⁷⁴²

⁷³⁵ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 46/124, M. 23 Şubat 1870. 4 Aralık 1883 tarihli bir diğer hükme göre iki köy arasında yaşanan bir yaylak anlaşmazlığında Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye mazbata odası hulefasından Ali Şefik Bey mübaşir tayin edilmişti. 85-99-233.

⁷³⁶ BOA, *A.MKT.DV* 144-12, M. 10 Ekim 1859.

⁷³⁷ Mahallî hâkimin bakmasına mani bulunduğu hallerde hukukî bir ihtilafî çözmek üzere tayin olunan hususî hâkim. <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu>. Erişim tarihi: 15.05.2022. Örneğin 5 Eylül 1844 tarihli bir hükme göre Yeniceikarasu Kazası'na bağlı Kazayor Köyü ahalisi ile üç çiftlik sahibi arasında yaşanan bir mera anlaşmazlığında Evkâf-ı Hümâyûn kâtiplerinden Esseyid Mehmed Şâkir müvellâ tayin olunmuştu. BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 43/144. Benzer örnekler için bk: 79-144-494, M. 9 Ekim 1848; 80-29-131, M. 2 Temmuz 1849; 85-46-124, 23 Şubat 1870. Bazı hükümler ise yukarıda verilen tanımın hilafına olarak (84-11-45, M. 11 Şubat 1862; 84-57-248, M. 18 Nisan 1864) kaza nâiplerinin de müvella olarak tayin edilebileceğine işaret etmekteydi.

⁷³⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 90/375, M. 7 Ocak 1839; 76-87-398, M. 12 Şubat 1842; 77-12-31, M. 10 Haziran 1842; 77-97-346, M. 2 Ocak 1844; 81-55-285, M. 26 Ağustos 1853; 81-60-308, M. 14 Ekim 1853; 84-79-324, 20 Aralık 1865; 84-82-330, M. 28 Mart 1866; 85-4-5, M. 14 Aralık 1866; 85-11-21, M. 30 Mayıs 1867; 85-39-110, M. 1 Kasım 1869.

⁷³⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 61/95, M. 23 Ağustos 1872.

⁷⁴⁰ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 93/224, M. 10 Temmuz 1877.

⁷⁴¹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 61/195, M. 23 Ağustos 1872. Muaccelat müdürleri vakıf taşınmazlarının ferağ ve intikallerine nezaret etmek, harçları tahsil ve bağlı buldukları Evkaf Hazinesi'ne göndermek üzere vilayet merkezleri ve önemli sancaklara atanan görevlilerdir. Murat Yıldız, *Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Bir Veziriazam Hayratı Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı*, İstanbul, Bayrak Yayıncılık, 2011, s. 63.

⁷⁴² BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 11/48, M. 21 Şubat 62. Sandık eminliği sancak masraflarının tek elden yapılmasını sağlamak üzere II. Mahmud zamanında kurulmuştu. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 17.

Mürâfaaların en dikkat çekici katılımcıları hükümlerde “*bîgaraz müslimîn*”, “*erbâb-ı vukûf*”, “*’udûl-i ricâl-i müslimîn*” ya da “*mevsûkû’l-keîm*” olarak nitelendirilen şahitlerdi. Ortak arazi anlaşmazlıklarında şahitler karar sürecini doğrudan etkileyen çok güçlü aktörlerdi. İhtilafı arazi gerek Defterhâne’de kaydı bulunan bir yaylak ya da kışlak, gerekse kaydı bulunmayan bir mera veya *cibâl-i mübâha* olsun, şahitlerin ifadeleri iddiaları doğrulamak üzere öne sürülen en güçlü delil vazifesi görürdü. Kayıtlarda “*beyyine*” olarak geçen delil, ortak arazi anlaşmazlıkları için iddiaları doğrulayacak şahitler anlamına gelirdi. Söz konusu eşleşme, muhtemelen -yaylak ve kışlaklar hariç- bu tür arazilerin Defterhâne’de kaydının bulunmamasının zorunlu bir sonucuydu. Ortak arazilerin müntefileri herhangi bir anlaşmazlık durumunda tapulu tarla ihtilaflarında yapabildikleri gibi mahkemeye kullanım haklarını kanıtlayan herhangi bir tasarruf senedi ibraz edemezlerdi. Meralar ve *cibâl-i mübâha* ormanları söz konusu olduğunda daha önce temin edilmiş bir ferman, hüccet ya da eski tarihli mahkeme ilamları gibi belgeler kanıt olarak ortaya konulabilirdi. Bununla birlikte böyle bir durumda dahi mahkeme sonucunu belirleyen şey şahitlerin ifadeleri olurdu.⁷⁴³ Aynı durum Defterhâne’de kaydı bulunan yaylak ve kışlaklar söz konusu olduğunda da geçerliydi. Örneğin Mihrimah Sultan Vakfı’na bağlı Emirli Köyü ahalisi komşu köyle yaşadıkları bir yaylak ihtilafında, kayıtlar köylerinin “*hâsılı tahtında resm-i yaylak*” olduğunu doğrulasa da, haklılıklarını yine adil şahitlerin ihbarları ile ispatlayabilmişlerdi.⁷⁴⁴

Mürâfaalarda *beyyine* ortaya koyma, yani iddiaları doğrulayacak şahitlerin varlığı, öncelikle müddei taraftan beklenirdi. Müddei taraf mahkemeye şahit sunamazsa (*beyyineden izhâr-ı ‘acz etmek*) sıra müddeialehyh tarafa geçerdi. Günün sonunda da kazanan şahitleriyle birlikte gelen taraf olurdu. İki taraf da iddialarını ispatlamak üzere “*beyyine izhâr ettiğinde*” hangi tarafın şahitlerine itibar edileceği konusunda “*şöhret-i şâyi’a*” dikkate alınırdı. *Şöhret-i şâyi’a* tabiri yaygın olarak bilinen bilgi anlamına

⁷⁴³ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 60/204, M. 19 Şubat 1845; 78-79-270, M. 26 Temmuz 1845; 79-12-31, M. 27 Nisan 1846; 80-14-57, M. 25 Ocak 1849; 81-11-46, M. 27 Ağustos 1852; 82-12-30, M. 5 Haziran 1856; 82-77-346, 9 Ekim 1858; 83-11-26, M. 18 Ekim 1859; 84-11-48, M. 21 Şubat 1862; 85-46-124, M. 23 Şubat 1870; 85-83-208, 14 Temmuz 1875.

⁷⁴⁴ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 77, sayfa no/belge no: 68/245, M. 19 Temmuz 1843. Benzer bir durum için bk: 82-77-346, M. 9 Ekim 1858.

gelirdi ve İslâm hukukunda şahitlik meselelerini ilgilendiren “*tevâtür*” kavramıyla yakından ilintiliydi. Tevatür ise yakinen bilinen ve aklın aksi yöndeki bir bilgi ya da düşünceyi kabul edemeyeceği haber anlamına gelirdi. Böyle bir niteliğe sahip olan habere de mütevatir haber/bilgi denirdi. Mütevatir haberin hilafına ikâme olunan delillere de itibar edilmezdi.⁷⁴⁵

Kesriye Kazası’na bağlı Yalaca ve Yaşani köyleri arasında yaşanan bir mera ihtilafı iki tarafın da mahkemeye şahit sunması durumunda mütevatir bilginin karar sürecini nasıl etkilediğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. 1867 yılı Mayıs ayı sonlarına tarihlenen hükme göre ihtilaflı arazi üzerinde gerçekleşen mürâfaa için iki taraf da hazırlıklıydı. Yalaca tarafı arazinin köyün merası olduğunu söyleyen altı kişiyi şahit göstermiş, karşı taraf ise on bir kişilik bir şahit ordusuyla aksini iddia etmişti. Mera üzerindeki hak iddialarının çarpıştığı mürâfaada sonucu belirleyen şey Yaşani tarafının iddialarını “*tevâtüren isbât etmesi*” olmuştu: “*Olvechile şöhret-i şâyi‘a mezkûr mer‘â[nın] Yaşani karyesi ahâlîsi merkûmûn taraflarında olduğu tahakkuk etmekle*”.⁷⁴⁶ Bir iddianın mütevatir haber kabul edilmesinde belirleyici olan husus şahitlerin sayısı değildi. Örneğin 1858 yılı Haziran ayı ortalarında Demirhisarı Kazası yetkililerine gönderilen bir hükme göre üç çiftlik sahibi, köylülerin hak iddia ettiği bir meranın çiftlik hayvanlarına mahsus olduğunu yalnızca iki şahit ile *meşhûren ve tevâtüren* ispat etmişlerdi.⁷⁴⁷

Beyyine önceliği, ihtilaflı arazi konusunda ortaya konan iddiaların türüyle de alakalı olabilirdi. Hatırlanacağı üzere bir önceki bölümde taraflardan birinin müstakil diğerininse müşterek tasarruf iddiasında bulunduğu metrûk arazi anlaşmazlıklarında hangi tarafın *beyyinesinin* tercih edileceği meselesine değinilmişti. 1858 Arazi Kanunnâmesi’ne şerhler yazan Osmanlı hukukçuları bu konuda farklı görüşler ortaya koymuşlardı. İncelenen hükümler ise her iki yöndeki görüşle de amel edildiğine işaret

⁷⁴⁵ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları* (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007, ss. 211-212.

⁷⁴⁶ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 9/19, M. 30 Mayıs 1867.

⁷⁴⁷ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 63/285, M. 13 Haziran 1858.

etmekteydi. Bu meseleyle ilgili ilk örnek Görice Kazası'ndan gelmekteydi. 1865 yılı başlarına tarihlenen hükme göre mezkur kazaya bağlı Melcine Köyü ahalisi merada ortak olduklarını iddia eden komşularından şikâyetçi olmuştu. Müşteki köy bu yakınmayı meclis azaları huzurunda gerçekleşen mürâfaada da tekrar etmişti. Kendisinden şikâyet olunan Rodine Köyü'nün cevabı oldukça ilginçti. Buna göre ahalinin ortaklık iddiaları etraflarından duydukları bir “haber”e dayanmaktaydı. Mahkeme yetkilileri tarafların iddialarını dinledikten sonra *beyyineyi* meranın kendilerine mahsus olduğunu iddia eden Melcine tarafından talep etmişti: “... *bu husûsda istiklâl beyyinesi iştirâk beyyinesinden evvelî olduğunu nâtık verilen fetevâ-yı şerîfe mantûkunca müdde‘î vekîl-i mezbûrdan bervech-i muharrer müdde‘âsına mutâbık beyyine talep olundukda ...*”. Melcine tarafı da istiklâl iddialarını civar köylerden topladıkları kırk kişinin şahitliğiyle ispatlamış ve komşularını hukuken bertaraf etmeyi başarmışlardı.⁷⁴⁸ İkinci örnek vaka aksi yöndeki görüşle amel edilen bir ihtilaftan bahsetmekteydi. Razlık Kazası'na bağlı komşu iki köyden birinin müşterek, diğer müstakil tasarruf iddia ettiği bir anlaşmazlıkta *beyyine*, müşteki olan birinci taraftan talep edilmişti: “... *husûs-ı mezkûrda şer‘an müdde‘în-i mezbûrûnun beyyinesi evvelî olduğundan ...*”. Müşteki köy mera üzerindeki iştirak haklarını kırk dört kişinin şahitliğiyle ispatlamıştı.⁷⁴⁹

İncelenen hükümler şahitler konusunda sayıdan ziyade niteliğe bakıldığını kesin bir şekilde desteklemekteydi. Öncelikle şahitlik yapacak kimselerin ihtilaflı araziden fayda sağlamıyor olması gerekmektedir. Bu kıstas şahitlerin müddei ya da müddeialehy köy ahalisinden değil ihtilaflı arazinin “*kurb ve civârında*” bulunan ahaliden olması gerektiği anlamına gelirdi: “[ihtilaflı araziden] *aslâ ve kat‘â intifâ‘ etmeyen civar köy ahâlîleri*”. Şahitlik yapan kimselerin anlaşmazlığa taraf olan ahaliyle aralarında husumet olmaması da (*bîgaraz kimselerden oluşması*) aranan özelliklerden biriydi. Her iki durumun bir arada bulunması ise mahkeme kararına itiraz edilmesini gündeme

⁷⁴⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 68/284, M. 9 Ocak 1865.

⁷⁴⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 83/332, M. 17 Nisan 1866. Mahkemeye yansımış olan bu tür ihtilaflardan bahseden on hükümde *beyyine* sıralaması gündeme getirilmemişti. 75-103-468, M. 25 Mayıs 1839; 76-73-332, M. 6 Aralık 1841; 77-37-132, M. 4 Aralık 1842; 78-60-204, M. 19 Şubat 1845; 78-79-271, M. 5 Ağustos 1845; 78-99-330, M. 19 Ocak 1846; 80-14-57, M. 25 Ocak 1849; 82-67-305, M. 13 Temmuz 1858; 83-49-163, M. 5 Aralık 1860; 84-70-295, M. 7 Nisan 1865.

getirebilmekteydi.⁷⁵⁰ Şahitleri tanımlayan başka sıfatlar da bulunmaktaydı. Bazı hükümler ihtilafı araziyle “alakası bulunmayan” şahitlerin mesinn ve ihtiyar komşulardan oluştuğunu özellikle belirtmekteydi.⁷⁵¹ Bazı şahitler ise doğruluk sıfatı ile tanımlanmıştı: “*Kizb üzere ictimâ‘ları/ittihâdları/tavattunları mutasavver olmayan bîgaraz müslimîn*”.⁷⁵² Söz konusu tanımlamanın yapıldığı hükümlerin çoğunda doğru sözlü sıfatının sonuna “*müslimîn*” ifadesi eklense de aynı ifade gayrimüslimler için de kullanılmaktaydı.⁷⁵³ Şahitlik konusunda dinî aidiyete değil güvenilirliğe bakıldığını ispatlayan daha az tumturaklı hükümler de bulunmaktaydı. Örneğin Bosna Eyâleti’ne bağlı Bogonya Kazası’nda yaşanan bir mera anlaşmazlığında iki zimminin şahadeti doğrultusunda hüküm verilmişti.⁷⁵⁴ Benzer bir durum Manastır Vilâyeti’ne bağlı Demirhisarı Kazası’nda yaşanan bir yaylak anlaşmazlığında da yaşanmıştı.⁷⁵⁵ Zimmilerin Müslüman komşularıyla aynı tarafta şahitlik etmesi de sıkça rastlanan bir durumdu. Örneğin İzladı Kazası’na bağlı Yanve ve Mirkova köyleri lehine şahitlik yapan ihtiyar Bayezid’e beş gayrimüslim şahit omuz vermişti.⁷⁵⁶ Manastır Kazası’na bağlı bir köyün merasına yaylak iddiasıyla el konulduğunda ise müşteki köyün imdadına Müslüman ve gayrimüslim komşulardan oluşan yirmi dokuz kişilik bir şahit ordusu yetişmişti.⁷⁵⁷

Şahitler meselesinde en ilgi çekici olan husus sayıca ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar mürâfaada bizzat hazır bulunmaları idi. Şahit sayısının görece az olduğu durumlarda mürâfaadaki varlıkları anlaşılabilir bir durumdu. Ancak özellikle anlaşmazlık mahallinde gerçekleşen bazı mârafaalarda farklı köylerden onlarca şahidi aynı anda aynı yerde buluşturma başarısı mürâfaaların arka planında zorlu ve titiz bir hazırlık süreci olduğuna işaret etmekteydi. İncelenen hükümler söz konusu zahmetli

⁷⁵⁰ BOA, TFR.I.KV 53-5221 / M. 2 Mart 1904.

⁷⁵¹ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 78, sayfa no/belge no: 79/271, M. 5 Ağustos 1845; 78-99-330, M. 19 Ocak 1846; 79-71-218, M. 27 Mayıs 1847.

⁷⁵² BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 79, sayfa no/belge no: 101/328, M. 13 Mart 1848, 82-10-23, M. 27 Nisan 1856; 82-52-227, M. 18 Aralık 1857; 83-11-26, M. 18 Ekim 1859; 84-24-110, M. 20 Mayıs 1862; 84-70-295, M. 7 Nisan 1865; 84-83-333, M. 7 Nisan 1866; 85-9-19, M. 30 Mayıs 1867; 85-10-20, M. 30 Mayıs 1867.

⁷⁵³ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 85, sayfa no/belge no: 46/124, M. 23 Şubat 1870.

⁷⁵⁴ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 76, sayfa no/belge no: 20/78, M. 18 Ekim 1840.

⁷⁵⁵ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 82, sayfa no/belge no: 77/346, M. 9 Ekim 1858.

⁷⁵⁶ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 78, sayfa no/belge no: 99/330, M. 19 Ocak 1846.

⁷⁵⁷ BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 80, sayfa no/belge no: 47/221, M. 6 Ocak 1850.

sürecin planlayıcıları hakkında maalesef en ufak bir bilgi vermemektedir, bununla birlikte şahitlerin -en azından ihtilafli arazide gerçekleşen mürâfaalar söz konusu olduğunda- bildiklerini yazılı olarak değil de neden şifahen sunmaları gerektiği sorusunun cevabı satır aralarından okunmaktadır. Buna göre şahitlerin mürâfaalardaki tek vazifesi müddei veya müddeialeyh tarafın iddialarını doğrulamaktan ibaret değildi. Anlaşmazlık mahallinde yapılan mürâfaalarda, şahitlerden, arazinin konum ve sınır bilgilerini de mahkeme heyetine bilfiil göstermesi beklenmekteydi. Örneğin Kalkandelen Kazası'nda yaşanan bir mera anlaşmazlığı İstanbul'da görüldüğünde mahkeme ihtilafın ancak arazinin “*bi'l-mu'âyene tahrîr ve irâe olunarak*” mahallinde çözümlenmesine karar vermişti.⁷⁵⁸ Karar araziye “gösterme” işini belirli bir kişi veya gruba tevdi etmemişti, ancak incelenen ihtilaflar bu vazifeyi ifa edenlerin “*ehl-i vukûf*” (bilirkişi) olarak da nitelenen⁷⁵⁹ şahitler olduğuna işaret etmekteydi. Demirhisarı Kazası'nda yaşanan bir mera anlaşmazlığında çiftlik sahipleri lehine şahitlik yapan grup ihtilafli araziye “*irâe ve ta'yîn*” etmişlerdi.⁷⁶⁰ Bazı hükümler bilirkişilerin ihtilafli arazinin sınırlarını baştan sona dolaştıklarını göstermekteydi.⁷⁶¹ Şahitler üstelik bu vazifeyi bazı vakalarda kalabalık bir heyet halinde gerçekleştirmekteydi. Örneğin Langaza Nahiyesi'ne bağlı Behramdere mahallelerinin ihtilafli merayı “*tahdîd ve irâe*” eden şahitleri otuz iki kişiden oluşmaktaydı.⁷⁶² Yine meraları için savaştan Manastır Kazası'na bağlı Karaman Köyü'nün ise aynı vazifeyi ifa eden otuz altı şahidi bulunmaktaydı.⁷⁶³ Bazı şahitlerin sayısı ise hayret uyandıracak seviyedeydi. Razlık Kazası'na bağlı Nodobroska Köyü, Dragaşte-i Bâlâ Köyü ile aralarında bulunan yaylakları için ihtilafli arazi üzerinde gerçekleşen mürâfaaya civar dört köyden tam yüz otuz şahitle gelmişlerdi. Şahitlerin vazifelerini nasıl ifa ettiklerini anlatan satırlar mürâfaanın oldukça hareketli ve renkli geçtiğini göstermekteydi. Olayın anlatıldığı

⁷⁵⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 80, sayfa no/belge no: 23 /100, M. 23 Mayıs 1849.

⁷⁵⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 80, sayfa no/belge no: 39/179, M. 28 Eylül 1849; 83-11-26, M. 18 Ekim 1859; 84-73-304, M. 16 Haziran 1865; 85-61-195, M. 23 Ağustos 1872.

⁷⁶⁰ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 83, sayfa no/belge no: 11/26, M. 18 Ekim 1859. Benzer örnekler için bk: 85-9-19, M. 30 Mayıs 1867; 85-10-20, M. 30 Mayıs 1867; 85-71-181, M. 31 Aralık 1873; 85-83-208, M. 14 Temmuz 1875; 85-87-215, M. 5 Nisan 1876.

⁷⁶¹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 79, sayfa no/belge no: 101/328, M. 13 Mart 1848; 85-71-181, M. 31 Aralık 1873; 85-83-208, M. 14 Temmuz 1875; 85-93-224, M. 10 Temmuz 1877.

⁷⁶² BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 71/181, M. 31 Aralık 1873.

⁷⁶³ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 93/224, M. 10 Temmuz 1877.

hükme göre şahitlerin “*her biri râkiben ve mâşiyen (binek sırtında ve yürüyerek) yaylak-ı mezkûru irâe*” etmişlerdi.⁷⁶⁴

Ortak arazi mürâfaalarında karara giden yolda şahitlerin ifadelerine başvuruyu gerektirmeyen bazı patikalar mevcuttu. Bunlardan ilki taraflardan birinin karşı tarafın iddialarını “*ikrâr ve itîraf*” etmesiydi. Hâkim böyle bir durumda şahit dinlenmesine lüzum görmeden davayı hemen “*hal’ ve fasl*” ederdi. Örneğin İncekızanlılık Kazası’na bağlı komşu iki köy arasında yaşanan bir mera anlaşmazlığında merayı haksız yere zapt etmekle suçlanan köy, mürâfaada haksız bulunduğunu kabul edince, dava şahitlere gerek kalmadan müşteki taraf lehine sonlanmıştı.⁷⁶⁵ Şahit ifadelerine başvuru gerektirmeyen bir diğer yol tarafların arabulucular (muslihûn) vasıtasıyla uzlaştırılmasıydı. Böyle bir durumda tarafların ikisi de hâkimin huzurundan elleri dolu olarak dönerlerdi. Drama Sancağı’nın Yenice-i Karasu Kazası’na bağlı Urgancılı Köyü ahalisi ile çiftlik sahipleri arasında yaşanan bir mera ihtilafında verilen karar her iki tarafı da görece memnun etmişti. 1845 yılının Mart ayı sonlarına tarihlenen hüküm, ahalinin şikâyeti üzerine, tarafların memleket meclisinde yargılandığını bildirmekteydi. Hükümde ahali ve çiftlik sahipleri arasındaki ihtilafın şiddeti de belirtilmişti. Buna göre tarafların arasında bir çok kez anlaşmazlık vuku bulmuştu (“... *beynlerinde münâzara-i kesîre vukû’ bulduğundan ...*”). Nihayetinde taraflar mahkemede meradan iştirâken intifa etme konusunda “*muslihûn tavassutuyla*” uzlaştırılmıştı.⁷⁶⁶

İhtilafın arabulucular vasıtasıyla çözülmesi arazi üzerindeki kadîm hakların, en azından taraflardan biri için, pazarlık konusu edilmesi anlamına gelmekteydi. Nihayetinde böyle bir durumda tavassutuna başvurulmuş arazi üzerinde hak sahibi olan taraftan haklarının bir kısmından feragat etmesini istemiş olurdu. Hak sahibi olan tarafın bu konuda uysallık göstermesi ise karşı tarafın, mahkemeden, daha önce sahip olmadığı bir ayrıcalıkla ayrılmasını intaç ederdi. Sulh ve ibrâ anlamına gelen bu

⁷⁶⁴ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 85, sayfa no/belge no: 46/124, M. 23 Şubat 1870.

⁷⁶⁵ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 84, sayfa no/belge no: 58/255, M. 26 Haziran 1864. Benzer örnekler için bk: 82-10-21, M. 27 Nisan 1856; 82-10-22, M. 27 Nisan 1856.

⁷⁶⁶ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 78, sayfa no/belge no: 66/224, M. 20 Mart 1845.

durum aslında sorunlu bir uygulamaydı. Hatırlanacağı üzere metrûk arazilerin özelliklerinden biri sulh ve ibrânın bu tür arazilerde geçerli olmamasıydı. Bununla birlikte bazı hükümler sulh ve ibrânın nadir de olsa metrûk arazilerde de işletildiğini göstermekteydi.

Urgancılı Köyü ile çiftlik sahipleri arasında yaşanan mera ihtilafında *sulh ve ibrâya* başvurulduğuna dair açık bir gönderme yapılmamıştı. Ancak mahkeme sonucu bu yöntemin işletildiğine örtük olarak işaret etmekteydi.⁷⁶⁷ Kesriye Sancağı'nın Naslıç Kazası'nda yaşanan bir mera anlaşmazlığında ise sulh ve ibrâ yöntemine başvurulduğu açıkça belirtilmişti. İhtilaf kazaya bağlı iki köyün aynı mera üzerinde hak iddia etmesinden kaynaklanmaktaydı. Anlaşmazlık mahallinde yapılan mürâfaada gayrimüslim olan iki ahaliyi köy sakinlerinden vekilleri temsil etmişti. Tarafların mürâfaada haklarını vekilleri aracılığıyla savunmaları nadir bir durum değildi, ancak iki vekilin de iddiaları dinleme ve cevap vermenin yanı sıra *sulh ve ibrâ* konusunda da yetkili kılınmaları oldukça ender rastlanan bir durumdu. Nitekim iki vekil de başlangıçta meranın kendi köylerine mahsus olduğunu iddia etmelerine rağmen mürâfaanın sonunda arabulucular vasıtasıyla müşterek intifada anlaşmıştı. Mürâfaa sonrasında düzenlenen ilam onay için fetvahaneye yönlendirildiğinde fetvahane "*ibrâ-yı mezkûru niyâzdan ibâret olan i'lâm*"ı sorunlu bulmamıştı. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn mahallî yetkililere mahkeme ilamını teyit eden bir hüküm göndermişti.⁷⁶⁸

Sulh ve ibrâ yönteminin hangi durumlarda geçerli olduğu meselesi Üsküp Eyâleti'nin Kratova Kazası'nda yaşanan bir başka mera anlaşmazlığında daha net bir biçimde görülmekteydi. 1852 baharında gönderilen hükme göre kazaya bağlı Makraş ve Fenarve köyleri, civarlarında bulunan bir merayı paylaşamamaktaydı. Mürâfaada müşteki Fenarve tarafı meranın köylerine mahsus olduğunu iddia etmişti. Ne var ki karşı taraf da

⁷⁶⁷ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 79, sayfa no/belge no: 57/170, M. 17 Şubat 1847.

⁷⁶⁸ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 80, sayfa no/belge no: 89/450, M. 24 Ocak 1851. Hüküm müşteki tarafın vekilinin haiz olduğu yetkileri şöyle sıralamaktaydı: "... zikr-i âtî husûsa da 'vâ ve sulh ve ibrâ ve ikrâr ve i'tâ için taraflarından müseccelen vekil olan mersûm ...". Karşı tarafın vekili de müvekkilleri tarafından aynı yetkilerle donatılmıştı: "... istimâ '-ı da 'vâ ve cevâb ve zikr-i âtî sulh ve ibrâyı tasdik ve kabûle kezâlik müseccelen vekil olan mersûm ...".

aynı iddiada bulunmaktaydı. Makraş ahalileri ortaya başka bir iddia daha atmıştı. İfadelerine göre beş yıl önce eski valinin emriyle müşteki tarafla meranın bir miktarı üzerinde “*sulh ile*” anlaşmışlardı. Müşteki tarafın bu iddiayı inkar etmesi üzerine hâkim *sulh ve ibrânın* ancak tarafların ikrarıyla gerçeklebileceği kuralını hatırlatmıştı: “... *talebi’s-sulh ve’l-ibrâ ‘ani’l-mâl yekün ikrâren deyû kütüb-i fıkıhda musarrah bulunduğundan ...*”. Hâkim, Makraş tarafından iddialarını destekleyecek bir *beyyine* de talep etmişti. *Beyyine* ise birçok mürâfaada olduğu üzere canlı kanlı bir şekilde, anlaşmazlık mahallinde hazır ve nâzır bir şekilde beklemekteydi. Makraş tarafının civar köylerden getirdikleri on dokuz kişi taraflar arasında iddia edildiği gibi bir *sulh* anlaşması yapılmadığına şahitlik edince meranın Makraş ahalisinin “*mahsûs ve müstakill*” merası olduğuna hükmolunmuştu. Hâkimin kararı *sulh ve ibrâ* için her iki tarafın rızası olması gerektiğinin yanı sıra metrûk arazilerin de *sulh ve ibrâ* konusunda diğer “*mal*”lar kategorisinde değerlendirilebileceğini açıkça göstermekteydi.⁷⁶⁹

Sulh ve ibrâ teklifi bazen birbirine mugayir mahkeme kararlarından usanan ahaliden gelirdi. Kosova Vilâyeti’nin Komanova Kazası’na bağlı Hutla Köyü’nün Müslüman ve gayrimüslim ahalisi mera ve baltalıklarında hak iddia eden sınırdaşları Esterime Köyü ahalisine böyle bir anlaşma teklif etmişti. Hutla tarafının muhtar ve azalarının ifadesine göre kaza meclisinde lehlerine hükmolunan mera ve baltalık ihtilafı hasımlarının başvurusu üzerine vilâyet idare meclisinde tekrar görülmüş, ilgili meclis karşı tarafın hısım ve akrabalarından oluşan yalancı şahitlerin ifadeleri doğrultusunda arazinin müştereken kullanılmasına karar vermişti. Hutla tarafı yolun daha ikinci durağında yorgun düşerek daha fazla mücadele etmek istememiş, müfettişliğe hitaben kaleme aldıkları arzuhallerinde mera ve baltalığın yeniden “*keşif ve mesâha*” edilerek paylaşılmasını talep etmişti. Ahalinin ilgili mera ve baltalık üzerindeki haklarını “*sarîh ve kadîm*” bir hak olarak değerlendirmesi arazinin bir kısmından feragat etmeleriyle sonuçlanacak bir muameleyi açıkça talep ettiklerini ortaya koymaktaydı.⁷⁷⁰

⁷⁶⁹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 80, sayfa no/belge no: 142/699, M. 2 Nisan 1852.

⁷⁷⁰ BOA.TFR.I.ŞKT 104-10385, M. 17 Kasım 1905.

5.9. Mahkeme Kararlarının Değerlendirilmesi

Bu çalışmada incelenen 603 hükmün 526'sı ortak arazi ihtilafları ile ilgiliydi. Kalan 78 hüküm ise ortak arazi olduğu iddia edilen *mîrî* ya da mevat araziler hakkındaydı. Hükümler -ikinci gruba ait hükümler bir tarafa bırakıldığında- mahkemeye yansımış olan anlaşmazlıkların oranı açısından incelendiğinde ortaya çıkan tablo kısaca şöyleydi. Ortak arazi ihtilafları ile ilgili hükümlerin sadece %22'si (117) daha önce mahkemede görülmüş olan ortak arazi ihtilafları hakkındaydı. Hükümlerin büyük çoğunluğuna göre anlaşmazlığa taraf olanlar henüz mürâfaa olunmamıştı. Bu tür hükümler ise şikâyetlerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı meselesini karanlıkta bırakmaktadır. Neyse ki mahkemeye yansımış olan ortak arazi ihtilafları bu konuda yolun bir kısmını aydınlatmaktadır. Söz konusu hükümlere göre mürâfaa sonrasında verilen kararların ezici çoğunluğu müşteki tarafın lehineydi. Bu oran meralar söz konusu olduğunda % 90 seviyelerindeydi. Yaylak ve kışlak ihtilaflarıyla ilgili hükümlerde ise kararların hepsi şikâyetçi tarafın lehineydi. Bazı hükümler her iki tarafın da şikâyetlerinde haklılık payı bulunduğunu, bazıları ise tarafların mahkemede uzlaşma yoluna gittiklerini göstermekteydi. Son olarak hükümlerden ikisi anlaşmazlık mahalline havale edilen bir mera ihtilafıyla ilgiliydi.

Arazi Türü	Toplam Hüküm Sayısı	Müddeî Taraf Lehine	Müddeîaleyh Taraf Lehine	İki Tarafın Kısmen Lehine	Anlaşmazlığın Mahalline Havalesi	Sulh İle Anlaşma
Müstakil Mera	86	74	4	2	2	2
Müşterek Mera	14	14	-	-	-	-
Cibâl-i Mübâha	11	10	1	-	-	-
Yaylak-Kışlak-Otlak	6	6	-	-	-	-

Tablo 17: Mürâfaa Sonrasında Çıkan Kararlar

Yukarıdaki tablo hükümlerde yer alan şikâyetlerin büyük ölçüde gerçeği yansıttığına işaret etse de bu durum mahkeme kararlarının her daim hakkı tesis ettiği anlamına gelmezdi. Mahallî meclislerin çelişkili kararları karşısında sinen Hutla Köyü'nün yalnız olmadığına işaret eden olaylar da yaşanmaktaydı. Örneğin Premedi Kazası'na bağlı iki köy mahsus meralarına müdahale edildiği yönünde karşılıklı olarak birbirlerini şikâyet ettiğinde farklı tarihlerde yapılan mürâfaalardan çelişkili kararlar çıkabilmişti.⁷⁷¹ Bazı hükümler tarafların ve anlaşmazlık mahallinin aynı olduğu mürâfaalarda neden birbirine zıt kararların çıkabildiğini ayrıntılarıyla açıklamaktaydı.

Siroz Sancağı'na bağlı Razlık Kazası'nda yaşanan ve yirmi yıl süren bir mera anlaşmazlığında çelişkili mahkeme kararları beyine sıralaması konusundaki farklı uygulamalardan kaynaklanmıştı. Kayıtlara başlangıçta yaylak olarak yansıyan anlaşmazlık mahalli, bu yirmi yıl boyunca farklı nâip ve müvellâlar huzurunda yapılan tam beş mürâfaa görmüştü. Olaylar Bulgar ahali ile meskun Drageşte-i Bâlâ Köyü'nün, komşuları ve ırkdaşları Nodobroska Köyü'nü müşterek yaylakları kendilerine hasrettikleri suçlamasıyla başlamıştı. Nodobroska ahali Razlık Kazası nâibi Süleyman Fehmi huzurunda gerçekleşen ilk mürâfaada bu suçlamayı tekrarlamış, muhatapları ise iddiaları reddetmişti. “*Kavm-i mahsûr*” olan her iki ahalinin, vekilleri aracılığıyla konuştuğu mürâfaada Nedobroska tarafının vekili Yakup, hikâyeyi 1850 yılına kadar geri götürmüştü. Vekilin iddiasına göre müvekkillerinin ataları söz konusu yaylağı 1845 yılında 1.700 kuruş karşılığında süresiz olarak Drageşte-i Bâlâ ahalisine kiralamış, birkaç yıl sonra da sözleşmeyi feshederek (*fesh-i 'akd-i icâre*) yaylaklarını geri istemişlerdi. Çıkan anlaşmazlık üzerine taraflar 1850 yılında mürâfaa olunmuş ve söz konusu kiralama olayı iki köyden altı kişinin şahitlikleriyle doğrulanmıştı. Ancak müvekkillerinin atalarının lehine verilen söz konusu karar Nodobroska ahalisini tatmin etmediğinden taraflar altı yıl sonra tekrar mürâfaa olunmuştu. Razlık nâibi Hâfiz Hasan huzurunda yapılan bu ikinci mürâfaada da Drageşte-i Bâlâ tarafı iddialarını adil şahitlerle tevatüren ispat etmişti.

⁷⁷¹ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 75, sayfa no/belge no: 109/504, M. 2 Ağustos 1839. İki mürâfaada da her iki köy meranın köyelerine mahsus olduğunu iddia etmiş, birinci mürâfaada mera köylerden birine hükmolunurken ikincisinde arazinin müşterek mera olduğuna karar verilmişti.

Drageşte-i Bâlâ tarafının vekili Zaho, kendisine cevap hakkı tanındığında bu yirmi yıllık hikayeyi ve daha önce gerçekleştiği anlatılan iki mürâfaayı tamamen inkâr etmişti. Bunun üzerine hasmına iddialarını doğrulayacak bir delili olup olmadığı sorulmuştu. Vekil Yakup anlaşmazlık mahallinde gerçekleşen bu üçüncü mürâfaaya kalabalık bir şahit ordusu ile gelmişti. Razlık Kazası'na bağlı dört köyden şahitlik şartlarını hâiz yüz otuz yedi kişi anlaşmazlık mahallini binek üstünde ve yürüyerek karış karış gösterip Yakub'un tüm iddialarını doğrulamıştı. Böylelikle Nedobroska tarafı üçüncü kez yaylağın sahibi ilan edilmişti.

Anlaşmazlık mahallinden üç kez tard edilen Drageşte-i Bâlâ tarafı kolay kolay pes edecek gibi görünmüyordu. Nitekim 1865 yılı sonlarında bu kez müşterek “meralarına” el koydukları gerekçesiyle muhatapları ile tekrar yüzleştirilmek istemişlerdi. Talepleri sonrasında gönderilen hüküm anlaşmazlık mahallinin başka bir yer olabileceğini göz önünde bulundurmuş olmalı ki “*mütevâtirin hilâfına eylediği da'vâları*” geri çevrilmemiş, taraflar ertesi yılın baharında anlaşmazlık mahallinde dördüncü kez karşı karşıya getirilmişti. Mahfel-i şer'îyyât kâtiplerinden Es-Seyyid Mustafa'nın müvellâ olarak tayin edildiği mürâfaada Drageşteli Zaho yine köyünün haklarını savunmak üzere vekil tayin edilmişti. Nodobroksa tarafını ise Yorgi ile Mustafa adlı iki vekil temsil ediyordu. Zaho'nun müşterek, karşı tarafın ise müstakil tasarruf iddiasına bulunduğu mürâfaada daha önce göz ardı edilen “*beyyine*” sunma önceliği bu kez Drageşte-i Bâlâ tarafına tevcih edilmişti. Yakup ve Mustafa nihayet işletilen bu hakkı layıkınca kullanmak üzere hazırlıklı gelmişlerdi. Civar dört köyden kırk dört kişi meranın iki köy tarafından müştereken kullanılageldiği konusunda şahitlik yapmıştı. Muhatapları cevap olarak bir başka kiralama hikayesini öne sürse de ifadeleri “*def'e sâlih*” bir cevap olarak görülmemişti. Böylelikle dördüncü mürâfaanın galibi Drageşte-i Bâlâ tarafı olmuştu. Ne var ki sevinçleri muhataplarının iki yıl sonra yapmış olduğu yeniden mürâfaa talebi ile kursaklarında kalacaktı.

Meralarından el çektirilen Nodobroska tarafı da en az muhatapları kadar inatçıydı. İlk üç mürâfaada lehlerine hüküm verilmişken sonraki mürâfaada neden haksız çıktıklarına dair muhtemelen bir süre durum kritiği yapmışlardı. Şikâyetlerinde kullandıkları ifadeler eleştiri oklarını çoğunlukla kendilerine yönelttiklerini göstermekteydi. Buna göre ilk şikâyetlerinde anlaşmazlık mahallini mera değil yaylak olarak adlandırılmaları kendi hatalarından kaynaklanmaktaydı. Ahali aleyhlerine verilen hükmü muhtemelen bir parça da olsa bu karışıklığa bağlamıştı. İkinci olarak nâib Süleyman Fehmi huzurunda yapılan mürâfaada, iddialarına göre, ahaliden yalnızca yedi sekiz kişi bulunmaktaydı. Tüccar olan ahali o sıralarda başka diyarlarda olduğundan gıyaplarında yapılan söz konusu mürâfaanın tekrarlanması gerektiğini düşünüyordular.⁷⁷²

Nodobroska ahalisinin gerekçeleri yetkililer tarafından makul bulunmuş olacak ki anlaşmazlığın yeniden görülmesi yönünde 22 Temmuz 1867’de mahallî yetkililere bir hüküm daha gönderildi. Hüküm anlaşmazlık mahallinin farklı şekillerde adlandırılmasının yarattığı karmaşayı bir nebze olsun çözmek için defterhane kayıtlarını devreye sokmuştu. Kayıtlar her iki köyün hâsılları arasında yaylak resmi olmadığını göstermekteydi. Bununla birlikte son iki mürâfaadaki anlaşmazlık mahallinin aynı yer olup olmadığı konusu yerel yetkililere bırakılmıştı. Hükümde Nodobroska tarafı lehine bir açıklama da bulunmaktaydı. Rumeli kazaskeri eğer aynı yerden bahsediliyorsa nâip Süleyman Fehmi huzurunda yapılan mürâfaa sonucunun geçerli olması gerektiğini ifade etmişti. Sonuçta anlaşmazlık mahallinin Nodobroska ahalisine ait olduğu bu mürâfaada tevatüren ispat edilmişti. Kazasker “*mütevâtirin hilâfına*” olan davaların dikkate alınmaması yönündeki genel ahkâma dikkat çekmişti.

Nodobroska ve Drageşte-i Bâlâ ahalisinin yeniden mürâfaa olunması yönündeki emir Razlık’a ulaştığında nâip Süleyman Fehmi makamını Es-Seyyid Mahmud’a bırakmıştı. Yeni nâip, hükmü ulaştıran “*mübaşir*” ve “*icâb eden*” kimselerle birlikte anlaşmazlık mahalline vararak davayı başlatmıştı. Nodobroska tarafının vekili Hasan’ın karşısında Drageşte-i Bâlâ tarafının vekili Mustafa vardı. Müddeî taraf olan Hasan söze daha

⁷⁷² Nodobroska ahalisinin, vekilleri Nuri ve Zaharya aracılığıyla yaptıkları şikâyet için bk: *BOA, MVL* 497-116, H. 29.01.1283, M. 13 Haziran 1866.

önceki mürâfaalarda yaylak ve mera olarak gündeme gelen mahallin aynı yer olduğunun altını çizerek başladı. Olayların uzunca bir tekrarından sonra da tevatüren ispat edilmiş bir hakikat olarak meranın müvekkillerine hükmolunmasını talep etti. Şimdi söz sırası hasmı Mustafa'da idi. Mustafa muhatabının iddialarını kısmen doğrulamakla birlikte nâib Süleyman Fehmi huzurunda gerçekleşen mürâfaada kendilerinden “*iştirâke dâir şâhit talep*” edilmediğinin altını çizdi. Söz konusu mürâfaada göz ardı edilen bu hak sonraki mürâfaada kendilerine tanındığında ise lehlerine hükmolunduğunu ekleyerek meranın iştiraken kullanımına devam edilmesini talep etti. Ancak vekil Mustafa'nın savunma olarak sarf ettiği bu ifadeler Rumeli kazaskerinin de dikkat çektiği hukukî kaideye çarpmıştı. Drageşte-i Bâlâ tarafının karşı davası “*meşhûr ve mütevâtirin hilâfına*” olduğu gerekçesiyle reddedildi. Bu arada Nodobroksa tarafı kaybettiklerini geri alma mücadelesinde sahaya tam techizatla gelmişti. Civar yedi köyden yüz yetmiş üç kişinin şifahi beyanatlarının yanı sıra Yakorin ve Belice köyleri ahhalilerinin yazılı açıklamaları da meranın Nodobroksa ahalisine mahsus olduğunu doğrulamıştı. İştirak beyyinesinin önceliği ile *meşhûr ve mütevâtir* beyyine arasındaki çarpışmada kazanan ikincisi olmuştu.⁷⁷³

5.10. Teczî

Köy meraları ile yaylak ve kışlaklar gibi ortak arazilere yapılan haksız müdahalelerde, müdahillere, para ya da hapis cezası gibi hukukî bir yaptırım çoğunlukla uygulanmazdı. Klasik dönemde eyalet ve sancak kanunnâmeleri köy ortak alanlarına yapılan haksız müdahalenin hukukî sonuçları konusunda sessiz kalmayı tercih etmişti. Kanun koyucular, müdahilleri, kendilerini genellikle yarattıkları karmaşanın dozuna göre cezalandıracak olan mahallî yetkililerin avuçlarına bırakmıştı. Kayıtlar, anlaşmazlık şiddet olaylarına dönüşmediği ya da dönüşme potansiyeline sahip olmadığı sürece “*fuzûlî müdâhale/zabt*” gibi haksız fiillerin cezalandırılmadığına işaret etmekteydi. Cezaî müeyyide meselesi klasik dönem kanunnâmelerinde olduğu gibi⁷⁷⁴ 1840 ve 1848

⁷⁷³ BOA, *Rumeli Ahkâm Defteri*, nr. 82, sayfa no/belge no: 67/305, M. 13 Temmuz 1858; 84-73-324, M. 20 Aralık 1865; 84-83-332, M. 17 Nisan 1866; 85-14-30, M. 22 Temmuz 1867; 85-46-124, M. 23 Şubat 1870.

⁷⁷⁴ Klasik dönem kanunnâmeleri hatırlanacağı üzere daha çok ekili alanların korunmasını dert edinmişti. Buna göre ekili alanlara hayvan sürenler oluşacak zararın boyutuyla mütenasip nakdi ve bedeni cezalara çaptırılırdı. Bu yöndeki mevzuat hayvan otlatmayı bir nizama bağlamak üzere 1845 yılında yapılan

tarihli ceza kanunnâmelerinde de yer bulmamıştı. İlgili kanunnâmeler hatırlanacağı üzere mal ve emlâke yapılan her türlü haksız fiilli yasaklamakla birlikte gâsıplara uygulanacak olan herhangi bir yaptırımdan bahsetmemişti. Üstelik ilgili madde mera, baltalık, yaylak/kışlak gibi ortak araziler özelinde değil taşınır ve taşınmaz tüm mallar genelindeki bir ahkâmı vâzetmişti.⁷⁷⁵ Benzer bir yaklaşım 1858 Ceza Kanunnâmesi'nde de sergilenmiş, kamu menfaatine “*terk ve tahsîs*” kılınan araziler tabiri ile daha çok kırsal olmayan alanlar kastedilmişti.⁷⁷⁶ Teczî konusu 1913 tarihli talimattın on dört ve on beşinci maddelerinde tüm gayrimenkul anlaşmazlıklarında uygulanmak üzere netleştirilmişti⁷⁷⁷, ancak pratikte ortak arazi anlaşmazlıklarında uygulamaya konulduğuna dâir bir emare bulunmamaktaydı.

Köy ortak arazilerine yönelik haksız fiillere cezaî bir müeyyide uygulanmaması geleneği şikâyetçilerin taleplerine de yansımaktaydı. Şikâyetçiler haksız fiiller sonrasında oluşan zararın tazminini çoğunlukla talep etmemekteydi. İstedikleri şey genellikle söz konusu zararın sadece ortadan kaldırılmasıydı. Zararın tazmin edilmesi talebi on dokuzuncu yüzyıl ortalarından sonra bile nadiren karşılaşılan bir durumdu. Örneğin Yanya Kazası'na bağlı Hamade Köyü ahalisi meralarına hayvan sürüp korularındaki palamutları toplayan civar köy ahalisinden şikâyetçi olmakla kalmamış, benzer durumdaki köylülerden farklı olarak yaklaşık yüz bin kuruşluk zararlarının tazmin edilmesini de talep etmişlerdi. Talepleri de haklı bulunmuştu.⁷⁷⁸ Benzer bir tazminat talebi Alasonya Kazası'na bağlı Palukosta Köyü'ndeki bir çiftlik sahibi tarafından yapılmıştı. Çiftlik sahibi Abbas Bey ortağı Veli Bey'i köylülerle müştereken kullandıkları meranın otunu satmakla suçlamış, ayrıca satılan ottan “*hissesine isâbet eden akçenin tahsîlini*” talep etmişti.⁷⁷⁹ Daha geç tarihlerde yaşanan bir olay başka bir köy veya kasabaya ait meralara hayvan süren kişilerin şikâyet edildikleri takdirde para cezasına çarptırılabilmesine işaret etmekteydi. Razlık Kazası'na bağlı Bane Köyü

düzenlemede bazı değişikliklere uğramış, bedene uygulanan fiziksel şiddetin yerini hapis cezası almıştı. *BOA, C.İKTS* 25-1215, M. 10 Temmuz 1845.

⁷⁷⁵ Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, C. 1, s. 607.

⁷⁷⁶ *Düstür*, 1. Tertib, C. 1, s. 596. Bu çalışmada değerlendirilen ortak arazi anlaşmazlıklarının hiçbirinde ilgili kanun maddesinin uygulandığına rastlanmaması söz konusu tabirden kastın; mera, baltalık ve yaylak/kışlak gibi kırsal kaynaklar olmadığına işaret etmekteydi.

⁷⁷⁷ Bk. 572 numaralı dipnot.

⁷⁷⁸ *BOA, HR.MKT* 105-37, M. 06.04.1855.

⁷⁷⁹ *BOA, A.MKT.DV* 208-44, M. 2 Kasım 1861.

sakinlerinden İsmail ve Raif ağalar kasaba meralarına hayvan sürdüklerinde kasabanın İslâm ve Hristiyan ahalişi kaza belediye dairesine başvurarak şikâyetle bulunmuşlardı. Ahalinin iddiaları ziraat bekçisinin jurnaliyle de teyit edilince ağalar elli kuruş para cezasına çarptırılmıştı.⁷⁸⁰ Zararın tazmin edilmesi talebi köy baltalıkları söz konusu olduğunda mevcut kanunlar bu yöndeki haksız fiilin hukukî sonuçlarını açıkça belirtmiş olduğundan çok daha kolaydı. Örneğin Dobrucan Köyü ahalişi baltalıklarına “*tecâvüz eden*” Podgıran ahalişini şikâyet ettiğinde mütecavizlerin tazminat ödemesine karar verilmişti.⁷⁸¹

Yirminci yüzyıl başlarında yaşanan bazı ihtilaflar haksız fiilin bu dönemde daha ağır sonuçları olabileceğine işaret etmekteydi. Razlık Kazası’na bağlı Bâne Köyü ahalişinden İsmail ve Raif ağalar kasaba merasına hayvan sürmeleri dolayısıyla kaza belediye dairesi tarafından elli kuruşluk para cezasına çarptırılmışlardı. Ağalar kendilerine kesilen cezayı talep eden memura kararı istinaf mahkemesine götürecekleri gerekçesiyle direndiklerinde ise tevkif edilmişler, yarım saat “*hapis*” kaldıktan sonra tahliye edilmişlerdi.⁷⁸² Ertesi yıl Selanik’te komşu köylerinin mera ve baltalığına “*tecâvüz eden*” Podgıran Köyü ahalişleri kendilerini engellemek isteyen komşularına “*teşhîr-i silâh*” eyleyince “*hapis ve tazmînât ile mahkûm*” olmuşlardı.⁷⁸³ Silahların gösterilmekle kalmayıp bilfiil kullanıldığı ihtilafların sonucu ise suça karışan ahali için daha korkutucu olabilmekteydi. Aynı yıl Orhaniye Kazası’na bağlı on köy ahalişi mera ihtilafı nedeniyle “*yekdiğerini katl ve cerh ile cinâyete kıyâm*” edince böyle bir durum yaşanmıştı. İlyas karyeli Süleyman bin Ahmed’in Doğan Köyü’ne ait merayı çitle çevirmesi üzerine başlayan olaylar iki kişinin tutuklanması ile sonuçlanmıştı. Bunlardan biri çiti kaldırmak isteyen ahaliye ve zabıtaya direnen İlyas köylü Süleyman’dı. Diğeri ise “*rüesâ-yı kabâil meyânında*” bulunan Doğan köylü Şeyh Süleyman Efendi’ydi. Şeyh Süleyman Efendi ahalinin reisi sıfatıyla ifadesi alınmak üzere kaza merkezine getirildiğinde Ceza Kanunnâmesi’nin 56’ncı maddesi gereğince⁷⁸⁴ süresiz olarak tevkif

⁷⁸⁰ BOA, TFR.I.SL 110-10905, M. 17 Mayıs 1906.

⁷⁸¹ BOA, TFR.I.ŞKT 104-10385, M. 21 Ocak 1907.

⁷⁸² BOA, TFR.I.SL 110-10905, M. 17 Mayıs 1906.

⁷⁸³ BOA, TFR.I.ŞKT 104-10385, M. 21 Ocak 1907.

⁷⁸⁴ “Her kim memâlik-i mahrûse ahâlîsini yekdiğeri aleyhinde silâhlandırarak mukâteleye tahrîk ve iğrâya veyâhûd ba’zı mahallerde gasb ve ğâret ve tahrîb-i memlekete ve katl-i nüfûs ef’âlini ikâ’a mütecâsir olub

edilmişti. Karar aynı amaçla kaza merkezine çağrılan diğer kabile reislerini oldukça ürkütmüş, hatta şahitlik yapmaları için çağrılan muhtar ve bekçiler dahi kendilerine gönderilen celpnâmeleri kabul etmemişlerdi.⁷⁸⁵ Şiddet olaylarına dönüşen mera ihtilafları bazı durumlarda daha ağır cezalar verilmesine neden olabiliyordu. Örneğin maliye süvari tahsildarlarından Çerkes İlyas “*bir mera meselesinden*” çıkan kavgada karşısındaki adamı yaralayınca üç sene müddetle kürek cezasına çarptırılmıştı.⁷⁸⁶

da kaziyye-i fesâd tamâmıyla fi’le çıkar veyâhûd madde-i fesâdın icrâsına başlanmış olur ise ol kimse kezâlik idâm olunur”. *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, s. 548.

⁷⁸⁵ *BOA, TRF.I.KV* 176-17525, s. 1-2, M. 9 ve 26 Temmuz 1905

⁷⁸⁶ *BOA, DH.H* 13-56, s. 5, M. 16 Mayıs 1912.

SONUÇ

Bireysel mülkiyetin modern zamanlardaki kadar yüceltilmediği sanayi öncesi toplumlarda, ekili veya ziraî faaliyetin dışında kalan toprakların müştereken kullanılmak üzere umuma ya da belirli bir gruba bırakılması, Osmanlı dünyasına has bir uygulama değildi. Müştereken kullanılan topraklar modern öncesi devletlerde yaygın olarak kabul görmüş bir mülkiyet biçimi olarak yüzyıllar boyunca varlığını korumuştur. Roma İmparatorluğu'nda hukukî mevzuat malları özel (*res private*), dinî (*res divini juris*), kamusal (*res publicae, res communis*) ve sahipsiz (*res nullius*) mallar olarak sınıflandırmıştı ve bunlardan son ikisi müşterek kullanımın çeşitli biçimlerine açık bırakılmıştı.⁷⁸⁷ Müşterek mülkiyet feodal dönemden modern çağlara kadar kıta Avrupası'nın temel kurumlarından biriydi ve hasat ilâ yeni ekim arasındaki periyotta tarım topraklarına uzanabilecek kadar güçlüydü.⁷⁸⁸ Müşterek topraklar İngiltere'de meşhur çitleme hareketinin iştihâsını kabartmıştı ve hareketin başarısında bu tür toprakların ülkede mebzul miktarda bulunmasının payı büyüktü.⁷⁸⁹ Fransa'da antikitenin mirası olarak görülen ve on yedinci yüzyıl sonunda iki payı köylüye bir payı senyöre hasredilmek üzere taksim edilen ortak araziler antik rejim sonlarında ülke topraklarının yüzde on altısını oluşturmaktaydı.⁷⁹⁰ İsviçre'de Alp dağlarına adını veren ortak otlaklar kullanıcılarına birbirinden farklı müşterek mülkiyet sistemleri inşa etmeye izin verecek kadar zengindi ve her bir mülkiyet sistemi hakkın kazanımı, kullanımı ve transferi konusunda titiz kurallar içermekteydi.⁷⁹¹ 1860'lar gibi geç bir tarihte bile İspanya topraklarının dörtte birini oluşturan ortak araziler belediyelerin önemli gelir kaynaklarından biriydi. Ortak araziler hane halkı gelirlerine katkı sağladığı gibi sağlık,

⁷⁸⁷ Derek Wall, *The Commons in History: Culture, Conflict and Ecology (History for a Sustainable Future)*, The Mit Press, 2014, s. 8.

⁷⁸⁸ Hans Renes, "Grainlands. The Landscape of Open Fields in a European Perspective", *Landscape History*, Vol 31/ No. 2, (2010), s. 39; Leigh Shaw-Taylor, "Parliamentary Enclosure and the Emergence of an English Agricultural Proletariat", *The Journal of Economic History*, Vol. 61/No. 3, (2001), s. 642; Martine De Moor, Leigh Shaw-Taylor, Paul Werde, "Comparing the Historical Commons of the North West Europe, An Introduction", *The Management of Common Land in North West Europe, C. 1500-1800*, ed. Martine De Moor, Leigh Shaw-Taylor, Paul Werde, Brepols, Turnhout, 2002, s. 18; Stefan Brakensiek, "The Management of Common Land in north-western Germany", aynı eser içinde, s. 230.

⁷⁸⁹ J. R. Wordie, "The Chronology of English Enclosure, 1500-1914", *The Economic History Review*, Vol. 36/No.4, (1983), s. 486; Gregory Clark, Anthony Clark, "Common Rights to land in England, 1475-1839", *The Journal of Economic History*, Vol. 61/No. 4, (2001), s. 1009.

⁷⁹⁰ Noelle Plack, *Common Land, Wine and The French Revolution. Rural Society and Economy in Southern France*, Routledge, 2009, s. 9, 133.

⁷⁹¹ Stevenson, *a.g.e.*, ss. 86-112.

eğitim ve güvenlik masraflarının finansmanında da kullanılmaktaydı.⁷⁹² Uçsuz bucaksız toprakların kolonizatörlerin gözlerini parlattığı Amerika’da yöneticiler ortak mülkiyeti zemmeden bireyci ve liberal rüzgarlara rağmen kıta Avrupasından miras aldıkları bu mülkiyet türünü büsbütün terk etmemişlerdi.⁷⁹³ Japonya’da müşterek mülkiyet toprak sahipliğini rasyonalize etme ve ulusal bir vergilendirme sistemi inşa etmenin yanı sıra doğal çevrenin cilvelerine bir çare olarak geliştirilmişti, çünkü rençberler bu yöntemle sel ve heyelan sonucu yaşanan toprak kayıplarının zararlarını paylaşmış oluyorlardı.⁷⁹⁴ On sekizinci yüzyıl sonlarında Güney Rusya’ya yerleştirilen Mennonitler müşterek mülkiyete bağımlı bir toplumsal ve ekonomik formasyon yaratmışlardı. Hane içi üretimin müşterek kaynaklarla kombine edildiği bu formasyon köylerin, kolonilerin ve hanelerin ayrı fakat korporasyon halinde işlediği bir üretim biçimi ortaya çıkarmıştı.⁷⁹⁵

Müşterek mülkiyet modern öncesi toplumlarda en güçlü varlığını toprak üzerinde hissettiren bir mülkiyet türü olarak Osmanlı arazi rejiminin temel kurumlarından biriydi. Ana kökleri İslâm hukukuna uzanmakla birlikte İslâmiyet öncesi Türk toprak sisteminin ve göçebe geleneğin izlerini de taşımaktaydı. Suyun, ateşin ve otun bireysel olarak temellük edilemez olduğu yönündeki nebevî öğretisi ile İslâm devletinin daha ilk dönemlerinde ortaya çıkan himâ uygulaması, Osmanlı kanun adamlarının ve yöneticilerinin arazi rejimi tasarımlarına güçlü bir şekilde sirayet etmişti. Söz konusu tasarım mevcut kaynakları kendisine bağlı bulunan boylara adil bir baba gibi üleştirmek zorunda olan Türk hakanlarının ulu tavrını da tevarüs etmişti. Fethedilen toprakları devletin/yöneticinin ellerine bırakan her iki gelenek Osmanlı arazi rejiminin temel kaidelerini oluşturmuştu. Mîrî arazi rejimi adı verilen bu sistemde ekili araziler devlet

⁷⁹² Francisco J. Beltran Tapia, *Common Lands and Economşc Development in the Nineteenth Century and Early Twentieth Century Spain*, (Doktora Tezi), University of Oxford, 2014, ss. iii, 90, 111-115.

⁷⁹³ Julian C. Juergensmeyer, James B. Wadley, “The Common Land Concept: A “Commons” Solution to a Common Environmental Problem”, *Natural Resources Journal*, Vol. 14/No. 3, (1974), ss. 361-381; Mark Sturges, “Enclosing the Commons: Thomas Jeferson, Agrarian Independence and Early American Land Policy, 1774-1789”, *Virginia Magazine of History and Biography*, Vol. 119/No. 1, (2011), ss. 43-74.

⁷⁹⁴ Philip C. Brown, “Arable Land as Commons, Land Reallocation in Early Modern Japan”, *Social Science History*, Vol. 30/No. 3, (2006), s. 436, 444.

⁷⁹⁵ Jeffrey Longhofer, “Specifying The Commons: Mennonites, Intensive Agriculture and Landlessness in the Nieteneth- Century Russia”, *Ethnohistory*, Vol 40/No. 3, (1993), ss. 384-409; Jose A. Serrano Alvarez, “When the Enemy is State: Common Lands Management in Northwest Spain (1850-1936), *International Journal of the Commons*, Vol. 8/No. 1, (2014), s. 115.

hazinesini dolduran en büyük gelir kaynağı olarak siyasi ajandanın her zaman en üst sıralarında yer almıştı. Klasik dönemde devletin askerî ve iktisadî yapısı ekili arazilerden azami düzeyde yararlanmayı mümkün kılacak bir kurum üzerine (tımâr sistemi) inşa edilmişti. Tarımsal gelirler sonraki yüzyıllarda da iktisadî yapının belkemiğini oluşturmaya devam etmişti. Bu nedenle hukukî mevzuat klasik dönemden devletin son demlerine kadar en fazla bu arazi türünü dert edinmişti.

Müşterek kullanıma konu olan topraklar mîrî arazi rejiminin mütemmim bir cüzü olarak ortaya çıkmış ve varlığını devam ettirmişti. Hatırlanacağı üzere mîrî araziler gerek üretim gerekse vergilendirme sürecinde bireysel tasarrufu esas alan bir siyasetle idare edilmekteydi. Aynı durum bireysel mülkiyetin tüm nimetlerini mâliklerine sunan mülk araziler için de geçerliydi. Sistemin bir diğer önemli ayağını arazinin türüne göre birinci veya ikinci gruba dahil edilebilecek vakıf arazileri oluşturuyordu. Bu iki grubun dışında kalan araziler ise fiziksel özelliklerinin yanı sıra etrafındaki ahalinin ihtiyaçlarını da dikkate alan bir mülkiyet türü ile yönetiliyordu. Söz konusu mülkiyet türü mîrî ve mülk topraklarda geçerli olan mülkiyet tipinden oldukça farklıydı. Osmanlı kanun koyucuları bu iki grup arazi üzerinde bireysel tasarrufu/mülkiyeti tercih eden bir siyaset geliştirmişken üçüncü grup toprakları müşterek kullanıma açmayı daha uygun bulmuştu.

Müşterek mülkiyet kurumu on dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar mîrî ve mülk arazilerde olduğu şekliyle spesifik bir arazi türü meydana getirmemişti. On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar ortaklaşa kullanılan arazileri imleyen çatı bir kavram bulunmuyordu. Müşterek mülkiyet ayrıca Osmanlı örneğinde yekpare ve bir örnek uygulamalardan oluşmuyordu. Ortaklaşa kullanılan arazilerden bazıları umûm halka, bazıları ise belirli bir kullanıcı grubuna terk ve tahsis edilmişti. Yine bazı ortak araziler halka karşılıksız olarak bırakılmışken bazılarından istifade etmenin belirli bir bedeli bulunmaktaydı. Bu ikili tablo Osmanlı uygulamasının açık-erişim ve sınırlı-erişim olmak üzere iki farklı ortak arazi türünü de kucakladığını göstermekteydi. Bununla birlikte kırsal kaynaklar söz konusu olduğunda çoğunlukla sınırlı-erişimi temel alan bir

ortak mülkiyet tipinin tercih edilmiş olması terazinin hangi tarafının ağır bastığına dair güçlü bir fikir vermekteydi.

Bugün kamusal alan olarak tanımladığımız kent ortak alanları, umumî yollar ve *cibâl-i mübâha* ormanları bir tarafa bırakılacak olursa Osmanlı kanun koyucuları ve yöneticileri ortak arazileri sınırlı-erişimle işletilen kaynaklar olarak tasarlamışlardı. Söz konusu tasarım ortak kaynaklara yirminci yüzyılda biçilen trajik sonun yüzyıllar öncesinden öngörülmesinden neşet etmiş değildi. Aynı şekilde Osmanlı yönetici eliti modern zamanlarda sıkça gündeme getirilen “devletleştirme” çözümünü mevcut bir probleme çare olarak geliştirmemişti. Sınırlı ve açık-erişim ortak arazilerin teoride sahibi zaten devletti. Türk-İslâm toprak hukuku geleneğinden beslenen bu anlayış ortaklaşa kullanılmaya elverişli kırsal kaynaklar üzerinde güçlü bir murakabe biçimi yaratmıştı. Söz konusu murakabenin şiddeti klasik dönem arazi mevzuatı, esas olarak tarım topraklarını dert edindiğinden sadece satır aralarından okunmaktaydı. Ancak on dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren yaşanan dönüşümler sıkıca gözetilen ve müdahale eden bir devletin varlığını daha sarsıcı bir biçimde hissettirmeye başlamıştı. Bu dönemde, devlet otoritesini giderek artan dozda hissettiren bir yaklaşım söylemsel düzeyde de kendisini hissettirmekteydi. On dokuzuncu yüzyılda yöneticiler ortak arazilerin bir merhamet ve şefkat göstergesi olarak halka terk ve tahsis edildiğini her fırsatta dile getirmekteydi.

Osmanlı ortak arazileri üzerindeki devlet murakabesinin kuvveti temelde siyasi otoritenin belirli bir yer ve zaman dilimindeki gücüne bağlı olarak değişmekle birlikte istifade edilen kaynakların sınırlı bir gruba mı yoksa umum halka mı bırakıldığına bağlı olarak güçlü veya zayıf bir biçimde hissedilmekteydi. *Cibâl-i mübâha* ormanları gibi umumun istifadesine terk edilen alanlarda intifa pratikleri daha esnek bir biçimde organize edilmişti. Mera, yaylak-kışlak ve baltalık gibi, kullanıcı grubunun, dar bir çevre ile sınırlandığı ortak araziler ise daha sıkı kurallara tabiydi. Bununla birlikte her iki gruba dahil olan ortak arazilerin idare biçimleri bu çalışmanın birinci bölümünde aktarılan ve “başarılı ortak kaynakların” özelliklerini sıralayan genel şemayla kısmen

örtüşmekteydi. Öncelikle ortak arazilerde müntefer ve fizikî sınırlar -resmî belgelere detaylı bir şekilde işlenmesi de- kullanıcılar tarafından bilinmekteydi. İkinci olarak kaynağın tahsisi ve idamesi çoğunlukla yerel koşullarla uyumluydu. Üçüncüsü kullanıcılar bir anlaşmazlık durumunda çözüm mercilerine hızlı ve ucuz bir şekilde ulaşma imkanına sahipti. Ancak kullanıcılar kural koyma, kuralları tadil etme, kaynağı ve kullanıcı grubunu murakabe etme, ihlalcileri cezalandırma ya da kendi kurumlarını oluşturma gibi ayrıcalıklara sahip değildi. Osmanlı ortak arazilerinde mülkiyet kurumunu ve ilişkilerini inşa ve idare etmek üzere üretilen tüm imtiyazlar büyük ölçüde siyasi otoritenindi.

Osmanlı ortak arazileri üzerindeki devlet otoritesi kendisini tüm zamanlarda hissettirmekle birlikte bu tür araziler için oluşturulan hukukî mevzuat toprak rejiminin eyalet ve sancak kanunnâmeleriyle dizayn edildiği klasik dönemde daha az detaycı ve müdahaleci idi. Bahsi geçen kanun metinleri ortak arazileri bir bütün olarak ele almaya hiç teşebbüs etmediği gibi idare ve kullanım pratiklerine dair sistematik bir kurallar dizgesi geliştirmemişti. Söz konusu esnek ve dağınık yaklaşımın iki nedeni vardı. Birincisi ortak kullanıma açılan topraklar tek bir arazi türü üzerinde değildi. Osmanlı toprakları on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar hukukî bir müdahale ile net bir tasnife tabi tutulmamıştı. Toprak mevzuatı İslâm hukukundan devralınan mîrî, mülk, vakıf, mevat arazi gibi kavramlar üzerine inşa edilmekle birlikte yine İslâm hukukçuları tarafından ortak araziler için geliştirilmiş olan ve hımâ uygulamasına işaret eden “arâzî-i mahmiye” kavramıyla pek ilgilenmemişti. İkincisi ve daha önemlisi, fizikî ve beşerî kaynakları devlet hazinesini mümkün olan en üst düzeyde beslemek üzere organize edecek müdahaleci ve iştahlı bir yönetim anlayışı henüz yeterince gelişmemişti.

Osmanlı ortak arazileri 1858 Arazi Kanunnâmesi ile birlikte tek bir çatı kavramın şemsiyesi altına sokulmak istense de müşterek kullanıma konu olan bazı arazi türleri yine dışarıda kalmıştı. Metrûk arazi adı verilen bu çatı kavram teoride devlete ait olup “lütufkâr ve müşfik” bir yaklaşımla halka bırakılan toprakları imlemek üzere üretilmişti. Meralar, yaylak-kışlaklar, baltalıklar, genel yollar, harmanlar ile pazar ve panayır yerleri

umûma veya belirli bir kullanıcı grubuna terk ve tahsis edilmiş kaynaklar olarak bu kategoriye sorunsuz bir şekilde girmektedir. Ancak yine devlete ait olup aynı yaklaşımla halka bırakılan başka araziler de mevcuttu. Arazi Kanunnâmesi'nde mevat arazi başlığı altında ele alınan *cibâl-i mübâha* ormanları ve otlaklar metrûk arazilere benzer bir yaklaşımla idare edilmekte ve kullanılmaktaydı. Daha da ilginç ortak kullanım, devlete ait oldukları gittikçe daha güçlü bir tonda vurgulanan mîrî ormanlarda bile geçerliydi. Zarurî ihtiyaçları karşılayacak ölçüde halka açık bırakılan bu tür ormanlarda intifa pratikleri giderek daha sıkı kurallara bağlanmakla birlikte, ortak kullanım hiçbir zaman tam olarak dışlanmamıştı.

1858 Arazi Kanunnâmesi ortak arazilerle ilgili kadim hukukî mevzuatı genel itibarıyla koruyan muhafazakâr bir metindi. Kanunnâme -mevat arazilerin tarıma açılması hariç- arazi türlerinin mevcut haliyle korunması konusunda eski geleneği koruyan bir yaklaşımla hazırlanmıştı. Ortak arazilerin idare ve kullanım pratikleri konusunda da kadim mevzuata sadık kalmıştı. Kanunnâmede belirli bir ortak arazi türüne özel bir ilgi gösterildiğine işaret eden bir çıkıntı bulunmamaktaydı. Ancak on dokuzuncu yüzyılın müteakip hukukî düzenlemeleri modern ve rasyonel ormancılığın giderek önem kazanmasıyla birlikte ormanlara özel bir alaka gösterilmeye başlandığına açıkça işaret etmekteydi. 1870 Orman Nizamnâmesi söz konusu alanın ilk sıçrama tahtası olarak göze çarpmaktaydı. Aslında her iki kanunnâme de ortak kullanıma konu olan arazilerin idare ve kullanım usullerini düzenlemek üzere kaleme alınmamıştı. Bununla birlikte bu metinler ortak arazilerin müstakbel kaderlerini belirleyici bir şekilde etkilemişlerdi. Ormanların idaresine yönelik titiz ve korumacı yaklaşım on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren yürürlüğe konan çeşitli nizamnâmelerle iyice perçinlenmişti. Söz konusu düzenlemeler kamu menfaatinin korunmasına önem veren muhafazakâr anlayışı tamamen terk etmemekle birlikte esas olarak hazine gelirlerinin arttırılması ve milli servet olarak görülmeye başlanan ormanların korunmasını dert etmekteydi. *Cibâl-i mübâha* ormanlarının mîrî ormanları grubuna dahil edilmesi, baltalıkların zarurî ihtiyaçları temin edecek sınırlara çekilmesi, mîrî ormanlardan yararlanma biçimlerinin sıkı ve katı kurallarla çerçevesi “müşfik ve lütufkâr” devletin kaynaklarını dağıtma konusunda giderek cimrileştiğini göstermekteydi. Kaynaktan yararlanma

biçimi geçim ekonomisinin sınırlarını aşip ticarî bir kazanca dönüştüğünde ise devlet lütfunun dozu daha az hissedilir seviyelere inmekteydi.

Geç-dönem Osmanlı toprak hukuku mevzuatı kullanıcıların ortak araziler üzerindeki kadim haklarını istifade edilen arazinin türüyle bağlantılı olarak kenarlarından veya daha derinlerden kırpılmıştı. Meralar, yaylak-kışlaklar ve diğer ortak arazi türleri hiçbir zaman ormanlar kadar müdahaleye değer görülmemişti. Söz konusu arazilerle ilgili hukukî mevzuat klasik dönemde olduğu gibi geç dönemde de kaynağın bekasına özel bir hassasiyet gösterildiğine işaret etmemekteydi. Bu tür arazilerde öncelenen şey kaynağın sürdürülebilir bir şekilde kullanılması değil kullanıcıların kaynaktan sorunsuz bir şekilde yararlanmaya devam etmesi idi. Kaynağın korunmasından ziyade kullanıcıların selametine odaklanan bu bakış geç dönemlerde idare ve kullanım pratiklerinde kamu menfaatini esas alan bir esneme meydana getirmişti. Özellikle meralar söz konusu olduğunda bu esneklik daha fazla göze çarpıyordu. Atıl durumda bulunan ya da ihtiyaç fazlası olan meraların ziraî ve inşai faaliyetlere ya da muhacir iskânına açılması, zamanın getirdiği değişimlere ayak uydurma kabiliyetiyle birlikte devlet ve kamunun menfaatini uzlaştırma becerisini haiz bir yönetimin varlığına işaret etmekteydi. Benzer bir esneklik gelirlerin paylaşımı konusunda da kendisini göstermekteydi. Devlet ormanları söz konusu olduğunda ticarî gelirlere iştahla el uzatan siyasi otorite mera, yaylak-kışlak ve hatta baltalıklardan elde edilen kira gelirlerini kullanıcıların avuçlarına bırakmıştı. Bu âlicenap tavrın arka planında kuşkusuz metrük arazilerin her türlü menfaatinin halka bırakılması prensibi bulunmaktaydı.

1858 Arazi Kanunnâmesi ortak arazilerle ilgili geleneksel mevzuata yeni bir ses getirmediğinden ve daha güçlü bir hukukî nidayla bastırılmadığından uygulanması yerelde bir karmaşa yaratmamıştı. Ormanlarla ilgili hukukî düzenlemeler ise yerel idarecilerin tepesine kısa aralıklarla düşen bir bombardımanı andırmaktaydı. 1870'li yıllara tarihlenen ve Orman Nizamnâmesi'nin boş bıraktığı alanları doldurmak üzere hazırlanan düzenlemeler, yerelde kalkan tozların dağılmasına fırsat bırakmadan peşi sıra gönderilmişti. Bu durum kısa bir süre içerisinde kabartılan mevzuatın anlaşılmasını ve

uygulanmasını zaman zaman güçleştirebilmekteydi. Problemlerin bazıları yerelden giden soru veya taleplere karşılık olarak gönderilen emirlerin birbiriyle çelişmesinden kaynaklanmaktaydı. Bazıları ise yeni mevzuattan hoşnutsuz olan kullanıcıların direncinden neşet etmekteydi. Yerel idarecilerin zaman zaman yöneldiği kayırmacı ve başına buyruk uygulamalar yine merkezî ve yerel idarecileri karşı karşıya getiren sebepler arasındaydı. Bu tür durumlarda merkezî yönetim ve yerel idarecilerin uzlaşması yoğun bir muhabere trafiğini içeren uzun bir zaman dilimini gerektirebilmekteydi. Kullanıcılar ise kendileri için en avantajlı kararı elde edebilmenin yollarını aramakla meşguldü.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortak arazi anlaşmazlıklarını çözmek üzere geliştirilen hukukî mekanizma da büyük ölçüde dönüşmüştü. 1840 yılında sahneye çıkan idarî meclislerin ortak arazi anlaşmazlıklarını “görme” yetkisiyle donatılması, söz konusu kurumları mülkiyet inşası sürecinin önemli bir aktörü haline getirmişti. Ancak idarî ve adlî işleri birbirine dolayan bu gelişme, yarattığı rahatsızlık ve karmaşa nedeniyle yeni bir çözüm yolu bulunmasını gerekli kılmıştı. 1864 Vilâyet Nizamnamesi ile devreye sokulan nizâmiye mahkemeleri idarî meclislerin adlî yetkilerini devralınca sorun kısmen çözülmüştü. Bununla birlikte hukuk sahasında yapılan reformların adlî sistemde parçalı bir yapı meydana getirmesi, nizâmiye mahkemelerinin emlâk ve arazi anlaşmazlıkları konusundaki yetkilerinin layıkıyla tanımlanmaması ve idarî meclislerin pratikte sahneden hiçbir zaman tam olarak çekilmemesi, hükümet erkânını “çözüm mercii” konusunda daha kesin kararlar almaya sevk etmişti. 1879 yılında tüm arazi anlaşmazlıklarının nizâmiye mahkemelerinde görülmesini buyuran düzenleme, görev ve yetki karmaşasına nihayet vermek üzere hazırlanmıştı. Nitekim nizâmiye mahkemeleri yaklaşık yirmi yıl boyunca arazi davalarını görme konusunda tek yetkili merci olarak vazife görmüşlerdi. Ancak bu ayrıcalıklarını idarî meclislerin yüzyıl sonlarında dolaylı, yeni yüzyıl başlarında ise doğrudan sahneye tekrar davet edilmesiyle kaybetmişlerdi.

İdarî meclislerin arazi anlaşmazlıklarının çözümünde yeniden sahaya davet edilişi iki farklı şekilde gerçekleşmişti. Birinci davet imparatorluk sathındaki tüm meclisler için

geçerli olup tapulu arazi anlaşmazlıklarına yapılan bir “ilk yardım” mahiyetindeydi. İdarî meclislerin bu tür anlaşmazlıklardaki yetkisi taraflardan biri mahkemeye başvurana kadar geçerliydi. İkinci davet ise belirli bir bölgedeki idarî meclislere hasredilmişti. Söz konusu davet Rumeli vilâyetlerinin özel koşullarından kaynaklanmıştı. Bölgede yaşanan anlaşmazlıkların yoğunluğu nizâmiye mahkemelerinin kapasitesini fazlasıyla aştığından yetkililer alternatif bir çözüm yolu arayışına yönelmişti. İmdat çağrısı yerel idarecilerden gelmişti ve idarî meclisleri çözüm sürecinin yeniden bir parçası haline getirmek niyetiyle yapılmıştı. Ancak hükümet erkânı idarî ve adlî işlerin birbirine dolanmasının yakın geçmişte yarattığı karmaşalardan ders çıkarmış olarak merkezî ve yerel kurumların işbirliğinden oluşan melez bir çözüm mekanizması geliştirmeyi daha uygun bulmuşlardı. Bununla birlikte idarî meclisler uygulamada sahnenin tek aktörü gibi davranmaktan çoğu zaman çekinmemişlerdi. Manastır valisi Hıfzı Bey’in bu yöndeki itirafı idarî meclislerin ortak arazi anlaşmazlıklarına müdahale etme konusunda eski yetkilerini ne kadar özlemiş olduklarını ortaya koymaktaydı.

Rumeli vilâyetlerindeki idare meclislerine ortak arazi anlaşmazlıklarını sonuca ulaştırma konusunda tanınan yetki, idarî ve adlî alanlar arasına 1864 yılında çekilen ve devam eden kırk yılda çeşitli nizamnâme ve kararnamelerle koyulaştırılan çizgiyi yeniden seyreltmeye başlamıştı. Yeni mevzuatın belirli bir bölgeye münhasıran hazırlanmış olması hükümet erkânı ve hukuk adamlarının aşına olduğu bir uygulama olarak başlangıçta tepki yaratmamıştı, ancak anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi idarî ve adlî işleri birbirine tekrar dolayan söz konusu mevzuatı sorunlu bir duruma getirmişti. Mevzuatın uygulanması konusunda yaşanan karmaşa bu sorunlu durumu daha da göze batırmaktaydı. Dahası idarî meclisleri şahıslara ait arazi anlaşmazlıklarında ülke çapında müdahil kılan yakın tarihli bir başka düzenleme, işleri daha da karmaşık bir hale sokmuştu. İdarî meclisleri özel tasarruf hukukuna giren arazi anlaşmazlıkları konusunda ülke çapında, ahalinin *umûm menâfi’ini* ilgilendiren arazi anlaşmazlıklarında ise bölgesel çapta yetkili kılan yeni mevzuat, özellikle Rumeli vilâyetlerinin yöneticilerini uygulama esnasında epey terletmişti. Bölgeden gelen ve çoğunlukla merkezden gönderilen emirlerin tam olarak anlaşamadığına dair serzenişte

bulunan yazılar, idarî meclislere tanınan yetkinin yeni anayasal düzendeki sorunlu yerini özellikle Adliye Nezâreti yetkilileri nezdinde daha çarpıcı hale getirmişti. Ne var ki Dâhiliye Nezâreti'ne bu yönde yaptıkları baskı, emlâk ve arazi anlaşmazlıklarını çözmek üzere işletilen adli mekanizmanın yeterince işlevsel olmadığı gerekçesiyle geri püskürtülmüştü. Bununla birlikte nezâret farklı tarihlerde farklı coğrafyalar için alınan kararların bir sorun yumağı yarattığının ve bu düğümü çözmek için detaylı ve net hükümler içeren bir kurallar dizgesi oluşturulması gerektiğinin farkındaydı. Nihayet yirminci yüzyılın ikinci on yılında, idarî meclisleri çözüm sürecinin ilk basamağı kılma konusunda ısrar eden yerel yöneticilerle birlikte söz konusu meclislerin yetkilerini anayasal sınırlara çekmek isteyen Adliye erkânını da memnun edecek bir çözüm yolu bulunmuştu. 1912 yılında yürürlüğe giren kanun idarî meclislerin tapulu ve ortak arazi anlaşmazlıkları konusunda nasıl vazife göreceğini ayrıntılı bir şekilde nizama sokmuştu. Böylelikle idarî meclislerin ortak araziler üzerindeki inşâî ve idarî gücü tartışmasız olarak tescillenmişti.

Yirminci yüzyıl başlarında hükümet erkânının Rumeli vilâyetleri için uygun gördükleri özel düzenleme, bölgenin ortak arazi anlaşmazlıkları konusundaki sorunlu durumundan kaynaklanmıştı. Yetkililer imdat çağrısını merkeze yirminci yüzyıl başlarında yapmışlardı ancak kayıtlar tansiyonun on dokuzuncu yüzyıl ortalarında da yüksek olduğuna işaret etmekteydi. Ahkâm Defterleri'ne kaydedilen hükümlere göre yerel idarecilere gönderilen her on hükümden biri ortak arazi anlaşmazlıkları ile ilgiliydi. Hükümlerin içeriği ise ortak arazi ihtilaflarının kanlı olaylardan dinî ve etnik çekişmelere ya da uluslararası krize kadar arzu edilmeyen sonuçlar doğurabileceğini göstermekteydi. Yine hükümler belirli bir topluluğa tahsis edilmiş olan ortak arazilerin umuma ait ortak arazilere göre daha fazla ihtilaf ürettiğini ortaya koymaktaydı. Buna göre ahali cibâl-i mübâha ve otlaklar gibi açık-erişim ortak kaynaklarından ziyade mera ve yaylak-kışlak gibi sınırlı-erişim ortak kaynakları için kavgaya tutuşmaktaydı.

Şikâyetler temelde; haksız zapt, arazinin ziraî ya da inşâî faaliyete konu olması, *muhassasunileyhin* kaynaktan yararlanma konusunda engellenmesi, haricî kimselerin

kaynağa el uzatması ya da sahabet konusundaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktaydı. İhtilafların tarafları en az şikâyet türleri kadar renkliydi. Şikâyetçi taraf, beklendiği üzere, neredeyse tamamen araziden yararlanmakta olan köy ahalisinden oluşmaktaydı. Şikâyetler topluca yapılmakta, bireysel şikâyetler nadiren görülmekteydi. Şikâyet olunan taraf ise arazinin türüne göre farklılık göstermekle birlikte temelde komşu köy ahalisinden oluşmaktaydı. Aynı köyde yaşayan ahali, köy meraları ya da civar köylerle paylaştıkları *cibâl-i mübâha* ormanları söz konusu olduğunda kendi aralarında daha az ihtilafa düşmekteydi. Komşu köy ahalisi ile “köydaş”ları, çiftlik sahipleri ve mülkî idareciler takip etmekteydi. Müşterek meralar söz konusu olduğunda ahali en fazla ortağı bulunan köy ahalisi ile karşı karşıya gelmekteydi.

Ahali ortak arazilerle ilgili şikâyetlerini çoğunlukla yazılı olarak iletmekteydi. Dîvân-ı Hümâyûn’a bizzat yapılan başvurular mahallî meclislerin sahneye çıkışından itibaren bıçak gibi kesilmişti. Bu durum problemin mahallinde çözülmesini isteyen yeni uygulamanın bir yansımasıydı. Bununla birlikte merkezî yönetim anlaşmazlığın giderilmesi hususunda yerel idarecileri büsbütün yalnız bırakmamıştı. Merkezdeki kayıtlar ve ihtilafı çözecek hukukî mevzuat, hükmün muhataplarıyla çoğunlukla paylaşılmaktaydı. Ancak çözüm sürecinin esas aktörleri yereldeki meclisler ve idareciler olmuştu. İdarî meclisler nizâmiye mahkemelerinin emlâk ve arazi davalarını görme yetkisine sahip kurumlar olarak sahneye çıkarıldığı tarihlerde bile en ön saftalardı. 1870’li yılların sonuna gelindiğine ise hükümlerle birlikte çözümün aktörleri de birden bire ortadan kaybolmuştu. Bu durum muhtemelen nizâmiye mahkemelerinin 1879 yılında arazi davalarını görmeye yetkili tek kurum olarak ilan edilmesinden kaynaklanmaktaydı. Ortak arazilerle ilgili hükümlerin bu tarihten itibaren aniden kesilmesi, ihtilafların bıçak gibi sona erdiğini değil, çözümün tamamen yerelde arandığını ve kayıtların artık nizâmiye mahkemeleri ve idarî meclislerin kâtipleri tarafından tutulduğunu göstermekteydi. Nitekim ortak arazi anlaşmazlıklarından bunalan yerel yöneticilerin ifadeleri, bölgede tansiyonun hiçbir zaman düşmediğini kanıtlamaktaydı.

Mahallî meclislerin ortak arazi anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturacak kurumlar olarak nizâmiye mahkemelerinin yardımına çağrılması Rumeli vilâyetlerinde “*küllü yevm meydana gelen*” ihtilafları nihayete erdirmek için alınan mecburi bir çare olarak düşünölmüştü. Ancak bu durum kurumlar arasındaki yetki karmaşasını yeniden alevlendirmişti. Yetki karmaşası mahallî meclislerin mahkemede hükme bağlanmış anlaşmazlıklara müdahale etmesi durumunda daha görünür hâle gelmekteydi. Bazı anlaşmazlıkların her iki kurumda birden görölüyor olması işleri daha da karıştırmaktaydı. Ahalinin ihtilafı idarî meclislere taşınmasının makul sebepleri bulunmaktaydı. Bazı anlaşmazlıklarda taraflar, aleyhinde verilen mahkeme kararının idarî mecliste değışebileceğini ümit etmekteydi. Tarafların çözümlü mahkeme kapısı yerine mahallî yetkililerin makamında aramayı tercih etmesinin bir diğler sebebi, dava sürecinin bıkkınlık verecek kadar uzun sürmesiydi. Mahkeme masraflarının göz korkutması ya da davalı tarafın mahkemeden hakkaniyetli bir karar çıkmasını engelleyecek nüfuza sahip olması, idarî meclislerin çözüm mercii olarak tercih edilmesinin diğler anlaşılır sebepleri arasındaydı. Her iki kurumun yetersiz kaldığı nadir durumlar da vardı. Siyasî, mezhepsel ve etnik çatışmaları tetikleme potansiyeline sahip ihtilaflar ancak bölgedeki en üst düzey yetkililerin devreye sokulmasıyla çözülebilmekteydi.

Ortak arazi ihtilaflarında aleyhine hüküm verilen tarafa cezaî bir müeyyide uygulanmazdı. Klasik dönemde eyalet ve sancak kanunnâmeleri, ortak arazilere yapılan haksız müdahalenin hukukî sonuçları konusunda sessiz kalmayı tercih etmişti. Kanun koyucular; müdahilleri, kendilerini genellikle yarattıkları karmaşanın dozuna göre cezalandıracak olan mahallî yetkililerin avuçlarına bırakmıştı. Ortak arazilere yönelik haksız fiillere cezaî bir müeyyide uygulanmaması geleneği şikâyetçilerin taleplerine de yansımıştı. Şikâyetçiler haksız fiiller sonrasında oluşan zararın tazminini çoğunlukla talep etmezdi. İstedikleri şey genellikle söz konusu zararın sadece ortadan kaldırılması olurdu. Bu uygulama geç dönemlerde yaşanan ihtilaflar için de geçerliydi. Ancak ihtilaflar; fizikî şiddet, yaralama, öldürme, başkaldırma ve asayişin bozulması gibi ek suçlar yaratmışsa suçun niteliğine göre uygun bir ceza biçilirdi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul*

Dipnot Gösterimi	Fon Adı
A.DVN	Bâb-1 Âsafî, Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi
A.DVNSAHK.ME.d	Bâb-1 Âsafî, Maraş Ahkâm Defteri
A.DVNSAHKR.d	Bâb-1 Asafî, Rumeli Ahkâm Defteri (75 ilâ 85 No'lu Defterler)
A.MKT	Sâdâret, Mektûbî Kalemi Evrakı
A.MKT.DV	Sâdâret, Deâvî Evrakı
A.MKT.MHM	Sâdâret, Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.MVL	Sâdâret, Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD	Sâdâret, Nezâret ve Devâir Evrakı
A.MKT.UM	Sâdâret, Umum Vilâyât Evrakı
A.MTZ (04)	Sâdâret, Bulgaristan
AE.SABH.I	Ali Emîrî, Abdülhamid I
AE.SAMD.III	Ali Emîrî, Üçüncü Ahmed
AE.SOSM.III	Ali Emîrî, Osman III
BEO	Bâb-1 Âli Evrak Odası
C.DH	Cevdet, Dâhiliye
C.EV	Cevdet, Evkâf
C.İKTS	Cevdet, İktisat
C.ML	Cevdet, Mâliye
D.M.d.	Bâb-1 Defterî, Mütferrik Defterleri
DH. İD	Dâhiliye, İdâre
DH.H	Dâhiliye, Hukuk
DH.HMŞ	Dâhiliye, Hukuk Müşavirliği
DH.MKT	Dâhiliye, Mektûbî Kalemi
DH.MUİ	Dâhiliye, Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi
HR.MKT	Hâriciye Nezâreti, Mektûbî Kalemi
HR.SFR (04)	Hâriciye Nezâreti, Sofya Sefâreti
HR.SYS	Hâriciye Nezâreti, Siyasî
İ.DFE	İrâde, Defter-i Hâkânî
İ.MMS	İrâde, Meclis-i Mahsûs
İ.ŞD	İrâde, Şûrâ-yı Devlet
İE.DH	İbnülemîn, Dâhiliye
MF.MKT	Maârif Nezâreti, Mektûbî Kalemi
MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MVL	Meclis-i Vâlâ
ŞD	Şûrâ-yı Devlet
TFR.I.A	Teftîşât-ı Rumeli Evrakı, Sâdâret Evrakı
TFR.I.KV	Teftîşât-ı Rumeli Evrakı, Kosova Evrakı
TFR.I.MN	Teftîşât-ı Rumeli Evrakı, Manastır Evrakı
TFR.I.SL	Teftîşât-ı Rumeli Evrakı, Selanik Evrakı

* Burada yararlanılan belgelerin yalnızca fonları belirtilmiş olup belge ve defterlere ilişkin dosya ve sayfa numaraları, tezde dipnot usulüyle gösterilmiştir.

TFR.I.ŞKT
TFR.I.UM

Teftîşât-ı Rumeli Evrakı, Arzuhaller
Teftîşât-ı Rumeli Evrakı, Umum Evrakı

Matbu Eserler:

- Ali Haydar, *Dürerü 'l-hukkâm şerhu Mecelleti 'l-ahkâm*, IV, İstanbul 1330.
- _____, *Şerh-i Cedîd-i Kanûn-i Arâzî*, Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1321.
- Düstûr*, I. Tertib, C. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8; II. Tertib C. 3, 5.
- Ebül'ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Arâzî*, Maarif Matbaası, İstanbul 1339.
- _____, *Hukûk-i Tasarrufiye-i Arâzî ve Ahkâm-ı Evkâf*, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, İstanbul 1339.
- _____, *Hukûk-i Tasarrufiye-i Arâzîden Arâzî-i Metrûke*, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, İstanbul 1932.
- _____, *Toprak Hukuku Dersleri*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1947.
- Halil Cemaleddin, *Telhîs-i Ahkâm-ı Arâzî*, Hukuk Matbaası, İstanbul 1329.
- Halis Eşref, *Şerh-i Kanûn-i Arâzî*, Yuvanaki Panayotidis Matbaası, İstanbul 1315.
- Hüseyin Hüsnü, *Arâzî Kanunnâmesi Şerhi*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1324.
- Kanûn-i Cedîd, *Millî Tetebbu'lar Mecmuası*, S.1, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1331, ss. 49-112.
- Karakoç, Serkiz, *Tahşiyeli Kavânîn*, C. 1, Cihan Matbaası, İstanbul 1341-1343.
- Mehmet Âtîf Bey, *Arâzî Kanunnâme-i Hümayûnu Şerhi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1319.
- Orman ve Mer'â Kanunu*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1910.

Kitap ve Makaleler

- ACAR, Kadir, "Osmanlı'da Taşra Meclislerinin Mülkî ve Hukuki Görevlerinin Ayrılması", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/No. 2, (2015), ss. 23-42.
- AFYONCU, Erhan, "Defterhâne", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, C. 9, ss. 100-104.
- AGRAVAL, Arun, "Common Property Institutions and Sustainable Governance of Resources", *World Development*, Vol. 29/10, (2001), ss. 1649-1672.
- _____, "Common Resources and Institutional Sustainability", *The Drama of the Commons*, ed. Elinor Ostrom ve diğerleri, National Academy Press, Washington DC 2002, ss. 41-85.
- AKAN Yetişir, Zeynep, "Bir Yaylak Anlaşmazlığının Anatomisi Üzerinden Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortak Araziler Meselesini Düşünmek", *Avrasya Etüdlere*, C. 59, S.1, 2021, ss. 5-33.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı*, C. 1, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- _____, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- AKTAN, Hamza, "İhyâ", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, C. 22, ss. 7-9.
- AKYALÇIN Kaya, Dilek, "Marshlands of Lapsista in the Late Nineteenth Century", *21th CIEPO Symposium*, Budapeşte 2014.
- ALVAREZ, Jose S., "When the Enemy is State: Common Lands Management in Northwest Spain (1850-1936)", *International Journal of Commons*, Vol. 8, No. 1, 2014, ss. 107-133.

- APAYDIN, Yunus, “İbrâ”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, C. 21, ss. 263-266.
- ARCAK, Ali ve İmsel, Tefik, *Mera ve Yaylak Davaları. Köy Orta Malları, İdari Sınır Anlaşmazlıkları*, Güneş Matbaası, Ankara 1970.
- ARICANLI, Tosun, “19. Yüzyılda Anadolu’da Mülkiyet, Toprak ve Emek”, Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 131-142.
- ATAR, Fahreddin, “Sulh”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet VakfıYayınları, İstanbul 2009, C. 37, ss. 481-485.
- _____, “Mürâfaa”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet VakfıYayınları, İstanbul 2006, C. 32, ss. 38-40.
- AXELROD, Robert, “The Emergence of Cooperation among Egoists”, *The American Political Science Review*, Vol. 75/No. 2, (1981), ss. 306-318.
- AYBAKAN, Bilal, “Teberru”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet VakfıYayınları, İstanbul 2011, C. 40, ss. 215-216.
- BALAND, Jean-Marie ve Platteau, Jean-Philippe, “The Ambiguous Impact of Inequality on Local Resource Management”, *World Development*, Vol. 27/No. 5, (1999), ss. 773-788.
- _____, *Halting Degradation of Natural Resources: Is There a Role for Rural Communities?*, Clarendon Press, Oxford 1996.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Beyyine”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992, ss. 97-98.
- _____, “Hak”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet VakfıYayınları, İstanbul 1997, C. 15, ss. 139-151.
- BARDHAN, Pranab, “Analytics of the Institution of Informal Cooperation in Rural Development”, *World Development*, Vol. 21/ No. 4, (1993), ss. 633-639;
- BARKAN, Ömer L., *Kanunlar*, C. 1, Bühraneddin Matbaası, İstanbul 1943.
- _____, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
- _____, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç ve dğr., Başbakanlık Basımevi, İstanbul 2010.
- BENTLEY, Arthur F., *The Process of Government: A Study of Social Pressures*, Principia Press, Bloomington 1949.
- BIRTLES, Sara, “Common Land, Poor Relief and Enclosure. The Use of Manorial Resources in Fullfilling Parish Obligation (1600-1834)”, *The Past and Present*, No. 165, (1999), ss. 74-106.
- BİNGÖL, Sedat, “Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu”, *Osmanlı 6 (Teşkilât)*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- BİRBEN, Üstüner ve Güneş, Yusuf, “The Cibali Mübaha: A Special Type of Forest Available for Public Use in the Ottoman Empire Period”, *15th International Symposium on Legal Aspects of European Sustainable Development*, ed. Haki Kola, Peter Herbst and Rastislav Sulek, Technical University in Zvolven, Albania 2014, ss. 26-32.
- BİRBUDAK, Togay S., “Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey’in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri”, *Journal of History Culture and Art Research*, Vol. 6, No. 6, 2017, ss. 444-460.
- BLOMQUIST, William ve Ostrom, Elinor, “Institutional Capacity and the Resolution of a Commons Dilemma”, *Policy Studies Review*, Vol. 5/No. 2, (1985), ss. 383-394.

- BLOMQUIST, William ve diğeri, "Regularities From The Field and Possible Explanations", *Rules, Games and Common-Pool Resources*, ed. Elinor Ostrom, G. Gardner, J. Walker, University of Michigan Press, Ann Arbor 1994, ss. 301-316.
- BROMLEY, Daniel W., ve Cernea, Michael M., "The Management of Common Property Natural Resources: Some Conceptual and Operational Fallacies", *World Bank Discussion Paper*, No. 57, The World Bank, Washington 1989.
- BULLOCK, Kari ve Baden Lohn, "Communes and the Logic of the Commons", *Managing The Commons*, ed. Garret Hardin-John Baden, W. H. Freeman, New York 1977, ss. 182-199.
- CASARI, Marco ve Maurizo, Lisciandra "Gender Discrimination in Property Rights. Six Centuries of Commons Governance in Alps", *The Journal of Economic History*, Vol. 76, No. 2, 2016, ss. 559-594.
- Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, haz. İsmail Cebeci, Klasik Yayınları, İstanbul 2009.
- CHAYANOV, Alexander, *The Theory of Peasant Economy*, Wisconsin, University of Wisconsin Press, Madison 1986.
- CHOE, Hyun ve Yun, Sun-Jin, "Revisiting the Concept of Common-Pool Resources: Beyond Ostrom", *Development and Society*, Vol. 46/1, (2017), ss. 113-129.
- CIRIAC-WANTRUP, S.V., ve Bishop, Richard C., "Common Property as a Concept in Natural Resources Policy", *Natural Resources Journal*, Vol. 15, (1975), ss. 713-727.
- CİN, Halil ve Akgündüz Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.
- CİN, Halil, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22/S. 1, (1966), ss. 745-798.
- _____, "Tanzimattan Sonra Türkiye'de Ormanların Hukuki Rejimi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 35, (1981), ss. 311-379.
- _____, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.
- _____, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1992.
- CLARK, Gregory ve Clark, Antony, "Common Rights to Land in England, 1475-1839", *The Journal of Economic History*, Vol. 61/No. 4, (2001), ss. 1009-1036.
- ÇADIRC, Musa, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15/S. 26, (1991), ss. 153-167.
- _____, "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 2/S. 5, (1993), ss. 3-12;
- _____, "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması 1840-1864", *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, İmge Yayınevi, Ankara 2007, ss. 259-287.
- _____, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, C. 53/S. 206, (1989), ss. 237-258.
- ÇİFTÇİ, Cafer, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İlaşesinde Bursa'nın Rolü", *OTAM*, S. 16, (2004), ss. 151-171.
- _____, "XIV. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 393-406.
- ÇOBANOĞLU, Nesrin ve Özyol, Arzu, "Bioetik Çerçevde Çevre Politikaları" *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6/No. 1, (2015), ss. 148-165.
- DE ANGELIS, *Omnia Sunt Communia: On the Commons and the Transformation to Postcapitalism*, Zed Books, London 2017.
- DE MOOR, Martine, Shaw-Taylor Leigh, Werde, Paul "Comparing the Historical Commons of the North West Europe, An Introduction", *The Management of Common Land in North*

- West Europe, C. 1500-1800*, ed. Martine De Moor, Leigh Shaw-Taylor, Paul Werde, Brepols, Turnhout, 2002, ss. 15-31.
- DEMSETZ, Harold, "Toward a Theory of Property Rights", *American Economic Review*, Vol. 57/No. 2, (1967), ss. 347-359.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.
- DIETZ, Thomas ve Ostrom, Elinor, ve Stern, Paul C., "The Struggle to Govern the Commons", *Science*, Vol. 302, (2003), ss. 1907-1912.
- DİNLER, Zeynel, "Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Kökeni", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 4, (1983), ss. 1-27.
- DÖNMEZ, İbrahim K., "Mubah", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, C. 30, ss. 341-345.
- _____, "Şüf'a", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, C. 39, ss. 248-252.
- DURHAN, İbrahim, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12/ S. 3-4, (2008), ss. 55-111.
- DURŞUN, Selçuk, "Çevresel (Ekolojik) Tarih Lensinden Osmanlı Tarihine Yeniden Bakmak", *20th CIEPO Symposium: New Trends in Ottoman Studies*, Rethymno, 2012, ss. 56-69.
- _____, "Dalyans of Lake Karya: Property Rights and Artisanal Fishing in Ottoman Greece in the 19th Century", *21th CIEPO Symposium*, Budapeşte, 2014.
- _____, "Dispossession by Concession: Forests Commons in the Ottoman Empire and Early Turkish Republic", *Seeds of Power: Explorations in Ottoman Environmental History*, ed. Onur İnal, Yavuz Köse, The White Horse Press, Cambridge 2019, ss. 260-284.
- _____, "Forest Commons and Property Right in the Late Ottoman Empire and Early Turkish Republic", *International Conference on the Environmental History of the Ottoman Empire and Turkey*, Hamburg 2017.
- _____, "The Fisheries Management in the Ottoman Empire in the 19th Century" *The Seventh Biennial Conference of the European Society for Environmental History (ESEH)*, Munich 2013.
- EHRENFELD, David W., *Conserving Life on Earth*, Oxford University Press, New York 1972.
- EKİNCİ, Ekrem B., "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *TALİD*, C. 3/S. 5, (2005), ss. 417-439.
- _____, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat, İstanbul 2004.
- EMECEN, Feridun, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3/S. 5, (2005), ss. 107-139.
- ERBAY, Celal, "Kâsır", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, C. 24, ss. 559.
- ERGÜDER, Başak ve Uymaz, Berna, "Ortak Malların Geleceği: Ortak Mallar Çerçevesinde Mali Alanın Analizi", *Mali Alan Teori Uygulama*, ed. T. Berksoy, A. Kesik, M. Şahin, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014, ss. 107-139.
- Es-SEYYİD Ahmed Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ*, haz. Süleyman Kara ve dğr., Klasik Yayınları, İstanbul 2014.
- FAYSSE, Nicholas ve Azza Ben Mustapha, "Finding Common Ground Between Theories of Collective Action: The Potential of Analyses at a Meso-Scale", *International Journal of the Commons*, Vol. 11/2, (2017), ss. 928-949.

- FEHR, Ernst ve Schmidt, Klaus M., “A Theory of Fairness, Competition, and Cooperation”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 114/No. 3, (1999), ss. 817-868.
- FISCHBACHER, Urs, ve Gächter, Simon ve Fehr, Ernst, “Are People Conditionally Cooperative? Evidence from a Public Goods Experiment”, *Economic Letters*, 71, (2001), ss. 397.
- FUJIE, Masako ve Hayami, Yujiro ve Kikuchi, Masao “The Conditions of Collective Action for Local Commons Management: The Case of Irrigation in the Philippines”, *Agricultural Economics*, Vol. 33/No. 2, (2005), ss. 179-189.
- FUNG, Archon, *Empowered Participation Reinventing Urban Democracy*, Princeton University Press, New Jersey 2004.
- FUTEMMA, Celia ve diğerleri, “The Emergence and Outcomes of Collective Action: An Institutional and Ecosystem Approach”, *Ambiente&Sociedade*, Vol. 5/No. 10, (2002), ss. 1-21.
- GIBSON, Clark C. ve Ostrom, Elinor ve Ahn, T. K., “The Concept of Scale and the Human Dimension of Global Change: A Survey”, *Ecological Economics*, Vol. 32/No. 2, (2000), ss. 217-239.
- GORDON, H. Scott, “The Economic Theory of a Common-Property Resource: The Fishery”, *Journal of Political Economy*, Vol. 62, (1954), ss. 124-142.
- GÜCÜN, Cevat A., *Nazari ve Ameli Hukuk Davaları*, C. I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1944.
- GÜNAY, Hacı Mehmet, “Metruk”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, C. 29, ss. 417-418.
- GÜNAY, Ramazan, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17/1, (2013), ss. 9-29.
- GÜNDÜZ, Şule ve Özgür M. Erdem, “Commons: An Overview”, *Archivum Ottomanicum*, Vol. 34, (2017), ss. 63-70.
- GÜNEŞ, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul 2015.
- GÜRAN, Tevfik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayınları, İstanbul 2012.
- HACAK, Hasan, “İrtifak”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, C. 22, ss. 460-464.
- HEILBRONER, Robert L., *An Inquiry into the Human Prospect*, W. W. Norton & Company, New York 1974.
- HARDIN, Garret, “The Tragedy of the Commons”, *Science*, New Series 162/No. 3895, (1968), ss. 1243-1248.
- HARDIN, Russel, “Collective Action as an Agreeable N-Prisoner’s Dilemma”, *Behavioral Science*, 16/5, (1971), ss. 472-81.
- _____, *Collective Action*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1982.
- HUMPHRIES, Jane, “Enclosures, Common Rights and Women. The Proletarianization of Families in the Late 18th and Early 19th Centuries”, *The Journal of Economic History*, Vol. 50/No. 1, (1980), ss. 17-42.
- İNALCIK, Halil ve Quataert, Donald *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1300-1600*, Cambridge University Press, Vol. 1, Newyork 1997.
- _____, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder- Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 15-34.
- _____, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu- Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, s. İstanbul 1996, ss. 1-14.

- _____, “Mahkeme”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Maarif Basımevi, İstanbul 1969, ss. 149-151.
- _____, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, C. XXIII/S. 92, (1959), ss. 583-84.
- _____, “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler,” *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, ss. 169-195.
- _____, “The Land Problem in Turkish History”, *The Muslim World*, Vol. 45/Issue 3, (1995), ss. 221-228.
- _____, “Tımar”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, C. 41, ss. 168-173.
- _____, *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008.
- İNALCIK, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.
- _____, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- _____, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Indiana University Press, Bloomington 1993.
- _____, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, Variorum Reprints, London 1978.
- İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler C.1*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, ss. 241-254.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı” *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 1, Ed. E. İhsanoğlu, Feza Gazetecilik, İstanbul 1994, ss. 139-279.
- İSLAMOĞLU, Huri, “An Agenda for Comparative History: Law and Property as Aspect of State Power”, *METU Studies in Development*, Vol. 19/No. 4, (1992), ss. 607-620.
- _____, “Politics of Administering Property: Law and Statistics in the Nineteenth-Century Ottoman Empire”, *Constituting Modernity: Private Property in the East and West*, ed. Huri İslamoğlu, I.B.Tauris, London 2004.
- _____, “Property As a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858”, *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, ed. Roger Owen, Harvard University Press, Cambridge 2001, ss. 3-61.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- JAMES, Andreoni, “Impure Altruism and Donations to Public Goods: A Theory of Warm-Glow Giving”, *The Economic Journal*, Vol. 100/No. 401, (1990), ss. 464-477.
- JHA, Raghendra, *Modern Public Economics*, Routledge, London 1998.
- JOHANSEN, Leif, *Public Economics*, North-Holland Public, Amsterdam 1965, ss. 18-21.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Selçuklular”, *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, ss. 353-416.
- _____, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- KARAL, Enver Z., *Osmanlı Tarihi*, C. IV, (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907), TTK Yayınları, Ankara 2007.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. III, İz Yayıncılık, İstanbul 1987.
- KASABA, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Belge Yayınları, İstanbul 1993.
- KAVAK-ÇEKEN, Çiğdem, “Osmanlı Devleti’nde 19. Yüzyılda Mera, Yaylak, Kışlak, Otlak Ve Çayırın Kullanımı İle İlgili Yasal Düzenlemeler Ve İhtilaflarla İlgili Örnek Kararlar”, *Turkish Studies*, Vol. 13/No. 18, (2018), ss. 857-872.
- KAYA, Alp Y., “The Müvella and the Adjudication of Property Conflicts in the Ottoman Empire (1874-1914)”, *Forms and Institutions of Justice Legal Action in Ottoman*

- Contexts*, ed. Yavuz Aykan, Işık Tamdoğan, Institut Français Detudes Anatoliennes, İstanbul 2018, ss. 76-92.
- KAYA, Eyyüp Said, “Nevâzil”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, C. 33, ss. 34-35.
- KAYALI, Çağan A. ve Tağıl, Şermin, “Ortak Malların Trajedisi Üzerine Teoriler: Gediz Deltası’nda Arazi Kullanımı-Arazi Örtüsü Değişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 43, (2018), ss. 120-142.
- KAYIRAN, Meltem, “Kamu Malları: Piyasa Başarısızlığı mı Teorilerin Başarısızlığı mı?”, *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, C. 68/No. 4, (2013), ss. 147-184.
- KENANOĞLU, Macit, “Nizâmiye Mahkemeleri”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, C. 23, ss. 185-188.
- KOÇ, Bekir, “1870 Orman Nizamnâmesi’nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 24, (2005), ss. 231-257.
- _____, “1970 Orman Nizamnâmesi’nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar”, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 24, (2005), ss. 231-257.
- _____, “Osmanlı Devleti’ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, *OTAM*, S. 10, (1999), ss. 139-158.
- _____, “Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Çevre Bilincinin Arka-planı Olarak “Av Yasak ve Sınırlılıkları” Üzerine Bazı Düşünceler”, *OTAM*, S. 19, (2006), ss. 271-281.
- KOYUNCU, Aşkın, “1977-1878 Osmanlı Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu”, *Avrasya Etüdüleri*, S. 44, (2013), ss. 177-208.
- KÖPRÜLÜ, Bülent, “Cibal-i Mübaha ve Sahih Vakıflara Ait Ormanlarla Baltalıkların H. 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesine Nazaran Hukuki Durumları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 15/S. 2-3, (1949), ss. 703-726.
- _____, *Toprak Hukuku Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
- KUTLUK, Halil, *Türkiye Ormancılığı İle İlgili Tarihî Vesikalar*, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü, İstanbul 1948.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Mühimme Defteri”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, C. 31, ss. 520-523.
- LAZONICK, William, “Karl Marx and Enclosure in England”, *Review of Radical Political Economics*, Vol. 6/ No. 2, (1974), ss. 1-59.
- LEWIS, T. R. ve Cowens, J., *Cooperation in the Commons: An Application of Repetitious Rivalry*, University of British Columbia, Vancouver 1983.
- LLOYD, William Forster, “On the Checks to Population”, *Population and Development Review*, Vol. 6/No. 3, (1980), ss. 473-496.
- LUMSDEN, Malvern, “The Cyprus Conflict as a Prisoner’s Dilemma Game”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 17/No. 1, (1973), ss. 7-32.
- MANSBRIDGE, Jane “The Role of the State in Governing the Commons”, *Environmental Science and Policy*, Vol. 36, (2014), ss. 8-10.
- MCCLOSKEY, Donald N., “The Enclosure of Open Fields: Preface to a Study of Its Impact on the Efficiency of English Agriculture in the Eighteenth Century”, *The Journal of Economic History*, Vol. 32/No. 1, (1972), ss. 15.-35.
- Mecelle*, Ali Himmet Berki, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959.
- MEDINA, Luis F., *A Unified Theory of Collective Action and Social Change*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2007.

- MINKOV, Anton, "Ottoman Tapu Title Deeds in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Origin, Typology and Diplomatics", *Islamic Law and Society*, Vol.7/No.1, (2000), ss. 65-101.
- MUNDY, Martha ve Smith, R. Samuarez, *Modern Devlet'e Giden Yolda Mülk Siyaseti: Osmanlı Suriye'sinde Hukuk, Yönetim ve Üretim*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- MURPHEY, Roads, *Ottoman Warfare 1500-1700*, UCL Press, London 1999.
- NEESON, J. M., *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, ss. 16-50.
- NORTH, Douglas C. ve Thomas, Robert P., "The First Economic Revolution", *The Economic History Review*, Vol. 30/No. 2, (1977), ss. 229-241.
- _____, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- OLSON, Mancur, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge 1965.
- ONAR, Sıddık S., "Türk Hukukunda Âme Emlâki Teorisi", *Ebül'ulâ Mardin'e Armağan*, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, ss. 479-535.
- OPHULS, William, "Leviathan or Oblivion", *Toward a Steady State Economy*, ed. Herman E. Daly, W. H. Freeman, San Francisco 1973, ss. 215-230.
- ORBAY, Kayhan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine Tetkikat ve Notlar", *Bellekten*, C. 81, (2017), ss. 787-856.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara, 1974; Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)", *History Studies*, Vol. 6, (2014), ss. 253-280.
- OSTROM, Elinor ve Gardner, Roy ve Walker, James, *Rules, Games and Common-Pool Resources*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1994.
- OSTROM, Elinor ve Gardner, Roy, "Coping With Asymmetries in the Commons: Self-Governing Irrigation Systems Can Work", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 7/No. 4, (1993), ss. 93-112.
- OSTROM, Elinor ve Shivakoti, Ganesh P., *Improving Irrigation Governance and Management in Nepal*, ICS Press, Oakland 2001.
- OSTROM, Elinor, "A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action", *American Political Science Review*, 92/1, (1998), ss. 1-22.
- _____, *Governing the Commons*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- _____, *Understanding Institutional Diversity*, Princeton University Press, Princeton 2005.
- ÖGEL, Bahaeddin, "İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi", *IV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, TTK Yayınları, Ankara 1948, ss. 242-250.
- _____, "Türk Kültür Tarihine Giriş, Türkler'de Köy ve Şehir Hayatı", C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- ÖNCEL, Fatma, "Legal and Social Contestations over Pastures in the Late Ottoman Empire", *21th CIEPO Symposium*, Budapeşte, 2014.
- ÖZ, Mehmet, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Yeni Türkiye*, S. 32, (2000), ss. 27-33.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Selçuklular-Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, C. 36, ss. 371-375.
- ÖZGÜR, M. Erdem ve Gündüz, Şule, "Property and Commons in the Nineteenth Century Economic Thought", *11th European Social Science History Conference*, Valensiya 2016.

- PAMUK, , Şevket, “Osmanlı Tarımında Üretim İlişkileri, 1840-1913”, *Toplum ve Bilim*, S. 17, (1982), ss. 3-50.
- QUATAERT, Donald, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım, 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- RAPAPORT, Anatol ve Chammah, A. M., *Prisoner’s Dilemma: A Study in Conflict and Cooperation*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1965.
- RUNGE, Carlisle F., “Common Property Externalities: Isolation, Assurance and Resource Depletion in a Traditional Grazing Context”, *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 63, (1981), ss. 595-606.
- SAIT, Siraj ve Lim, Hilary, *Land, Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World*, Zed Books, London 2006.
- SALA, Pera, “Modern Forestry and Enclosure: Elitist State Science Against Communal Management in Spain, 1855-1900”, *Environment and History*, Vol. 6, No. 2, (2000), ss. 151-168.
- SAMUELSON, Paul A., “The Pure Theory of Public Expenditure”, *Review of Economics and Statistics*, Vol. 36/No. 4, (1954), ss. 387-89.
- SHAW-TAYLOR, Leigh, “Parliamentary Enclosure and Emergence of an English Agricultural Proleterait”, *The Journal of Economic History*, Vol. 61/No. 3, (2001), ss. 640-622.
- SHEPSLE, K. A., ve Weingast, B. R., “Legislative Politics and Budget Outcomes”, *Federal Budget Policy in the 1980’s*, ed. G. Mills, J. Palmer, Urban Institute Press, Washington 1984, ss. 343-367.
- SMITH, Robert J., “Resolving the Tragedy of the Commons by Creating Private Property Rights in Wildlife”, *CATO Journal*, Vol. 1/No. 2, (1981), ss. 439-468.
- STEINER, Peter O., “Public Expenditure Budgeting”, *The Economics of Public Finance*, ed. Alan Blinder, Brookings Institution Press, Washington 1974.
- STEVENSON, Glenn G., *Common Property Economics, A General Theory and Land Use Applications*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- SURLU, Mehmet H., Cin, Halil, *Türk Hukukunda Mera Yaylak Kışlaklar ve Mera Kanunu Şerhi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2000.
- ŞAHİN, Gürsoy, “Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin Vakıfları ve Ortak Arazileri Hakkında Bazı Tespitler (Kayalar Kazası Örneği 1923-1924)”, *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, C. 1, Ankara 2019, ss. 343-388.
- ŞEN, Mesut, “Türklerde Kışlag ve Yaylag Kavramları Üzerine Düşünceler”, *ÇÜTAD*, C. 3/S. 2, (2018), ss. 131-148.
- ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.
- ŞENSÖZEN, Vasfi, *Osmanoğulları’nın Varlıkları ve II. Abdülhamid’in Emlaki*, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2013.
- ŞEYHÜLİSLÂM FEYZULLAH EFENDİ, *Fetâvâyı Fevziye*, haz. Süleyman Kara, Klasik Yayınları, İstanbul 2009.
- ŞEYHÜLİSLÂM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, *Behçetü’l-Fetâvâ*, haz. Süleyman Kara ve dğr., Klasik Yayınları, İstanbul 2011.
- TAYLOR, Michale, *The Possibility of Cooperation*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- TERZİ, Arzu, *Bağdat-Musul’da Abdülhamid’in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, ss. 32-33.
- TERZİBAŞOĞLU, Yücel, “A Very Important Requirement of Social Life: Privatization of Land, Criminalisation of Custom, and Land Disputes in the Nineteenth-Century

- Anatolia”, *Les Acteurs Des Transformations Foncières Autour de la Méditerranée au XIXe Siècle*, ed. Vanessa Gueno et Didier Guignard, Karthala and the Maison Méditerranéenne des Sciences de l’Homme, 2013, ss. 25-48.
- _____, “Land Disputes and Ethno-Politics: Northwestern Anatolia, 1877-1912”, *Ethno-Nationality, Property Rights in Land and Territorial Sovereignty in Historical Perspective*, ed. S. Engerman ve J. Metzger, Routledge, London 2004, ss. 153-180.
- _____, “Tenant Farmers of Niş in the 19th Century”, *21th CIEPO Symposium*, Budapeşte 2014.
- TRUMAN, David B., *The Governmental Process*, Knopf, New York 1963.
- TUĞLUCA, Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2016.
- TULLOCK, Gordon, “The Paradox of Revolution”, *Public Choice*, Vol. 11, (1971), ss. 89-100.
- TURAN, Osman, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku”, *Bellekten*, C. XII/S. 47, (1948), ss. 549-574.
- UPHOFF, M. L. Wickramasinghe, C. M. Wijayarathna, “Optimum Participation in Irrigation Management: Issues and Evidence from Sri Lanka”, *Human Organization*, Vol. 49/No. 1, (1990), ss. 26-40.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı V., *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*, Maarif Mabaası, İstanbul 1940.
- VRYONIS, Speros Jr., “Küçük Asya’da Göçebeleşme ve İslamlaşma”, *Osmanlı Öncesi Anadolu’da Pastoral Yaşam*, çev. ve der. İlhan Aslan, Post Yayın, İstanbul 2021, ss. 11-61.
- WADE, Robert, *Village Republics. Economic Conditions for Collective Action in South India*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- _____, “The Management of Common Property Resources: Collective Action as an Alternative to Privatisation or State Regulation”, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 11, (1987), ss. 95-106.
- WAGNER, R. Harrison, “The Theory of Games and the Problem of International Competition”, *American Political Science Review*, Vol. 77, No. 2, (1983), ss. 330-346.
- WELCH, W. P., “The Political Feasibility of Full Ownership Property Rights: The Cases of Pollution and Fisheries”, *Policy Sciences*, Vol. 16, (1983), ss. 165-180.
- WILSON, Rick K., “Constraints on Social Dilemmas: An Institutional Approach”, *Annals of Operations Research*, Vol. 2, (1985), ss. 183-200.
- YALÇIN, Arman Z., “Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12/S. 21, (2009), ss. 288-309.
- YILDIZ, Murat, *Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Bir Veziriazam Hayratı Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2011.

Lisansüstü Tezler

- AKTAŞ, Mehmet C., *Küresel Kamu Mallarının Uluslararası İşbirliklerinde Kullanımı ve Türkiye İçin Öneriler*, (Uzmanlık Tezi), T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara 2016.
- AUTTO, Hannu, *Collective Action in Commons: Its Diverse Ends and Consequences*, (Doktora Tezi), University of Turku, Department of Political Science and Contemporary History, 2014.
- AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilâyeti Ortaya Çıkışı, İdari Teşkilatı, İlhakı*, (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

- AYTEKİN, Erden A., *Land, Rural Classes and Law: Agrarian Conflict and State Regulation in the Ottoman Empire, 1830s-1860s*, (Doktora Tezi), Binghamton University State University of New York, 2006.
- BİÇAKÇI, Feray, *15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- ÇAKAR, Münibe, *28 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri, S. 1-40 (1777)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019.
- ÇELİK, Erhan, *Ortak Malların Yönetilmesinde Piyasa Ekonomisinin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- ÇETİN, Berna, *Ortak Mallar ve Küreselleşme*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- DURŞUN, Selçuk, *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, (Doktora Tezi), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- DÜZENLİ, Pehlül, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları* (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.
- ERTÖR, İrmak, *The Governance of Common Resources: The Political Ecology of the Kaş-Kekova Region*, (Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi The Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2013.
- GÜNAY, Hacı Mehmet, *İslam Hukukunda Kamu Malları*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- HACAK, Hasan, *İslam Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- KESKİN, Özkan, *Orman ve Ma'âdin Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- KÖSE, Bünyamin, *6 ve 7 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterlerine Göre Gümüşhane Sancağı*, (Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- MENTELE, Sibel, *Türkiye'de Ortak Malların Kullanımı: Çayır, Hacımuratlı, Ücret ve Beşköprü Köyleri Meraları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- ÖZDEMİR, Fulya, *Eyalet-i Sivas'ta Ekonomik ve Sosyal Hayat (1 No'lu Sivas Ahkâm Defterine Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- PLACK, Noelle, *Common Land, Wine and The French Revolution. Rural Society and Economy in Southern France*, Routledge, 2009.
- SARIBEY HAYKIRAN, Aysun, *Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler (1839-1918)*, (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- SINMAZ, Serap, *Rumeli Ahkâm Defterlerinde Filibe'ye Dair Hükümler (1742-1745)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- TAPA, Francisco, *Common Land and Economic Development in the Early 19th and 20th Century Spain*, (Doktora Tezi), Oxford University, 2014.
- TEK, Mustafa, *Ortak Havuz Kaynaklarının Sürdürülebilir Kullanımının Tarihsel Bir Perspektiften İncelenmesi: Konya Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

TERNSTROM, Ingela, *The Management of Common Pool Resources: Theoretical Essays and Empirical Evidence*, (Doktora Tezi) The Economic Research Institute of the Stockholm School of Economics, 2003.

YÜCESOY, Özlem, *19. Yüzyıl Ortalarında Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler ve Ortak Alanlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Çevrim İçi Kaynaklar

POTEETE, Amy R., Janssen, Marco A., ve Ostrom, Elinor, *Working Together: Collective Action, The Commons, and Multiple Methods in Practice*, 2009.

file:///C:/Users/CASPER/Downloads/Working_Together_Collective_Action_The_Commons_and%20(1).pdf (31.05.2022)

<https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu>. (15.05.2022)

1998 Mera Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4342.pdf> (08.09.2021)

EKLER

Orman Nizamnâmesinin Beşinci Maddesi Hükmünce Ahâlî-i Kurâya Meccânen Verilmesi Lâzım Gelen Kereste ve Hatab ve Kömürün Sûret-i İ'tâsı Hakkında Ta'limnâme (*Düstûr*, I. Tertib, C. 3, ss. 285-287)

Fasl-1 Evvel

Birinci Madde: Baltalığı olmayan karyeler ihtiyâr meclisleri her sene Mart'tan ol karye ahâlîsinin ihtiyâcât-ı zarûriyeleri için mîrî ormanlarından meccânen talep edecekleri kereste ve hatab ve kömürün mikdâr ve kemmiyetini matbû' 'ilmühaberde olan cedvele bi't-tahrîr zîrîndeki istid'ânâmeyi temhîr eyledikten sonra tâbi' oldukları kazâ orman me'mûruna i'tâ edeceklerdir

İkinci Madde: Orman me'mûru evvel emirde istid'â-yı mezkûrun sahîhan ihtiyâr meclisi tarafından temhîr edilmiş olduğunu ve matlûb olan hatab ve kömür ve kerestenin mikdârı ahâlînin ihtiyâcât-ı hakîkalarından fazla olmadığı ba'de't-tahkîk zikr olunan istid'ânâmenin zeylindeki şerhi temhîr eyleyecektir

Üçüncü Madde: Ber-minvâl-i muharrer tahkîkat-ı lâzıme bi'l-icrâ usûl ve kâ'ide-i mevzû'a ve fenniyeye ve ormanların muhâfazası hakkında olan kuyûd ve şarta tevfiikan ahâlî-i kurânın kat' edeceği kerestelik eşcâr orman me'mûru tarafından darb-ı tamga eyledikten ve orman kesilecek mevâki' ile kömür hark olunacak mahaller irâe olunduktan sonra piyâde korucunun taht-ı nezâretinde olarak kat' ve nakline ruhsat verilecektir

Dördüncü Madde: Orman me'mûru tarafından kat'-ı eşcâra ruhsat verilmedikce ahâlî-i kurâ 'ameliyâta mübâşeret edemeyeceği gibi ta'yîn olunacak müddet zarfında eşcârın kat' ve nakline mecbûr olup işbu müddetin ise mehmâ-emken ahâlî-i kurânın müsâ'id vakitlerine tesâdüf etdirilmesi husûsuna i'tinâ ve dikkat olunacaktır

Beşinci Madde: Kat'-ı eşcâra dâir vâki' olacak her türlü icrâ'ât ve mu'âmelâtdan karyenin ihtiyâr meclisi tarafından ta'yîn ve istid'ânâmede isimleri tasrîh olunacak vekîller mes'ûl tutulub karyeye mahsûs olan eşcârın kat' ve teslim olduğunu mübeyyin istid'ânâmenin zîrînde muharrer makbûz senedi vekîller tarafından temhîr olunacaktır

Altıncı Madde: Mu'âmelât-ı meşrûha ba'de'l-icrâ mezkûr 'ilmühaberi ve süvârî korucusu tarafından müfettiş-i sâniye i'tâ olunub müfettiş-i sâni dahî defter-i mahsûsuna

kayd ile sene hitâmında idâre-i merkeziyyeye ma'lûmât verilmek üzere sûret-i icmâllerini vilâyet sermüfettişine irsâl edecektir

Yedinci Madde: Hudânegerde harîk ve hareket-i arz ve su tuğyânı gibi âfât zuhûruyla kereste ve hatab tedârikine ihtiyâc-ı mübrem tahakkuk ettiği hâlde bâlâda ta'yîn olunan müddetlere bakılmayarak ve fakat işbu ta'lîmâtda münderic usûl dâiresinde olarak orman me'mûru tarafından sür'at-i mümkinine ile kereste ve hatab tedârikine ibtidâr olunacaktır

Sekizinci Madde: Kurâ ahâlîsi orman nizamnâmesi ahkâmına imtisâl ile berâber ihtiyâcât-ı zarûriyyeleri mertebesinde kereste ve hatab ve kömür kat' ve i'mâl ve nakli hakkında ta'yîn olunacak kuyûd ve şerâit-i mahsûsaya ri'âyet edeceklerdir ve hilâfında hareket edecekleri hâlde dahi nizamnâmede mu'ayyen olan cezâ ile mücâzât olunacaktır

Fasl-ı Sâni

Dokuzuncu Madde: Mîrîye 'âid ormanlar dâhilinde veyâhûd bunlara bir iki sâat mesâfe mahallerde vâki' olup kendilerine mahsûs kuru ve baltalığın olmayan ve mine'l-kadîm hatab ve kömür kat' ve i'mâl ve nakl ve fûrûhtuyla ta'ayyüş edegelen karye ahâlîsi sâlifü'z-zikr mîrî ormanlarında korucuların kâ'ide-i fenniyyeye tatbîkan ta'yîn ve irâe edecekleri mahallerden sarfiyât-ı mahalliye için hatab ve kömür kat' ve i'mâl ile kendi araba ve hayvanlarıyla karyelerinin mensûb olduğu pazar yerine nakl ve fûrûhtu mücâz olacaktır

Onuncu Madde: Dokuzuncu maddede beyân olduğu vechile kuru ve baltalıkları olmayub orman nizamnâmesi mücebince ahâlî-i kurâ hakkında gösterilen müsâ'adât-ı seniyyeden istifâde etmek arzusunda bulunan kurâ ahâlîsi ticâret-i mahsûsa-i dâhiliyyeleri için eşcâr kat' ve fûrûht etmek istedikleri hâlde her sene Marttan evvel karyenin mikdâr-ı nüfûsunu ve bir senede kat' olunacak eşcârın cins ve mikdârını ve bunların naklinde istihdâm edecekleri hayvân ve arabalarının 'adedinin ve nakl edecekleri pazar yerinin ismini mübeyyin mutasarrıflığa bir kıt'a istid'ânâme takdîm edeceklerdir bu istid'â orman müfettişi dahî hâzır olduğu hâlde livâ meclisinde tetkîk ve tezekkür olunub keyfiyet bâmazbata vâlî-i vilâyete 'arz olunarak vilâyet sermüfettişinin dahî re'y ve ma'lûmatı munzam olarak kabûl ve redd olunacaktır

Onbirinci Madde: Ahâlînin bu sûretle vâki' olan istid'âları is'âf olunduğu takdirde eşcâr-ı matlûbenin ta'yîn ve damga etdirilmesi ve kat' ve nakli husûslarına mahallinde bulunan orman me'mûrları tarafından nezâret olunacaktır

Onikinci Madde: Kat' olunan eşcârın cins ve mikdârını mübeyyin orman me'mûrları tarafından bir defter tutulub sene âhirinde icmâlleri vilâyet sermüfettişine ve ondan dahî idâre-i merkeziyeye irsâl olunacaktır

Onüçüncü Madde: Şu usûl ve kâ'ide karye ahâlîsinin havâyic-i zarûrîyelerinin def'i için kereste ve hatab ve kömür yapmak üzere mîrî ormanlarından kat' edecekleri eşcâr hakkında olup şehir ve iskelelerde ticâret ve fûrûht etmek üzere nakl etdirilen ve bıçkı ve hizârhânelerde kereste i'mâl olunmak üzere kat' etdirilen eşcâra şümûlü olmadığından bu misillü eşcârın orman nizamnâmesi mücebince ya bi'l-müzâyede fûrûht ve esmânı ahz ve istîfâ olunması ve müzâyede mümkün olmadığı takdirde eşcârın cins ve cesâmetine ve nakl olunacak mahallerin bu'd ve mesâfesine ve râyic fiyatına göre bir kıymet takdîriyle hükûmet-i mahalliye ve idâre-i merkeziyyenin inzimâm-ı re'yleriyle ve mümkün olabildiği kadar kontratoya rabt ile tâlibine fûrûht edilmesi ve esmân-ı mukarreresi ahz olunmadıkça aslâ müsâ'ade olunmaması lâzım gelir (Fî 27 Safer 88 ve fi 5 Mayıs 87)

Ormanları Taht-ı İdâre ve İnzibâta Alınmayan Vilâyâta Mahsûs Ta'îmât (Düstûr, I. Tertib, C. 3, ss. 281-284)

Birinci Madde: Orman nizamnâmesinin beşinci maddesi ahkâmında ahâlî-i kurâ sâkin oldukları hâneleriyle anbar ve ağıl misillü muhtâc oldukları binâları ta'mîr veyâ müceddeden inşâ eylemek ve araba ve çift edevâtı i'mâl etmek ve hânelerince muhtâc oldukları kadar odun kesmek ve kömür yakmak için mîrî ormanlarından parasız kereste ve ağaç keseceklerdir. Ancak odun ve kömür yapmak için ya evvelce kesilip kereste çıkarılarak orman içinde hâliyle kalmış ağaç parçalarından veyâhûd kendi kendine yere devrilmiş ve kocayıp durduğu yerde kurumuş veyâhûd çürümeye yüz tutmuş olan ağaçları keseceklerdir. Şâyed bu misillü parçalar veyâ devrilmiş ve çürümüş veyâhûd çürümeye yüz tutmuş olan ağaçlar bulunmaz ise o hâlde odun ve kömür yapmaya elverişli olan sâir ağaçlar kesilip kullanılacaktır.

İkinci Madde: Orman nizamnâmesinin yedinci maddesi hükmünce kış günleri ve yapraklarını döken meşe ve gürgen ve kayın ve karaağaç ve sâir bu makûle ağaçların yalnız teşrîn-i evvelin on beşinden nisanın on beşine kadar yani ağaçların suları çekildiği vakitte kesilmesi lâzım gelir fakat yaralı ve hasta ağaçlar kereste ve tahta ve travers yapılmak ve ormanlar temizlenmek üzere sâir vakitlerde de kesilebilir ve yine madde-i mezkûrede muharrer olduğu vechile kış mevsiminde yaprağını dökmeyen çam ve köknar ve sâir bu misillü reçineli yani çam sakızlı ağaçlardan tohumluk için kifâyet edecek kadar eşcâr tefrîk ve hıfz olunmak şartıyla kocamış ve en ziyâde çürümeye yüz tutmuş olan veyâhûd sıklıktan feyz bulması kâbil olmayan ağaçların dahî her mevsimde kesilmesi câiz olur.

Üçüncü Madde: Orman nizamnâmesinin sekizinci maddesi mücebince kömür yapılırken âteşinin bir tarafa sirâyet edip de orman ve sâirce yangın vukû'una sebep olmamak için kömürün etrâfı açık ve hâlî olan yerlerde yakılmasına i'tinâ ve dikkat olunacaktır.

Dördüncü Madde: Orman nizamnâmesinin dokuz ve on ve on birinci maddeleri parça parça mahallerde bulunan ağaçların kesilmesine dâir bulunduğu cihetle bu misillü mahallerde bulunan ağaçların kâimen yani durduğu yerde hâliyle satılması îcâb eylediği hâlde hükûmet-i mahalliye cânibinden orman idâresiyle bi'l-muhâbere tâlibleriyle bir mukâvelenâme yapılarak onun üzerine kesileceğinden böyle mukâvelenâme ile satılan ağaçların beherine veyâhûd o ağaçlardan yapılacak şeylerin cinsine göre verilecek fiyat ile bedelinin ne sûretle te'diye olunacağı ve teferru'ât-ı sâiresi madde-i mezkûrelerde münderic ve şerâite tevfikân yapılacak mukâvelenâmelerde zikr ve tasrîh edilmesi ve işlenmiş ağaçlar mahallerine nakl ile satıldıktan ve istifâ edildikten sonra verilecek bedelâtın gösterilecek hükûmet mâl sandığına teslîm kılınması ve bunların bedelâtı tamâmen alındığını mübeyyin sandık-ı mezkûr tarafından memhûr 'ilmühaber alınıp gösterilmedikçe bir tarafa nakle ruhsat verilmemesi ve mültezimlerin müzâyede fiyatından yüzde beş veyâhûd yüzde onunu te'mîn akçesi nâmıyla peşinen vermeye ve kefil göstermeye mecbûr bulunması iktizâ eder.

Beşinci Madde: Şâhdan sürececek ormanlara gelince bunların dahî ne sûretle kesileceği orman nizamnâmesinin yedinci maddesine muharrer ve musarrah ise de bu makûle ormanlardan on beş yaşından aşağı bulunan ağaçların kesilmemesi ve on beş yaşını geçmiş olan ağaçlar kesilir ise orman içinde ötede beride ve araları birbirine oldukça müsâvî mesâfede bulunmak ve tahmînen ve terbi'an beher dönümde sekiz ve nihâyet on

kadar ihtiyât olarak gayet sağlam ve düzgün meşe ağaçları kalmak üzere kusûr ağaçlar kesilecektir.

Altıncı Madde: Orman nizamnâmesinin on üç ve on dördüncü maddeleri hayvânât sürülerinin mîrî ormanlarında ne sûretle otlatılacağına dâir bulunduğundan kış mevsiminde yaprağını döken ağaçlı ormanlarda hayvânât otlatılması he ne kadar câiz ise de işbu ormanların ağaçları on beş yaşını geçmiş bulunması ve bundan aşağı yaşta bulunan genç ve taze yetişen ormanlarda hayvânât otlatılmasına ruhsat verilmemesi icâb eder.

Yedinci madde: Orman nizamnâmesinin on altıncı maddesi hükmünce hâricinden gelen tüccâr malı olan hayvânât sürülerinin sâhibleri hayvanlarını bir mîrî ormanında durdurub da otlatmak ister ise evvelce ruhsat alması iktizâ edeceği gibi bunlardan otlâkiyye olarak kâ'ide-i mer'iyeye-i mahalliyesine tevfikân münâsib mikdâr bir resim alınması ve orman nizamnâmesinin yirmi yedinci mâddesi ahkâmınca mîrî ormanlarından hilâf-ı nizâm vukû' bulan hareket ve mu'amelelerin bidâyeten ve istînâfen muhâkemesi mahalleri meclislerinde rü'yet olunması ve orman nizamnâmesinin yirmi sekiz ve yirmi dokuzuncu maddeleri hükmünce kabahatleri zâhire çıkarılanların keyfiyetleri mahalleri mecâlisi tarafından derhâl bâ-mazbata re's-i livâya bildirilmesi ve işbu mazbatada müttehimlerin isim ve şöhretinin ve san'at ve meskenlerinin ve ahvâl-i sâiresinin gösterilmesi ve orman nizamnâmesinin otuz üçüncü maddesi mücâzâta dâir olup icâbı hâlinde ahkâmının tamâmıyla mer'iyü'l-icrâ tutulması iktizâ eder.

Sekizinci Madde: Orman nizamnâmesinin otuz dördüncü maddesi hükmünce ağaç kabuklarını soyanlar veyâhûd diğér sûretle sakatlayanlara bunları kökünden kesmiş gibi mücâzât olunur ise de ağaçlardan çıra çıkarmak ve reçine yani çam sakızı alınması için ağaçları yaralamak ve katran yapılması için üvezli ağaçları devirmek ve reçineli yani çam sakızlı eşcârın damarcıklarını koparmak taht-ı memnû'iyete alınarak mütecâsirleri hakkında orman nizamnâmesi mücebince her halde mücâzât alınacaktır.

Dokuzuncu Madde: Eşcâr-ı kâime yani hâliyle duran ağaçlar her ne cins olur ise olsun kabuklarının çıkarılması için ruhsat verilmemesi fakat bu makûle kabukların alınacak ruhsat üzerine kendi kendine yere devrilerek ormanda hâliyle kalmış ve bir parça mahalde ruhsatla kesilmiş ağaçlar kabuklarından devşirilmesi ve orman nizamnâmesinin otuz altı ve otuz dokuz ve kırk ve kırk bir ve kırk iki ve kırk üçüncü mâddeleri ahkâm-ı

mündericesinin tamâmıyla icrâ olunması iktizâ edeceği gibi kırk yedinci ve elli ikinci mâddeleri hükümleri dahî cârî olacaktır.

Onuncu Madde: Mîrî ormanlarından kesilen ağaçlar ve sâireden alınacak resme gelince ahâlî-i kurânın usûlü üzere serbestce keserek satmak için şehir ve kasaba ve pazar yerlerine nakl ve tenzîl edecekleri küçük kerestelerden öşür alınması îcâb edeceği gibi ahâlî-i merkûmenin bu yolda kesecekleri küçük keresteler ticâret yolunda mahall-i âhara nakl olunmak üzere satılmaya mahsûs ise bu makûlelerin evvel emirde mukâvelenâmeye rabtıyla ba‘de kat‘ ve nakline müsâ‘ade olunmasına ziyâdesiyle i‘tinâ ve dikkat edilmesi iktizâ eder (Fî 17 Şevval 92 ve 4 Teşrinisani 91)

Ormanların İddiâ-yı Tasarrufunda Bulunan Eşhâsın Hâmil Oldukları Senedâtı Mu‘âyene ve Tetkîk Etmek Üzere Ba‘zı Vilâyât ve Elviyede Bu Def‘a Teşekkül Etmiş Olan Komisyonların Mu‘âmelât-ı Lâzimesi Hakkında Kaleme Alınan Ta‘lîmâtdır (*Düstûr*, I. Tertib, C. 3, s. 301)

Beşinci Madde: Baltalıklar ve orman nizamnâmesinin yirmi birinci maddesi mücebince kadîmden bir karye veyâhûd kasabaya terk ve tahsîs edilmiş kuru veyâ ormanlar olup mensûb olduğu kurâ ve kasabât ahâlîsinin ihtiyâcât-ı beytiye ve edevât-ı zirâ‘iyye ve âlât-ı sâire-i lâzimesi için ihtitâb ve intifâ‘a kâfi miktârdan ibâret olmak lâzım gelip yoksa bir karye veyâhûd kasaba ahâlîsinin yekdiğeriyle olan hudûd münâza‘alarından dolayı mahallî hükûmetlerden istihsâl eyledikleri hücece ve i‘lâmât-ı şer‘iyye ve mücebberince sâdır olan evâmîr-i ‘aliyyede muharrer hudûdlara tab‘iyetle ahâlî-i merkûmenin ihtiyâcâtının birkaç misli cesîm ve vâsi‘ bir takım cibâl-i mübâhaya baltalık nâmı verilerek vukû‘ bulan iddi‘âlar mesmû‘ olamayacağından ve nizamnâme-i mezkûrun on birinci maddesiyle yirmi üçüncü maddesi dahî bu esâsa binâen vaz‘ edildiğinden ber-vech-i meşrûh her karye ve kasaba ahâlîsinin ihtitâb ve intifâ‘ından fazla olan ve kimsenin senedât-ı mu‘tebere ile ‘uhdesinde bulunmayan orman ve baltalıklar dahî nizâmen cibâl-i mübâhadan ma‘dûd olacağı cihetle bi‘t-tefrîk derhâl taht-ı idâre ve inzibâta alınacaktır. (Fî 23 Muharrem 93 ve 7 Şubat 291)

‘Ale’l-umûm Ormanlardan Çıkarılan Kereste ve Hatab ve Kömürlerden Ahz ve İstîfâ Kılınacak Rûsûmât İle Mukâbilinde Sarf Edilecek Tezâkir ve Pulların Envâ‘ını ve Rûsûmâtın İstihsâl ve Tezâkirin İsti‘mâline ve Tetkîk-i Kontrollerine Dâir Ta‘lîmâtdır (*Düstûr*, I. Tertib, C. 3, s. 292)

Üçüncü Madde 3: Ormanlara mücâvir bulunan kurâ ahâlisinin kendi süknâlarıyla anbar ve ağıl misillü muhtâc oldukları ebniyelerle havâyic-i zarûriyye ve beytiyelerinin def‘içün gerek mîrî ormanlarından ve gerek tahsîsât kabîlinden bulunan evkâf korularından kat‘ ve hark edecekleri kereste ve hatab ve kömürün ikinci madde mücebince alınması mukarrer olan resim ve bedelden müstesnâ olduğu gibi şehir ve kasabât sekenesinin ihtiyâcât-ı beytiye ve havâyic-i zarûriyeleriçün kezâlik ahâlî-i merkûmenin mezkûr ormanlardan kat‘ ile kendi araba ve hayvanlarıyla nakl ederek ötede beride ve husûsiyle pazar yerlerinde doğrudan doğruya ahâlî-i meskûneye fûrûht eyledikleri bi’l-cümle zirâ‘at edevâtı ile hatab ve kömürden bir gûna resim alınmayıp ancak dâhil-i şehir ve kasabâtda kilit üzere sarfiyyâtı olan fabrika ve taş ocağı ve sâir buna mu‘âdil ziyâde ticâret veren şeyler ashâbına ve mahall-i sâireye mahrec olabilecek bahr ve nehir iskeleleriyle şimendifer mevki‘lerinde fûruht edecekleri kereste ve hatab ve kömürden orman hakkı ve pul resmi ahz ve istîfâ olunur. (Fî 7 Nisan 1292)

Emvâl-i Gayrimenkûleye Vukû‘ Bulan Tecavüzâtın İdâreten Sûret-i Men‘iyle Ol Bâbdaki İhtilâfât-ı Mütelhaddisenin Mecâlis-i İdârece Halli Hakkında İrâde-i Seniyye (Serkiz Karakoç, *Tahşiyeli Kavânîn*, ss. 388-392; *Düstûr*, II. Tertib, C. 1, ss. 428-433)

Şûrâ-yı Devlet mülkiye dâiresi mazbatası

Dâhiliye Nezâreti makâmının Şûrâ-yı Devlet’e havâle buyrulan 6 Rebî‘ulevvel 1327 târihli ve 165 numaralı tezkiresi melfûfuyla mülkiye dâiresinde kırâat olundu.

Meâl-i tezkirede Poline çiftliğinde kâin olub Fraşarlı Şevket ve Abdülvâhid ve Seyfullah beylerin bâ-tapu tasarruflarında bulunan hânelere müdâhale ve ta‘arruz eden Sotir ve rûfekâsının Şûrâ-yı Devlet karârı mücebince idâreten mezkûr hânelerden ihrâclarına meclis-i idâre-i livâca karâr verilmesi üzerine müte‘arrızlardan Papa Kostanti’nin mutasarrıfın-i mumâileyhim aleyhine ikâme eylediği da‘vâdan dolayı cereyân eden muhâbereye cevâben Adliye Nezâreti’nden vilâyet istînâf

müddeîumûmîliğine gönderilen tahrîrâtda mahkemece derdest-i rü'yet bulunan da'vâya müdâhale için cihet-i mülkiyece istinâd edilen mukarrerât-ı sâbika bu misillû husûsâta şâmil olmamakla berâber bu mukarrerâtın elyevm mer'iyyeti de kabûl edilemeyeceğinden hükûmetce idâreten vukû' bulan icrâ'atdan sarf-ı nazarla işin hâl-i sâbıkına ircâ'ı lâzım geleceği iş'âr edildiği beyânıyla Manastır Vilâyeti'nden istifsâr-ı keyfiyet olunduğu ve tapu kuyûdu ve tahrîr-i emlâk mu'âmelâtı henüz usûl-i sâlîmeye rabt edilmemiş olmasından dolayı bu kabîl münâza'alı emlâk ve arâzî hakkında mine'l-kadîm şikâyat ve mürâca'at eksik olmayub hakk-ı tasarrufu müş'ir senedât ashâbının ale'l-ekser gayr-i muhikk olan i'tirâzât ve müdâhalâtdan dolayı derecât-ı mehâkimde isbât-ı müdde'âya mecbûr edilmesi hakk-ı tasarrufun temîn-i mahfûziyeti vücûbuyla kâbil-i tevfiik olmamasından dolayı mukaddemâ Şûrâ-yı Devlet'ce bi'l-ittihâz 7 Mayıs 1313 ve 15 Temmuz 1318 târihlerinde teblîğ edilmiş olan mukarrerâtda emvâl-i gayrimenkûlenin hakk-ı tasarrufunu müş'ir senedâtın mahkemece ıskât veya tağyîr hükmünü mutazammın bir hüküm sudûruna kadar ma'mûl-bihâ 'addi ve bunların şâmil olduğu ahkâm ve şurûtun dahî mer'iyyeti ve yedinde bir gûna resmî veyâ ihticâca sâlîh senedât-ı mu'tebere-i sâire bulunmadığı hâlde kavli-i mücerredle hodbehod âherin emlâk ve arâzîsine tecâvüz edenlerin hükûmet tarafından idâreten men'î ve bu bâbda mu'âmelât-ı cebriye îkâ' edenler olur ise derdest olunarak haklarında mu'âmele-i kanûniyye icrâ edilmek üzere cihet-i adliyye teslîmi ile beraber emlâk ve arâzîye hodbehod duhûl edenlerin hemen bi'l-ihrâc tasarruf senedât-ı resmîyesine nazaran sâhib görünen ve zilyed bulunan tarafa iâdesi tasvîb ve keyfiyet icâb edenlere ta'mîmen teblîğ kılındığı ve bu bâbda vukû' bulan îzâhât üzerine bi'l-istâzân vârid olan 9 Temmuz 1319 ve 30 Mayıs 1322 tarihli buyruclarda senedin sıhhati kuyûd-i mahalliye vechile idâreten ta'yîn kılınmak ve men'-i müdâhale dahî bidâyeten idârece vukû' bulmak ve şâyed müdâhale eden şahsın şâyân-ı muhâkeme bir iddi'âsı olur ise mahkemeye onun tarafından mürâca'at olunmak îcâb edeceği ve sâhib-i tasarruf mahkemeye mürâca'âta mecbûr olmayub mine'l-kadîm bâ-sened-i resmî bizzat ve bi'l-vâsita tasarruf ve zirâ'at ve a'şârıyla vergi ve tekâlif-i sâiresi îfâ olunduğu halde fuzûlî ve cebr sûretde vaz'-ı yede kıyâm olunacak emlâk ve arâzînin tasarruf senedât-ı resmîyesine nazaran zilyed görünen tarafa i'âdesi ve böyle bir hâl vukû'una tapu ve zâbita memûrları doğrudan doğruya icrâ'ata teşebbüs etmeyerek evvel emirde keyfiyet livâ ve îcâbına göre vilâyet meclis idârelerinden tahkîk ve tedkîk olunduktan sonra makâm-ı vilâyet veyâ

mutasarrıflıktan verilecek emre göre fuzûlî vâki' olan tecâvüzün idâreten men' edilmesi lâzım geleceği tanzîmât dâiresinin karârıyla iş'âr edildiğinden karâr-ı sâbıkı müfessir olan bu mukarrerât dahî umûm vilâyât ile elviye-i gayrimülhakaya tebliğ edilmiş olduğu ve Adliye Nezâreti'nin iş'âr-ı ahîrinde cihet-i mülkiyece istinâd edilen mukarrerât-ı mezkûre cihet-i adliyece esâsen mu'terez-aleyhâ olduğu gibi ba'dezîn mer'iyyeti dahî kabûl edilemeyeceğinden bahisle münâza'alı emlâk ve arâziye idâreten vukû' bulan müdâhalâta nihâyet verilmesi tekrâr olunmakda ise de bu kabil emlâk ve arâzi-i münâzi'un-fihâ her tarafda mevcûd olub bu yüzden bir takım eşhâs ve ba'zen iki karye ahâlisi beyninde tahaddüs eden ihtilâfât ve münâza'ât mukâtelâta müncer olmakla beraber tarafeynin mahkemeye sevkleriyle mesele derecât-ı mehâkimden geçerek kesb-i kat'iyet edinceye kadar emlâk ve arâzi-i münâzi'un-fihâya her iki tarafın da senelerce müdâhale ve tasarruf etdirilmemesi yani bu gibi emvâl-i gayrimenkûlenin hükûmetce muhâfazası müşkil olacağı gibi bu sûret bağ ve bahçe ve ebniye gibi 'ale'd-devâm timâr ve i'mâra muhtâc olan münâza'alı yerlerin harâb ve ashâbının ve dolayısıyla hazînenin mutazarrır olmalarını da intâc edeceği cihetle bu mahzûrât-ı mühimmeyi râfi' bir karâr-ı sâlim ittihâzı lâbüdd bulunduğu ve münâza'alı emlâk ve arâzi için tarafeynin yedinde tasarruf senedi mevcûd ise birinin tarihi mukaddem diğèrinin muahhar olacağı ve muahhar tarihli senedde evvelki sened sâhibinden teferruğan ya intikâlen tasarruf eylediği musarrah değılse evvelki sened sâhibinin ve aksi takdîrde diğèrinin mutasarrıf 'addedilmesi ve taraf-ı mukâbilin mahkemeye mürâca'at etmesi ve yalnız bir tarafda senedât-ı resmiye mevcûd ise bi't-tabi' senede i'tibâr olunarak münâza'alı yerin onun yedinde ibkâsı ve yedinde sened mevcûd olmayan tarafın ikâme-i da'vâda muhtâr bırakılması ve tarafeynin yedinde tasarruf senedi mevcûd olmadığı halde mahall-i münâzi'un-fihin vergisini kim te'diye etmekte ise onun vaz'u'l-yed 'addi ve taraf-ı diğèrin ikâme-i da'vâya teşebbüs etmesi îcâb edeceğinden vücûh-i mezkûre düstûr ittihâz olunarak bu misillü ihtilâfât mecâlis-i idârece bi't-tedkîk ve bu düstûra tevfikân hall edildiği sûretde mecâlis-i idâre keyfe-mâ-yeşâ karâr i'tâsından men' ve münâza'ât-ı mümâsele kavâi'd-i mutarrada-ı mantikiyyeye tatbîkan sür'atle fasl edilmiş olacağı ve buna muvâfakat etmeyen tarafın mahkemeye mürâca'atla ikâme-i da'vâ etmek hakk ve salâhiyeti bâkî kalacağı beyânıyla hukûk ve menâfi'-i ahâlî ve hazîne muhâfaza ve mahzûrât-ı ma'rûza bertarâf edilmiş olmak üzere düstûr-i ma'rûzun kânûn şeklinde mevki'-i tatbîke vaz'ı ve bu gibi ihtilâfâtın kesretine ve nezâret-i müşârunileyhânın

i'tirâzât-ı vâkı'ası sebebiyle mukarrerât-ı sâbikanın devâm-ı mer'iyetinde tereddüd edilmekte bulunmasına binâen mu'âmele-i lâzîmenin bir an evvel icrâ ve ikmâli lüzûmu dermiyân kılınmıştır.

Îcâbı lede'l-müzâkere bâ-sened-i hâkânî tasarruf edilen emlâk ve arâzîye vukû' bulan tecâvüzât ve müdâhalâtın idâreten men'iyile emlâk ve arâzî-i mezkûrenin sened sâhibleri yedinde ibkâsı ve mütecâvizlerin bir gûna iddi'aları var ise bunların mahkeme-i müte'allikasına mürâca'at etmesi mukarrerât-ı müttehize iktizâsından olduğu gibi Dâhiliye Nezâreti'nce ittihâzına lüzûm gösterilen tedbîr mukarrerât-ı vâkı'anın daha şümûllü bir sûrette tatbîkiyle mutasarrıflarının ve hazîne-i celîlenin vikâye-i hukûkunu te'mîn etmek maksadına ma'tûf bulunduğundan dâirece de muvâfık görülmüş ve bu misillü emlâk ve arâzîye müte'allik ihtilâfâtın nâşî tarafeynin mahkemeye sevkleriyle mesele derecât-ı mehâkimden geçerek kesb-i kat'iyet edinceye kadar emlâk ve arâzî-i münâzi'un-fihâya her iki taraf da senelerce müdâhale ve tasarruf etdirilmemesi ashâbının ve dolayısıyla hazînenin zararını mûcib olacağına binâen emvâl-i gayrimenkûlenin sûret-i tasarrufunda ihtilâf tahaddüs eyledikde tarafeynin yedinde tasarruf senedi mevcûd olduğu takdîrde muahhar tarihli senedde evvelki sened sâhibinden teferruğan ya intikâlen tasarruf eylediği musarrah değilse evvelki sened sâhibinin ve aksi takdîrde diğerrinin mutasarrıf 'adedilmesi ve taraf-ı mukâbilin mahkemeye mürâca'at etmesi ve yalnız bir tarafda senedât-ı resmiye mevcûd ise senede i'tibâr olunarak münâza'alı yerin sâhibi yedinde ibkâsı ve sened mevcûd olmayan tarafın ikâme-i da'vâda muhtâr bırakılması ve tarafeynin yedinde tasarruf senedi mevcûd olmadığı hâlde mahall-i münâzi'un-fihin vergisini kim te'diye etmekte ise onun vâzı'u'l-yed 'addolunarak taraf-ı diğerrin ikâme-i da'vâya da'vet olunması husûsları usûl ittihâz olunarak bu misillü ihtilâfât mecâlis-i idârece bi't-tedkîk bu usûle tevfiқан halledilmesi iktizâ edeceğinden keyfiyet bi'l-istîzân makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî buyrulduğu halde ifâ-yı muktezâsının ta'mîmen vilâyât ve elviye-i gayrimülhakaya teblîğinin Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi ve Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne de ma'lûmât i'tâsı tezekkür kılınmış ve reîs-i sâni Mâcid Bey tarafından münâzi'un-fih olan bir mülk kimin taht-ı işgâlinde bulunuyor ise yedinde sened olduğu takdirde o mülkün idâreten tahliyesi yani ziyedin bilâ-hüküm ihrâcı cihetine gidilmeyip diğerr tarafın mahkemeye mürâca'at etmesi lâzım geleceği dermiyân edilmiş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. 24 Rebî'ulâhir 1327, 2 Mayıs 1325

Tezkire-i Ma'rûza

Göriçe Sancağı dâhilinde vâki' Poline çiftliğinde kâin olub Fraşarlı Şevket ve Abdülvâhid ve Seyfullah beylerin uhde-i tasarruflarında bulunan hânelere müdâhale ve ta'arruz eden Sotir ve rüfekâsının ol bâbdaki mukarrerât mücebince idâreten mezkûr hânelerden ihrâclarına meclis-i idâre-i livâca karâr verilmesi üzerine müte'arrızlardan Papa Kostanti'nin mutasarrıfın-i mumâileyhim aleyhine ikâme eylediği da'vâdan dolayı mahkemece derdest-i rü'yet bulunan da'vâya müdâhale için cihet-i mülkiyece istinâd edilen mukarrerâtın elyevm mer'iyyeti kabûl edilemeyeceğinden hükûmetce idâreten vukû' bulan icrâ'âtdan sarf-ı nazarla işin hâl-i sâbıkına ircâ'ı lüzûmu Adliye Nezâreti 'aliyyesinden vilâyet müddeûmûmîliğine bildirildiği beyânıyla Manastır Vilâyeti'nce istifsâr-ı mu 'âmele olunduğuna ve bu bâbda bazı tedâbir ve mütâla'âta dâir Dâhiliye Nezâreti celîlesinin Şûrâ-yı Devlet'e muhavvel tezkiresi üzerine mülkiye dâiresinden tanzîm ve i'tâ olunan mazbata ve evrâk müteferri'asıyla Meclis-ı Mahsûs-i Vükelâ'da lede'l-mütâla'a mezkûr mazbatada ekseriyet-i ârâ tarafından dermiyân olduğu üzere bâ-sened-i hâkânî tasarruf edilen emlâk ve arâzîye vukû' bulan tecâvüzât ve müdâhalâtın idâreten men'iyile emlâk ve arâzî-i mezkûrenin sened sâhibleri yedinde ibkâsı ve mütecâvizlerin bir gûna iddi'âları var ise mehâkim-i müte'allikasına mürâca'at eylemesi mukarrerât-ı müttehize muktezâsından bulunmuş ve bu misillü emlâk ve arâzîye müte'allik ihtilâfâtın nâşi tarafeynin mahkemeye sevkleriyle mes'ele derecât-ı mehâkimden geçerek kesb-i kat'iyet edinceye kadar emlâk ve arâzî-i münâzi'un-fihâya her iki tarafın da senelerce müdâhale ve tasarruf etdirilmemesi ashâbının ve dolayısıyla hazîne-i devletin zarârını mûcib olacağına binâen emvâl-i gayrimenkûlenin tasarrufunda ihtilâf tahaddüs eder ise tarafeynin yedinde tasarruf senedi mevcûd olduğu takdîrde muahhar tarihli senedde evvelki sened sâhibinden ferâğ ya intikâl sûretiyle tasarruf eylediği musarrah değil ise evvelki sened sâhibinin ve aksi takdîrde diğerrinin mutasarrıf 'addedilmesi ve taraf-ı mukâbilin mahkemeye mürâca'at etmesi ve yalnız bir tarafda sened-i resmî mevcûd ise senede i'tibâr olunarak münâza'alı mahallin sâhib-i sened yedinde bırakılmasıyla taraf-ı âherin ikâme-i da'vâda muhtâr bırakılması ve tarafeynin yedinde sened mevcûd olmadığı takdîrde mahall-i münâzi'un-fihin vergisini te'diye etmekde olan tarafın vaz'ü'l-yed 'addi ile diğerr tarafın ikâme-i da'vâya da'vet olunması husûslarının usûl ittihâzıyla bu kabîl ihtilâfâtın meclis-i idârece bi't-tedkîk mezkûr usûle tevfikân halledilmesi için vilâyâta ve elviye-i gayrimülhakaya ta'mîmen tebligât

icrâsıyla Dâhiliye Nezâret-i celîlesine havâlesi ve Adliye ve Defter-i Hâkânî nezâret-i ‘aliyyelerine ma‘lûmât i‘tâsı bi’t-tensîb mezkûr mazbata takımıyla ‘arz ve takdîm kılınmış olmağla şeref-sudûr edecek irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî mantûk-ı ‘âlîsinin infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

18 Receb 1327, 23 Temmuz 1325

Sadrazam Hüseyin Hilmi

Îrâde-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişâhîyi Mübelliğ Hâmiş

Resîde-i dest-i ta‘zîm olub melfûflarıyla manzûr-ı ‘âlî buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-sudûr buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü’l-emrindir.

20 Receb 1327, 25 Temmuz 1325

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî Hâlid Ziyâ

Emlâk-ı Gayrimenkûleye Vukû‘ Bulan Tecavüzâtın İdâreten Men‘i Hakkındaki 25 Temmuz 1325 Tarihli Karârın Senesi İçinde Zuhûra Gelen Tecâvüzâta Hasrı ve Müteferri‘âtı Hakkında İrâde-i Seniyye (Serkiz Karakoç, *Tahşiyeli Kavânîn*, s. 388-392; *Düstûr*, II. Tertib, C. 3, s. 738)

Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ Mazbatası

Şûrâ-yı Devlet mülkiye dâiresinden terkîm ve hey’et-i umûmiyeden tezyîl olunub meclis-i âcizânemizde mütâla‘a olunan mazbatada dermiyân olunduğu vechile emvâl-i gayrimenkûlenin tasarrufunda ihtilâf tahaddüsünde tarafeynin yedinde tasarruf senedi mevcûd olduğu takdîrde muahhar tarihli senedde evvelki sened sâhibinden ferâğ ya intikâl sûretiyle tasarruf eylediği musarrâh değilse evvelki sened sâhibinin ve aksi takdirde diğerinin mutasarrıf ‘addedilmesi ve taraf-ı mukâbilin mahkemeye mürâca‘at etmesi ve yalnız bir tarafda sened-i resmî mevcûd ise senede i‘tibâr olunarak münâza‘alı yerin sâhib-i sened yedinde ibkâsı ve taraf-ı ahîrin ikâme-i da‘vâda muhtâr bırakılması ve tarafeynin yedinde sened mevcûd olmadığı takdîrde mahall-i münâzi‘un-fihin vergisini te‘diye etmekte olan tarafın vaz‘ü’l-yed ‘addiyle diğer tarafın ikâme-i da‘vâya da‘vet olunması husûslarının usûl ittihâzı ile bu kabîl ihtilâfâtın mecâlis-i idârece bi’t-tedkîk mezkûr usûle tevfikân halli Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ karârıyla bi’l-istîzân 25 Temmuz 1325 tarihinde sâdır olan irâde-i seniyye icâbındandır ancak meclis-i

âcizânemizce ahîran kararlaşdırıldığı üzere sâlifü'z-zikr usûlün senesi içinde zuhûra gelen tecâvüzâtın men'ine hasrıyla bundan ziyâde müddet için iddi'â-yı tasarrufda bulunanların mahkemeye sevk edilmesi şu kadar ki ashâbının terk ve gaybûbetinden nâşî mahlûl nazarıyla bakılarak bi'l-müzâyede satılmış yâhûd derûnunda karye teşkîl edilerek ahâlî iskân edilmiş olan mahaller bulunub da elyevm sâhibleri zuhûr etmiş ise bedel-i müzâyedenin kendilerine i'tâsı ile mu'âmele-i ferâğiyenin hüsn-i muhâfazası ve karye teşkîlinden nâşî mutazarrır olanlara dahî mukaddemâ mutasarrıf oldukları arâzî mukâbilinde cânib-i hükûmetden münâsib mikdâr akçe veya ona mu'âdil arâzî verilmesi ve bu gibi esbâbdan dolayı verilmesine lüzûm görülecek arâzî ve mebâliğin muvâzene-i umûmiyyeye idhâliyle kabûl ve tasdîkinden sonra i'tâsı merhûn-i irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî bulunduğu bâ-tezekkür sâlifü'l-beyân mazbata leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i hazret-i veliyyü'l-emrindir.

19 Ramazân 1329, 30 Ağustos 1327.

Tezkire-i Ma'rûza

Emvâl-i gayrimenkûlenin tasarrufundan mütehaddis ihtilâfâtın sûret-i halli hakkında Şûrâ-yı Devlet mülkiye dâiresinde tanzîm ve hey'et-i umûmiyyeden tezyîl olunan mazbata üzerine Meclis-i Vükelâ'dan kaleme alınan mazbata melfûfuyla arz ve takdîm olunmağla irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî ne vechile şeref-müte 'allik buyurulursa mantûk-i 'âlîsi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

19 Ramazân 1329, 30 Ağustos 1327

Sadrazam İbrahim Hakkı

İrâde-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişâhîyi Mübelliğ Hâmiş

Melfûfuyla beraber manzûr-i 'âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-sâdır olmuş ve mazbata imzâ-yı hümâyûn-ı melûkâne ile tevşîh buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

20 Ramazân 1329, 31 Ağustos 1327

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Hâlid Ziyâ

Emvâl-i Gayrîmenkûlenin Tasarrufundan Mütéhaddis İhtilâfâtın Sûret-i Halli Hakkındaki Karârın Senesi İçinde Zuhûra Gelen Tecavüzâta Hasrı Hakkındaki 31 Ağustos 1327 Tarihinde Vâki‘ Olan Takyûdin Ref‘ini Mutazammın İrâde-i Seniyye (Serkiz Karakoç, Tahşiyeli Kavânîn, s. 394)

17 Safer 1330, 24 Kanunisani 1327.

Emvâl-i gayrimenkûlenin tasarrufundan mütéhaddis ihtilâfâtın sûret-i halli hakkında bi'l-ittihâz 24 Temmuz 1325 tarihinde irâde-i seniyyeye iktirân etmiş ve ahîran senesi içinde zuhûr eden ihtilâfâta hasr edilmiş olan karârın tarafeynin mahkemeye ale'l-usûl mürâca‘at hakları mahfûz olmak üzere senesi içinde zuhûr eden ihtilâfâta hasr edilmeyerek kemâ-fi’s-sâbık icrâ-yı tatbîkâtı Meclis-i Vükelâ karârıyla tensîb olunmuştur. İşbu irâde-i seniyyenin icrâsına Dâhiliye Nezâreti memûrdur.

Emvâl-i Gayrimenkûle Tasarrufundan Mütéhaddis İhtilâfâtın İdâreten Halli Hakkındaki 25 Temmuz 1325 Tarihli İrâde-i Seniyye ile Müttehiz Karârın Sûret-i Tatbîkini Mübeyyin Talimât⁷⁹⁶ (Serkiz Karakoç, Tahşiyeli Kavânîn, ss. 394-398)

(7 Nisan 1328)

Emvâl-i gayrimenkûle tasarrufundan mütéhaddis ihtilâfâtın idâreten halline dâir ve sûreti zîrde menkûl karâr⁷⁹⁷ ihtilâftan dolayı ekseriyâ kesb-i vehâmet eden münâza‘anın ibtidâ-yı emirde men‘i ve cümle-i vazâif-i hükûmetden olan hukûk-ı tasarrufiyenin vesâik-i resmiye ile haklı görülen taraf için temîni zımında ittihâz edilmiş bir karâr-ı idârîden ibâret olmağla men‘-i tecâvüz yolunda meclis-i idârece ittihâz olunacak karâra kanâ‘at etmeyen taraf her zamân mahkeme-i nizâmiyeye mürâca‘atla taleb-i hakk edebilir ve mahkemedен sudûr edip kesb-i kat‘iyyet eden i‘lâmât ile karâr-ı idârî hükümsüz kalır.

Madde 1- Emlâk ve arâzîsine fuzûlen tecâvüz ve müdâhale vukû‘undan bahisle idâreten men‘i bir kimse tarafından istid‘â olundukda meclis-i idârece ta‘yîn olunacak günde müddeî ve müddeîaleyh huzûr-ı meclise celb olunacak ve tarafeynden birinin bilâ özr-i şer‘î da‘vete icâbet etmediği tahakkuk etmedikce yalnız bir tarafın müdde‘iyyât ve vesâiki üzerine ittihâz-ı karâr edilemeyüb yevm-i âhere bi’t-ta‘lîk icâbet eden tarafa tefhîm ve gelmeyen tarafa da teblîğ edilecektir.

⁷⁹⁶ Neşr ve i‘lânı: 11 Cemâziyelülâ 1331, 5 Mayıs 1338. Takvîm-i Vekâyi‘ numara 1435.

⁷⁹⁷ 25 Temmuz 1325 tarihli irâde-i seniyyeden kinâye

Madde 2- Yevm-i mu'ayyende teşkil-i tarafeyn olunarak müddeî ve müddeîaleyhin iddi'â ve müdâfa'aları istimâ' ve vesâik tedkîk olunduktan sonra sâlifü'z-zikr karâr vechile hall-i ihtilâf olunacaktır.

Madde 3- Emvâl-i gayrimenkûle tasarrufundan mütehaddis ihtilâfâtın idâreten halli hakkındaki karâr⁷⁹⁸ bilâ-takyîd cereyân edeceğine göre mebde-i münâza'a ne kadar eski olursa olsun meclis-i idârenin men'-i tecâvüzle hall-i ihtilâfa salâhiyeti derkâr ise de mürûr-ı zamân ve hakk-ı karâr gibi ahkâm-ı kânûniyyenin muhâfaza-i mer'iyeti muktezî olduğundan tecâvüz târihiyle mürâca'at târihi arasında geçen zamân münâzi'un-fihin nev'ine göre mürûr-ı zamân ve hakk-ı karâr müddetlerini tecâvüz ediyorsa meclis-i idârece bu müddet zarfında mürâca'at etmemesi sebebi evvel emirde müddeiden sorulacak ve bilâ-sebeb-i makbûl mürâca'at etmediği anlaşılıyorsa da'vâsı reddedilecektir. Müddet-i mezkûre zarfında mürâca'at etmemesi i'zâr-ı şer'iyeden birine müstenid olduğu veyâhûd tahrîri mürâca'atı vukû' bulduğu hâlde nazara alınmadığını isbât ederse bu iddi'âsı meclis-i idârece tedkîk olunur.

Madde 4- Münâzi'un-fihin tarla olub da mütecâviz tarafından zer' edilerek mahsûl belirmiş olduğu hâlde karâr-ı idârinin icrâsı mahsûlün idrâkine kadar bi't-te'hîr hasadı müte'âkib infâz edilir.

Madde 5- Fuzûlen tecâvüzü tahakkuk eden kimse tarafından arâzî üzerine hâne ve değirmen [ağıl ve bekçi kulübesi misillû kıymeti mahdûd mebânî müstesnâdır] gibi binâ inşâ olduğu yâhûd müsakkafâta şekil ve kıymetini tağyîr edecek ilâvât icrâ kılındığı anlaşılırsa men'-i tecâvüzü mutazammın karâr i'tâsı câiz olamayub mehâkim-i nizâmiyeye mürâca'atı lüzûmu müddeîye tefhîm olunur.

Madde 6- İbrâz olunan sened-i hâkânînin mahallinde tedkîk ve tatbîkine ve münâzi'un-fihin keşfine meclis-i idârece lüzûm-ı hakîki görüldüğü hâlde iki ve nihâyet üç kişiden mürekkeb bir heyet ta'yîn ve mahall-i münâzi'un-fihe i'zâm olunur. Heyet âzâsına ihtiyâr edecekleri masârif-ı zarûriye nisbetinde meclis-i idârece takdîr olunacak ücret keşfi talep eden taraftan ahz ve tesviye olunur. Münâzi'un-fihin keşfine bir tarafın talebi olmaksızın re'sen meclis-i idârece lüzûm görülmüş ise masârif-i zarûriye de hükûmet tarafından tesviye edilir.

Madde 7- Münâzi'un-fih arâzînin vaktiyle taraf-ı hükûmetten muhâcirîne i'tâ olduğu tebeyyün etdiği halde sened ibrâz eden tarafa teslîmi hakkında karâr ittihâzından evvel

⁷⁹⁸ 25 Temmuz 1325 tarihli irâde-i seniyyeye mürâca'at.

arâzî-i mezkûreye bâ-sened-i hâkânî diğeri mutasarrıf iken ne sebeble ve ne vakit muhâcirîn iskân olunduğu ve şimdi münâzi'un-fihin sâhib-i senede i'tâsıyla muhâcirîne arâzî-i hâlîyeden başka mahall gösterilmek mi yoksa arâzînin muhâcirîn yedinde ibkâsıyla sâhib-i kadîmine senesinde muharrer arâzîsine mu'âdil kıymetde diğeri mahall irâesi veya hîn-i i'tâdaki bedelin i'tâsı mı mümkün ve muvâfık olacağı bâ-mazbata Dâhiliye Nezâreti'ne iş'âr olunarak alınacak cevâba göre mu'âmele olunur.

Madde 8- Emvâl-i gayrimenkûle tasarrufundan mütehaddis ihtilâfâtın mecâlis-i idârece halli hakkındaki karârın⁷⁹⁹ senesi içinde zuhûr eden ihtilâfâta hasredildiği müddet zarfında mürâca'at vukû' bulub da mecâlis-i idârece bi't-tedkîk ihtilâfın kadîm olduğu anlaşılmasından dolayı reddolunan de'âvînin karâr-ı mezkûrun⁸⁰⁰ 24 Kânûn-i Sâni 1327 tarihinde tevsi'i⁸⁰¹ hasebiyle mürâca'at vukû'nda tekrâr tedkîk-i rü'yeti câizdir.

Madde 9- Hukûk-i tasarrufiyeden mütehaddis ihtilâfâtın dolaylı mehkâm-i nizâmiyeye mürâca'at vukû'yla da'vâ oraca derdest-i rü'yet iken men'-i tecâvüz ve müdâhale talebiyle hükûmet-i mülkiyeye vukû' bulacak mürâca'at redd olunur yani mehkâm-i nizâmiyeye derdest-i rü'yet olan bir da'vâ hakkında idâreten karâr olunamaz şu kadar ki meclis-i idârece meselenin rü'yetine şurû' edildikten sonra tarafeynden birinin mahkemeye mürâca'atı te'hîr-i mu'âmeleyi ve ba'de'l-karâr te'hîr-i icrâ'atı müceb olamayub mes'elenin rü'yet ve temşîtinin devâm ve karâr-ı idârî her hâlde icrâ olunur.

Madde 10- Mûcir ile müste'cir arasında tahliye-i me'cûra müte'allik zuhûr eden ihtilâfa idâreten müdâhale olunamaz ancak müste'cir tasarruf iddi'âsında bulunur ise mesele hakk-ı tasarrufa ta'alluk edeceği cihetle sâhib mâlik iddi'âsı meclis-i idârece tedkîk ve karâra⁸⁰² tevfiқан hall-i mesele olunmak icâb eder.

Madde 11- Hall-i ihtilâf yolunda meclis-i idârece ittihâz olunacak mukarrerât kâbil-i istînâf ve temyîz değildir ancak mukarrerât-ı müttehizeye kanâ'at etmeyen taraf yalnız mâ-fevki meclis idâresine mürâca'atla aleyhindeki karârın tashîhini talep edebilir. Mecâlis-i idâre-i vilâyet mukarrerâtına vukû' bulacak i'tirâzın merci'-i tedkîki Şûrâ-yı Devlet'dir şu kadar ki Şûrâ-yı Devlet i'tirâzen mürâca'at hakkı mutlak olmayub ancak mu'terizin yedindeki vesâik-i tasarrufiyenin tedkîk edilmemesi veya mûcib-i ihtilâf olan gayrimenkûlün meseleyi tedkîk ve fasl eden meclis-i idârenin dâire-i vazîfesinden hâric

⁷⁹⁹ 25 Temmuz 1325 tarihli irâde-i seniyyeye mürâca'at.

⁸⁰⁰ 31 Ağustos 1327 tarihli irâde-i seniyyeye mürâca'at.

⁸⁰¹ 24 Kanunisanı 1327 tarihli irâde-i seniyyeye mürâca'at.

⁸⁰² 25 Temmuz 1325 tarihli. irâde-i seniyyeye mürâca'at.

bir mahallde bulunması gibi bir takım esbâba binâen Şûrâ-yı Devlet’de tedkiki taleb olunabilir. Buna mukâbil mecâlis-i idâre mukarrarâtı tapu ve vergi dâireleri kuyûdu gibi bir takım delâil-i maddeye ve vesâik-i resmiyeye müstenid ise Şûrâ-yı Devlet’ce de mecâlis-i mezkûre mukarrerâtının tasdîkinden başka bir mu’âmele yapılamayacağından ahvâl-i mümâsilede Şûrâ-yı Devlet’e mürâca‘at edilemez. Her hâlde mukarrerât-ı müttehizeye karşı gerek mâ-fevk meclis idâresine gerek Şûrâ-yı Devlet’e mürâca‘at te’hîr-i icrâyı mûcib olamaz.

1 Teşrin-i Sâni 1338 tarihli karar⁸⁰³ mücebince saltanat-ı şahsiyenin ilgâsı üzerine İstanbul’un kuvâ-yı milliyeye işgâli tarihi olan 4 Teşrin-i Sâni 1338 tarihinden itibaren Şûrâ-yı Devlet dahî devâir-i merkeziye meyânında bi’l-fi’l inhilâl eylemiştir.

Madde 12- Emvâl-i gayrimenkûle tasarrufundan mütehaddis ihtilâfât hakkında mecâlis-i idârece ittihâz olunacak mukarrerâtın bilâ-te’hîr icrâsı lâzım gelir. Mukarrerât-ı mezkûre dâhil-i şehirde polis ve polis vazâifi jandarma tarafından ifâ olunan bazı mahallerde jandarma ve hâric-i şehirde ‘ale’l-ıtlak jandarma tarafından icrâ olunur.

Madde 13- Mukarrerât-ı mezkûreyi hâvî meclis-i idârece tanzîm olunacak müzekkereyi en büyük mülkiye memûru polis veyâhûd jandarmaya havâle eder. Memûrîn-i icrâiyye münâzi‘un-fihin kâin olduğu mahalle azîmetle tarafeyn muvâcehesinde meclisin kararını kıra‘ât ve hükmünü icrâ ederler. Muhâlefet vukû‘unda hüküm ve karar kuvve-i cebriyye ile her hâlde icrâ olunur.

Madde 14- Yedinde tasarrufunu nâtik sened-i hâkânî olmadığı hâlde âherin emlâk ve arâzisini hodbehod zabta kıyâm eden kimsenin hareketi kânûn-ı cezânın 252nci maddesinin zeylinde ve ifâ-yı vazîfe hâlinde me’mûrîn-i zâbitaya muhâlefet, derecesine göre kânûn-ı mezkûrun 114, 115 ve 116ıncı maddelerinde münderic mücâzâtı müstelzem olduğundan kararın icrâsı sırasında mütecâsir derdest olunarak tanzîm olunacak zabıt varakasıyla cihet-i adliyeye tevdi‘ edilir.

Madde 15- Hükûmetce yedî nez‘ olunarak müstehakkına teslim olunan emlâk ve arâziye mütecâviz tekrâr müdâhale ve zabta kıyâm eylediği hâlde yeniden ittihâz-ı karâra hâcet olmaksızın zâbitaca derhâl men‘ olunur ve mütecâvizin bu hareketi müstelzem-i cezâ olduğundan kendisi derdest olunarak cihet-i adliyeye teslim edilir.

Cezâ K[ânûnu] 230 zeyli

⁸⁰³ Ceride-i adliye sene 1339 sayı 7-29 sayfa 235.

Madde 16- Kurâ beyninde mer'â ve baltalıklara dâir tahaddüs eden ihtilâfât dahî mecâlis-i idârece bâlâda muharrer usûle tevfiķan hallolunur.

(Şûrâ-yı Devlet'ce kabûl tarihi: 7 Nisan 1328)

BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 83, sayfa no/belge no: 11/26.

Mülhakâtıyla Selânik Eyâleti vâlîsi ve mecidiyye nişân-ı hümâyûnumun birinci rütbesinin hâiz ve hâмили vezîrim İsmail Rahmi Paşa iclâlehûya ve rikâb-ı hümâyûn-ı şâhânem kapıcıbaşılarından Siroz kaymakamı Ahmed Râif Paşa dâme mecdehûya ve Demirhisarı kazâsı nâibine ve müdür-i kazâ ve vücûh-i memlekete

Demirhisarı kazâsına tâbi' Tobalenk karyesi ahâlîsinden Halil bin Ahmed ve İbrahim ve Murad ibn-i Ömer ve Abdi ve Ömer ibn-i Hüseyin ve Mustafa bin Ahmed ve Ahmed bin Hasan ve Süleyman ve Mehmed ibn-i Osman ve Mustafa bin Receb ve Hüseyin ve Hasan ibn-i Ömer ve Şaban bin Mehmed ve Yusuf bin Ömer ve Seydi bin Yunus ve Hasan bin Mustafa ve Eyüb bin Ahmed nâm kimesneler karye-i mezbûre toprağında zikr-i âtî husûsa vekîl-i müseccel-i şer'îleri Demir bin Ömer ve Hacı Halil bin Abdullah ve Mehmed Hoca bin Ömer nâm kimesneler hâzır oldukları hâlde kazâ-i mezbûre mahkemesinde mak'ûd meclis-i şer'-i münîrde zikr-i âtî bir kıt'a çiftliğe bi'l-iştirâk mutasarrıf oldukları beyyine-i 'âdile ile sâbit olan Seydi bin Murad ve Halil bin Mehmed ve Ali bin Halil nâm kimesneler muvâcehelerinde sâhib-i 'arz vekîli bulunan kazâ-i mezbûr müdürü Elhâc Salih bin Hüseyin hâzır odluğu hâlde sâlifü'z-zikr Demirhisarı kazâsı toprağında kâin bir kıt'a çiftlik mer'âsında çiftlik-i mezkûrun hayvânâtı ile me'an bizim hayvânâtımız müşâ' ve müşterek ra'y olunagelmiş iken mutasarrıfün-i merkûmûn bu esnâda bizim hayvânâtımızı mer'â-yı mezkûrda ra'yden men' etmeleriyle suâl olunub mezbûrünün mümâna'atları men' ve mer'â-yı mezkûrdan bizim hayvânâtımızı dahî ra'y etdirmek üzere çiftlik-i mezkûr mutasarrıfları mezbûrün Seydi ve Halil ve Ali'ye tenbîh olunmak matlûbumuzdur deyü hâzirûn-ı mezbûrün Hacı Halil ve Mehmed Hoca ile bi'l-isâle ve bi'l-vekâle da'vâ etdiklerinde mezbûrün Seydi ve Halil ve Ali dahî cevâblarında mer'â-yı mezkûr kadîmden berü çiftlik-i mezkûrun mahsûs ve müstakill mer'âsı olarak çiftlik-i mezkûrun koyun ve sâir hayvânâtı mer'â-yı mezkûrda ra'y olunub otundan ve suyundan intifâ' edegelüb bu vechile müstakillen mer'âmız olub müdde'ıyyûn ahâlî-i merkûmûnun aslâ ve kat'â hakları olmayub hattâ

müdde'ıyyûn ahâlî-i karye-i merkûmûnun bin iki yüz yetmiş senesi zi'l-ka'desinin yirmi birinci günü husûs-ı mezbûr mahallinde bi'l-mu'âyene istimâ' ve fasla muhtâc olduğuna binâen ol târihde kazâ-i mezbûr nâibi bulunan fasl ve hasmiçün münâzi'un-fihâ olan mer'â-yı mezkûr üzerine varub kazâ-i mezbûrun sâhibü'l-'arz me'mûru bulunan Hasan bin Ali ile sâir mazbûtü'l-esâmî müslimîn huzûrlarında 'akd eylediği meclis-i şer'-i 'âlîde bizim muvâcehemizde husûs-ı mezbûru bizden da'vâ ve biz dahî mer'â-yı mezkûra vâzı'u'l-yed olduğumuzu şuhûd-i 'ûdûl ile isbât eylediğimizden sonra husûs-ı mezbûrda istiklâl beyyinesinden iştirâk beyyinesi evvelî olmağla nâib-i mumâileyh müdde'ıyyûn-i merkûmûndan da'vâ-yı mezkûrlarına mutâbık beyyine talep eyledikde müdde'ıyyûn-i merkûmûn dahî isbât-ı beyyineden izhâr-ı 'aciz etmeleriyle biz dahî ber-minvâl-i muharrer mer'âmızı her biri mahallinde lede't-tezkiye 'adl ve makbûlü's-şehâde idükleri ihbâr olunan ve mer'â-yı mezkûrda aslâ ve kat'â intifâ'ları olmayan kazâ-i mezbûra tâbi' Eskici karyesi sâkinlerinden Musa bin Osman ve Korkisve karyesi sâkinlerinden Mehmed nâm kimesneler şehâdetleriyle sâir ahâlî-i karye-i merkûmûndan meşhûr ve mütevâtiren ber-nehc-i şer'î isbât etmemizle mücebince nâib-i mûmâileyh dahî bizim hayvânâtımıza mahsûs ve müstakill mer'â olmak üzere hükm edüb yedimize hüccet-i şer'ıyye i'tâ etmişidi deyü tarih-i mezkûr ile müverrah nâib-i mûmâileyhin imzâ ve hatemini hâvîye bir kıt'a hüccet-i şer'ıyye ibrâz ile 'âlâ tarîkü'd-def' da'vâ etdiklerinde müdde'ıyyûn-i asıl ve vekîl-i hâzirûn-ı merkûmûn Demir ve Hacı Halil ve Mehmed Hoca dahî cevâblarında kazıyye-i minvâl-i meşrûh üzere olduğu ve mazmûn-i hüccet-i mezkûreye bi-tamâmihâ tâbi'an ve kat'ıyyen ikrâr ve i'tirâf etmeleriyle 'alâ müceb-i ikrârum mer'â-yı mezkûrda iştirâken da'vâlarıyla merkûmûn Seydi ve Halil ve Ali'ye bîvech-i şer'î mu'ârazadan men' olunduklarından sonra mezbûrûn Seydi ve Halil ve Ali'ye mer'â-yı mezbûra fi-mâ-ba'd müdde'ıyyûn-ı ahâlî-i merkûmûn taraflarından müdâhale olunmamak bâbında iki yüz yetmiş üç senesi ramâzân-ı şerîfinin yedinci günü târihiyle Demirhisarı kazâsı nâibi sâbık tarafından i'lâm-ı şer'î verildiği merkûmûn Seydi ve Halil ve Ali taraflarından mukaddemâ bâ-arzuhâl inhâ olunmuş ve i'lâm-ı mezkûr meâli usûlüne muvâfık idüğü cânib-i fetvâhânedan işâret kılınmış ve bir karye veyâ kasaba dâhilinde bulunan çiftliğin mine'l-kadîm ol karye veyâ kasaba mer'âsında ne mikdâr hayvânâtı ra'y olunagelmış ise yine ol mikdâr hayvânâtı ra'yden men' olunamaz fakat bu makûle çiftlikât ol kasaba ve karye mer'âlarından başka mine'l-kadîm müstakillen mahsûs olan

mer'âlar ahâlî-i kurâ ve kasabâta mine'l-kadîm terk ve tahsîs kılınmış olan mer'âlar gibi arâzî-i metrûkeden olmayub bu makûle çiftlik mer'âlarında yalnız mutasarrıfî hayvânâtını ra'y etdirüb sâirini ra'yden men' eder ve bunlar bâ-tapu tasarruf olunub haklarında sâir arâzî-i mîrîye mu'âmelesi olunur ve bu misillü çiftlik mer'âları için öşre mu'âdil senevî icâre alınır deyü kânûn-ı cedîd-i hümâyûnumun doksan dokuzuncu maddesinde münderic bulunmuş olmağla kânûn üzere 'amel olunmak bâbında iki yüz yetmiş beş senesi evâsıt-ı rebî'u'l-evvelinde emr-i şerîfim sâdır olmuş ise de ahâlî-i merkûme nizâ'dan hâlî olmadıkları merkûmûn Seydi ve Halil ve Ali taraflarından mukaddemâ bâ-arzuhâl inhâ olunduğuna binâen kânûn üzere 'amel olunmak bâbında sene-i mezbûre evâil-i şa'bânında diğere sâdır olan emr-i şerîfim mahalline lede'l-vürûd husûs-ı mezkûrun bi'l-mu'âyene fasl ve hasmıçün zikr-i âtî münâzi'un-fihâ olan mârû'l-beyân ... karyesinde kâin cerîdede dahî mazbûtü'l-esâmî müslimîn huzûrlarında 'akd-i meclis-i şer'-i 'âlî olundukda karye-i mezbûrede vâki' çiftliğe bi'l-iştirâk mutasarrıf olub zikr-i ... mer'âya 'ale's-sevî vâzî'u'l-yedleri beyyine-i 'âdile ile şer'an sâbit ve mütehakkık olan mezbûrûn Halil bin Mehmed ve Seydi bin Murad ve Ali bin Halilden her biri meclis-i mak'ûd-ı mezkûrda mârrü'l-beyân Tobalık karyesi ahâlîsinden Halil bin Ahmed ve İbrahim ve Murad ibn-i Ömer ve Abdi ve Ömer ibn-i Hasan ve Mustafa bin Ahmed ve Ahmed bin Hasan ve Süleyman ve Mehmed bin Osman ve diğere Mustafa bin Receb ve Hüseyin ve Hasan bin Ömer ve Şaban bin Mehmed ve Yusuf bin Ömer ve Seydi bin Yunus ve Hüseyin bin Mustafa ve Eyyub bin Ahmed ve Demir bin Ömer El-Hac Halil bin Abdullah ve Mehmed Hoca bin Ömer muvâcehelerinde sâhib-i 'arz vekîli hâzır olduğı hâlde akd-i meclis-i şer'-i 'âlî kılınan bir kıt'a mer'â kadîmü'l-eyyâmdan berû çiftlik-i mezkûrumuzun mahsûs ve müstakill mer'âsı olub çiftlik-i mezkûrumuzun hayvanları otundan ve suyundan intifâ' edegelüb te'âmül-i kadîm dahî bu vechile cârî ve çiftlik-i mezkûrumuzun mine'l-kadîm mer'âsı olduğı meşhûr ve mütevâtir ve yedimizde olan bin iki yüz yetmiş senesi zi'l-ka'de-i şerîfesinin on birinci günü tarihiyle müverrah ve ol tarihte zikr olunan Demirhisarı kazâsı nâib-i esbakın imzâsıyla mûmzâ ve hatemiyle mahtûm ve meâli usûlüne muvâfık idüğü cânib-i fetvâhâne-i celileden hâmişine işâret olunmuş olan bir kıt'a hüccet-i şer'iyeye nâtik olduğı üzere mârû'z-zikr Demirhisarı kazâsı vücûhundan Mehmed İzzet Bey mer'â-yı mezkûra müdâhale eylediğinden beynimizde münâza'a vukû'unda cânib-i şer'-i enverden bi'l-ihtisâs irsâl olunan kâtib Hafız Halil ibn-i Ebubekir çiftlik-i mezkûr ittisâlinde vâki' mer'â-yı

mezkûr üzerine varub cerîdede isimleri muharrer müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer‘-i ‘âlî etdikde her biri meclis-i mak‘ûd-ı mezkûrede merkûm İzzet Bey ibn-i Ali’nin husûs-ı âti’l-beyânda husûmet ve redd-i cevâba vekîl-i müseccel-i şer‘îsi Hasan ibn-i Ali hâzır olduğu halde üzerine da‘vâ ve takrîr-i kelâm edüb çiftlik-i mezkûrumuzun ittisâlinde vâki‘ derûnunda ‘akd-i meclis-i şer‘î ‘âlî kılınan bir kıt‘a mer‘â kadîmü’l-eyyâmdan berü ve çiftlik-i mezkûrumuzun müstakill mer‘âsı olub hayvânâtımız otundan ve suyundan intifâ‘ edegelüb bu vechile mer‘â-yı mahsûsumuz iken müvekkile-i merkûm Mehmed İzzet Bey mer‘â-yı mezkûru bundan bir sene mukaddem fuzûlî ve bi-gayr-i hakk zabt ve vaz‘-ı yed ve çiftlik-i mezkûrumuz hayvânâtı ra‘yden men‘ eder olmağla suâl olunub mer‘â-yı mezkûrdan keff-i yed ve çiftlik-i mezkûrumuzun hayvânâtı kadîmî vechile müstakillen ra‘y olunmak üzere müvekkil-i merkûm Mehmed İzzet Bey’e izâfetle vekîl-i mezbûr Hafız Ömer’e tenbîh olunmak matlûbumuzdur deyü sâhib-i ‘arz vekîli hâzır-ı merkûm tasdîkiyle me‘an da‘ vâ eylediğimizde vekîl-i mezbûr Hafız Ömer cevâbında derûnunda ‘akd-i meclis-i şer‘-i ‘âlî olunan mahal arâzîden olarak bin iki yüz elli yedi senesi târihiyle müverrah bir kıt‘a tapu temessükü mücebince müvekkil-i merkûm İzzet Bey’in teferru‘an taht-ı tasarrufunda olarak müvekkil-i mîr-i merkûmun vaz‘-ı yedini bi’l-vekâle ikrâr lâkin mer‘â-yı mezkûr kadîmü’l-eyyâmdan berü çiftlik-i mezkûrumuzun mahsûs ve müstakill mer‘âsı olub hayvânâtımız otundan ve suyundan intifâ‘ edegeldiğini bi’l-vekâle inkâr etdikde ber-vech-i muharrer müdde‘âmıza beyyine taleb olundukda ahrâr-ı ricâl-i müslimînden ve mer‘â-yı mezkûrdan aslâ intifâ‘ları mutasavver olmayub lede’t-tezkiye ‘udûldan idükleri ihbâr olunan Eski karyesi sâkinlerinden Musa bin Osman ve Körkisve karyesi sâkinlerinden Mehmed bin Mustafa nâm kimesneler ve karye-i merkûmândan sâir ma‘lûmü’l-esâmî bîgaraz kesân meşhûren ve mütevâtiren mahallinde vekîl-i mezkûrun muvâcehesinde ber-nehc-i şer‘î eyledikleri şehâdetleriyle isbât etmemizle mücebince mer‘â-yı mezkûrdan keff-i yed ve müdâhale etmemek üzere müvekkil-i merkûm Mehmed İzzet Bey’e izâfetle vekîl-i mezbûr Hafız Ömer’e tenbîh ve bî-vech mu‘ârazadan ba‘de’l-men‘ mer‘â-yı mezkûru çiftlik-i mezkûrumuzun hayvânâtlarına mahsûs ve müstakill mer‘âmız olmak üzere kemâ-fi’s-sâbık zabt ve tasarrufumuzda ibkâ olunmuşken mer‘â-yı mezkûrun mahallinde fasl ve hasmıçün cânib-i şer‘at-ı ğarrâdan bi’l-ihtisâs ... irsâl olunan kâtib Hafız Halil bin Ebubekir çiftlik-i mezkûr ittisâlinde vâki‘ mer‘â-yı mezkûr üzerine varub cerîdede mazbûtü’l-esâmî kesân huzûrlarında ‘akd-i meclis-i şer‘-i ‘âlî

eyledikde mârrü'l-beyân Tobalik karyesi ahâlîsinden olub nefsinden asıl ve mahsûrû'l-eşhâs müdde'ıyyûn-ı merkûmûn Halil bin Ahmed ve İbrahim ve Murad bin Ömer ve Abdi ve Ömer bin Hasan ve Mustafa bin Ahmed ve Ahmed bin Hasan ve Süleyman ve Mehmed bin Osman ve Deli Mustafa bin Receb ve Hasan ve Hüseyin bin Ömer ve Şaban bin Mehmed ve Yusuf bin Ömer ve Seydi bin Yusuf ve Hasan bin Mustafa ve Eyyub bin Ahmed karye-i mezbûre taraflarından husûs-ı âti'l-beyân taleb ve da'vâ ve lede'l-iktizâ redd-i cevâba vekîl-i müseccel-i şer'îleri Demir bin Ömer ve Hacı Halil bin Abdullah ve Mehmed Hoca ibn-i Ömer nâm kimesneler hâzır oldukları hâlde meclis-i mak'ûd-i mezkûrda çiftlik-i mezkûra 'alel'l-iştirâkû's-sevî mutasarrıf olub mârrü'z-zikr mer'âya vaz'-ı yedleri beyyine-i 'âdile ile şer'an sâbit ve mütehakkık oldukdan sonra muvâcehemizde sâhib-i 'arz vekîli hâzır oldukları hâlde her biri üzerimize da'vâ ve takrîr-i kelâm edüb çiftlik-i mezkûr ittisâlinde vâki' mârrü'l-beyân bir kıt'a mer'â ancak ve müstakillen çiftlik-i mezkûr hayvânâtına mahsûs olmayub bizim karyemiz ahâlîlerinin hayvânâtlarıyla müşâ' ve müşterek ra'y olunagelmiş ise de mutasarrıfûn-ı merkûmûn bu esnâda bizim hayvânâtımızı mer'â-yı mezkûrda ra'yden men' etmeleriyle suâl olunub mümâna'atları ve karyemiz ahâlîlerinin hayvânâtları çiftlik-i mezkûr hayvânâtlarıyla mer'â-yı mezkûrede sâbıkı vechile ra'y olunmak üzere tenbîh olunması bi'l-asâle ve bi'l-vekâle matlûbumuzdur deyû hâzırân-ı merkûmân Hacı Halil ve Mehmed Hoca ile me'an da 'vâ etdiklerinde istintâk olundukda biz dahî civârımızda mer'â-yı mezkûr kadîmü'l-eyyâmdan berü çiftlik-i mezkûr hayvânâtına mahsûs olub mutasarrıf bulunduğumuz çiftlik-i mezkûrun hayvânâtları ra'y ve otundan ve suyundan intifâ' edegeldiğine binâen bihakkın vaz'-ı yed ederiz deyü mer'â-yı mezkûra vaz'-ı yedlerini ikrâr lâkin mer'â-yı mezkûrda karyemiz yörük ahâlîleri hayvânâtları çiftlik-i mezkûrumuzun hayvânâtıyla ra'y ile mer'â-yı mezkûrda müşterek oldukları ma'lûmumuz değildir deyü inkâr eylediğimizden sonra husûs-ı mezkûrda istiklâl beyyinesinden iştirâk beyyinesi evvelî olmağla ol vechile karye-i mezbûre ahâlîleri müdde'ûn-ı asıl ve vekîl hâzırûn-ı merkûmûndan da'vâ-yı mezkûrlarına mutâbık beyyine taleb olundukda isbâtdan izhâr-ı 'aciz eylediklerinden ber-vech-i meşrûh istiklâl müdde'âlarına beyyine taleb olundukda 'udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müslimînden ve mer'â-yı mezkûrdan kat'an intifâ'ları olmayan ve her biri mahallinde lede't-tezkiye makbûlü'ş-şehâde idükleri ihbâr olunan mezbûrân Musa bin Osman ve Mehmed bin Mustafa ve sâir ma'lûmü'l-esâmî bîgaraz kesân bi'ş-şehâde ve't-tevâtür mer'â-yı mezkûru irâe ve

ta'yîn ederek her biri müdde'ıyyûn-ı asıl ve vekîl hâzir-ı mezbûrûn Demir ve Hacı Halil ve Mehmed Hoca muvâcehelerinde vech-i şer'î üzere eyledikleri şehâdetleriyle isbât etmemizle mücebince asıl ve vekîl hâzir-i mezbûrûn Demir ve Hacı Halil ve Mehmed Hoca'dan her bir bi'l-asâle ve bi'l-vekâle da'vâ-yı mezkûreleriyle bî-vech-i şer'î mu'arazadan men' olunduklarından sonra müdde'ûn-ı asıl ve vekîl mezbûrûn Halil ve İbrahim ve Murad ve Abdi ve Ömer ve Mustafa ve Ahmed ve Süleyman ve Mehmed ve Ebubekir ve Mustafa ve Hüseyin ve Hasan ve Şaban ve Yusuf ve Seydi ve Hasan ve Eyyub mer'â-yı mezkûr çiftlik-i mezkûremize mahsûs ve müstakill olub ancak çiftlik-i mezkûr hayvânâtları otundan ve suyundan intifâ' edüb mer'â-yı mezkûrda aslâ ve kat'â intifâ'ları olmadığını vekîlleri Demir ve Hacı Halil ve Mehmed Hoca ile me'an bi'd-defe'ât tab'an ve kat'an ikrâr ve i'tirâf edüb aslâ ta'aaruzları îcâb etmez iken mer'â-yı mezkûra bu esnâda ahâlî-i karye-i merkûme fuzûlî ve bi-gayr-i hak müdâhale ve ta'aruz eder olmalarıyla suâl olunub vâkî' olan müdâhaleleri men' ve def' olunmak matlûbumuzdur deyü mazmûnları bi'l-cümle takrîr-i meşrûhalarına mutâbık hüccet-i mezkûreteyni ibrâz ve irâe ederek sâhib-i 'arz vekîlin tasdîkiyle da'vâ etdiklerinde merkûmûn Halil ve İbrahim ve Murad ve Abdi ve Ömer ve Mustafa ve Ahmed ve Süleyman ve Mehmed ve Mustafa ve Hüseyin ve Hasan ve Şaban ve Yusuf ve Seydi ve Hasan ve Eyyub ve Demir ve Hacı Halil ve Mehmed Hoca istintâk olunduklarında onlar dahî cevâblarında mer'â-yı mezkûr bizim karyemiz ahâlisiyle müdde'ûn-ı mezbûrûnun mutasarrıf oldukları çiftlik-i mezkûr beynlerinde müşterek mer'âmız olmağla hayvânâtımız me'an otundan ve suyundan intifâ' eder deyü mer'â-yı mezkûra müşterek olmak üzere müdâhalelerini ikrârdan mâ'adâ mezâmîn-i hücceteyn-i mezkûreteyni ve müdde'ûn-ı merkûmûnun ikrâr-ı meşrûh müdde'âlarını her biri inkâr etmeleriyle müdde'ûn-ı mezbûrûn Halil ve Seydi ve Ali mezâmîn-i hücceteyn-i mezkûreteyni ikrâr-ı meşrûh müdde'âlarını kizb üzerine ittikân ve ittihâdları mutasavver olmayan ve husûs-ı mezkûra vukûf-ı tâmları olub kurb ve civâr bulunan Vetirne karyesi ahâlîsinden ve mer'â-yı mezkûrdan aslâ intifâ'ları olmayan Sinan ibn-i Murad ve Hüseyin ibn-i Nasûh ve Demir bin Hamza ve Peltek Halil bin Abdullah ve Kulaksız Hasan bin Halil ve Salih bin Ali ve Hasan bin Abdullah ve Eskici karyesi ahâlîsinden Musa bin Osman nâm kimesnelerin mer'â-yı mezkûr üzerinde mak'ûd meclis-i şer'îde eyledikleri şehâdetleriyle ber-nehc-i şer'î isbât etmeleriyle mücebince mârû'z-zikr Tobalenk karyesi ahâlîsi merkûmûnun mer'â-yı mezkûra iştirâk da'vâsıyla mezbûrûn Halil ve

Seydi ve Aliye bî-vech-i şer'î mu'ârazadan men' olunmuş olduğu bâ-i'lâm ve mazbata inhâ olunduğu beyânıyla ol bâbda emr-i şerîfîm sudûru merkûmûn Seydi ve Halil ve Ali taraflarından bu def'a bâ-arzuhâl istid'â olunmuş ve i'lâm-ı mezkûr meâlî usûlüne muvâfîk idüğü cânib-i fetvâhânden işâret kılınmış ve kuyûda lede'l-mürâca'a ber-vech-i muharrer tevârîh-i muhtelifede evâmîr-i 'aliyyem verildiği mukayyed ve mastûr bulunmuş olmağla siz ki vâlî-i müşâr ve kaymakâm ve nâib ve sâir mûmâileyhimsiz husûs-ı mezbûr i'lâm ve inhâ olunduğu üzere olduğu 'inde's-şer' ve'l-meclis tebeyyün ve tahakkuk eylediği ahâlî-i merkûmûn taraflarından mer'â-yı mezkûra bî-vech ve mugâyir-i hüccet-i şer'iyye müdâhale etdirilmemesi husûsuna mübâderet eylemeniz bâbında Fî Evâhir-i Rebî 'u'l-evvel [12]76

BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 84, sayfa no/belge no: 49/220.

Asâkir-i nizâmiye-i müşîrâtından Rumeli Eyâleti müşîr vâlî-i kaymakâmı olub birinci rütbe-i mecidiyye nişân-ı zîşânı hâiz ve hâmil olan vezîrim Elhâc Ali Paşa iclâlehûya ve rütbe-i sâniye ashâbından Kesriye kaymakâmı Mustafa zîde-'uluvvehûya ve Filorina ve Kesriye kazâları nâib ve müftîleri zîde-'ilmehuma ve kazâ-i mezkûreyn müdürleri ve vücûh-i memlekete hüküm

Paşa sancağında Kesriye nâhiyesine tâbî' neferât karye-i Kosorak el-mahsûl-i ispenç tahtında ve gendüm ve çavdar yekûn me'a gayruhû bin beş yüz akçe ve yine nâhiye-i mezbûra tâbî' neferât-ı müslümân ve neferât-ı gebrân ve nüfûs ve mahallât ve baştine ile karye-i Komanîç el-mahsûl tahtında resm-i çift ve bennâk mah... karye-i Gorucu el-mahsûl tahtında karye-i mezbûre zâbiti tahrîrden mukaddem ta'sîr edegeldiği yerlerinin öşrü hâliyan karye-i mezbûre mahsûlüyle m...dir tahtında ispenç ve gendüm ve cev yekûn me'a gayruhû altmış bin akçe ve Filorina nâhiyesine tâbî' neferât ve baştine ve bîve ile karye-i Kosic 'an-nâhiye-i hâsıl karye-i mezbûre sipâhîsi ta'sîr edegeldiği yerlerin öşrü hâliyan karye-i mezbûre mahsûlüyle m...dir tahtında ispenç ve gendüm ve mahlûl yekûn me'a gayruhû altı bin akçe yazılar ile defter-i mufassalda muharrer kılmayla başka başka tahrîr olunduğu defter-i hâkânîde ve mezkûr Kosic karyesi toprağında vâki' cibâl-i mübâhadan mezkûr Kosic ve Gorucu karyeleri ahâlîleri ve sâir herkes odun ve sâir kereste kat' ve intifâ' edegelirler iken mârrü'l-beyân Kosic karyesi ahâlîsi sâirleriyle müttefikân bizim korumuzdur deyü Gorucu karyesi ahâlîsinin odun ve sâir kereste kat'larına mûmâna'at eyledikleri mezkûr Gorucu karyesi ahâlîsi tarafından

mukaddemâ bâ-‘arzuhâl lede’l-inhâ ve’l-istid’â kânûn üzere amel olunmak bâbında iki yüz on dokuz senesi evâsıt-ı cemâzeyi’l-âhiresinde başka ve ba’de iki yüz elli altı senesi evâhir-i recebinde başka ve sâlifü’z-zıkr Kosorak karyesi ahâlîsi civârda vâki‘ cibâl-i mübâhadan karye-i merkûm ahâlîsi ve sâir herkes odun ve sâir kereste kat‘ ve intifâ‘ edegelirler iken mezkûr Kosic karyesi ahâlîsi cibâl-i mübâhadan odun ve sâir kereste kat‘ etdirmeziz deyü hilâf-ı kânûn ve münâfi-i emr-i ‘âlî ve mugâyir-i kadîm fuzûlî müdâhale ve odun ve kereste kat‘larına mümâna‘at üzere oldukları mezkûr Kosorak karyesi ahâlîsi tarafından mukaddemâ bâ-azruhâl inhâ olduğuna binâen kânûn üzere amel olunmak bâbında iki yüz altmış senesi evâil-i saferinde başka evâmir-i şerîfe sâdır olmuş ise de zıkr olunan Kosic karyesi ahâlîsi mârû’z-zıkr cibâl-i mübâhadan size odun ve kereste kat‘ etdirmeziz deyü mugâyir-i kânûn ve münâfi-i evâmir-i ‘aliyye yine kemâ-fi’l-evvel mümâna‘at üzere oldukları beyanıyla mukaddemâ sâdır olan emr-i ‘âlî mücebince tekîd-i hâvî emr-i şerîfim sudûru zıkr olunan Kosorak karyesi ahâlîsi taraflarında bu def‘a bâ-azruhâl istid’â olunmuş ve kuyûda lede’l-mürâca‘a dîvân-ı hümâyûnum kaleminden kânûn ve muktezâsı suâl olundukda mine’l-kadîm ahâlîye mahsûs kuru ve ormandan olmayub da cibâl-i mübâhadan ‘addolunan dağlardan ve balkanlardan herkes odun ve kereste kat‘ edebilirler ki kimse müdâhale edemez ve bunlardan husûle gelen giyâhdan ve kat‘ olunan eşcârdan öşür alınmaz ve bu makûle cibâl-i mübâhadan bir mikdârı bi’l-ifrâz müstakillen veyâ müştereken kuru ittihâz olunmak üzere me’mûru tarafından kimseye bâ-tapu tasarruf etdirilmez deyü kânûn-i münîfin yüz dördüncü maddesinde münderic olub zıkr olunan karyeler tahtında resm-i koruya dâir nesne tahrîr olunmadığından münâzi‘un-fihâ olan mahall cibâl-i mübâhadan idüğü zâhir olmağla ol cibâl-i mübâhadan karye-i merkûme ahâlîsi ve herkes odun ve sâir kereste kat‘ etdirmek ve yekdiğeri âherin odun ve kereste kat‘larına mümâna‘at etdirilmemek ve cibâl-i mübâha-i mezkûrdan tersâne-i ‘âmireme yarar ve elverişli kerestenin kat‘ına hiçbir kimse tarafından ictisâr olunmamak için emr-i şerîfim i‘tâsı iktirân eylediği kalem-i mezbûrdan tahrîr kılınmış ve bervech-i muharrer tevârîh-i muhtelifede evâmir-i ‘aliyyem verildiği mukayyed ve mastûr bulunmuş olmağla siz ki vezîr-i müşâr ve kaymakâm ve nâib ve müftî ve sâir mûmâileyhimsiz münâzi‘un-fihâ olan mahall tersâne-i ‘âmireme merbût dağlardan olmayub cibâl-i mübâhadan olduğu hâlde zıkr olunan cibâl-i mübâhadan kurâ-i merkûme ahâlîsi ve sâir herkes odunu ve sâir kereste kat‘ etdirüb yekdiğeri âherin odunu ve sâir kereste kat‘larına mümâna‘at

etdirilmemesi ve bu vesîle ile ormanlar nizâmına ve bâ-tapu ashâbı taraflarından tasarruf olunagelen korular hakkında müesses olan kânûna hâlel getirilmeyüb odun ve kereste kat'ı mâddelerine cânib-i hükûmetden dikkat ve nezâret olunması husûslarına dâimen ve müstemirran i'tinâ ve nezâret ve husûs-ı mezbûr ilâ âhire dikkat olunmak bâbında Fî Evasıt-ı Receb [1]280.

BOA, İ.MMS 54-2406

Mecelle cemiyetinin Şûrâ-yı Devlete havâle buyrulan müzekkeresi metrûk Tanzîmât Dâiresinde lede'l-kırâ'e hülâsa-i meâli Prezrin kazâsı dâhilinde Moştekte karyesine mahsûs baltalıktan Godensel karyeli bazı eşhâsın kat' etmelerinden nâşî karyeteyn-i merkûmeteyn ahâlîsi beyinde zuhûr eden ihtilâf ve münâza'a mücâdele ve mukâteleyi muntic ve ol havâlîde ahâlî-i kurânın böyle yekdiğerine mahsûs baltalıklara tecâvüz ve tahattî ile ihtitâbda ısrârları bu misillü fesâd tekevvününe sebep olmakda bulunub bu baltalıklardan bi-gayr-ı hakkın kat' olunan eşcâr kıymetinin sûret ve cihet-i tazmînine dâir arâzî kânûnnâme-i hümâyûnunda sarâhat olmadığından ittihaz olunacak mu'âmele keyfiyeti Manastır Vilâyetinin melfûf tahrîrâtıyla melfûfâtında istifsâr olunmuş ve kanunnâme-i mezkûr hükmünce bir karyeye terk ve irâe kılınmış olan baltalık ol karye ahâlîsinin ihtitâb ve intifâ'ına mahsûs olub diğerkarye ahâlîsinin onda iştirâkleri olamayacağı cihetle müdâhaleye ve ihtitâba salâhiyetleri olmadığı ve bilâ-ihhtisâs hakk-ı ihtitâb cibâl-i mübâhaya mahsûs ve münhasır bulunduğu hâlde vilâyet-i mezkûrenin iş'ârından müstebân olan ihtilâfâtın halli hükümetce istinâd olunacak esâs kânûnunun ta'yînine mütevakkıf olarak çünkü arâzî-i emîriyenin rakabesi beytûlmâle âid olmasıyla bunun üstünde bulunan hudâyînâbit eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmirenin kal' ve kat'ına gerek sâhibi gerek âheri muktedir olmayub kat' ve kam' edilir ise kâimeten kıymetinin mîrî için tazmîn etdrilmesi mer'î ve bir şahsın tapu ile mutasarrıf olduğu koruların kat'ı husûsunda dahî hükm-i mezkûr cârî iken seksen altı târihinde böyle arz-ı mîrî üzerinde olan hudâyînâbit eşcârı müsmire ve gayr-ı müsmirenin intifâ' ve ihtitâbı hakkı ve tazmîn-i kıymet salâhiyeti mutasarrıflarına terk olunmuş ve kurâ baltalıkları eşhâs uhdesindeki koruların aynı olup gâyeti o makûle koruların menâfi'i şahs-ı vâhide ve baltalıkların menâfi'i bir karye halkına mahsûs ve âid bulunduğundan eşhâs koruları hakkında karârgîr olan esâs baltalıklara dahî ta'mîm olduğu yani her karyenin

baltalığı intifâ‘ı ahâlîsine mahsûs ve münhasır olmak i‘tibârıyla âhar karye ahâlîsinden bir veyâ birkaç şahsın tecâvüz ve tahattî ederek odun kesdiği tahakkuk eder ise kâimeten kıymeti ol baltalığa nâil olan karye ahâlîsinin umûmu için tazmîn etdirilmesi kâide ittihâz kılındığı hâlde baltalıkların muhâfazasına ahâlî tarafından takayyüd olunacağı ve bu esâsı ...(?) olan ahâlî umûmen öğrendiklerinde tecâvüzâtın bi‘t-tabî‘ önü alınacağı misillü bundan dolayı tahaddüs eden ihtilâfât ve münâza‘at bertaraf olacağından kânûnnâme-i mezkûra ilâve olunmak üzere Şûrâ-yı Devletce bu yolda bir mâdde-i mahsûsa kaleme alınması lüzûmunu beyândan ibâret bulunmuştur. Orman nizamnâmesinin tanzîmi sırasında hudâyînâbit eşcârın kâimeten kıymetinin arâzî mutasarrıfına âid olması 13 Şevval [1]286 târihinde kânûn ittihâz kılınmış ve cemiyet-i mezkûrenin mütâla‘ası vechile kurâ ve kasabât baltalıkları dahî ihtisâs-ı menâfi‘ce o kabîlden bulunmuş olub binâenaleyh bunlardan sâir kurâ ve kasabât ahâlîsi bi-gayr-ı hakkın eşcâr kat‘ etdikleri hâlde ol eşcârın kâimeten kıymetinin baltalığın mahsûs olduğu karye veya kasaba ahâlîsi için tazmîn etdirilmesinin lüzûmu ve fâidesi müttehidan bi‘-tasdîk kânûnnâme-i mezkûrda tezyîl olunmak üzere kaleme alınan fikra-i kânûniyye müsveddesi leffen takdîm kılınmış olmağla tensîb ve irâde buyrulduğu hâlde bir sûretinin irsâliyle îfâ-yı muktezâsının makâm-ı celîl-i meşîhat-i islâmiyye ve adliye ve defter-i hâkânî nezâretleriyle ta‘mîmen vilâyâta ve sûret-i mahsûsada idâre olunan mutasarrıflıklara emr ve iş‘ârıyla dîvân-ı hümâyûn kalemine ma‘lûmat i‘tâsî bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü‘l-emrindir. Fî 19 Zi‘l-ka‘de [1]292 ve 16 Kânûn-i Evvel [1]291

BOA, BEO-2040-152931, s. 7.

Dâhiliye Nezâretinin Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan 18 Muharrem [1]323 târih ve yüz yetmiş numaralı tezkiresi melfûflarıyla berâber Tanzîmât Dâiresinde kırâ‘at olundu Mezkûr tezkirede emvâl-i gayr-i menkûlenin hakk-ı tasarrufunu müş‘ir olan senedâtın mahkemedan iskât veyâ tağyîr-i hükmünü tazammun edecek bir hüküm sudûruna kadar ma‘şer ve ma‘mûl-bîh tutulması ve binâenaleyh bunların şâmil olduğu ahkâm ve şurûtun dahî mer‘iyyet ve îfâsı ve yedinde bir gûna sened-i resmî veyâ ihticâca sâlih senedât-ı mu‘tebere bulunmadığı hâlde kavî-i mücerred ile hodbehod âharın emlâk ve arâzîsine tecâvüzle zabtına kıyâm edenlerin hükûmet tarafından idâreten men‘-i

tecâvüzleri ve tazarru‘atı Şûrâ-yı Devlet tanzîmat dâiresinden kaleme alınub sûreti 15 Temmuz [1]318 târihli buyruldu-i ‘âlî ile tevdi‘ buyurulan mazbatada gösterilmesi ve Rumeli vilâyât-ı şâhânesinden ahâlî-i kurâ beyinde münâzi‘un-fih olan baltalıklar vaktiyle senede rabt edilmemiş cibâl-i mübâhadan ve cânib-i mîriye âid yerlerden olduğu hâlde cihet-i mülkiyeden bir me‘mûr ile defter-i hâkânî ve orman me‘mûrları münâzi‘un-fih olan mahallere azîmetle kurâ-yı mütecâvirenin ihtiyâcına ve te‘âmül ve hakk-ı karârına göre mer‘â ve baltalıkların ta‘rîf ve tahsîsi ve hudûdunun tahdîdi ve teferru‘atı dahî meclis-i mahsûs-i vükelâ karârıyla şeref-vârid olan 26 Mart [1]319 târihli tezkire-i sâmiyede ezbâr buyrulması üzerine evvel ve âhir umûm vilâyât ve elviye-i gayr-i mülhakaya ve Rumeli vilâyâtına icrâ-yı teblîgât olunub bu bâbda istîzâhı hâvî meclis-i idâre-i vilâyetden verilen müzekkere ile Rûmeli vilâyât-ı şâhânesi müfettiş-i umûmîliği tahrîrâtı sûretleri Edirne vilâyeti vekâletinden irsâl kılınan tahrîrâtta sened-i hâkânîye rabt edilmemiş olan mer‘â ve baltalık münâza‘atının idâreten fasl ve tesviyesi hakkındaki karâr-ı ahîr ile emvâl-i gayr-ı menkûlenin hakk-ı tasarrufunu müş‘ir senedâtın mahkemeden iskât veya tağyîr hükmünü mutazammın hüküm sudûruna kadar mu‘teber tutulması ve teferru‘atı hakkında akdemce vaz‘ olunan kâ‘idenin haleldâr olub olmadığı mücib-i tereddüd olduğu gibi baltalık münâza‘atının tedkîki için mahall-i münâzi‘un-fih’e gönderilecek mülkiye ve orman ve defter-i hâkânî me‘mûrları ihtilâfın tahaddüs eylediği mahallin tâbi‘ olduğu kazâ me‘mûriyetinden mi yoksa mahall-i münâzi‘un-fih hangi kazâyâ tâbi‘ olursa olsun merkez-i vilâyet me‘mûrlarından mı olması lâzım geleceği bildirilmediği sâlifü’z-zikr müzekkere sûretinde bi‘l-beyân me‘mûriyet-i tahkîkiyenin mahall-i münâzi‘un-fihin tâbi‘ olduğu kazâdan olması ve bunların icrâ edecekleri tahkîkâtı hâvî evrâkın kazâlar ve teselsülen livâ ve vilâyet idâre meclislerinde tedkîki te‘mîn-i maksada daha ziyâde hizmet edeceği mütâla‘a olunduğu dermiyân kılınmasına nazaran keyfiyetin Şûrâ-yı Devletce tedkîki lüzûmu gösterilmiştir

Emvâl-i gayr-i menkûlenin hakk-ı tasarrufunu müş‘ir olan senedâtın mahkemeden iskât veya tağyîr hükmünü tazammun edecek bir hüküm sudûruna kadar mu‘teber ve ma‘mûl-bîh tutulması ve binâenaleyh bunların şâmil olduğu ahkâm ve şurûtun dahî mer‘iyyet ve îfâsı ve yedinde bir gûna sened-i resmî ve ihticâca sâlih senedât-ı mu‘tebere bulunmadığı hâlde kavî-i mücerred ile hodbehod âharın emlâk ve arâzisine tecâvüzle zabtına kıyâm edenlerin hükûmet tarafından idâreten men‘leri ve teferru‘atı

hakkındaki karâr ile Rûmeli vilâyât-ı şâhânesinde ahâlî-i kurâ beyinde münâzi‘un-fih olan baltalıklar vaktiyle senede rabt edilmemiş cibâl-i mübâhadan ve cânib-i mîrîye âid yerlerden olduğu hâlde cihet-i mülkiyeden bir me‘mûr ile defter-i hâkânî ve orman me‘mûrları münâzi‘un-fih olan mahallere azîmetle kurâ-yı mütecâvirenin ihtiyâcına ve te‘âmül ve hakk-ı karârına göre mer‘â ve baltalıkların ta‘rîf ve tahsîsi ve hudûdlarının tahdîd ve teferru‘âtı husûslarına mütedâir karârın yekdiğerinden tefrîkinde tereddüd olduğu gösterilmiş ve hâlbuki mukarrarât-ı mebhûs-i ‘anhâdan birisi hukûk-ı tasarrufiye-i husûsiyeye ve diğeri kurâ ahâlîsinin menâfi‘-i umûmîyelerine müte‘allik ve başka başka asıllara merbût ve her biri hakkındaki ahkâm-ı kânûniyye dahî ma‘lûm ve mazbût olduğundan mukarrerât-ı mezkûrenin muktezâlarınca hareket olunması îcâb edüb ancak baltalık münâza‘âtının tedkîki için ta‘yîn kılınacak me‘mûrin-i tahkîkiyenin mahall-i münâzi‘un-fihin tâbi‘ olduğu kazâdan olması ve bunların icrâ edecekleri tahkîkâtı hâvî evrâkın kazâlar ve teselsülen livâ ve vilâyet idâre meclislerinde tedkîki te‘mîn-i maksada daha ziyâde hizmet eyleyeceğinden bu vechile îfâ-yı mu‘âmele olunmasının nezâret-i müşârunileyhâya tebliği tezekkür kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü’l-emrindir fi 13 Reb’i ‘ul-Evvel [1]323 ve 5 Mayıs [1]321

BOA, BEO 2040-152931, s. 8.

Huzûr-i sâmi‘i sadâret-penâhiye

Rûmeli vilâyât-ı şâhânesinde ahâlîye mahsûs baltalıklarla mer‘âlardan dolayı müte‘addid kurâ beyinde berdevâm olub ara sıra mukâteleye müncer olmakda bulunan münâza‘ât dâ‘î-i dikkat bir dereceye gelmişdir tarafeynin mehâkim-i umûmîyeye sevkiyle kânûn dâiresinde sudûr edecek ahkâm-ı eşhâsiyeye göre mu‘âmele edilmesi tab‘î görünürse de sinîn-i kesîreden berü mehâkim-i şer‘iyye ve nizâmiyede ikâme edilen de ‘âvînin bir kısmı henüz fasl edilememiş ve fasl edilen da‘vâlar da tarafeyni irzâ ve iskât ile müşkülât ve münâza‘anın külliyyen indifâ‘ına medâr olamamışdır bu havâlîde baltalık denilen mahaller zaten vaktiyle usûlüne tevfiқан tahsîs ve sened-i hâkânîye rabt edilmiş şeylerden olmayub cibâl-i mübâhadan iken kurâ-yı mütecâvire ahâlîsi baltalık sûretinde münferiden ve müştereken ihtitâb ve intifâ‘a başlamış ve gerek cibâl-i mübâha ve gerek baltalıklar esâsen mîrîye âid olduğu hâlde mücerred eser-i merhamet ve âtifet olmak üzere eşcâr ve nebâtâtından ahâlînin istifâde etmesine

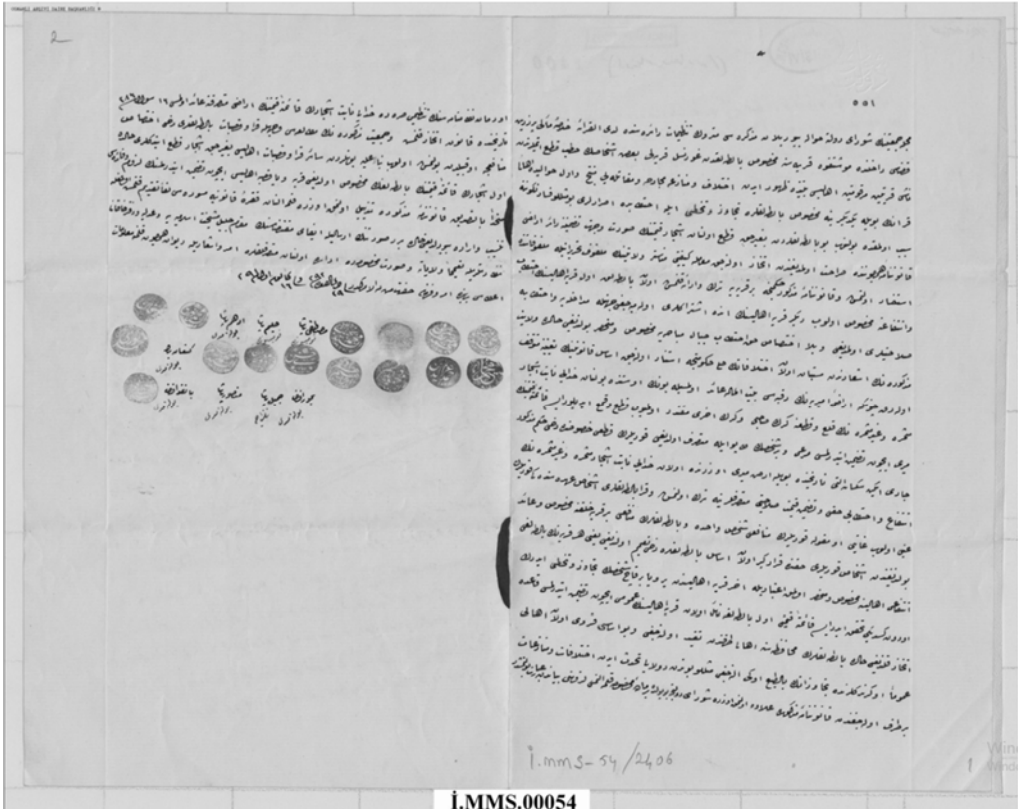
devletce müsâ'ade buyrulmuş olduğuna ve hakk-ı intifâ' ve ihtitâbının birkaç şâhidin şehâdetine istinâden sudûr edecek hükümlerle bir karyeye hasr ve terkiyle diğer karye ahâlîsinin istifâdeden mahrûm edilmesi tahsîsinden devletce maksûd-ı aslı olan menâfi'-i umûmîyeyi ihlâl etmekle berâber münâza'ât-ı fi'liyenin imtidâd ve tevsî'iyle inzibâtı bir kat daha sektedâr edeceğine nazaran iki ve müte'addid kurâ arasında münâzi'un-fih olan baltalıklarla mer'âlara müte'allik da'vânın idâreten ve serî'an hall ve faslına sâlih olacak bir tedbîr-i müessir ve kat'înin ittihâzı lüzûmu ma'rûzdur Fî 26 Kânûn-i Sâni 318 Rûmeli vilâyât-ı şâhânesi müfettişi Hüseyin Hilmi

BOA, DH.MUI 2-18

Hudûd üzerinde bulunan kurâ ahâlîsine Rusya cihetinde kalan arâzî ve mer'âlarına gidüb gelmeleri için birkaç günlük hükmü olmak üzere meccânen pasaport i'tâsı hakkında Erzurum vilâyetinden evvelce gelen tahrîrât üzerine o gibilere Sırbistan ve Romanyaya ve Trabzondan Batuma giden ameleye mahsûs on kuruşluk pasaportlardan i'tâsı makâm-ı 'âlî-i nezâretpenâhîlerinden cevâben emir ve iş'âr buyurulmuş idi vilâyet-i müşârunileyhâdan bu kere cevâben tevârüd eden 22 Temmuz 325 tarihli ve iki yüz kırk dört numaralı melfûf tahrîrâtda pasaportlardan Rusya konsolatosunca otuz kuruş vize harcı alınmakda olduğuna nazaran on kuruşluk pasaport kırk kuruşa mâl olduğu gibi Kötek mevki'inde bu pasaportlardan bulunmadığı cihetle hudûd seknesi pasaport için hudûda on altı saatlik mesâfede olan Erzuruma kadar ihtiyâr-ı masraf ve zahmete mecbûr olduklarına ve Rusya memleketinden bir iki günlük ehemmiyetsiz bir iş için bu kadar vakit zâyî' ederek pasaport almak üzere Erzuruma kadar gelüb gitmektense o işden sarf-ı nazar etmek ekser ahvâlde daha kârlı görüldüğüne ve hâlbuki Rusya devleti hudûdu üzerindeki kurâ ahâlîsinin tesviye-i umûru için on dört günlüğe mahsûs olmak üzere meccânen pesavân vermekde olub ashâb-ı musâlaha ikinci bir suhûlet olarak mezkûr pesavânları gümrük me'mûrlarına tevdi' etmekde olmasına nazaran teb'a-i Osmânîyyenin bu gibi vesâit-i teshîliyyeden mahrûmiyetleri muvâfık-ı ma'delet olamayacağından ahâlî-i merkûme beyhûde zahmet ve masraftan vikâye edilmek için Rusya'da olduğu gibi bizde de ücretsiz pesavânlar ihdâsıyla bunların Kötek merkezindeki gümrük me'mûrları vâsıtasıyla mürâca'at edenlere i'tâsı hudûd yakınında ahâlînin umûrunu teshîl ve Rusya ile olan mu'âmelât-ı ticârîyemizi tevsî'

edeceğinden bahisle vech-i ma'rûz üzere mu'âmele îfâsı esbâbının istikmâli iş'âr olunmuş olduğundan mezkûr tahrîrâtın leffîyle istîzân-ı keyfiyeti hâvî makâm-ı sadâret-penâhîye tezkire-i 'aliyye tastîr ve işbu müzekkerenin i'âde buyrulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir Fi 13 Şa'bân [1]327 ve 16 Ağustos [1]325

BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 83, sayfa no/belge no: 11/26.

نمونه ۱

ت ق
Le 190
وصول نومروسی
N° d'arrivée
دقیقه ساعت
h m du
ارسالی
Reexpédié
مأمورک امضایی
Signature de l'employé

ت ق
Le 190
ارسال واسطه
Transmis par
دقیقه ساعت
h m du
بدأ بخبره
Commencé à
ختم شماره
Fipt a
مأمورک امضایی
Signature de l'employé

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.

De Pour عن العیالی

اشارات مخصوصه	طریق	روز و شب	دقیقه	ساعت	مخلى تاريخى	عروب	عدد كلمات	مخلى نومروسی
Indications aux taxés	Voies	Moins ou sur	Minutes	Heures	Date de départ	Group	Nombre de mots	N° de départ
							۲۵	۵۰۰۶۴

صورت صدر تبیه

۴۹

روم ایلی و ریایه نظام سنک العالی حضوره بانظر تقدیر معالیه
 لویای متقدرقری بنین بردوام اولوب اده صده مقایره منجر
 اولحقه بولنباده منازعه راجع وقت بر زیمه کلید طرفین
 محاکم عمومی بوقید قانونه راجعه سنک صدر ایله مهم
 استاصیه کوره معمله ایله طبعاً کونینورسم سینه کینه
 محاکم شرعیه و تقصیر اقام ایله دعایه و عاونت برقمه
 وضع ایله معمله وصل ایله دعوالره طرفین رضا واسطه
 اید مسئله و منازعت کلاً اندفاعه مدار اولمهد لویال
 بالیو ریایه محل ذاتاً و قیداً لوصول توفیقاً تمهید و سنک
 مافایله بط ایله سیدله اولمهد صال مناصره ایله

OSMANLI ARŞIVI

BEO

2060 152931 8-1

BEO.002040.152931.008

Handwritten Ottoman Turkish text at the top right of the page.

۶۷

Main body of handwritten Ottoman Turkish text, likely a historical document or treaty, written in a cursive script.

۱۸۱۸

Handwritten text below the seal, possibly a date or signature.

OSMANLI ARŞIVI		
DH.MUI		
2-2	18	2

DH.MUI..00002.2.00018.002

BOA.D.M.d 37315, s. 2.

مجموعه انعامات صندوق گجرات

مناقب و شایسته

پادشاه زمانه

قانون

Handwritten text in Persian script, likely a legal or administrative document, covering the top page of the manuscript.

5

Handwritten text in Persian script, continuing the document on the second page.

D.M.d 37315-03

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

A B

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Zeynep AKAN YETİŞİR		
Doğum Yeri ve Yılı	Yalova		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2004	2007	Açık Öğretim Lisesi
Lisans	2007	2012	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Yüksek Lisans	2012	2013	İstanbul Şehir Üniversitesi
	2013	2015	Bursa Uludağ Üniversitesi (Yatay Geçiş)
Doktora	2015	2022	Bursa Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2013	Devam Ediyor	Bursa Uludağ Üniversitesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	- “Yeşil Külliye`nin On Dokuzuncu Yüzyıl Ortalarındaki Vaziyeti (Gelir-Giderleri ve Vazifelileri)”, <i>Sultan Çelebi Mehmet ve Devri Sempozyumu</i> , 17-18 Haziran, Bursa, 2021. -“1858-1864 Tarihli Anadolu Ahkâm Defterleri`ne Göre Kocaeli Sancağında Toplumsal Ve Ekonomik Hayattan İzler”, Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Kültürü Tarihi”, <i>Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu</i> , 9-11 Mart, Kocaeli, 2019. - Kanunnameden Hemen Sonra: 1858 Arazi Kanunnamesi`nin Kocaeli Sancağında Uygulanması (1858-1864)”, <i>Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu</i> , 24-26 Mart, Kocaeli, 2018.		

Yayınlar:	<p>-“When Borders Blurred: A Sample of Demarcation Process of the Common Forests in the Late Ottoman Empire”, <i>Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi</i>, C. 23, S. 43, 2022, ss. 1475-1495.</p> <p>-“Bir Yaylak Anlaşmazlığının Anatomisi Üzerinden Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Ortak Araziler Meselesini Düşünmek: Deliklikaya Yaylağı Kimindir?”, <i>Avrasya Etüdları</i>, S. 59, 2021, ss. 5-33.</p> <p>- “Üç Mahalle, Bir Sayım: 1845 Temettuat Defterleriüzerinden Bursa’nın Üç Mahallesinin Sosyoekonomik Durumlarının İncelenmesi”, <i>Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi</i>, C. 21, S. 39, 2020, ss. 1373-1400.</p> <p>“Geç Dönem Osmanlı Devleti’nde ToprağaBağlı Hak Mücadeleleri: KaraosmanoğluKerimesi Zahide Hanım’ın Arazileri Örneği”, <i>OTAM</i>, S. 45, 2019, s. 245-279.</p>
Diğer:	
İletişim (e-posta):	
	<p>Tarih: 30/08/2022</p> <p>İmza:</p> <p>Ad-Soyad: Zeynep AKAN YETİŞİR</p>